Relacje interpersonalne dorosłych rodzeństw

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Katarzyna Walęcka-Matyja

Relacje interpersonalne dorosłych rodzeństw w aspekcie funkcjonowania psychospołecznego i krytycznych wydarzeń życiowych

PSYCHOLOGIA

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Łódź 2018

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Katarzyna Walęcka-Matyja – Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk o Wychowaniu
Instytut Psychologii, Zakład Psychologii Społecznej i Badań nad Rodziną
91-433 Łódź, ul. Smugowa 10/12

RECENZENT
Eugenia Mandal

REDAKTOR INICJUJĄCY
Urszula Dzieciątkowska

OPRACOWANIE REDAKCYJNE
Bogusława Kwiatkowska

SKŁAD I ŁAMANIE
AGENT PR

PROJEKT OKŁADKI
Katarzyna Turkowska

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Depositphotos.com/newb1

© Copyright by Katarzyna Walęcka-Matyja, Łódź 2018
© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2018

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.08009.17.0.M

Ark. wyd. 22,0; ark. druk. 21,0

ISBN 978-83-8088-885-2
e-ISBN 978-83-8088-886-9

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Spis treści

Strona przedtytułowa 1

Strona tytułowa 3

Strona redakcyjna 4

Spis treści 5

Wprowadzenie 7

1. Teoretyczne podstawy badań nad znaczeniem i jakością relacji z rodzeństwem 13
   1.1. Relacje rodzeństw w paradygmacie teorii psychoanalityczno-ewolucyjnych 13
   1.2. Relacje z rodzeństwem jako proces społeczno-psychologiczny 22
   1.3. Problematyka relacji rodzeństw w teorii społecznego uczenia się 24
   1.4. Relacje z rodzeństwem w perspektywie systemów rodzinnych i ekologicznych 27
   1.5. Rodzina prymarną płaszczyzną rozwoju i kształtowania więzi społecznych 35
2. Relacje interpersonalne podsystemu rodzeństwa w okresie dorosłości 39
   2.1. Pojęcie i typy relacji interpersonalnych 39
   2.2. Specyfika i fazy więzi z rodzeństwem 45
   2.3. Wybrane typologie relacji z rodzeństwem 50
   2.4. Psychospołeczne uwarunkowania ustosunkowań interpersonalnych rodzeństw 59
      2.4.1. Determinanty podmiotowe 59
      2.4.2. Czynniki środowiskowe 66
3. Psychospołeczne aspekty funkcjonowania rodzeństw w okresie dorosłości 75
   3.1. Wybrane cechy i periodyzacja okresu dorosłości 75
   3.2. Wymiary funkcjonowania psychospołecznego 78
   3.3. Dominanty relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw 84
      3.3.1. Wczesna dorosłość – dystans w relacjach z rodzeństwem 84
      3.3.2. Średnia dorosłość – rodzeństwo źródłem wsparcia 87
      3.3.3. Późna dorosłość – perspektywa renowacji więzi z rodzeństwem 91
   3.4. Między stałością a zmiennością relacji w podsystemie rodzeństwa 95
4. Relacje z rodzeństwem w obliczu krytycznych wydarzeń życiowych i radzenia sobie ze stresem 97
   4.1. Kryzys i krytyczne wydarzenia życiowe 97
      4.1.2. Klasyfikacje krytycznych wydarzeń życiowych 100
   4.2. Zdrowie człowieka w związku z krytycznymi wydarzeniami życiowymi 105
   4.3. Indywidualne zasoby w radzeniu sobie ze stresem 107
      4.3.1. Rola rodzeństwa w radzeniu sobie ze stresem w świetle teorii wymiany G. Homansa 109
      4.3.2. Jakość relacji z rodzeństwem a krytyczne wydarzenia życiowe 112

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

5. Metodologiczne założenia badań własnych 115
5.1. Problematyka i cel badań 115
5.2. Charakterystyka narzędzi badawczych 131
5.3. Przebieg badań i charakterystyka osób badanych 150
5.4. Procedury analiz statystycznych 158
6. Rezultaty badań 161
6.1. Relacje interpersonalne rodzeństw w okresie dorosłości 161
6.1.1. Wybrane czynniki społeczno-demograficzne różnicujące relacje interpersonalne dorosłych rodzeństw 169
6.1.1.1. Wiek 169
6.1.1.2. Płeć 176
6.1.1.3. Układ płci w rodzeństwie 179
6.1.1.4. Różnica wieku w rodzeństwie 185
6.1.1.5. Kolejność narodzin 190
6.1.2. Wnioski 194
6.2. Predyktory i moderatory relacji interpersonalnych rodzeństw w okresie dorosłości 198
6.2.1. Styl rodzicielski jako moderator zmiennych społeczno-demograficznych 198
6.2.1.1. Styl rodzicielski a płeć 204
6.2.1.2. Styl rodzicielski a układ płci w rodzeństwie 208
6.2.1.3. Styl rodzicielski a różnica wieku w rodzeństwie 213
6.2.1.4. Styl rodzicielski a kolejność narodzin 219
6.2.2. Wnioski 223
6.3. Funkcjonowanie psychospołeczne a wymiary relacji interpersonalnych rodzeństw 225
6.3.1. Samotność 225
6.3.2. Dobrostan psychiczny 226
6.3.3. Zdrowie psychiczne 228
6.3.4. Spostrzegany stres 229
6.3.5. Profile relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw 231
6.3.6. Funkcjonowanie psychospołeczne w zależności od profili relacji dorosłych rodzeństw 233
6.3.7. Wnioski 246
6.4. Wsparcie społeczne i relacje dorosłych rodzeństw w kontekście krytycznych wydarzeń życiowych 247
6.4.1. Pomoc psychologiczna i wsparcie instrumentalne otrzymywane od rodzeństwa w związku z wydarzeniami krytycznymi 247
6.4.1.1. Wsparcie społeczne a układ płci w rodzeństwie 249
6.4.1.2. Wsparcie społeczne a wiek rodzeństwa 254
6.4.2. Związki krytycznych wydarzeń życiowych z wymiarami relacji rodzeństw 261
6.4.3. Funkcjonowanie psychospołeczne rodzeństw o określonych profilach relacji w związku z krytycznymi wydarzeniami życiowymi 262
6.4.4. Wnioski 266
6.5. Relacje interpersonalne rodzeństw w okresie dorosłości – model zależności między analizowanymi zmiennymi 267
6.5.1. Wnioski 273
7. Dyskusja wyników 275
7.1. Psychologiczne aspekty relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw 276
7.2. Predyktory i moderatory relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw 288
7.3. Funkcjonowanie psychospołeczne dorosłych a jakość relacji z rodzeństwem 290
7.4. Krytyczne wydarzenia życiowe, wsparcie społeczne a rodzeństwo 298

Zakończenie 303

Bibliografia 311

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Pewnego słonecznego popołudnia mama i jej siostra szły przede mną i trzymały się za ręce. Pomyślałam, że rozpoczynając niepewną podróż ku starości, nadal mają dłoń, której mogą się chwycić.

Wprowadzenie

Wieloaspektowym analizom środowiska rodzinnego poświęca uwagę większość familiologów, szczególnie koncentrując się na relacjach rodzinnych oraz rolach pełnionych w rodzinie (Bakiera, 2013; Braun-Gałkowska, 1992; Harwas-Napierała, 2010a; Janicka, 2014; Kaźmierczak, 2015; Kaźmierczak i in., 2014; Kurpiel, Walęcka-Matyja, 2015; Lachowska, 2012; Liberska, 2011; Lu, Sexton, 2010; Mandal, 2008; Plopa, 2005; Rostowska, 2008; Rostowska, Rostowski, 2011; Świętochowski, 2014).

Choć ponad 80% światowej populacji posiada brata lub siostrę, to problematyka relacji interpersonalnych z rodzeństwem od niedawna stosunkowo cieszy się zainteresowaniem wśród badaczy nauk o człowieku i rodzinie (Rittenour i in., 2007). Analizując literaturę przedmiotu, można zauważyć, że zagadnienie ustosunkowań społecznych rodzeństwa, uważanych za jeden z najistotniejszych czynników w procesie przystosowania się człowieka do otaczającej go rzeczywistości spotykało się do tej pory z mniejszym zainteresowaniem badaczy niż inne typy interakcji w systemie rodzinnym, np. matka – dziecko, rodzice – dzieci (Feinberg i in., 2012; McHale i in., 2006; Myers, 2015; Rocca, Martin, 1998). Z jednej strony to zaskakujące, że przez dziesięciolecia problematyka relacji z rodzeństwem nie odgrywała znaczącej roli w naukach społecznych i humanistycznych. Z drugiej strony zrozumiałe, bowiem prowadzenie badań nad relacjami zachodzącymi w systemie rodzinnym wymaga tworzenia interdyscyplinarnych zespołów, posługujących się zaawansowanym warsztatem i metodami badawczymi. W dużej mierze wynika to ze zmienności mikrosystemu rodzinnego w zakresie m.in. jego liczebności, kolejności urodzin, różnicy wieku między rodzeństwem, płci, cech somatycznych czy też osobowościowych. Jak zauważa Maria Braun-Gałkowska (1992) ujmowanie wielkiej liczby zmiennych w jednym badaniu znacznie utrudnia tworzenie grup porównawczych[1]. Skomplikowane jest również prowadzenie badań longitudinalnych uwzględniających to, co niezmienne, oraz to, co podlega zmianie między rodzeństwem na przestrzeni lat. Nierzadko też relacje

1 Jednym z czynników utrudniających badania nad podsystemem rodzeństwa może być sama różnorodność typów związków z rodzeństwem. W jednym z badań zidentyfikowano 26 różnych możliwych konstelacji relacji z rodzeństwem (np. bliźnięta, rodzeństwo biologiczne, rodzeństwo adopcyjne) (Treffers i in., 1990).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

z rodzeństwem stanowią wyjątkowy obszar doświadczeń, czasami bardzo bolesnych, których ludzie nie chcą ujawniać. Podkreśla się, że prowadzenie badań nad systemem rodzinnym należy do jednych z trudniejszych zadań badawczych. W rodzinie bowiem występują intensywne stosunki społeczne oraz zbiegają się tu wielostronne oddziaływania, wyzwalające skomplikowane uczucia i postawy. Jednakże główne źródło trudności stanowi intymny charakter stosunków rodzinnych, które nie poddają się często obserwacji zewnętrznej, a członkowie rodziny mogą zdradzać niechęć przed ujawnianiem prywatnych, czasami wstydliwych spraw związanych z ich życiem rodzinnym.

Wczesne badania podejmujące problematykę relacji z rodzeństwem skoncentrowane były na roli zróżnicowanej struktury podsystemu rodzeństwa. Dokładniej na istotności pozycji zajmowanej przez dziecko w rodzinie w związku z przebiegiem procesu socjalizacji, na długofalowych tego konsekwencjach w rozwoju człowieka, a także w odniesieniu do jego zdolności adaptacyjnych (Irish, 1964). Zainteresowanie zagadnieniem kolejności urodzeń i jej wpływem na poziom indywidualnych osiągnięć było już tematem prac naukowych Francisa Galtona (1874). Kontynuację badań z tego zakresu podjął Alfred Adler (1918), dostrzegając potrzebę dokonania wnikliwej analizy stosunków interpersonalnych rodzeństw. W teorii psychologii indywidualnej Adlera (1918) dynamika związków zachodzących wśród rodzeństw zajmowała centralne miejsce w analizie życia rodziny oraz rozwoju osobowości członków rodzeństwa. Autor zwrócił uwagę na potencjalne związki między kolejnością urodzeń w rodzinie a cechami jednostki. Argumentował, że społeczne porównania z rodzeństwem i rywalizacja to dwa główne czynniki wpływające na rozwój osobowości człowieka (Adler, 1986; Ansbacher, Ansbacher, 1956).

Stopniowo familiolodzy zaczęli poszerzać obszar badań nad rodzeństwem, akcentując znaczenie wczesnych doświadczeń w rozwoju oraz adaptacyjnej funkcji zachowań społecznych przejawianych pierwotnie w podsystemie rodzeństwa. Zdano sobie bowiem sprawę z faktu, że dotychczas nieco pomijano znaczenie dynamiki tejże relacji dla przebiegu rozwoju człowieka w ontogenezie. Początkowo podkreślano długotrwały i predyktywny wpływ relacji z rodzeństwem w okresie wczesnego dzieciństwa na poziom przystosowania społecznego człowieka w okresie średniego dzieciństwa (Dunn, 1983; Furman, Buhrmester, 1985) i w adolescencji (Noller, 2005). W późniejszych latach coraz więcej badaczy zaczęło doceniać znaczenie rodzeństwa w okresie dorosłości (Cicirelli, 1995; Biegler, Edward, Kennair, 2016; Finzi-Dottan, Cohen, 2010; Floyd, Morman, 1998; Marotta, 2015; Milevsky, 2005; Rocca, Martin, 1998; Slomkowski i in., 2005). Dotychczasowa, niewielka liczba prac z zakresu problematyki ustosunkowań interpersonalnych rodzeństw w okresie dorosłości koncentruje się na opisywaniu oraz wyjaśnianiu cech strukturalnych relacji, które mają związek z kolejnością narodzin, konfiguracją płci i wieku w rodzeństwie (Milevsky, 2004; Riggio, 2000; Stocker, Lanthier, Furman, 1997). Najmniej uwagi familiolodzy poświęcają relacjom z rodzeństwem w okresie dorosłości w związku z psychospołecznym funkcjonowaniem człowieka i jego zdrowiem psychicznym. W jednym z wcześniejszych badań,

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

poświęconych jakości więzi młodych rodzeństw stwierdzono, że konflikt między rodzeństwem ujemnie korelował z ich prawidłowym funkcjonowaniem społecznym (Stocker i in., 1997). W innych doniesieniach opartych na wynikach badań empirycznych wykazano, że bracia i siostry, którzy deklarowali otrzymywanie wsparcia od rodzeństwa, uzyskiwali niższe wyniki w zakresie samotności i zaburzeń depresyjnych, mieli wyższą samoocenę oraz cechował ich wyższy poziom zadowolenia z życia niż osoby, które nie doświadczały wystarczająco dużo wsparcia od rodzeństwa (Milevsky, 2005). Rezultaty nowych badań wskazują, że rodzaj więzi z rodzeństwem ma istotny wpływ na zdrowie psychiczne, a także na skłonność do podejmowania zachowań ryzykownych przez adolescentów (Slomkowski i in., 2005). Reasumując, uzyskane dotychczas wyniki sugerują, że istnieje związek pomiędzy jakością relacji dorosłego rodzeństwa i funkcjonowaniem psychospołecznym, który wymaga eksploracji naukowej na gruncie polskim.

Warto podkreślić, że szczególnie podokres wczesnej dorosłości w rozwoju człowieka, zawierający się w przedziale wiekowym między 18–20 a 30–35 rokiem życia uważa się za najmniej poznany w kontekście psychologicznych aspektów relacji z rodzeństwem (Brzezińska i in., 2015; Milevsky, 2005).

Przeprowadzone badania mają na celu opisanie i wyjaśnienie psychologicznych aspektów relacji z rodzeństwem w całym dorosłym życiu człowieka, a także zwrócenie uwagi na konieczność podejmowania działań profilaktycznych w zakresie dbałości o jakość relacji z rodzeństwem. Poruszana problematyka koncentruje się wokół czterech zagadnień. Pierwszym z nich jest określenie psychologicznych aspektów relacji z rodzeństwem w okresie dorosłości, wskazanie ich predyktorów, moderatorów zależności pomiędzy predyktorami a aspektami relacji z rodzeństwem oraz rozpoznanie następstw tychże relacji dla funkcjonowania psychospołecznego człowieka. Drugi cel badań odnosi się do wyróżnienia wzorców relacji interpersonalnych między dorosłym rodzeństwem. Zważywszy, iż czynniki Ciepło, Konflikt i Rywalizacja mogą występować w różnym natężeniu, podjęto się określenia następstw ich wysokiego oraz niskiego poziomu dla funkcjonowania psychospołecznego człowieka. Kolejny cel badań stanowi określenie związku pomiędzy doświadczaniem krytycznych wydarzeń życiowych a pozytywnymi oraz negatywnymi aspektami relacji rodzeństw w okresie dorosłości. Ostatnią rozpatrywaną w pracy kwestią jest oszacowanie roli relacji z rodzeństwem w okresie dorosłości w związku pomiędzy krytycznymi zdarzeniami życiowymi a samotnością, dobrostanem psychicznym, stanem zdrowia psychicznego i odczuwanym stresem. Etapem podsumowującym dotychczasowe analizy jest wprowadzenie wszystkich zmiennych do modelu strukturalnego. Wymienione zagadnienia przeanalizowano zarówno teoretycznie, jak i empirycznie, tworząc w ten sposób dwie zasadnicze części opracowania.

W skład pierwszej części – teoretycznej wchodzą cztery rozdziały. Pierwszy obejmuje przegląd perspektyw teoretycznych wykorzystywanych w badaniach nad rodzeństwem. Ma on na celu zidentyfikowanie głównych wymiarów relacji z rodzeństwem, takich jak: ciepło, wsparcie, konflikt i rywalizacja.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Ponadto umożliwia wyjaśnienie zmian w cechach tych relacji zachodzących w ciągu całego życia oraz wytłumaczenie zróżnicowania w dynamice podsystemu rodzeństwa pomiędzy rodzinami, na przykład rozumianego jako funkcja procesów socjalizacyjnych rodziny i zróżnicowania wewnątrz grup, w tym tych zdefiniowanych przez płeć oraz przez pochodzenie etniczne lub kulturę. Drugi rozdział zawiera refleksję naukową na temat istoty relacji interpersonalnych, a w szczególności specyfiki więzi z rodzeństwem w okresie dorosłości. Z uwagi na złożoność natury analizowanej relacji przedstawiono wybrane typologie ujmujące charakter stosunków interpersonalnych zachodzących w podsystemie rodzeństwa w jednolite ramy teoretyczne. Omówiono także dużą różnorodność czynników o charakterze psychospołecznym determinujących jakość związków interpersonalnych braci i sióstr. Rozdział trzeci odnosi się do aspektów psychospołecznego funkcjonowania człowieka dorosłego w relacji z rodzeństwem. Zaprezentowano w nim między innymi specyfikę oraz znaczenie rodzaju więzi z rodzeństwem w poszczególnych podokresach dorosłości. Rozdział czwarty i jednocześnie ostatni w części teoretycznej obejmuje problematykę krytycznych wydarzeń życiowych oraz radzenia sobie ze stresem. Przedstawione treści odnoszą się do określenia roli rodzeństwa w radzeniu sobie z stresem.

Empiryczną część pracy otwiera rozdział (rozdział piąty), w którym zaprezentowano rezultaty dokonanego przeglądu literatury przedmiotu stanowiące uzasadnienie podjęcia badań nad podsystemem rodzeństwa w okresie dorosłości. Przedstawiono tu również cele badań, sprecyzowano pytania i hipotezy badawcze, nakreślono modele związków między analizowanymi zmiennymi oraz scharakteryzowano zastosowane w badaniu metody i narzędzia badawcze. W tej części omówiono także przebieg badania wraz z opisem grupy osób w nim uczestniczących. Treści zawarte w rozdziale piątym stanowią podstawy merytoryczne dla relacjonowanych dalej badań. W kolejnym rozdziale – szóstym zamieszczono wyniki badań, zgodnie z układem weryfikowanych zagadnień. W pierwszej kolejności omówiono psychologiczne aspekty relacji z rodzeństwem w okresie dorosłości, ich predyktory, moderatory oraz następstwa tychże relacji dla funkcjonowania psychospołecznego człowieka. Następnie odniesiono się do rezultatów badań opisujących wzorce relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw w związku z funkcjonowaniem psychospołecznym. Określono także zależności między doświadczaniem krytycznych wydarzeń życiowych a jakością relacji rodzeństw w okresie dorosłości. Ponadto zaprezentowano moderujący efekt bliskich relacji z dorosłym rodzeństwem na radzenie sobie ze stresem w obliczu krytycznych wydarzeń życiowych. Rozdział ten kończy podsumowanie obejmujące omówienie zależności między wszystkimi analizowanymi zmiennymi.

Rozdział siódmy obejmuje dyskusję wyników. Pracę zamyka zakończenie zawierające aplikacyjny walor przeprowadzonych badań dla polityki rodzinnej oraz postulowane wytyczne nowych kierunków badań.

Podziękowania w sferze zawodowej kieruję ku Osobom, dzięki którym powstało niniejsze opracowanie. Wyrazy wdzięczności kieruję ku Profesorom,

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

których spotkałam na swej drodze zawodowej. Ukierunkowali oni moje myślenie o człowieku oraz rodzinie, uwrażliwili, inspirując rozwój naukowy. Natomiast za całokształt doświadczeń życiowych, zarówno w okresie dzieciństwa, jak i dorosłości, z całego serca pragnę podziękować mojej rodzinie.

Projekt badawczy zrealizowano w oparciu o dofinansowanie pochodzące z grantu (B151180000022801) przyznanego przez Komisję ds. Nauki Wydziału Nauk o Wychowaniu Uniwersytetu Łódzkiego.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

1. Teoretyczne podstawy badań nad znaczeniem i jakością relacji z rodzeństwem

Należy zauważyć, że pojedyncza perspektywa teoretyczna nie jest w stanie wyjaśnić różnic rozwojowych, rodzinnych oraz grupowych zaobserwowanych w relacjach z rodzeństwem. Relacje interpersonalne z rodzeństwem, które są podobne do innych bliskich związków w rodzinie, mają charakter wielowymiarowy i cechują się zróżnicowaniem m.in. ze względu na miejsce oraz czas ich występowania. W istocie koncepcje psychologiczne oparte na każdej z perspektyw naukowych omawianych w niniejszej pracy, a także na innych, w tym socjologicznych strukturach pojęciowych (np. Walker i in., 2005), wyjaśniają kluczowe dymensje relacji z rodzeństwem oraz kształtujące je czynniki. Co ważne, tak jak i w innych bliskich związkach międzyludzkich procesy, które wpływają na dynamikę odniesień do rodzeństwa, działają na wielu różnych poziomach, począwszy od psychicznych procesów wewnętrznych jak np. przywiązanie oraz porównania społeczne, aż po dynamikę relacyjną obejmującą procesy społecznego uczenia się i czynniki pozarodzinne, do których należą wpływy społeczno-kulturowe.

W dalszej części pracy zawarto zestawienie czterech głównych perspektyw psychologicznych, stosowanych zasadniczo do opisu i wyjaśnienia zróżnicowania w relacjach z rodzeństwem. Należą tu: perspektywa psychoanalityczno-ewolucyjna, ujęcie społeczno-psychologiczne, teoria społecznego uczenia się oraz paradygmat systemów rodzinno-ekologicznych (Whiteman i in., 2011). W analizie podjęto próbę wskazania zarówno wspólnych, jak i różnicujących elementów przedstawionych koncepcji oraz zilustrowania, jak można je zastosować w komplementarny sposób, by pogłębić zrozumienie tego ważnego związku w systemie rodzinnym.

1.1. Relacje rodzeństw w paradygmacie teorii psychoanalityczno-ewolucyjnych

W celu wyjaśnienia dynamiki relacji z rodzeństwem badacze stosują głównie dwie teorie wywodzące się z idei zawartych w psychoanalitycznych pracach z drugiej połowy XX w., tj. *teorię przywiązania* (Bowlby, 2007) oraz *teorię psychologii*

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

indywidualnej (Adler, 1986). Zaznacza się, że do opracowań ówczesnych psychologów przeniknęły także idee *teorii etologicznej*, a szczególnie zainteresowanie instynktownymi oraz typowymi dla gatunku wzorcami zachowań. Jest ono obecne w teorii przywiązania. Natomiast w obu głównych perspektywach teoretycznych uwidacznia się podkreślanie adaptacyjnej wartości zachowań społecznych oraz ich funkcji umożliwiających przetrwanie.

Jako pierwszą omówiono cieszącą się dużym uznaniem wśród badaczy *teorię przywiązania* (*więzi*) Johna Bowlby'ego (1969). Ma ona na celu wyjaśnienie zmian rozwojowych, a przede wszystkim różnic indywidualnych w relacjach społecznych. Stanowi próbę zrozumienia człowieka z perspektywy jego relacji z bliskimi mu osobami.

W podejściu tym akcentowana jest rola wczesnego związku pomiędzy niemowlętami i ich opiekunami jako najważniejszego czynnika przyczyniającego się do przetrwania niemowląt. Dzięki swoistym cechom oraz zachowaniom (np. płacz, chwytanie się) małe dzieci już od początku swojego życia zachęcają opiekunów do angażowania się w czynności opiekuńcze. Przyjęto założenie, że w pierwszym roku życia człowieka formuje się relacja przywiązania, która różni się stopniem poczucia bezpieczeństwa w zależności od wrażliwości opiekuna niemowlęcia. Stopień responsywności (wrażliwości) opiekunów wobec dziecka Rudolph H. Schaffer (2006) opisuje na kontinuum. Jeden biegun charakteryzuje *wrażliwość optymalna* rozumiana jako umiejętność przyjęcia perspektywy dziecka, czujność na wysyłane przez nie komunikaty i zdolność do prawidłowej ich interpretacji, a następnie reakcji. Na drugim końcu kontinuum znajdują się rodzice niezdolni do przejawiania adekwatnej wrażliwości na potrzeby dziecka, które często są zaspokajane zbyt późno lub wcale. Komunikaty dziecka są zniekształcane i dostosowywane do potrzeb osób dorosłych. Reakcje rodziców niespójne, niewłaściwe.

Bowlby, twórca teorii więzi, zwrócił uwagę na szczególną rolę *przywiązania*, które opisuje jako długotrwały, emocjonalny związek z konkretną osobą. Przywiązanie do bliskiej osoby (tzw. *figury przywiązania*) pozwala zaspokoić potrzebę bezpieczeństwa i stanowi źródło komfortu psychicznego.

Osoba ta pełni rolę bezpiecznej bazy, z której dziecko może wyruszać, by poznawać i eksplorować otaczający świat. Natomiast w razie zagrożenia może zawsze wrócić, by uzyskać wsparcie. Przywiązanie jest postrzegane jako trwały stan wewnętrzny, a zachowania przywiązaniowe (umożliwiające zdobycie bliskości pożądanej osoby, np. uśmiech, kontakt wzrokowy) ujawniają się głównie w sytuacjach zagrożenia, gdy dziecko wymaga opieki. Zaobserwowano, że wraz ze zdobywaniem przez nie coraz większej autonomii i niezależności występują one znacznie rzadziej (Bowlby, 2007). Omawiając znaczenie przywiązania, należy podkreślić, że w początkowym etapie rozwoju pełni ono funkcję biologiczną, zwiększając szanse przeżycia. Natomiast w późniejszym okresie jego rola staje się bardziej psychologiczna, bowiem prawidłowy wzorzec przywiązania do opiekuna zapewnia poczucie bezpieczeństwa. Przywiązanie odgrywa doniosłą rolę także w kolejnych latach życia człowieka. Wykazano, że progres w rozwoju emocjonalnym i fizycznym silnie wiąże się z rozwojem społecznym, który zachodzi poprzez nawiązanie więzi z najbliższym opiekunem (Schaffer, 2006).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Bowlby posługiwał się pojęciem tzw. *wewnętrznych modeli operacyjnych* (WMO) rozumianym jako struktury poznawcze, na podstawie których dziecko interpretuje i pojmuje otaczający je świat oraz tworzy przekonania dotyczące własnej osoby oraz świata. Autor twierdził, że dziecko już od drugiego roku życia zaczyna posiadać reprezentację symboliczną siebie oraz swej relacji z obiektem przywiązania. U ujęciu Bowlby'ego (2007) *wewnętrzne modele operacyjne* mają trwały charakter, bowiem tworzą się w okresie wczesnego dzieciństwa i poza świadomością. Autor przyjmował, że owe modele odgrywają rolę filtrów względem kolejnych doświadczeń człowieka, bowiem wpływają na każde kolejne nawiązywane relacje, na sposoby uzyskiwania bliskości oraz akceptacji. Uznaje się, że *wewnętrzne modele operacyjne* są pomocne przy wyjaśnianiu stałości zachowań człowieka (Brzezińska i in., 2015).

Aktualnie za kluczowe uważa się dwie koncepcje ujmowania stylów przywiązania. Należą do nich tradycyjna, odnosząca się do typologii Mary Ainsworth, wyróżniająca trzy style (bezpieczny, unikający, ambiwalentny), oraz koncepcja Kim Bartholomew i współpracowników, która ujmuje cztery style przywiązania (bezpieczny, wycofany, zaabsorbowany, bojaźliwy) (Ainsworth i in., 1978; Bartholomew, Horowitz, 1991; Plopa, 2008). W późniejszej publikacji model ten został zmodyfikowany z czterokategorialnego (Bartholomew, Horowitz, 1991) na dwuwymiarowy (Griffin, Bartholomew, 1994).

Analizując doniesienia empiryczne, można wskazać znaczenie uzyskanych wyników dla funkcjonowania człowieka w relacjach społecznych z innymi ludźmi.

Osoby o *więzi bezpiecznej* tworzą wewnętrzny, roboczy model opiekuna, który jest dostępny zarówno fizycznie, jak i emocjonalnie. Kocha on i przejawia wrażliwość na potrzeby drugiego człowieka. Obraz siebie osób o bezpiecznej więzi cechuje komplementarność w stosunku do obrazu opiekuna. Spostrzegają one siebie jako kogoś, kto zasługuje na miłość i zaspokojenie potrzeb. Ma poczucie własnej wartości, skuteczności, potrafi sprawnie komunikować się oraz wpływać na ludzi. Jednocześnie jest zdolny do dzielenia się swoimi doświadczeniami i radością z innymi.

Więź lękowo-ambiwalentna między opiekunem a dzieckiem wiąże się z przekazem, że istnieje duża niepewność, co do dostępności obiektu przywiązania i dziecko musi radzić sobie samo. Osoby o tym wzorcu przywiązania cechuje obraz siebie charakteryzujący się niejasnym przekonaniem o własnej skuteczności, małą wiarą we własną sprawczość oraz niskim poziomem samooceny. Czują się one narażone na niepowodzenie i często doświadczają frustracji w kontaktach z otoczeniem społecznym.

Jednostki o *wzorcu więzi unikającej*, znajdując się w sytuacjach zagrożenia, często doświadczały niedostępności opiekuna oraz braku jego wrażliwości na ich potrzeby. Stworzony przez nie wewnętrzy model operacyjny opiekuna cechuje niedostępność emocjonalna oraz słaba reakcja na wysyłane sygnały. Osobom o wzorcu więzi unikającej towarzyszy przekonanie o niskim poczuciu własnej skuteczności, niewielkiej możliwości wpływania na innych oraz o tym, że potrzeby emocjonalne mogą długo pozostawać w stanie deprywacji. W efekcie powyższego człowiek znajdujący się w sytuacjach społecznych uruchamia szereg

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

mechanizmów obronnych. Unika on kontaktu z obawy przed zranieniem, nie nawiązuje i nie podtrzymuje prawidłowego przebiegu relacji interpersonalnych. Wewnętrzne modele robocze relacji społecznych nie kształtują się poprawnie, są uproszczone i niespójne (Rostowski, 2003; Senator, 2010).

Aktualnie główna idea teorii Bowlby'ego, akcentująca rolę wczesnych relacji rodzic – dziecko w rozwoju człowieka nie traci znaczenia. Dotychczasowe rozważania uzasadniają, że przywiązanie może być traktowane jako prototyp relacji społecznych, także w okresie dorosłości. Jest wysoce prawdopodobne, że bezpieczny wzorzec przywiązania stanowi rodzaj szeroko rozumianej kompetencji interpersonalnej w zakresie skutecznego funkcjonowania w związkach z osobami dorosłymi (Roisman, 2006). Jej rolą jest profilowanie elastyczności w nawiązywaniu nowych relacji społecznych (Cassidy, Shaver, 2010). Jednocześnie nie wyklucza się możliwości modyfikowania więzi poprzez doświadczenia społeczne z innymi osobami. Ponadto wewnętrzny model relacji społecznych podlega zmianom rozwojowym. Należy jednak zwrócić uwagę, że niektóre aspekty teorii przywiązania są przez badaczy podważane (np. tezy głoszące o nieodwracalnych skutkach psychologicznych w przypadku nienawiązania więzi z opiekunem w okresie pierwszych dwóch lat oraz że dziecko przywiązuje się tylko do jednej osoby) (Białecka-Pikul, 2011).

Założenia teorii więzi w odniesieniu do kształtowania związku z rodzeństwem przekładają się na przekonanie, że relacje dziecka z najważniejszym opiekunem na wczesnym etapie jego rozwoju mają długofalowe implikacje dla jakości jego stosunków z rodzeństwem, także w okresie dorosłości. Sądzi się, iż typ więzi dziecka z opiekunem gwarantującej bezpieczeństwo emocjonalne prowadzi do bliskich i pełnych zaufania relacji z innymi osobami. Natomiast związki opiekun–dziecko, które nie zapewniają poczucia bezpieczeństwa, mogą facylitować tworzenie się relacji chłodnych i konfliktowych lub też w inny sposób mniej satysfakcjonujących, co również dotyczy relacji z rodzeństwem (Noller, 2005; Stewart, 1983; Whiteman i in., 2011).

Potwierdzając pogląd, iż więzi przywiązania między rodzicem a dzieckiem stanowią wewnętrzne modele robocze dla interakcji dzieci z rodzeństwem, można przywołać wyniki badań longitudinalnych obejmujących okres niemowlęctwa i wczesnego dzieciństwa. Sugerują one, iż niemowlęta, których wzorzec przywiązania do matek nie zapewniał poczucia bezpieczeństwa, wykazują wyższe stopnie konfliktu i wrogości w relacjach z rodzeństwem w okresie przedszkolnym (Volling, 2001). Podobne rezultaty badań przedstawili Douglas M. Teti i Karen E. Ablard (1989). Autorzy stwierdzili, że dwoje dzieci z rodzeństwa, z których każde było w sposób bezpieczny przywiązane do matki, miało większą szansę zbudowania pozytywnej relacji między sobą niż te pary sióstr czy braci, w których oboje dzieci łączył z matką rodzaj więzi niegwarantujący poczucia bezpieczeństwa. Vicotr G. Cicirelli (1995) sugeruje, że wzorzec stylu przywiązania do rodzeństwa w okresie wczesnej ontogenezy (np. bezpieczny bądź lękowy) może być wykorzystywany jako prototyp relacji z rodzeństwem w późniejszych etapach życia. W ujęciu rozwojowym zasadnym jest twierdzenie, że charakter relacji rodzeństwa z okresu dzieciństwa wpływa na jego stosunki interpersonalne w dorosłości.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Równie ważny z perspektywy teorii Bowlby'ego jest fakt, iż poza tzw. *figurą przywiązania* dzieci mogą przywiązać się do innych znajomych osób z ich najbliższego środowiska społecznego. Zważywszy na nieuchronność oraz częstotliwość kontaktów z rodzeństwem w codziennym życiu, szczególnie w okresie dzieciństwa oraz adolescencji, bracia i siostry są najlepszymi kandydatami do wytworzenia przywiązania. We wczesnym stadium życia potrzeba poczucia bezpieczeństwa sprawia, iż więzi przywiązania opierają się na responsywności innych osób na potrzeby niemowlęcia. Wrażliwe i zaangażowane starsze rodzeństwo może przyjąć rolę figury przywiązania (tj. bezpiecznej bazy) dla młodszego dziecka. Więź przywiązania zostaje potwierdzona przez starszego brata lub siostrę, który umożliwia młodszemu rodzeństwu poznawanie świata i zapewnia komfort psychiczny, szczególnie w zagrażających sytuacjach, kiedy główny opiekun jest niedostępny (Stewart, 1983; Teti, Ablard, 1989). Donald Woods Winnicott (1996) stwierdził, że w sytuacji niedostępności rodziców, głównie matki, rodzeństwo może wytwarzać stosunki symbiotyczne, stając się dla siebie „obiektem przejściowym". Sytuacja ta może mieć charakter czasowy lub długotrwały. W drugim przypadku staje się to problematyczne, bowiem dziecko nie jest w stanie w pełni zaspokoić potrzeb innego dziecka w zakresie czułości i ciepła.

Co ważne, przywiązanie wskazuje na głębszy związek, zróżnicowany pod względem stopnia, w jakim partner w tego rodzaju relacji stanowi źródło bezpieczeństwa emocjonalnego. Dlatego też, w obliczu harmonijnych interakcji rodzeństwo niekoniecznie może okazywać przywiązanie. Przykładowo, dla niektórych małych dzieci siostra czy brat może stanowić bezpieczną bazę, która facylituje im odkrywanie świata i źródło wsparcia w stresujących okolicznościach, ale dla innych już nie (Fortuna i in., 2011; Samuels, 1980).

Istotną rolę w kształtowaniu więzi przywiązania rodzeństwa może odgrywać również płeć dziecka. Zauważono, że starsze rodzeństwo częściej wpływało na poczucie komfortu psychicznego w układach rodzeństw o różnej płci w przeciwieństwie do par rodzeństwa jednopłciowego (Stewart, 1983). Zaznacza się jednak, że rodzeństwo z par jednopłciowych może być bardziej wrażliwe na kwestie rywalizacji i konkurencji, w rezultacie czego rzadziej występuje u niego chęć reagowania na potrzeby swoich sióstr i braci.

Prawidłowo funkcjonująca rodzina, spełniająca funkcje afektywne oraz instrumentalne wobec swoich członków, w której rodzice kochają swoje dzieci i nie faworyzują żadnego z nich, kształtuje pozytywny wzorzec przywiązania. W przeciwieństwie do relacji z rodzicem więź rodzeństwa, szczególnie w okresie dorosłości, jest symetryczna. Rodzeństwa mogą czasem czuć się zagubione, zranione, potrzebujące zrozumienia i wsparcia. Jednak nadal jest to związek równych sobie parterów w relacji. Bliski związek z rodzeństwem stanowi unikalną kompozycję indywidualnych możliwości oraz potrzeb w odniesieniu do więzi, opieki. Jest przestrzenią, w której ujawnia się cały wachlarz ludzkich emocji, jak poczucie szczęścia i wdzięczności, niepokój, zazdrość, intensywna złość czy smutek. W teorii więzi akcentowana jest potrzeba dostrzegania oraz wzmacniania każdego przejawu siostrzanej czy braterskiej troski, czułości. Działania te stanowią pewnego rodzaju psychologiczne zabezpieczenie

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

członków tworzących podsystem rodzeństwa przed trudnościami wynikającymi z pojawiających się sytuacji stresogennych. W wielu doniesieniach autorzy podkreślają wyjątkowo pozytywną rolę rodzeństwa w opanowywaniu doświadczania stresu, np. pojawiającego się w obliczu konfliktu małżeńskiego rodziców (Jenkins, 1992). Wskazuje to na fakt, że rodzeństwo posiada potencjał bycia obiektem przywiązania. Rezultaty badań wielu autorów, mimo że nie mieszczą się w ramach teorii przywiązania (Kim i in., 2006; Voorpostel, Blieszner, 2008), dostarczają dowodów na istotną rolę rodzeństwa postrzeganego jako źródła emocjonalnego bezpieczeństwa w różnych momentach życia człowieka. Zasoby społeczne, do których zaliczane są bliskie związki z rodzeństwem, mogą stanowić źródło wsparcia emocjonalnego, informacyjnego lub materialnego (Hobfoll, 2010; Juczyński, Ogińska-Bulik, 2003). Co więcej, wpływają one na wybór określonych strategii zaradczych oraz na ocenę samego wydarzenia – mniejsze zasoby zwiększają prawdopodobieństwo spostrzegania sytuacji jako zagrażającej (Kosińska-Dec, Jelonkiewicz, 2004).

Ponadto, ważną z punktu widzenia relacji z rodzeństwem jest obserwacja, iż wraz z osiągnięciem dojrzałości ludzie w coraz większym stopniu podtrzymują obustronne relacje, w których ważnym elementem staje się responsywność każdego z partnerów na potrzeby drugiej osoby. W ten sposób wzajemne zachowania braci i sióstr wobec siebie mogą wywierać wpływ na relacje z rodzeństwem, przy czym wewnętrzny model operacyjny każdego brata lub siostry wpływa na tworzenie się przywiązania między nimi (Whiteman i in., 2011).

Większość badań naukowych opartych na założeniach teorii przywiązania porównuje więzi przywiązania między rodzicem a dzieckiem w parach rodzeństwa. W przeważającej części ich rezultaty potwierdzają występowanie jedynie umiarkowanego stopnia zgodności (między 40 a 70%) pomiędzy wzorcami przywiązania rodziców z mnogim potomstwem. Co więcej, badacze sugerują, że istnieją różnice grupowe w zgodności typów przywiązania, przy czym wyższe jej stopnie odnotowano w parach tej samej płci (van Ijzendoorn i in., 2000). Chociaż badania nad przywiązaniem ogólnie ujawniły niewiele różnic między klasyfikacjami chłopców i dziewcząt, obiektywne różnice między dziećmi w tej samej rodzinie mogą skutkować odmiennymi strategiami wychowawczymi oraz stylami interakcji stosowanymi przez rodziców, na przykład wobec synów i córek (Benenson, 1996).

Odnosząc się do przywiązania braci i sióstr w okresie adolescencji i dorosłości, zauważa się znaczący niedostatek wiedzy naukowej z tego zakresu. W jednej z prac badacze zaobserwowali nielinearną trajektorię zmiany z wyraźnym wzrostem siły przywiązania rodzeństwa w okresie, gdy młodsze rodzeństwo dołączało do starszego w szkole średniej. Być może stanowiło to efekt wspólnego funkcjonowania w nowym środowisku oraz wywodzących się z niego doświadczeń (Buist i in., 2002). Inni autorzy sugerują, iż cechy charakterystyczne rodzeństwa oraz par rodzeństw, w tym wspólne doświadczenia i empatia, mogą wzmacniać więzi przywiązania między nim. Niektóre z kilku badań nad rodzeństwem bliźniaczym wskazują, iż relacje pomiędzy dorosłymi bliźniakami z dużym prawdopodobieństwem będzie cechować silne przywiązanie (Tancredy, Fraley, 2006).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

W okresie wczesnej dorosłości w relacjach braci i sióstr pojawia się dystans charakteryzujący się zmniejszeniem ilości kontaktów i bliskości (White, 2001). Mając na uwadze liczbę zmian, które zachodzą w tym czasie (np. wyprowadzka z rodzinnego domu, ukończenie edukacji, rozpoczęcie pracy, zawarcie długotrwałego związku o charakterze romantycznym, rodzicielstwo), jest to sytuacja całkowicie naturalna. Rodzeństwo bardziej zaczyna się koncentrować na tworzonej rodzinie prokreacyjnej, a mniej na rodzinie pochodzenia. Stwierdzono, że realizowanie zadań życiowych, do których zalicza się m.in. zawarcie związku małżeńskiego i rodzicielstwo, negatywnie koreluje z kontaktami oraz współpracą z rodzeństwem w fazie dorosłości (Connidis, Campbell, 1995; White, 2001). Podkreśla się, że wejście w dorosłość nie wiąże się z zerwaniem stosunków interpersonalnych z rodzeństwem, a bardziej przypomina okres ich transformacji. Z pewnością związki rodzeństwa i stanowiące je zachowania przywiązania podlegają zmianom. Przykładowo w okresie dorosłości więzi przywiązania uwidaczniają się w szukaniu kontaktu (np. rozmowa telefoniczna, e-mail), składaniu sobie wizyt okolicznościowych oraz czerpaniu satysfakcji i przyjemności z tych relacji. W okresie średniej i późnej dorosłości stosunki z rodzeństwem stabilizują się, a większość rodzeństw utrzymuje ze sobą kontakt w ciągu całego życia (Cicirelli, 1995). W istocie, badając reprezentatywną próbę 7730 dorosłych braci i sióstr, Lynn White i Agnes Riedmann (1992a) odkryły, iż ponad połowa z nich porozumiewała się ze sobą przynajmniej raz w miesiącu. Ponadto, z uwagi na to, że rozwój komunikacji pośredniej przez e-mail, blog czy Facebook ułatwia członkom rodzin kontaktowanie się, a starsi dorośli używają sieci teleinformatycznych w większym stopniu niż w przeszłości, prawdopodobnym jest, iż obecnie dorosłe rodzeństwa są bardziej zaangażowane i poinformowane niż kiedyś. Zaznacza się, że choć czynniki osobiste i sytuacyjne silnie determinują charakter stosunków interpersonalnych z rodzeństwem, większość dorosłych braci i sióstr twierdzi, iż czuje się sobie bliska. Rodzeństwo stanowi również źródło wsparcia społecznego i pomocy w okresie dorosłości, szczególnie tej późniejszej, co dalej wzmacnia znaczenie więzi przywiązania (Cicirelli, 1995; White, 2001).

Poszukując wyjaśnienia zróżnicowania relacji z rodzeństwem, familiolodzy, poza teorią przywiązania, posługują się inną perspektywą naukową, także mającą swe źródła w nurcie psychoanalitycznym – teorią *psychologii indywidualnej* Adlera (1986). Adler zainteresowania naukowe koncentrował na osobowości i jej uwarunkowaniach, szczególnie tych zewnętrznych. Uważał, że oddziaływania systemu rodzinnego, a w tym podsystemu rodzeństwa, stanowią najważniejsze elementy w tworzeniu się osobowości człowieka. Kluczowy konstrukt w teorii Adlera stanowił *kompleks niższości*, który prowadził badacza w kierunku poszukiwania odpowiedzi na pytanie: w jaki sposób tego rodzaju psychologiczna dynamika wywiera wpływ na styl życia ludzi oraz kierowanie poczuciem własnej wartości?

W ujęciu Adlera porównania społeczne i dynamika sił w rodzinach stanowiły centralny element kształtujący poczucie Ja danej osoby. Prowadzone obserwacje doprowadziły go do wspierania egalitaryzmu – w tym równego traktowania rodzeństwa – jako ważnego środka zapobiegawczego w profilowaniu niskiego poczucia własnej wartości. Adler podkreślał również rolę zachowań kompensacyjnych,

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

wskazując, że w mniej korzystnych dla siebie okolicznościach ludzie prowadzą styl życia świadczący o nieprzystosowaniu (zob. Whiteman i in., 2011).

Idee Adlera na temat znaczenia doświadczeń rodzeństwa dla rozwoju osobowości stały się podstawą jego zainteresowania wpływem kolejności urodzeń na przebieg rozwoju człowieka. Były także istotne dla jego poglądów na dynamikę procesów kształtujących relacje z rodzeństwem. Szczególnie w zakresie zjawiska rywalizacji rodzeństw motywowanej nierównym dostępem do uwagi, czasu rodziców oraz zasobów rodzinnych. Zdaniem autora przyczynę rywalizacji między rodzeństwem stanowi potrzeba przezwyciężenia potencjalnego poczucia niższości. W celu zmniejszenia konkurencji rodzeństwo często różnicuje się lub ogranicza proces identyfikacji, rozwijając w sobie inne cechy osobowości niż te, które posiada brat czy siostra. Różnicowanie się rodzeństwa wpływa na dynamikę grupy rodzinnej, najprawdopodobniej wspierając rozwój bardziej harmonijnych i mniej konfliktogennych relacji z rodzeństwem.

Rezultaty badań nad odmiennym traktowaniem rodzeństwa przez rodziców są zgodne z teorią psychologii indywidualnej. Uzasadniają pogląd, że faworyzowanie przez rodziców jednej osoby z rodzeństwa łączy się z gorszymi relacjami w tym podsystemie rodzinnym (Shanahan i in., 2008). Rodzice zwykle mają świadomość występowania różnic między swoimi dziećmi w zakresie cech osobowości, przejawianych zachowań oraz potrzeb. Często wykorzystują tę wiedzę, przytaczając cechy osobowe dzieci jako przyczynę ich różnego traktowania (McHale i in., 2005). Pomimo istnienia norm społecznych i etycznych, które nakazują rodzicom traktować swoje dzieci równo, asymetryczne traktowanie rodzeństwa stanowi powszechne zjawisko (Tucker i in., 2003).

Niemniej jednak szereg badań wskazuje, iż konteksty, w jakich występuje nierówne traktowanie dzieci, mają istotne implikacje dla ich wzajemnych relacji. Stwierdzono, że spostrzeganie przez rodzeństwo przyczyn zróżnicowanego traktowania przez rodziców i rodzicielskiej sprawiedliwości może być tak samo ważne dla jakości relacji z rodzeństwem jak sam stopień nierówności w traktowaniu lub nawet ważniejsze (Kowal, Kramer, 1997; McHale i in., 2012). Asymetryczne traktowanie może mieć również odmienne konsekwencje w zależności od domeny, w której wystąpi (np. wsparcie, dyscyplina, obowiązki domowe), oraz kultury, w której zaistnieje. Stwierdzono, że dalece odmienne traktowanie przynosi bardziej negatywne skutki w kulturach indywidualistycznych niż kolektywistycznych (McHale i in., 2005). Może to wynikać z faktu, iż w niektórych kulturach kolektywistycznych role rodzinne i oczekiwania są bardziej zróżnicowane ze względu na płeć i wiek, co stanowi jasne uzasadnienie nierównego traktowania dzieci oraz pozwala uznać je za sprawiedliwe (Nuckolls, 1993).

Rozpatrując dynamikę niejednakowego traktowania dzieci przez rodziców, przyjmuje się, że w okresie dorosłości jest ona utrzymywana. Charakteryzuje ją szeroka gama zachowań, do których zalicza się bliskość, zwierzanie się, a także zapewnianie emocjonalnego oraz instrumentalnego wsparcia (Suitor, Pillemer, 2007).

Zainteresowanie familiologów problematyką niesymetrycznego traktowania rodzeństwa w okresie dorosłości owocuje poświęceniem uwagi predyktorom tego

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

typu sytuacji rodzinnej (np. płeć dziecka, kolejność urodzenia, podobieństwo wartości). Natomiast mniejsze zainteresowanie badaczy wzbudzają psychologiczne konsekwencje asymetrycznego traktowania dla charakteru relacji między rodzeństwem lub dobrego samopoczucia jednostki. Zgodnie z teorią Adlera i wnioskami płynącymi z literatury odnoszącej się do okresu dzieciństwa przyjmuje się, że relacje między dorosłym rodzeństwem są najbardziej pozytywne, kiedy rodzice nie faworyzują żadnego z nich (Adler, 1986; Boll i in., 2003).

Poza pracami naukowymi nad zróżnicowanym traktowaniem dzieci przez rodziców w ostatnich latach wielokrotnie podejmowano badania dotyczące tematu konkurencji i rywalizacji rodzeństwa o uwagę rodzica i zasoby rodzinne. Zdaniem Franka J. Sullowaya, który opierał swe poglądy na perspektywie ewolucji, rywalizacja ma znaczenie adaptacyjne w konkurowaniu o ograniczone zasoby. Sulloway umieścił zjawisko rywalizacji między rodzeństwem w samym centrum relacji rodzinnych, wskazując jego znaczenie dla przebiegu rozwoju osobowości. Autor argumentował, że proces ograniczonej identyfikacji rodzeństwa służy minimalizowaniu konkurencji między nim oraz że rodzeństwo wybiera unikalne nisze w rodzinie, które maksymalizują dostęp do zasobów (Sulloway, 1996). Zatem z perspektywy ewolucji rozwój różnic pomiędzy rodzeństwem stanowi proces adaptacyjny, ponieważ różnorodność cech potomstwa zwiększa prawdopodobieństwo, że przynajmniej jedno z nich osiągnie sukces w niesprzyjających okolicznościach. Jednak w obliczu tej koncepcji wciąż niewiele wiadomo o rozwoju rywalizacji wśród rodzeństwa. Sulloway nie badał bezpośrednio rozwoju dynamiki relacji braci i sióstr, choć wykorzystał dane na temat dorosłych (zob. Whiteman i in., 2011).

Warto zaznaczyć, że choć rezultaty badań nad rozwojem relacji z rodzeństwem konfirmują tezę o występowaniu procesów ich zróżnicowania oraz sugerują, że jest ono związane z lepszymi relacjami braci i sióstr (Whiteman, Christiansen, 2008), to wyniki z tego zakresu cechuje brak spójności (Whiteman i in., 2010).

Podczas gdy teoretycy psychoanalizy i ewolucji wskazują na zjawisko rywalizacji rodzeństwa jako źródło konfliktu między nimi (i rozwoju ich osobowości), w innych pracach naukowych podważana jest ta opinia. Stwierdzono, że w okresie adolescencji to dostęp do zasobów (np. telewizji, ubrań, dóbr materialnych) i warunki rodzinne (np. prawdopodobieństwo interwencji rodziców, podział pracy) powodują konflikty między braćmi i siostrami w przeciwieństwie do frustracji wynikających z zazdrości oraz rywalizacji (Felson, 1983). Inni badacze sformułowali wniosek, że większość młodzieży zgłaszała konflikty z rodzeństwem, wynikające raczej z czynników personalnych czy dyspozycyjnych (np. obniżony nastrój, zemsta za wcześniejszy zły postępek brata lub siostry) niż z prób zdobycia zainteresowania rodziców (Prochaska, Prochaska, 1985). Ponadto należy wziąć pod uwagę czynnik kulturowy, który odgrywa znaczącą rolę w występowaniu rywalizacji i konfliktów między rodzeństwem. Wyniki badań międzykulturowych sugerują, iż relacje z rodzeństwem mogą być mniej nacechowane konfliktem w kulturach, gdzie role starszych oraz młodszych sióstr i braci są wyraźnie określone (Nuckolls, 1993).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

1.2. Relacje z rodzeństwem jako proces społeczno-psychologiczny

Rozważając znaczenie teorii społeczno-psychologicznych dla opisywania i zrozumienia relacji z rodzeństwem, należy zaznaczyć, że są one stosunkowo rzadko wykorzystywane przez badaczy. Odnosząc się w sposób ogólny do istoty teorii społeczno-psychologicznych, podkreśla się, że są one ukierunkowane na wyjaśnienie sposobu, w jaki ludzie wpływają na jednostkę – włączając w to konstrukcje poznawcze odnoszące się do charakterystyki tych osób oraz do poznania motywów ich zachowań. Przykład może stanowić *teoria atrybucji* (Heider, 1958). Autor tej teorii Fritz Heider skoncentrował się na wyjaśnieniu powodów zachowań jednostki oraz zdarzeń, w tym własnego zachowania i reakcji behawioralnej przejawianej przez partnerów interakcji społecznych. Ponadto Heider podkreślał wagę atrybucji dla reakcji człowieka pojawiającej się w odpowiedzi na zdarzenia oraz na doświadczenia interpersonalne. Z tej perspektywy harmonia i konflikt w relacjach społecznych znajdują uzasadnienie w zrozumieniu przez partnerów relacji motywacji wzajemnych zachowań. Psychologowie społeczni są również zainteresowani procesami grupowymi, w tym normami społecznymi, rolami społecznymi oraz dynamiką interakcji społecznej (zob. Wojciszke, 2015).

Jedno z ujęć o szczególnym znaczeniu dla opisu i wyjaśniania dynamiki związków rodzeństw stanowi *teoria porównań społecznych* Leona Festingera (1954). Zakłada ona, że ludzie są wewnętrznie motywowani, aby oceniać siebie na podstawie tego, jak wypadają na tle innych osób, a w szczególności tych, które postrzegają jako podobne do własnej osoby (Festinger, 1954). Ważną część wrodzonego systemu motywacji stanowi mechanizm podnoszenia poczucia własnej wartości. Dlatego też ludzie porównują się z osobami podziwianymi (tzw. *porównania w górę)*. Dostrzegając cechy wspólne u siebie i osób o wyższym statusie czy kompetencjach, podnoszą poczucie własnego Ja. W wyniku porównań z osobami znajdującymi w się w gorszej sytuacji (tzw. *porównania w dół*) ludzie poprawiają obraz własnego Ja w sposób defensywny, stwierdzając, że są lepsi od innych (za: Wojciszke, 2015).

Biorąc pod uwagę wspólne doświadczenia oraz tło rodzinne, rodzeństwo stanowi potencjalny obiekt porównań społecznych i często się zdarza, że jest nim w rzeczywistości. Teorie dotyczące rywalizacji rodzeństwa zakładają, że bardzo mocno angażuje się ono w proces porównań społecznych dotyczących między innymi sposobu traktowania go przez rodziców.

Podkreśla się, że literatura przedmiotu obejmuje ograniczoną liczbę opublikowanych prac zawierających wyniki badań odnoszących się bezpośrednio do zaobserwowanych u rodzeństwa procesów porównań społecznych. Uzyskane rezultaty dotyczą głównie określenia ich determinant, do których należy np. kolejność urodzeń. Stwierdzono, że starsze rodzeństwo częściej porównuje się w dół, a młodsze rodzeństwo w górę (Feinberg i in., 2000). Inni badacze podkreślają, że implikacje dynamiki porównań społecznych są uwarunkowane różnicą wieku między rodzeństwem, relewantnością domeny porównań dla osób je tworzących oraz charakterem i historią relacji z rodzeństwem. Okazuje się bowiem, że negatywne

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

efekty porównań społecznych w górę są wyraźniejsze, gdy braci i siostry dzieli mniejsza różnica wieku, a ich relacje są bardziej konfliktowe (Noller i in., 2008). Niemniej jednak występowanie między rodzeństwem porównań w górę przynosi również pozytywne rezultaty. Sytuacja tego typu może zaistnieć w przypadku, gdy poczucie własnej wartości brata albo siostry zostaje wzmocnione poprzez „ogrzewanie się" w blasku zalet i osiągnięć rodzeństwa stanowiącego obiekt porównań. Warunkiem powyższego jest, by domena działania nie odnosiła się w zbyt dużym stopniu do samookreślenia się danej osoby (Tesser, 1980).

Na efekty porównań społecznych może również wpływać sposób, w jaki rodzeństwo osiąga sukcesy czy ponosi porażki. W badaniach Ingrid A. Connidis (2007) konfrontujących jakość relacji z rodzeństwem w okresie dorosłości okazało się, że nierówności ekonomiczne w różnym stopniu skorelowane były z jakością relacji z rodzeństwem w zależności od źródła awansu ekonomicznego. Jeśli wynikał on z osobistego sukcesu starszego rodzeństwa (np. dobrej pracy), relacje między starszym i młodszym rodzeństwem pogorszały się, a młodsze z rodzeństwa określało swoje uczucia jako ambiwalentne. Natomiast w drugim przypadku, gdy młodsze rodzeństwo wzbogaciło się np. dzięki małżeństwu, a nie osobistej aktywności relacje między rodzeństwem były bardziej pozytywne. Przedstawione rezultaty prowadzonych obserwacji ukazują złożoność dynamiki relacji z rodzeństwem, w tym mnogość czynników, które wchodzą ze sobą w interakcję i wpływają na uczucia rodzeństwa do siebie nawzajem.

Podejmując próbę zrozumienia natury stosunków interpersonalnych rodzeństw, badacze często posługują się *teorią sprawiedliwości* (Adams, 1965; Walster i in., 1978) oraz związaną z nią perspektywą *teorii społecznej wymiany* (Thibaut, Kelley, 1959). Teoria sprawiedliwości czerpie inspirację ze zjawiska porównań społecznych, wyjaśniając procesy relacji społecznych oraz satysfakcję człowieka ze związków z innymi osobami. W tym ujęciu postuluje się pogląd, że ludzie uzależniają swój wkład w relację i uzyskaną z niej gratyfikację od wkładu oraz nagrody partnerów. Brak satysfakcji z relacji, cierpienie emocjonalne oraz próby zmiany relacji, łącznie z wycofaniem się z niej, wynikają z nierównowagi między stosunkiem nagród do wkładów partnerów w odniesieniu do wspólnego związku. Teoria społecznej wymiany koncentruje się również na percepcji nagród oraz na inwestycjach jednostki w stosunki społeczne. Z tej perspektywy, gdy koszty relacji przewyższają korzyści z nich płynące, ludzie zazwyczaj wycofują się, szczególnie, jeśli są dostępne alternatywne, bardziej satysfakcjonujące związki (zob. Wojciszke, 2015).

Teorie sprawiedliwości i wymiany wprowadzono, by wyjaśniać dynamikę relacji o dobrowolnym charakterze. Najczęściej są one stosowane w badaniach prowadzonych wśród osób dorosłych. Prawdopodobnie wynika to z powodu ogromnej złożoności zachodzących tu procesów społeczno-poznawczych oraz nastawienia tych teorii raczej na analizowanie różnic indywidualnych niż rozwojowych (Whiteman i in., 2011). Określając naturę stosunków interpersonalnych rodzeństw w okresie dorosłości, przyjmuje się, że mają one charakter bardziej dobrowolny niż we wcześniejszych okresach życia. Z tego względu teorie sprawiedliwości i wymiany są użyteczne przy wyjaśnianiu różnic w związkach pomiędzy

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

parami rodzeństw, zarówno tymi, które pozostają w bliskim związku, jak i tymi, których relacje są luźniejsze.

W obszarze rozważań dotyczących teorii sprawiedliwości znajdują się implikacje dla relacji z rodzeństwem wynikające ze sposobu podziału obowiązków związanych z opieką nad starzejącymi się rodzicami. Zapewnianie opieki rodzicowi zwykle spada na barki jednego potomka. Osoba pełniąca rolę głównego opiekuna często odczuwa niezadowolenie i przygnębienie, gdy rodzeństwo nie współuczestniczy w obowiązkach opiekuńczych. Zgodnie z poglądem, że nierówność motywuje do zmiany badacze zauważyli, że rodzeństwo angażuje się w wiele strategii zarówno behawioralnych, jak i psychologicznych, by przywrócić sprawiedliwość. Strategie te obejmują proszenie o więcej pomocy, branie pod uwagę czynników osobistych (np. osobowość) oraz kontekstowych (np. obecność dzieci), które mogłyby wyjaśnić mniejszy wkład, a także maksymalizowanie lub minimalizowanie znaczenia wkładu, aby zachować wrażenie sprawiedliwości. Ponadto stwierdzono, że kiedy wysiłki podejmowane na rzecz przywrócenia sprawiedliwości nie przynoszą oczekiwanego efektu, niezadowolenie z relacji się zwiększa. Co więcej, familiolodzy dostrzegają, że w przypadku, gdy asymetria w przejawianiu zachowań związanych z opieką nad rodzicami jest zbyt duża, może nawet dojść do dezintegracji relacji z rodzeństwem (Ingersoll-Dayton i in., 2003).

Podobnie jak na podstawie literatury naukowej na temat zróżnicowanego traktowania dzieci przez rodziców, badania oparte na teorii sprawiedliwości pozwalają sformułować wniosek, że postrzeganie równości czy sprawiedliwości może zmienić stosunki rodzinne rodzeństw. Cicirelli (1982) odnotował, że chociaż około 80% rodzeństw było zaangażowane w nierównym stopniu w opiekę nad rodzicami, to tylko mniej niż połowa uważała ten podział za niesprawiedliwy. Zdaniem innych badaczy ocena przez rodzeństwo słuszności zróżnicowanego traktowania ich przez rodziców w okresie dorosłości wpływała na korelację między asymetrycznym traktowaniem a jakością związków rodzinnych (Boll i in., 2005).

1.3. Problematyka relacji rodzeństw w teorii społecznego uczenia się

Perspektywa *teorii społecznego uczenia się* zakłada, że ludzkie zachowania wyznaczają uprzednie doświadczenia. Stanowią one rezultat nabywania wiedzy na podstawie doświadczeń własnych lub innych osób. Do kluczowych mechanizmów uczenia się zaliczane są: warunkowanie klasyczne[1] i warunkowanie sprawcze[2] (Wojciszke, 2015). Procesy społecznego uczenia się stanowią prawdopodobnie najbardziej powszechny zbiór mechanizmów psychologicznych stosowanych

1 *Warunkowanie klasyczne* to uczenie się znaczenia bodźca, który pierwotnie był obojętny dla jednostki. Dzieje się to na drodze systematycznego poprzedzania bodźcem obojętnym bodźca, który już ma nadane znaczenie (Wojciszke, 2015).

2 *Warunkowanie sprawcze* polega na uczeniu się pierwotnie obojętnej reakcji, dzięki temu, że po niej pojawia się jakiś pożądany stan rzeczy lub możliwość uniknięcia niepożądanej przez jednostkę sytuacji (Wojciszke, 2015).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

do wyjaśniania istoty relacji z rodzeństwem, szczególnie w okresie dzieciństwa oraz adolescencji. Zgodnie z teoriami społecznego uczenia się ludzie nabywają nowe wzorce zachowań, w tym postawy oraz poglądy dzięki dwóm relewantnym mechanizmom: wzmocnieniu i obserwacji zachowań innych osób.

Badania nad relacjami z rodzeństwem w ontogenezie koncentrują się na analizie roli rodziców w ich kształtowaniu, zwłaszcza podczas demonstrowania przez nich efektywnych strategii rozwiązywania konfliktów w związku małżeńskim. Ma to miejsce także w sytuacjach, gdy rodzice chwalą swoje dzieci za dobre zachowanie bądź przeciwnie, kiedy zachowują bierność w powyższych sytuacjach lub demonstrują zdecydowanie negatywne reakcje behawioralne. Stosunki z rodzeństwem są kształtowane także w kontekście wymian społecznych osób, które je tworzą. Zachodzą one w sytuacjach dwustronnego wzmacniania swoich pozytywnych lub negatywnych zachowań przez rodzeństwo, a także gdy obserwuje ono i naśladuje się wzajemnie. Podkreśla się, że większość kontekstów rodzinnych dostarcza wiele okazji do działania procesów społecznego uczenia się, a członkowie rodziny stanowią doskonałe wzorce osobowe. Stwierdzono, że najchętniej naśladowany jest wzór cechujący się serdecznością, troskliwością, wysokim statusem i podobieństwem do danej osoby. Za szczególnie skuteczne wzory do naśladowania uważa się członków systemu rodzinnego, którzy są postrzegani jako serdeczni, kochający, kompetentni oraz silni (np. rodzice, starsze rodzeństwo). Ponadto zasady teorii społecznego uczenia się sugerują, że style interakcyjne członków rodziny także mogą stanowić istotne źródła wiedzy. Dzieci uczą się kompetencji społecznych w interakcji z rodzicami i rodzeństwem oraz obserwując przebieg interakcji członków rodziny z innymi osobami (Bandura, 1977).

Podkreśla się, że nie zawsze wszystko, czego uczy się od siebie rodzeństwo, ma pozytywny charakter. Często występuje negatywna dynamika relacji, taka jak konflikt, wrogość i agresja. Założenia teorii społecznego uczenia się wskazują, że procesy naśladowania w relacjach z rodzeństwem zmieniają się, będąc funkcją konstelacji pary rodzeństwa, gdzie rodzeństwo starsze i tej samej płci częściej pełni rolę wzoru. Rodzeństwo zbliżone wiekiem jest naśladowane z powodu podobieństwa do siebie samego, ale również większa różnica wieku między rodzeństwem może nadać starszemu bratu lub siostrze wyższy status i siłę, przyczyniając się w ten sposób do jego/jej naśladowania (Whiteman i in., 2011).

Niektóre badania nad oddziaływaniami zachodzącymi w rodzeństwie testowały wpływ cech rodziców i rodzeństwa jako potencjalnych moderatorów procesów uczenia się przez obserwację. Dostarczyły one licznych dowodów, które są zgodne z podstawami teoretycznymi (Slomkowski i in., 2001), niemniej jednak część uzyskanych rezultatów nie jest całkowicie spójna (Whiteman i in., 2009).

Oprócz procesów uczenia się przez obserwację, które występują poza wymianą w parach, rodzeństwo może również wywierać bezpośredni wpływ na dynamikę swych relacji poprzez własne zachowania w codziennych interakcjach. W tym kontekście na uwagę zasługują przejawiane przez rodzeństwo cykle zachowań agresywnych (ang. *coercive cycles*). Są one rozumiane jako wstępujące wymiany społeczne, polegające na eskalowaniu procesów negatywnych

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

zachowań i wzmocnień. Tego typu dynamikę w relacji z rodzeństwem dobrze opisuje sytuacja, w której rodzeństwo podczas konfliktów uczy się osiągać własne cele poprzez zwiększanie poziomu wrogości i agresji w stosunku do siostry lub brata. Kiedy brat lub siostra ustąpi, agresywne rodzeństwo uzyskuje pozytywne wzmocnienie eskalujące negatywne wzorce zachowań (i te negatywne zachowania pojawią się ze zwielokrotnioną siłą w kolejnych sytuacjach cechujących się brakiem porozumienia), a rodzeństwo ustępujące również otrzymuje komunikat wzmacniający, aby postępować dalej według powyższego schematu. Jako że obie strony mogą nauczyć się, iż intensyfikowanie negatywnych zachowań prowadzi do zaspokojenia potrzeb, relacje z rodzeństwem określane są mianem pola treningowego dla agresji (Patterson, 1982).

Większość familiologów prowadzących badania nad podsystemem rodzeństwa w perspektywie społecznego uczenia się koncentrowała się na zagadnieniu wzajemnego dostosowania się braci i sióstr, włączając tu problemy z agresywnym zachowaniem, używaniem szkodliwych substancji, a także ryzykownych zachowań seksualnych (Rodgers, Rowe, 1988; Slomkowski i in., 2001; Slomkowski i in., 2005). W zakresie, w jakim rodzeństwo może mieć wpływ na wzajemne zachowania i rozwój społeczny, relację z rodzeństwem można uznać za swoistą arenę procesów społecznego uczenia się.

Dotychczasowy dorobek prac empirycznych uzasadnia pośredni i bezpośredni wpływ rodziców na kształtowanie relacji między rodzeństwem. Stwierdzono, że rodzice podejmują bezpośrednie wysiłki, aby regulować i oddziaływać na interakcje zachodzące między osobami tworzącymi rodzeństwo, często w formie interwencji w kłótnie między rodzeństwem. W dzieciństwie działania rodzicielskie podejmowane z intencją rozwiązania konfliktu angażującego braci i siostry wydają się mieć pozytywny wpływ na ich relacje. Kiedy rodzice modelują u dzieci prawidłowe sposoby rozumowania oraz konstruują rusztowanie dla umiejętności rozwiązywania przez nie sytuacji cechujących się brakiem zgodności, rodzeństwo w większym stopniu potrafi stosować efektywne strategie pojednawcze. W celu rozwiązywania sporów wykorzystuje ono szeroki repertuar zachowań społecznych, do których zaliczane są głównie ustępowanie i przyjmowanie perspektywy drugiej strony (Rostowska, 1996). Jednakże interwencja rodzicielska stosowana wobec skonfliktowanych rodzeństw w okresie adolescencji rzadko odnosi pozytywne skutki. Rezultaty badań przekrojowych wskazują, że relacje nastoletnich braci i sióstr stają się bardziej negatywne w obliczu bezpośredniej ingerencji rodziców niż w przypadku braku ich zaangażowania. Prawdopodobnie wynika to z faktu, że rodzice w dalszym ciągu interweniują w przebieg relacji z rodzeństwem w okresie dojrzewania, ale tylko wtedy, gdy oceniają je jako nieprawidłowe (McHale i in., 2000).

Rodzicielski wpływ na jakość stosunków interpersonalnych rodzeństwa zachodzi także w sposób pośredni, gdy rodzice stanowią wzory do naśladowania w kontekście codziennych interakcji małżeńskich oraz dwustronnych relacji z dziećmi. W wielu badaniach potwierdzono, że charakter relacji w małżeństwie i rodzeństwie są skorelowane. Co więcej, relacja rodzic – dziecko pełni rolę mediatora tych powiązań (Dunn i in., 1999; Reese-Weber, Kahn, 2005).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

W perspektywie założeń teorii społecznego uczenia się problemy w relacjach małżeńskich generalnie wiążą się z bardziej wrogimi interakcjami zarówno między rodzicem a dzieckiem, jak i w podsystemie rodzeństwa. Natomiast, jak już wspomniano wcześniej, Jennifer M. Jenkins (1992) zauważyła, że w kontekście silnego konfliktu małżeńskiego niektóre rodzeństwa stają się sobie bliższe, udzielając sobie wzajemnie wsparcia emocjonalnego. Wnioski te wspierają pogląd, że rodzice profilują model relacji między rodzeństwem, a uczenie się przez obserwację nie jest jedynym procesem leżącym u jego podstaw.

1.4. Relacje z rodzeństwem w perspektywie systemów rodzinnych i ekologicznych

Struktura systemów rodzinnych kieruje uwagę ku szerszemu kontekstowi, w którym rozwijają się relacje z rodzeństwem. Zasady teorii systemów rodzinnych wywodzą się z ogólnej teorii systemów, którą stworzył austriacki biolog i filozof Ludwig von Bertalanffy (1984). Stanowi ona próbę oglądu zjawisk naturalnych jako hierarchii systemów, z których każdy jest jednocześnie częścią większego systemu i zbiorem systemów podrzędnych. System stanowi układ wyższego rzędu, składający się ze zbioru oddziałujących wzajemnie na siebie elementów. Zmiany na jednym z poziomów hierarchii systemów mają wpływ także na niżej i wyżej znajdujące się systemy, np. zmiany nowotworowe na poziomie tkankowym znajdują implikacje na poziomie osobowym, rodzinnym, a nawet społeczności lokalnej (Bishop, 2000).

Z perspektywy głównych założeń teorii systemów rodzinnych procesy zachodzące w rodzinie najpełniej pozwala zrozumieć badanie holistyczne. Rodziny postrzega się jako hierarchiczne organizacje współzależnych, wzajemnie wpływających na siebie podsystemów. Układ hierarchiczny obejmuje w rodzinie jednostki, pary osób (np. relacje z rodzeństwem, relacje małżeńskie, relacje rodzic – dziecko), triady (np. triada rodzic – rodzeństwo) oraz cały system rodzinny, w tym dziadków, ciocie, wujków itd. W idealnych przypadkach podsystemy mają elastyczne granice, które dopuszczają oddziaływania innych podsystemów, ale nie są przez nie zdeterminowane. Co więcej, niektóre rodzaje granic, szczególnie międzygeneracyjne, jak pomiędzy podsystemami małżeństwa i dzieci, są ważniejsze do zachowania niż inne granice, np. pomiędzy parami rodzeństwa (Ryś, 2009).

Na gruncie problematyki rodziny teoria systemów została rozwinięta przez Salvadora Minuchina (1974) oraz Murraya Bowena (1978). Rodzinę zdefiniowano jako *system otwarty*, rozumiany jako złożona, zintegrowana całość, charakteryzująca się zorganizowanymi wzorcami interakcji, przybierającymi formę raczej cyrkularną niż linearną[3] (Minuchin, 1988). Interpretując założenia paradygmatu systemowego, Mieczysław Plopa określa *rodzinę* jako złożoną strukturę składającą

3 Fakt, że oddziaływanie nie ma charakteru linearnego oznacza, że nie można jednoznacznie wyodrębnić przyczyny i skutku relacji interpersonalnych. Cyrkularny charakter oddziaływania określa, że przebiega ono na zasadzie sprzężenia zwrotnego, które może być dodatnie lub ujemne.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

się ze wzajemnie od siebie zależnych grup osób, które dzielą wspólną historię, przeżywają więź emocjonalną określonego stopnia oraz wprowadzają strategie potrzebne indywidualnym członkom i grupie jako całości (Plopa, 2005).

W ujęciu systemowym rodzina stanowi system tworzący pewną złożoną rzeczywistość i zbiór elementów w dynamicznej interakcji, w której każdy element jest określany przez pozostałe. Zatem na jakość funkcjonowania rodziny jako wspólnoty osób wpływa każdy z jej członków. Podkreśla się, że podstawową właściwością systemów rodzinnych jest zjawisko *emergencji*. Oznacza ono, że system rodzinny jest czymś więcej niż wyłącznie sumą składających się nań podmiotów. Wszystkie osoby w rodzinie współtworzą sieć wzajemnych relacji. W systemie rodzinnym każdy z członków charakteryzuje się indywidualnością, a jednocześnie niejako nosi w sobie ślady całego systemu (Bradshaw, 1994; Ryś, 2009).

Kolejną specyficzną cechą systemu rodzinnego jest *dynamizm*. Dynamizm systemu oznacza, że stale podlega on przekształceniom, a poszczególne elementy wchodzą w interakcje, w obrębie których przebiegają różnorodne procesy. Elementy będące w interakcji kreują podsystemy. *Podsystemy* to układy międzyludzkie tworzone ze względu na płeć, wiek, generację, zainteresowania czy pozycje zajmowane w rodzinie, np. podsystem małżeński (mąż – żona), rodzicielski (matka – dziecko, ojciec – dziecko), rodzeństwa[4] (dziecko – dziecko). Znajdowanie się w jednym podsystemie nie wyklucza pozostawania w innym. Podsystemy rodzinne cechują się hierarchicznością. Jasna hierarchia zapewnia rodzinie poczucie bezpieczeństwa oraz stabilności. Podsystem rodziców (diada małżeńska) powinien być najsilniejszym i dobrze odgraniczonym od pozostałych podsystemów rodzinnym, w tym m.in. od podsystemu rodzeństwa, choć z zachowaniem możliwości swobodnej komunikacji pomiędzy nimi, zwłaszcza w okresie adolescencji (rys. 1).

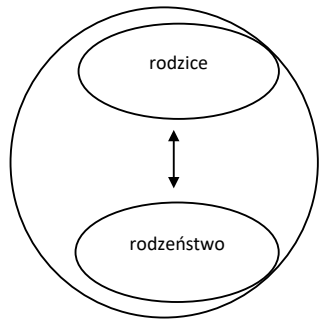

Rysunek 1. Układ graficzny podsystemów rodziców i rodzeństwa w rodzinie ujmowanej jako system

Źródło: opracowanie własne.

Cyrkularność oznacza, że relacje międzyludzkie nigdy nie są jednostronne, a zachowanie jednej osoby ma wpływ na cały rodzinny układ (Grzesiuk, Jakubowska, 1995; Świętochowski, 2014; Ryś, 2009).

4 Zaznacza się, że choć stosunki społeczne rodzeństwa uważane są za istotne w procesie przystosowania się człowieka do otaczającej go społecznej rzeczywistości, to jednak zagadnienie to spotykało się do tej pory z mniejszym zainteresowaniem badaczy niż inne typy interakcji w systemie rodzinnym, np. matka – dziecko, rodzice – dzieci (Feinberg i in., 2012; McHale i in., 2006).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Przedstawiony model wywodzący się z terapii strukturalnej Minuchina (1974, 1988) należy potraktować z dystansem. Istnieje bowiem wiele okoliczności i sytuacji rodzinnych, które mogą powodować, że dla określonej rodziny inny model struktury będzie bardziej funkcjonalny. Wielowymiarowość oraz subiektywność opisu rodziny są akcentowane w podejściu konstruktywistycznym. Jednocześnie jednak we współczesnej terapii rodzin familiolodzy odwołują się do wspomnianych wcześniej cech struktury rodziny, co bywa czasami pomocne w zrozumieniu jej problematyki, pod warunkiem, że nie jest to jedyna perspektywa (Namysłowska, Siewierska, 2009).

W ujęciu systemowym przyjmuje się, że różne podsystemy wymagają realizowania odmiennych ról, np. rodzicielskich, małżeńskich itp. Zatem podsystemy komponowane są determinantami realizacji określonych zadań. Podział na podsystemy jest dynamiczny i zależny od wielu czynników, np. od etapu życia rodziny, zdrowia jej członków. Natomiast liczba podsystemów wskazuje na stopień zróżnicowania systemu rodzinnego. Podkreśla się, że tworzą one strukturę wyróżnioną ze względu na pełnione w systemie funkcje i znaczenia, jakie mają dla regulacji systemu rodzinnego (Grzesiuk, Jakubowska, 1995).

Analiza zagadnienia ról pełnionych w rodzinie przez poszczególnych jej członków pozwala zauważyć, że poziom ich realizacji w dużym stopniu zależy od dwóch czynników: etapu rozwoju jednostki w biegu życia oraz cyklu życia rodziny (Liberska, 2011). Każda bowiem z osób wchodzących w skład systemu rodzinnego w zależności od właściwości indywidualnych podejmuje i pełni ustalone role. Wiąże się to z nawiązywaniem odmiennych relacji i zajmowaniem określonej pozycji w układzie stosunków międzyosobowych danej grupy rodzinnej. Co więcej, oczekiwania, obowiązki i zachowania związane z rolą danego członka rodziny ulegają zmianom w toku rozwoju indywidualnego wszystkich członków rodziny, zarówno tych, którzy pełnią rolę, jak i tych, których dotyczą zachowania osoby ją pełniącej (Plopa, 2012; Walęcka-Matyja, 2014a). Niedostateczny poziom kompetencji oraz motywacji do adekwatnego wywiązywania się z roli może stanowić przyczynę pogorszenia się jakości relacji rodzinnych, a także być źródłem zagrożenia dla prawidłowo przebiegającego procesu socjalizacji wszystkich członków. Egzemplifikację może stanowić sytuacja, w której starsze rodzeństwo musi podjąć rolę opiekuna względem młodszego brata lub siostry. Pojawiająca się niechęć rodziców do zaakceptowania prawa dorastającego starszego rodzeństwa do większej autonomii, przy stałym obciążaniu go opieką nad najmłodszym dzieckiem, często skutkuje pojawieniem się konfliktów na linii rodzice – adolescent, które zwykle przenoszone są na relację z młodszym dzieckiem.

Kolejną rozpatrywaną cechą systemu rodzinnego jest *zdolność do homeostazy*, wyjaśniana przez koncepcję autoregulacji. Zakłada ona, że systemy są zorientowane na określony cel. Dążenie do uzyskania równowagi funkcjonalnej polega na tym, iż systemy dążą do utrzymania harmonii i stabilności funkcji wewnętrznych, a w obliczu zjawisk odbiegających od norm są podejmowane działania korekcyjne. Zatem warunkiem zachowania przez system rodzinny tożsamości jest zachowanie symetrii między procesami rozwojowymi (*morfogenetycznymi*) oraz tendencjami do zachowania stałości (*morfostatycznymi*). Oznacza to, że

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

w systemie istnieją mechanizmy samoregulacyjne, które dostosowują wewnętrzne właściwości systemu do zachodzących zmian. U podstaw autoregulacji znajdują się zasadnicze koncepcje wartości odniesienia, które opisują docelowy stan systemu oraz pętla wzmocnienia zwrotnego, czyli sposób regulacji systemu, w którym wyniki czynności korygującej trafiają na nowo do systemu, wpływając na dalsze reakcje. Sprzężenie zwrotne może być dwojakiego rodzaju: ujemne oraz dodatnie. *Sprzężenie zwrotne ujemne* występuje, gdy wyniki działań korygujących redukują odchylenie odniesienia i w ostateczności prowadzą do równowagi w systemie oraz zaprzestania czynności korygujących. Natomiast *sprzężenie zwrotne dodatnie* ma miejsce w przypadku, gdy podjęte działania prowadzą do zwiększenia różnicy między stanem bieżącym a wartością odniesienia (Świętochowski, 2014).

Sytuacja, w której przekształceniom ulegają warunki wewnętrzne lub zewnętrzne systemu rodzinnego zmusza cały system rodzinny do podjęcia działań o charakterze przystosowawczym, umożliwiającym mu prawidłowe funkcjonowanie. W odniesieniu do rodziny sytuacja powyższa ma miejsce np. gdy na świat przychodzi kolejne dziecko. Należy oczekiwać, iż wymienione wydarzenie spowoduje głębokie zmiany w funkcjonowaniu pozostałych osób w rodzinie traktowanej jako całość, np. zmienia się rozkład obowiązków, dystrybucja uwagi oraz zaangażowania rodzicielskiego. Następuje wtedy zachwianie dotychczasowego wzorca zachowań i poszukiwanie nowego, lepiej pasującego do aktualnych warunków (Minuchin, 1988).

Rodzina rozpatrywana jako system charakteryzuje się specyficznym poziomem otwartości. Zależy on od rodzaju sił działających wewnątrz systemu oraz od współdziałania z siłami zewnętrznymi (nadsystemem)[5]. W prawidłowo funkcjonującej rodzinie siły dośrodkowe (np. przywiązanie, miłość, spójność) równoważą siły odśrodkowe, jak chociażby chęć utrzymywania relacji z otoczeniem zewnętrznym (Ryś, 2009).

Każdy system ma swoje wyraźne granice, określające stopień przepływu informacji, zarówno wewnątrz systemu, jak i na zewnątrz. Pojęcie *granic rodzinnych* jest wyjaśniane jako istnienie niewidocznych barier otaczających podsystemy. Pełnią one funkcję wyznaczników przepływu informacji, uczuć i emocji, aktywności, określają intymność i tożsamość rodziny, a także dostęp do konkretnych przedmiotów czy osób. W systemie rodzinnym można wyróżnić trzy rodzaje granic. Granice *wewnętrzne między członkami systemu* wyznaczają stopień przekazywania informacji, relacji i emocji pomiędzy członkami rodziny. Granice *wewnętrzne między podsystemami* obejmują przepływ relacji, informacji i emocji pomiędzy podsystemami. Natomiast granice *zewnętrzne* określają wymianę informacji i uczuć z resztą środowiska, wszystkim co istnieje poza systemem (Kaleta, 2011).

Granice rodzinne różnią się stopniem przepuszczalności, czyli zdolnością otwarcia systemu na wymianę informacji. Charakter granic wpływa na funkcjonowanie całego systemu rodzinnego. Do granic prawidłowych zaliczane są: elastyczne, otwarte, wyraziste. Zapewniają one zrównoważony rozwój rodzinie, jak

5 *Nadsystem* to otoczenie, rzeczywistość każdego systemu (Świętochowski, 2014).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

i poszczególnym jej członkom. Informacje mogą przepływać w sposób swobodny, członkowie rodziny cechują się zachowaniami o wysokim stopniu plastyczności, występuje wzajemne reagowanie na siebie. Dobro nadrzędne stanowi poczucie własnej wartości, zgodność działań z osobistymi przekonaniami, kreatywność. Zmiany są interpretowane przez członków rodziny w kategoriach wyzwania, nie zagrożenia.

W przypadku granic o charakterze nieprawidłowym, tj. rozmytych lub uszczelnionych (sztywne), poszczególni członkowie rodziny stanowią niemalże całość (tzw. zjawisko *splątania*) bądź nie mogą na siebie liczyć. Komunikacja ma charakter zaburzony, jest ograniczona w zakresie przepływu informacji i cechuje się spłyconą ekspresją emocjonalną (Goldenberg, Goldenberg, 2006; Namysłowska, 2000).

Zaznacza się, że granice systemu rodzinnego są bardzo ważne dla prawidłowego funkcjonowania rodziny i można je rozpatrywać na kontinuum wyznaczającym stopień przepływu informacji. Inny powód stanowiący o istotności granic dla grupy rodzinnej wiąże się z zagadnieniem tożsamości rodziny. Rodzina sprzyja kształtowaniu poczucia tożsamości poprzez realizację trzech głównych zadań, do których należą: budowanie tematów rodziny, prowadzenie procesu socjalizacji członków rodziny oraz ustalanie zadowalającej zgodności odnośnie do różnych problemów. W dużej mierze zadania te mają związek z cechami komunikacji rodzinnej, za pośrednictwem której tworzone są tematy rodziny, np. temat władzy i kompetencji może umożliwiać członkom rodziny udzielanie sobie wsparcia, a temat odrzucenia – odrzucenie dzieci przez rodziców. Funkcja tożsamości jest realizowana także przez ustalanie zasad dotyczących tego, co członkowie rodziny uważają na temat zachowywania się w odpowiedzi na rozmaite sytuacje. Ponadto należy zwrócić uwagę na jednostkowy aspekt kształtowania się tożsamości. Atrybuty, które człowiek przypisuje sobie, stanowią efekt jego społecznych interakcji w środowisku rodzinnym (np. mądry, uczciwy). Uznaje się, że granice zarówno w systemie rodzinnym, jak i w poszczególnych podsystemach w dużym stopniu kształtują charakter więzi emocjonalnej, style komunikacji i specyfikę funkcjonowania rodziny, a w efekcie jakość życia jej członków (Rostowska, 2010).

Opisując funkcjonowanie rodziny w paradygmacie systemowym dla lepszego rozumienia podjętej problematyki, warto wymienić dwa terminy: *ekwifinalność* i *ekwipotencjalność*. *Ekwifinalność* w systemie oznacza, że te same rezultaty można osiągnąć, startując z różnych punktów. Z kolei *ekwipotencjalność* wskazuje, że podobne przyczyny mogą wywoływać różne skutki. Inaczej mówiąc, zmiany zachodzące w systemie nie są określone jedynie przez warunki początkowe, lecz również przez strukturę i charakter systemu oraz naturę samych procesów zmian. Wynika z tego, że dla opisania systemu bardziej potrzebne jest zrozumienie jego organizacji strukturalnej i funkcjonowania niż opis genezy (Namysłowska, 2000).

Reasumując, zgodnie z ogólną teorią systemów człowiek jest ujmowany jako element różnych systemów, np. rodziny, w obrębie której stanowi część podsystemów, np. podsystem rodzeństwa. Aktywnie oddziałuje on na członków grupy rodzinnej, z którymi nawiązuje interakcje i sam także podlega wpływom tych osób. Oddziaływanie to odbywa się za pośrednictwem zachowań komunikacyjnych i ma charakter cyrkularny. Zatem podejmując próbę zrozumienia relacji w rodzeństwie,

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

należy rozpatrywać ją w ramach określonego kontekstu społecznego, np. zachowań innych członków rodziny.

Jak wynika z przedstawionych powyżej poglądów, rodziny stanowią systemy o różnym stopniu otwartości, podlegające wpływom zewnętrznym. *Teoria systemów ekologicznych* Urie Bronfenbrennera (1979) proponuje wiele poziomów kontekstowego oddziaływania na rozwój człowieka, które także można zastosować do opisu i wyjaśniania relacji z rodzeństwem.

W środowisku społecznym traktowanym jako złożony system wyróżniono cztery współdziałające ze sobą subsystemy: *mikrosystem*, *mezosystem*, *egzosystem* oraz *makrosystem*. Zgodnie z postulatem teorii Bronfenbrennera (1979) człowiek tkwi w systemie ekologicznym tworzonym przez wymienione wyżej subsystemy (rys. 2). Pozostaje z nimi w dwukierunkowej relacji, generując w ten sposób szerszy system jednostka – środowisko. Zatem można stwierdzić, że relacja ta ma charakter dynamiczny i systemowy (Tyszkowa, 2002b).

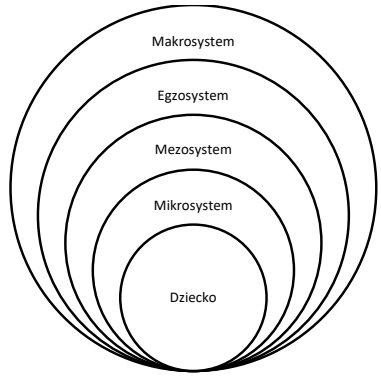

Rysunek 2. Uproszczony model subsystemów środowiska społecznego w ujęciu teorii Bronfenbrennera (1979)

Źródło: opracowanie własne.

Rozpatrując kolejno wyróżnione subsystemy w kontekście problematyki stosunków z rodzeństwem, zauważono, że siły działające na poziomie *mikrosystemu* mogą wspierać bliskie i zaangażowane związki z rodzeństwem. Ponadto mogą przyczyniać się do zdefiniowania odrębnych nisz działalności rodzeństwa w oparciu o wiek i płeć jego członków. *Mikrosystem* odnosi się bowiem do bezpośrednich kontekstów codziennego życia, zachodzących nie tylko w grupie rodzinnej, ale i w sąsiedztwie. *Mezosystem* obejmuje związki pomiędzy kontekstami mikrosystemu. Przykładowo normy zachowania uwzględniające kryterium wieku i płci mogą pozostawać takie same w miarę przechodzenia rodzeństwa z rodziny oraz sąsiedztwa do szkoły. Może też zaistnieć konieczność przyjęcia przez rodzeństwo innych wzorców zachowania we wzajemnych stosunkach zdeterminowana odmiennymi okolicznościami. *Egzosystem* dotyczy kontekstów społecznych, w które rodzeństwo nie jest bezpośrednio zaangażowane. Mają one jednak pośredni wpływ na jego relacje z racji oddziaływań na mikrosystem. Przykładowo długa

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

nieobecność rodziców w domu, wynikająca z godzin ich pracy może wpływać na przejmowanie obowiązków opiekuńczych przez starsze rodzeństwo względem młodszych braci i sióstr. W ten sposób promowana jest raczej komplementarność niż egalitaryzm w rolach pełnionych przez rodzeństwo. Ostatni z omawianych subsystemów to *makrosystem*, odnoszący się do szerszego kontekstu społecznego, w tym działań politycznych, ekonomicznych i kulturalnych, które oddziałują na jednostki oraz na relacje rodzinne. Stwierdzono, że wartości oraz doświadczenia kulturowe mogą determinować dynamikę stosunków z rodzeństwem. Zgodnie z opiniami niektórych badaczy zjawisko rywalizacji w rodzeństwie, które uznaje się za najważniejszy element dynamiki związku braci i sióstr w indywidualistycznych kulturach Zachodu, nie stanowi dominującej cechy relacji z rodzeństwem w bardziej wspólnotowych kulturach Wschodu (Nuckolls, 1993).

Badania podjęte w paradygmacie systemów dostarczają wiedzy naukowej na temat procesów rodzinnych wpływających na związki interpersonalne rodzeństw. Stwierdzono, że istnieją współzależności między jakością relacji z rodzeństwem a podsystemami małżeńskim oraz rodzic – dziecko. Zgodnie z teorią systemów rodzinnych koneksje te wydają się być wzajemne, co oznacza, że relacje z rodzeństwem wpływają na inne podsystemy i odwrotnie. Przyjmuje się, że problematyczne relacje w rodzeństwie są związane z występowaniem koalicji rodzinnych[6], które prawdopodobnie powstają w wyniku zaburzonych relacji małżeńskich lub sztywnych granic wykluczających niektórych członków rodziny z udziału w danym podsystemie (Świętochowski, 2014). Ujęcie systemów rodzinnych sugeruje, iż podczas okresów przejściowych system staje się bardziej otwarty i bardziej podatny na zmiany. Wyniki prac naukowych wspierają ten pogląd, gdyż przekształcenia w dynamice relacji rodzeństw obserwuje się przy przechodzeniu do okresu dojrzewania (Kim i in., 2006), przy rozwodzie rodziców (Błażek, 2015; Noller, 2005), a także w etapie przejściowym, gdy pierworodny brat lub siostra wyprowadza się z rodzinnego domu (Whiteman i in., 2010). Zaznacza się, że dotychczas tego typu procesy zachodzące w systemach rodzinnych nie zostały zbadane w odniesieniu do relacji z dorosłym rodzeństwem.

Ponadto na jakość relacji braci i sióstr wpływają również pozarodzinne uwarunkowania. Wspólne dla obojga rodzeństwa czynniki środowiskowe, takie jak status socjoekonomiczny rodziny oraz sąsiedztwo, dostarczają określonego kontekstu, w którym zachodzą ich interakcje. Większość badaczy zajmujących się problematyką stosunków interpersonalnych rodzeństw traktuje status socjoekonomiczny jako zmienną kontrolną, a w kilku pracach empirycznych, które bezpośrednio ujawniły rolę statusu socjoekonomicznego rodziny, nie udało się sformułować jednoznacznych wniosków. Niektóre rezultaty badań uzasadniają tezę, że niższy status socjoekonomiczny rodziny wiąże się z bardziej negatywnymi relacjami w rodzeństwie (Dunn i in., 1994), podczas gdy inne wskazują na przeciwne korelacje (Updegraff, Obeidallah, 1999). Cechy otoczenia sąsiedzkiego w żaden systematyczny sposób

6 *Koalicje rodzinne* należą do szczególnego rodzaju podsystemów w rodzinie określanych mianem idiosynkratycznych. Opisują one bliskie relacje między osobami, które chcą ze sobą przebywać i współpracować. Istotą koalicji rodzinnych jest prezentowanie podobnych poglądów oraz udzielanie sobie wsparcia w sytuacji konfliktu z pozostałymi osobami w rodzinie (Świętochowski, 2014).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

nie były powiązane z dynamiką stosunków w rodzeństwie. Zaobserwowano natomiast, że młodzież w okresie dojrzewania mieszkająca w okolicy z dużą liczbą wspólnych miejsc do zabawy (np. publicznych parków, boisk, placów zabaw) w większym stopniu rozwijała bliższe relacje z rówieśnikami niż z rodzeństwem (*ibidem*).

W badaniach nad czynnikami kształtującymi charakter więzi z rodzeństwem w okresie dorosłości rozpatrywano kontekstowe uwarunkowania relacji. Głównie udokumentowano znaczenie: wydarzeń życiowych, wieku, stanu cywilnego, posiadania dzieci oraz bliskości miejsca zamieszkania rodzeństw. Wielu autorów potwierdza, że bliskość zamieszkania rodzeństw stanowi relewantny czynnik decydujący o występowaniu silnych więzi emocjonalnych między rodzeństwem, poczucia odpowiedzialności za rodzeństwo oraz działający motywująco w zakresie częstego podejmowania kontaktu (Lee i in., 1990; Miner, Uhlenberg, 1997). Ponadto doświadczanie krytycznych zdarzeń życiowych o charakterze przejściowym, jak np. rozwód, ciężka choroba członków rodziny czy posiadanie dziecka często wiąże się z silniejszym zaangażowaniem w relację z rodzeństwem (Connidis, 1992; Connidis, Campbell, 1995). Zaznacza się jednak, że współcześnie znaczący wpływ na naturę stosunków interpersonalnych braci i sióstr mają sieci teleinformatyczne umożliwiające komunikację przez e-mail, Facebook i Skype. Aktualnie stają się one coraz bardziej powszechnymi środkami komunikacji pośredniej. W sytuacji, gdy rodzeństwo mieszka w dużej odległości od siebie, mogą pełnić użyteczną rolę w podtrzymywaniu kontaktów oraz wzajemnym wspieraniu się.

Analizując dorobek naukowy badaczy przedstawiających współzależności między uwarunkowaniami kulturowymi stanowiącymi część makrosystemu a jakością relacji z rodzeństwem, można dostrzec, że wartości *familizmu*[7] (poczucia zobowiązań rodzinnych) są związane z bliższymi związkami rodzeństw obserwowanymi wśród nastolatków spoza zachodniego kręgu kulturowego i mogą łagodzić potencjalnie niebezpieczne efekty nierównego traktowania dzieci przez rodziców (McHale i in., 2005). W badaniach międzykulturowych podkreślane są także obowiązki opiekuńcze starszego rodzeństwa oraz hierarchiczna struktura ról w rodzeństwie, które występują w społeczeństwach spoza zachodniego kręgu kulturowego. Ponadto zwraca się uwagę na zróżnicowanie kulturowe w dynamice relacji z rodzeństwem, szczególnie w zakresie występowania rywalizacji i konkurencji (Nuckolls, 1993).

Reasumując, dotychczasowe rozważania nad teoretycznymi podstawami badań psychologicznych nad naturą związków rodzeństw, skłaniają do sformułowania wniosku, że przyjęcie pojedynczej perspektywy teoretycznej nie wyjaśnia w pełni zachodzących różnic rozwojowych, rodzinnych oraz grupowych, zaobserwowanych w tychże relacjach. Mając świadomość, iż ujęcia systemowe również

7 Model koncepcyjny roli *familizmu* w procesie kształtowania się i utrzymywania relacji interpersonalnych został zaproponowany pod koniec XX w. Twórcy modelu Stanley O. Gaines, Diana I. Rios i Ray Buriel (1997) wskazują, że orientacja każdego członka rodziny na wartości i zachowania charakteryzujące familizm przyczynia się do ujawniania pozytywnych uczuć i szacunku względem siebie. Wyniki badań potwierdzają założenia przedstawionego modelu (por. Fuligni i in., 1999; Killoren i in., 2015).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

ograniczone są w postulowanych propozycjach teoretycznych pod względem definiowania specyficznych mechanizmów wpływu, najlepszym podejściem byłoby łączne zastosowanie opisu i wyjaśnień dynamiki relacji rodzeństwa zaproponowane przez teorie analityczną, społeczno-psychologiczną oraz społecznego uczenia się w strukturze systemów rodzinnych. Tym samym badania osadzone w tradycji psychoanalizy pozwoliłyby zrozumieć, w jaki sposób zróżnicowane traktowanie dzieci przez rodziców wiąże się z jakością relacji w rodzeństwie. Niemniej jednak bardziej dokładne zrozumienie tych związków byłoby możliwe przy analizie zachodzących innych psychologicznych oraz społecznych procesów dotyczących np. równości oraz sprawiedliwości, jak proponują to przedstawiciele teorii społeczno-psychologicznych oraz zwolennicy istotnej roli czynników społeczno-kulturowych akcentowanych w ujęciach ekologicznych i systemowych (Whiteman i in., 2011).

Aktualnie zdecydowana większość badań nad procesami i zjawiskami zachodzącymi w rodzinie oddająca ich pełnię i złożoność opiera się na założeniach paradygmatu systemowego będącego współcześnie wiodącym (Anderson, Sabatelli, 1999; Bowen, 1978; Farnicka, 2013; Harwas-Napierała, 2014; Kaleta, 2011; Lachowska, 2008; Liberska, 2014; McHale i in., 2006; Minuchin i in., 1978; Minuchin, 1988; Myers, Goodboy, 2010; Noller, 2005; Plopa, 2005, 2012; Radochoński, 1986; Rice, 1998; Rostowska, Rostowski, 2011; Ryś, 2011; Świętochowski, 2014; Walęcka-Matyja, 2009). Umożliwiają one pełniejsze, bardziej dynamiczne wyjaśnienie roli rodziny w rozwoju psychiki i w podejmowaniu zachowań jej członków. Głównym aspektem podejścia systemowego jest koncentracja na relacjach interpersonalnych i międzysystemowych. Stwarza to szansę poznania genezy oraz przebiegu zmian rozwojowych członków systemu rodzinnego poprzez analizę ich wzajemnych oddziaływań. Należy to jednak do zadań o wysokim stopniu trudności z uwagi na osadzenie tego systemu w szerszych systemach społecznych, a także w wymiarze historycznym (Liberska, 2014). Kierując się powyższym, mając jednocześnie świadomość pewnych ograniczeń wynikających z zastosowania podejścia systemowego, w niniejszej pracy za podstawę analizy zagadnień dotyczących podsystemu rodzeństwa przyjęto teorię systemową. Stąd potrzeba przedstawienia roli systemu rodzinnego w rozwoju i kształtowaniu więzi społecznych między jego członkami, w tym także w podsystemie rodzeństwa.

1.5. Rodzina prymarną płaszczyzną rozwoju i kształtowania więzi społecznych

Ujmując rodzinę w paradygmacie systemowym, podkreśla się, że jej najważniejsze ogniwo stanowi podsystem rodzicielski. Daje on początek rodzinie oraz wpływa na poziom zadowolenia jej członków. Wśród familiologów panuje zgodny pogląd, że jakość związku małżeńskiego koreluje z jakością klimatu rodzinnego, z poziomem zaspokajania potrzeb oraz z percepcją poczucia bezpieczeństwa. Podsystem rodziców decyduje także o jakości i intensywności komunikacji

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

w rodzinie, a styl interakcji małżonków podlega procesom transmisji międzypokoleniowej (Rostowska, 1996).

Podkreśla się, że ważną rolę w rozwoju społecznym dzieci odgrywa rodzaj więzi między małżonkami. Ma ona bowiem charakter prototypowy i rzutuje na naturę kreowanych przez dziecko relacji interpersonalnych zarówno w rodzinie, jak i poza nią. Ponadto osoby tworzące podsystem rodzicielski odpowiadają za wyznaczanie podziału obowiązków oraz strukturalizację życia rodzinnego (Świętochowski, 2014). Harmonijna i adekwatna organizacja codzienności cechuje rodziny zadowolone, funkcjonujące w prawidłowy sposób. W przeciwnej sytuacji można zauważyć znamiona chaosu w obszarze realizacji ról i zadań rodzinnych, a czasami nawet zjawisko *parentyfikacji*[8] (Schier, 2010). Zdaniem Teresy Rostowskiej (2003) małżonkowie przenoszą do swojego związku cały bagaż doświadczeń zaczerpnięty z rodziny pochodzenia. Należą tu: wartości, nawyki, przyzwyczajenia, sposoby reagowania oraz komunikowania się, co w procesie transmisji międzypokoleniowej jest przekazywane dzieciom i zdecydowanie kształtuje klimat emocjonalny rodziny. Autorka podkreśla także znaczącą rolę dojrzałości osobowej dorosłych członków rodziny w kształtowaniu prawidłowej atmosfery rodzinnej. Istnieje zatem wyraźne uzasadnienie zastosowania określenia *rodzice architektami rodziny i relacji w rodzinie* (por. Bandler i in., 1999). Początkowo rodzice jako osoby znaczące tworzą więź psychiczną z dzieckiem, która jest stopniowo rozszerzana na pozostałych członków rodziny, np. na podsystem rodzeństwa, a w dalszej perspektywie staje się ona podstawą kształtowania relacji interpersonalnych z innymi osobami. Zatem rodzina traktowana jest jako prymarny kontekst rozwojowy dla kreowania relacji społecznych, a środowisko pozarodzinne określane jest mianem kontekstu sekundarnego (por. Bronfenbrenner, 1979).

W środowisku wspólnotowym, do którego można zaliczyć grupę rodzinną z uwagi na to, że stanowi zbiorowość o charakterze pierwotnym, spontanicznym, naturalnym, relacje i więzi między jej członkami tworzone są w odmienny sposób niż w środowisku stowarzyszeniowym, nastawionym na realizację konkretnych zadań. Ponadto system rodzinny cechują więzi opisywane jako osobowe, bezpośrednie, bliskie, emocjonalne, uczuciowe. Natomiast w środowisku stowarzyszeniowym więzi mają charakter rzeczowy, związany ze wzajemnymi świadczeniami, z wymianą usług bądź łączy je wspólnota celów (Turowski, 2001).

W rodzinie rozpatrywanej jako środowisko wychowawcze wyróżniane są dwie płaszczyzny oddziaływań wychowawczych: *osobowa* i *nieosobowa*. Pierwsza z wymienionych płaszczyzn, osobowa odnosi się do stosunków interpersonalnych. Natomiast płaszczyzna nieosobowa dotyczy pozostałych warunków, w jakich przebiega proces wychowania. Przyjmuje się, że relacje społeczne kształtują się głównie w sferze osobowej, poprzez bezpośrednią styczność przestrzenną członków rodziny, postrzeganie obecności drugiego człowieka oraz łączność psychiczną, a więc gotowość do nawiązywania kontaktów i utożsamianie się z członkami rodziny. Stosunki międzyosobowe oraz interakcje w rodzinie, zarówno

8 Zjawisko *parentyfikacji* polega na odwróceniu ról w systemie rodzinnym i oznacza przejmowanie obowiązków osób dorosłych przez dzieci. Zaznacza się, że realizacja ról i zadań niejednokrotnie przerasta kompetencje oraz możliwości dzieci (Schier, 2010).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

nuklearnej, jak i rozszerzonej, stanowią źródło bogatych i różnorodnych doświadczeń o charakterze społecznym (Tyszkowa, 1985).

Aktywność człowieka rozwijana w środowisku społecznym rodziny wzbudza na ogół żywy oddźwięk emocjonalny pozostałych jej członków, pojmowany jako różnorodne źródło nagród i kar społecznych. Członkowie systemu rodzinnego stanowią dla siebie wzajemnie układ odniesienia, skarbiec wzorów aktywności i zachowań. Stanowi to podstawę funkcji socjalizacyjnej rodziny, transmisji międzypokoleniowej oraz wpływa na skuteczność podejmowanych oddziaływań wychowawczych. Prawidłowy przebieg życia rodzinnego, obcowanie z pozytywnie nastawionymi ludźmi tworzą silną podstawę dla kształtowania bliskich więzi w systemie rodzinnym (Tyszkowa, 2002c).

W refleksji badaczy problematyka więzi międzyludzkich ujmowana jest zarówno z perspektywy relacji diadycznej, jak i rodzinnej. Liczne badania wskazują na wpływ wzorów więzi ukształtowanych w okresie wczesnej ontogenezy z osobą znaczącą na przebieg i jakość relacji z szerszym otoczeniem społecznym. Początkowo bowiem obszar stosunków interpersonalnych młodego człowieka poszerza się o zawiązywanie relacji z pozostałymi członkami rodziny, np. w podsystemie rodzeństwa, by w późniejszym okresie rozwinąć się w środowisku pozarodzinnym (Bowlby, 1969; Mahler, Mc Divitt, 1980).

W literaturze przedmiotu można wyodrębnić wiele koncepcji naukowych facylitujących zrozumienie procesu tworzenia się więzi między członkami rodziny, w tym wśród rodzeństwa, także z osobami spoza rodziny. Poniżej krótko omówiono wybrane z nich, tj. koncepcję separacji-indywiduacji Margaret Mahler (1980), koncepcję indywiduacji relacyjnej Helma Stierlina (1983) oraz koncepcję autorytetu osobistego Donalda Williamsona (1981).

Prezentowana *koncepcja separacji-indywiduacji* Margaret Mahler przedstawia psychiczne oddzielanie się dziecka od matki, w efekcie którego wytwarza się jego autonomia. Autorka wyodrębniła trzy zasadnicze okresy rozwojowe, w których przebiega ewolucja więzi między matką a dzieckiem. Począwszy od fazy niezróżnicowania Ja i obiektu, przez fazę symbiozy w kolejnej fazie separacji-indywiduacji dochodzi do konsolidacji *ego* i *superego*. Następuje stabilizacja obrazu Ja, a także poszerza się obszar wiedzy o sobie, świecie oraz relacjach z innymi ludźmi. W każdej z wymienionych faz stopniowo, choć coraz wyraźniej, wyodrębniają się relacje dziecka z osobami znaczącymi. Dla osiągania przez nie większej autonomii w stosunkach interpersonalnych istotnym jest przejawianie przez osoby znaczące prawidłowych zachowań, które nie hamują rozwoju samodzielności. W przeciwnym wypadku proces rozwoju młodego człowieka zostaje zakłócony. Doświadcza on bowiem zaburzeń w sferze kształtowania więzi z matką. Może to powodować powstanie deficytów w zakresie poczucia własnej wartości, odrębności, silnej potrzeby kontaktu z innymi oraz przyczyniać się do odczuwania lęku (Mahler, Mc Divitt, 1980).

Nawiązującą do wyżej przedstawionej koncepcji Mahler, a jednocześnie uwzględniającą perspektywę systemową jest *teoria indywiduacji relacyjnej* Stierlina. Pojęcie *indywiduacji relacyjnej* autor definiuje jako proces umożliwiający utrzymywanie relacji opartych na bliskości i empatii, tworzenie zewnętrznych oraz

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

wewnętrznych granic, określanie i realizowanie własnych celów, przejęcie odpowiedzialności za własne życie oraz akceptowanie samego siebie. Proces ten zawsze przebiega w relacji z osobami znaczącymi w rodzinie. Rozpoczyna się on w okresie wczesnego dzieciństwa i trwa do okresu dorosłości. Stierlin zwraca uwagę na trzy formy zaburzeń indywiduacji relacyjnej. Jako pierwszą wymienia *symboliczną fuzję*, która objawia się zatarciem granic. Drugi typ zaburzenia indywiduacji relacyjnej przejawia się sztywnym, *autystycznym brakiem więzi z innymi*. Natomiast ostatni z wyróżnionych typów zaburzeń więzi wyraża się ambiwalentnym przechodzeniem z jednej skrajności w drugą, tj. od całkowitego zatarcia granic do braku więzi z innymi (Stierlin, 1983).

Ostatnia z omawianych teorii podejmująca próbę opisania i wyjaśnienia procesu kreowania się więzi między członkami systemu rodzinnego to *koncepcja autorytetu osobistego* Williamsona (1981). Mieści się ona w podejściu transgeneracyjnym terapii rodzin oraz nawiązuje do teorii rozpatrujących znaczenie wzorców i procesów międzypokoleniowych (np. do teorii Bowena, 1978). Sformułowana przez autora hipoteza autorytetu osobistego odnosi się do konstruktu określającego rodzaj relacji z rodzicami, zakres osiągniętej indywiduacji, autonomii oraz pozycje w systemie rodzinnym. Według Williamsona osiągnięcie autorytetu osobistego przypada na czas między 30 a 40 rokiem życia, a poprzedzone jest procesem indywiduacji zachodzącym w okresie adolescencji. Cechowanie się autorytetem osobowym oznacza umiejętność tworzenia więzi, szczególnie z rodzicami, opartych na partnerstwie, równości, a nie na hierarchii. Zakłada istnienie bliskich relacji, dzielenie się doświadczeniami oraz świadczenie opieki nie ze względu na historyczną rolę rodziców jako źródła istnienia osoby, ale ze względu na uczucia i gratyfikacje. Zachowania tego typu przyczyniają się do podtrzymania równowagi relacyjnej. Równoważenie dynamiki międzypokoleniowej jest równoznaczne z psychologiczną dorosłością, stanowiącą dla człowieka źródło autorytetu osobistego. Starzejący się rodzice mogą zatem być wspierani bez dźwigania przez opiekuna brzemienia emocjonalnego za ich szczęście czy poczucie sensu życia. Zdaniem Williamsona stwarza to wyjątkową sytuację przeżywania bliskości oraz więzi emocjonalnych w rodzinie (por. Józefik, 2010).

Reasumując, przedstawione powyżej teorie obrazują sposób rozwoju i kształtowania się więzi społecznych w systemie rodzinnym. Podkreślają wzajemne powiązania między poszczególnymi podsystemami, a także zjawisko transmisji wzorów relacji z jednego podsystemu do innego podsystemu rodzinnego. Co więcej, uzasadniają pogląd o prymarności środowiska rodzinnego w aspekcie tworzenia więzi międzyludzkich.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

2. Relacje interpersonalne podsystemu rodzeństwa w okresie dorosłości

Refleksja naukowa na temat relacji interpersonalnych charakteryzuje się nie tylko bogactwem treści, ale także dużą złożonością. Wynika to między innymi z faktu, że pojęcie *relacji interpersonalnej* (ang. *interpersonal relationship*) jest opisywane i wyjaśniane na gruncie wielu nauk. W psychologii termin ten dotyczy relacji dwóch osób (pary, diady). Z kolei w pracach socjologicznych i antropologicznych oznacza najniższy poziom opisu większych skupień osób pozostających w relacjach z jednostką lub ze sobą wzajemnie (diady, triady, sieci społeczne). Zaznacza się, że interdyscyplinarne ujmowanie tematyki relacji międzyludzkich przyczynia się nie tylko do pełniejszego poznania oraz wyjaśnienia zjawisk społecznych. Jednocześnie wpływa ono na duży zakres zróżnicowania terminologicznego, utrudniając spajanie wiedzy pochodzącej z tych dziedzin. Egzemplifikację może stanowić opisywanie przez psychologów więzi typowych dla większości związków w kategoriach *bliskości* (ang. *closeness*) czy *intymności* (ang. *intimacy*), podczas gdy socjologowie używają terminu *powiązanie* (ang. *tie*, *connectedness*, *boundeness*), uwzględniając jednocześnie szerszy kontekst społeczny (Zbieg i in., 2015).

W niniejszym rozdziale termin *relacja interpersonalna* przeanalizowano w aspekcie psychologicznym pod kątem definicji, typologii oraz uwarunkowań.

2.1. Pojęcie i typy relacji interpersonalnych

Znaczenie terminu *relacja* (łac. *relatio*) cechuje treściowa wielowymiarowość. W języku potocznym odnosi się on do opowiadania, sprawozdania na temat jakiegoś wydarzenia, wypadku, zdawania komuś sprawy z przebiegu danego wydarzenia. W rozumieniu logicznym *relacje* pojmowane są jako stosunek zachodzący pomiędzy dwoma (lub więcej) przedmiotami (np. związki przyczynowe lub czasowo-przestrzenne), pojęciami (np. nadrzędność) czy też wielkościami (np. większość). *Relacja* to także związek zachodzący między ludźmi lub grupami społecznymi (Kopaliński, 2007). Ostatnie z wymienionych znaczeń terminu *relacja* stanowi przedmiot analizy zawartej w niniejszym podrozdziale.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Według Zbigniewa Zaborowskiego *relacje interpersonalne* to „powtarzające się kontakty między ludźmi umożliwiające wytworzenie się określonych postaw wzajemnych. Kontakty mniej trwałe, niełączące się z powstawaniem postaw, możemy określić mianem styczności" (Zaborowski, 1974, s. 20).

Podobny pogląd prezentuje Antoni J. Nowak, twierdząc, że nie sposób mówić o postawie, pomijając relacje. „Podejmując problem postawy, automatycznie oceniamy ją w relacji do czegoś lub kogoś" (Nowak, 2000, s. 17).

W opinii Marka Jarosza *relacje interpersonalne* stanowią wyraz stosunku, jaki zachodzi pomiędzy partnerami. „Powstają one na skutek wymiany interakcji partnerów, przy udziale czynników poznawczych i emocjonalnych. Odnoszą się do pozytywnych bądź negatywnych powiązań pomiędzy partnerami, których wyrazem mogą być: agresja, wrogość, atrakcyjność interpersonalna czy pomaganie innym" (Jarosz, 2003, s. 80).

Perspektywa psychologiczna przedstawia relacje międzyludzkie jako rezultat interakcji prowadzącej do komunikacji, a w rezultacie do kontaktu interpersonalnego (Frydrychowicz, 2003). *Interakcja* jest pojmowana jako równoczesna aktywność dwóch lub większej liczby osób, których działania są współzależne lub wzajemnie uwarunkowane. Osoby będące w interakcji obustronnie wywierają na siebie wpływ (Newcomb i in., 1965).

Interakcja wiąże się z procesem komunikacji rozumianej jako ustalenie częściowej zgodności odczuwania między sferami osobistymi dwóch jednostek połączonych kanałem, przez który przepływają elementy materialne, czyli znaki pogrupowane w pakiety informacji.

Natomiast *komunikacja* to czynność skłaniająca jakiś organizm lub system w danym momencie R do uczestniczenia w bodźcach oraz doświadczeniach innej jednostki lub systemu usytuowanego w innym miejscu i w innym momencie E z zastosowaniem wiedzy, które są dla nich wspólne (Moles, 1986, za: Frydrychowicz, 2005). Zaznacza się, że można wyróżnić dwa elementy komunikatu: *relacyjny* i *treściowy*. Ich obecność oraz proporcje występowania świadczą o jakości komunikacji. Za prawidłowo przebiegające relacje interpersonalne uznawane są te, w których nad treściami relacyjnymi przekazu dominuje wymiar treściowy. W przypadku relacji międzyludzkich o charakterze nieprawidłowym ma miejsce nieustanna debata na temat ich natury, zaś treść komunikatu staje się mniej ważna.

Przyjęto, że celem interakcji i komunikacji zachodzącej między osobami jest nawiązanie szczególnego rodzaju relacji interpersonalnej, określanej mianem *kontaktu interpersonalnego*. Definiowany jest on najogólniej jako relacja z innymi ludźmi o specyfice poznawczo-emocjonalnej, zawierająca stosunkowo niski stopień kontaktów fizycznych oraz odznaczająca się swobodą w kwestii wyboru zarówno uczestnictwa w niej, jak i stopnia ujawniania siebie wobec innych (Kornaszewska-Polak, 2014). Osoby będące w prawidłowo przebiegającym kontakcie interpersonalnym cechuje dobra komunikacja, bliskość przestrzenna, czasowa, psychiczna, a niekiedy i fizyczna, wspólne ukierunkowanie uwagi na jakiś przedmiot, temat rozmowy oraz występowanie ponadindywidualnej aktywności. Relewantną cechę kontaktu interpersonalnego stanowi jego dynamika, co oznacza, że charakteryzuje się on zmiennością (Frydrychowicz, 2003).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Termin *relacje interpersonalne* określa wzorzec wzajemnego wpływu dwóch osób, które łączy bliska więź. Oddziaływanie to zachodzi w ciągu dłuższego czasu i ma charakter nieciągły (Hinde, 1997). Interesującym poznawczo jest przeanalizowanie zmian w charakterze relacji społecznych z innymi ludźmi, zachodzących w ciągu życia.

W perspektywie początku procesu socjalizacji naturalnym oraz pożądanym jest przedstawianie istoty relacji interpersonalnych w ujęciu tradycyjnym, opisującym układ „podrzędności–nadrzędności". Konstelacja ta wskazuje na zajmowanie wyższej pozycji przez osobę bardziej dojrzałą społecznie i wywieranie przez nią wpływu na osobę podlegającą oddziaływaniu tej pierwszej. Odbywa się to przez zajmowanie wyznaczonej pozycji oraz realizowanie przekazywanych instrukcji przez osobę podporządkowaną. Wpływ ten polega także na transmisji wartości, norm oraz wiedzy preferowanych w danej kulturze przez osobę cechującą się wyższym poziomem dojrzałości społecznej. Opisana sytuacja jest uznawana za optymalną w procesie skutecznego kształtowania osobowości, zgodnie z oczekiwaniami społecznymi.

Omówiony typ relacji międzyludzkiej dobrze obrazuje prawidłowe reguły zachodzącego we wczesnej ontogenezie rozwoju społecznego. W myśl podejścia psychologii rozwojowej ujmowanej w biegu życia przyjmuje się, że człowiek rozwija się od narodzin do śmierci. Zatem konsekwentnie uznaje się, że ludzie stale uczestniczą w procesach społecznych, dlatego omówiony typ socjalizacyjnej relacji interpersonalnej wymaga elastyczności oraz modyfikacji w późniejszych stadiach rozwojowych. Osoba socjalizowana, osiągając kolejne poziomy dojrzałości społecznej, dysponuje określonymi umiejętnościami i wiedzą na temat zróżnicowanych sytuacji, co wpływa na zwiększenie liczby nawiązywanych przez nią kontaktów interpersonalnych. Partnerzy, wchodząc z daną osobą w interakcję, dostrzegają jej poziom kompetencji społecznych, oceniają go i traktują jednostkę adekwatnie do poziomu jej rozwoju. Zatem rezygnując z tradycyjnego opisu relacji społecznych łączących osoby w stosunkach „podrzędności" i „nadrzędności", proponuje się przyjęcie innej klasyfikacji tych związków. Trafnym wydaje się odwołanie do czterech rodzajów pozycji społecznych, jakie człowiek może zajmować w stosunku z innymi osobami: *bycie do*… (np. w przypadku dziecka to bycie do dyspozycji rodziców), *bycie dla*… (np. w sytuacji rodzica to bycie dla dziecka), *bycie z*… (np. dorastający człowiek jest z rodzicami, potem z obcymi ludźmi), *bycie wśród*… (np. innych osób tworzących społeczność, współdziałanie z nimi, akceptowanie ich). Przyjmuje się, że liczba i rodzaj związków społecznych stanowi wyraz osiągniętego poziomu rozwoju społecznego człowieka (Kowalik, 2002).

Charakteryzując pojęcie *relacje interpersonalne*, warto także wspomnieć o terminie *relacje z obiektem* (ang. *object relations*). W słowniku psychologii oznacza ono emocjonalne więzi z inną osobą. Określenie to stosuje się najczęściej, opisując zdolność do kochania oraz troszczenia się o drugą osobę, jako przeciwwagę zainteresowania oraz miłości kierowanych do samego siebie (Reber, Reber, 2005). Warto nadmienić, że termin *relacja interpersonalna* często używany jest zamiennie z pojęciami *stosunek interpersonalny*, *więź interpersonalna* czy *związek interpersonalny*, co zastosowano w niniejszej pracy (Okoń, 1987).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Elementarną cechę relacji interpersonalnej stanowi jej siła, czyli stopień więzi między partnerami, zarysowany na kontinuum: brak więzi – bardzo silna więź. W psychologii siła więzi jest utożsamiana z intensywnością współzależności dwóch osób i ich ważnością względem siebie (Dibble i in., 2012), poziomem włączania drugiej osoby w obraz własnego Ja i myślenia o sobie w kategoriach My (Aron i in., 1992) czy też występowaniem w związku pozytywnych emocji oraz działań (Sternberg, 1986). W literaturze przedmiotu pojawia się także częstotliwość oraz różnorodność interakcji z innymi jako forma określenia intensywności oddziaływań partnerów na siebie oraz wielkości obszaru tych oddziaływań (Dibble i in., 2012). Wielowątkowość zagadnienia siły relacji uniemożliwia jednoznaczne udzielenie odpowiedzi na pytanie: czym jest siła relacji i jak można ją ostatecznie mierzyć? Można natomiast, biorąc pod uwagę kryterium siły więzi, wyróżnić odmienne typy związków międzyludzkich.

Z uwagi na siłę więzi łączącej osoby w związku wyodrębniono związki *pierwotne* i *wtórne*. Pierwszy z wymienionych typów stosunków interpersonalnych (ang. *primary relationship*) określa się mianem związku pierwotnego, podstawowego, długotrwałego, bazującego na silnej więzi emocjonalnej oraz poczuciu zaangażowania. Zaangażowanie w relację wyraża się w myślach, decyzjach, uczuciach oraz działaniach, które ukierunkowane są na umacnianie trwałości i utrzymywanie jej pomimo występujących przeszkód (Wojciszke, 2003). W przypadku związków pierwotnych w odróżnieniu od związków wtórnych można zauważyć podejmowanie przez osoby różnorodnych, nieokreślonych ściśle ról i zachowań. Nie są one ograniczone przez sztywne reguły interakcji, a jednostki wchodzące w tego rodzaju związek dobrze się znają. Co więcej, osoby uczestniczące w związkach pierwotnych są trudno zastępowalne przez nowe osoby.

Związek wtórny (ang. *secondary relationship*) opisywany jest jako względnie krótkotrwały. Zachodzi on między osobami, które w ograniczony sposób uczestniczą w interakcjach o klarownych regułach i jasno zdefiniowanych rolach społecznych. W tego rodzaju związkach rzadko obserwuje się zaangażowanie emocjonalne, co facylituje zastępowalność osób w związku (Reber, Reber, 2005).

Rozpatrując poziom podjętego zaangażowania oraz głębokość relacji z innymi osobami, wyróżniono pięć typów związków interpersonalnych kreowanych przez dorosłych: *intymne*, *preintymne*, *pseudointymne*, *stereotypowe* oraz *izolujące* (Brzezińska i in., 2015).

Relacje *intymne* charakteryzują się przejawianiem wzajemnego zaufania, otwartości oraz współzależności. Osoby, które ujawniają intymny styl relacji międzyludzkich potrafią nawiązywać głębokie przyjaźnie z osobami obu płci, a także zaangażować się w związek miłosny.

Styl relacji międzyludzkich określany jako *preintymny* cechuje osoby, które posiadają umiejętność tworzenia głębokich związków z innymi osobami, przy ujawnianej jednocześnie ambiwalencji w zakresie angażowania się w związki miłosne lub skłonności do bycia niezwiązanym z nikim. Osoby nawiązujące preintymne relacje posiadają zdolność sprawnego werbalizowania potrzeb bliskości oraz wzajemności.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Osoby kreujące związki pozbawione bliskości i giętkości kształtują relacje określane jako *pseudointymne*. Są one mało satysfakcjonujące dla partnerów interakcji i rzadko wiążą się z zaspokajaniem ich potrzeb.

Styl więzi określany jako *stereotypowy* jest właściwy dla osób funkcjonujących w powierzchownych, luźnych stosunkach interpersonalnych z rówieśnikami. Osoby te nie są związane z kimś, kto był by dla nich ważny.

Ostatni z wymienionych typów relacji międzyludzkich, wyróżnionych w oparciu o kryterium podjętego zaangażowania i głębokości związku z innymi to styl *izolujący*. Przejawiają go osoby wykazujące tendencje do nawiązywania przypadkowych znajomości. Nie tworzą one głębokich relacji z rówieśnikami ani z potencjalnym partnerem (Brzezińska i in., 2015).

Studiując zagadnienie natury związków międzyludzkich, podkreśla się, że charakteryzuje je wysoki poziom złożoności. Omawiając rodzaje związków, warto nadmienić, że ludzie funkcjonują z innymi osobami w zróżnicowanych środowiskach, które je profilują. *Relacje rzeczowe* (*formalne*) tworzą się między ludźmi np. w środowisku pracy. Wiążą się one z podejmowaniem różnych ról społecznych. Z kolei *relacje osobowe* (*nieformalne*), w których istotny jest czynnik wzajemnego zainteresowania oraz postaw uczuciowych, zawiązują się zwykle w grupach nieformalnych, np. w środowisku rodzinnym (Zaborowski, 1974).

Inne kryterium podziału relacji interpersonalnych stanowią jej partnerzy. Wyodrębnia się *relacje* zachodzące *między jednostkami*, *międzygrupowe* oraz *relacje między jednostką a grupą bądź grupą a jednostką* (Wojciszke, Doliński, 2015).

Rozpatrując rodzaj roli człowieka, jaką pełni w związku międzyludzkim, można wyróżnić trzy rodzaje relacji: *nieosobową*, w której jednostka traktowana jest instrumentalnie; *quasi-osobistą*, związaną z pełnieniem określonej roli społecznej oraz *osobistą* oznaczającą szczególną, unikalną więź z daną osobą (Hardwig, 2002).

Relacje interpersonalne można także podzielić na te, które opierają się na faktach, a osoby w nie zaangażowane realizują jasno wyznaczone role (tj. *relacje rzeczywiste*) oraz na te, których podstawę stanowią oczekiwania bądź mylone są z relacjami odnoszącymi się do innych osób (tj. *relacje przeniesieniowe*).

Rozpatrując obecność czynnika motywacyjnego w stosunkach międzyludzkich, rozróżnia się cztery typy relacji interpersonalnych. Relacje interpersonalne, w których partnerzy kierują się wyłącznie własnym dobrem (tj. *relacje egocentryczne*), relacje traktowane jak transakcja handlowa, bez uwzględniania czynników osobowych (tj. *relacje rzeczowe*), relacje, w których partnerzy reagują na siebie oraz uznają niewymierną wartość drugiej osoby (tj. *relacje spersonalizowane*) oraz relacje, w których partner jest współtowarzyszem walki o pewne wartości, cele (tj. *relacje ideowe*) (Zaborowski, 1974).

Z kolei Jeffrey Allen i Tobias Haslam-Hopwood (2005) wyróżnili dziewięć relacji interpersonalnych opisujących najistotniejsze obszary działania człowieka. Między innymi podkreślali oni znaczenie relacji z przyjaciółmi, partnerami życiowymi, rodzicami, kolegami z pracy czy szkoły. Analizowali także zagadnienie stosunku do samego siebie oraz do używek i czynności nawykowych jako substytutów przywiązania.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

W literaturze naukowej interesującą pozycję zajmują dwa ujęcia opisujące relacje interpersonalne – teoria czterech podstawowych typów relacji społecznych (Fiske, 1992) oraz teoria związków wspólnotowych i opartych o wymianę (Clark, Mills, 2012).

W teorii czterech podstawowych typów relacji społecznych (teoria relacyjna) zakłada się, że ludzie generalnie są istotami towarzyskimi, które organizują swoje życie społeczne w odniesieniu do relacji z innymi osobami. Życie społeczne jest tu przedstawione jako proces poszukiwania, tworzenia, utrzymywania, korygowania, regulowana, oceny, interpretowania oraz sankcjonowania relacji. W teorii Alana Page Fiskiego (1992) przyjmuje się, że niezależnie od kultury ludzie używają czterech modeli relacyjnych, organizując w ten sposób większość relacji interpersonalnych. Kreują oni zróżnicowane formy kontaktów społecznych, wykorzystując kombinację modeli zgodnie z obowiązującymi zasadami kulturowymi. W teorii relacyjnej wyróżnia się następujące modele relacji: wspólnotowe, hierarchiczne, równości oraz relacje bilansu.

Model *relacji wspólnotowych* zakłada, że wszystkie elementy wchodzące w jego skład są równoważne. W tego typu relacjach członkowie grupy traktują się tak samo, koncentrując się na wspólnych cechach, starając się pomijać różnice indywidualne.

W modelu *relacji hierarchicznych* ludzie zajmujący wyższe miejsce w hierarchii społecznej cechują się prestiżem, a także mają więcej przywilejów w porównaniu z osobami zajmującymi niższe pozycje społeczne.

Strukturę społeczną cechującą się normą równowagi, wzajemności bez względu na kontekst stanowi model *relacji równości*.

Relacje bilansu są zorganizowane w oparciu o proporcjonalność *relacji społecznych*. Ludzie odnoszą się do przyjętej miary, co ma znaczenie w procesie określania proporcji angażowania się w relacje z innymi.

Innym ujęciem teoretycznym wyjaśniającym różnice między ludźmi w zakresie relacji interpersonalnych stanowi propozycja Margaret Clark i Judson Mills (2012). W swej teorii autorki założyły występowanie dwóch typów relacji międzyludzkich, tj. *wspólnotowych* oraz *opartych o wymianę*. Różnią się one od siebie pod względem jakościowym na podstawie norm regulujących akceptację korzyści, czyli tego, co uczestnik relacji decyduje się podarować drugiej osobie w relacji, a ona spostrzega to za wartościowe, np. usługi, dobra, komplementy, informacje.

W *relacjach opartych o wymianę* ich uczestnicy ofiarują korzyść, a w zamian otrzymują coś porównywalnie wartościowego. Występuje tu poczucie zobowiązania, by się odwdzięczyć. Natomiast relacje wspólnotowe cechują się bezwarunkową wymianą korzyści, stanowiącą pewnego rodzaju wsparcie dla partnera. Bez konieczności odwzajemnienia się, choć zaznacza się, że nie jest ono wykluczone (Clark, Mills, 2012).

Uzupełnienie powyższych rozważań na temat zagadnienia stosunków zachodzących między ludźmi stanowi przywołanie oraz zdefiniowanie pojęcia *funkcjonowanie interpersonalne.* Zwraca ono uwagę nie tylko na fakt, czy w relacjach z innymi podmiot zaspokaja własne potrzeby i realizuje różne zadania, ale także na pytanie, jak partnerzy interakcji odbierają zachowania podmiotu, oraz jakie wiążą

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

z tym emocje? W myśl koncepcji Michaela Agryle, Petera E. Trowera oraz Bridget Bryant (1978) funkcjonowanie interpersonalne może być spostrzegane jako skuteczne lub nieskuteczne. Jako skuteczne oceniane jest wówczas, gdy podmiot osiąga osobistą satysfakcję z kontaktów z innymi ludźmi i przeżywa w związku z tym pozytywne emocje. Co więcej, funkcjonowanie podmiotu umożliwia przeżycie analogicznych emocji jego partnerom oraz facylituje podmiotowi realizowanie osobistych lub społecznych celów przez kontakty interpersonalne (Argyle, Trower, Bryant, 1974; Węgłowska-Rzepa, 1993). W ujęciu *teorii przynależności* Roya F. Baumeistera i Marka R. Leary'ego (1995) skuteczne funkcjonowanie interpersonalne stanowi źródło zaspokojenia jednych z ważniejszych ludzkich potrzeb – afiliacji oraz akceptacji. Wymienione potrzeby stanowią również o sile motywacji skłaniającej ludzi do nawiązywania relacji, przejawiania zaangażowania i utrzymywania ich. Kształtowanie pozytywnych więzi z innymi ludźmi zmniejsza poczucie zagrożenia, podnosząc poziom doświadczanego bezpieczeństwa, a także wzmacnia dobrostan człowieka (Gadermann, Zumbo, 2007). W opinii Baumeistera i Leary'ego (1995) skuteczne funkcjonowanie interpersonalne zakłada częste doświadczanie kontaktów społecznych z innymi, cechujących się odczuwaniem przyjemności i empatią. Natomiast funkcjonowanie interpersonalne spostrzegane jako nieskuteczne występuje w sytuacji, gdy kontakty z ludźmi są dla podmiotu lub dla partnerów interakcji źródłem trudnych emocji oraz uniemożliwiają bądź ograniczają realizację zadań.

2.2. Specyfika i fazy więzi z rodzeństwem

Stosunki interpersonalne rodzeństwa różnią się jakościowo od relacji nawiązywanych z innymi członkami rodziny oraz z osobami spoza środowiska rodzinnego. W podsystemie rodzeństwa kształtuje się bowiem szczególny, unikatowy rodzaj więzi. Zdaniem Józefa Rembowskiego (1984) związki między dziećmi należącymi do tej samej rodziny w pewnym stopniu stanowią odzwierciedlenie relacji tworzonych przez dorosłych członków danej rodziny. Wyjątkowość więzi łączących rodzeństwo jest związana z niemożliwością odtworzenia ich w innych związkach interpersonalnych, zawiązywanych choćby w pozarodzinnych grupach społecznych. Kształtowanie relacji z rodzeństwem przebiega w toku długotrwałego procesu, obejmującego cztery fazy: *inicjacji*, *podtrzymywania*, *schyłku* oraz *zakończenia relacji*.

Pierwsza z wymienionych faz – *inicjacji* ma miejsce w sytuacji, kiedy jedno z rodzeństwa uświadamia sobie obecność drugiego. Rozmowy rodziców ze starszym dzieckiem informujące je o przyjściu na świat małego brata lub siostry stanowią impuls do kreowania obrazu relacji z nowym członkiem rodziny. Charakteryzując stosunki z rodzeństwem w fazie inicjacji, podkreśla się, że między członkami podsystemu rodzeństwa zachodzą nie tylko proste interakcje od momentu, gdy zachowania jednej osoby stają się bodźcami dla drugiej. Występuje bowiem długoterminowa współzależność psychologiczna. Zachowanie rodzeństwa jest

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

oceniane przez drugą osobę z podsystemu rodzeństwa. Dokonuje ona tego na podstawie wiedzy, uczuć, postaw – czynników, które skłaniają ją do określonej reakcji lub działania. Obecność wymienionych elementów uczuciowych i poznawczych stanowi uzasadnienie dla dużego znaczenia, jakiego nabiera dłuższa nieobecność kogoś z rodzeństwa dla ciągłości więzi oraz konieczności odnowienia jej po momentach rozłąki (Cicirelli, 1991).

W *fazie podtrzymywania* relacji z rodzeństwem podejmowane są różne działania mające na celu wzajemną dbałość o stosunki interpersonalne członków podsystemu rodzeństwa, np. wspólne świętowanie, spędzanie wakacji, wzajemna pomoc w opiece nad dziećmi lub starzejącymi się rodzicami. Faza ta obejmuje większą część życia braci i sióstr.

Faza schyłku charakteryzuje się rozluźnieniem więzi między rodzeństwem, np. na skutek długotrwałego sporu, który może przybrać formę konfliktu irracjonalnego lub realnego. Sytuacja konfliktu irracjonalnego związana jest z brakiem obiektywnych sprzeczności między rodzeństwem, które z powodu odmiennej percepcji wydarzeń ma przeciwne zdania. Drugi typ konfliktu – realny występuje, gdy między rodzeństwem istnieją obiektywne sprzeczności, dostrzegane przez obie strony.

Ostatnia z wyróżnionych faz relacji między rodzeństwem dotyczy *zakończenia relacji*. Ma ona miejsce w sytuacji, gdy jedno z rodzeństwa umiera bądź w sposób trwały zaginie (Ginsbeurg, 1986).

W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na swoisty charakter stosunków między rodzeństwem, które określa się mianem *pierwotnych*. Istnieją one bowiem od urodzenia i trwają tak długo, jak osoby tworzące rodzeństwo żyją. Dlatego też relacje te są zaliczane do najsilniejszych oraz najdłużej istniejących w ciągu ludzkiego życia (Floyd, Morman, 2006; Rittenour i in., 2007; Rostowska, 2010; Voorpostel, Lippe, 2007).

Niektórzy familiolodzy uważają, że szczególną cechą podsystemu rodzeństwa są narodziny w tym samym gnieździe (Kasten, 1997). Dlatego też rzadko się zdarza, że całkowicie zrywa ono ze sobą stosunki. Zwykle sytuacja tego typu związana jest z silnym konfliktem rodzinnym i wiąże się z długotrwałym cierpieniem. Wyjątkowy charakter relacji między rodzeństwem wynika także z posiadania wspólnych doświadczeń rodzinnych oraz kształtowania rodzinnej historii. W wieku dorosłym to tło jest wzmacniane przez utrzymywanie stosunków z rodzicami i rodziną rozszerzoną.

Podkreśla się, że tym, co wyróżnia *doświadczenie rodzinne* spośród innego typu doświadczeń jest długość jego trwania (od momentu narodzin aż do założenia przez człowieka własnej rodziny) oraz jego nieuchronność (niemal każdy, poza osobami z domów dziecka, posiada własne doświadczenie rodzinne). Istotność doświadczenia rodzinnego dla rozwoju człowieka związana jest z faktem, iż jego wpływ jest najsilniejszy w okresie dzieciństwa, kiedy psychikę cechuje największa wrażliwość, plastyczność, oraz w nikłym stopniu podlega ona oddziaływaniom środowiska zewnętrznego (Pawłowska, 2001). Doświadczenia rodzinne mogą zarówno otwierać możliwości rozwoju jednostek, jak i w przypadku niekorzystnych, silnych oddziaływań mogą zakłócać procesy rozwoju

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

psychospołecznego, nie dopuszczając do ukształtowania pożądanych właściwości (Walęcka-Matyja, 2009).

Specyficzny charakter więzi z rodzeństwem wynika także z posiadania częściowo wspólnego dziedzictwa genetycznego. Badania wskazują, że ma ono przeciętnie około 50% identycznych genów (Kasten, 1997; Rostowski, 2010). Podkreśla się, że poziom dziedziczności danej cechy nie jest stały, bowiem czynniki środowiskowe mogą wzmacniać lub osłabiać jej ekspresję genetyczną. Skutkuje to silnym lub słabym natężeniem występowania określonej właściwości. Ponadto wysoki poziom dziedziczności nie gwarantuje, że dana cecha ujawni się w okresie wczesnej ontogenezy, gdyż niektóre atrybuty podmiotu mogą wystąpić dopiero w późniejszym stadium rozwoju (Oniszczenko, 2005). Podkreśla się, że genetycznie zaprogramowane predyspozycje mogą się pojawiać tylko pośrednio poprzez adekwatnie ukształtowane struktury układów: nerwowego, hormonalno-endokrynologicznego oraz immunologicznego. Odpowiednia interakcja zachodząca między kształtującym się i rozwijającym mózgiem a pozostałymi układami sprzężonymi funkcjonalnie z oddziaływaniami środowiskowymi, głównie wpływami społeczno-kulturowymi, prowadzi do występowania określonych form zachowania człowieka. Zasada ta dotyczy zarówno aktywności intelektualnej, cech osobowości, postaw, wartości, jak i całokształtu procesu socjalizacji, a zwłaszcza sfery zachowań społecznych (Rostowski, 2010).

Relację z rodzeństwem określa się jako *przypisaną*, bowiem istnieje ona dzięki wspólnemu rodzicielstwu, a nie w wyniku dokonanego wyboru. Rodzeństwo się posiada, tak jak posiada się rodziców. Nie można go sobie wybrać, co ma miejsce w przypadku doboru przyjaciół czy partnerów. W dużym stopniu człowiek jest zmuszony do przebywania z braćmi i siostrami, do dostosowania się do nich, nawet jeśli sprawia mu to trudność. Przymus ten obserwuje się przynajmniej w okresach dzieciństwa i adolescencji. W okresie dorosłości charakter interakcji między rodzeństwem staje się bardziej dobrowolny, a niepodyktowany życzeniami rodzicielskimi lub zależny od innych warunków zewnętrznych. Podkreśla się, że stosunki między dorosłym rodzeństwem zaczyna cechować jeszcze większy niż wcześniej egalitaryzm.

Rozpatrując naturę relacji z rodzeństwem, podkreśla się, że cechuje się ona bardziej *egalitarnym* oraz *symetrycznym charakterem* niż większość innych związków. Trafnie opisuje ją perspektywa partnerstwa, współpracy, współdziałania oraz wzajemnej wymiany przysług. Podejmowanie przez braci i siostry zachowań kooperacyjnych jest szczególnie widoczne we wczesnym okresie życia, gdy dzieci kąpią się razem, śpią, ubierają i bawią. Jednocześnie dostarczają sobie wzajemnie wzorców komunikacji werbalnej oraz niewerbalnej. Nabyte dzięki tym relacjom umiejętności będą potrzebne w dorosłym życiu, nawet bardziej niż postawa zależności i podporządkowania, której dziecko uczy się w stosunkach społecznych z osobami dorosłymi (McHale i in., 2006).

Rozmowy o wspólnych sprawach oraz komentowanie przez braci i siostry wydarzeń rodzinnych sprzyja kształtowaniu określonego stosunku do historii rodziny oraz otaczającego świata. W miarę rozwoju ten fundament kolektywnych znaczeń i doświadczeń staje się oczywisty, przyczyniając się do występowania

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

wysoko kontekstowych wzorców komunikacji (Goetting, 1986; Harwas-Napierała, 2014; Rostowska, 2010; Seltzer, 1989).

W opinii wielu badaczy doświadczenia rodzinne silnie wpływają na dokonywanie oceny różnych sytuacji i kształtowanie oczekiwań przez dorosłych ludzi funkcjonujących w bliskich związkach. Stwierdzono, że na wiele wydarzeń człowiek może reagować w sposób przyswojony w rodzinie pochodzenia. Dotyczy to także form odnoszenia się do ważnych dla danej osoby ludzi. Jeśli w dzieciństwie przeżyciom rodzinnym towarzyszyły doświadczenia o charakterze pozytywnym, najprawdopodobniej w dorosłości jednostka także dostrzeże ich więcej o cechach pozytywnych niż negatywnych. W dużym stopniu decyduje o tym oddziaływanie systemu rodzicielskiego, jak i rodzeństwa (Hinde, 1997; Richardson, Richardson, 1999). Obrazowo proces przenoszenia jakości relacji ujął Carl G. Jung (1992). Według tegoż autora świat dzieciństwa oraz jego dobrze znane dziecku otoczenie stanowi model większego świata. Im bardziej istotny wpływ świat rodzinny wywarł na kształtowanie się osobowości dziecka, tym silniejsze będą jego skłonności do ponownego odczuwania oraz dostrzegania swojego wcześniejszego miniaturowego świata – w większym świecie dorosłego życia. Jung zaznaczał, że proces ten ma nieświadomy, intelektualny charakter. Podkreśla się, że więź z rodzeństwem jest prymarna w stosunku do zawieranych związków przyjaźni, a następnie miłości (Cicirelli 1995; Komorowska-Pudło, 2014; Lanthier i in., 2001).

Rozpatrując zagadnienie specyfiki więzi z rodzeństwem, warto zwrócić uwagę na występujący wśród rodzeństwa proces *identyfikacji*. Jego geneza jest związana z różnorodnymi motywami, z których najważniejsze to niezaspokojona, wczesna potrzeba identyfikacji z rodzicem, niespełnione marzenia czy zazdrość. W wyniku procesu identyfikacji młodsze dziecko może się czuć tak silne i mądre jak starsze, uczestnicząc w jego sukcesach. Natomiast starsze dziecko, identyfikując się z młodszym, odczuwa, że tak jak młodszemu rodzice poświęcają mu więcej uwagi oraz czułości. Należy także wspomnieć o identyfikacjach, które cechują się uniwersalnym charakterem i zachodzą nieustannie w procesie komunikacji międzyludzkiej. Bliskość oraz zaufanie, nie tylko w relacji z rodzeństwem, wymaga zbliżenia się do drugiej osoby dzięki umiejętnościom empatycznym oraz przyjęciu jej perspektywy. Wtedy brat czy siostra czuje się zrozumiany/a, ma wrażenie, że drugi człowiek pojmuje także te niewypowiedziane aspekty różnych spraw. Jednak nawet podczas zachodzenia tak głębokich procesów psychologicznych jednostka nie rezygnuje z własnego *Ja*, ze swej tożsamości. Zatem wczuwanie się w sytuację drugiej osoby zakłada częściową identyfikację z jej emocjami, obawami oraz planami na przyszłość. Zakłada się, że tego rodzaju procesy indentyfikacyjne sprzyjają lepszemu porozumiewaniu się między rodzeństwem, ale także przyczyniają się do kształtowania ich odrębnych osobowości i tożsamości. Ponadto mają one wpływ na powstawanie dostępności emocjonalnej rodzeństw (tzw. *bliski dostęp*), która jednak sama w sobie nie stanowi o ich harmonijnych stosunkach interpersonalnych. Istotną rolę odgrywają tu identyfikacje, które przynajmniej częściowo prowadzą do wzajemnego uznania oraz zadowolenia (Kasten, 1997).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Badania nad formami i rodzajami identyfikacji leżących u źródeł zróżnicowanych relacji z rodzeństwem wykazały, że można je podzielić na trzy grupy identyfikacji: *ścisłe*, *częściowe* i *dystansujące się*[1] (Bank, Khan, 1982).

Identyfikacje określane mianem *ścisłych* prowadzą do spostrzegania się przez rodzeństwo jako osób znacznie podobnych, niezauważających swej odrębności. Należą tu trzy rodzaje identyfikacji. Pierwszym z wymienionych jest *ścisła identyfikacja symbiotyczna* wyrażająca się w przekonaniu braci i sióstr, że są jednakowi, a między nimi nie występują żadne różnice. Kolejny rodzaj identyfikacji z rodzeństwem to ś*cisła identyfikacja przenikająca.* Opisywana jest ona przez fuzję osobowości i tożsamości osób tworzących rodzeństwo, które nie wie dokładnie kim jest. Czy jestem sobą czy raczej bratem lub siostrą? Ostatni typ identyfikacji ścisłych określono jako *ścisłą identyfikację idealizującą* (tzw. „czczenie bohatera"). Jej istotę stanowi podziwianie brata lub siostry przez rodzeństwo, które wyraża chęć bycia takim jak on lub ona.

Rodzeństwa doświadczające *częściowej* identyfikacji odczuwają wysoki stopień podobieństwa do siebie w wielu obszarach, ale nie we wszystkich. Zalicza się tu trzy omówione poniżej rodzaje identyfikacji częściowej. *Częściowa identyfikacja* oparta na *wzajemnej zależności* charakteryzuje się postrzeganiem przez rodzeństwo wzajemnego podobieństwa w wielu sferach. Wpływa to na ujawnianie przez braci i siostry zachowań wspierających oraz cechujących się przejawianiem troski względem siebie. *Częściowa identyfikacja* bazująca na *konstruktywnej i dynamicznej niezależności* implikuje przekonanie, że rodzeństwa są do siebie podobne, ale także się różnią. Stanowi to dla nich wyzwanie, stwarzające szansę wielostronnego rozwoju osobistego. Natomiast *częściowa identyfikacja*, u której postaw leży *destruktywna wroga zależność*, związana jest z ujawnianiem przez rodzeństwa poglądu o dużym zróżnicowaniu w ramach tworzonego przez nie podsystemu rodzinnego. Rodzeństwa te nie przejawiają względem siebie akceptacji, ale w jakiś sposób są sobie potrzebne.

Identyfikacja dystansująca wpływa na spostrzeganie przez rodzeństwa wyraźnych oraz licznych różnic między sobą, a w ograniczonym zakresie podobieństw. Obejmuje ona dwie kategorie identyfikacji. Pierwsza z nich – *ograniczona identyfikacja* wyraża się w opinii, że każde z rodzeństw jest wyjątkowe, inne od brata czy siostry. Rodzeństwa nie ujawniają względem siebie sympatii, nie chcą współdziałać ani upodabniać się do siebie. Drugi z wyróżnionych typów identyfikacji dystansującej – *ograniczona identyfikacja* związany jest z wyparciem rodzeństwa. W tym przypadku osoby tworzące rodzeństwo podkreślają jedynie różnice, które dostrzegają między sobą. Łączą je trudne, konfliktowe stosunki. W skrajnych przypadkach może pojawić się obojętność na los brata czy siostry, a nawet wrogość (Bank, Khan, 1982).

1 Podkreśla się, że czynnik wieku ma znaczenie dla występowania określonego typu identyfikacji z rodzeństwem. Przyjmuje się, że średnia różnica wieku między rodzeństwem (2–5 lat) facylituje wystąpienie identyfikacji częściowej. Mała różnica wieku może być korzystna dla zaistnienia ścisłej identyfikacji, natomiast duża różnica wieku (powyżej 5 lat) przyczynia się do wystąpienia identyfikacji dystansującej (Kasten, 1997).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Stwierdzono, że zarówno ścisłe, jak i dystansujące wzorce identyfikacji stanowią częstą przyczynę stałych, odpornych na zmiany stosunków interpersonalnych rodzeństw. Zaznacza się, że dwa z ośmiu wzorców identyfikacji (tj. *częściowa identyfikacja* oparta na *wzajemnej zależności*, *częściowa identyfikacja* oparta na *konstruktywnej i dynamicznej niezależności*) mają charakter adaptacyjny. Umożliwiają one braciom i siostrom uczuciowe zbliżenie się do innych ludzi, jednocześnie nie ograniczając wzajemnych kontaktów.

W literaturze przedmiotu relacja z rodzeństwem opisywana jest także jako ambiwalentna. Przeplatają się tu bowiem stosunki ciepła, sympatii, konfliktu, zazdrości i rywalizacji, które mogą być warunkowane genetycznie lub są wynikiem wyboru (Dunn, 2000; Furman, Buhrmester, 1985; Mikkelson, 2014; Myers, Goodboy, 2010).

2.3. Wybrane typologie relacji z rodzeństwem

Wielobiegunowość natury relacji z rodzeństwem znajduje swoje potwierdzenie w licznych typologiach próbujących ująć charakter stosunków interpersonalnych w podsystemie rodzeństwa w jednolite ramy teoretyczne. Celem ukazania różnorodności podejść do omawianego zagadnienia przedstawiono wybrane typologie relacji z rodzeństwem, kierując się ich częstym wykorzystaniem w badaniach familiologicznych.

Analizując rodzaje relacji z rodzeństwem, badacze rozpatrują wielość i zróżnicowanie kryteriów. Jedno z nich stanowi struktura rodziny pochodzenia stanowiąca podstawę wyodrębnienia licznych rodzajów związków między rodzeństwem. Pierwszy z nich to *rodzeństwa pełne* połączone więzami krwi, posiadające obu biologicznych rodziców. Dzielą one wspólną historię dzieciństwa oraz wydarzeń rodzinnych. W sytuacji, kiedy rodzeństwo posiada tylko jednego wspólnego rodzica i/lub wychowuje się w rodzinie zrekonstruowanej z dziećmi rodzica niebiologicznego (macochy, ojczyma), z którymi nie jest spokrewnione biologicznie, określane jest mianem *przyrodniego.* Inną kategorią są *przybrane* (adoptowane) rodzeństwa. Są one prawnie przyjęte do rodziny, ale niepołączone z nią więzami krwi. Typ rodzeństwa wyróżniony jako ostatni nazywany jest *fikcyjnym*, bowiem nie wiążą go z rodziną ani biologiczne, ani prawne więzi, jedynie silne, pozytywne uczucia (Cicirelli, 1995). Zaznacza się, że w jednym z badań uwzględniających kryterium struktury rodziny pochodzenia zidentyfikowano 26 różnych możliwych konstelacji relacji z rodzeństwem (np. bliźnięta, rodzeństwo biologiczne, rodzeństwo adopcyjne) (Treffers i in., 1990).

W zależności od liczby dzieci urodzonych z ciąży mnogiej wyróżnia się rodzeństwa bliźniacze, do których zaliczane są: monozygotyczne, dizygotyczne oraz syjamskie. *Bliźniaki monozygotyczne* przychodzą na świat w wyniku podziału jednej komórki jajowej zapłodnionej przez jeden plemnik. W okresie rozwoju zarodkowego najczęściej mają wspólne łożysko. Bliźnięta jednojajowe są zawsze tej samej płci, mają identyczny materiał genetyczny (100%), w związku z tym wyglądają

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

tak samo. Podkreśla się, że nie są one jednakowymi istotami ludzkimi, a różnice wynikające z działania czynników egzogennych ujawniają się już w okresie płodowym (Rostowski, 2010). Badania USG pozwalają dostrzec ich odmienne tempo rozwoju oraz zróżnicowaną aktywność. W charakterystyce bliźniąt *dizygotycznych* podkreśla się, że pojawiają się one na świecie w wyniku zapłodnienia dwóch komórek jajowych, jednocześnie wyprodukowanych przez jajniki. Mają osobne worki owodniowe oraz łożyska. Ich materiał genetyczny jest odmienny (50%), mogą mieć różną płeć, a ich podobieństwo jest takie samo, jak zwykłego rodzeństwa. Ostatni z wymienionych typów bliźniąt, *bliźnięta syjamskie* są rezultatem anomalii genetycznych. Powstają one w wyniku wystąpienia wady patologicznego połączenia między częściami ciała należącymi do bliźniąt jednojajowych. Podział komórki jajowej następuje zbyt późno, bowiem dopiero 14 dni od zapłodnienia, a im nastąpi on później, tym bliźnięta będą miały więcej organów wspólnych. Rodzące się bliźnięta są zrośnięte różnymi częściami ciała (Piontelli, 1999).

Specyficzny typ rodzeństw stanowią tzw. *rodzeństwa ratunkowe* (ang. *savior siblings*). Określane są tak dzieci, które pojawiły się na świecie z misją, by ratować życie śmiertelnie choremu bratu lub siostrze. Pierwszy opisany przypadek rodzeństwa ratunkowego dotyczy powołania na świat Adama Nasha (urodzony 29.08.2000 r. w USA), który miał pomóc swojej siostrze Molly chorującej na niedokrwistość Fanconiego. Schorzenie to stopniowo prowadzi do zniszczenia szpiku kostnego, a w dalszej perspektywie do śmierci. Prof. Mark Hughes z Georgetown University za pomocą metody zwanej diagnostyką preimplantacyjną sprawdził, czy zarodek powstały w wyniku metody in vitro nie jest obciążony wadami genetycznymi, a zarazem czy dziecko będzie mogło zostać dawcą dla chorego rodzeństwa. Komórki macierzyste pobrane podczas porodu z krwi pępowinowej Adama uratowały jego siostrę Molly. Współcześnie z metody tej korzystają rodzice innych chorych dzieci, a terapia ta sprawdza się w leczeniu takich chorób jak anemia Fanconiego, anemia Diamond-Blackfana czy beta-talasemia. W Polsce jedyny znany zabieg, dzięki któremu urodziło się ratunkowe rodzeństwo, odbył się w marcu 2012 r. w jednej z klinik medycznych (http://wyborcza.pl/1,145452,18927513,na-ratunek-siostrze-przypadek-adama-nasha.html).

Stwierdzono, że rodzaj relacji z rodzeństwem ma istotne znaczenie w świadczeniu wzajemnego wsparcia społecznego. Alan C. Mikkelson, Kory Floyd, Perry M. Pauley (2011) sklasyfikowali badanych pod względem sześciu wyróżnionych rodzajów relacji z rodzeństwem: bliźniaki jednojajowe, bliźniaki dwujajowe, rodzeństwo biologiczne, półbiologiczne rodzeństwo (posiadające jednego wspólnego rodzica), rodzeństwo przybrane oraz rodzeństwo adoptowane i porównali pod względem udzielania wsparcia społecznego. Autorzy doszli do wniosku, że rodzeństwa, które łączył najsilniejszy związek genetyczny, cechowała najbardziej intensywna wymiana świadczenia i korzystania ze wsparcia emocjonalnego, informacyjnego oraz materialnego. Ponadto rodzeństwa te okazywały sobie więcej szacunku niż pozostałe grupy rodzeństw (Mikkelson i in., 2011).

Wendy C. Gamble, Jeong Jin Yu i Emily D. Kuehn (2011) uważają, że istnieją tylko dwa rodzaje relacji z rodzeństwem: *pozytywne* i *negatywne*. Pierwszy z wymienionych typów relacji cechuje ciepło, wsparcie i uczucia. Natomiast

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

drugi rodzaj związku interpersonalnego jest związany z przejawianiem zachowań agresywnych, konfliktowych oraz niesatysfakcjonujących interakcji. Gamble i in. (2011) sugerują, że rodzeństwo doświadczające regularnie negatywnych uczuć w wyniku wspólnych spotkań może przejawiać zaburzenia o charakterze zarówno internalizacyjnym, jak i eksternalizacyjnym.

Studiując zagadnienie rodzajów relacji z rodzeństwem, na uwagę zasługuje typologia, w której wyróżniono trzy rodzaje relacji, tj. *nadmiernie lojalną*, *rywalizującą* i opartą na *solidarności* (Bank, Khan, 1982).

Nadmiernie lojalna relacja z rodzeństwem ujawnia się w umiejscawianiu rodzeństwa najwyżej w hierarchii społecznej bliskich osób, np. przed wpółmałżonkiem i dziećmi. Zakłada ona gotowość do zachowań wykazujących duże poświęcenie, np. przyjęcie rodzeństwa do swojego domu na czas nieokreślony czy pełnienie wobec niego roli rodzica. Poszukując genezy nadmiernie zależnego związku z rodzeństwem, wskazuje się na niestabilne środowisko rodzinne, w którym rodzice byli niedostępni fizycznie i/lub emocjonalnie. W tego typu sytuacjach dzieci tworzą bardzo intensywne relacje i stanowią dla siebie wzajemne źródło wsparcia społecznego. Zaznacza się, że wysoki poziom zależności w relacjach dorosłych rodzeństw może przyczyniać się do trudności w relacjach z innymi osobami.

Zjawisko rywalizacji w rodzeństwie może zacząć się w okresie dzieciństwa i nadal trwać w okresie dorosłości. Relacje z rodzeństwem, w których dominuje element rywalizacji cechuje stałe, obsesyjne porównywanie osiągnięć lub niepowodzeń braci i sióstr.

Więzi oparte na solidarności facylitują u rodzeństwa poczucie wspólnoty oraz bliskości emocjonalnej. Wskazuje się, że nie mogą się one rozwinąć w okresie dorosłości, jeśli interakcje we wcześniejszych okresach cechowała niedostateczna bliskość, np. z powodu dużej różnicy wieku czy nierozwiązanych konfliktów (Bank, Khan, 1982).

W ujęciu Kruk (1996) relacje między rodzeństwem mogą mieć charakter przyjacielskich, wrogich, obojętnych lub ambiwalentnych. Opisując *stosunki interpersonalne* rodzeństw określane jako *przyjacielskie*, podkreśla się okazywanie silnych uczuć pozytywnych, zaufania, solidarności, wsparcia, lojalności, zrozumienia, troski o dobro brata lub siostry. Rodzeństwa chętnie dzielą się swoimi poglądami oraz wykazują zainteresowanie sprawami braci i sióstr. Czerpią przyjemność ze wspólnego przebywania, aktywności oraz potrafią dzielić się ze sobą swoją własnością (Kruk, 1996). Kształtowaniu się tego rodzaju więzi sprzyja zgodność płci w diadach oraz bliskość pod względem kolejności urodzenia (Szymańska, 1987).

Na przeciwległym biegunie znajdują się *relacje wrogie*. Rodzeństwa przejawiające więź o wrogim charakterze zachowują się złośliwie względem siebie, dokuczają sobie, a czasami nawet dochodzi do aktów agresji. Między rodzeństwem występuje nieufność, ścisły rozdział własności i duży stopień rywalizacji o względy rodziców. Bracia i siostry nie dążą do wzajemnych kontaktów, rzadko mają wspólne zainteresowania (Kruk, 1996). Zaznacza się, że w podsystemie rodzeństwa opisywanym przez wrogi typ relacji dominują zachowania egocentryczne,

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

egoistyczne. Facylituje je duża różnica wieku między dziećmi – 5 i więcej lat oraz faworyzowanie rodzicielskie jednego z nich.

O występowaniu *stosunków interpersonalnych obojętnych* świadczy słabe natężenie postaw emocjonalnych – zarówno pozytywnych, jak i negatywnych – u obojga rodzeństwa. Dominują wtedy uczucia ujemne przy braku postaw pozytywnych. Relacje tego typu stosunkowo często ujawniają się w mieszanych pod względem układu płci diadach rodzeństw (Szymańska, 1987).

Ostatni z wyróżnionych w typologii Kruk (1996) rodzaj stosunków interpersonalnych z rodzeństwem – *ambiwalentny* charakteryzuje się współwystępowaniem postaw negatywnych i pozytywnych u obu partnerów interakcji. Przeplatają się tu wzajemna niechęć, konflikty, rywalizacja z życzliwością, ofiarnością i współpracą.

Klasyfikacja więzi z rodzeństwem Susan Murphy (1992) powstała na gruncie doświadczeń zebranych w pracy z dziećmi w wieku od 5 do 11 lat, które przechodziły proces przystosowania się do pojawienia się w rodzinie swych młodszych rodzeństw. Autorka wyróżniła trzy rodzaje więzi z rodzeństwem: więź związaną z opieką i wsparciem (ang. *Caretaker*), dotyczącą przyjacielskości, partnerstwa (ang. *Buddy*) oraz więź okolicznościową, sporadyczną (ang. *Casual*).

Pierwszy z wymienionych typów relacji (ang. *Caretaker*) polega na pełnieniu zwykle przez starsze rodzeństwo roli *quasi*-rodzica i wykonywaniu obowiązków wynikających z przyjętej roli, jak np. pomoc młodszemu rodzeństwu w ubieraniu się, jedzeniu. W tym przypadku starsze dziecko jest postrzegane przez rodziców jako zdolne, odpowiedzialne oraz dojrzałe. Relacja rodzeństwa związana z opieką i wsparciem młodszego dziecka sprzyja zajmowaniu pozycji władzy oraz zależności w układzie rodzeństwa.

Podstawę drugiej kategorii relacji z rodzeństwem (ang. *Buddy*) stanowi przyjaźń. Występuje tu bardziej egalitarny układ stosunków niż we wcześniej zaprezentowanym typie więzi. Podsystem rodzeństwa cechują stosunkowo wyraźnie zaznaczone granice. Rodzeństwo poszukuje w bracie lub siostrze sojusznika przeciw rodzicom, raczej namawiając młodsze dziecko do pożądanego zachowania niż wymuszając je.

Ostatni z wyodrębnionych przez Murphy rodzaj stosunków z rodzeństwem (ang. *Casual*) bazuje na przekonaniu starszego dziecka, że młodsze rodzeństwo jest mniej interesujące niż przyjaciele czy podejmowane indywidualnie aktywności. Nie czuje się ono zatem odpowiedzialne za nie. Co więcej, stara się odciągnąć uwagę innych od niego. Więź rodzinna opiera się na sporadyczności kontaktu. W badaniach Murphy (1992) był to najczęściej spotykany w populacji amerykańskiej wzorzec relacji z rodzeństwem.

Przyjmując za podstawę klasyfikacji natężenie wymiarów ciepła i konfliktu, Shirley McGuire, Susan M. McHale i Kimberly Updegraff (1996) opisały cztery profile relacji z rodzeństwem występujące w okresie średniego dzieciństwa. Pierwszy z nich określany jako „intensywność uczuciowa" cechuje wysokie natężenie zarówno ciepła, jak i konfliktu. Drugi wzorzec stosunków interpersonalnych nazwano „wrogim", bowiem cechuje go wysoki poziom wrogości i niski poziom ciepła. Trzeci typ relacji z rodzeństwem, najbardziej adaptacyjny określono „harmonijnym", bowiem rodzeństwa preferujące go przejawiają niskie wskaźniki

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

wrogości, a wysokie ciepła. Natomiast ostatni z wyróżnionych przez autorki profili relacji z rodzeństwem w okresie dzieciństwa nosi miano „niezaangażowanego", bowiem występuje tu zarówno niski poziom wrogości, jak i ciepła.

Z kolei Robert B. Stewart, Kristine M. Verbrugge i Morgan C. Beilfuss (1998) odnieśli istniejącą terminologię dotyczącą relacji z rodzeństwem w okresach dzieciństwa (por. Murphy, 1992) i późnej dorosłości (por. Gold, 1990) do opisu stosunków interpersonalnych rodzeństw w podokresach wczesnej i średniej dorosłości (uczestnicy badań byli w przedziale wiekowym między 17 a 56 rokiem życia). Autorzy wyróżnili cztery kategorie więzi występujących w diadach dorosłych rodzeństw: opieka (wysoki poziom ciepła, ang. *Caretaker*), przyjacielskość (wysoki poziom ciepła, ang. *Buddy*), więź nacechowana dystansem emocjonalnym (rywalizacja, czasem wrogość ang. *Casual*) oraz relacje oparte na lojalności przejawianej względem rodzeństwa (ang. *Loyal*). Omawiając istotę relacji lojalnościowych, odnieśli się do opisu zaproponowanego przez Deborah T. Gold (1990), wskazując na poczucie obowiązku, które stanowi jej ważny filar. Więź tego typu opiera się bowiem bardziej na posiadaniu wspólnej historii rodzinnej niż na stosunkach przyjacielskich. Podkreśla się, że w małym stopniu obecne jest autentyczne zaangażowanie w relacje z rodzeństwem, które ma ze sobą sporadyczny kontakt.

Na podstawie późniejszych badań Stewart i jego współpracownicy (2001) opracowali klasyfikację stosunków interpersonalnych dorosłych rodzeństw (18–65 lat). Wyodrębnili oni pięć grup wzorców relacyjnych rodzeństw, tj. *wzajemności*, *stęsknionych*, *obojętny*, *rywalizujący* oraz *krytyczny.*

Profil relacji interpersonalnych określany jako *wzajemność* tworzą rodzeństwa bardzo zaangażowane w relację, ufające sobie oraz wspierające się. Najczęściej członkowie rodzeństwa mieszkają blisko siebie, spotykają się średnio raz w tygodniu, a prawie codziennie komunikują się pośrednio ze sobą. W tym typie relacji konfliktowość wzrasta wraz z pogłębianiem się stosunków zażyłości i zwiększania liczby kontaktów.

Rodzeństwa zamieszkujące w dużej odległości geograficznej od siebie, mające małe możliwości spotykania się, np. raz w roku z okazji świąt, rozmawiające ze sobą rzadko, bowiem tylko z okazji rocznic czy urodzin cechuje *obojętny* wzorzec relacji interpersonalnych. Charakteryzuje się on niskim poziomem serdeczności, ale też konfliktowości z powodu mało intensywnych interakcji.

Profil relacji interpersonalnej nazwany *rywalizujący* prezentowany jest przez rodzeństwa, które wspólnie zamieszkują i mają ze sobą codzienny kontakt. W tego typu relacjach występuje wiele krytycyzmu oraz zachowań konkurencyjnych, zaś mało życzliwości i serdeczności.

Opisując cechy wzorców relacji interpersonalnych rodzeństw określanych jako *krytyczne* i *stęsknione*, zauważono, że nie przejawiają one wyraźnej specyfiki, która pozwoliłaby na ocenę więzi w podsystemie rodzeństwa. Zaznacza się, że rodzeństwa cechujące się *stęsknionym* profilem relacji wykazują nieco wyższy poziom serdeczności niż rodzeństwa opisywane przez *wrogi* wzorzec relacji. Z kolei w grupie rodzeństw o krytycznym profilu relacji obserwuje się wysoki poziom wrogości, obojętności, a wzajemności, tęsknoty, zaufania – niezwykle niski.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Grupa o profilu relacji *stęsknionym* opisywana jest przez pryzmat wzajemności, zaufania, wsparcia oraz tęsknoty (Stewart i in., 2001).

Analizując zróżnicowanie relacji z rodzeństwem w okresie późnej dorosłości, warto zaprezentować klasyfikację zaproponowaną przez Gold (1990). Autorka wyróżniła pięć typów relacji z dorosłym rodzeństwem, opierając się na wynikach uzyskanych metodą wywiadu. W badaniach uczestniczyło 60 osób (równoliczne grupy kobiet i mężczyzn), powyżej 65 roku życia. Za podstawę wyróżnionych rodzajów związków z rodzeństwem Gold przyjęła określoną matrycę stosunków międzyludzkich w podsystemie rodzeństwa, obejmującą kwestie: bliskości, wsparcia instrumentalnego, emocjonalnego, akceptacji, potwierdzenia w relacji, zaangażowania oraz różny stopień zawiści i niechęci. Na tej podstawie wyróżniła stosunki: *bliskości*, *przyjacielskości*, *lojalności*, *ambiwalencji* oraz *wrogości*. Poniżej przedstawiono ich krótką charakterystykę.

Rodzeństwo żyjące w *bliskiej* relacji jest sobie oddane, nastawione przyjacielsko, a we wzajemnych zachowaniach można zaobserwować przejawianie empatii, troski, miłości i zrozumienia. Rodzeństwa te są silnie psychologicznie zaangażowane w relację, a czasami nawet emocjonalnie współzależne. Dzielą pozytywną historię rodziny, a w trudnych chwilach chętnie udzielają sobie wsparcia. Niekiedy złoszczą się na siebie czy nawet ranią, jednak rzadko doświadczają uczuć zazdrości czy urazy. Z uwagi na wartość, jaką stanowi dla nich rodzeństwo, starają się pozostać z nim w spójnej relacji, dążąc do częstej, satysfakcjonującej interakcji.

Relacja *przyjacielskości* dotyczy osób, dla których rodzeństwo to najbliżsi przyjaciele, zaraz po małżonku i własnych dzieciach. Stosunki te opierają się w dużej mierze na głębokim zaangażowaniu emocjonalnym w relacje, opiece, świadczeniu wsparcia. Od więzi opartej na bliskości relację przyjacielską odróżnia mniej zgodny i częsty kontakt. Ilustracją relacji przyjacielskości jest na przykład układ interpersonalny niezamężnych sióstr, które wspólnie mieszkają, opiekując się sobą do końca życia.

Trzeci rodzaj relacji między rodzeństwem wyróżniony przez Gold (1990) określany jest jako *lojalny*. Związek tego typu opiera się bardziej na posiadaniu wspólnej historii rodzinnej niż stosunkach przyjacielskich. Rodzeństwo utrzymuje regularny, choć nieczęsty kontakt ze sobą. Bierze udział w zjazdach rodzinnych, odwiedza się w czasie świąt. Czuje się zobowiązane do świadczenia wsparcia i opieki siostrze czy bratu, którzy w sytuacjach kryzysowych mogą liczyć na jego szybką pomoc. Zaznacza się, że jest ona podyktowana raczej poczuciem obowiązku niż współodczuwaniem czy uczuciowym zaangażowaniem w relację.

Kolejny typ stosunków między rodzeństwem w okresie dorosłości został opisany przez Gold jako *ambiwalentny*. Charakteryzuje go obojętność przejawiana przez rodzeństwa względem siebie i niechęć do zmodyfikowania swych zachowań. Tego rodzaju związek jest określany przez pryzmat niedostatecznego poziomu pozytywnego zaangażowania emocjonalnego, poczucia wspólnotowości oraz bliskości. Ambiwalentne ustosunkowanie interpersonalne rodzeństw przejawia się zwykle rzadkim występowaniem interakcji, które są ograniczone do niezbędnego minimum. W sytuacjach kryzysowych rodzeństwa odcinają się od rodziny.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Ostatni z wyróżnionych przez Gold (1990) rodzajów relacji z rodzeństwem to relacje *wrogie*. Opierają się one na nienawiści, a niekiedy nawet ich źródło stanowi agresja. Częste ujawnianie uczuć pogardy oraz dezaprobaty dla osoby będącej rodzeństwem i dla przejawianych przez nią zachowań nie sprzyja satysfakcjonującym interakcjom. Wzajemna wrogość oraz nieustanna rywalizacja stanowią istotny element życia rodzeństw pozostających w tego typu związku (Gold, 1990; Myers, 2015).

Zaznacza się, że wielu badaczy, kierując się względami metodologicznymi, łączy dwa wymienione jako ostatnie typy relacji z rodzeństwem w jedną kategorię określającą stosunki interpersonalne dorosłych rodzeństw jako ambiwalentne/wrogie (Myers, Goodboy, 2010; Myers, Odenweller, 2015).

Na podstawie rodzaju więzi z rodzeństwem w okresie dorosłości można z dużym prawdopodobieństwem wnioskować o jakości jego komunikacji. Jak wskazują wyniki badań, typ relacji z rodzeństwem oparty na bliskości i zaangażowaniu dodatnio koreluje z *komunikacją uczuciową* (ang. *affectionate communication*) (Rocca, Martin, 1998). Charakteryzuje się ona intencjonalnym oraz jawnym wyrażaniem (werbalnym i pozawerbalnym) pozytywnych uczuć do kogoś, świadczących o odczuwaniu w stosunku do niego bliskości, troski i sentymentu (Floyd, Morman, 1998). Omawiana komunikacja posiada trzy wymiary: wyrażenia werbalne, wyrażenia niewerbalne oraz wsparcie społeczne (Rittenour i in., 2007). Za relewantny cel komunikacji uczuciowej przyjmuje się utrzymywanie pozytywnych, osobistych relacji (Floyd, 2006).

Analizując rezultaty badań dotyczące występowania określonych typów relacji z rodzeństwem po 65 roku życia, można stwierdzić, że bliskie stosunki interpersonalne cechowały 17% badanych, przyjacielskie 28%, lojalne 35%, ambiwalentne 10%, natomiast relacje wrogie charakteryzowały 10% badanych osób, które posiadały rodzeństwo (Gold, 1989).

Doniesienia empiryczne z tego zakresu, jednakże obejmujące okres średniej dorosłości (40–60 rok życia) wskazują na stosunkowo częste występowanie więzi bazującej na lojalności (33,34%). W dalszej kolejności odnotowano ujawnianie się relacji ambiwalentnych (29,17%) oraz przyjacielskich (24,16%). Ponadto stwierdzono rzadkie przejawianie się dwóch typów związków z rodzeństwem: wrogich (5,83%) oraz bliskich (7,5%). Zaznacza się, że występowały one jedynie w grupie kobiet. Natomiast mężczyźni najczęściej przejawiali relacje wrogie (33,3%). U kobiet dominowały zaś relacje oparte na lojalności (33,3%) (Nadwana, Katoch, 2009).

Można zauważyć, że w badaniach uwzględniających typologię Gold najczęściej wskazywano na obecność relacji z rodzeństwem opartej na lojalności (ang. *Loyal*) (por. Nadwana, Katoch, 2009). Opisywano je jako dość chłodne, z nutką wsparcia, raczej o niskim poziomie zaangażowania. W pewnym sensie jako wymuszone sytuacją oraz poczuciem obowiązku (Stewart i in., 1998).

Interesującą poznawczo perspektywę ujmowania relacji z rodzeństwem w okresie późnej adolescencji przedstawili Richard P. Lanthier, Clare M. Stocker, Wyndol Furman (1997). Autorzy przyjęli, że w stosunkach z rodzeństwem można wyróżnić trzy czynniki: *Ciepło*, *Konflikt* i *Rywalizację*. Uważa się, że stanowią one

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

raczej trzy odrębne czynniki, a nie przeciwległe krańce pojedynczego kontinuum (tj. relacji interpersonalnej). Zauważono, że mimo uniwersalnego charakteru wymienionych wymiarów więzi z rodzeństwem (bowiem poza późną adolescencją nawet bardziej są one charakterystyczne dla etapów dzieciństwa i młodości), w okresie dorosłości cechuje je odmienna jakość i natężenie. Celem lepszego zrozumienia istoty psychologicznych aspektów relacji z rodzeństwem wyróżnionych przez autorów, poniżej przedstawiono krótką charakterystykę *Ciepła*, *Konfliktu* i *Rywalizacji*.

Rozpatrując relacje między rodzeństwem oparte na C*ieple*, podkreśla się, iż mają one zdecydowanie pozytywny charakter. Cechuje je przejawianie akceptacji w stosunku do rodzeństwa, posiadanie wiedzy o nim, spostrzeganie podobieństwa do niego, podziwianie go, zrozumienie oraz udzielanie mu wsparcia emocjonalnego i instrumentalnego. Rezultaty wielu badań prowadzonych w grupach dzieci konsekwentnie wskazywały na występowanie pozytywnego wymiaru w relacji z rodzeństwem, określanego jako *Ciepło* (Furman, Buhrmester, 1985; Stocker i in., 1989; Stocker, McHale, 1992). We wczesnej dorosłości relacje rodzeństwa mogą się różnić w zakresie bliskości. Bowiem niektórzy tylko, nie wszyscy wśród rodzeństwa mogą zapewniać wzajemnie wsparcie, a także wspólne przechodzenie przez okresy normatywnego rozwoju, jak: ślub, tworzenie rodziny, rozwój kariery, a w niektórych przypadkach opieka nad chorymi członkami rodziny. W okresach środkowej i późnej dorosłości rodzeństwo czuje zwykle większą bliskość i wzajemną akceptację (Bedford, 1989; Cicirelli, 1982; Seltzer, 1989).

Oprócz pozytywnych cech relację rodzeństwa w dzieciństwie opisuje konflikt i rywalizacja o uwagę oraz uczucie rodziców (Berry i in., 2000; Dunn, 1983; Furman, Buhrmester, 1985; Herrera, Dunn, 1997; Raffaelli, 1997; Stocker, McHale, 1992). Dokonując charakterystyki *relacji konfliktowej*, podkreśla się, że jej istotę stanowi brak porozumienia między rodzeństwem, dążenie do dominacji w kontakcie, spostrzeganie wzajemnego przeciwieństwa oraz ujawnianie zachowań konkurencyjnych. Natomiast wymiar *Rywalizacji* określa, w jakim stopniu rodzeństwo czuje się traktowane przez rodziców lub inne ważne osoby bezstronnie lub niesprawiedliwie w porównywalnych sytuacjach. Dotychczas nie stwierdzono czy *Konflikt* i *Rywalizacja* również charakteryzują relacje rodzeństw w dorosłym życiu.

Analizując częstotliwość występowania sporów między rodzeństwem, można dostrzec, że zmienia się ona w zależności od wieku oraz zależy od etapu życia rodziny. Poziom konfliktowości w relacji z rodzeństwem, który w okresie dzieciństwa i adolescencji jest zwykle bardzo wysoki, w okresie dorosłości stopniowo może ulec obniżeniu (Noller, 2005). Wyjaśnienie tej sytuacji wiąże się z reorientacją w zakresie potrzeb dzieci i młodzieży, możliwości ich zaspokajania przez rodziców oraz zmianami wynikającymi z potrzeb wszystkich członków rodziny. Poza tym dorosłe rodzeństwa zwykle nie mieszkają już razem i mogą samodzielnie decydować o częstotliwości oraz charakterze wzajemnych związków.

Rozpatrując wymiar *Rywalizacji* pojawiający się zwykle w stosunkach małoletnich rodzeństw, zakłada się, że jego główne źródło stanowi przekonanie o tym, że jest się niesprawiedliwie traktowanym w porównaniu z rodzeństwem, zarówno przez rodziców, jak i przez inne osoby znaczące, np. nauczycieli. W opinii niektórych

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

badaczy dzieje się tak dlatego, że dzieci spostrzegają zachowanie rodziców i traktowanie przez nich rodzeństwa jak barometr, dzięki któremu mogą ocenić, jak bardzo są kochane, odrzucone, włączone lub wyłączone z życia rodzinnego (Brody, 2004). Co więcej, ich percepcja przez rodziców wpływa na jakość związku z rodzeństwem. Wrogie relacje braci i sióstr z okresu dzieciństwa i młodości zwykle zachowują swój charakter w wieku dorosłym (Cicirelli, 1995). Podobnie jak w przypadku relacji konfliktowej dorosłe rodzeństwa mogą przejawiać słabsze natężenie rywalizacji, bowiem nie mieszkają już wspólnie, a kontakt z rodzicami przestaje być codziennym. Maleje też liczba dóbr, o które można rywalizować.

Analizując psychologiczne aspekty relacji z rodzeństwem, Lanthier, Stocker i Furman (2001) zwrócili także uwagę na obecność zjawiska *statusu mocniejszego*. Dotyczy ono zwykle roli starszego rodzeństwa w kontekście siły wpływu oraz zajmowanej przez nie pozycji w rodzinie. *Status mocniejszego* ujawnia się w sytuacji, w której jedna osoba z rodzeństwa dysponuje większą siłą i przywilejami niż pozostałe osoby (Furman, Buhrmester, 1985). W okresie dzieciństwa jest on związany z wiekiem. Starsze rodzeństwo dysponuje zwykle większą władzą niż młodsze. Nie wiadomo czy opisywany wymiar relacji z rodzeństwem można obserwować także w okresie dorosłości? Dorosłe rodzeństwa cechuje bowiem większe podobieństwo w zakresie rozwoju poznawczego oraz umiejętności społecznych, a ich relacje mają bardziej symetryczny charakter. Z drugiej strony różnice w przywilejach, sile i statusie mogą utrzymywać się do okresu późnej dorosłości (Lanthier i in., 2001).

Reasumując, uzyskane rezultaty badań sugerują, że wymiar *Ciepła* jako dominujący może być obecny przede wszystkim w relacjach z rodzeństwem w okresie dorosłości. Nie stwierdzono jednak, czy inne aspekty stosunków interpersonalnych, jak *Rywalizacja*, *Konflikt* czy *status mocniejszego* charakteryzują związki dorosłych braci i sióstr. Z pewnością jednak trzy czynniki relacji, tj. *Ciepło*, *Konflikt* i *Rywalizacja* uznawane są przez badaczy za ważne dymensje, umożliwiające wnikliwe wyjaśnienie psychologicznej natury związku interpersonalnego łączącego rodzeństwa.

Można się zastanowić, czy któraś z przedstawionych powyżej typologii relacji z rodzeństwem dystansuje pozostałe? Podejmując próbę odpowiedzi na sformułowane powyżej pytanie, uzasadnione jest stwierdzenie, że uwzględnienie wiedzy zawartej w każdej z zaprezentowanych typologii przybliża badacza do poznania psychologicznych aspektów relacji z rodzeństwem. Ponadto z całą pewnością można wskazać, iż niektóre z wyróżnionych stosunków interpersonalnych z rodzeństwem mają potencjał adaptacyjny (np. relacje oparte na bliskości i przyjaźni), zaś innych nie sposób łączyć z prawidłowym funkcjonowaniem społecznym, rozpatrywanym zarówno w wymiarze jednostkowym, jak i ponadindywidualnym (np. relacja wyłącznej bliskości, ambiwalentna, wroga). W kontekście prowadzonych rozważań nad psychologiczną naturą relacji z rodzeństwem kolejne zagadnienie budzące ciekawość poznawczą ilustrowane jest pytaniem o uwarunkowania najczęściej występujących w populacji typów tychże relacji?

Podkreśla się, że choć stosunki interpersonalne rodzeństw zawierają wiele wspólnych cech z bliskimi relacjami łączącymi człowieka z innymi członkami

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

rodziny oraz z osobami niespokrewnionymi, to wykazują także unikatowe właściwości, których poznanie warte jest podjęcia badań naukowych (Cicirelli, 1995). Zatem powstaje kolejne pytanie o czynniki profilujące istotę tychże właściwości? Podejmując próbę wyczerpującego udzielenia odpowiedzi na sformułowany problem, poświęcono temu zagadnieniu poniższy podrozdział, uwzględniając podział uwarunkowań psychospołecznych na podmiotowe oraz środowiskowe.

2.4. Psychospołeczne uwarunkowania ustosunkowań interpersonalnych rodzeństw

Źródło reaktywności człowieka na kontekst interpersonalny badacze lokalizują w naturze ludzkiej. Zaobserwowano, że większość podejmowanych przez człowieka działań obliguje do zharmonizowania z aktywnością innych osób (Reis, Colins, 2004). Daphne B. Bugental (2000) podkreśla, że w toku ewolucji rozwinęły się wyspecjalizowane mechanizmy mózgowe, przystosowujące człowieka funkcjonowania w różnorodnych kontekstach relacyjnych, jak np. kooperacja, rywalizacja, percepcja twarzy, empatia, przestrzeganie norm, społeczne włączenie i odrzucenie. Procesy te są wykorzystywane wybiórczo w zależności od tego, jakiego rodzaju problemy mają być rozwiązane i w jakich związkach występują.

Relacje z rodzeństwem rozpatrywane są przede wszystkim w kategorii zachowań społecznych. Przyjmuje się, że są one zdeterminowane wieloma czynnikami zewnętrznymi oraz wewnętrznymi. Istotną rolę odgrywają tu uwarunkowania biologiczne, aktywność jednostki oraz oddziaływania środowiska społeczno-kulturowego, wychowawczego, które wpływają na kształtowanie się samooceny, poziomu wiedzy o innych ludziach i o ich zachowaniach (Tyszkowa, 2002c; Zimbardo i in., 2010).

Badacze problematyki rodzinnej dotyczącej uwarunkowań zachowań społecznych osób tworzących rodzeństwo podkreślają, że są one w różny sposób zdeterminowane zarówno przez liczne zmienne podmiotowe, jak i przez cały zewnętrzny kontekst środowiskowy, w którym człowiek żyje. Poniżej przedstawiono wpływ na charakter relacji z rodzeństwem najważniejszych z nich.

2.4.1. Determinanty podmiotowe

W niniejszej pracy przyjęto założenie, że relacje z rodzeństwem podlegają zmianom w ciągu całego życia (Goetting, 1986). Stanowiło to podstawę do przeprowadzenia kwerendy literatury przedmiotu w kontekście potencjalnych czynników determinujących jakość relacji z rodzeństwem w okresie dorosłości. Do zmiennych pierwszej kategorii – *podmiotowych*, mających znaczenie dla natury relacji z rodzeństwem zaliczono: płeć, wiek, osobowość, typ temperamentu, poziom umysłowy, uzdolnienia, zainteresowania, poziom aspiracji, motywacji,

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

samooceny, umiejscowienie poczucia kontroli, poziom lęku, uznawany system wartości oraz preferowane style funkcjonowania interpersonalnego. Ponadto charakter więzi kształtuje także wygląd zewnętrzny oraz stan zdrowia osób tworzących rodzeństwo (Poraj, 1988; Richardson, Richardson, 1999; Rostowska, 2010; Ryś, 2011).

Omawiając pierwszą z wymienionych zmiennych decydujących o naturze relacji z rodzeństwem – *płeć rodzeństwa*, podkreśla się, że jest to czynnik o dużej sile wpływu na funkcjonowanie społeczne osób w podsystemie rodzinnym. Świadczy o tym fakt, iż zagadnienie konstelacji płci w rodzeństwie wielokrotnie było poruszane przez familiologów (Buhrmester, 1992; Leavell i in., 2012; Voorpostel, Blieszner, 2008). Jednakże otrzymane rezultaty badań nie są w pełni jednoznaczne. Większą spójność uzyskuje się w odniesieniu do pozytywnych relacji w rodzeństwie, wskazując na stosunki interpersonalne dzieci tej samej płci, a zwłaszcza na diadę siostra-siostra jako cechujące się najwyższym poziomem bliskości (Cicirelli, 1991; Connidis, Campbell, 1995; Dunn i in., 1999; Harwas-Napierała, 2010b; Lanthier i in., 1997; Riggio, 2000; Spitze, Trent, 2006; Voorpostel, Van der Lippe, 2007; Walęcka-Matyja, 2016a). Rezultaty badań opisujące występowanie wrogości między rodzeństwem charakteryzuje mniejsza zgodność. W opinii niektórych familiologów związki interpersonalne w układzie brat-brat są uznawane za najbardziej konfliktogenne (Cole, Kerns, 2001; Mikkelson, 2006), podczas gdy inne wyniki wskazują na diadę siostra-siostra (Connidis, Campbell, 1995; Voorpostel, Blieszner 2008). W opinii badaczy posiadanie siostry prowadzi do wzrostu satysfakcji z życia, choć zaznacza się, że w rodzeństwach tej samej płci może występować napięcie emocjonalne, silna konkurencja oraz świadome podejmowanie działań na rzecz kształtowania swej tożsamości w opozycji do siostry (McGhee, 1985). Podkreśla się, że rezultaty badań z tego zakresu są niejednoznaczne. W niektórych doniesieniach wykazano, że płeć nie przyczynia się do zróżnicowania dorosłych rodzeństw w omawianym zakresie (Mouw, 2005; Shortt, Gottman, 1997).

Czynnik płci różnicuje także czas oraz kolejność doświadczania pewnych wydarzeń życiowych przez rodzeństwa, np. kobiety wcześniej od mężczyzn zawierają sformalizowane związki (Conley, 2004).

Rozpatrując znaczenie zmiennej *wiek rodzeństwa* dla relacji interpersonalnych braci i sióstr, podkreśla się, że w dużej mierze decyduje ona o jakości oraz sile relacji. Stwierdzono, że stosunki z rodzeństwem badane od okresu szkoły podstawowej do czasu podjęcia edukacji w szkole wyższej stają się bardziej życzliwe i mniej konfliktowe. Dzieje się tak wraz ze zmierzaniem rodzeństwa ku wczesnej dorosłości (Lanthier i in., 2001). Inne wyniki badań są w większości spójne, konfirmując twierdzenie, że relacje z rodzeństwem, zmieniając się od okresu dzieciństwa do dorosłości, stają się najczęściej bardziej zaangażowanymi, bliskimi oraz harmonijnymi (Connidis, Campbell, 1995; Furman, Buhrmeister, 1995). Prawdopodobnie dzieje się tak dlatego, że wraz z utratą sił witalnych poszukiwane są więzi z rodzeństwem mogące stanowić zasób w radzeniu sobie z sytuacjami trudnymi. Nabiera to szczególnej wagi w sytuacji, gdy pomoc małżonka lub dzieci jest niedostępna (Crispell, 1996; Folwell i in., 1997). W literaturze przedmiotu wskazuje się także na fakt, że rodzeństwa najczęściej zwracają się po

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

wsparcie do tych braci i sióstr, które są do nich najbardziej zbliżone wiekiem (Van Volkom i in., 2011).

Znaczenie zmiennej wieku dla jakości relacji między rodzeństwem w dorosłości można rozpatrywać także z perspektywy *odstępu wieku między członkami podsystemu rodzeństwa* (Elder, Caspi, 1988). Bracia i siostry urodzeni w podobnym czasie nierzadko jednocześnie przechodzą przez kolejne etapy życia, np. zakładanie rodziny, podejmowanie pracy. Sprzyja to kształtowaniu więzi wokół wspólnych doświadczeń. Czasami jednak może prowadzić do negatywnych w skutkach porównań społecznych, a w efekcie do pojawienia się uczuć rywalizacji oraz zazdrości. W sytuacji podobnych wyborów życiowych dokonanych przez członków podsystemu rodzeństwa (np. gdy obie siostry zakładają rodziny i mają dzieci) może nastąpić zacieśnienie relacji, podczas gdy obranie odmiennych dróg życia może przyczynić się do przejawiania dystansu w stosunkach z rodzeństwem (np. jeden z braci wybrał karierę zawodową i przygodne romanse, a drugi stał się odpowiedzialnym mężem i ojcem).

Alternatywną drogę rozwoju stosunków między rodzeństwem w zbliżonym wieku może stanowić potrzeba odróżnienia się od brata, siostry, co przewiduje *teoria odróżnienia się od rodzeństwa* (Whiteman i in., 2009). Warto wspomnieć, że starsi i młodsi członkowie rodzeństw często w zróżnicowany sposób postrzegają równość oraz poziom satysfakcji w swych relacjach (Riggio, 2006). Ponadto wraz z wiekiem spada intensywność stosunków interpersonalnych z rodzeństwem, a także poziom zaangażowania w więź, co znajduje odzwierciedlenie w niższym poziomie konfliktowości oraz zachowań rywalizacyjnych. Z drugiej strony wiek rodzeństw koreluje z wyższym poziomem Ciepła w relacji (Buhrmester, Furman, 1990).

Zróżnicowanie *predyspozycji osobowościowych* członków rodzeństw decyduje o ich odmiennych możliwościach, oczekiwaniach oraz wzajemnych ustosunkowaniach, zarówno względem siebie, jak i innych członków rodziny. Odnosząc się do osobowych predyktorów relacji z rodzeństwem, można odwołać się do wyników badań wskazujących, że zarówno Ugodowość, jak i Ekstrawersja są silnie związane z zaangażowaniem w relacje interpersonalne oraz z nastawieniem na ich rozwijanie (McCrae, Costa, 2005). Dokonując porównania jakości relacji z rodzeństwem z cechami osobowości, okazało się, że cieplejsze, mniej konfliktowe relacje w podsystemie rodzeństwa dodatnio korelują z poziomem Ekstrawersji, Ugodowości, Sumienności oraz z dobrym funkcjonowaniem psychicznym (Lanthier i in., 2001). Inne wyniki badań potwierdzają znaczenie Ekstrawersji i kompetencji osobistych dla rozwijania prawidłowych relacji z innymi, wskazując na ich ujemne związki z zachowaniami o charakterze przestępczym (Egan i in., 2000), uzależnieniami (Eysenck, 1997) oraz zaburzeniami depresyjnymi (Jylhä i in., 2009). Ponadto uzyskiwanie przez jednostkę wysokich wyników w wymiarze Wspólnotowości wiąże się ze spostrzeganiem ludzi przez pryzmat społeczny, co bardziej sprzyja nawiązywaniu i utrzymywaniu pomyślnych stosunków z rodzeństwem. Wysokie rezultaty w zakresie wymiaru Sprawczości kojarzonego ze skutecznością realizacji własnych celów nie facylitują powodzenia w kontaktach międzyludzkich (Wojciszke, Szlendak, 2010).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Analizując rolę *temperamentu* w kształtowaniu jakości stosunków interpersonalnych z rodzeństwem, dowiedziono, że tzw. *trudny temperament* objawiający się problemami w przystosowaniu, dużą siłą reakcji, przewagą afektu negatywnego nad pozytywnym oraz skłonnością do wycofywania się z kontaktów z innymi koreluje dodatnio z niesatysfakcjonującymi relacjami z rodzeństwem (Stoneman, Brody, 1993). W późniejszych badaniach uwzględniano moderującą rolę temperamentu między uwarunkowaniami rodzinnymi a jakością relacji z rodzeństwem (Ganiban i in., 2011; Stoneman i in., 1999).

Rozpatrując *poziom lęku* jako zmienną determinującą stosunki interpersonalne rodzeństw, ujawniono, że wysoki stopień doświadczanego lęku oraz niepokoju powoduje, iż jedna z osób tworzących rodzeństwo odczuwa napięcie emocjonalnie i zagrożenie. Otaczający świat zewnętrzny interpretuje jako niebezpieczny. Osoby cechujące się wysokim poziomem lęku wycofują się z relacji z rodzeństwem bądź przejawiają nadmierną zależność od niego.

Relacje braci i sióstr determinuje także poziom *samooceny*. Samoocena jest rozumiana jako pozytywna lub negatywna postawa wobec Ja, jako typ globalnej oceny siebie. Według Morrisa Rosenberga (1965) *wysoka samoocena* oznacza przekonanie, że jest się wystarczająco dobrym, co nie musi świadczyć o tym, że osoba czuje się lepsza od innych. *Natomiast niski* poziom samooceny określa stan niezadowolenia z siebie, łącznie z odrzuceniem Ja. Uważa się, że poziom samooceny w znacznym stopniu wyznacza jakość funkcjonowania społecznego. Stwierdzono, że osoby o wysokiej samoocenie w porównaniu z osobami o niskiej samoocenie doświadczają mniej trudnych emocji, jak np. smutku, lęku. Ponadto są bardziej aktywne i sprawne społecznie, wykazując przy tym więcej predyspozycji do efektywnego realizowania zadań (Łaguna i in., 2007).

Współzależności między samooceną a relacjami z rodzeństwem mogą być analizowane z dwóch perspektyw. Pierwsza z nich zakłada, że najbliższe „lustro społeczne", tj. rodzice i rodzeństwo pokazuje obraz człowieka, który w dużej mierze determinuje pogląd na temat własnej osoby (np. jestem wartościowy lub niewartościowy, jestem ładny lub brzydki)[2]. Natomiast druga perspektywa ilustruje jakość relacji z rodzeństwem w zależności od poziomu samooceny jednostki. W okresie dorosłości relacje braterskie czy siostrzane mogą stanowić źródło poczucia zadowolenia z siebie (samooceny), co związane jest z odczuwaniem komfortu psychicznego oraz bezpieczeństwa lub prowadzić do doświadczania samotności (Cicirelli, 1991). Niektóre wyniki badań wskazują, że pozytywne relacje z rodzeństwem w okresie dorosłości wiązały się z wyższym poziomem samooceny i empatii (Volling, 2003). Z kolei w innych doniesieniach empirycznych nie potwierdzono tych rezultatów (Walęcka-Matyja, 2015a).

W perspektywie teorii systemowej s*tan zdrowia* pełni funkcję regulacyjną, determinującą poziom funkcjonowania zarówno podsystemu rodzeństwa, jak

2 Teoria Marka Leary'ego i współpracowników (1995) zakłada, że z jednej strony samoocena jest rezultatem akceptacji społecznej lub realnego odrzucenia społecznego. Z drugiej strony oddaje ona subiektywne przekonania o prawdopodobnych reakcjach na daną osobę, tj. akceptujących, odrzucających. Skutkiem akceptacji społecznej jest wysoka samoocena, zaś niska samoocena powstaje w wyniku odrzucenia i wykluczenia społecznego (Leary i in., 1995).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

i rozpatrywanego jako całość systemu rodzinnego. Interesujące wyniki badań, wskazujące na znaczenie rodzeństwa w zachowaniu zdrowia przez brata czy siostrę w okresie wczesnej ontogenezy przedstawiła Rana H. Mosli ze współpracownikami (2016). Badania miały charakter longitudinalny i uczestniczyło w nich 697 dzieci w wieku do 6 lat. W wyniku analizy uzyskanych danych autorzy stwierdzili, że występuje istotny statystycznie związek między czasem narodzin rodzeństwa a typem trajektorii wskaźnika masy ciała dziecka (Body Mass Index, BMI). Zauważyli, że pojawienie się w rodzinie rodzeństwa, gdy dziecko ma od 24 do 54 miesięcy, współwystępuje z prawidłowym typem trajektorii BMI, oznaczającym adekwatną wagę dziecka. Dzieci, które nie doświadczyły narodzin rodzeństwa do czasu 54 miesiąca życia, w pierwszej klasie miały około 3 razy (2,94) większe szanse na otyłość. Choć nie zidentyfikowano jeszcze jednoznacznie mechanizmu leżącego u podstaw opisanego związku, świadczy on o wpływie rodzeństwa na stan zdrowia brata czy siostry już we wczesnym okresie życia (Mosli i in., 2016).

Stan zdrowia rodzeństwa stanowi niezwykle istotną zmienną wpływającą na poziom homeostazy systemu rodzinnego. Szczególnie jest to widoczne w przypadku rodzeństwa cierpiącego z powodu objawów przewlekłej choroby. Okoliczności te nieuchronnie prowadzą do wystąpienia szeregu zmian w systemie rodzinnym. Zaznacza się, że rodzice i dziecko cechujące się złym stanem zdrowia to nie jedyne osoby w rodzinie, które doświadczają stresu oraz trudności w funkcjonowaniu psychicznym. Sytuacja ta wywołuje także ogromne napięcie u pełnosprawnego rodzeństwa chorego dziecka. Ma ono bowiem częściej niż w innych rodzinach kontakt z bólem, rozpaczą, bezradnością czy z różnej natury nietypowymi problemami (Burbidge, Minnes, 2014; Morrison, 1997). Wzrastająca liczba zachowań opiekuńczych ze strony matki, kierowanych głównie do chorego przewlekle dziecka powoduje, że potrzeby pozostałych członków rodziny nie zostają w pełni zaspokajane. W konsekwencji budzi to stany niezadowolenia, napięcia, zazdrości oraz rywalizacji między rodzeństwem. W literaturze przedmiotu można zasadniczo wyodrębnić dwa podejścia do sytuacji życiowej oraz warunków przebiegu rozwoju psychospołecznego pełnosprawnego dziecka w rodzinie z chorym przewlekle rodzeństwem.

Niektórzy badacze wskazują, że fakt posiadania chorego chronicznie rodzeństwa stanowi czynnik stymulujący rozwój zdrowego brata lub siostry. Losowo została bowiem stworzona możliwość udziału w specyficznych doświadczeniach życiowych, facylitujących nabycie pewnych umiejętności oraz kompetencji niedostępnych osobom żyjącym w rodzinach, których członkowie są w dobrej kondycji psychicznej i fizycznej. Niektórzy zdrowi bracia lub siostry stają się bardziej dojrzali pod względem społecznym, wrażliwi na potrzeby innych, bardziej samodzielni oraz deklarujący akceptację oraz zrozumienie dla odmienności (Pisula, 2003; Pisula, 2007; Stelter, 2012).

Jak wynika z badań, efekty oraz jakość interakcji zachodzących między rodzeństwem stanowią istotny czynnik warunkujący wybór przyjaciół w okresie młodości, a w dalszej perspektywie nawet partnerów życiowych. Na uwagę zasługują rezultaty badań dowodzące, że zdrowe rodzeństwo chorych przewlekle braci czy sióstr nie uwzględnia możliwości stworzenia bliskiego związku z osobą o negatywnych postawach wobec osób chorych, z niepełnosprawnością. Ważny z punktu

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

widzenia psychologii jest także proces kształtowania tożsamości, który częściowo jest zdeterminowany posiadaniem chorego przewlekle rodzeństwa. Porównania z tymże rodzeństwem wspierają indywidualność oraz autonomię pełnosprawnego adolescenta (Ley, 2004).

Dokonując kwerendy literatury, można dostrzec, że poza raportami naukowymi wykazującymi, że obecność w rodzinie chorego przewlekle rodzeństwa pozytywnie wpływa na rozwój zdrowego rodzeństwa prezentowane jest także przeciwne stanowisko. Istnieją bowiem liczne badania wskazujące na niedostosowanie psychospołeczne rodzeństwa dzieci przewlekle chorych (Cuskelly, 1999; Sharpe, Rossiter, 2002; Vermaes i in., 2012). Badacze argumentują, że rodzeństwo w normie rozwojowej często odczuwa asymetrię w traktowaniu członków podsystemu rodzeństwa przez rodziców. Podkreśla przejawianie przez rodziców (głównie matki) postaw nadopiekuńczych wobec chorego brata czy siostry (np. poświęcają mu więcej czasu i uwagi, dają prezenty), a także zbytniej pobłażliwości (np. brak wymagań). Ograniczony czas na wspólne bycie ze sobą na rzecz czynności opiekuńczych wykonywanych przy chorym dziecku, niedostrzeganie przez rodziców wkładu pracy w opiekę nad rodzeństwem oraz zapominanie o potrzebach zdrowego rodzeństwa to tylko niektóre powody skutkujące antagonizowaniem się wzajemnych kontaktów między braćmi i siostrami. Długotrwały stan ignorowania zdrowego dziecka może ukształtować u niego przekonanie o uprzywilejowanej pozycji przewlekle chorego brata czy siostry, a tym samym o swej mniejszej wartości w oczach rodziców. W efekcie powyższego pełnosprawne dziecko może obrażać się na rodziców i chore rodzeństwo, przy jednoczesnym poczuciu winy oraz niepokoju o los wszystkich członków rodziny (Bronfman i in., 1998). Inną przyczynę przeżywanego przez zdrowe dziecko napięcia może stanowić niedostateczna liczba lub nawet brak rozmów z rodzicami na temat choroby oraz szczerego wyrażania uczuć przeżywanych w związku z nią (Clarke i in., 2005). Ponadto wraz z rozwojem sfery poznawczej umożliwiającej myślenie abstrakcyjne i analityczne u zdrowego rodzeństwa często pojawia się refleksja dotycząca stanu jego zdrowia. Jej skutek odnosi się do doświadczania niepokoju oraz martwienia się o wystąpienie u siebie potencjalnych zaburzeń. Wraz z dojrzewaniem pojawia się bowiem strach przed możliwymi obciążeniami genetycznymi. Ponadto u pełnosprawnego dziecka w wyniku minimalizowania swoich potrzeb mogą występować napady gniewu ukierunkowane na chorego przewlekle brata lub siostrę. Często skutkuje to karą ze strony rodziców. Obawa przed ostrą reakcją rodziców prowadzi do prób zagłuszania swej złości, a także do zachowań, które nie należą do konstruktywnych sposobów radzenia sobie z emocjami. W dalszej perspektywie rozwojowej pełnosprawne rodzeństwo może ignorować inne emocje, także te przyjemne. Sprzyja to rozwojowi anhedonii. Brak umiejętności prawidłowego wyrażania emocji oraz nabycie swej wyższości w kwestii zdrowia, siły oraz możliwości intelektualnych nad chorym przewlekle rodzeństwem u pewnej części rodzeństwa wywołuje poczucie winy, którego konsekwencje mogą być dwojakiego rodzaju. Rodzeństwo może przyjąć postawę altruistyczną i w pełni angażować się w pomoc udzielaną choremu bratu czy siostrze bądź przeciwnie, można zaobserwować u niego zachowania mające na celu odizolowanie się od problemu

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

rodzeństwa cechującego się złym stanem zdrowia. Ponadto pełnosprawne dzieci muszą radzić sobie ze specyfiką macierzyństwa i ojcostwa występującą w rodzinach z chorym przewlekle dzieckiem. Odnosi się ona do zmian zachodzących w rodzicach oraz w ich relacjach małżeńskich i rodzicielskich, co bywa zbyt dużym obciążeniem dla możliwości adaptacyjnych dorastających młodych ludzi (Barlow, Ellard, 2006).

Warto nadmienić, że obecność w rodzinie przewlekle chorego dziecka wiąże się również z występowaniem dwóch zjawisk dotyczących pełnienia ról przez rodzeństwo w normie rozwojowej, tj. *poszerzenia ról* oraz *pomieszania ról*. Zjawisko *poszerzenia ról* odnosi się do sytuacji, w której rodzice oczekują od zdrowego rodzeństwa towarzyszenia choremu przewlekle bratu czy siostrze w wielu sferach aktywności, jak np. w zabawie, w nauce, w wychowaniu czy nawet w czynnościach pielęgnacyjnych. Jak wynika z badań, głównie dziewczynki są zbytnio włączane w opiekę i prace domowe (Eiser, 2003). Zaangażowanie wiąże się z współodpowiedzialnością za to, co dzieje się w rodzinie i pełnieniem obowiązków. Natomiast zjawisko *pomieszania ról* występuje w sytuacji, gdy zdrowe młodsze rodzeństwo podejmuje rolę starszego rodzeństwa, które ze względu na ograniczenia spowodowane chorobą nie jest w stanie wykonywać przypisanych mu obowiązków. Tego rodzaju warunki rozwoju powodują u zdrowego dziecka stan niepokoju, frustracji oraz napięcia. Podkreśla się, że przydzielone role zdrowe rodzeństwo pełni przez całe życie i od najmłodszych lat funkcjonuje z poczuciem odpowiedzialności za los drugiej osoby (Ley, 2004).

W obliczu skumulowania dużej liczby obowiązków dobrostan pełnosprawnego rodzeństwa zostaje zagrożony. Stwierdzono, że osoby znajdujące się w tego typu sytuacji odczuwają wyższy poziom lęku, ujawniają tendencję do wycofywania się z kontaktów interpersonalnych, a także są bardziej depresyjne niż rodzeństwo osób rozwijających się prawidłowo (Fisman i in., 2000). W percepcji matek dzieci te przejawiają więcej problemów z zachowaniem oraz są mniej skłonne do ujawniania reakcji prospołecznych w porównaniu z dziećmi, których rodzeństwo jest zdrowe (Hastings, Beck, 2004).

Reasumując, powyższe rozważania skłaniają do sformułowania wniosku, że wpływ chorego przewlekle rodzeństwa na rozwój zdrowego brata czy siostry cechuje się dużym zróżnicowaniem – od facylitowania jego rozwoju, po ograniczanie go. Co więcej, niektóre wyniki badań dowodzą, że obecność chorego rodzeństwa może być nawet obojętna dla przebiegu rozwoju rodzeństwa w normie rozwojowej (Hastings, 2007; Neece i in., 2010). Mając na uwadze, że relacje z rodzeństwem należą do najdłużej trwających, podkreśla się, że zdrowe rodzeństwo odgrywa wyjątkowo istotną rolę w życiu braci i sióstr z niepełnosprawnością. W związku z długotrwałą chorobą rodzeństwa powstaje pytanie o jego sytuację w okresie dorosłości, o los w przyszłości, kiedy zabraknie opieki rodzicielskiej, a zostaną zróżnicowane jakościowo więzi z rodzeństwem.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

2.4.2. Czynniki środowiskowe

Relacje z rodzeństwem, mimo że często obejmują dwie osoby, nie występują w izolacji, ale są powiązane z szerszym kontekstem życia społeczno-kulturowego oraz rodzinnego. Wśród czynników kształtujących stosunki interpersonalne z rodzeństwem, związanych z otoczeniem zewnętrznym najczęściej wymieniane są: wzorce kulturowe, wymagania społeczne, struktura i klimat rodziny pochodzenia, liczba rodzeństwa, kolejność narodzin dzieci, różnica wieku między rodzeństwem, poziom wykształcenia rodziców, jakość ich relacji małżeńskiej, motywacja rodzicielska i preferowane style wychowania w rodzinie pochodzenia, aktualny stan cywilny oraz posiadanie dzieci przez dorosłe rodzeństwa, warunki socjalno-bytowe, odległość od miejsc zamieszkania dorosłych rodzeństw oraz wiele innych uwarunkowań (Connidis, Campbell, 1995; Killoren i in., 2015; Miner, Uhlenberg, 1997; Poraj, 1988; Richardson, Richardson, 1999; Rostowska, 2010).

Rozpatrując znaczenie czynników zewnętrznych w określaniu charakteru relacji z rodzeństwem, w pierwszej kolejności omówiono rolę środowiska kulturowego danego społeczeństwa, bowiem w zdecydowany sposób wpływa ono na funkcjonowanie rodzin oraz na jakość więzi między ich członkami.

Przyjmuje się, że każda rodzina posiada zdolności tworzenia własnej *kultury*, odmiennej od innych w zakresie norm obowiązujących w danym społeczeństwie. Jednak ostatecznie to kultura narodowa określa ogólne ramy funkcjonowania rodziny. W jednej z analiz interakcji w rodzinie bazującej na koncepcji Geerta Hofstede'a wymienia i opisuje się pięć wymiarów kultur narodowych, do których zaliczane są: dystans władzy, indywidualizm *versus* kolektywizm, kobiecość *versus* męskość, unikanie niepewności, perspektywa długoterminowa *versus* krótkoterminowe nastawienie życiowe (por. Miluska, 2014). Dla charakteru relacji międzyludzkich szczególnie istotną dymensją jest aspekt indywidualizmu przeciwstawiony kolektywizmowi. Wymiar ten leży u podstaw typologii rodzin uwzględniającej modele *rodziny współzależnej*, *rodziny psychologicznie współzależnej* oraz *rodziny niezależnej*.

W pierwszym *modelu rodziny współzależnej* podkreśla się zależność między osobami tworzącymi rodzinę oraz relacyjny charakter Ja. W drugim modelu *rodziny psychologicznie współzależnej* proces socjalizacji jest zorientowany na autonomię i separację od innych, natomiast Ja ma naturę autonomiczną. Natomiast w trzecim *modelu rodziny niezależnej* podkreśla się zarówno indywidualne, jak i rodzinne preferencje w zakresie zaspokajania potrzeb. Ja ma charakter mieszany, autonomiczno-relacyjny (Kagitcibasi, 2005). Badacze problematyki rodzinnej w podejściu międzykulturowym wskazują na zasadność *hipotezy konwergencji*, w świetle której współczesna rodzina polska ewoluuje w kierunku funkcjonowania według zasad obowiązujących w *modelu niezależności*[3] (Harwas-Napierała,

3 Do rozwoju modelu rodziny rozpatrywanej w aspekcie *modelu niezależności* niewątpliwie przyczyniły się zmiany w jej funkcjonowaniu wynikające z transformacji roli kobiety oraz procesów cywilizacyjnych, jak industrializacja oraz urbanizacja. Ponadto podkreśla się rolę myśli liberalnej w naukach społecznych oraz ekonomicznych (Walęcka-Matyja, 2013b).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

2010a). Jego istota odnosi się generalnie do jednej ważnej kwestii, a mianowicie do przyjęcia pierwszeństwa potrzeb jednostek przed interesami rodzinnymi. W efekcie rodziny stanowiące podstawę większości społeczeństw coraz częściej na skutek silnego poczucia niezależności i odrębności osobistej poszczególnych członków stają się mniej spójne. Występujące z dużą intensywnością dążenie do zachowania własnych poglądów oraz realizowania indywidualnych celów przez osoby tworzące rodzinę powoduje zmianę głębokich więzi emocjonalnych w systemie niezależnych stosunków międzyludzkich. W skutek powyższego człowiek ma poczucie autonomii, ale także świadomość braku możliwości uzyskania wsparcia od najbliższych (Walęcka-Matyja, 2013b). Ograniczenie relacji wspólnotowych zachodzi na wszystkich poziomach organizacyjnych rodziny, np. w podsystemach rodzice-dzieci, dziadkowie-dzieci, dziadkowie-wnuki, dzieci-dzieci. Wartości propagowane przez kulturę indywidualistyczną przyczyniają się do wyraźnego zróżnicowania w obrębie rodziny. Wraz z *westernizacją*[4], czyli przejmowaniem zachodnich wzorców zachowania, wzbudzane są skłonności rywalizacyjne między członkami rodzeństwa oraz nastawienie konfliktogenne, szczególne w sytuacji, gdy niezależność i kariera pozostają w sprzeczności, np. z opieką nad starszymi rodzicami.

Uwzględnianie wpływów kulturowych pozwala zauważyć odmienne oczekiwania co do realizacji ról rodzinnych oraz natury stosunków z rodzeństwem. Przeprowadzone badania porównujące postawy wobec rodzeństwa wśród młodzieży pochodzenia meksykańsko-amerykańskiego oraz europejsko-amerykańskiego wskazują na wiele różnic w tym zakresie. Jedną z nich jest większa ilość czasu spędzana wspólnie z rodzeństwem przez młodzież o pochodzeniu meksykańsko-amerykańskim w porównaniu do grupy europejsko-amerykańskich rówieśników (Updegraff i in., 2005). Rezultaty innych badań nad relacjami rodzeństw ukazują, że dorośli bracia z Azji Południowej są zobowiązani do świadczenia usług, dawania prezentów swym siostrom bez oczekiwania wzajemności w tym zakresie. Jednak od sióstr wymaga się zapewniania braciom opieki i przygotowywania posiłków (de Munck, 1993). Odmienny przykład może stanowić sytuacja rodzinno-kulturowa braci hinduskich zamieszkujących w Północnych Indiach. Pomimo kulturowo uwarunkowanych oczekiwań dotyczących zachowania hierarchii w grupie rodzeństw płci męskiej rozwijają oni harmonijne relacje, oparte na współpracy i kompromisie (Derne, 1993) (por. Conger, Little, 2010).

Kontynuując rozważania naukowe nad rolą czynników środowiskowych w kształtowaniu relacji z rodzeństwem, w dalszej części pracy akcent z poziomu makrosystemu (szerszego kontekstu społeczno-kulturowego) przeniesiono na poziom mikrosystemu (rodziny) (por. Bronfenbrenner, 1979).

Do współcześnie preferowanych częstokroć ujęć teoretycznych, stanowiących źródło wiedzy o rodzinnym podłożu jakości relacji między rodzeństwem zalicza się nurt *psychologii narracyjnej*. Podkreśla on rolę norm i przekonań odnoszących się do rodziny, przekazywanych przez rodziców. W ujęciu psychologii narracyjnej, której geneza sięga konstrukcjonizmu społecznego, świat ludzi jest

4 *Westernizacja* to przejmowanie wzorców kulturowych, ekonomicznych i politycznych z Europy Zachodniej i Stanów Zjednoczonych (http://sjp.pwn.pl/slowniki/westernizacja.html).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

tworzony i stale poddawany modyfikacjom w procesie komunikacji interpersonalnej, stanowiąc zintegrowany system semantyczny – *uniwersum semantyczne* (Berger, Luckmann, 1983). Pojęcie *narracji* w psychologii zawsze wiąże się z werbalną reprezentacją zdarzeń, która opiera się na myśleniu konkretnym oraz pamięci epizodycznej, pełnej emocji, mającej zdolność uruchamiania wyobraźni. Opisywane przez narratora zdarzenia konstytuuje główne przesłanie, które pragnie on przekazać innym. Ważna jest tu rola poszczególnych zdarzeń, jaką pełnią w rozwoju wypadków. Często historia opowiadana jest celowo i stanowi osobistą wizję świata. Przedstawia ona nie tylko fakty, ale i czyjeś ustosunkowanie do nich. Narracja rozumiana jako sposób przekazywania subiektywnego obrazu rzeczywistości drugiemu człowiekowi, dzielenia z nim własnego doświadczenia. Stanowi ona sposób tworzenia wspólnoty oraz porozumienia w ramach grupy. Pozwala zarówno mówiącym, jak i słuchającym odnaleźć się w roli uczestników.

W psychologii narracyjnej przyjęto, że geneza treści rodzinnych sięga do trzech źródeł: tradycji, przekazu międzypokoleniowego oraz historii życia rodziny naturalnej (Dryll, 2013). Podkreśla się, że narracje cechują się różnym zasięgiem i rangą. Z punktu widzenia zakresu rozważań nad relacjami w grupie rodzinnej na uwagę zasługują narracje *małe*. Zaliczane są tu codzienne opowieści, które słyszy i tworzy każdy członek rodziny. Dzięki nim kreowana jest płaszczyzna wspólnej wiedzy o rodzinie jako całości, zasób wiadomości na temat każdego z jej członków oraz optyka całego wspólnego świata życia. Umożliwia ona uzgadnianie wizji zjawisk społecznych, wpływając na indywidualne sposoby ich spostrzegania oraz interpretowania. W narracji rodzinnej zawiera się także system wartości, którymi należy się kierować w swym postępowaniu, a także w ocenie zachowań innych osób. Wartości ujawniają się w strukturalnych cechach rodziny, w obyczajach, sposobach komentowania zdarzeń oraz utrwalania ich w opowieściach. Można je odczytywać w rodzinnych anegdotach i zapisie historii (Dryll, 2014).

Istnienie owego wyjątkowego, unikalnego dla rodziny systemu wspólnych znaczeń, przekonań zostało uzasadnione empirycznie. Główny wniosek z badań dotyczy stwierdzenia, że małżonkowie, uzgadniając treści zaczerpnięte z rodzin pochodzenia, tworzą wynegocjowany system przekonań dla własnej rodziny, której dają początek. Dzieci, które przychodzą na świat, rozwijają się i wzrastają w zastanym świecie rodzinnej semantyki, stopniowo przyswajając jej treści oraz procedury odnoszące się do różnych sfer życia rodzinnego (Chądzyńska, Dryll, 2004).

Pozytywna narracja rodzicielska, opisująca relację między rodzeństwem zdecydowanie wpływa na jej charakter. W sytuacji, gdy rodzice przekazują dzieciom przekonania typu: „Przyjaciele to dobra rzecz, ale w sytuacjach kryzysowych ostatecznie najbardziej pomaga rodzina” kształtują u rodzeństwa przeświadczenie o niezastępowalności, o potrzebie wzajemnego wsparcia, bazującego na silnej więzi osobowej. Z kolei przekaz rodzicielski brzmiący: „Z rodziną dobrze wychodzi się tylko na zdjęciu” nie należy do narracji opisujących rodzinę w sposób dający nadzieję na dobre relacje, zarówno w teraźniejszości, jak i w przyszłości. Narracje rodzicielskie dotyczące podsystemu rodzeństwa mogą odnosić się także do ich własnych rodzeństw. Demonstrowanie przez rodziców pozytywnych relacji

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

ze swoim rodzeństwem oraz przekazywanie i podkreślanie znaczenia norm takich jak: „Należy być pomocnym i kochającym wobec rodzeństwa" kształtuje pozytywne wzorce więzi między dziećmi w rodzinie.

Reasumując, narracje tworzą się, zmieniają, wzbogacają oraz dojrzewają w dialogu. Bieg życia zmienia bowiem perspektywę postrzegania rodzeństwa, a także wpływa na inne wartościowanie wydarzeń.

Przechodząc do omówienia znaczenia *struktury rodziny pochodzenia* dla kształtowania się relacji z rodzeństwem, warto odwołać się do rezultatów badań wskazujących, że rodzeństwa skonfliktowane częściej żyły w rodzinach po rozwodzie, separacji niż w rodzinach, które nie przeżyły tego rodzaju doświadczeń (Noller i in., 2008; Walęcka-Matyja, 2009), a także częściej w rodzinach monoparentalnych niż w rodzinach zrekonstruowanych i pełnych, nuklearnych (Lussier i in., 2002). Podkreśla się, że rodzeństwo biologiczne wychowywane w rodzinie z obojgiem naturalnych rodziców przejawia tendencję do tworzenia bliższych oraz bardziej wspierających relacji niż rodzeństwa przybrane (Bressan i in., 2009; White, Riedman, 1992b). Wysoki poziom konfliktu relacyjnego, skłonność do interpretowania neutralnych zachowań rodzeństwa jako agresywnych lub wrogich może wynikać także z właściwości procesu wychowania przebiegającego w rodzinie o pełnej strukturze, ale silnie skonfliktowanej na płaszczyźnie interparentalnej[5] (Milevsky, 2004). O prawidłowości funkcjonowania rodziny i łączących jej członków relacji nie świadczy bowiem tylko struktura rodziny, ale także jej atmosfera.

Właściwa *atmosfera rodzinna* wpływa na kształtowanie pozytywnych, bliskich związków z rodzeństwem, podczas gdy niekorzystna (napięta, konfliktowa) przyczynia się do występowania konfliktu i agresji między rodzeństwem. W niektórych przypadkach siostry i bracia kompensują negatywny klimat rodzinny zawiązywaniem ciepłych, wspierających więzi między sobą, chroniących w przyszłości przed problemami w przystosowaniu społecznym (Kim i in., 2006; Milevsky, 2005). Sytuacja ta ma także miejsce w okresie dorosłości, bowiem doświadczanie zdarzeń życiowych o charakterze przejściowym, jak np. rozwód, utrata lub ciężka choroba członków rodziny wiąże się z silniejszym zaangażowaniem w relację z rodzeństwem (Connidis, 1992).

W opinii wielu familiologów *jakość związku małżeńskiego* oraz procesy zachodzące w rodzinie, szczególnie konflikty w podsystemie rodzicielskim, przemoc, nieprawidłowe zachowania rodzicielskie mają wyższą wartość predykcyjną dla natury stosunków z rodzeństwem niż status materialny rodziny (Kim i in., 2006; O'Connor i in., 1998). Rodzice mogą w sposób bezpośredni wpływać na relacje interpersonalne swych dzieci poprzez udzielanie porad czy interweniując podczas ich sporów oraz w sposób pośredni, modelując pożądane zachowania społeczne i ucząc regulowania własnych emocji oraz zachowań. Wcześniejsze badania wskazują, że sposób, w jaki rodzice reagują na występowanie konfliktów wśród dzieci, może obniżać poziom Ciepła w relacji między nimi, wzmagać

5 *Konflikt interparentalny* to konflikt między rodzicami związany z występowaniem sytuacji heterogamicznej w wychowaniu. Matka i ojciec prezentują niejednorodne wzory oraz modele kierowania rodziną, odmienne sposoby kontrolowania zachowania dzieci, a także style wychowania (Przetacznik-Gierowska, Włodarski, 2015).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

wrogość, Rywalizację, a nawet uniemożliwiać nabycie kompetencji skutecznego rozwiązywania konfliktów (McHale i in., 2012).

System rodzinny wpływa na jakość stosunków interpersonalnych rodzeństw także poprzez *odmienne traktowanie dzieci* przez matki i ojców. Wchodzenie w koalicję rodzica z jednym, faworyzowanym dzieckiem przyczynia się do wystąpienia rozłamu w diadzie rodzicielskiej, przejawiającego się występowaniem częstszych konfliktów ze współmałżonkiem. W dalszej perspektywie sytuacja ta wpływa negatywne na relacje z pozostałymi członkami podsystemu rodzeństwa, na dynamikę procesów małżeńskich, a także na słabe przystosowanie wszystkich osób tworzących system rodzinny (Dunn, 2002; Killoren i in., 2015; Kowal, Kramer, 1997). Faworyzowanie przez rodzica/rodziców jednego z dzieci prowadzi do ujawniania przez nie w okresie dorosłości niższego poziomu Ciepła oraz większej wrogości w relacjach z rodzeństwem. Podkreśla się, że dotychczasowa literatura przedmiotu zawiera niedostateczny zasób wiedzy na temat znaczenia wpływu płci faworyzującego rodzica na wielkość oraz rodzaj konsekwencji dla stosunków interpersonalnych z rodzeństwem, zarówno w okresie dzieciństwa, jak i dorosłości (Boll i in., 2005; Gilligan i in., 2013).

Zgodnie z założeniami paradygmatu systemowego *struktura podsystemu dzieci* wpływa na podsystem rodzicielski. Wzrost liczby członków rodziny spowodowany pojawianiem się dzieci w rodzinie skutkuje wzrostem stopnia organizacji i przywództwa. Rodzice ustalają więcej szczegółowych zasad w zakresie obowiązków, zwiększa się także poziom odpowiedzialności za wykonywanie określonych zadań. Liczba rodzeństwa stanowi zatem czynnik modyfikujący postawy rodzicielskie oraz style wychowawcze matki i ojca (Piech, 2011).

W rodzinach z jednym dzieckiem występuje wyraźna więź emocjonalna potomka z rodzicami, głównie z matkami. Wychowanie dwójki dzieci powoduje wyższy poziom złożoności wzajemnych stosunków członków systemu rodzinnego. Ponadto uważa się je za mniej pozytywne niż w przypadku rodzin jednodzietnych. Powodem zaistniałej sytuacji jest występowanie częstych konfliktów między rodzeństwem (Hurlock, 1985). W tego rodzaju rodzinach matki najczęściej są bliżej uczuciowo z córkami, a ojcowie z synami (Rembowski, 1972). Stosunki familijne w rodzinach z trójką dzieci są z reguły bardziej korzystne niż w rodzinach z dwojgiem dzieci (Richardson, Richardson, 1999). Uzasadnienie powyższego stanowią wnioski z badań wskazujące, że rodzeństwa w wieku wczesnej dorosłości pochodzące z rodzin, w których wychowywały się z więcej niż jednym bratem czy siostrą miały bardziej pozytywne wspomnienia z dzieciństwa niż osoby posiadające tylko jedno rodzeństwo (Riggio, 2006).

Kolejny istotny czynnik odgrywający znaczącą rolę w kształtowaniu natury relacji z rodzeństwem stanowi *kolejność narodzin* dzieci. Warunkuje ona nieco odmienne doświadczenia oraz pozycję w rodzinie. Rodzina w ciągu swego istnienia ulega przemianom poprzez dynamikę wewnętrzną (relacje rodziców, ich indywidualny rozwój, zmiana liczebności rodziny wynikająca z urodzin kolejnych dzieci, ich rozwój dokonujący się na przestrzeni lat) oraz wpływ wielu zewnętrznych okoliczności (np. ekonomicznych, historycznych) (Tyszkowa, 2002c). Kolejno rodzące się dzieci zastają rodzinę w innym stadium rozwoju, w innym momencie

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

jej historii. Każde wychowuje się w odmiennym kontekście rozwojowym. Familiolodzy posługują się pojęciem *niewspólnych czynników środowiskowych*, podkreślając odmienne, pozarodzinne doświadczenia życiowe, specyficzne dla każdego, odgrywające istotną rolę w kształtowaniu osobowości i relacji społecznych z innymi (Dunn, Plomin, 1990). Wyniki badań Waltera Tomana na temat wpływu pozycji wśród rodzeństwa na rozwój osobowości, dowodzące trwałych efektów konstelacji rodzinnej w kształtowaniu cech osobowości oraz zachowań społecznych badanych osób posłużyły do opisu poszczególnych pozycji zajmowanych pośród rodzeństwa z uwzględnieniem charakterystycznych cech osobowości (por. Richardson, Richardson, 1999). Bazując na wynikach badań, przyjęto, że rodzice poświęcają więcej uwagi dzieciom pierworodnym, przez co pojawienie się drugiego dziecka w rodzinie jest odbierane przez nich jako zagrożenie dla zajmowanej w rodzinie pozycji, tzw. *detronizacja pierworodnego* (Blair, 2011). By odzyskać utracony status dzieci mogą zachowywać się na wiele różnych sposobów, np. agresywnie, posłusznie lub dojrzale, pomagając w wychowaniu rodzeństwa. Rezultaty badań wskazują, że pierworodni są najbardziej inteligentni z rodzeństwa, posłuszni, odpowiedzialni. Nie są jednak tak uczuciowi i kreatywni jak urodzone jako drugie, a także pozostałe dzieci (Herrera i in., 2003). Dzieci urodzone jako drugie w rodzinie często doświadczają postawy nadopiekuńczości ze strony rodziców, są rozpieszczane, traktowane jako maskotki rodziny (Richardson, Richardson, 1999). Starsze rodzeństwo nie stanowi dla nich konkurencji do zajmowanego w rodzinie miejsca. Może to stanowić podstawę ich cieplejszego ustosunkowania do starszego rodzeństwa niż pierworodnych do dzieci urodzonych w drugiej kolejności. Ponadto kolejność urodzenia wiąże się z pełnieniem zróżnicowanych funkcji w rodzinie (Goetting, 1986), choć podkreśla się, że wyniki badań w tym zakresie cechuje niejednorodność (Salmon, Daly, 1998). Najczęściej starsze rodzeństwa zajmują pozycje związane z autorytetem, odpowiedzialnością. Postrzegane są jako osoby wspierające i służące radą. Natomiast młodsze rodzeństwa mają bardziej uprzywilejowaną pozycję w rodzinie, mniej kłócą się ze starszym rodzeństwem niż z młodszym oraz doświadczają większej satysfakcji z życia (Black i in., 2005; Buhrmester, Furman, 1990).

Rezultaty badań nad *oddziaływaniami wychowawczymi rodziców* rozpatrywanymi w zależności od ich płci cechuje zróżnicowanie. Niektórzy badacze twierdzą, że matki częściej niż ojcowie są skłonne dyscyplinować dzieci (Patterson, 1982), podczas gdy inne opracowania nie ujawniają różnic odnoszących się do płci rodzica w zakresie prezentowanego stylu wychowania (Lytton, Romney, 1991). Natomiast spójne poglądy badaczy dotyczą przekonania, że wpływ postawy rodzicielskiej matki jest bardziej znaczący z uwagi na siłę więzi oraz oddziaływania niż wpływ zachowania ojca na funkcjonowanie dziecka (Walęcka-Matyja, 2006). Co więcej, liczni autorzy wskazują na istnienie związków pomiędzy stylami rodzicielskimi a zachowaniami oraz osobowością dzieci (Coltrane, Collins, 2001; Liberska i in., 2013; Plopa, 2005, Ryś, 2011; Walęcka-Matyja, 2013a). Wyniki badań nad znaczeniem stylów wychowania dla kształtowania relacji między rodzeństwem w okresie wczesnej ontogenezy wskazują, że styl demokratyczny uczy zasad współpracy, otwartości na doświadczenie, samodzielności, promuje

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

postawę odpowiedzialności i przyczynia się do nauki konstruktywnego rozwiązywania konfliktów, profilując w ten sposób bardziej pozytywne relacje z rodzeństwem niż w przypadku stosowania przez rodziców innych stylów wychowania (tj. autokratycznego, liberalno-niekochającego, liberalno-kochającego) (Hurlock, 1985; Rostowska, 1996; Ryś, 2001). W badaniach Jaya Belsky'ego i Brendy L. Volling (1992) uzasadniono, iż istnieje związek pomiędzy relacją rodziców a relacjami między rodzeństwem. Badacze zauważyli występowanie korelacji między częstymi konfliktami w diadzie rodzicielskiej oraz w podsystemie rodzice-dzieci i nadmierną kontrolą ze strony matki oraz częstszym występowaniem konfliktów, a także agresji w podsystemie rodzeństwa.

Wychowanie pełne czułości i wsparcia (zwłaszcza ze strony ojców) kształtowało prospołeczne zachowania u dzieci zarówno w stosunku do rodzeństwa, jak i innych osób (Volling, Belsky, 1992). Rezultaty badań przeprowadzonych przez innych familiologów wskazują, że matki akcentujące swą obecność we wszystkich obszarach życia dzieci, kontrolujące je i stosujące kary fizyczne przyczyniają się do występowania między rodzeństwem stosunków opartych na agresji oraz konflikcie. Natomiast przejawianie ciepła rodzicielskiego i czułości koreluje pozytywnie z przyjaznymi oraz nacechowanymi współpracą interakcjami braci i sióstr (Stocker i in., 1989). Podkreśla się, że w ujęciu teorii systemowej w początkowym etapie rozwoju rodziny wychowanie polega głównie na oddziaływaniach rodzicielskich kierowanych względem dzieci. Natomiast w miarę upływu lat dzieci zaczynają pełnić określone funkcje, zarówno wobec rodzeństwa, jak i starzejących się rodziców (Piech, 2011).

Kolejną zmienną determinującą jakość relacji interpersonalnej rodzeństw stanowi *różnica wieku* między nimi. W badaniach przeprowadzonych przez Wyndola Furmana i Duane Buhrmester (1985) wykazano, że dzieci, które dzieli niewielka różnica wieku, a także dzieci, które są tej samej płci ujawniają względem siebie więcej ciepła, bliskości, są bardziej troskliwe oraz pomocne.

Analizując wpływ zmiennej *stan cywilny* dorosłych rodzeństw na charakter ich relacji, stwierdzono, że osoby samotne z wyboru i owdowiałe opisują swe więzi z rodzeństwem jako bliższe niż osoby funkcjonujące w bliskich związkach. Ponadto osoby bezdzietne podtrzymują silniejsze więzi z rodzeństwem niż osoby posiadające potomstwo (Connidis, Campbell, 1995).

Do czynników istotnie wpływających na jakość relacji interpersonalnej dorosłych rodzeństw wielu autorów zalicza także *bliskość geograficzną zamieszkania rodzeństw*. Wśród familiologów panuje zgodny pogląd, że stanowi ona główny czynnik decydujący o występowaniu bliskich więzi emocjonalnych między rodzeństwem, poczucia odpowiedzialności za rodzeństwo oraz działa motywująco w zakresie częstego podejmowania kontaktu (Knijn, Liefbroer, 2006; Lee i in., 1990; Miner, Uhlenberg, 1997).

Reasumując, w świetle przestawionych teorii naukowych i badań można zauważyć, jak złożony i wielopłaszczyznowy charakter mają czynniki determinujące jakość relacji z rodzeństwem w okresie dorosłości (rys. 3), np. podmiotowe *versus* środowiskowe, teraźniejsze *versus* z przeszłości. Za niezwiązane z podjętym tematem uznano dokładniejsze zweryfikowanie wszystkich uwarunkowań relacji rodzeństw, dlatego na potrzeby pracy powyżej omówiono tylko najważniejsze z nich.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

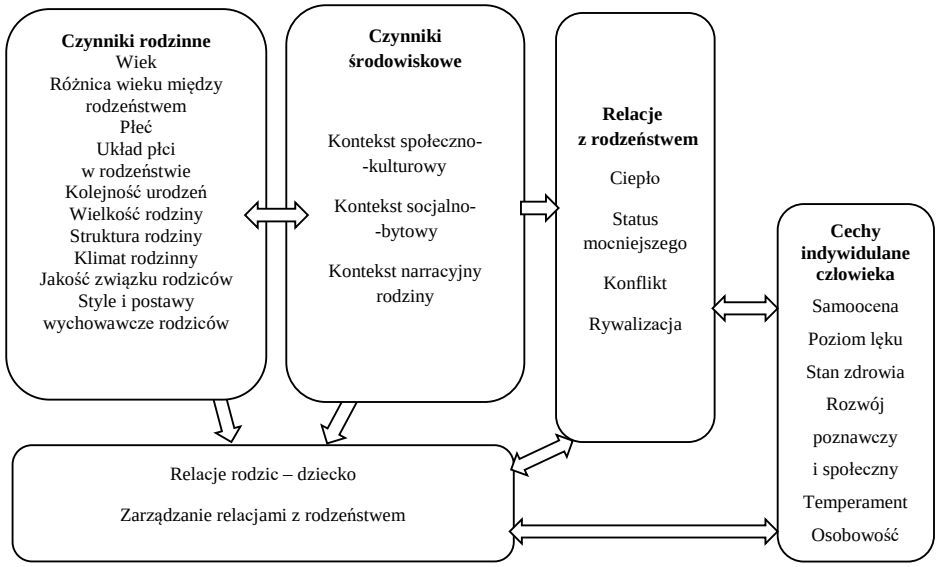

Rysunek 3. Uwarunkowania relacji interpersonalnych rodzeństw

Źródło: opracowanie własne.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

3. Psychospołeczne aspekty funkcjonowania rodzeństw w okresie dorosłości

3.1. Wybrane cechy i periodyzacja okresu dorosłości

Współcześnie okres dorosłości zaliczany jest do najdłużej trwających etapów ludzkiego życia. Badacze zauważają, że choć zaczyna się on od ok. 20 roku życia, to trudno wskazać na moment uzyskania przez człowieka rzeczywistej dorosłości. Istotę rozwoju w tym okresie stanowi bowiem podjęcie wyzwań wywodzących się ze sfer rodzinnej, zawodowej oraz społecznej. Wskazuje się, że ważną rolę w podejmowaniu i realizowaniu ról typowych dla dorosłości odgrywa *gotowość do zmian*. Charakterystyczne jest, że osoby dorosłe silnie angażują się emocjonalnie w podejmowane różnego rodzaju aktywności, a także w trud pokonywania przeciwności, które pojawiają się na drodze do zrealizowania zaplanowanego celu. Zdaniem Erika Eriksona (1964; 1997) postawę tego typu umożliwia *cnota wierności* służąca zachowaniu stałości w podjętych decyzjach i dokonanych wyborach, aktywizująca do przeciwstawiania się przeszkodom. Zaznacza się jednak, że *cnota wierności* nie jest dana każdemu człowiekowi, lecz potencjalnie dostępna. Doniosłą cechę osoby dorosłej stanowi posiadanie *systemu etycznego*, który umożliwia działanie motywowane własną, dobrą wolą, a nie poczuciem obowiązku. W dorosłości częściej bowiem niż we wcześniejszych stadiach rozwoju człowiek podejmuje działania na rzecz drugiej osoby, co przejawia się w zachowaniach prospołecznych, kierowanych nie tylko wobec członków najbliższej rodziny, przyjaciół, ale także wobec szeroko rozumianej społeczności ogólnoludzkiej. Zaznacza się, że istota bycia osobą dorosłą odnosi się do realizowania określonych zobowiązań w wielu sferach aktywności społeczno-rodzinnej oraz na wytrwałości w ich realizacji, a nie na ustaleniu wieku metrykalnego czy spełnieniu kryteriów prawnych, np. otrzymanie dowodu osobistego. Jednak nie jest wyraźnie określone, czy wejście w okres dorosłości oznacza podjęcie wszystkich zadań typowych dla tego etapu (por. Havighurst, 1981), czy też dotyczy realizacji jakiegoś konkretnego zadania (por. Erikson, 1964; Levinson, 1978; 1986)?

W opinii Ryszarda Pachocińskiego (1998) za okres dorosłości przyjmuje się tę fazę życia, w którą człowiek wkracza po raptownych zmianach rozwojowych,

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

prowadzących go ku dojrzałości biologicznej i społecznej. Dojrzałość człowieka przejawia się w zdolności do prokreacji oraz odpowiedzialnego podejmowania nowych ról społecznych. Role te odnoszą się do zakładania własnej rodziny, posiadania i wychowywania dzieci, do podejmowania aktywności zawodowej, ale przede wszystkim do uzyskania kompetencji autonomicznego kierowania własnym życiem.

W opinii wielu badaczy przekraczanie progu dorosłości należy traktować jako rozłożony w czasie *proces stawania się osobą dorosłą*. Jeffrey J. Arnett (2000) znajduje podstawy uzasadniające potrzebę wyodrębnienia stadium rozwojowego między dorastaniem a dorosłością, określanego jako *wkraczanie w dorosłość* (ang. *emerging adulthood*). Obejmuje ono okres od 18 do 25 roku życia człowieka. Istotę tego etapu stanowi opisane przez Eriksona (1964; 1997) *psychospołeczne moratorium* umożliwiające młodym ludziom eksperymentowanie w zakresie podejmowania nowych ról, bez konieczności przyjmowania ostatecznych zobowiązań. Występuje tu zwiększona potrzeba niezależności i koncentracja na realizacji celów indywidualnych. Wiele wyników badań wskazuje, że w okresie stającej się dorosłości młodzi ludzie zaczynają się dystansować zarówno fizycznie, jak i emocjonalnie od swojego rodzeństwa, jednocześnie zwiększając swą zależność od przyjaciół, partnerów. Należy podkreślić, że koncepcja Arnetta (2000) nie zyskała powszechnej akceptacji (por. Gurba, 2011), stąd w pracy przyjęto podział na trzy podokresy dorosłości, tj. wczesną, średnią i późną.

Ze względu na dokonujące się w okresie dorosłości zmiany jakościowe całej struktury życiowej, obejmującej swym zakresem sfery osobowościową i społeczną, w literaturze przedmiotu można odnaleźć wiele zróżnicowanych klasyfikacji tego etapu. Zaznacza się, że różne źródła podają nieco inne progi trwania poszczególnych podokresów dorosłości, co obrazują przedstawione poniżej wybrane koncepcje.

W ujęciu Eriksona wczesna dorosłość zawiera się w przedziale wiekowym między 21 a 34 rokiem życia i charakteryzuje dylematem życiowym: *intymność* a *izolacja*. Dorosłość wieku średniego to czas między 35 a 64 rokiem życia, związany z przeżywaniem dylematu: *kreatywność* a *stagnacja*. Dojrzałość wieku starszego związana z rozważaniami na temat własnej tożsamości lub z doświadczaniem rozpaczy w kontekście godzenia się ze śmiercią według Eriksona występuje po 65 roku życia. Autor podkreśla, że z każdym etapem rozwoju psychospołecznego wiążą się kryzysy, a ich przezwyciężanie dotyczy poszukiwania przez człowieka wewnętrznej harmonii. Wynika ona z określonych postaw wobec norm społecznych, do których należą: emocjonalna dojrzałość, solidarność oraz produktywność. Kolejnym okresom życia człowieka towarzyszą również przypisane zadania rozwojowe, a sposób i jakość ich realizacji zależy od indywidualnych zasobów jednostki, wyzwań stawianych przed nią przez otoczenie społeczne, a także wsparcia, jakie otrzymuje w zmaganiu się z nimi (Erikson, 1964; 1997).

Mariola Łaguna (2004) dzieli dorosłość na trzy etapy rozwojowe: podokres wczesnej dorosłości (20 a 30/40 rok życia), wiek średni (30/40 a 50/60 rok życia) oraz wiek późnej dorosłości (od 55/60 roku życia).

Dorosłość w ujęciu Ewy Gurby (2006) obejmuje podokres wczesnej dorosłości zawierający się w przedziale czasowym od 20–23 roku życia do 35–40 roku życia, podokres średniej dorosłości obejmujący lata od 35–40 do 55–60 roku życia

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

oraz podokres późnej dorosłości zaczynający się od 55–60 roku życia i trwający do końca istnienia człowieka.

Kolejna perspektywa periodyzacji okresu dorosłości wczesną dorosłość przypisuje do etapu zawierającego się między 20/22 a 35/40 rokiem życia, średnią dorosłość ujmuje jako przedział czasowy między 35/40 rokiem życia a 55/60 rokiem życia człowieka, natomiast podokres późnej dorosłości obejmuje lata po 60/65 roku życia do jego kresu (Trempała, 2011).

Niektórzy badacze okres dorosłości określają IV erą rozwoju człowieka. Wyodrębniają tu trzy podokresy, tj. dorosłość wczesną (18/20 a 30/35 rok życia), dorosłość środkową (30/35 a 60/65 rok życia) oraz późną dorosłość (po 65 roku życia) (Brzezińska i in., 2015).

Podkreśla się, że wyróżnione podokresy dorosłości cechuje niejednolity charakter. Przebieg i jakość życia w tym czasie wyznaczają trzy grupy uwarunkowań, do których zaliczane są czynniki genetyczne oraz związane z biologicznymi zmianami organizmu, oddziaływania społeczne i własna aktywność. W dużej mierze decydują one o tym, czy dorosły będzie sprawny, zdrowy, czy raczej jego aktywność będzie ograniczona stanem zdrowia organizmu. Ponadto jakość życia określają kierowane z otoczenia zewnętrznego oczekiwania oraz sposób spostrzegania człowieka przez inne osoby. W związku z powyższym podkreśla się, że w okresie dorosłości, szczególnie późnej, rozmaite konfiguracje czynników wpływających na jakość życia powodują występowanie znacznych różnic między ludźmi, implikując szeroki zakres indywidualizacji ścieżek życiowych. Ostatni etap dorosłego życia w sposób naturalny i nieuchronny wiąże się bowiem z doświadczaniem strat w wielu obszarach jednocześnie, np. maleją siły witalne, zasoby finansowe, odchodzą bliscy ludzie. Mimo formalnie ustanowionej granicy przechodzenie do ostatniej fazy życia, związanej z procesami biologicznego starzenia się nadal pozostaje kwestią indywidualną. Dużą wagę w określaniu momentu rozpoczynania etapu późnej dorosłości przypisuje się wcześniejszemu stylowi życia, okolicznościom przejścia na emeryturę, poziomowi sprawności organizmu, warunkom ekonomicznym, postawom otoczenia społecznego w stosunku do starszych ludzi. Kluczową kompetencją w tym czasie staje się wykorzystywanie wszystkich nabytych wcześniej umiejętności, dzielenie się nimi, ale także przyjmowanie oraz akceptowanie pomocy, gdy staje się to niezbędne (Brzezińska i in., 2015). Podkreśla się, że przez wiele lat podokres późnej dorosłości nie stanowił dla psychologów interesującego obszaru badań, a w polskich podręcznikach dopiero od niedawna zaczęto uwzględniać granice jego trwania (Straś-Romanowska, 2005).

W niniejszej pracy, kierując się względami metodologicznymi jako kryterium wyróżnienia poszczególnych podokresów dorosłości, wykorzystano klasyfikację zaproponowaną przez Gurbę (2006). Przyjęto, że podokres wczesnej dorosłości przypada między 20 a 35 rokiem życia, podokres średniej dorosłości został ustalony na przedział czasowy obejmujący zakresem lata pomiędzy 36 a 54 rokiem życia, a próg 55 roku życia[1] wiąże się ze stopniowym wchodzeniem w podokres późnej dorosłości.

1 Maria Przetacznik-Gierowska (2002b) 55 rok życia uważa za przełomowy dla podejmowania wyzwań okresu późnej dorosłości, podkreślając jednocześnie możliwość przesunięcia wyznaczonej granicy zarówno w górę, jak i w dół o około 3 lata.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

3.2. Wymiary funkcjonowania psychospołecznego

Funkcjonowanie psychospołeczne człowieka stanowi jeden z najważniejszych aspektów jego życia i wiąże się z rozwojem, dążeniem do samorealizacji oraz poznaniem własnych potrzeb. Jako istota społeczna jednostka od początku swej egzystencji stale dąży do kontaktów z innymi ludźmi, co było i nadal jest, szczególnie w okresie wczesnej ontogenezy, związane z jej przetrwaniem. Poprzez uczestnictwo w interakcjach społecznych człowiek nie tylko zaspokaja swoje potrzeby (np. bezpieczeństwa oraz przynależności), ustala hierarchię ich ważności, ale także określa własną tożsamość (Świętochowski, 2014). Chociażby sporadyczne, ale regularne kontakty międzyludzkie i komunikowanie się z innymi osobami redukują negatywnie wpływające na aktywność poczucie samotności, pozwalają zachować pewien stopień kontroli nad własnym funkcjonowaniem oraz zapewniają przewidywalność niezbędną do zachowania życiowej równowagi (Agryle, 1991; Kornaszewska-Polak, 2014). W badaniach przeprowadzonych przez Baumeistera i Leary'ego (1995) dowiedziono, że stopień zaspokojenia potrzeby posiadania bliskich związków z innymi koreluje z poziomem samooceny. Stwierdzono, że zmiany w zakresie zajmowanych przez człowieka pozycji socjometrycznych w grupie społecznej, odzwierciedlających jego jakość relacji z innymi silnie wpływają na sposób myślenia o sobie. Związek między samooceną a społecznym włączeniem, zachodzącym w ramach związków o zróżnicowanym stopniu zażyłości potwierdzają także wyniki badań zawartych w innych pracach, np. Denissen i in., 2008; Murray i in., 2003. Doniesienia badaczy eksplorujących obszar psychologii rozwoju człowieka jednoznacznie wskazują, że ukształtowane we wczesnym okresie życia ramy funkcjonowania psychospołecznego stają się elementarnym źródłem oczekiwań jednostki dotyczących relacji społecznych w późniejszych okresach (Dywer, 2005).

Pojęcie *funkcjonowania psychospołecznego* cechuje różnorodność oraz wielowymiarowość obejmująca szeroki zakres zachowań człowieka w różnych sferach życia. Jeśli ujmować je wąsko, należy skoncentrować się na poszczególnych aspektach życia codziennego (np. praca, relacje rodzinne, społeczne, zdrowie). Natomiast w szerokiej perspektywie charakterystyka funkcjonowania psychospołecznego jednostki stanowi coś więcej niż sumę opisów szczegółowych, bowiem uwzględnia interakcje zachodzące między poszczególnymi obszarami oraz właściwości przebiegu jej rozwoju w ciągu życia. Zaznacza się, że wyniki badań nad funkcjonowaniem psychospołecznym człowieka mogą być zróżnicowane w zależności od rozpatrywanego obszaru i przyjętej perspektywy temporalnej. „Fotografia jednego dnia" z życia danej osoby pozwoli uzyskać inny rodzaj informacji niż obserwacja człowieka w dłuższym odcinku czasu. Koncentracja na danym momencie, umiejscowionym na osi czasu zdecydowanie wskaże odmienne wątki funkcjonowania psychospołecznego osoby niż badanie oparte na ujęciu holistycznym.

Literatura przedmiotu zawiera dużą różnorodność koncepcji ujmujących komponenty funkcjonowania psychospołecznego, przy jednoczesnym braku

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

zunifikowanego modelu, który w pełni obejmowałby ten aspekt ludzkiego życia. W definicji analizowanego terminu człon „psycho-" wskazuje na związek znaczeniowy rozwoju społecznego z psychiką. Determinuje on funkcjonowanie człowieka z innymi osobami w przestrzeni społecznej.

W opinii Marii Załuskiej (2000) przez *funkcjonowanie społeczne* pojmuje się dowolny rodzaj uczestnictwa człowieka w jakimkolwiek dotyczącym go układzie społecznego odniesienia. Autorka zaznacza, że funkcjonowanie społeczne bezpośrednio wiąże się z umiejętnościami społecznymi obejmującymi werbalne oraz niewerbalne aspekty zachowania.

Umiejętności społeczne opisują zdolność osiągania przez człowieka dwóch kategorii celów, do których należą cele instrumentalne (materialne, biologiczne) oraz cele społeczno-emocjonalne, przy uwzględnianiu prawa i potrzeb innych ludzi z określonego kręgu kulturowego. Charakteryzowanie się umiejętnościami społecznymi oraz zdolność posługiwania się nimi pozwala na prawidłowe funkcjonowanie w otoczeniu i wypełnianie ról społecznych (Załuska, 2000).

W ujęciu Tony'ego Johnsona, Helen Seivewright i Petera Tyrera (2004) *funkcjonowanie społeczne* oznacza poziom, w jakim dana osoba funkcjonuje w jej społecznym kontekście. Do zakresu funkcjonowania społecznego autorzy zaliczyli zarówno podstawowe umiejętności życiowe, jak i relacje z innymi osobami z otoczenia. Johnson i współpracownicy (2004) wyodrębnili kilka ważnych dla funkcjonowania społecznego człowieka obszarów: praca, miłość, przyjaźń, kontakty społeczne, radzenie sobie na co dzień, umiejętność negocjowania, relacje społeczne, rodzinne i seksualne, aktywność w domu oraz w czasie wolnym, finanse. Ponadto zwrócili uwagę na uwarunkowania wpływające istotnie na poziom funkcjonowania społecznego, wskazując na: osobowość, intelekt, objawy choroby oraz okoliczności.

W koncepcji Elizabeth Hurlock (1985) na wyróżnione przez siebie etapy rozwoju psychicznego autorka „nałożyła" charakterystykę ich rozwoju społecznego. Podjęła tym samym udaną próbę opisania rozwoju psychospołecznego dzieci i młodzieży[2]. Przebieg rozwoju społecznego można rozpatrywać także w sposób niezależny od ogólnych stadiów rozwojowych. W ujęciu Klausa-Jurgena Tillmanna (1996) proces socjalizacji jest łączony z instytucjami, które jednostka podejmująca podstawową działalność napotyka kolejno w toku swego życia.

W odniesieniu do przedmiotu rozważań, jaki stanowi przebieg rozwoju psychospołecznego człowieka, można zauważyć, że wielu zwolenników zyskało podejście wskazujące na określone wydarzenia w życiu (tzw. społeczne przełomy życiowe), które zapoczątkowują nową jakość w kontaktach społecznych z otoczeniem człowieka. Teorię o dużym znaczeniu dla psychologii, traktowaną jako dziedzictwo, szczególnie w zakresie analizy rozwoju człowieka dorosłego stworzył Erikson (1964; 1997).

W ujęciu Eriksona (1964; 1997) rozwój psychospołeczny człowieka przebiega poprzez rozwiązywanie specyficznych kryzysów, typowych dla wyróżnionych przez autora ośmiu stadiów. Zaliczane są tu: niemowlęctwo (kryzys[3]: *zaufanie*

2 Podejście ujmujące psychologię rozwojową w biegu życia (*life-span developmental psychology*), badające zjawiska od poczęcia do śmierci zapoczątkowano w 1969 r. (Tyszkowa, 2002a).

3 Termin *kryzys* oznacza moment rozstrzygający, punkt zwrotny. Niezależnie od przedmiotu kryzysu dotyczy on sytuacji, w których coś podlega gwałtownym zmianom, wywołując występowanie

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

versus brak zaufania), wczesne dzieciństwo (kryzys: *autonomia versus wstyd i wątpliwości*), średnie dzieciństwo (kryzys: *inicjatywa versus poczucie winy*), wiek szkolny (kryzys: *pracowitość versus poczucie niższości*), okres dorastania (kryzys: *tożsamość osobowa versus pełnienie ról społecznych*), okres wczesnej dorosłości (kryzys: *intymność versus izolacja*), okres średniej dorosłości (kryzys: *generatywność versus stagnacja*) oraz okres późnej dorosłości (kryzys: *integralność versus rozpacz*). Przyjmuje się, że sekwencja wyzwań rozwojowych ma charakter uniwersalny i jest ponadkulturowa.

W każdym z etapów jednostka napotyka na określonego rodzaju wyzwanie. Jej zadaniem jest rozwiązanie specyficznego dla danej fazy rozwoju kryzysu psychospołecznego, co stanowi siłę sprawczą rozwoju człowieka. Pomyślne rozstrzygnięcie stwarza warunki przejścia do następnego stadium rozwojowego oraz sprzyja wypracowaniu nowej właściwości *ego*. Osiągnięcie sukcesu w pokonaniu kryzysu rozwojowego oznacza odnalezienie witalności koniecznej do jego rozwiązania (tzw. *cnoty podstawowej*). W przypadku nieudanej próby pokonania danego kryzysu za bardzo prawdopodobne uważa się, że człowiek będzie musiał zmierzyć się z nim w przyszłości. Może się to objawiać różnego rodzaju trudnościami w funkcjonowaniu, hamującymi prawidłowy przebieg rozwoju. Według Eriksona osobowość człowieka dorosłego stanowi efekt sposobów rozwiązywania wszystkich kryzysów wcześniejszych faz rozwojowych. Zasadą organizującą i utrzymującą spójność osobowości jest *ego*. W opisie rozwoju *ego* autor łączy elementarne aspekty życia, takie jak procesy biologiczne zachodzące w organizmie z procesami natury społecznej dokonującymi się pomiędzy człowiekiem a otoczeniem oraz z centralnym procesem organizowania doświadczenia w jednostkowym *ego*. Interakcję zachodzącą między tymi procesami Erikson określa jako *psychospołeczną względność*. Sprawia ona, że zmiany zachodzące w jednym obszarze są zależne od przekształceń występujących w innych zakresach (Erikson, 1964; 1997).

Uważa się, że zarówno pozytywne, jak i negatywne aspekty, między którymi rozgrywa się konflikt, są człowiekowi niezbędne dla właściwie przebiegającego procesu rozwoju. Istotny jest pewien stopień homeostazy pomiędzy właściwościami *ego*, pojmowany jako przewaga jakości pozytywnych. Niektórzy autorzy zwracają uwagę na pozytywną wartość kryzysów *ego*, szczególnie w pierwszych pięciu etapach rozwoju. Bowiem umiarkowany poziom zaufania powoduje wzrost ostrożności człowieka, zmniejszając jego łatwowierność. Gotowość do odczuwania wstydu oraz wątpliwości zwiększa respekt wobec norm społecznych i umożliwia adekwatne do wymogów sytuacji zachowania. Doświadczanie poczucia winy stanowi podstawę dokonywania właściwych ocen moralnych, a poczucie niższości motywuje do pokonywania trudności i osiągania wyznaczonych celów (Hamachek, 1988).

W związku z omawianą tematyką zaprezentowane zostaną charakterystyczne dla trzech podokresów dorosłości fazy rozwoju psychospołecznego.

---

silnych emocji oraz uczuć. W koncepcji Eriksona *kryzys* to okres rozstrzygający, w którym człowiek cechuje się wzmożonym potencjałem rozwojowym, ale też jest bardziej podatny na zagrożenia (Brzezińska i in., 2015).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

W *podokresie wczesnej dorosłości* pozytywne rozwiązanie kryzysu związane jest z umiejętnością ustanowienia intymnej relacji[4], zarówno w związku partnerskim, jak i pomiędzy rodzeństwem, przyjaciółmi, kolegami. Osoby, które nie potrafią nawiązać oraz utrzymać tego typu więzi, doświadczają lęku przed utratą tożsamości, przed zatraceniem siebie. Poprzez unikanie innych ludzi, izolowanie się od nich człowiek broni swej nieukształtowanej jeszcze tożsamości. W opinii Eriksona (1964; 1997) tylko osoby o stabilnym poczuciu własnej tożsamości mogą bezpiecznie i blisko funkcjonować w związkach przyjacielskich i intymnych, bez poczucia zagrożenia własnej autonomii. Zdolność młodych dorosłych do tworzenia relacji międzyludzkich opartych na intymności determinuje ich szansę na powodzenie w realizacji ról zawodowych i rodzinnych.

W koncepcji rozwoju psychospołecznego człowieka zwraca się uwagę na destrukcyjny charakter przyjęcia postawy odrzucającej innych ludzi. Izolowanie się wiąże się z doświadczaniem lęku przed utratą *ego*, tym samym nie pozwalając na wzbogacenie własnej osobowości w drodze bliskiej relacji z drugim człowiekiem, np. rodzeństwem. Zagrożenie stanowi wchodzenie w związki określane mianem *pseudointymnych*, w których dominuje chęć zaspokojenia potrzeb indywidualnych dotyczących nierozwiązanych kryzysów z wcześniejszych etapów rozwojowych. Ugruntowanie się izolacji jako tendencji rozwojowej koreluje z silnym naciskiem społecznym na podjęcie ról społecznych i zobowiązań wynikających z podokresu wczesnej dorosłości, przy stosunkowo małym wsparciu.

Podokres średniej dorosłości charakteryzuje kryzys: *generatywność versus stagnacja*. Generatywność stanowi o gotowości człowieka do aktywności realizowanej w obszarze międzypokoleniowym. Wiąże się ona z ukierunkowywaniem, doradzaniem młodszym jednostkom, przekazywaniem własnych doświadczeń, filozofii i wartości życiowych. Według Eriksona (1964; 1997) zaznacza się tu potrzeba bycia potrzebnym poprzez działalność edukacyjną, sprawowanie opieki czy kultywowanie wartości prospołecznych. Cecha generatywności jest wyrazem dojrzałości dorosłych osób, które podejmują odpowiedzialność za kolejne pokolenia, troszcząc się o nie i wprowadzając w dorosłe role. Za kluczową w tym procesie uznaje się *zasadę delegowania autorytetu*, oznaczającą, że osoby młode są zapraszane do udziału w procesie podejmowania decyzji i traktowane podmiotowo.

Zdaniem Eriksona (1964; 1997) przejawem zaburzonego rozwoju psychospołecznego w podokresie średniej dorosłości jest doświadczanie poczucia stagnacji. Charakteryzuje ono osoby niepodejmujące roli łącznika pokoleń, a skoncentrowane na sobie i własnych potrzebach. Nieadekwatne do wieku zainteresowanie własną osobą odzwierciedla regres do stanów wcześniejszych, a jednostka zaczyna traktować siebie jak własne dziecko, ukierunkowując opiekę i uwagę na obszar osobistych przeżyć.

W koncepcji rozwoju psychospołecznego Eriksona *podokres późnej dorosłości* stwarza potrzebę rozwiązania kryzysu odnoszącego się do *doświadczania integralności* lub *rozpaczy*. Istotą tej fazy jest dokonywanie przez człowieka

4 *Relacje intymne* cechują się wzajemnym zaufaniem, otwartością, współzależnością (Brzezińska i in., 2015).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

bilansu swojego życia, w którym zestawia on swoje sukcesy i porażki życiowe. W podokresie późnej dorosłości ludzie poddają się refleksji nad sensem życia, jego celem. Osiąganie integralności *ego* opiera się na akceptacji ludzkości oraz własnego istnienia jako koniecznego i niepowtarzalnego. Integralność wyraża poczucie spójności i spełnienia. Jeżeli człowiek nie potrafi zaakceptować dotychczasowego życia, pogodzić się z faktem skończoności swego istnienia i pragnie zacząć wszystko od nowa to z dużym prawdopodobieństwem doświadczy rozpaczy. Mając świadomość, że życie jest za krótkie, by w wieku senioralnym realizować jego nowy scenariusz, ludzie zaczynają bać się śmierci. W tego typu sytuacji rodzi się zwątpienie i refleksja nad kruchością życia w obliczu jego kresu, nad brakiem jego sensu. Pojawia się poczucie bezradności, zależności i rozpaczy.

Uzyskane w dorosłości cnoty podstawowe, do których Erikson zalicza miłość (wczesna dorosłość), troskę (średnia dorosłość) oraz mądrość (późna dorosłość), stanowią wymiary kompetencji społecznych pozwalających na tworzenie i utrzymywanie prawidłowych, a także satysfakcjonujących relacji z innymi ludźmi (Erikson, 1964; 1997).

Ostatni z przedstawionych modeli funkcjonowania psychospołecznego opracowały Eunyoe Ro i Lee Anna Clark (2009). Autorki przyjęły, że zawiera on cztery komponenty, tj. *dobrostan*, *cechy osobowości*, *podstawy funkcjonowania* oraz *relacje interpersonalne i społeczne* (rys. 4).

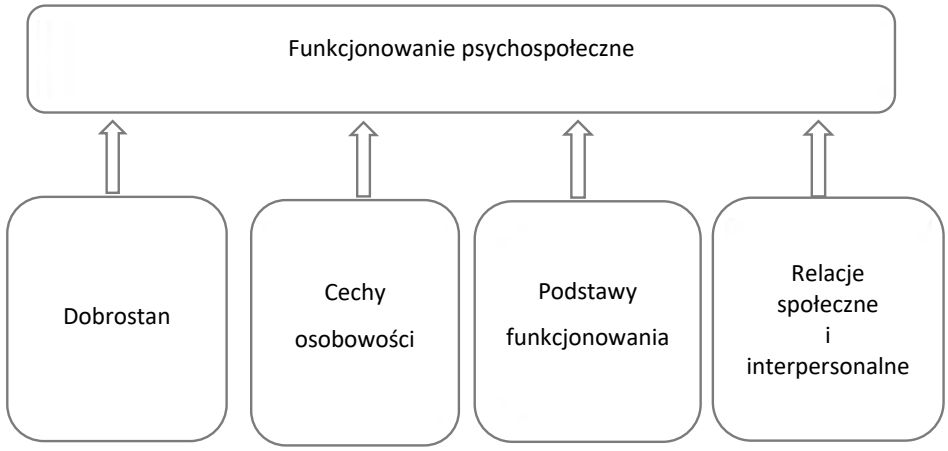

Rysunek 4. Model funkcjonowania psychospołecznego Ro i Clark (2009)

Źródło: opracowanie własne.

Pierwszy z elementów wymienionych w opisywanym modelu stanowi *dobrostan*. Składa się on z czerech dymensji, do których należą: pozytywna samoakceptacja, subiektywne poczucie dobrostanu, jakość życia i satysfakcja. Zaznacza się, że wymiary te są całkowicie subiektywnie oceniane przez badanych, co może niejednokrotnie zaskakiwać badacza, który spodziewa się innego wyniku. Przykładowo wysoki poziom funkcjonowania w rolach rodzinnych czy zawodowych

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

nie zawsze wiąże się z doświadczaniem wysokiego poziomu satysfakcji w tych dziedzinach. Pomimo wskazanej rozbieżności przyjmuje się, że osobista ocena własnych osiągnięć stanowi relewantny czynnik, określający poziom funkcjonowania psychospołecznego jednostki (por. Keyes, 2002).

Kolejną, wyróżnioną w modelu Ro i Clark (2009) komponentę funkcjonowania psychospołecznego stanowi *osobowość*. Autorki wyrażają pogląd, że na prawidłowe funkcjonowanie społeczne pozytywnie wpływają następujące właściwości: umiejętność panowania nad zachowaniami impulsywnymi, wysoki poziom samokontroli wewnętrznej, odpowiedzialności, sprawczości, efektywności oraz zdolności wykorzystywania własnych błędów w procesie autoedukacji. Rozpatrując cechy osobowości z modelu Wielkiej Piątki w kontekście jakości funkcjonowania psychospołecznego, stwierdzono, że wpływają one na jego pozostałe składniki. Tym samym dobrostan psychiczny człowieka zależy od poziomu zarówno Neurotyzmu, jak i Ekstrawersji. Ugodowość wiąże się z poziomem funkcjonowania interpersonalnego oraz społecznego. Natomiast ogólny poziom funkcjonowania koreluje z Sumiennością (McCrae, Costa, 2005).

Podstawami funkcjonowania człowieka określane są przejawy troski o samego siebie, stopień mobilności oraz poziom zaangażowania w obowiązki zawodowe (praca, zobowiązania szkolne, domowe) i życie społeczne.

Ostatnim z wymienionych czynników składowych modelu Ro i Clark (2009), choć niezwykle ważnym, bowiem wpływającym na ogólny poziom funkcjonowania psychospołecznego, jest jakość *relacji interpersonalnych i społecznych* jednostki.

Reasumując, funkcjonowanie psychospołeczne człowieka determinuje wiele czynników zarówno o charakterze konstytucjonalnym, jak i środowiskowym. Badania prowadzone z różnych perspektyw teoretycznych dostarczają podstaw, by uznać, że bliskie związki z innymi ludźmi mogą być nie tylko korelatem dobrostanu jednostki, lecz także jego siłą sprawczą. Zaznacza się, że są one niezbędne dla odczuwania przez człowieka dobrostanu psychicznego, ale tylko wtedy, jeśli zawierają w sobie pozytywne interakcje (Czapiński, 2009). Wśród familiologów panuje zgodny pogląd, że pozytywne, wspierające, bliskie związki międzyludzkie dodatnio korelują z dobrostanem psychicznym (*well-being*) (Diener i in., 2004; Gadermann, Zumbo, 2007; Hobfoll, 2006; Marotta, 2015; Myers, 2004; Myers, Diener, 1995; O'Bryant, 1988). Co więcej, pomyślne związki emocjonalne z ludźmi są najistotniejszym korelatem dobrostanu, ważniejszym niż pieniądze (Czapiński, 2012; Diener, Oishi, 2000; Uchino i in., 1996). Uzyskane rezultaty konfirmują wyniki przeprowadzonej Diagnozy Społecznej 2015, wskazujące, że dobrostan psychiczny Polaków w dużym stopniu wyjaśniają czynniki związane z interakcjami międzyludzkimi: „małżeństwo" (druga ranga) i „przyjaciele" (piąta ranga). Kategoria „przyjaciele" jako miara wsparcia została oceniona też jako najbardziej pomocna w łagodzeniu stresu życiowego (Czapiński, 2015).

Badania nad związkiem jakości funkcjonowania psychospołecznego człowieka a relacjami rodzeństw w okresie dorosłości należą do rzadkości. Wiele doniesień naukowych z tego zakresu opisuje bowiem wcześniejsze etapy rozwoju. Badacze zajmujący się analizą więzi interpersonalnych braci i sióstr w okresie dzieciństwa i adolescencji wskazują na korelacje negatywnych relacji

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

z rodzeństwem z przejawianiem podwyższonego poziomu agresji w stosunkach społecznych, z doświadczaniem odrzucenia rówieśniczego oraz z ujawnianiem problemów zarówno o charakterze internalizacyjnym, jak i eksternalizacyjnym[5]. Z kolei pomyślne stosunki z rodzeństwem są wiązane z ujawnianiem wyższego poziomu empatii, umiejętnością nawiązywania pozytywnych więzi społecznych z innymi osobami oraz udzielania wsparcia w sytuacjach trudnych (Hindman i in., 2013). Natomiast niewiele wiadomo na temat charakteru i zakresu stosunków interpersonalnych z rodzeństwem w okresie dorosłości. Dotychczas nie udzielono bowiem wyczerpującej odpowiedzi na pytanie: w jakim stopniu różnią się one od relacji łączącej rodzeństwa we wcześniejszych stadiach ontogenezy? Na podstawie badań zidentyfikowano siedem powodów, dla których rodzeństwa w okresie dorosłości zachowują relacje. Należą do nich: rodzina, wsparcie, posiadanie podobnych doświadczeń, znajomości, miłość, poczucie bliskości oraz sąsiedztwo (Myers, 2011). Znając motywy utrzymywania relacji z rodzeństwem w dorosłym życiu, interesującym poznawczo problemem badawczym staje się określenie istoty specyfiki relacji z rodzeństwem w podokresach wczesnej, średniej i późnej dorosłości, kiedy związek z rodzeństwem ma charakter dobrowolny, a nie jest podyktowany nakazami rodzicielskimi, warunkami życia lub innymi czynnikami zewnętrznymi. Dlatego też poniżej opisano zasadnicze cechy stosunków interpersonalnych rodzeństw w każdym z wyróżnionych podokresów dorosłości.

3.3. Dominanty relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw

3.3.1. Wczesna dorosłość – dystans w relacjach z rodzeństwem

W podokresie wczesnej dorosłości stosunki interpersonalne rodzeństw uwalniają się stopniowo od dotychczasowych determinant. Są one mniej związane z jakością więzi rodzicielskich niż w poprzednich okresach życia (Scharf i in., 2005). Stają się one luźniejsze i charakterem przypominają związki z rówieśnikami (Myers, Bryant, 2008; van Volkom, 2006).

W odróżnieniu od etapów dzieciństwa i dorastania, w których interakcje braci i sióstr są częste, okres dorosłości cechuje się większym dystansem w relacjach. Zdaniem Jennifer Lynn Tanner (2005) sytuacja ta wynika ze zmiany zainteresowań młodych dorosłych, którzy mniej są skoncentrowani na stosunkach rodzinnych, a bardziej zorientowani w kierunku nawiązywania nowych, pozarodzinnych relacji. Zaznacza się, że czas między 20 a 35 rokiem życia bardziej przypomina

5 Zaburzenia psychiczne typu *internalizacyjnego* obejmują zachowania, które cechuje: niepokój, depresja i lękliwość oraz doświadczanie samotności. Natomiast zaburzenia psychiczne typu *eksternalizacyjnego* dotyczą ujawniania w zachowaniach następujących właściwości: wrogości w stosunkach interpersonalnych, zachowań destrukcyjnych, niepanowanie nad impulsami oraz działania przestępcze (Schaffer, 2006).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

okres transformacji więzi z rodzeństwem, która podlega raczej modyfikacji niż zerwaniu.

Badania koncentrujące się na analizie jakości ustosunkowań interpersonalnych rodzeństw w podokresie wczesnej dorosłości wskazują na mniejsze świadczenie wsparcia społecznego przez rodzeństwo niż w pozostałych etapach dorosłości (White, 2001). Jednakże, jeśli we wcześniejszych okresach życia bracia i siostry zapewniali sobie wzajemne wsparcie emocjonalne, w dorosłości także będą pomocni tylko w inny sposób, np. udzielając wsparcia informacyjnego lub finansowego (Rostowska, 2010). Stwierdzono, że bliskość i kontakt między rodzeństwem stabilizują się dopiero w wieku średnim, natomiast częstość relacji dawania i otrzymywania pomocy nieco wzrasta po 70 roku życia (Stocker i in., 1997).

Niemniej jednak z badań nad rodzeństwami przeprowadzonych w grupie 7730 dorosłych osób wynika, że choć w większości przejawiają oni relacje o słabej sile zaangażowania (tzw. rodzeństwa lojalnościowe), to w sytuacji kryzysowej dla rodzeństwa pragną dotrzeć do niego jako pierwsi. Istnieje wiele dowodów na to, że rodzeństwa dorosłych ludzi mogą nadal być źródłem wsparcia i doradztwa w zakresie planów życiowych oraz problemów osobistych (White, Riedmann, 1992a).

Shawn D. Whiteman, Susan McHale, Ann C. Crouter (2007) zidentyfikowały trzy wzorce w relacjach rodzeństwa młodych dorosłych w odniesieniu do spostrzeganych podobieństw i różnic. Pierwszy wzorzec – *wpływ i konkurencja* charakteryzuje się dążeniem rodzeństwa urodzonego jako drugie do bycia takim, jak starsze rodzeństwo. Istotą drugiego typu relacji jest zachowanie przez młodsze rodzeństwo *odrębności* w stosunku do brata czy siostry. Nie stara się ono ani upodobnić, ani konkurować ze starszym rodzeństwem. Ostatni w wymienionych przez autorów wzorców relacji z rodzeństwem to *deidentyfikacja*. Polega ona na tym, iż rodzeństwo chce się stać wyraźnie różne od swoich braci i sióstr, co zmniejsza częstość występowania rywalizacji i konkurencji między nimi.

Ted Mouw (2005) twierdzi, że jakość relacji braci i sióstr w okresie wczesnej dorosłości w dużej mierze determinują *wydarzenia życiowe*. Zauważa, że zdecydowana większość ludzi w wieku od 22 do 35 roku życia przechodzi przez te same wydarzenia życiowe, do których zaliczane są: opuszczenie rodzinnego domu, zakończenie edukacji, podjęcie roli zawodowej, założenie rodziny oraz posiadanie dzieci. Każde z wymienionych wydarzeń istotnie wpływa na charakter relacji z rodzeństwem rozpatrywanej w kontekście natury i siły zaangażowania.

Opuszczenie domu rodzinnego przez jedno z rodzeństwa wiąże się ze zróżnicowanymi reakcjami ze strony brata lub siostry, którzy jeszcze w nim pozostali. W sytuacji, kiedy rodzeństwa łączy głęboka, oparta na wsparciu więź mogą one doświadczać pewnego rodzaju straty. Co więcej, emocjonalny dystans pojawiający się w relacjach dorosłego rodzeństwa może przyczynić się do wystąpienia poczucia niepewności o przebieg ich stosunków interpersonalnych w dalszej perspektywie życiowej. Przeżywanie niepokoju występuje wtedy, gdy szczegóły danej sytuacji są trudne do przewidzenia, skomplikowane, a informacje niedostępne lub niespójne. Rozpatrując zjawisko niepewności w kontekście relacji z rodzeństwem, wyróżniono jego dwa aspekty. Pierwszy z nich dotyczy sytuacji, w której jedna osoba z rodzeństwa nie jest w stanie przewidzieć, jakie postawy

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

i zachowania wystąpią w sferze relacji z rodzeństwem. Natomiast drugi wymiar niepewności, określany relacyjnym, odnosi się do wątpliwości odczuwanych przez wszystkich członków podsystemu rodzeństwa w związku ze statusem relacji – ważna *versus* nieważna (Knobloch, Solomon, 1999).

Dla kontrastu, odmienne niż powyżej opisane reakcje na opuszczenie przez rodzeństwo domu rodzinnego przejawiają osoby, które żyły w silnym konflikcie ze sobą. Uwolnione od nieprzyjemnej, wspólnej codzienności rodzeństwo może wypracować nową, bardziej pozytywną formę komunikowania się. W perspektywie długoterminowej skutkuje to nieprzemijającą poprawą jakości ich związku (Cicirelli, 1995; White, 2001). Co więcej, starsze rodzeństwo usamodzielniające się w oczekiwanym społecznie momencie życia zwykle stanowi model[6] dla uczącego się i pozostającego jeszcze pod opieką rodziców brata czy siostry.

Jedną z najczęstszych przyczyn opuszczania domu w podokresie wczesnej dorosłości stanowi *potrzeba kontynuacji edukacji*. Zaznacza się, że doświadczenia rodzeństwa w obrębie tej samej rodziny mogą się znacznie różnić w tym zakresie. Inkongruencja odnosi się do podjętego rodzaju edukacji (jeśli w ogóle została ona podjęta), do możliwości naukowych oraz ich długoletnich celów. Starsze rodzeństwo, które uzyska wykształcenie może służyć jako pozytywny wzorzec, a nawet wsparcie dla młodszego brata czy siostry. Tym samym zwiększa się prawdopodobieństwo osiągnięcia sukcesów edukacyjnych przez młodsze dziecko, przy jednoczesnym wzmocnieniu więzi między rodzeństwem (Connidis, 1992).

Istotne rozbieżności z powodu skutków dla jakości relacji z rodzeństwem występują również w sferze *wsparcia udzielanego przez rodziców*. Jeśli jedno z dzieci nie otrzyma środków materialnych, a drugie tak, to fakt ten może generować uczucia zazdrości i postrzeganie faworyzowania rodzicielskiego. Sytuacja tego typu nieuchronnie prowadzi do wystąpienia konfliktu między rodzeństwem (Conley, 2004; Jensen, McHale, 2015). Na dostępność zasobów rodzicielskich wpływa także etap życia rodziny. Badacze stwierdzili, że dzieci urodzone później mogą otrzymywać więcej pomocy finansowej, argumentując, że z czasem następuje poprawa warunków finansowych rodziców (Steelman i in., 2002).

Wydarzeniem życiowym potencjalnie wpływającym na rodzaj stosunków interpersonalnych dorosłych rodzeństw jest *podjęcie pracy zawodowej*. Dla każdego z członków rodzeństwa ma ono inny charakter, uwarunkowany poziomem umiejętności i kompetencji, oczekiwaniami rodziny, realiami ekonomicznymi, dostępnością miejsc pracy, a także płcią. Starsze rodzeństwa prawidłowo funkcjonujące w roli zawodowej często są stawiane za wzór młodszym, dopiero poznającym wymagania środowiska pracy. Rodzeństwa o podobnych zainteresowaniach związanych z wykonywaną profesją zwykle rozwijają bliższe relacje. Dla kontrastu odmienna sytuacja oraz pozycja rodzeństwa na rynku pracy (zatrudniony *versus* bezrobotny) może przyczyniać się do rozwoju konfliktowych stosunków interpersonalnych. Bliski związek między rodzeństwem najczęściej dezintegruje

6 Starsze rodzeństwo staje się tzw. *orientującym innym*, czyli osobą, która dzięki bliskim i stałym kontaktom umożliwia łatwiejszy przebieg procesu adaptacji do nowych warunków (Wojciechowska, 2002).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

proces porównań społecznych, w którym jedno z nich wypada bardzo korzystnie (stabilne warunki zatrudnienia, wysokie wynagrodzenie, stanowisko kierownicze, prestiż), a drugie stale zmienia pracę lub bywa długotrwale bezrobotne. W opinii niektórych badaczy niepomyślna sytuacja zawodowa jednego z członków rodzeństwa nie zawsze jest związana z negatywną relacją. Zdarza się, że rodzeństwa pomagają sobie nawzajem, przejawiając poczucie obowiązku wynikającego z rodzinnych i kulturowych oczekiwań (tzw. *familizm*) (Fuligini, Pedersen, 2002).

Ostatnim z omawianych wydarzeń życiowych typowych dla podokresu wczesnej dorosłości, a jednocześnie mającym istotne znaczenie dla kształtowania relacji z rodzeństwem jest założenie przez jego członków lub choć przez jednego z nich *rodziny z dziećmi*. Sytuacja ta może powodować zacieśnienie więzi z rodzeństwem bądź nasilać występujące wcześniej antagonizmy. Zaobserwowano, że wraz ze wzrostem zaangażowania braci i sióstr w relacje o charakterze romantycznym maleje częstość interakcji, poświęcany czas oraz siła relacji z rodzeństwem (Arnett, 2001; Bee, 2004; Scharf i in., 2005). Wyniki badań Connidis i Campbell (1995) wskazują, iż podejmowane w dorosłości role, np. rodzicielskie, zmniejszają ilość wolnego czasu, który mógłby być wykorzystany wspólnie z rodzeństwem. Rezultaty innych badań konfirmują tezę, że posiadanie dzieci wiąże się z silniejszym zaangażowaniem w relację z rodzeństwem (Connidis, 1992). Nadal jednak niewiele wiadomo na temat wpływu stosunków interpersonalnych dorosłych rodzeństw na dynamikę związków romantycznych oraz jak stan małżeństwa determinuje dynamikę relacji z rodzeństwem w tym okresie (Prentice, 2008).

Podkreśla się, że badania nad specyfiką więzi braci i sióstr w podokresie wczesnej dorosłości są rzadkością, zatem wiedza naukowa na temat ich charakteru, zakresu oraz tego, w jakim stopniu różnią się one od stosunków interpersonalnych rodzeństw w okresie adolescencji nadal jest niewystarczająca. Na brak zintegrowanego obrazu rozwoju relacji między rodzeństwem w podokresie wczesnej dorosłości zwrócił uwagę Cicirelli (1995), ale także wiele lat później inni familiolodzy, np. Aurora M. Sherman, Jennifer E. Lansford, Brenda L. Volling (2006), Katherine J. Conger, Wendy M. Little (2010) oraz Rostowska (2010). Uważa się, że przyczyna powyżej zasygnalizowanej sytuacji tkwi w dotychczasowym zainteresowaniu familiologów prowadzeniem badań nad relacjami z rodzeństwem w podokresach średniej (Nadwana, Katoch, 2009; White, 2001) lub późnej dorosłości (Bedford, 1989; Goodboy i in., 2009; Myers, Goodboy, 2010).

3.3.2. Średnia dorosłość – rodzeństwo źródłem wsparcia

W podokresie średniej dorosłości rodzeństwo najczęściej nie mieszka już z rodzicami w domu rodzinnym. Jego aktywność jest ukierunkowana na dbałość o rodzinę prokreacyjną, także w wymiarze ekonomicznym (Goetting, 1986). W tym czasie można zauważyć pewną zależność. Rodzina prokreacyjna rodzeństwa rozwija się, wzrasta, natomiast rodzina pochodzenia zwykle ulega dezintegracji, np. w wyniku śmierci jednego z rodziców.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Relacje z rodzeństwem w stadium średniej dorosłości stają się swobodniejsze oraz niewymuszone wolą rodziców (White, 2001). Jak wynika z przeprowadzonych badań, generalnie rodzeństwa kontynuują stosunki przyjacielskie, niekiedy pełniąc dla siebie rolę powierników. Dla relacji z rodzeństwem w podokresie średniej dorosłości znamienne jest wzajemne udzielanie wsparcia emocjonalnego, częściej niż instrumentalnego (Cicirelli, 1995). Za kluczowe uznaje się świadczenie pomocy w sytuacjach o nieco innym charakterze niż we wcześniejszych okresach życia, np. w chorobie, podczas kryzysu interpersonalnego, przy opiece nad starzejącymi się rodzicami, w zakresie wsparcia finansowego czy przy likwidacji domu rodzinnego (Goetting, 1986; Rice, 1998).

Współcześnie wraz z wydłużaniem się ludzkiego życia rodzeństwa mierzą się z koniecznością opieki nad coraz starszymi rodzicami, co stanowi normatywną część środkowej dorosłości[7]. Zagadnienie to szczególnie zasługuje na uwagę z powodu niedostatecznych rozwiązań socjalno-społecznych. Sposób, w jaki dorosłe rodzeństwa zaspokajają potrzeby rodziców w zakresie opieki, w dużej mierze zależy od historii ich związku. Jeśli cechował się on życzliwością oraz bliskością, to zadania wydają się być podzielone bardziej równomiernie.

W innych przypadkach bracia i siostry często dystansują się emocjonalnie od siebie. Co więcej, mogą ujawnić się wcześniejsze wzorce zachowań oparte na rywalizacji czy konflikcie. Nieharmonijne relacje między dorosłym rodzeństwem występują także jako wynik ich zachowań w obliczu potrzeby świadczenia pomocy rodzicom. Kiedy siostra czy brat spostrzegają, że częściej czy intensywniej są zaangażowani w opiekę nad rodzicami niż ich rodzeństwo, stosunki interpersonalne mogą stać się napiętymi. Dotyczy to sytuacji odnoszącej się zarówno do okresu z przed, jak i po śmierci rodzica (Hequembourg, Brailler, 2005).

Badania wykazały, że konflikty tego rodzaju są bardziej powszechne między siostrami, które przejmują większość obowiązków związanych z opieką nad rodzicami (Jacobs, 2006). Mogą one dotyczyć trudnych rozstrzygnięć szczególnie w sytuacji, gdy rodzeństwa odmiennie postrzegają potrzeby rodziców, np. czy rodzic powinien być umieszczony w domu opieki, czy pozostać w domu rodzinnym bez względu na koszty ponoszone przez pozostałych członków rodziny?

Uzasadniając, że rodzeństwa jednopłciowe w układzie siostra-siostra są bardziej skonfliktowane w omawianym zakresie niż rodzeństwa cechujące się innymi konfiguracjami płci, tj. brat-brat, siostra-brat, należy zauważyć, że podokres średniej dorosłości jest uważany przez badaczy za najbardziej nasycony rolami zawodowymi i rodzinnymi.

Wiąże się to z większym prawdopodobieństwem doświadczania problemów natury psychicznej, wynikających z nakładania się pełnionych ról oraz z niższą satysfakcją z życia. Pokolenie dorosłych ludzi, znajdujących się w przedziale wiekowym między 36 a 55 rokiem życia nie bez przyczyny określane jest przez badaczy mianem *generacji kanapkowej* (Riley, Bowen, 2005). W tym okresie życia człowiek zostaje bowiem niejako zmuszony do podejmowania wielu ról jednocześnie: pracownika, małżonka, opiekuna dzieci oraz opiekuna własnych rodziców

7 W 1800 r. sześćdziesięcioletnia kobieta miała 3% szans na to, że choć jeden z jej rodziców będzie jeszcze żył. W 1980 r. jej szanse wzrosły do 80% (Brzezińska i in., 2015).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

(Bandler i in., 1999; Duxbury, Higgins, 2001). Konflikt wynikający z pełnienia kilku ról jednocześnie wiąże się ze sprzecznymi lub trudnymi do pogodzenia wyzwaniami. Dotyczy on trzech głównych aspektów: czasu, który wypełniony wymaganiami jednej roli nie może być przeznaczony na czynności związane z drugą rolą, napięć wywołanych w jednym obszarze aktywności, które przechodzą na doświadczenia drugiej roli, oraz konfliktu zachowań, które są wymagane w jednej roli, a niepożądane w realizowaniu drugiej (Strykowska, 1992). Podkreśla się, że aktywność zawodowa kobiet zdecydowanie silniej modyfikuje ich funkcjonowanie rodzinne, szczególnie w zakresie realizowania obowiązków opiekuńczo-wychowawczych niż zatrudnienie mężczyzn, którzy pracując w większym wymiarze godzin, ujawniają niższy poziom lęku i gniewu (Matjasko, Feldman, 2006). W opinii Roberta Karaska (1979) konflikt w sferze rodzina i praca wzrasta wraz ze zwiększoną liczbą obowiązków w rodzinie. Osiąga on największe natężenie, kiedy dzieci są w okresie adolescencji. Co więcej, na wszystkich etapach rozwoju rodziny silniej cechuje kobiety niż mężczyzn. W związku z powyższym rodzeństwo w podokresie średniej dorosłości, w układzie siostra-siostra może przywiązywać dużą wagę do równomiernego podziału obowiązków związanych z opieką nad starzejącymi się rodzicami.

Analizując sposoby uczestniczenia dorosłych rodzeństw w opiece nad rodzicami, zauważono, że odbywa się to w różny sposób, w zależności od posiadanych i wymaganych umiejętności oraz ilości czasu. Wyróżniono następujące style świadczenia opieki rodzicom: *rutynowy* (*stały*), *zastępczy* (*rezerwowy*), *ograniczony*, *sporadyczny* oraz *dysocjacyjny* (Jacobs, 2006).

Opieka *rutynowa* jest opisywana jako codzienna dbałość związana zarówno z czynnościami pielęgnacyjnymi, organizacyjnymi, jak i wrażliwością na sferę emocjonalną człowieka. W przypadku, kiedy rodzeństwo nie jest stale zaangażowane w pomoc rodzicom, ale zawsze można na nim polegać, liczyć na wsparcie zarówno emocjonalne, jak i materialne, świadczy ono pomoc określaną mianem *rezerwowej*. Sytuacja udzielania *ograniczonej* pomocy starzejącym się rodzicom jest związana z przyjęciem funkcji głównego opiekuna przez jedno z rodzeństw, np. siostrę, podczas gdy brat bierze odpowiedzialność za sferę finansową, np. zakup lekarstw. Pomoc *sporadyczna* ma charakter okolicznościowy. Przykładowo córka mieszkająca w innym mieście może na co dzień utrzymywać niewielki kontakt z rodzicami, a pomagać im tylko podczas odwiedzin. Ostatni z wymienionych wzorców zachowań opiekuńczych jest określany mianem *dysocjacji*. Dorosłe dzieci mogą zrezygnować z udziału w opiece nad rodzicami. Sytuacja ta najczęściej stanowi rezultat długiej historii ich niespokojnych stosunków z wcześniejszych okresów życia rodzinnego.

Style angażowania się w opiekę nad rodzicami w wieku senioralnym wydają się być związane z płcią. Siostry wykazują większą skłonność do korzystania ze stylów opieki rutynowej lub rezerwowej. Natomiast bracia prezentują zwykle style opieki sporadycznej lub ograniczonej, ujawniając tendencje do zarządzania finansami lub przeprowadzania drobnych napraw w domu. Mimo zasygnalizowanych preferencji w zakresie podejmowanych zachowań opiekuńczych przez rodzeństwa różnych płci stwierdzono, że gdy w rodzinie istnieją tylko dzieci płci męskiej

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

(bracia), to wyrażają one chęć współpracy ze sobą w celu zaspokojenia potrzeb rodziców (Jacobs, 2006).

Konkludując, wzajemne oczekiwania dorosłych rodzeństw w zakresie udzielania opieki starszym rodzicom są silnie związane z pojmowanymi tradycyjnie rolami kobiet i mężczyzn. Dlatego też od sióstr oczekuje się większego zaangażowania w emocjonalny aspekt wsparcia, zaś od braci – w wymiar wsparcia instrumentalnego. Jakość opieki świadczonej przez rodzeństwa zależy także od innych czynników niż płeć. Wymienia się tu: bliskość zamieszkania względem domu rodziców, odmienną sytuację zawodową czy stan cywilny. Osoby bezrobotne, zarobkujące w niepełnym wymiarze czasu czy posiadające elastyczne godziny pracy są postrzegane jako te, które mogą zaoferować więcej wsparcia niż osoby ograniczone sztywnymi ramami czasowymi sytuacji zawodowej czy wywieraną przez nią presją ciągłego doskonalenia się. Ponadto oczekiwania większego zaangażowania się w pomoc starzejącym się rodzicom kierowane są raczej w stosunku do rodzeństw samotnych, singli niż do sióstr czy braci żyjących w związkach małżeńskich oraz wychowujących dzieci (Jacobs, 2006). Zaznacza się, że jeśli rodzina respektuje przedstawione powyżej odmienne tendencje do włączania się w opiekę nad rodzicami dorosłych sióstr i braci, stwarza w ten sposób szansę wykorzystania tkwiących w niej sił i zasobów. Podział oraz realizacja zadań związanych ze świadczeniem wsparcia, opierające się na umiejętnościach, preferencjach, motywacji, uczuciach oraz warunkach zdrowotnych dorosłych rodzeństw stanowi szansę na ich zgodne, bliskie relacje, z korzyścią dla dobrostanu psychicznego seniorów w rodzinie. Podkreśla się, że stosunki interpersonalne rodzeństw często ulegają wzmocnieniu w przypadku występowania kryzysów nienormatywnych. Najczęściej to rodzeństwo jest spostrzegane jako potencjalne źródło wsparcia. Bracia i siostry zwykle czują, że mogą polegać na sobie, choć rzeczywiste wsparcie może być ograniczone (Cicirelli i in., 1992).

W podokresie średniej dorosłości relacje z rodzeństwem nadal cechuje ambiwalencja.

Oprócz pozytywnych uczuć mogą występować także konfliktowość i zachowania rywalizacyjne. Przedmiot rywalizacji bywa zróżnicowany. Należą tu: względy czy dobra materialne otrzymywane od rodziców, zazdrość o status społeczno-ekonomiczny rodzeństwa, o prowadzenie lepszego, wygodniejszego stylu życia rodzinnego czy o pracę zawodową i życie rodzinne dzieci. Wszystkie wymienione uwarunkowania rywalizacji między rodzeństwem w wieku średnim, utrzymujące się w dłuższej perspektywie temporalnej nieuchronnie prowadzą do relacji konfliktowej. Dysharmonii i rozluźnieniu więzi z rodzeństwem sprzyjają także dość gwałtownie zachodzące zmiany społeczne, jak procesy industrializacji, urbanizacji oraz migracji. Rozpatrując psychologiczne aspekty relacji z rodzeństwem w podokresie średniej dorosłości, zaznacza się, że są one znacząco modyfikowane przez determinanty, wśród których wymienia się najczęściej: zawarcie małżeństwa, rodzicielstwo oraz dystans geograficzny miejsc zamieszkania. Ponadto w tym czasie rodzeństwa kończą realizowanie przypadających na podokres średniej dorosłości zadań rozwojowych związanych z opieką nad własnymi dziećmi, które finalizują edukację, opuszczają dom rodzinny, zaczynają karierę zawodową, a w niedługim

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

czasie zakładają rodziny. Dobrze się dzieje, jeśli stanowi to powód do częstszego spędzania czasu z dorosłym rodzeństwem, wzajemnej uważności w relacji, a także podejmowania zachowań ją podtrzymujących. Podokres średniej dorosłości może bowiem stanowić okazję dla dorosłych rodzeństw do dzielenia podróży, przyjaźni oraz powracania z nostalgią do rodzinnych wspomnień z wcześniejszych lat (Nadwana, Katoch, 2009). W dalszej perspektywie życia pozytywne relacje z dorosłym rodzeństwem stanowią zasób osobisty, pełnią rolę bufora chroniącego przed negatywnymi konsekwencjami wydarzeń krytycznych, jak np. rozwód, choroba czy utrata pracy, przyczyniając się do dobrej oceny jakości życia.

3.3.3. Późna dorosłość – perspektywa renowacji więzi z rodzeństwem

W podokresie późnej dorosłości, po 55 roku życia ludzie konfrontują się z szeregiem często niekorzystnych zmian w życiu. Modyfikacjom ulegają kontakty społeczne, rodzinne, aktywność zawodowa (Myers, Goodboy, 2010). U niektórych osób stan zdrowia pogarsza się. Jak wskazują wyniki badań, rodzeństwa rzadko są głównymi opiekunami dla przewlekle chorych sióstr czy braci (Johnson, Catalano, 1981). Okazują się one jednak pomocne w sytuacjach ostrych epizodów choroby doświadczanej przez rodzeństwo. Ocenia się, że zły stan zdrowia wiąże się ze zmniejszeniem oddziaływania rodzeństwa, co prawdopodobnie odzwierciedla ograniczenia zarówno fizyczne i psychiczne w zakresie interakcji społecznych w ogóle (Avioli, 1989). Podokres późnej dorosłości wiąże się także ze zwiększonym prawdopodobieństwem wystąpienia wdowieństwa, śmierci bliskich przyjaciół, krewnych czy współpracowników (Connidis, 1992). Sytuację o dużym stopniu trudności psychologicznej stanowi śmierć rodzica lub rodziców. Zwykle powoduje ona zacieśnienie więzi z rodzeństwem, szczególnie gdy ma miejsce w dzieciństwie. W okresie dorosłości podkreśla się nieco odmienną rolę rodzica niż we wcześniejszych stadiach rozwoju człowieka i skutki jego odejścia dla jakości relacji rodzeństw. Rodzice pośredniczą między dorosłymi braćmi, siostrami, nierzadko facylitując ich stosunki interpersonalne. Odbywa się to poprzez dzielenie się z dorosłymi dziećmi informacjami na temat rodzeństwa i organizowanie spotkań rodzinnych (Fuller-Thomson, 1999–2000). Dzięki istnieniu tego rodzaju interakcji z rodzicami rodzeństwa mogą czuć się tak, jakby utrzymywały ze sobą kontakt. Niedostateczna dyspozycja rodzica lub jego śmierć przerywa działania spajające podsystem rodzeństwa. Może spowodować rozluźnienie lub nawet utratę kontaktu między osobami, które go tworzą. W badaniach uzasadniono tezę o tym, że dorosłe rodzeństwo może stać się bardziej zdystansowane względem siebie po śmierci rodzica (Khodyakov, Carr, 2009).

W literaturze przedmiotu badacze wskazują na matki, które częściej niż ojcowie pełnią rolę rodzica facylitującego relacje dorosłego rodzeństwa (Johnson, Catalano, 1981). Wśród familiologów generalnie panuje zgodny pogląd, że podejmują one najwięcej czynności obejmujących sferę zarówno psychiczną i fizyczną, których rolą jest podtrzymywanie więzi pokrewieństwa w całym systemie

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

rodzinnym. Działania te obejmują bardzo zróżnicowane zachowania – od kupowania i wysyłania kartek urodzinowych, do wykonywania połączeń telefonicznych, przygotowywania uroczystości rodzinnych czy organizowania wakacji. Dlatego brak matki może być szczególnie szkodliwy w skutkach dla utrzymania więzi z rodzeństwem w okresie dorosłości. Sugeruje to, że w pierwszej kolejności śmierć matki, a później ojca może stanowić czynnik narażający rodzeństwo na problemy w zakresie kontynuowania relacji w późnym wieku (Khodyakov, Carr, 2009).

Możliwe, że między innymi poprzez występowanie w podokresie późnej dorosłości wielu krytycznych wydarzeń życiowych o negatywnym charakterze kształtuje się nowa jakość stosunków interpersonalnych rodzeństw. Familiolodzy zauważają, że nabierają one nowego niż dotychczas znaczenia, rewitalizują się. Dorosłe rodzeństwa, dzieląc się wspólną historią życia rodzinnego, dokonując retrospekcji, zacieśniają więzi emocjonalne, stając się dla siebie nieocenionym źródłem wsparcia psychologicznego (Cicirelli, Nussbaum, 1989). Dostarczając sobie wspólnych wspomnień, rodzeństwo opisuje i wyjaśnia zdarzenia oraz relacje, które miały miejsce w ich życiu. Posługuje się bardziej dojrzałą perspektywą, zarówno poznawczą, jak i temporalną, co sprawia, że obraz minionych dni, lat nabywa nowych barw.

Niektórzy badacze wyrażają pogląd, że rodzeństwa w podokresie późnej dorosłości przejawiają wyższy wskaźnik wzajemnej akceptacji oraz niższy poziom konfliktowości niż w innych okresach dorosłości (Bedford, 1989; Cicirelli, 1995; Gold, 1990; Salvatore, 2006). Według Cicirelliego 88% respondentów w późnym wieku rzadko lub nigdy kłóciło się z rodzeństwem (Cicirelli, 1995). Gold podaje, że tylko 10% osób w podeszłym wieku odczuwało wrogość wobec rodzeństwa. Jednocześnie autorka podkreśla, że mało znaczące statystycznie są przypadki, gdy rodzeństwo nie przejawia jakichkolwiek relacji między sobą. Zaznacza się jednak, że wyłaniający się z badań obraz natury relacji z rodzeństwem w podokresie późnej dorosłości cechuje niespójność i zróżnicowanie. W opozycji do wyżej przedstawionych rezultatów badań mieszczą się doniesienia naukowe wskazujące, że 45% badanych 93-latków zgłaszało uczucie rywalizacji w stosunku do swego rodzeństwa (Ross, Milgram, 1982). Zaznacza się, że choć siła więzi między rodzeństwem może słabnąć z wiekiem, to jej jakościowa natura i znaczenie nie powinny być ignorowane (Gold, 1990). Ponadto człowiek znajdujący się w każdym stadium dorosłości, nie tylko w podokresie późnej dorosłości, może nie identyfikować rodzeństwa jako kogoś bliskiego dla siebie, jako przyjaciela (Connidis, 1989). Czasem, szczególnie w podeszłym wieku rodzeństwo może utrzymywać relację *dezindentyfikacji* (tj. identyfikacji ograniczonej, związanej z wyparciem rodzeństwa). W sytuacji spotkania się rodzeństwa związanego relacją *dezindentyfikacji* jedna z osób może przejawiać wysoki poziom niepokoju i odczuwać silną potrzebę ucieczki. Zdarza się, że niekiedy popada ona w stan frustracji lub wybucha gniewem. Jeśli proces *dezindentyfikacji* zachodzi u obojga rodzeństwa, może doprowadzić do całkowitego zerwania więzi między nimi (Salvatore, 2006).

Nie zmienia to jednak faktu, że w podokresie późnej dorosłości najczęściej obserwowane jest pozytywne, wzajemne nastawienie braci i sióstr. Facylituje ono podejmowanie przez nich szeregu zachowań mających na celu utrzymanie więzi.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Należą do nich najpowszechniej stosowane: *pozytywność*, *otwartość*, *upewnianie o relacji*, *sieci społeczne*, *zadania*, *umiejętność zarządzania konfliktem* oraz *doradztwo* (Goodboy i in., 2009; Myers i in., 2008). *Pozytywność* w stosunkach interpersonalnych rodzeństw przejawia się w komunikowaniu się w wesoły, pozytywny i optymistyczny sposób. *Otwartość* odnosi się do angażowania się w bezpośrednie dyskusje na temat więzi z rodzeństwem, ale także do podejmowania rozmów na różne tematy. *Upewnianie o relacji* wyraża pragnienie pozostania zaangażowanym w relacje z rodzeństwem. Pojęcie s*ieci społecznych* wiąże się z chęcią dzielenia się z rodzeństwem wspólnymi powiązaniami społecznymi i członkostwem w różnych grupach. O podziale *zadań* między sobą rodzeństwa decydują podczas dialogu, rozpatrując swe możliwości i poziom odpowiedzialności. Zachowania związane z *podziałem oraz realizacją zadań* mają na celu utrzymanie więzi z rodzeństwem poprzez wykonywanie swoich obowiązków, np. opieka nad starzejącymi się rodzicami. *Umiejętność zarządzania konfliktami* odnosi się do rozwiązywania sporów z przejawianiem zrozumienia i cierpliwości. *Doradztwo* dotyczy zapewnienia wsparcia społecznego rodzeństwu poprzez udzielanie porad, pocieszanie czy uspokajanie (Canary, Stafford, 1992; Stafford i in., 2000).

Stosowanie przez członków podsystemu rodzinnego zachowań mających na celu kontynuowanie relacji świadczy o podejmowaniu przez nich konstruktywnej aktywności na rzecz utrzymywania satysfakcjonującego związku. Jak wynika z opisanych w literaturze badań, dorosłe rodzeństwa (w wieku od 18 do 92 roku życia) dla utrzymywania relacji najczęściej wykorzystują wzorce zachowań związane z zadaniami, a najrzadziej wzorce zachowań oparte na otwartości (Myers, Goodboy, 2006). Zaznacza się, że choć najwięcej zachowań kultywujących relację występuje w podokresie późnej dorosłości, to ich obecność można zaobserwować także w podokresie stającej się dorosłości (Eidsness, Myers, 2008) oraz podczas trwania wczesnej i średniej dorosłości (Myers, Goodboy, 2006).

Przeprowadzone badania, w których uczestniczyło 120 osób (60 kobiet i 60 mężczyzn) w wieku od 18 do 63 roku życia (M = 33,72; SD = 15,74), pozwoliły na wyodrębnienie 238 powodów, dla których rodzeństwa podejmują zachowania podtrzymujące relację. Zakwalifikowano je do następujących kategorii odpowiedzi: „jesteśmy rodziną" (62 powody), „udzielamy sobie wsparcia" (49 powody), „jesteśmy podobni lub mamy podobne doświadczenia" (43 powody), „jesteśmy przyjaciółmi" (27 powodów), „kocham moje rodzeństwo" (23 powody), „mamy bliską relację" (18 powodów), „mieszkamy blisko siebie" (16 powodów) (Myers, 2011).

Podkreśla się, że spostrzeganie przez dorosłe rodzeństwa wzajemnego podobieństwa może przyczyniać się do ich pomyślnych relacji. Zaznacza się, że poruszone zagadnienie wymaga eksploracji naukowej, bowiem badania oceniające związek między rodzeństwem a podobieństwem i chęcią inwestowania w związek z nim są nieliczne. Ponadto w większości przypadków jako prognostyk inwestycji w relację rozpatrywane były tylko aspekty fizycznego podobieństwa braci i sióstr, z pominięciem kwestii psychologicznych. Przykładowo stwierdzono, że bracia dzielący geny odpowiedzialne za łysienie czy wysoki wzrost zgłaszali wyższy poziom przyjacielskości we wzajemnych stosunkach niż inni bracia (Tifferet i in.,

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

2016). Stwierdzono, że bliźniaki wychowywane w odrębnych środowiskach ujawniały wyższy poziom bliskości emocjonalnej, jeśli cechowało je duże podobieństwo fizyczne (Segal, Hershberger, 2003). W innym badaniu, w którym także rozpatrywano psychologiczne efekty spostrzegania fizycznego podobieństwa w podsystemie rodzeństwa, udokumentowano istnienie korelacji między podobieństwem a inwestowaniem w relację z rodzeństwem. Analizie poddano zarówno samodzielnie zgłaszane, jak i niezależne oceny podobieństwa twarzy rodzeństw. Sformułowano wniosek, że zastosowanie obu miar podobieństwa twarzy rodzeństw wskazuje na ich wartość predykcyjną odnośnie do emocjonalnej bliskości między braćmi i siostrami, przy czym tylko pomiar dokonany za pomocą samoopisu ujawnił wartość predykcyjną podobieństwa w stosunku do przejawianych przez członków rodzeństwa zachowań altruistycznych względem siebie. Oznacza to, że korelacja między spostrzeganym podobieństwem a chęcią inwestowania w związek jest kwestią indywidualną (Lewis, 2011). W jednym z doniesień naukowych, podejmujących zagadnienie wymiarów podobieństwa psychologicznego rodzeństw wykazano, że wśród biologicznych rodzeństw nie wystąpił związek między psychologicznym podobieństwem a skrajnym altruizmem (np. sytuacja oddania nerki choremu rodzeństwu). Zwrócono jednak uwagę na istotną, pozytywną korelację występującą między psychologicznym podobieństwem rodzeństw a codziennymi zrachowaniami o cechach altruistycznych (np. podarowywanie małych prezentów rodzeństwu, sprawianie mu drobnych przyjemności) (Bressan i in., 2009).

Choć niektórzy autorzy sugerowali, że relacje z rodzeństwem są stosunkowo nieistotnym źródłem wsparcia społecznego wśród osób starszych (Lee, Ihinger-Tallman, 1980), to współcześnie potencjalna wartość więzi rodzeństwa wśród seniorów jest coraz częściej zauważana i doceniana przez familiologów (Cicirelli, 1995; McGhee, 1985; Myers, Goodboy, 2006; Slomkowski i in., 2005). Rezultaty badań wskazują, że starsi ludzie, którzy częściej podejmują interakcje z braćmi i siostrami, cechują się wyższym poczuciem kontroli w życiu, a rodzeństwo spostrzegają jako źródło przyjaźni oraz wsparcia (Riggio, 2000). Rezultaty nowych badań wskazują, że więzi z rodzeństwem mają istotny wpływ na zdrowie psychiczne (Slomkowski i in., 2005). Badania inspirowane *teorią opanowywania trwogi* wskazują, że bliskie związki mogą pełnić także funkcję egzystencjalną, tj. ułatwiać ludziom radzenie sobie z lękiem związanym ze świadomością własnej śmiertelności (Mikulincer i in., 2003).

W jesieni życia może się okazać, że członkowie podsystemu rodzeństwa są najlepszymi przyjaciółmi. Dlatego tak ważnym jest podejmowanie działań edukacyjnych w zakresie utrzymywania i rozwijania bliskich relacji z rodzeństwem we wcześniejszych okresach niż dorosłość. Więzi z rodzeństwem mają bowiem istotne znaczenie dla człowieka dorosłego, zwłaszcza po śmierci rodziców czy małżonka. Szczególną rolę tychże stosunków interpersonalnych akcentuje się w podokresie późnej dorosłości. Wraz z wiekiem ludzie bowiem stale zawężają sieć społecznych kontaktów, poświęcając czas i wysiłek, by utrzymywać tylko kilka bliskich relacji, wycofując się z tych o mniejszym poziomie intymności (Carstensen, 1992).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Reasumując, jakość stosunków interpersonalnych dorosłych rodzeństw oraz intensywność ich zaangażowania w przejawianie zachowań mających na celu utrzymanie relacji wynika z dwóch głównych przyczyn. Jedna z nich obejmuje czynniki demograficzne, wpływające na wzory zachowań rodzeństw w dorosłości, np. zawarcie małżeństwa, posiadanie dzieci czy odległość geograficzna między miejscami zamieszkania. Drugi powód tkwi w percepcji jakości związku z rodzeństwem. Może być on oceniany jako satysfakcjonujący, dostarczający wsparcia oraz pozytywnych odczuć, bądź jako niesatysfakcjonujący, konfliktogenny, łączony z odczuwaniem przykrości, zazdrości. Przyglądając się zatem stosunkom interpersonalnym rodzeństw rozpatrywanym w ciągu życia, można dostrzec, że w okresie dzieciństwa prezentują się one bardzo podobnie – rodzeństwa dzielą posiłki, pokój, jeżdżą na wycieczki oraz grają w gry. Wraz z wiekiem relacje braci i sióstr często ulegają rozluźnieniu, bowiem każdy wybiera własną drogę życiową. Jednak zgodnie z założeniami *teorii ponownej centracji* w późniejszym okresie życia ludzie ponownie kierują swoje zainteresowania ku relacjom z rodzeństwem, stając się sobie bliższymi (Tanner, 2005).

3.4. Między stałością a zmiennością relacji w podsystemie rodzeństwa

Traktując wnikliwie problem stałości relacji z rodzeństwem przeciwstawiony zagadnieniu jej zmienności, dokonano starannej kwerendy literatury przedmiotu. Okazała się ona bogatym źródłem wielu różnorodnych teorii psychologicznych, wyjaśniających poruszoną kwestię. Niezmienny charakter więzi z rodzeństwem jest akcentowany w *teorii przywiązania.* Wskazuje się tu na występowanie stałości w zakresie utrzymywania więzi emocjonalnych przez rodzeństwa, bez względu na okres życiowy, w którym się one znajdują, oraz wynikające z niego zadania rozwojowe. Co więcej, istnieje przekonanie, że więź ta ma charakter stały i nie podlega zmianom nawet po śmierci siostry lub brata (Bowlby, 1980; Cicirelli, 1995, Fortuna i in., 2011).

W opinii innych badaczy ustosunkowania interpersonalne dorosłych rodzeństw podlegają transformacjom w biegu życia człowieka. Postulaty zawarte w *teorii ponownej centracji* wskazują, że we wczesnej dorosłości rodzeństwa zmieniają swoje zainteresowania i mniej są skoncentrowane na więziach rodzinnych, a bardziej zorientowane w kierunku nawiązywania nowych, pozarodzinnych relacji. Natomiast w późniejszych etapach życia ludzie ponownie kierują swą uwagę na relacje z bratem czy siostrą (Tanner, 2005). Zmienność i jakość relacji braci i sióstr w pewnym stopniu zależy od doświadczanych przez nich *krytycznych wydarzeń życiowych*. Zawarcie związku małżeńskiego, założenie rodziny czy posiadanie dzieci to sytuacje, które mogą przyczyniać się do modyfikacji częstotliwości kontaktu rodzeństw w okresie dorosłości (Connidis, Campbell, 1995; Killoren i in., 2015; Miner, Uhlenberg, 1997).

W klasycznym ujęciu Talcotta Parsonsa (1943) relacje rodzinne są spostrzegane jako uporządkowane hierarchicznie według kryterium pokrewieństwa,

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

w kręgach. Członkowie rodziny, z którymi dana osoba jest najściślej związana, znajdują się w *wewnętrznym kręgu społecznym*. Natomiast osoby tworzące bardziej zdystansowane relacje znajdują miejsce w *kręgu zewnętrznym*. Uważa się, że w pierwszych latach życia rodzeństwo znajduje się w kręgu wewnętrznym, a w okresie dorosłości zajmuje pozycję w kręgu zewnętrznym, ustępując miejsca małżonkowi, dzieciom, a w niektórych przypadkach rodzicom (za: Sztompka, 2005). Tym samym niektórzy badacze wskazują, że kiedy ludzie doświadczają ważnych dla nich wydarzeń życiowych, jak np. małżeństwo i rodzicielstwo, relacje między nimi a rodzeństwem stają się mniej istotne (Connidis, Campbell, 1995). Jednak wyniki badań w tym zakresie cechuje niejednorodność, bowiem poglądy innych familiologów są wręcz przeciwne. Uważają oni bowiem, że w odpowiedzi na wydarzenia życiowe, do których zalicza się np. wdowieństwo, rozwód lub śmierć rodziców, rodzeństwo może zajmować bardziej centralne miejsca w kręgu niż członkowie pozarodzinnej sieci społecznej. Tym samym wypełnia ono przestrzeń utraconej osoby. W związku z powyższym obraz stosunków interpersonalnych rodzeństw, który wyłania się z założeń przedstawionej teorii Parsonsa, wskazuje, że braci i siostry można porównać do stałych, ale elastycznych członków systemu pokrewieństwa, których rozmieszczenie na kręgach społecznych danej osoby zmienia się w czasie, w odpowiedzi na różne okoliczności oraz wydarzenia życiowe (White, 2001).

W świetle założeń teoretycznych *hipotezy buforowej* przyjmuje się, że szczególnie w sytuacjach o charakterze stresowym więzi między rodzeństwem są wzmacniane. Relacje z rodzeństwem traktowane są tu bowiem jako zasoby środowiskowe (Milevsky, 2004; Walęcka-Matyja, 2015a). Wielu autorów podkreśla wyjątkowo pozytywną rolę rodzeństwa w radzeniu sobie ze stresem. Już w okresie wczesnego dzieciństwa obserwuje się, że kiedy dzieci potrzebują pomocy, w pierwszej kolejności zwracają się do matki, a następną osobą proszoną o udzielenie wsparcia jest starsze rodzeństwo. Zachowanie to występuje przed zamiarem poproszenia o pomoc ojca (Kosonen, 1999 za: Hindman i in., 2013). Buforowa rola braci i sióstr w radzeniu sobie ze stresem ujawnia się szczególnie w sytuacjach kryzysowych dla rodziny, jak np. rozwód, śmierć rodziców (Brody, 2004; Perricone i in., 2014). Ponadto rezultaty badań dowodzą, że dorosłe rodzeństwo może wzajemnie na sobie polegać, także podczas doświadczania pozytywnych wydarzeń życiowych, np. narodziny dziecka (Moyer, 1992).

Reasumując, w niniejszej pracy przyjęto założenia *teorii społecznego podobieństwa*, odnoszące się do poglądu, że relacje z rodzeństwem podlegają zmianom w ciągu życia (Bertram, 2000; Goetting, 1986; Stewart i in., 1998; Kahn, Antonucci, 1980; McHalle i in., 2012). Co więcej, oczekuje się, że w każdym okresie dorosłości cechuje je unikatowy charakter.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

4. Relacje z rodzeństwem w obliczu krytycznych wydarzeń życiowych i radzenia sobie ze stresem

4.1. Kryzys i krytyczne wydarzenia życiowe

Pojęcie *krytycznych wydarzeń życiowych* mieści się w obrębie szerszego, bogatszego pojęcia *kryzysu*, przyjmując różne jego postacie.

Pierwsze próby zrozumienia istoty *kryzysu* podjęte przez Ericha Lindemanna (1944) doprowadziły do konstatacji, że doświadczanie tragedii utraty najbliższych osób ma wymiar normalności, a co więcej u ludzi występuje pewien wspólny wzorzec przeżywania tejże sytuacji. Tym samym uznano kryzys za ludzką, powszechną, pozbawioną rysu patologicznego, reakcję na niecodzienne, skrajnie urazowe doświadczenie. Od tego czasu wielu badaczy i praktyków przyczyniło się do lepszego zrozumienia rzeczywistości kryzysu poprzez coraz precyzyjniejsze określanie jej. Kontynuator idei Lindemanna, Gerald Caplan (1964) opisał model reakcji kryzysowej z uwzględnieniem faz jego przebiegu. Scharakteryzował on zjawisko *kryzysu*, akcentując jego następujące aspekty: przeszkoda na drodze do ważnych celów życiowych, jej nieusuwalność za pomocą wcześniej dokonywanych przez siebie wyborów i zachowań czy szerzej stosowanych sposobów radzenia sobie z trudnościami, utrata równowagi, okres dezorganizacji oraz czasowe załamanie. Caplan traktował kryzys jako okres przejściowy, który może stanowić zarówno szansę rozwoju, jak i czas podwyższonej podatności na zaburzenia psychiczne. Wskazanie kryzysu jako szansy rozwojowej sprawia, że w koncepcji Caplana można dostrzec wątek kryzysów normatywnych obecny w ujęciach Roberta J. Havighursta (1981) i Eriksona (1964; 1997). Podobne stanowisko prezentowali Robert Carkhuff i Bernard Berenson (1977), uważając, że kryzysy są tym, czym są dlatego, że ludzie nie znają żadnych reakcji, za pomocą których mogliby skutecznie poradzić sobie z trudną sytuacją (za Lloyd, Maas, 1993). Lawrence M. Brammer (1985) przyjął, że *kryzys* jest stanem dezorganizacji, w którym człowiek doświadcza utraty możliwości zrealizowania ważnych celów życiowych, a także zawodności metod radzenia sobie ze stresorami. Pod wpływem kryzysu zaburzeniu ulega jego cykl rozwojowy i sposób zaspokajania potrzeb. Znajdujący się w tego typu sytuacji człowiek często przeżywa strach,

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

dystres, a nawet szok. W ujęciu Wandy Badury-Madej (1999) *kryzys* jest rozumiany jako stan przejściowy, charakteryzujący się brakiem równowagi wewnętrznej. Spowodowany występowaniem krytycznego wydarzenia bądź wydarzeń życiowych zmusza człowieka do dokonania istotnych zmian i rozstrzygnięć.

Kwerenda literatury przedmiotu uzasadnia pogląd, że opinie badaczy odnoszące się do problematyki kryzysu cechują się dużym zróżnicowaniem w zakresie jego konceptualizacji. Ponadto, choć badania nad zjawiskiem kryzysu mają długą tradycję, to nadal terminologia dotycząca zjawisk kryzysowych nie została dostatecznie uporządkowana i trudno o wyraźne ustalenie relacji między pojęciem *kryzys* a innymi terminami, jak: *konflikt*, *uraz*, *uraz psychiczny*, *doświadczenie urazowe*, *stres pourazowy*, *stres traumatyczny*, *trauma*, *zdarzenie urazowe* czy *krytyczne wydarzenie życiowe*, które funkcjonują czasem jako słowa bliskoznaczne, synonimy, a niekiedy nadawany jest im specyficzny charakter. Nie opracowano dotąd również wyczerpującej typologii zjawisk kryzysowych (Szczukiewicz, 2010).

W pracy przyjęto, że termin *krytyczne wydarzenia życiowe* określa istotne emocjonalnie wydarzenia o relewantnym znaczeniu dla człowieka. Nieuchronnie i radykalnie zakłócają one funkcjonowanie jednostki w otoczeniu, wymagając uaktywnienia procesu adaptacji psychicznej. Krytyczne zdarzenia życiowe mogą stanowić zarówno incydenty spostrzegane jednoznacznie jako negatywne, w tym traumatyczne, jak i pozytywne lub też ambiwalentne (Sęk, 2001a).

Thomas Holmes i Richard Rahe (1967) wykazali, że częstość występowania w życiu człowieka znaczących wydarzeń życiowych, obligujących do zaangażowania zasobów psychologicznych oraz fizycznych w celu przystosowania do spowodowanych przez te zdarzenia zmian wiąże się z częstością objawów chorobowych. Autorzy stwierdzili, że problemy zdrowotne stanowiące konsekwencje stresu życiowego mają źródło w fizjologicznej reakcji organizmu na stres, a w szczególności w zachodzących w układzie neurohormonalnym zmianach biochemicznych stanowiących element tejże reakcji (Rahe, 1990). Bardziej aktualne, widoczne od lat 90-tych XX w. podejście badaczy do problematyki dotyczącej stresu wywoływanego przez doświadczanie krytycznych zdarzeń życiowych opiera się na założeniach *nurtu salutogenetycznego*. W tym ujęciu analizowane są warunki sprzyjające temu, by trudne wydarzenia, z jakimi spotykają się ludzie, stanowiły dla nich czynniki stymulujące rozwój oraz pojawienie się korzystnych zmian w ich życiu. Zdaniem Aarona Antonovsky'ego (1995) krytyczne wydarzenia życiowe mogą zwiększać ryzyko choroby, ale mogą też sprzyjać zdrowiu człowieka, gdy wyzwalają energię i mobilizują do działania.

Helena Sęk (2001a) przedstawiła wieloaspektowy model krytycznego zdarzenia życiowego, stanowiący rozwinięcie *teorii rozwojowej* Sigrun-Heide Filipp (1992). Uwzględniła w nim czynniki poprzedzające krytyczne zdarzenie życiowe, cechy osoby i kontekstu sytuacyjnego, właściwości zdarzenia oraz procesy i efekty radzenia sobie ze zmianą. Do podmiotowych efektów radzenia sobie z krytycznym zdarzeniem życiowym Sęk zaliczyła zarówno rezultaty negatywne (zahamowanie rozwoju, regresja, utrata zasobów, pogorszenie zdrowia), jak i pozytywne (rozwój, wzrost zasobów, poprawa zdrowia). Wskazała, że zmiany mogą dotyczyć

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

także relacji człowieka z otoczeniem w zakresie poprawy lub pogorszenia relacji interpersonalnych oraz kontekstu jego życia (przyrost lub spadek zasobów, wsparcia społecznego, pozycji społecznej). Reasumując, przyjmuje się, że rezultatem doświadczenia krytycznego zdarzenia życiowego w zależności od jego typu oraz wielu składowych procesu adaptacji mogą być zarówno negatywne, jak i pozytywne zmiany w poziomie funkcjonowania osoby, jej zdrowia somatycznego i psychicznego, a także treści poznawczych reprezentacji rzeczywistości oraz relacji ja – świat (Zięba i in., 2010).

Krytyczne wydarzenia życiowe są porównywane do kamieni milowych albo punktów granicznych kształtujących rozmaite aspekty życia człowieka. Ukierunkowują one działania, modyfikują jakość relacji społecznych z innymi osobami, a zdarza się nawet, że zmieniają dotychczasową optykę spostrzegania oraz wartościowania rzeczywistości, np. zjawisko wzrostu potraumatycznego[1]. Zaznacza się, że wydarzenia życiowe nie mają jedynie charakteru znaczników, lecz są jednocześnie procesami o określonych antecedensach[2], kontekstach i rezultatach o ustalonym czasie trwania.

Reasumując, zdarzenia o charakterze kryzysowym najczęściej są ujmowane przez badaczy jako:

1) utrata lub zachwianie homeostazy emocjonalnej lub psychicznej;
2) zahamowanie lub niedostatek w zasobach człowieka dotychczas stosowanych strategii zaradczych i obronnych adekwatnych do sytuacji zagrożenia;
3) moment zwrotny, krytyczny, przełomowy, wymuszający konieczność zmiany życiowej;
4) zagrożenie „ja", względnie utrata dotychczasowej tożsamości;
5) zagrożenie dotychczasowego sensu życia i systemu wartości (Kubacka-Jasiecka, 2005).

Zaznacza się, że mimo obecnego w ujęciach wielu autorów wyraźnego zróżnicowania w rozłożeniu akcentów na poszczególne aspekty kryzysowego funkcjonowania człowieka – kwestią dostrzeganą przez wszystkich naukowców zajmujących się problematyką kryzysu jest występowanie dwóch istotnych elementów rzeczywistości kryzysu: wydarzenia lub sytuacji oraz odpowiedzi, reakcji na nią. Zgodność środowiska naukowego odnosi się także do poglądu, iż istota kryzysu ma genezę nie w doświadczeniu trudnej sytuacji, ale w *subiektywnej reakcji jednostki, wyrażonej* specyficznym spostrzeganiem (aspekt poznawczy) czy emocjonalnym reagowaniem (aspekt afektywny), które stanowią bazę dla kryzysowych zachowań. Owo subiektywne doświadczenie utraty kontroli nad własnym życiem cechuje idiosynkrazja. Oznacza to, że to, co dla jednej osoby będzie stanowiło

1 *Wzrost potraumatyczny* to wystąpienie pozytywnych zmian w następstwie zmagania się z kryzysową sytuacją życiową. Termin ten wprowadzili Richard G. Tedeschi i Lawrence G. Calhoun, wskazując na trzy grupy pozytywnych zmian składających się na potraumatyczny wzrost: w zakresie percepcji siebie, w relacjach interpersonalnych oraz w filozofii życiowej (Tedeschi, Calhoun, 2007)

2 *Antecendensy* to czynniki poprzedzające pojawienie się zmian w psychice i zachowaniu człowieka (Tyszkowa, 2002a).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

sytuację trudną o umiarkowanym nasileniu, dla kogoś innego może przedstawiać się jako sytuacja graniczna[3]. Nawet jeśli wszystkie dostrzegalne przez obserwatora okoliczności wydają się być dokładnie takie same.

4.1.2. Klasyfikacje krytycznych wydarzeń życiowych

W literaturze przedmiotu wyróżniono około 35 wymiarów służących opisowi i klasyfikowaniu zdarzeń życiowych. Jednak wiele z nich nie zostało dostatecznie potwierdzonych empirycznie. W opinii Hayne W. Reese i Micka A. Smyera (1983) do szczególnie przydatnych dymensji obrazujących trzy zasadnicze wymiary wydarzeń życiowych zalicza się: percepcję zdarzenia, jego skutki i naturę.

Wymiar *percepcji* zdarzenia ma charakter subiektywny. Składa się on z oczekiwań człowieka, interpretacji tego, co się wydarzyło, oceny wielkości korzyści i strat będących rezultatem zdarzenia, z przekonania, że zdarzenie było nagłe i nieoczekiwane lub że wystąpiło w „swoim czasie", że było pożądane bądź niepożądane, powodujące stres lub neutralne.

Kolejny aspekt opisu zdarzenia życiowego – *skutki* zawiera kontekst, w jakim jedno zdarzenie wpływa na wydarzenia współistniejące. Przykładowo, wydarzenie życiowe może osłabiać lub wzmacniać samoocenę.

Wymiar trzeci, najbardziej obiektywny dotyczy *natury* samego zdarzenia życiowego. Obejmuje on następujące cechy zdarzenia: odwracalność *versus* nieodwracalność, częstotliwość występowania u danego człowieka w porównaniu z populacją ogólną, prawdopodobieństwo wystąpienia zdarzenia oraz wiek życia, w jakim najczęściej ono zachodzi.

Przedstawione powyżej dymensje mają charakter strukturalny, umożliwiający taksonomię zdarzeń życiowych. Należy to jednak do zadań o wysokim stopniu trudności, biorąc pod uwagę konieczność dokonania wyboru, który może być rozpatrywany na kilku płaszczyznach: teoretycznej, empirycznej oraz pragmatycznej. Wskazuje się, że wysoki poziom ogólności teorii, niedostateczne rezultaty badań oraz niespójny charakter dotychczasowych koncepcji pragmatycznych powodują, że modele wielowymiarowe nie nadają się do satysfakcjonującego uporządkowania zbioru wydarzeń życiowych. Dlatego też do ich klasyfikacji wykorzystywane są zwykle modele jedno-, dwu-, a najwyżej trójwymiarowe (por. Przetacznik-Gierowska, 2002a). Poniżej przedstawiono przykłady wymienionych typów modeli.

Trójwymiarową taksonomię wydarzeń życiowych opisali Orville Brim i Caroll D. Ryff (1980) (tab. 1). Umożliwia ona uzyskanie odpowiedzi na trzy następujące pytania: Jaka jest możliwość, że może mnie to spotkać? Jeśli tak, to kiedy? Czy zdarza się to tylko mnie, czy innym ludziom też? (por. Przetacznik-Gierowska, 2002a).

3 *Sytuacja graniczna* to pojęcie zaczerpnięte z filozofii. Odnosi się ono do skrajnych sytuacji egzystencjalnych, takich jak: porzucenie, nieuleczalna choroba, śmierć itp. (Jaspers, 1965).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 1. Podział zdarzeń życiowych oparty na prawdopodobieństwie ich wystąpienia, korelacji z wiekiem i liczbie osób doświadczających tychże zdarzeń (wg Brim, Ryff, 1980)

Korelacja z wiekiem	Zdarza się wielu		Zdarza się niektórym	
	wysokie prawdopodobieństwo	niskie prawdopodobieństwo	wysokie prawdopodobieństwo	niskie prawdopodobieństwo
Silna	Nauka chodzenia Małżeństwo Podjęcie pracy Urodzenie dziecka	Pobór do wojska Choroba Heine-Medina	Objęcie majątku w wieku 18 lat	Rozszczep kręgosłupa Porzucenie szkoły
Słaba	Śmierć ojca Śmierć współmałżonka Utrata pozycji w pracy Małżeństwo dzieci Zmiana miejsca zamieszkania	Wojna Wielki kryzys Zaraza Trzęsienie ziemi	Prowadzenie interesu po ojcu	Utrata nogi w nagłym wypadku, Wypadek w pracy Śmierć dziecka Powrót dorosłych dzieci do domu Wyleczenie z alkoholizmu

Źródło: Przetacznik-Gierowska (2002a), s. 75.

Podział zdarzeń życiowych obejmujący dwa wymiary został zaprezentowany przez Reese i Smyer (1983). Cechuje się on czternastoma kontekstami podporządkowanymi pięciu nadrzędnym kategoriom oraz uwzględnia cztery rodzaje zdarzeń: społeczno-kulturowe, osobowo-psychologiczne, biologiczne oraz kulturowe (tab. 2). Taksonomia Reese i Smyer może być wykorzystywana w celu badania zależności pomiędzy różnymi wymiarami lub do połączenia kilku z nich w jeden aspekt. Umożliwia ona także analizę wartości dymensji jako funkcji następujących czynników: wiek, płeć, kultura oraz historia (por. Przetacznik-Gierowska, 2002a).

Tabela 2. Konteksty zdarzeń życiowych (wg Reese i Smyer, 1983)

Kategoria nadrzędna	Kontekst	Komentarz
1	2	3
Rodzina	Rodzina Miłość i małżeństwo Rodzicielstwo Zamieszkanie	Rodzina, pochodzenie, rodzice, rodzeństwo, związki partnerskie, małżeństwo Posiadanie i wychowywanie dzieci Miejsce zamieszkania
Ja	Zdrowie *Ego*	Własne zdrowie i funkcje biologiczne Odniesienie zdarzeń do siebie
Stosunki społeczne	Społeczność Przyjaźń Relacje społeczne	Stosunki i funkcje w społeczności Przyjaciele, pierwsze związki przyjacielskie Stosunki psychospołeczne

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 2 (cd.)

1	2	3
Praca	Finanse Szkoła	Wszystkie konteksty związane z pieniędzmi Uczęszczanie do szkoły, edukacja, wykształcenie, wiedza, umiejętności Zatrudnienie, kariera zawodowa
Różne	Prawo Inne	Wykroczenia oraz przestępstwa, konsekwencje prawne, stosunek do prawa Konteksty, które nie pasują do wyżej wymienionych

Źródło: Przetacznik-Gierowska (2002a), s. 75.

Jednowymiarowy podział zdarzeń życiowych polega na uporządkowaniu ich w zależności od przyjętego kryterium, np. siły stresu, który wywołują. W oparciu o wymieniony powyżej wymóg Holmes i Rahe (1967) opracowali Skalę Ponownego Przystosowania Społecznego (*Social Readjustment Rating Scale* – SRRS). Zadanie badanych polegało na wskazaniu zdarzeń przeżytych w ciągu ostatniego roku. Każdemu wydarzeniu autorzy przypisali punkty, zaś suma punktów uzyskana przez badanego określała siłę stresu tych zdarzeń dla danej osoby oraz jego wpływ na stan zdrowia. Na liście umieszczono zdarzenia życiowe pożądane, np. ślub, jak i niepożądane, np. rozwód (tab. 3).

Tabela 3. Wydarzenia życiowe w koncepcji Holmesa i Rahe'a (1967)

Zdarzenie	Punkty
1	2
Śmierć współmałżonka	100
Rozwód	73
Separacja małżeńska	65
Pobyt w więzieniu	63
Śmierć bliskiego członka rodziny	63
Zranienie ciała lub choroba	53
Małżeństwo	50
Utrata pracy	47
Pojednanie małżeńskie	45
Przejście na rentę lub emeryturę	45
Zmiana stanu zdrowia członka rodziny	44
Ciąża	40
Trudności seksualne	39
Zyskanie nowego członka rodziny	39
Rozpoczynanie nowej pracy zawodowej	39
Zmiana statusu majątkowego	38
Śmierć bliskiego przyjaciela	37

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

1	2
Zmiana zawodu	36
Wzrost konfliktów małżeńskich	35
Spłata poważnego długu	31
Wiadomość o konieczności zwrotu większego długu lub pożyczki	30
Zmiana stopnia odpowiedzialności w pracy	29
Opuszczenie przez dzieci domu rodzinnego	29
Kłótnie z teściami	29
Wybitne osiągnięcia personalne	28
Początek lub zakończenie pracy zawodowej współmałżonka	26
Rozpoczęcie lub zakończenie nauki szkolnej	26
Zmiany warunków życia	25
Zmiany osobistych nawyków i przyzwyczajeń	24
Kłopoty z szefem	23
Zmiany warunków pracy	20
Zmiana miejsca zamieszkania	20
Zmiana szkoły	20
Zmiana w spędzaniu wolnego czasu	19
Zmiany w praktykach religijnych	19
Zmiany w nawykach życia towarzyskiego	18
Umiarkowane spłaty pożyczki	17
Zmiana nawyków snu	16
Zmiana liczby spotkań rodzinnych	15
Zmiana nawyków żywieniowych	15
Urlop	13
Święta	12
Drobne naruszenie przepisów prawnych	11

Źródło: Przetacznik-Gierowska (2002a), s. 213–218.

Przedstawione powyżej klasyfikacje zdarzeń życiowych określane są jako strukturalne i uniwersalne. Odnosząc się do poglądów ekspertów zajmujących się problematyką wydarzeń kryzysowych (Baltes i in., 1980; Brammer, 1985; Smead, 1988; Brzezińska i in., 2015), można stwierdzić, iż cechuje ich zgodna perspektywa w zakresie rozróżniania rodzajów kryzysów. Stanowi ona ogniwo pośredniczące między strukturalnym a funkcjonalnym sposobem postrzegania zdarzeń życiowych. Badacze wyróżniają zdarzenia o charakterze kryzysu: *normatywnego*, *historycznego*, *nienormatywnego* oraz *egzystencjalnego*.

Kryzysy normatywne (*rozwojowe*, *przemiany*) stanowią nieodłączny element ludzkiego życia i są powiązane z podejmowaniem zadań rozwojowych w danym okresie. Wiążą się z podstawowymi wydarzeniami życiowymi i mają przewidywalny charakter, np. opuszczenie domu rodzinnego, przejście na emeryturę. Zawsze

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

towarzyszy im poczucie utraty czegoś, zmiany oraz konieczność podejmowania nowych ról i zadań powodująca napięcie emocjonalne. Umożliwiają one człowiekowi nabycie nowych umiejętności i kompetencji. Istotna jest jakość sposobu rozwiązania kryzysu na danym etapie i gotowość osoby, by w kolejnych okresach życia pokonywać kryzysy w sposób konstruktywny lub destrukcyjny (Dąbrowski, 1996). Zdarzenia *historyczne* są zależne od pokolenia, do którego należy dana jednostka (Baltes i in., 1980).

Geneza *kryzysów nienormatywnych* (*sytuacyjnych*, *losowych*, *incydentalnych*) jest upatrywana w wystąpieniu nieoczekiwanych, nagłych wydarzeń, zagrażających zdrowiu i życiu, np. śmierć bliskiej osoby, diagnoza poważnej choroby. Mają one charakter indywidualny i losowy. Mogą występować pojedynczo lub kolejno po sobie, co sprawia, że ich konsekwencje ulegają kumulacji i spotęgowaniu. Są wynikiem przeciążenia, stanowiącego rezultat zachwiania równowagi między posiadanymi zasobami, naturalnym systemem wsparcia społecznego a pojawiającymi się nowymi, niespodziewanymi obciążeniami. Objawy zaburzenia homeostazy są zróżnicowane i odnoszą się do wszystkich sfer funkcjonowania człowieka: fizycznego, psychicznego oraz społecznego. Co więcej, mogą występować w różnych konfiguracjach, w poszczególnych fazach kryzysu i cechować się niejednakowym tempem przechodzenia przez nie, rozmaitym czasem trwania, a także odmienną ekspresją (Brzezińska i in., 2015; Świętochowski, 2010). Kryzysy *egzystencjalne* powstają w wyniku wewnętrznych konfliktów jednostki. Doświadczający ich ludzie reagują wycofaniem, biernością, bezradnością, lękiem przed kontaktami społecznymi, obniżeniem nastroju, licznymi dolegliwościami somatycznymi oraz tendencją do użalania się nad sobą i oskarżania innych (Brammer, 1985; Smead, 1988).

Inną klasyfikację wydarzeń kryzysowych przedstawiła Johan Cullberg (2006), wyróżniając kryzysy *przemiany*, *sytuacyjne* i *chroniczne*. Kryzysy *przemiany* łączą się z podejmowaniem przez człowieka nowych ról. Z kolei kryzys *sytuacyjny* (losowy, incydentalny, traumatyczny) występuje najczęściej w wyniku wystąpienia zewnętrznych, nieoczekiwanych przez jednostkę zdarzeń. W przypadku, gdy jednostce nie udało się rozwiązać kryzysów przemiany lub traumatycznych, pojawia się kryzys typu *chronicznego*. Zaznacza się, że dla osoby doświadczającej kryzysu charakterystyczne jest subiektywne poczucie bezradności i utraty kontroli, a także przeżywanie silnych, destabilizujących, negatywnych emocji oraz przejściowe zmiany dysfunkcjonalne w procesach poznawczych i zachowaniu.

Zaznacza się, że termin *krytyczne wydarzenia życiowe* wiąże się z pojęciem *sytuacji trudnych*, które w klasycznym rozumieniu Tadeusza Tomaszewskiego (1978) są rozumiane jako sytuacje, w których wewnętrzna równowaga normalnej sytuacji zostaje zakłócona. Powodują one zaburzenie normalnego przebiegu aktywności i obniżenie prawdopodobieństwa realizacji zadania na standardowym poziomie[4].

4 Szczegółowe omówienie wyróżnionych typów sytuacji trudnych można odnaleźć w pozycji T. Tomaszewski (1978), *Człowiek i otoczenie*, [w:] T. Tomaszewski (red.), *Psychologia*, PWN, Warszawa, s. 13–36.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

4.2. Zdrowie człowieka w związku z krytycznymi wydarzeniami życiowymi

Współczesne, interdyscyplinarne podejście do zjawisk zdrowia i choroby (model biopsychospołeczny George'a Engela, 1977) jako przyczyny złego stanu wielowymiarowo ujmowanego zdrowia człowieka wymienia czynniki biologiczne wchodzące w interakcje z uwarunkowaniami psychologicznymi i społecznymi. Ma to miejsce w społecznym kontekście życia i aktywności jednostki. Jeśli w procesie wzajemnych oddziaływań nastąpi zakłócenie homeostazy, w systemie pojawiają się zaburzenia, które są określane jako choroba (Ogińska-Bulik, Juczyński, 2010).

Rezultaty dotychczas przeprowadzonych badań wyraźnie wskazują na występowanie związku pomiędzy doświadczaniem krytycznych, stresogennych zdarzeń a psychosomatycznym funkcjonowaniem człowieka. Uważa się, że ich wpływ częściowo zależy od czasu trwania, intensywności, kontrolowalności, sekwencji (wydarzenia powtarzające się lub sytuacja permanentnie stresująca), lokalizacji (wewnętrzne umiejscowienie źródła stresu w postaci indywidualnych właściwości jednostki) i korelacji z innymi wydarzeniami (Heszen, 2016). Jednak specjaliści zajmujący się problematyką stresu podkreślają, że w większym stopniu subiektywna ocena krytycznego wydarzenia, a nie jego obiektywne cechy przyczynia się do odczuwania przez człowieka napięcia. Zatem w klasycznym ujęciu krytyczne wydarzenia życiowe powodują stres psychologiczny w sytuacji, kiedy prowadzą do zdenerwowania i zakłócenia funkcjonowania człowieka, gdy spostrzega on, że niemożliwością staje się rozwiązanie problemu przy użyciu znanych oraz wcześniej skutecznych metod radzenia sobie (Lazarus, Folkman, 1987). Alternatywne rozumienie stresu psychologicznego przedstawia *teoria zachowania zasobów* – COR Stevana Hobfolla (1989, 2006). Główne jej założenie dotyczy ludzkiej aktywności traktowanej w ogólny sposób. Wskazuje ono, że ludzie dążą do uzyskania, utrzymania, ochrony i promowania tego, co uważają za cenne i wartościowe, nawet wtedy, gdy nie doświadczają stresu. Wyróżnione tego typu oceną obiekty Hobfoll (2006) określa mianem *zasoby*[5]. Pojęcie zasobów odgrywa centralną rolę w proponowanej przez autora definicji stresu psychologicznego, który jest określany jako reakcja wobec otoczenia, w którym istnieje zagrożenie stratą zasobów netto, nastąpiła strata zasobów netto i nie osiągnięto zysku w zasobach w następstwie ich zainwestowania. Hobfoll (2006) odwołuje się do poglądów Howarda B. Kaplana (1990) ujmujących stres jako stan wewnętrzny, powstający w rezultacie spostrzegania okoliczności niekorzystnych z punktu widzenia dążeń jednostki.

Reakcje ludzi w odpowiedzi na występowanie krytycznych wydarzeń życiowych cechują się dużym zróżnicowaniem. Niektórzy samodzielnie radzą sobie

5 *Zasoby* to przedmioty, warunki, cechy osobowości i pokłady energii, które albo są cenione same w sobie jako potrzebne do przetrwania (bezpośrednio lub pośrednio) lub służą do zdobycia owych zasobów umożliwiających przetrwanie. Można wyróżnić trzy klasyfikacje zasobów: strukturalną (przedmioty, cechy osobowości, pokłady energii), rozróżnienie na zasoby zewnętrzne i wewnętrzne oraz hierarchiczne ujęcie zasobów, ważne w związku z przetrwaniem, obejmujące zasoby pierwszego, drugiego i trzeciego rzędu (Hobfoll, 2006).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

z kryzysami, czerpiąc z tego doświadczenia siłę i motywację do dalszego rozwoju (tzw. *paradoksalny efekt stresu*) (Reykowski, 1966). Inni ludzie radzą sobie z trudnościami jedynie pozornie, wypierając towarzyszące uczucia i doświadczenia, które jednak będą do nich powracać w przyszłości (tzw. *mechanizm błędnego koła*). Istnieje także grupa osób, które w sytuacji nadmiernych wymagań łatwo się poddają, wycofują, przeżywają silne emocje, co często prowadzi do zaburzeń ich codziennego funkcjonowania w przypadku, gdy nie otrzymają adekwatnej do potrzeb pomocy. Wśród ekspertów zajmujących się problematyką stresu panuje zgodny pogląd, że mimo istniejących między ludźmi różnic indywidualnych w zakresie reakcji na krytyczne wydarzenia życiowe charakteryzuje ją swoista dynamika (Caplan, 1964; Heszen, 2016; Stroebe, Schut, 2010; Taylor, 1983; Terelak, 2008). W ujęciu zaproponowanym przez Geralda Caplana (1964) znajduje ona swe odzwierciedlenie w czterofazowym procesie, przebiegającym od konfrontacji do dekompensacji, powodując konsekwencje w obszarze zdrowia psychicznego.

W fazie *konfrontacji* z wywołującym kryzys wydarzeniem człowiek odczuwa napięcie, lęk i niepokój. Konkluduje, że własne umiejętności oraz niezawodne dotąd źródła pomocy okazują się w tej sytuacji niewystarczającymi. Refleksja ta prowadzi do uświadomienia sobie utraty kontroli nad własnym życiem, co stanowi istotę drugiej fazy – *poczucia utraty kontroli*. Człowiek dochodzi do wniosku, że nie jest w stanie samodzielnie przezwyciężyć trudności i spostrzega siebie jako zwyciężonego, co obniża jego poczucie własnej wartości i jednocześnie przyczynia się do wzrostu napięcia. W trzeciej fazie *mobilizacji* podejmowane są działania mające na celu uruchomienie wszystkich zasobów psychicznych, by poszukiwać alternatywnych rozwiązań i przezwyciężyć kryzys. W przypadku niepowodzenia, w fazie *dekompensacji* wytrzymałość jednostki na doświadczanie wysokiego poziomu napięcia zostaje przekroczona. Skutkuje to deformacją procesów poznawczych przyczyniających się do spostrzegania rzeczywistości, wycofaniem się z kontaktów interpersonalnych, doświadczaniem dezorganizacji i wewnętrznego chaosu, a niejednokrotnie ujawnianiem prób aktów agresji i autoagresji (Caplan, 1964). Zaznacza się, że przestawione fazy reagowania na stresogenną sytuację mogą występować w różnych etapach kryzysu, posiadać zróżnicowane tempo, różny czas trwania oraz cechować się odmienną ekspresją.

W opinii licznych ekspertów zajmujących się badaniem dwustronnego związku stresu ze stanem zdrowia doświadczanie krytycznych zdarzeń życiowych (stresorów o średniej sile) powoduje negatywne konsekwencje zdrowotne (Bishop, 2000; Phillips i in., 2008; Sutin i in., 2010; Tosevski i in., 2006). Wyniki badań prospektywnych, w których uzyskano wskaźniki zmian u osób jeszcze zdrowych i następnie obserwowano zachorowalność w badanej grupie konfirmują, że krytyczne znaczenie dla wystąpienia choroby ma intensywność w ciągu dwóch ostatnich lat wydarzeń wymagających przystosowania. Stwierdzono, że jeśli wskaźnik zmian osiągnie w tym czasie odpowiednią wielkość, to statystycznie określone prawdopodobieństwo zachorowania jest bardzo wysokie (Petrich, Holmes, 1977).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

4.3. Indywidualne zasoby w radzeniu sobie ze stresem

Doświadczanie krytycznych, stresogennych zdarzeń życiowych silnie wiąże się z pojęciem *radzenia sobie* (ang. *coping*). W ujęciu tradycyjnym *radzenie sobie ze stresem* oznaczało celowo podejmowane, stale zmieniające się wysiłki o charakterze poznawczym i behawioralnym mające na celu opanowanie określonych zewnętrznych i wewnętrznych wymagań, spostrzeganych przez osobę jako obciążające lub przekraczające jej zasoby (Lazarus, Folkman, 1987). Nowe badania dokumentują występowanie dwóch form radzenia sobie, determinowanych między innymi poziomem natężenia stresu. Uważa się, że formy *reaktywnego*[6] *radzenia sobie ze stresem* nasilają się przy wzroście jego siły, natomiast stosowanie *celowego radzenia sobie* zwiększa się przy spadku siły stresu. Przypuszcza się, że w sytuacji doświadczania stresu o charakterze przewlekłym oba rodzaje radzenia sobie przeplatają się w porządku czasowym (Heszen, 2011). W teorii COR Hobfolla (2006) proces radzenia sobie ze stresem został zastąpiony procesami mającymi na celu zachowanie zasobów. W obliczu krytycznych wydarzeń życiowych ludzie stosują strategie polegające na wykorzystaniu dostępnych zasobów w celu osiągnięcia adaptacji do nowej sytuacji (tzw. inwestowanie zasobów). Bogate zasoby umożliwiają aktywne inwestowanie i skuteczne przystosowanie, co sprzyja wytworzeniu nowych zasobów (tzw. wtórne zyski). W przypadku ubogiego zbioru zasobów inwestowanie staje się niemożliwym, zaś adaptacja nosi znamiona nieskutecznej i prowadzi do negatywnych skutków funkcjonalnych, emocjonalnych, a także do zużycia zainwestowanych zasobów. Hobfoll (2006) podkreśla, że sytuacja antycypowania stresu pobudza ludzi do podejmowania działań zaradczych, mających na celu powiększenie puli dostępnych zasobów. Zainteresowanie aktywnością ukierunkowaną na przyszłe źródła stresu określane jest w literaturze przedmiotu jako *proaktywne radzenie sobie*[7] (Aspinwall, Taylor, 1997). W *teorii proaktywnego radzenia sobie* Ralfa Schwarzera i Niny Knoll (2003) nawiązującej do psychologii pozytywnej znacznie poszerzono obszar podejmowanych przez człowieka zachowań, dotąd odnoszących się do pojęcia „radzenia sobie". Autorzy uporządkowali formy opanowania wymagań na dwóch wymiarach: perspektywy czasowej i subiektywnej pewności zdarzeń. Na tej podstawie wyodrębnili cztery kategorie radzenia sobie: *reaktywne*, *antycypacyjne*, *prewencyjne* oraz *proaktywne*. *Reaktywne radzenie sobie* odnosi się do podejmowania prób sprostania już występującej sytuacji stresowej. *Antycypacyjne radzenie sobie* ukierunkowane jest na wydarzenie, które nieuchronnie wystąpi w niedalekiej przyszłości, np. zbliżający się termin nieprzyjemnego badania. *Prewencyjne radzenie sobie*

6 *Reaktywne radzenie sobie* stanowi bezpośrednie następstwo emocji wzbudzonych w sytuacji stresowej. Przy dużym nasileniu stresora emocje zaczynają dominować i określać przebieg aktywności człowieka, która wymyka się kontroli poznawczej. W skrajnych przypadkach można mówić o jednostce owładniętej emocjami (Heszen, 2016).

7 *Proaktywne radzenie sobie* to wysiłki podejmowane z wyprzedzeniem czasowym w stosunku do możliwego zdarzenia stresowego. Mają na celu jego zmianę lub formę jeszcze zanim nastąpi (Aspinwall, Taylor, 1997).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

dotyczy wydarzeń krytycznych, które z pewnym prawdopodobieństwem będą miały miejsce w dalekiej przyszłości, np. zły stan zdrowia w okresie późnej dorosłości. Ostatni z wymienionych przez Schwarzera i Knoll (2003) typów radzenia sobie – *proaktywny* odnosi się do przyszłości i polega na gromadzeniu zasobów facylitujących wykorzystanie pojawiających się szans. W przypadku systemu rodzinnego pomoc rodzicielska w kształtowaniu pozytywnych relacji między dziećmi tworzącymi podsystem rodzeństwa stanowi egzemplifikację prewencyjnego i proaktywnego radzenia sobie ze stresem, ukierunkowanego na przyszłość.

Analiza różnorodnych koncepcji radzenia sobie (np. Caplan, 1964; Hobfoll, 1989; Lazarus i Folkman, 1987; Schwarzer, 2001; Schwarzer i Knoll, 2003) pozwala wysnuć wniosek, że jego skuteczność modyfikowana jest przez szereg czynników wewnętrznych/indywidualnych i zewnętrznych wobec człowieka (np. posiadanie wsparcia społecznego). Wśród indywidualnych cech człowieka znaczenie mają takie właściwości, jak: szacunek dla samego siebie, poczucie własnej wartości, samoakceptacja, zaufanie do siebie, przekonanie o skuteczności własnego działania, poczucie kontroli i wpływu na zdarzenia, łatwość przystosowania się, odporność na stres, dojrzałość psychiczna, zrównoważenie emocjonalne, cechy osobowości. Ponadto do zdolności rozwiązywania kryzysów może przyczyniać się każdy z wymienionych czynników: wiek, płeć, sytuacja zawodowa, wykształcenie, sytuacja materialna, miejsce zamieszkania i stan zdrowia. Ogromne znaczenie przypisuje się również historii życia oraz dotychczasowym doświadczeniom człowieka, zwłaszcza tym odnoszącym się do radzenia sobie z trudnymi sytuacjami w przeszłości, ze szczególnym uwzględnieniem różnorodności i elastyczności w podejmowanych sposobach radzenia sobie (Badura-Madej, 1999).

Poza tym dla skutecznego przebiegu radzenia sobie z krytycznymi wydarzeniami życiowymi niezwykle istotna jest identyfikacja istniejącego wsparcia społecznego (głównie strukturalnego, np. bliskie więzi rodzinne). W literaturze przedmiotu panuje pogląd, że pełni ono zróżnicowaną rolę, zapobiegając wystąpieniu stresorów i bezpośrednio ochraniając dobrostan człowieka (tzw. efekt główny). Ponadto wsparcie społeczne ogranicza możliwość przekształcenia się napięcia wywołanego stresem w stres chroniczny, a także wspomaga procesy adaptacji (tzw. efekt pośredni buforowy) (Sęk, 2001b; Sęk, 2003). Ochraniająca rola wparcia społecznego wynika głównie z przebiegu procesów emocjonalnych, które zwiększają poziom nadziei, samooceny, aktywności i zaangażowania życiowego na rzecz przezwyciężenia trudności, a zmniejszają skłonność do destrukcyjnego koncentrowania się na problemie. Zachodząca dzięki dostrzeganiu wsparcia społecznego redukcja lęku u jednostki opiera się na zjawisku afiliacji, a także na przebiegu procesów poznawczych, które facylitują zmianę znaczenia stresującego zdarzenia, czyniąc je mniej szkodliwym lub nadają mu sens (Poprawa, 2001).

W aktualnej perspektywie naukowej społeczny aspekt radzenia sobie to nie tylko angażowanie się w kontakty społeczne jako forma unikania konfrontacji z problemem (Endler, Parker, 1994), ale także podejmowanie działań mających na celu pozyskiwanie wsparcia społecznego. Współcześni badacze problematyki stresu uważają indywidualistyczne podejście do radzenia sobie za niewystarczające

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

(Hobfoll, 2006; Folkman, Moskowitz, 2004). Wskazują, że pokonywanie źródła stresu może być podejmowane przez pary, grupy ludzi, a nawet całe społeczności (Hobfoll, 2006).

Społeczny charakter wsparcia ujawnia się także, gdy jest ono pojmowane jako szczególny rodzaj interakcji wymiany. W jej toku dochodzi do wymiany różnych dóbr – rodzajów wsparcia: emocji, informacji, instrumentów działania i dóbr materialnych. Interakcja ta może mieć charakter jednostronny lub dwustronny, a kierunek „dawca-biorca" może być stały lub ulegać zmianom. Warunkiem skuteczności tego typu interakcji społecznej jest odpowiedniość między rodzajem i wielkością udzielanego wsparcia a potrzebami odbiorcy. Celem interakcji wspierającej jest podtrzymanie i zmniejszenie stresu lub kryzysu przez towarzyszenie, wymianę emocji, tworzenie poczucia przynależności, bezpieczeństwa i nadziei oraz zbliżenie do rozwiązania problemu i przezwyciężenia trudności (kryzysu) (Heszen, 2016; Sęk, 2003).

Podkreśla się, że największy potencjał udzielania wsparcia jest zawarty w grupach rodzinnych i małżeńskich. Postuluje się, że im bardziej niestabilny i zmienny system informacji jest zawarty w otoczeniu, a więc potencjalnie zagrażający człowiekowi, tym bardziej trwałą oraz bezpieczną dla jednostki organizacją staje się system rodzinny dostarczający oparcia, jak i sprzyjający pozytywnej afektywności (Bartosz, 1992).

4.3.1. Rola rodzeństwa w radzeniu sobie ze stresem w świetle teorii wymiany G. Homansa

Podejmując refleksję nad znaczeniem krytycznych wydarzeń życiowych dla człowieka i jego relacji z rodzeństwem w okresie dorosłości, nie można pominąć dwóch kluczowych kwestii: reakcji człowieka na pojawiające się w jego życiu zdarzenia oraz roli rodzeństwa w radzeniu sobie z nimi.

Zaznacza się, że szczególnie w przypadku doświadczania krytycznych wydarzeń o dużej sile oddziaływania na człowieka wyróżnia się dwie perspektywy radzenia sobie z sytuacją: normalną i patologiczną[8]. W okolicznościach wymienionych jako pierwsze nawet traumatyzujące wydarzenie ma znaczenie rozwojowe. W drugim przypadku, gdy występuje reakcja spełniająca kryteria patologicznej, staje się ono przyczyną dysfunkcjonalnego stresu, wpływając destrukcyjnie na stan zdrowia psychicznego człowieka.

Mając na uwadze, że relacje z rodzeństwem są najmniej poznanymi w systemie rodzinnym, dużą wartość naukową przypisuje się badaniom skoncentrowanym na udziale rodzeństwa w doświadczaniu przez człowieka wydarzeń życiowych. Zakładając, że ten związek rodzinny jest najdłużej trwającym, a rodzeństwa

8 Patologiczną reakcją rodziców na krytyczne wydarzenie życiowe, którym jest śmierć dziecka, jest etykietowanie rodzeństwa zmarłego dziecka *aktywnym przestępcą*. Dzieje się tak w sytuacji, gdy obwiniają je za śmierć zmarłego syna lub córki, np. dzieci pójdą się kąpać w zakazanym miejscu i jedno z nich utonie (Sanders, 2001).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

są stałymi członkami sieci społecznych, to potencjalnie mogą one odgrywać znaczącą rolę w życiu ludzi przeżywających stres związany z krytycznymi wydarzeniami życiowymi.

Kwerenda literatury przedmiotu wskazuje na niespójny obraz w zakresie wyników badań określających rolę rodzeństwa w omawianym aspekcie. Niektórzy familiolodzy zauważają związek między krytycznymi doświadczeniami z przeszłości a jakością relacji rodzeństwa w późniejszym okresie życia, pozwalający twierdzić o asymetrii w dostępie do wsparcia rodzinnego. Osoby, które napotykały więcej przeciwności w życiu, potencjalnie potrzebujące większego wsparcia rodziny miały bardziej napięte stosunki z członkami rodziny, w tym z rodzeństwami, niż osoby, które nie miały tego typu doświadczeń (Roberts i in., 1991). Natomiast w świetle rezultatów badań innych autorów krytyczne wydarzenia życiowe powodują zacieśnienie więzi z rodzeństwem oraz wzajemne udzielanie wsparcia (Cicirelli, 1995; Goetting, 1986; Rice, 1998).

Omawiając stosunki interpersonalne rodzeństw w kontekście krytycznych wydarzeń życiowych, podkreśla się, że najczęściej są one opisywane i wyjaśniane w perspektywie *teorii wymiany* George'a Homansa (1975; 1992). W świetle założeń teoretycznych *teorii wymiany* świat społeczny jest przedstawiany jako układ wymian dóbr, zarówno materialnych, jak i niematerialnych (np. symbole aprobaty i prestiżu) zachodzący pomiędzy jednostkami i grupami społecznymi. Motywacja działań podejmowanych przez człowieka zawiera zatem perspektywę osiągania korzyści dla siebie przy jednoczesnym unikaniu kosztów. *Nagrody* uzyskiwane w transakcjach społecznych pojmowane są jako rzeczy i zjawiska, które zaspokajają potrzeby, a także dostarczają przyjemności. Mogą przyjmować one postać zobiektywizowaną lub być nagrodami wewnętrznymi, o charakterze subiektywnym. Źródła nagród zewnętrznych najczęściej nie są związane z osobami (nie występują zatem w bliskich związkach, np. przyjacielskich). Przez *koszty* rozumie się czynniki zniechęcające ludzi do podejmowania określonych zachowań. Stwierdzono, że relacje interpersonalne, w tym także w rodzinie, utrzymywane są z tymi osobami, które spostrzegane są jako nagradzające. Natomiast unika się tych interakcji międzyludzkich, które kojarzone są z ponoszeniem wysokich kosztów przez jednostkę (por. Żurek, 2002).

Zaznacza się, że wielkość i właściwości nagród oraz kosztów zależą od przyjętych przez partnerów wymiany wartości oraz systemu ich potrzeb. Ponadto ważne są także ich możliwości sprawnego działania i zdolności do przejawiania określonych zachowań. To, co dla jednych jest nagrodą, dla innych może być związane z poniesionymi kosztami. Co więcej, zaniechanie podejmowania określonych zachowań, może być analizowane zarówno w perspektywie kosztów, jak i nagród społecznych.

Partnerzy wymian stosują różnorodne techniki oceny prawidłowości warunków z nią związanych. Poszukują odniesienia wymiany do ustalonych norm, zgodnie z którymi szacowana jest transakcja, czy wykorzystują istniejące, alternatywne relacje społeczne oraz zjawisko władzy i pełnionych ról społecznych. Należy podkreślić, że norma wzajemności nie ma charakteru bezwarunkowego. Nie oznacza też, że nagrody są ekwiwalentne, co do ich charakteru. Natomiast

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

uważa się, że powszechność normy wzajemności wynika z przebiegu procesu socjalizacji, w którym zinternalizowano zakres uprawnień i zobowiązań, właściwych dla partnerów interakcji.

Podkreśla się, że dopiero proces industrializacji przyczynił się do nasilenia zjawiska niezależności członków rodziny, dając możliwość dokonywania wyborów relacji społecznych, w jakie wchodzą ludzie tworzący rodzinę. W rodzinie tradycyjnej niski poziom autonomii powodował mniejsze korzyści jednostkowe przy ponoszeniu większych kosztów (Żurek, 2002).

Osoby tworzące rodzeństwo są uważane za odpowiednich partnerów do dokonywania wymian, ponieważ łączy je wspólny kontekst życia rodzinnego. Przyjmuje się, że wzajemność w udzielaniu sobie wsparcia w rodzeństwie regulują zobowiązania o charakterze normatywnym, tzw. *familizm*. Członkowie rodziny czują się bardziej zobligowani do świadczenia pomocy bliskim członkom rodziny niż dalszym krewnym, a także bardziej osobom spokrewnionym niż osobom spoza kręgu rodzinnego, niespokrewnionym (Fuligini, Pedersen, 2002; Roberts i in., 1991).

Badacze zauważyli, że *familizm* stanowi wielowymiarowy konstrukt, obejmujący zarówno wartości, jak i zachowania (Sabogal i in., 1987). Istotne wartości familizmu podkreślają identyfikowanie się z grupą rodzinną, poczucie przynależności do niej, odpowiedzialności za rodzinę oraz udzielanie wsparcia jej członkom. Ponadto wskazuje się na występowanie poczucia solidarności z jej członkami, a także lojalności wobec nich. Aspekt behawioralny familizmu przejawia się w wypełnianiu obowiązków rodzinnych oraz w podejmowaniu zachowań mających na celu zaangażowanie w sprawy rodziny nuklearnej oraz rozszerzonej (Fuligni i in., 1999).

Oznacza to, że bracia i siostry wykazują skłonność do ponoszenia wysokich kosztów w relacji wymiany z rodzeństwem. Z jednej strony czują się zobowiązani siłą więzów rodzinnych, a poza tym mają przekonanie o opłacalności swego prospołecznego zachowania w postaci zwrotu potencjalnie dużych przysług rodzeństwa, gdy będą potrzebne. Zachodzący między rodzeństwem proces wymiany staje się najbardziej wyrazisty podczas doświadczenia przez jedno z nich krytycznego zdarzenia życiowego. Wtedy bowiem można oczekiwać długoterminowych efektów. Prawdopodobnie osoby, które w przeszłości doświadczyły krytycznego zdarzenia życiowego, otrzymały więcej wsparcia i miały więcej kontaktu z rodzeństwem w porównaniu do osób, które nie przeżyły przykrych sytuacji. Dzieje się tak w przypadku pozytywnych stosunków interpersonalnych z rodzeństwem. Niekiedy jednak, w sytuacji konfrontowania się z niepomyślnymi wydarzeniami życiowymi brat czy siostra nie może liczyć na wsparcie rodzeństwa. W myśl *teorii wymiany* Homansa (1975; 1992) powstrzymanie się od niesienia pomocy bliskim bywa bardzo kosztowne psychologicznie, ponieważ zachodzi sprzeczność zachowania z normatywnymi zasadami, dotyczącymi wymian w rodzinie. Okoliczności tego typu prowadzą do występowania antagonistycznych stosunków interpersonalnych z rodzeństwem lub też stanowią ich przyczynę. Zachowanie rezerwy i dystansu w relacji z rodzeństwem objawiające się obojętnością, nieudzielaniem szeroko pojmowanego wsparcia zwykle zaburza równowagę dawania oraz otrzymywania.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

W przyszłości może nawet doprowadzić do występowania trudności w systemie rodzinnym w zakresie radzenia sobie z problemami członków rodziny (Reiss, Oliveri, 1980).

4.3.2. Jakość relacji z rodzeństwem a krytyczne wydarzenia życiowe

Dotychczasowa wiedza naukowa nie pozwala ustalić kierunku związku przyczynowego między krytycznymi wydarzeniami życiowymi a relacjami w rodzeństwie. Niemożliwym jest także jednoznaczne określenie, czy antagonistyczne i napięte relacje z rodzeństwem w okresie dorosłości stanowią przyczynę, czy konsekwencję krytycznych wydarzeń życiowych? Prawdopodobnym jest, że osoby, które doświadczyły krytycznych wydarzeń życiowych miały mniej życzliwe relacje rodzinne od samego początku niż osoby, które nie przeżyły tego typu zdarzeń (Voorpostel i in., 2012).

Literatura przedmiotu zawiera niewielką liczbę badań dotyczących związków zachodzących między krytycznymi wydarzeniami życiowymi a jakością relacji między dorosłym rodzeństwem. Poniżej dokonano przeglądu badań podejmujących zagadnienie znaczenia wybranych krytycznych zdarzeń życiowych dla jakości związku z rodzeństwem w okresie dorosłości. Rozpatrywano następujące kategorie krytycznych wydarzeń życiowych: stan zdrowia, długotrwała choroba, uzależnienie do substancji psychoaktywnych, rozwód, problemy finansowe, zachowania przestępcze, utrata pracy oraz pogorszenie warunków życia.

Stan zdrowia człowieka niewątpliwe decyduje o jego wielowymiarowo ujmowanej aktywności oraz jakości życia. Wpływa także na sferę stosunków społecznych zarówno w rodzinie, jak i w szerszym kontekście środowiskowym (Ogińska-Bulik, Juczyński, 2010). Chory somatycznie brat lub siostra w dużej mierze znajduje się pod opieką rodziców, partnera życiowego lub dorosłych dzieci (Bedford, 1989; Horwitz, 1994). W tej sytuacji rodzeństwo jest spostrzegane jako źródło opieki, ale raczej rzadko w pełni angażuje się w czynności opiekuńcze. Badania porównawcze obejmujące percepcję stosunków interpersonalnych dorosłych osób z ich posiadającym zaburzenia rozwojowe rodzeństwem oraz osób posiadających rodzeństwo w normie rozwojowej wykazały znaczące różnice w zakresie częstości kontaktu i jakości relacji. Badani posiadający rodzeństwo z zaburzonym stanem zdrowia częściej się z nim kontaktowali, zarówno bezpośrednio, jak i telefonicznie, oraz wykazywali więcej pozytywnych uczuć w stosunku do niego (Burbidge, Minnes, 2014). W przypadku, gdy zdrowe rodzeństwo zachowuje obojętność lub wrogość w stosunku do chorego poważnie brata lub siostry, zwiększa w ten sposób obciążenie pozostałych członków rodziny (Cicirelli i in., 1992).

Nieco inne aspekty psychologiczne więzi dorosłych rodzeństw są obecne w przypadku, gdy jedno z nich cierpi na chorobę psychiczną lub jest uzależnione od substancji psychoaktywnych. W tego typu okolicznościach życiowych chory brat lub siostra nie posiada stałego partnera życiowego, który mógłby się nim opiekować. Zatem roli opiekuna pełnionej przez rodzeństwo przypisywana jest

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

większa waga niż w sytuacji choroby somatycznej rodzeństwa (Horwitz, 1994). Jednak w myśl *teorii wymiany* chore psychicznie rodzeństwo, posiadające ograniczenia w funkcjonowaniu społecznym, intelektualnym czy ekonomicznym nie jest partnerem do przeprowadzania transakcji społecznych, a nawet może je hamować. W rezultacie osoby te mają bardziej negatywne, niepomyślne stosunki z rodzeństwem niż osoby posiadające zdrowe rodzeństwo (Voorpostel i in., 2012).

W świetle badań podłużnych doświadczenie *rozwodu* zwykle wiąże się ze zmniejszeniem poziomu szczęścia i samoakceptacji oraz ze wzrostem objawów depresji (Błażek, 2015). Zaznacza się, że choć jest to zjawisko coraz bardziej powszechne i akceptowane społecznie, to rezultaty badań odnoszących się do jego wpływu na stosunki z rodzeństwem cechuje sprzeczność. Niektóre doniesienia empiryczne wskazują wyłącznie na pozytywne zmiany relacji rodzeństw w następstwie rozwodu (Connidis, 1992), podczas gdy inne przedstawiają wyniki przeciwne (Bedford, 1989). Rezultaty badań odnoszące się do zmiany stanu cywilnego rozpatrywanej w zależności od jakości relacji z rodzeństwem wskazują, że rodzeństwo odgrywa większą rolę w życiu ludzi żyjących w pojedynkę i bezdzietnych niż ludzi funkcjonujących w bliskich związkach, wychowujących dzieci (Campbell i in., 1999). Interesujące wyniki badań odnoszą się do ustalenia wpływu liczby rodzeństwa w dzieciństwie na prawdopodobieństwo rozwodu w wieku dorosłym. W przeprowadzonej analizie wykorzystano dane pochodzące z amerykańskiego Generalnego Sondażu Społecznego obejmujące lata 1972–2012. W odniesieniu do osób, które kiedykolwiek zawarły związek małżeński, badacze oszacowali, że obecność w dzieciństwie każdego brata lub siostry o 3% zmniejsza prawdopodobieństwo rozwodu (po wykluczeniu innych przyczyn) (Bobbitt-Zeher i in., 2016).

Jak wynika z przeprowadzonych analiz ludzie najczęściej rozwiązują swe *problemy finansowe*, zapożyczając się u rodziny. Jednak okazuje się, że w porównaniu z innymi członkami rodziny (np. rodzice, dziadkowie) rodzeństwo nie stanowi tak silnego i pewnego źródła wsparcia finansowego. Prowadząc rozważania nad tą kwestią, trudno jednoznacznie odpowiedzieć, w jakim stopniu rodzeństwo może złagodzić stres związany z problemami finansowymi brata lub siostry (Wellman, Wortley, 1990).

Badania dotyczące wpływu *zachowań przestępczych* na rodziny wskazują, że pobyt w więzieniu jednego z jej członków stwarza poważne problemy. Życie rodzinne zostaje nieodwracalnie zakłócone, zważywszy, że powód stanowią okoliczności nie do zaakceptowania w aspekcie społecznym, a także i moralnym (Walęcka-Matyja, 2014b). Rodzeństwo skazanego charakteryzujące się prawidłowym systemem wartości znajduje się w sytuacji dysonansu poznawczego. Z jednej strony działa bowiem normatywna zasada zobowiązań wobec bliskich, promująca wartość solidarności z rodzeństwem w sytuacji odczuwania stresu. Poza tym pojawia się uczucie zobowiązania wywołujące potencjalnie konflikt z powodu niechęci do rodzeństwa, które dopuściło się zachowania o charakterze przestępczym, nieakceptowanym społecznie. Zatem relacje rodzeństw, z których jedno ma problemy z prawem, są uważane za antagonistyczne (Voorpostel i in., 2012).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Utrata pracy oraz związane z nią *pogorszenie warunków życia* jako kolejne z wydarzeń o negatywnym charakterze mają istotne znaczenie dla natury stosunków z rodzeństwem w okresie dorosłości. W rodzinach o niskim statusie społeczno-ekonomicznym występuje wiele problemów, które powodują, że utrzymywanie wspierających stosunków z rodzeństwem stanowi trudność. Przyczyny tej sytuacji mogą być związane ze wzajemną niedostępnością emocjonalną rodzeństw, z zaabsorbowaniem własnymi sprawami, rywalizacją oraz niską częstotliwością kontaktu (White, Riedmann, 1992a).

Reasumując, z całą pewnością można stwierdzić, że istnieje związek między jakością relacji z rodzeństwem a krytycznymi wydarzeniami życiowymi. Dotychczasowe, nieliczne doniesienia empiryczne z tego zakresu wskazują, że niektóre krytyczne wydarzenia życiowe, takie jak choroby, mogą być związane z bardziej zaangażowanymi, wspierającymi stosunkami rodzeństwa w zakresie kontaktów i wymiany. Natomiast w większości krytyczne wydarzenia życiowe korelują dodatnio z mniej zaangażowanymi, sporadycznymi i bardziej konfliktowymi relacjami rodzeństw w okresie dorosłości.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

5. Metodologiczne założenia badań własnych

5.1. Problematyka i cel badań

Relacje z rodzeństwem stanowią jeden z elementarnych układów wzajemnych zależności i wpływów zachodzących w rodzinie. W pracy przyjęto definicję pojęcia *rodziny* wywodzącą się z paradygmatu systemowego. Ujęcie to traktuje *rodzinę* jako złożoną strukturę, składającą się ze wzajemnie od siebie zależnych grup osób, posiadających wspólną historię, doświadczających więzi o charakterze emocjonalnym oraz wprowadzających strategie interakcji potrzebne zarówno poszczególnym członkom rodziny, jak i rodzinie traktowanej jako całość (Minuchin, 1988; Plopa, 2005). Zaznacza się, że choć stosunki społeczne rodzeństwa uważane są za istotne w procesie przystosowania się człowieka do otaczającej go rzeczywistości społecznej, to jednak problematyka ta spotyka się z mniejszym zainteresowaniem niż inne typy interakcji w systemie rodzinnym, np. matka-dziecko, rodzice-dzieci. Podkreśla się, że rodzeństwo stanowi jeden z najbardziej złożonych i zróżnicowanych, a jednocześnie najmniej poznanych podsystemów rodzinnych (Bee, 2004; Feinberg i in., 2012; McHale i in., 2006; Milevsky, 2005; Myers, Goodboy, 2010).

Prawdopodobnie istnieje co najmniej kilka powodów opisanej sytuacji. Jednym z nich jest fakt, że określenie uniwersalnych prawidłowości życia rodzinnego napotyka na wielorakie trudności badawcze. Wynikają one głównie ze zmienności mikrosystemu rodzinnego oraz z konieczności ujmowania wielkiej liczby zmiennych w jednym badaniu, co znacznie utrudnia tworzenie grup porównawczych i uzyskiwanie niepodważalnych wyników. Skomplikowane jest również prowadzenie badań longitudinalnych umożliwiających zrozumienie przebiegu rozwoju i dynamiki relacji z rodzeństwem w ciągu życia.

Kolejną przyczynę niedostatecznego poznania psychologicznych aspektów relacji w podsystemie dorosłego rodzeństwa stanowi fakt, że doniesienia badawcze z literatury zagranicznej koncentrują się głównie na eksploracji naukowej okresu dzieciństwa (Dunn, 1983; Furman, Buhrmester, 1985; Salvatore, 2006; Stocker, 1993) lub podokresu późnej dorosłości (Bedford, 1989; Campbell i in., 1999; Gold, 1990; Khodyakov, Carr, 2009). Współcześnie zainteresowanie badaczy wzbudza poznanie relacji z rodzeństwem w podokresie wczesnej dorosłości

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

(Eidsness, Myers, 2008; Finzi-Dottan, Cohen, 2010; Mikkelson i in., 2014; Raffaelli, 1997; Sherman i in., 2006). Dotychczasowe badania prowadzone przez polskich familiologów nad podsystemem rodzeństwa również głównie odnosiły się do wczesnych okresów ontogenezy. Podejmowano zagadnienia określające znaczenie posiadania rodzeństwa dla funkcjonowania w roli ucznia (Dołęga, 2010; Tyszkowa, 1985; Zborowski, 1986), dotyczące związków pozycji zajmowanej przez dziecko wśród rodzeństwa z osobowością (Grzankowska, Basińska, 2010) oraz nawiązujące do relacji ze współmałżonkiem (Grabska, 1977, za: Braun-Gałkowska, 1992; Komorowska-Pudło, 2014). Szereg badań miało charakter porównawczy, w których autorzy analizowali cechy jedynaków oraz osób posiadających rodzeństwo (Lewandowska-Walter i in., 2014; Litwińska, 2010; Połomski, Peplińska, 2010; Poraj, 1988; Rembowski, 1980; Tyszkowa, 1985). Bogata literatura przedmiotu dotyczy zagadnienia funkcjonowania psychospołecznego zdrowych dzieci, wychowujących się w towarzystwie rodzeństwa z niepełnosprawnością (Pisula, 2007; Stelter, 2012; Walęcka-Matyja, Przybylak, 2013). Ponadto istnieją publikacje skoncentrowane na problematyce funkcjonowania rodzeństw bliźniąt monozygotycznych akcentujące szczególną rolę naśladownictwa w procesie komunikacji między dziećmi (Rostowska, 2010).

Niedostateczna wiedza na temat psychologicznych aspektów relacji rodzeństw w okresie dorosłości wynika także z niewystarczającej liczby oraz właściwości psychometrycznych polskich narzędzi do pomiaru tychże związków rodzinnych. Choć w literaturze zagranicznej zaprezentowano wiele narzędzi przeznaczonych do badania relacji braci i sióstr w okresie dzieciństwa i adolescencji[1], to wśród narzędzi służących do określania relacji dorosłych rodzeństw nie występuje już tak duża ich liczba. Do często stosowanych zalicza się trzy: *Adult Sibling Relationship Questionnaire* (Stocker i in., 1997) (por. Walęcka-Matyja, 2014c), *Lifespan Sibling Relationship Scale* (Riggio, 2000) (por. Kosiol, 2015) oraz *Sibling Type Questionnaire – Now Version* (Stewart, 2001) (por. Szymańska, 2016).

W świetle przedstawionych argumentów za wysoce zasadne uznano podjęcie badań nad specyfiką relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw. O nowatorskim charakterze prezentowanych badań może świadczyć fakt, iż te dotychczas prowadzone obejmowały odmienne kwestie niż proponowane przez autorkę. Ponadto oprócz nielicznych, szczególnie na gruncie polskim doniesień naukowych z tego zakresu, aktualnie nie istnieje opracowanie naukowe, które w całości byłoby poświęcone zagadnieniu uwarunkowań i następstw relacji z rodzeństwem w okresie dorosłości dla funkcjonowania psychospołecznego człowieka. Familiolodzy wprost wskazują na potrzebę badań podstawowych tego zjawiska, uzasadniając, że współcześnie brakuje dostatecznie zintegrowanego

1 Do narzędzi badawczych określających relacje interpersonalne rodzeństw w okresie dzieciństwa i adolescencji zalicza się np. *Sibling Relationship Questionnaire* (Furman, Buhrmester, 1985), *Hogan Sibling Inventory of Bereavement* (Hogan, 1990), *Sibling Behaviors and Feelings Questionnaire* (Mendelson i in., 1994), *Brother – Sister Questionnaire* (Graham-Bermann, Cutler, 1994), *Parental Expectations and Perceptions of Children's Sibling Relationships Questionnaire* (Kramer, Baron, 1995), *Sibling Relationships in Early Childhood Questionnaire* (Volling, Elins, 1998) (por. Kosiol, 2015).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

obrazu rozwoju relacji między rodzeństwem w okresie dorosłości, szczególnie wczesnej (Cicirelli, 1995; Conger, Little, 2010; Sherman i in., 2006; Rostowska, 2010; Whiteman i in., 2011).

Ze względów metodologicznych w pracy przyjęto periodyzację okresu dorosłości w ujęciu Gurby (2006). Obejmuje ona trzy podokresy: *wczesną dorosłość* trwającą od 20–23 roku życia do 35–40 roku życia, *średnią dorosłość* zawierającą się w przedziale czasowym od 35–40 do 55–60 roku życia oraz *późną dorosłość* zaczynającą się od 55–60 lat i trwającą do kresu życia człowieka.

W celu jednolitego rozumienia kluczowych pojęć uznano, że *rodzeństwo* to osoby, które są wzajemnie powiązane genetyczne, łączą je więzy rodzinne oraz żyją w danym, wspólnym kontekście społeczno-historycznym (White, 2001). Osoby te (dwoje lub więcej jednostek) mają przynajmniej jednego, wspólnego rodzica naturalnego (Noller, 2005; Rostowska, 2010).

Natomiast termin *relacje między rodzeństwem* określono jako wypadkową interakcji opartych na działaniach oraz komunikacji (werbalnej i niewerbalnej) dwóch lub więcej osób, mających wspólnych rodziców naturalnych (lub co najmniej jednego rodzica naturalnego) oraz określony stosunek do wzajemnych doświadczeń, przekonań i uczuć wobec siebie, powstały od momentu, odkąd osoby te mają świadomość istnienia siebie (Cicirelli, 1995).

Nieliczni familiolodzy zajmujący się problematyką relacji interpersonalnych rodzeństw w okresie dorosłości wykazali istnienie żywotnych oraz istotnych więzi między nimi. Kwerenda literatury przedmiotu pozwala charakteryzować je jako złożone oraz ambiwalentne. Przeplatają się tu bowiem związki sympatii, konfliktu i rywalizacji (Bedford, 1989; Buhrmester, Furman, 1990; Dunn, 2000; Lanthier i in., 1997; Lewandowska-Walter i in., 2014). Do stosunkowo rzadko obserwowanych wśród dorosłych rodzeństw należą ustosunkowania konfliktowe i oparte na rywalizacji. W pracy zoperacjonalizowano je w następujący sposób.

Relacje konfliktowe (Konflikt) dorosłych rodzeństw cechuje niski stopień porozumienia, dążenie do dominacji w stosunkach interpersonalnych, spostrzeganie wzajemnego przeciwieństwa oraz przejawianie zachowań konkurencyjnych wobec rodzeństwa.

Relacja rywalizująca (Rywalizacja) odnosi się do określenia poziomu, w jakim rodzeństwo czuje się traktowane przez rodziców bezstronnie lub niesprawiedliwie w porównywalnych sytuacjach (Walęcka-Matyja, 2016a).

W prezentowanej koncepcji badań *Ciepłe* relacje dorosłych rodzeństw (Ciepło) obejmują przejawianie akceptacji, bliskości w stosunku do rodzeństwa, które spostrzega podobieństwo między sobą, przejawia uczucia podziwu względem siebie, posiada wiedzę o sobie oraz udziela wsparcia zarówno emocjonalnego, jak i instrumentalnego.

Przedstawiony w pracy układ rozpatrywanych w analizie zmiennych ujęto w cztery modele badawcze. Mają one charakter operacyjny i służą głównie uporządkowaniu wyników badań. Istnieje duże prawdopodobieństwo, że oddziałują one na siebie wzajemnie, tworząc sieć różnorodnych zależności. Zidentyfikowanie niektórych z nich stanowi element procedury badawczej. Poniżej przedstawiono cztery główne cele badań.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Pierwszy cel badań stanowiło określenie psychologicznych aspektów relacji interpersonalnych rodzeństw w okresie dorosłości, wskazanie ich predyktorów, moderatorów zależności pomiędzy predyktorami a aspektami relacji z rodzeństwem oraz rozpoznanie następstw tychże relacji dla funkcjonowania psychospołecznego człowieka (Model 1). Jak wynika z badań, relacje interpersonalne rodzeństw w okresie dorosłości kształtuje wiele czynników o charakterze demograficznym (np. płeć, wiek), środowiskowym (m.in. warunki socjalno-bytowe, poziom wykształcenia rodziców, jakość ich relacji małżeńskiej, motywacja rodzicielska, liczba oraz charakter zdarzeń życiowych, liczba rodzeństwa, kolejność urodzin, różnica wieku, częstość kontaktu, bliskość miejsca zamieszkania rodzeństw, status rodzica), jak i czynników podmiotowych (np. osobowość, temperament, system wartości, stan zdrowia, poziom sprawności, zainteresowania) (Connidis, Campbell, 1995; Crispell, 1996; Folwell i in., 1997; Lanthier i in., 1997; Richardson, Richardson, 1999; Rostowska, 2010; Walęcka-Matyja, 2016a). U podstaw prezentowanego modelu badań (Model 1) leży założenie, że funkcjonowanie psychospołeczne osoby dorosłej wynika z długotrwałego i złożonego procesu związanego z doświadczaniem oddziaływań wychowawczych rodziców oraz interakcji z innymi, znaczącymi osobami (Rostowska, 2008). Stanowiło ono podstawę rozważań w procesie poszukiwania zmiennych, mających wartość predyktywną dla relacji z rodzeństwem w okresie dorosłości. Dlatego też w modelu badań uwzględniono następujące zmienne: wiek, płeć, układ płci w rodzeństwie, kolejność urodzin w rodzinie i różnica wieku w rodzeństwie[2]. Ponadto w literaturze przedmiotu podkreśla się, że choć warto koncentrować się na aktualnych wyznacznikach stosunków interpersonalnych rodzeństw w okresie dorosłości (jak np. wydarzenia życiowe), to nie należy całkowicie pomijać retrospektywnej oceny czynników, które do niej się przyczyniły (Milevsky, 2005). W pracy skoncentrowano uwagę na *stylu wychowania*, który jest rozumiany jako *wypadkowa sposobów i metod oddziaływania na dziecko w rodzinie* (Ryś, 2009, s. 17). We współczesnej literaturze przedmiotu termin „styl wychowania" jest zastępowany przez termin „styl rodzicielski" (ang. *style of parenting*). W pracy pojęcia te będą używane zamiennie. Zaznacza się, że zakres treściowy pojęcia „styl wychowania" jest szerszy niż pojęcia „postawa rodzicielska". Obejmuje on strukturę trójelementową – poznawczo-behawioralno-emocjonalną, która ukierunkowuje zachowanie wobec dziecka. O przejawianym stylu wychowania decydują głównie rodzice: ich poglądy dotyczące sposobów oddziaływania na dziecko, poziom ich wiedzy o formach i środkach odpowiednich z punktu widzenia jego rozwoju, własne doświadczenia i wzorce z domu rodzinnego, cele wychowawcze, które zamierzają osiągnąć, a także własna koncepcja życia (Liberska, Matuszewska, 2014).

Poszczególne style rodzicielskie, a także ich stopień natężenia wpływają na przejawianą przez dziecko specyfikę zachowań i jego relacje społeczne z innymi, choć zaznacza się, że nie jest to jedyny czynnik (Ryś, 2009). Choć zakłada się, że

2 W badaniach naukowych przyjmuje się, że *mała różnica wieku* między rodzeństwem wynosi mniej niż 2 lata, *większa różnica wieku* występuje, gdy rodzeństwo dzieli 3–5 lat, *znaczna różnica wieku* wynosi 6 lat i więcej (Kasten, 1997).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

styl rodzicielski wpływa na jakość związków społecznych rodzeństw we wczesnej ontogenezie, to niewiele wiadomo na temat jego znaczenia dla jakości ustosunkowań interpersonalnych dorosłych rodzeństw.

W badaniach założono, że zarówno retrospektywna percepcja stylów wychowania matki i ojca w rodzinie pochodzenia, jak i poziom ich zgodności moderuje wpływ zmiennych społeczno-demograficznych na jakość relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw. Ponadto przyjęto, że w zależności od nasilenia stylów wychowania preferowanych przez rodziców czynniki relacji z rodzeństwem – Ciepło, Konflikt i Rywalizacja cechuje zróżnicowane natężenie.

Mając na uwadze, że w literaturze przedmiotu wymienia się wiele komponentów funkcjonowania psychospołecznego, które jednak nie zostały ujęte w ramy jednego, ogólnie przyjętego modelu, w badaniach własnych wykorzystano zmodyfikowany model funkcjonowania psychospołecznego Ro i Clark (2009). Analizie poddano związek relacji dorosłych rodzeństw z dwoma wyróżnionymi w modelu Ro i Clark (2009) komponentami funkcjonowania psychospołecznego, tj. *dobrostanem psychologicznym* oraz *relacjami interpersonalnymi i społecznymi*.

Przyjęto, że wskaźnikami *dobrostanu psychologicznego*[3] są: kombinacja hedonistycznego dobrostanu (emocjonalny komponent) oraz psychologicznych (osobowościowych) i społecznych składników eudajmonicznego dobrostanu (Keyes, 2002), a także brak lub niski poziom odczuwanych symptomów depresji, lęku, bezsenności oraz problemów w funkcjonowaniu społecznym (Makowska, Merecz, 2001). W pracy wykorzystano założenia trójwymiarowej koncepcji dobrostanu (Keyes, Waterman, 2003), która wykorzystuje osiągnięcia psychologii jakości życia, teorie kliniczne i rozwojowe oraz rozważania nad modelem zdrowia. W ramach tej koncepcji uwzględniono trzy rodzaje dobrostanu, które omówiono poniżej.

Dobrostan emocjonalny rozumiany jest jako doświadczanie satysfakcji z życia oraz pozytywnego afektu (Karaś i in., 2014).

Dobrostan psychologiczny (*osobowościowy*)[4] odnosi się do poziomu zadowolenia z funkcjonowania człowieka w aspekcie jednostkowym (np. w zakresie integracji *versus* autonomii, intymności, akceptacji). Zaznacza się, że sama przyjemność i zadowolenie nie wystarcza do osiągnięcia pełnego szczęścia (por. Bujacz, Hornowska, 2012; Karaś i in., 2014; Keyes, 2002).

Dobrostan społeczny dotyczy zadowolenia z funkcjonowania w wymiarze ponadindywidualnym, publicznym (Karaś i in., 2014).

Reasumując, trójwymiarowy model dobrostanu[5] cechuje złożoność. Umożliwia on holistyczne spojrzenie na człowieka, stanowiące jeden z ważniejszych postulatów psychologii biegu życia (ang. *life span*). Podejście holistyczne zakłada,

3 *Dobrostan psychologiczny* – jego poziom jest określany jako stopień realizacji komponentów istotnych dla jego osiągnięcia, a założonych przez badacza (por. Bujacz, Hornowska, 2012; Ryff, 1989).

4 Carol D. Ryff w swej koncepcji dobrostanu (1989) nazwała go psychologicznym, ale w modelu trójwymiarowym, uwzględniającym aspekt emocjonalny dobrostanu, także o charakterze psychologicznym bardziej jednoznaczne wydaje się określenie *osobowościowy* (por. Wojciechowska, 2008).

5 Zdaniem Janusza Czapińskiego (1992) *dobrostan psychiczny* to naukowy odpowiednik potocznego terminu – *szczęście*.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

że człowiek traktowany jest jako funkcjonalna całość, w obrębie której analizie podlega szereg ściśle powiązanych ze sobą sfer: emocjonalna, społeczna, poznawcza oraz biofizyczna. Proces ich rozwoju przebiega zarówno według zasady różnic indywidualnych, jak i zasady podobieństw uwarunkowanych subiektywnymi doświadczeniami jednostek (Wojciechowska, 2005).

Kolejną zmienną wchodzącą w skład weryfikowanego w badaniach własnych modelu funkcjonowania psychospołecznego w dorosłości stanowiła *jakość relacji interpersonalnych i społecznych*. Określa ona dymensje oraz naturę stosunków międzyludzkich. Satysfakcjonującą jakość relacji interpersonalnych i społecznych zoperacjonalizowano jako niedoświadczanie samotności na wymiarach społecznym oraz emocjonalnym. Pojęcie *samotności* zdefiniowano jako dostrzegalny brak satysfakcjonujących związków społecznych z towarzyszącym poczuciem stresu psychologicznego. Doświadczanie samotności przejawia się w odczuwaniu braku bliskiej osoby, kontaktu osobistego z ludźmi, słabych lub nieobecnych więzów społecznych i/lub emocjonalnych z najbliższym otoczeniem, a także przynależności do danej grupy społecznej. Samotność jest rozpatrywana w dwóch kategoriach: emocjonalnej, do której zaliczane są samotność rodzinna i samotność romantyczna, oraz samotności społecznej (Adamczyk, DiTommaso, 2014). Podkreśla się, że doświadczanie samotności jest odczuciem o charakterze uniwersalnym, często uznawanym za stresujące, umiejscawiające ludzi w strefie ryzyka zachorowalności, emocjonalnych i behawioralnych problemów (Dołęga, 2015; Rokach, Neto, 2005). Wielu autorów uważa samotność za istotny predyktor satysfakcji z życia i dobrostanu społecznego (Dong i in., 2009; Goodwin i in., 2001).

W przedstawionym jako pierwszy modelu badawczym (Model 1) uwzględniono także poziom odczuwanego stresu jako zmienną istotną dla prawidłowego funkcjonowania psychospołecznego człowieka. Nie rozpatrywano natomiast czynników osobowościowych z powodu istnienia wielu doniesień empirycznych z tego zakresu, wnikliwie traktujących omawiane zagadnienie (Cicirelli, 1995; Egan i in., 2000; Eysenck, 1997; Jylhä i in., 2009; McCrae, Costa, 2005; Lanthier i in., 2001). Ponadto nie podjęto rozważań naukowych nad ostatnim z elementów modelu funkcjonowania psychospołecznego w ujęciu Ro i Clark (2009), określanego jako *podstawy funkcjonowania człowieka.* Analizując zebrany materiał empiryczny, uznano, że badane osoby w sposób typowy dla swego wieku metrykalnego były zaangażowanie w realizację zadań rozwojowych rozpatrywanych w kontekście obowiązków zawodowych. Młodzi dorośli w zdecydowanej większości kontynuowali proces edukacji. Osoby znajdujące się w podokresie średniej dorosłości głównie pracowały zawodowo. Natomiast prawie wszyscy badani w podokresie późnej dorosłości przebywali na emeryturach lub rentach.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

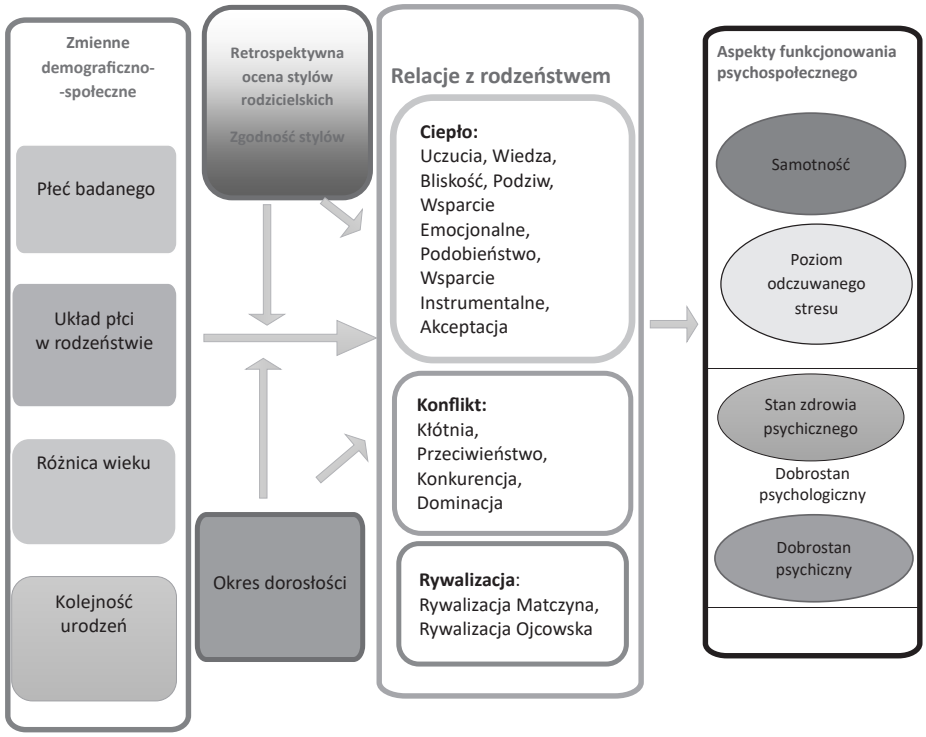

Rysunek 5. Model 1. Układ związków między zmiennymi

Drugim celem badań było określenie występowania różnych wzorców relacji interpersonalnych występujących wśród dorosłych rodzeństw w związku z funkcjonowaniem człowieka (Model 2). Zważywszy, iż relacja z dorosłym rodzeństwem jest ujmowana wielowymiarowo, założono, że jej czynniki, tj. Ciepło, Konflikt i Rywalizacja mogą występować w różnym natężeniu. Ponadto podjęto próbę określenia skutków ich wysokiego i niskiego poziomu dla funkcjonowania psychospołecznego człowieka. Spodziewano się znaleźć profile relacji z dorosłym rodzeństwem cechujące się określoną charakterystyką w zakresie funkcjonowania psychospołecznego.

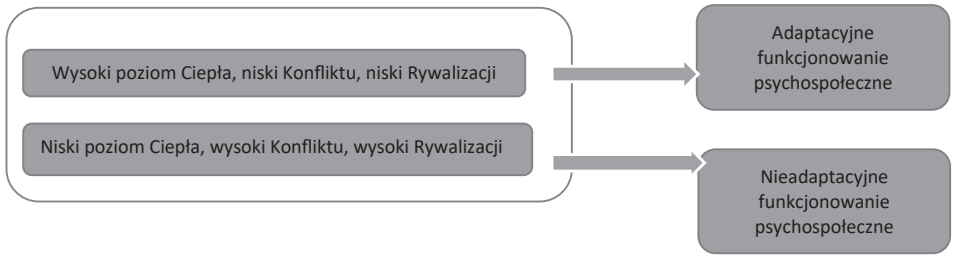
Wysoki poziom Ciepła, niski Konfliktu, niski Rywalizacji
Niski poziom Ciepła, wysoki Konfliktu, wysoki Rywalizacji
Adaptacyjne funkcjonowanie psychospołeczne
Nieadaptacyjne funkcjonowanie psychospołeczne

Rysunek 6. Model 2. Układ związków między zmiennymi

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Trzecim celem badań było określenie związków pomiędzy doświadczaniem krytycznych wydarzeń życiowych a pozytywnymi oraz negatywnymi aspektami relacji dorosłych rodzeństw (Model 3).

Rezultaty nielicznych badań z tego zakresu wskazują na niejednolity obraz zależności między liczbą negatywnych wydarzeń życiowych a jakością relacji z rodzeństwem w okresie dorosłości. Niektóre rezultaty empiryczne wskazują, że osoby, które napotykały więcej przeciwności w życiu, potencjalnie potrzebujące większego wsparcia rodziny miały bardziej antagonistyczne stosunki interpersonalne z członkami rodziny, w tym z rodzeństwami, niż osoby, które nie miały tego typu doświadczeń (Roberts i in., 1991). Natomiast w świetle wyników innych badań niepomyślne wydarzenia życiowe powodują zacieśnienie więzi z rodzeństwem oraz wzajemne udzielanie wsparcia (Cicirelli, 1995; Goetting, 1986; Rice, 1998).

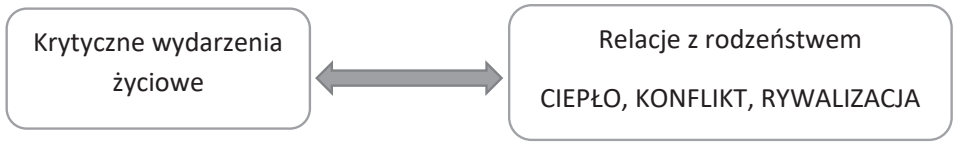

Rysunek 7. Model 3. Układ związków między zmiennymi

Czwartym celem badań było oszacowanie buforowej roli relacji z rodzeństwem w okresie dorosłości w związku pomiędzy krytycznymi zdarzeniami życiowymi o charakterze stresorów a wymiarami funkcjonowania psychospołecznego, do których zaliczono: dobrostan psychiczny, stan zdrowia psychicznego, odczuwanie stresu i samotności (Model 4).

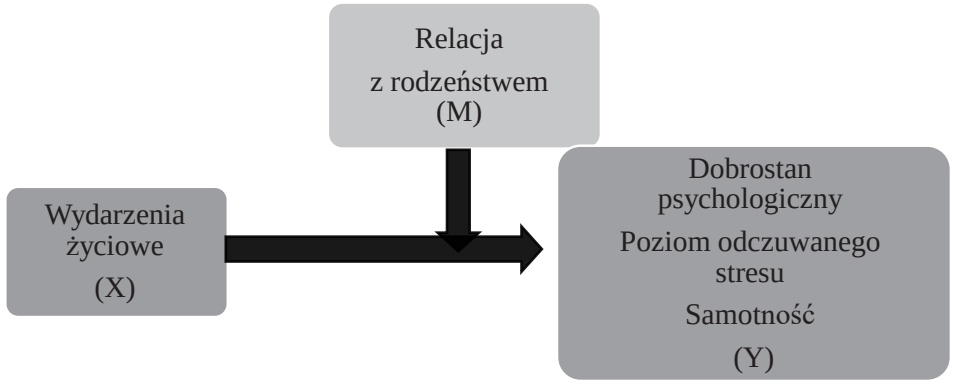

Rysunek 8. Model 4. Układ związków między zmiennymi

Badacze są na ogół zgodni, że stres jest jednym z głównych czynników wpływających na kondycję psychiczną i fizyczną jednostki (Heszen, 2016; Ogińska-Bulik, Juczyński, 2010; Terelak, 1999). W ciągu życia ludzie doświadczają wielu krytycznych zdarzeń życiowych, które oceniają jako sytuacje stresujące. Ma to

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

istotne znaczenie dla ich dobrostanu psychicznego i zdrowia, bowiem natężenie stresu życiowego traktowane jest jako bezpośredni czynnik, powodujący różnego rodzaju zaburzenia (Holmes, Rahe, 1967; Ogińska-Bulik, Juczyński, 2010).

Kształtowanie i podtrzymywanie życzliwych, bliskich relacji z innymi stanowi marker dobrego zdrowia psychicznego, które jak procesy wsparcia społecznego buforuje człowieka przed negatywnymi skutkami stresu (Bedford, 1989; Galambos i in., 2006). Dlatego też mając na uwadze dążenie każdego człowieka do utrzymywania zdrowia warunkującego dobrostan psychologiczny, uznano za istotne określenie czy relacje z rodzeństwem w okresie dorosłości pełnią rolę buforującą negatywne efekty stresu na jakość funkcjonowania psychospołecznego jednostki?

Reasumując, podjętą problematykę i wyznaczone cele badawcze prezentują modele analizowanych związków między zmiennymi (rys. 5, rys. 6, rys. 7, rys. 8). Z uwagi na złożony charakter tematyki badań własnych powiązania zmiennych przedstawiono za pomocą czterech modeli o funkcji porządkującej. Jako ostatni etap działań, o charakterze podsumowującym dotychczasowe analizy potraktowano wprowadzenie do modelu strukturalnego wszystkich zmiennych i ustalenie zachodzących między nimi zależności.

Badania tak szerokiego zakresu funkcjonowania psychospołecznego rodzeństwa w trzech podokresach dorosłości mają charakter częściowo eksploracyjny, co ogranicza możliwości przedstawienia hipotez. Adekwatnie do przyjętych celów badań sformułowano następujące pytania badawcze:

1. Który z czynników charakteryzujących relacje rodzeństw, tj. Ciepło, Konflikt, Rywalizacja jest najistotniejszy w okresie dorosłości?
2. Czy zmienna *wiek* różnicuje i w jaki sposób jakość relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw?
3. Czy czynnik Ciepło ujawniany w relacjach interpersonalnych dorosłych rodzeństw osiąga wyższe wartości średnie w okresie późnej dorosłości niż w podokresach wczesnej i średniej dorosłości?
4. Czy i w jaki sposób zmienna *płeć* różnicuje jakość relacji interpersonalnych rodzeństw znajdujących się w poszczególnych podokresach dorosłości?
5. Czy i w jaki sposób zmienna *układ płci w rodzeństwie* różnicuje jakość relacji interpersonalnych rodzeństw znajdujących się w poszczególnych podokresach dorosłości?
6. Czy i w jaki sposób zmienna *różnica wieku między rodzeństwem* różnicuje jakość relacji interpersonalnych rodzeństw znajdujących się w poszczególnych podokresach dorosłości?
7. Czy i w jaki sposób zmienna *kolejność urodzeń* różnicuje jakość relacji interpersonalnych rodzeństw znajdujących się w poszczególnych podokresach dorosłości?
8. Jak osoby badane oceniają retrospektywnie style rodzicielskie w zakresie ich jakości i zgodności?
9. Czy retrospektywna ocena stylów rodzicielskich ma wartość predykcyjną dla jakości relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw?

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

10. Czy retrospektywna ocena stylów rodzicielskich moderuje wpływ zmiennej *płeć* na jakość relacji interpersonalnych z dorosłym rodzeństwem?
11. Czy retrospektywna ocena stylów rodzicielskich moderuje wpływ zmiennej *układ płci w rodzeństwie* na jakość relacji interpersonalnych z dorosłym rodzeństwem?
12. Czy retrospektywna ocena stylów rodzicielskich moderuje wpływ zmiennej *różnica wieku między rodzeństwem* na jakość relacji interpersonalnych z dorosłym rodzeństwem?
13. Czy retrospektywna ocena stylów rodzicielskich moderuje wpływ zmiennej *kolejność urodzeń* na jakość relacji interpersonalnych z dorosłym rodzeństwem?
14. Czy i w jakim zakresie wymiary relacji interpersonalnych rodzeństw w okresie dorosłości wiążą się z doświadczaniem samotności?
15. Czy i w jakim zakresie wymiary relacji interpersonalnych rodzeństw w okresie dorosłości wiążą się z dobrostanem psychicznym?
16. Czy i w jakim zakresie wymiary relacji interpersonalnych rodzeństw w okresie dorosłości wiążą się ze zdrowiem psychicznym?
17. Czy i w jakim zakresie wymiary relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw wiążą się z odczuwaniem stresu?
18. Czy uwzględniając zróżnicowane natężenie czynników relacji, tj. Ciepła, Konfliktu i Rywalizacji, można wyróżnić profile relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw?
19. Jaka jest częstość występowania profili relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw w zależności od wieku i płci badanych osób?
20. Czy i w jaki sposób profile relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw różnicują jakość ich funkcjonowania psychospołecznego?
21. Czy dorosłe rodzeństwo udziela pomocy i jakiego rodzaju swym braciom lub/siostrom, w zależności od wieku i układu płci w podsystemie rodzeństwa?
22. Czy doświadczanie krytycznych wydarzeń życiowych wiąże się z pozytywnymi aspektami relacji interpersonalnych rodzeństw w okresie dorosłości?
23. Czy i w jaki sposób jakość relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw moderuje negatywny wpływ stresu powodowanego przez doświadczanie krytycznych wydarzeń życiowych na poziom funkcjonowania psychospołecznego człowieka?
24. Jak przedstawia się obraz zależności bezpośrednich i pośrednich między zmiennymi psychologicznymi uwzględnionymi w przeprowadzonym badaniu, tj. wymiarami relacji interpersonalnych z dorosłym rodzeństwem (Ciepło, Konflikt, Rywalizacja), retrospektywną oceną stylów rodzicielskich (style: Demokratyczny, Autokratyczny, Liberalno-kochający, Liberalno-niekochający), Dobrostanem, Samotnością romantyczną, Samotnością społeczną, Samotnością rodzinną, Stresem oraz Zdrowiem psychicznym?

Podjętą problematykę ukazują następujące hipotezy, które z uwagi na częściowo eksploracyjny charakter badań opracowano do większości pytań

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

badawczych. Przedstawione hipotezy uwzględniają głównie obcojęzyczną literaturę przedmiotu:

Hipoteza 1. *Czynnik Ciepło jest najistotniejszym w relacjach interpersonalnych dorosłych rodzeństw.*

Dotychczasowe rezultaty badań wskazują, że w okresie dorosłości związki rodzeństwa najczęściej charakteryzują się czynnikiem Ciepła (Buhrmeister, Furman, 1990; Cicirelli, 1995; Lanthier i in., 1997; Seltzer, 1989; Walęcka-Matyja, 2014c; Walęcka-Matyja, 2016c). Bracia i siostry w wieku dorosłym zachowują między sobą serdeczniejsze stosunki interpersonalne niż we wcześniejszych latach życia. Statystycznie mało znaczące są przypadki, gdy nie przejawią oni jakichkolwiek relacji między sobą (poniżej 15%) (Gold, 1989).

Hipoteza 2. *Zmienna „wiek" różnicuje jakość relacji dorosłych rodzeństw.*

Odnosząc się do zmiennej „wiek", można zauważyć, że relacje z rodzeństwem podlegają zmianom od okresu dzieciństwa do okresu dorosłości, stając się najczęściej mniej konfliktowymi, a bardziej zaangażowanymi, bliskimi oraz harmonijnymi (Connidis, Campbell, 1995). Stwierdzono, że wraz ze wzrostem wieku relacje między rodzeństwami w okresie dorosłości coraz silniej opierają się o wymiar Ciepła (Furman, Buhrmeister, 1985).

W badaniach wykazano, że najwyższy poziom Ciepła w relacji z rodzeństwem ujawnia się w podokresie późnej dorosłości (Furman, Buhrmeister, 1985). Dlatego też przyjęto założenie, że najwyższe wskaźniki Ciepła, oznaczające pozytywne ustosunkowanie do rodzeństwa będą opisywać relacje interpersonalne rodzeństw w podokresie późnej dorosłości.

W oparciu o powyższe przesłanki sformułowano hipotezę szczegółową.

Hipoteza 2.1. Czynnik Ciepło ujawniany w relacjach interpersonalnych dorosłych rodzeństw osiąga wyższe wartości średnie w podokresie późnej dorosłości niż w podokresach wczesnej i średniej dorosłości.

Hipoteza 3. *Zmienna „płeć" różnicuje jakość relacji interpersonalnych rodzeństw w okresie dorosłości.*

Wyniki dotychczas przeprowadzonych analiz pozwalają twierdzić, że kobiety cechuje wyższy niż mężczyzn poziom *wspólnotowości* (zmienna porównywana do wymiaru Ciepła, zob. Wojciszke, Szlendak, 2010). Wspólnotowość obejmuje treści odnoszące się do społecznego i moralnego funkcjonowania człowieka oraz do tego, czy jego działania przynoszą innym ludziom zyski czy straty. Warto podkreślić, że wymiar *wspólnotowości* dodatnio koreluje ze skalą Kobiecości, z Ugodowością i Ekstrawersją, a ujemnie z Neurotyzmem (Ebert i in., 2014; Wojciszke, Szlendak, 2010). Ponadto kobiety zwykle częściej niż mężczyźni znajdują się w centrum życia rodzinnego (Liebler, Sandefur, 2002), przejawiając tendencję do większego angażowania w więzi z rodzeństwem niż mężczyźni (Voorpostel i in., 2007). Na tej podstawie przyjęto, że ustosunkowania interpersonalne kobiet z osobami tworzącymi rodzeństwo cechują wyższe wyniki średnie w zakresie Ciepła niż relacje z rodzeństwem rozwijane i utrzymywane przez mężczyzn.

W oparciu o powyższe przesłanki sformułowano hipotezy szczegółowe.

Hipoteza 3.1. Zmienna „płeć" różnicuje jakość relacji interpersonalnych rodzeństw w podokresie wczesnej dorosłości.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Hipoteza 3.2. Kobiety w podokresie wczesnej dorosłości uzyskują wyższe wyniki średnie w zakresie czynnika Ciepło niż mężczyźni.

Hipoteza 3.3. Zmienna „płeć" różnicuje jakość relacji interpersonalnych rodzeństw w podokresie średniej dorosłości.

Hipoteza 3.4. Kobiety w podokresie średniej dorosłości uzyskują wyższe wyniki średnie w zakresie czynnika Ciepło niż mężczyźni.

Hipoteza 3.5. Zmienna „płeć" różnicuje jakość relacji interpersonalnych rodzeństw w podokresie późnej dorosłości.

Hipoteza 3.6. Kobiety w podokresie późnej dorosłości uzyskują wyższe wyniki średnie w zakresie czynnika Ciepło niż mężczyźni.

***Hipoteza 4.** Zmienna „układ płci w rodzeństwie" różnicuje jakość relacji interpersonalnych rodzeństw w okresie dorosłości.*

W kwestii zmiennej płeć, silnie determinującej relacje rodzeństw w okresie dorosłości, można zauważyć niejednoznaczność rezultatów badawczych. Jedne badania wykazują, że rodzeństwo tej samej płci jest sobie bliższe niż rodzeństwo różnych płci (Buhrmester, Furman, 1990; Cicircelli, 1991; Lanthier i in., 1997; Voorpostel, Van der Lippe, 2007; Walęcka-Matyja, 2015a), podczas gdy inne prezentują wręcz przeciwne zależności lub nie wykazują żadnych (Harwas-Napierała, 2010b; McGhee, 1985; Minnett i in., 1983; Teti, Ablard, 1989).

Formułując hipotezę badawczą, odwołano się do badań wskazujących, że kobiety, które posiadały rodzeństwo płci żeńskiej deklarowały bliższe relacje niż uczestnicy badań posiadający rodzeństwo płci męskiej. Na tej podstawie przyjęto, że relacje interpersonalne w diadzie sióstr cechują się wyższymi wynikami średnimi w zakresie czynnika Ciepło niż relacje w pozostałych typach rodzeństw, tj. brat-brat, siostra-brat.

W oparciu o powyższe przesłanki sformułowano hipotezy szczegółowe.

Hipoteza 4.1. Zmienna „układ płci w rodzeństwie" różnicuje jakość relacji interpersonalnych rodzeństw w podokresie wczesnej dorosłości.

Hipoteza 4.2. Relacje w diadzie sióstr w podokresie wczesnej dorosłości cechują się wyższymi średnimi wskaźnikami Ciepła w porównaniu do relacji osób funkcjonujących w pozostałych układach płci w rodzeństwie.

Hipoteza 4.3. Zmienna „układ płci w rodzeństwie" różnicuje jakość relacji interpersonalnych rodzeństw w podokresie średniej dorosłości.

Hipoteza 4.4. Relacje w diadzie sióstr w podokresie średniej dorosłości cechują się wyższymi średnimi wskaźnikami Ciepła w porównaniu do relacji osób funkcjonujących w pozostałych układach płci w rodzeństwie.

Hipoteza 4.5. Zmienna „układ płci w rodzeństwie" różnicuje jakość relacji interpersonalnych rodzeństw w podokresie późnej dorosłości.

Hipoteza 4.6. Relacje w diadzie sióstr w podokresie późnej dorosłości cechują się wyższymi średnimi wskaźnikami Ciepła w porównaniu do relacji osób funkcjonujących w pozostałych układach płci w rodzeństwie.

***Hipoteza 5.** Zmienna „różnica wieku między rodzeństwem" różnicuje jakość relacji interpersonalnych w okresie dorosłości.*

Jak wynika z przeglądu literatury sam fakt posiadania młodszego czy starszego rodzeństwa nie determinuje takiej jakości relacji interpersonalnej jak różnica wieku

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

między rodzeństwem. Rodzeństwa, w których występuje duża różnica wieku, tj. od sześciu lat i powyżej, spostrzegają swą relację jako mniej konfliktową w porównaniu do rodzeństw znajdujących się w podobnym wieku (Kasten, 1997). Co więcej, stwierdzono, że większa różnica wieku między rodzeństwem często wiąże się z mniejszym zaangażowaniem w więź (Cicirelli, 1995). Z kolei mała różnica wieku między rodzeństwem wiąże się ze zbliżonym w czasie przechodzeniem członków rodzeństwa przez kolejne etapy życia, co sprzyja kształtowaniu między nimi pozytywnie nacechowanej więzi, opartej na wspólnych doświadczeniach (Elder, Caspi, 1988).

W oparciu o powyższe przesłanki sformułowano hipotezy szczegółowe.

Hipoteza 5.1. Zmienna „różnica wieku między rodzeństwem" różnicuje jakość relacji interpersonalnych w podokresie wczesnej dorosłości.

Hipoteza 5.2. Osoby w podokresie wczesnej dorosłości, tworzące rodzeństwa o małej różnicy wieku uzyskują wyższe wyniki średnie w zakresie Ciepła niż rodzeństwa o dużej i średniej różnicy wieku.

Hipoteza 5.3. Zmienna „różnica wieku między rodzeństwem" różnicuje jakość relacji interpersonalnych w podokresie średniej dorosłości.

Hipoteza 5.4. Osoby w podokresie średniej dorosłości, tworzące rodzeństwa o małej różnicy wieku uzyskują wyższe wyniki średnie w zakresie Ciepła niż rodzeństwa o dużej i średniej różnicy wieku.

Hipoteza 5.5. Zmienna „różnica wieku między rodzeństwem" różnicuje jakość relacji interpersonalnych w podokresie późnej dorosłości.

Hipoteza 5.6. Osoby w podokresie późnej dorosłości, tworzące rodzeństwa o małej różnicy wieku uzyskują wyższe wyniki średnie w zakresie Ciepła niż rodzeństwa o dużej i średniej różnicy wieku.

***Hipoteza 6.** Zmienna „kolejność urodzeń" różnicuje jakość relacji interpersonalnych rodzeństw w okresie dorosłości.*

Stwierdzono, że kolejność urodzenia wiąże się z pełnieniem zróżnicowanych funkcji w rodzinie, co determinuje relacje interpersonalne rodzeństw (Goetting, 1986). W badaniach wskazuje się, że pierworodni uważani są w podsystemie rodzeństwa za najbardziej inteligentnych, posłusznych oraz odpowiedzialnych. Nie przypisuje się im jednak tak dużej uczuciowości i kreatywności jak dzieciom urodzonym jako drugie i kolejne w rodzinie (Herrera i in., 2003; Richardson, Richardson, 1999). Zauważa się, że dzieci urodzone jako drugie w rodzinie często doświadczają postawy nadopiekuńczości ze strony rodziców, są rozpieszczane, a czasem traktowane nawet jako maskotki rodziny (Richardson, Richardson, 1999). Starsze rodzeństwo nie stanowi dla nich konkurencji do zajmowanej w rodzinie pozycji. Może to stanowić podstawę ich cieplejszego ustosunkowania do starszego rodzeństwa niż pierworodnych do dzieci urodzonych w drugiej kolejności. Podkreśla się, że wyniki badań w tym zakresie cechuje niejednorodność (Hardman i in., 2017; Salmon, Daly, 1998).

W oparciu o powyższe przesłanki sformułowano hipotezy szczegółowe.

Hipoteza 6.1. Zmienna „kolejność urodzeń" różnicuje jakość relacji interpersonalnych rodzeństw w podokresie wczesnej dorosłości.

Hipoteza 6.2. Osoby w podokresie wczesnej dorosłości, urodzone jako pierwsze w rodzeństwie uzyskują niższe wyniki średnie w zakresie Ciepła niż osoby urodzone jako drugie.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Hipoteza 6.3. Zmienna „kolejność urodzeń" różnicuje jakość relacji interpersonalnych rodzeństw w podokresie średniej dorosłości.

Hipoteza 6.4. Osoby w podokresie średniej dorosłości, urodzone jako pierwsze w rodzeństwie uzyskują niższe wyniki średnie w zakresie Ciepła niż osoby urodzone jako drugie.

Hipoteza 6.5. Zmienna „kolejność urodzeń" różnicuje jakość relacji interpersonalnych rodzeństw w podokresie późnej dorosłości.

Hipoteza 6.6. Osoby w podokresie późnej dorosłości, urodzone jako pierwsze w rodzeństwie uzyskują niższe wyniki średnie w zakresie Ciepła niż osoby urodzone jako drugie.

***Hipoteza 7.** Retrospektywna ocena stylów rodzicielskich ma wartość predykcyjną dla jakości relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw.*

Zgodnie z założeniami paradygmatu systemowego struktura podsystemu rodzicielskiego wpływa na podsystem dzieci (Minuchin, 1988; Plopa, 2005). Badacze reprezentujący nurt teorii społecznego uczenia się także podkreślają, że większość kontekstów rodzinnych dostarcza wielu okazji do działania procesów społecznego uczenia się, a członkowie rodziny stanowią doskonałe wzorce osobowe. Dzieci nabywają kompetencje społeczne w interakcji z rodzicami i rodzeństwem oraz obserwując przebieg interakcji członków rodziny z innymi osobami (Bandura, 1977; Slomkowski i in., 2001). W wielu badaniach potwierdzono, że charakter relacji w małżeństwie i rodzeństwie jest skorelowany (Dunn i in., 1999; Reese-Weber, Kahn, 2005).

***Hipoteza 8.** Badani oceniający retrospektywnie style rodzicielskie jako Demokratyczny oraz Liberalno-kochający przejawiają relacje z dorosłym rodzeństwem oparte na czynniku Ciepła.*

Wyniki badań nad znaczeniem stylów rodzicielskich dla kształtowania relacji między rodzeństwem w okresie wczesnej ontogenezy wskazują, że style rodzicielskie charakteryzujące się pozytywnym ustosunkowaniem uczuciowym do dziecka oraz zgodnością wpływają na poziom Ciepła w relacjach interpersonalnych z rodzeństwem (Belsky, Volling, 1992). Styl Demokratyczny uczy zasad współpracy, otwartości na doświadczenie i samodzielności. Ponadto kształtuje postawę odpowiedzialności oraz przyczynia się do nauki konstruktywnego rozwiązywania konfliktów, co wpływa na lepsze relacje z rodzeństwem niż w przypadku stosowania przez rodziców innych stylów wychowania np. Autokratycznego, Liberalno-niekochającego (Hurlock, 1985; Rostowska, 1996; Ryś, 2001). Zatem przyjęto, że retrospektywna ocena stylów rodzicielskich Demokratycznego lub/i Liberalno-kochającego wiąże się z wysokim poziomem Ciepła w relacjach dorosłych rodzeństw.

Analizując kwestię zgodności stylów wychowania preferowanych przez rodziców, należy podkreślić, że stanowiła ona przedmiot zainteresowania naukowego wielu badaczy, którzy odnoszą się do niej w niejednoznaczny sposób. Zdaniem Thomasa Gordona (1998) rozbieżności w poglądach rodziców na proces wychowania dziecka nie są dla niego szkodliwe, a raczej wskazują na naturalność we wzajemnych kontaktach, a czasami nawet na brak konsekwencji czy obustronnych, wcześniejszych ustaleń między dorosłymi. Natomiast w opinii innych

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

autorów (por. Przetacznik-Gierowska, Włodarski, 2015) brak spójności w postępowaniu rodziców zaburza prawidłowy przebieg procesu wychowania dziecka, prowadząc do ukształtowania u niego niepożądanych cech osobowości, np. roszczeniowość.

Hipoteza 9. *Wymiary relacji interpersonalnych rodzeństw w okresie dorosłości wiążą się z doświadczaniem samotności.*

Hipoteza 9.1. Występuje zależność o charakterze ujemnym między wymiarem Ciepła w relacjach dorosłego rodzeństwa a samotnością.

Opierając się na dotychczasowych wynikach badań przyjęto, że niski poziom satysfakcji z relacji interpersonalnych z innymi ludźmi jest związany z doświadczaniem samotności. Samotność jako odczucie o charakterze uniwersalnym często umiejscawia ludzi w strefie ryzyka zachorowalności, emocjonalnych i behawioralnych problemów (Edwards i in., 2001; Hansson i in., 1987; Lau, Kong, 1999; Pavot i in., 1990; Rokach, Neto, 2005).

Hipoteza 10. *Wymiary relacji interpersonalnych rodzeństw w okresie dorosłości wiążą się z dobrostanem psychicznym.*

Hipoteza 10.1. Występuje zależność o charakterze dodatnim między wymiarem Ciepła w relacjach dorosłego rodzeństwa a dobrostanem psychicznym.

Badania prowadzone z różnych perspektyw teoretycznych dostarczają dowodów, że bliskie związki z innymi ludźmi mogą być nie tylko korelatem dobrostanu jednostki, lecz także jego siłą sprawczą. Bliskie związki są niezbędne dla odczuwania przez człowieka dobrostanu psychologicznego, ale tylko wtedy, jeśli zawierają w sobie pozytywne interakcje (Czapiński, 2009; Marotta, 2015; Myers, Diener, 1995; O'Bryant, 1988). Zakłada się zatem, że dorośli niedoświadczający trudności w funkcjonowaniu psychicznym będą postrzegać swe relacje z rodzeństwem jako oparte na Cieple.

Hipoteza 11. *Wymiary relacji interpersonalnych rodzeństw w okresie dorosłości wiążą się ze zdrowiem psychicznym.*

Jak wynika z przeglądu literatury utrzymywanie życzliwych oraz bliskich relacji z innymi stanowi marker dobrego zdrowia psychicznego, które jak procesy wsparcia społecznego buforuje człowieka przed niekorzystnymi skutkami stresu (Bedford, 1989; Galambos i in., 2006). Uważa się, że osoby posiadające sieć satysfakcjonującego ich wsparcia społecznego deklarują mniejsze nasilenie objawów depresyjnych w porównaniu do osób niezadowolonych z kontaktów społecznych i słabo spostrzegających dostępność sieci wsparcia (Pennix i in., 1999).

W oparciu o powyższe przesłanki sformułowano hipotezy szczegółowe.

Hipoteza 11.1. Występuje zależność o charakterze dodatnim między wymiarem Ciepła w relacjach dorosłego rodzeństwa a zdrowiem psychicznym.

Hipoteza 11.2. Występuje zależność o charakterze ujemnym między wymiarem Ciepła w relacjach dorosłego rodzeństwa a depresją.

Hipoteza 12. *Wymiary relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw wiążą się z odczuwaniem stresu.*

Hipoteza 12.1. Występuje zależność o charakterze ujemnym między wymiarem Ciepła w relacjach dorosłego rodzeństwa a odczuwanym stresem.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

W wielu pracach naukowych autorzy podkreślają wyjątkowo pozytywną rolę rodzeństwa w opanowywaniu doświadczania stresu (Hobfoll, 2010; Jelonkiewicz, Kosińska-Dec, 2004; Juczyński, Ogińska-Bulik, 2003). Już od okresu wczesnego dzieciństwa obserwuje się przypadki udzielania młodszemu rodzeństwu wsparcia przez starsze rodzeństwo, szczególnie w przypadku negatywnych sytuacji rodzinnych (Brody, 2004). Wyniki badań wskazują także, iż dorosłe rodzeństwo może na sobie wzajemnie polegać, szczególnie w sytuacji stresogennego kryzysu, choć zauważa się również udzielanie wsparcia podczas pozytywnych wydarzeń życiowych (Cicirelli, 1995; Moyer, 1992).

Hipoteza 13. *Zróżnicowane natężenie czynników Ciepła, Konfliktu i Rywalizacji umożliwia wyróżnienie wzorców relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw.*

Charakteryzując relację interpersonalną z rodzeństwem, wskazuje się na jej złożoność oraz wieloaspektowość. Według Lanthiera, Stockera i Furmana (1997) w stosunkach z rodzeństwem można wyróżnić trzy czynniki: Ciepło, Konflikt i Rywalizację. Uważa się, że stanowią one raczej trzy odrębne czynniki, a nie przeciwległe krańce pojedynczego kontinuum (tj. relacji interpersonalnej). Lanthier i in. (1997) podkreślają, że mimo uniwersalnego charakteru wymienionych wymiarów więzi z rodzeństwem w okresie dorosłości cechuje je odmienna jakość i natężenie, co pozwala sądzić, iż występują określone wzorce relacji interpersonalnych rodzeństw.

W badaniach przeprowadzonych w grupie młodych dorosłych, dotyczących określenia związków między czynnikami relacji z rodzeństwem a dobrostanem stwierdzono, że rodzeństwa ujawniające harmonijne relacje interpersonalne (wysokie Ciepło, niski Konflikt) osiągały wyższe wyniki średnie w zakresie dobrostanu niż rodzeństwa z grupy charakteryzowanej przez wysoki poziom Ciepła i Konfliktu (Sherman i in., 2006).

W oparciu o powyższe przesłanki sformułowano hipotezy szczegółowe.

Hipoteza 13.1. Profile relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw różnicują jakość ich funkcjonowania psychospołecznego.

Hipoteza 13.2. Zakłada się, że osoby o profilu relacji z rodzeństwem odzwierciedlającym wysoki poziom Ciepła w stosunku do poziomów Konfliktu i Rywalizacji wykazują adaptacyjny wzorzec funkcjonowania psychospołecznego.

Hipoteza 13.3. Przyjęto, że osoby o profilu relacji z rodzeństwem odzwierciedlającym niski poziom Ciepła w stosunku do poziomów Konfliktu i Rywalizacji wykazują nieadaptacyjny wzorzec funkcjonowania psychospołecznego.

Hipoteza 14. *Doświadczanie krytycznych wydarzeń życiowych wiąże się z pozytywnymi aspektami relacji interpersonalnych rodzeństw w okresie dorosłości.*

W przeprowadzonych badaniach stwierdzono, że doświadczanie krytycznych wydarzeń życiowych powoduje zacieśnienie więzi z rodzeństwem oraz wzajemne udzielanie wsparcia (Cicirelli, 1995; Goetting, 1986; Rice, 1998).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

5.2. Charakterystyka narzędzi badawczych

W gromadzeniu danych empirycznych zastosowano procedurę testowania jako podstawową metodę diagnostyczną (Stempewska-Żakowicz, 2009). Polega ona na wykonaniu przez osobę badaną polecenia, które w tym przypadku stanowiło ustosunkowanie się do podanych twierdzeń i udzielenie odpowiedzi na podstawie dokonanego wyboru. Test psychologiczny uznawany jest za procedurę diagnostyczną, która umożliwia pozyskanie próbki zachowań stanowiących wskaźniki danej cechy psychologicznej (Hornowska, 2010).

W celu uzyskania odpowiedzi na sformułowane pytania badawcze wykorzystano następujące narzędzia badawcze:

1. Adult Siblings Relationships Questionnaire Stockera i in., (1997) w adaptacji Walęckiej-Matyji (2014c).
2. Social and Emotional Loneliness Scale for Adults (SELSA-S) DiTommaso, Brannen, Best (2004) w adaptacji Adamczyk, DiTommaso (2014).
3. Skala Mental Health Continuum-Short Form MHC-SF Keyesa (2008) w adaptacji Karaś, Cieciucha, Keyesa (2014).
4. Kwestionariusz Styl Wychowania w Rodzinie Własnej w opracowaniu Ryś (2009).
5. Social Readjustment Rating Scale (SRRS) Holmes, Rahe (1967).
6. Kwestionariusz Ogólnego Stanu Zdrowia GHQ-28 Goldberga w adaptacji Makowskiej, Merecz (2001).
7. Skala Odczuwanego Stresu (PSS-10) S. Cohena, T. Kamarckaa, R. Mermelsteina w adaptacji Juczyńskiego, Ogińskiej-Bulik (2009).
8. Kwestionariusz wywiadu opracowany przez autorkę.

Dobór narzędzi podyktowany był podjętą problematyką i wyznaczonymi celami badań. Zastosowane narzędzia badawcze powszechnie uznane są za diagnostycznie wartościowe i cechują się wysoką trafnością oraz rzetelnością, co przyczynia się do zwiększenia prawidłowości wnioskowania. Poniżej dokonano szczegółowej charakterystyki każdego z nich.

Kwestionariusz Relacji Dorosłego Rodzeństwa (ASRQ – Adult Siblings Relationships Questionnaire) Stockera i in., (1997) w adaptacji Walęckiej-Matyji został wykorzystany do pomiaru psychologicznych aspektów relacji interpersonalnej z rodzeństwem w okresie dorosłości. Oceniana była percepcja zachowań i uczuć badanych wobec rodzeństwa, jak również postrzeganie u rodzeństwa zachowań oraz uczuć przejawianych wobec badanych.

Pierwotna wersja ASRQ składała się z pytań opracowanych na podstawie koncepcyjnej analizy relacji rodzeństw w okresie dzieciństwa oraz dorosłości, opartej na dotychczasowych wynikach badań (Cicirelli, 1982; Bedford, 1989; Furman, Buhmaster, 1985; Stocker i in., 1989; Stocker, McHale, 1992). Rozpatrując genezę powstania kwestionariusza, należy podkreślić, że początkowo był on skonstruowany ze 100 pozycji i otwartych opisów relacji z rodzeństwem. Na podstawie analiz psychometrycznych opisów uczestników badania pilotażowego wprowadzono do niego wiele zmian. Próbna wersja

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

ASRQ charakteryzowała się odrębnymi skalami, w których respondenci mogli wyrazić opinie dotyczące swojego zachowania wobec rodzeństwa oraz własnych uczuć odnoszących się do zachowania rodzeństwa wobec nich. Z uwagi na fakt, iż oceny te były bardzo silnie skorelowane, pozycje ASRQ zostały połączone w celu utworzenia 14 diadycznych kategorii relacji opisanych wcześniej. Niektóre z pytań uznane za zbyt trudne do zrozumienia – usunięto. Ostateczna wersja Adult Sibling Relationship Questionnaire zawiera 81 itemów, które tworzą 14 skal: Uczucia, Wiedza, Bliskość (Zażyłość), Wsparcie Emocjonalne, Podziw, Podobieństwo, Wsparcie Instrumentalne, Akceptacja, Przeciwieństwo, Dominacja, Kłótnia, Konkurencja, Rywalizacja Matczyna, Rywalizacja Ojcowska. Wszystkie pozycje ASRQ (z wyjątkiem Rywalizacji) oceniane są na skali Likerta od „prawie wcale" (1 punkt) do „bardzo dużo" (5 punktów). Skala Likerta została wykorzystana w kwestionariuszu celem porównania siły uczuć lub percepcji badanych osób (McNeill, Chapman, 2005). Stocker i współpracownicy (1997) zaproponowali, aby pozycje odnoszące się do czynnika Rywalizacja w rodzeństwie były szacowane w skali od 0 do 2 punktów. Autorzy kwestionariusza przyjęli bowiem, że najczęściej występują trzy typy sytuacji: dziecko nie jest faworyzowane przez rodziców (0 punktów), rodzice czasami faworyzują jedno lub drugie dziecko (1 punkt) oraz rodzice zwykle wyróżniają jedno dziecko w stosunku do pozostałych (2 punkty).

Analiza czynnikowa oryginalnej wersji ASRQ wskazała istnienie trzech głównych czynników cechujących relację między rodzeństwem: Ciepło, Konflikt i Rywalizacja, które wyjaśniały 70% wariancji wyników. Właściwości psychometryczne kwestionariusza opracowano na próbie 383 studentów (128 mężczyzn i 255 kobiet o średniej wieku 21 lat) i oceniono jako dobre (α-Cronbacha dla poszczególnych czynników w przedziale 0,88–0,97) (Lanthier i in., 1997). Wyniki innych badań konfirmują pogląd, że właściwości psychometryczne ASRQ umożliwiają prowadzenie rzetelnych badań naukowych (Heyeres, 2006; Marotta, 2015; Sump, 2016; Stewart i in., 1998; Tani i in., 2013).

Inspirację do podjęcia prac nad polską adaptacją ASRQ stanowił brak na polskim gruncie ogólnie dostępnego narzędzia do badania psychologicznych aspektów relacji z rodzeństwem w okresie dorosłości. Zaplanowano zrealizowanie trzech głównych celów badawczych.

Pierwszym z nich było przetłumaczenie angielskiej wersji ASRQ na język polski. Kolejny etap pracy dotyczył sprawdzenia równoważności obu wersji kwestionariusza. Natomiast ostatni cel był związany z weryfikacją struktury czynnikowej oraz ustaleniem właściwości psychometrycznych polskiej wersji kwestionariusza ASRQ. Poniżej przedstawiono przebieg poszczególnych etapów procesu adaptacji do warunków polskich narzędzia do badania relacji z dorosłym rodzeństwem[6].

Procedurę adaptacyjną zaplanowano zgodnie z zasadami translacji z wykazaniem wierności tłumaczenia (Ciechanowicz, 1990). Zastosowana metoda

6 Prace nad polską adaptacją ASRQ rozpoczęto po uzyskaniu zgody autorów, zobowiązując się jednocześnie do udostępnienia im uzyskanych za pomocą kwestionariusza wyników.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

translacji zakłada wierny przekład wersji oryginalnej z możliwością dokonywania zmian tam, gdzie wydają się one niezbędne ze względu na specyfikę danego języka (Drwal, 1990).

Porządek prac translacyjnych nad kwestionariuszem ASRQ zakładał następujące po sobie czynności:

a) tłumaczenie wersji oryginalnej na język polski wraz z korektą,
b) tłumaczenie zwrotne na język angielski,
c) badanie grupy osób dwujęzycznych.

Charakteryzując pierwszy etap prac, wskazuje się, że tłumaczenie wersji oryginalnej kwestionariusza ASRQ było wynikiem zaangażowania trzech tłumaczy z biegłą znajomością języka angielskiego, posiadających doświadczenie z zakresu badań psychologicznych. Następnie dokonano porównania otrzymanych rezultatów i oznaczono te twierdzenia, którymi zaproponowane tłumaczenia różniły się (dotyczyło to dziesięciu pozycji). Ponownie skontaktowano się z tłumaczami, by dokonali powtórnego tłumaczenia wyróżnionych twierdzeń. Podczas kolejnego porównania przekładów ujawniły się rozbieżności w czterech twierdzeniach. Wątpliwości wyjaśniono na wspólnym spotkaniu, w wyniku którego opracowano uzgodnioną wersję kwestionariusza ASRQ. Kolejny etap pracy dotyczył zwrotnego tłumaczenia (ang. *back translation*) ostatecznej wersji kwestionariusza ASRQ na język angielski. Wykonał je profesjonalny tłumacz, po czym oczekiwano na opinię autorów. Po zaakceptowaniu przesłanej wersji kwestionariusza przez autorów przystąpiono do realizacji planu badań.

Analizy równoważności językowej wersji oryginalnej i wersji polskiej dokonano na Próbie 1. Tworzyli ją studenci kierunku Filologia angielska z Uniwersytetu Łódzkiego, którzy w październiku 2013 r. wypełnili najpierw wersję oryginalną kwestionariusza, a potem w drugiej połowie listopada 2013 r. jego polską wersję (zastosowano 35-dniową przerwę między badaniami). W badaniach uczestniczyło 80 dwujęzycznych studentów (64 kobiet (80%) oraz 16 mężczyzn (20%) w wieku od 18 do 25 lat ($M = 20,8$; $SD = 1,82$). W badanych próbach dążono do wyrównania rozkładu płci, jednak było to nieosiągalne, bowiem studentki liczebnie przeważają znacząco nad studentami.

Badania odbywały się podczas zajęć, a udział w nich miał charakter dobrowolny i anonimowy. W celu weryfikacji hipotezy, iż wartości przeciętne mierzone średnią arytmetyczną w obrębie poszczególnych zmiennych są istotnie koherentne w wersji oryginalnej i polskiej zastosowano test t-Studenta dla prób zależnych. W związku z dużą liczebnością próby ($n = 80$) skorzystano z założeń Centralnego Twierdzenia Granicznego Lindeberga-Levy'ego, które wskazuje, że suma niezależnych zmiennych losowych spełniających zupełnie naturalne warunki ma w przybliżeniu rozkład normalny (King, Minium, 2009; Szymczak, 2010).

Uzyskane wyniki wykazały, że istnieje istotna statystycznie zgodność między wersją oryginalną i wersją polską. Odpowiadające sobie skale obu wersji kwestionariusza ASRQ korelowały ze sobą na poziomie istotności $p < 0,001$. Ponadto dla żadnej z par odpowiadających sobie skal nie stwierdzono istotnej statystycznie różnicy wyników (tab. 4).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 4. Wartości współczynnika korelacji liniowej r-Pearsona między głównymi czynnikami polskiej i oryginalnej wersji ASRQ oraz porównanie średnich wyników w poszczególnych skalach

Skale		r	Wersja oryginalna ASRQ		Wersja polska ASRQ		t	p
			M	SD	M	SD		
Ciepło (C)		0,943***	143,83	36,89	142,80	39,21	0,700	0,486
Podskale	Podobieństwo	0,866***	11,35	3,20	11,13	3,54	1,131	0,261
	Bliskość	0,904***	17,03	5,74	17,00	6,39	0,082	0,935
	Uczucia	0,897***	19,75	6,52	19,69	6,79	0,185	0,854
	Podziw	0,906***	19,11	5,44	18,93	5,77	0,685	0,496
	Wsparcie Emocjonalne	0,885***	19,15	6,25	18,65	6,35	1,481	0,142
	Wsparcie Instrumentalne	0,822***	16,66	5,04	19,96	5,39	–0,857	0,394
	Akceptacja	0,908***	20,70	4,75	20,81	5,17	–0,464	0,644
	Wiedza	0,905***	20,08	5,74	19,64	5,89	1,538	0,128
Konflikt (K)		0,984***	52,53	14,68	51,95	14,38	1,939	0,056
Podskale	Kłótnia	0,969***	13,19	4,45	13,29	4,22	–0,806	0,422
	Przeciwieństwo	0,939***	13,26	4,77	13,15	4,76	0,606	0,546
	Konkurencja	0,930***	13,25	4,44	12,91	4,31	1,835	0,070
	Dominacja	0,967***	12,83	4,35	12,60	4,47	1,754	0,083
Rywalizacja (R)		0,904***	7,28	5,01	7,09	5,26	0,741	0,461
Podskale	Rywalizacja Matczyna	0,888***	5,08	2,45	4,91	2,69	1,175	0,244
	Rywalizacja Ojcowska	0,886***	2,20	3,29	2,18	3,48	0,137	0,891

Objaśnienia: r – miara współczynnika korelacji liniowej r-Pearsona; M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; t – wartość testu t-Studenta; p – dwustronna istotność statystyczna; *** – $p < 0{,}001$.

Źródło: Walęcka-Matyja (2014c), s. 77–88.

Wyniki pierwszej przebadanej grupy posłużyły do dokonania weryfikacji polskiego tłumaczenia ASRQ. Podsumowując ten etap pracy, stwierdzono, że analiza korelacji wyników polskiej wersji ASRQ z wynikami wersji oryginalnej ASRQ pozwala uznać polski przekład za równoważny pod względem językowym angielskiej wersji ASRQ.

Celem kolejnego etapu pracy nad narzędziem było zweryfikowanie struktury czynnikowej polskiej wersji kwestionariusza ASRQ. W okresie od stycznia do maja 2014 r. przeprowadzono drugie badanie. Uczestniczyło w nim 406 studentów różnych kierunków studiów Uniwersytetu Łódzkiego i Politechniki Łódzkiej. Miało

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

ono charakter samoopisowy, grupowy. Uczestniczyło w nim jednocześnie od 20 do 25 osób. Instrukcja była każdorazowo odczytywana przez badacza. Studenci wykazywali prospołeczne postawy wobec zaproponowanego im udziału w badaniu. Poza kwestionariuszem ASRQ badani zostali poproszeni o wypełnienie metryczki oraz narzędzi badawczych zastosowanych w celu określenia trafności ASRQ[7], tj. Skali Samooceny (SES) Rosenberga w adaptacji Marioli Łaguny, Kingi Lachowicz-Tabaczek, Ireny Dzwonkowskiej[8] (Próba 2, n = 84), Indeksu Reaktywności Interpersonalnej (IRI) Marka H. Davisa w adaptacji Marii Kaźmierczak, Plopy, Sylwiusza Retowskiego[9] (Próba 3, n = 84) oraz Skali Poczucia Sensu Życia (PIL) Jamesa C. Crumbaugha i Leonarda T. Macholicka (1964) w przekładzie Zenomeny Płużek[10] (Próba 3, n = 102). Wypełnienie kompletu testów zajęło respondentom ok. 40 minut.

Charakteryzując uczestników badań, wskazuje się, że 58,9% badanych stanowiły kobiety (n = 239), a mężczyźni 41,1% (n = 167). Wiek badanych mieścił się w przedziale od 18 do 35 roku życia (M = 23,7; SD = 3,891). Informowali oni o swej relacji z dorosłym rodzeństwem, które miało co najmniej 18 lat (M = 26,5; SD = 5,097). Respondenci zamieszkiwali głównie tereny miejskie, pochodzili z rodzin o pełnej strukturze, a sytuację materialną określali jako dobrą lub przeciętną.

Podejmując się weryfikacji struktury czynnikowej polskiej wersji ASRQ, wykonano analizę czynnikową w odmianach EFA (eksploracyjna) i CFA (konfirmacyjna). Bazowano na założeniach przyjętych przez autorów wersji oryginalnej, którzy uznali, że naturę relacji między rodzeństwem najlepiej oddaje model trójczynnikowy (Stocker i in., 1997). Na próbie badanych osób (N = 406) przeprowadzono analizę głównych czynników (model EFA[11]) metodą rotacji Oblimin z normalizacją Kaisera. Typ

7 Z powodu braku zobiektywizowanych, polskich metod do badania psychologicznych aspektów relacji z rodzeństwem wykorzystano te, które w założeniach teoretycznych były związane z jakością relacji interpersonalnych.

8 ***Skala samooceny*** (SES) Rosenberga (1965) (w opracowaniu Łaguny, Lachowicz-Tabaczek, Dzwonkowskiej, 2007) służy do pomiaru ogólnego poziomu samooceny, czyli stosunku do własnej osoby, który ujawniany w samoopisie jest traktowany jako względnie stała cecha, a nie chwilowy stan. Skala składa się z 10 twierdzeń. Osoba badana jest proszona o wskazanie, w jakim stopniu zgadza się z każdym z nich, udzielając odpowiedzi na czterostopniowej skali. Metoda rzetelna (0,81 do 0,83) i trafna. Stwierdzono także dość satysfakcjonującą stabilność narzędzia (Łaguna i in., 2007).

9 ***Indeks Reaktywności Interpersonalnej*** (IRI) Davisa (1980) (w polskiej adaptacji Kaźmierczak, Plopy, Retowskiego, 2007) mierzy empatię, która zawiera następujące czynniki składowe: Empatyczną Troskę, Przyjmowanie Perspektywy oraz Osobistą Przykrość. Składa się on z 28 itemów. Odpowiedzi zaznacza się na 5-stopniowej skali Likerta. Rzetelności wszystkich skal (Empatyczna Troska: 0,78; Osobista Przykrość: 0,78; Przyjmowanie Perspektywy: 0,74) są wysokie. Narzędzie cechuje wystarczająca trafność kryterialna i teoretyczna (Kaźmierczak i in., 2007).

10 ***Skala Poczucia Sensu Życia*** (PIL) Crumbauga i Macholicka (1964) (w opracowaniu Płużek, 1981) służy do pomiaru poczucia sensu życia oraz celów życiowych. Podstawę teoretyczną dla stworzenia narzędzia stanowiła koncepcja frustracji egzystencjalnej i nerwicy noogennej Viktora Frankla. PIL składa się z trzech części. Część pierwsza zawiera 20 par stwierdzeń, do których badany ustosunkowuje się na skali 7-stopniowej. Natomiast dwie kolejne części skali, stanowiące formę zdań niedokończonych i zachętę do wypowiedzi wolnej dotyczącej dążeń, ambicji i celów w życiu, pozwalają na przeprowadzenie analizy jakościowej. W pracy wykorzystano pierwszą część PIL. Skala Poczucia Sensu Życia cechuje się dobrymi właściwościami psychometrycznymi (rzetelność od 0,64 do 0,70; trafność wystarczająca) (za: Siek, 1993).

11 Analiza czynnikowa w modelu EFA polega na odnalezieniu grupy zmiennych (czynników) tłumaczących korelacje pomiędzy obserwowalnymi zmiennymi (Zakrzewska, 2004).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

rotacji wybrano ze względu na zakładaną możliwość skorelowania czynników (Stocker i in., 1997; Tabachnick, Field, 2007). Miary adekwatności doboru próby były satysfakcjonujące. Wysoka wartość wskaźnika KMO (0,911) uzasadniała twierdzenie, że struktura wewnętrzna skali wyłoniona w analizie czynnikowej była wyraźna i rzetelna (Hutcheson, Sofroniou, 1999). Test sferyczności Bartletta ($\chi^2(91) = 4011{,}104$; $p < 0{,}0001$) wykazał, że macierz korelacji nie miała charakteru jednostkowego (Field, 2005). Przeprowadzona analiza wskazała na trzy czynniki z wartościami własnymi większymi niż 1, które wyjaśniały 73,1% całkowitej wariancji (tab.5).

Tabela 5. Struktura czynnikowa polskiej wersji ASRQ przy rozwiązaniu trójczynnikowym

Podskale ASRQ	Czynnik 1 (45,98%)	Czynnik 2 (18,60%)	Czynnik 3 (8,55%)
Wsparcie Emocjonalne	0,92		
Bliskość	0,92		
Uczucia	0,90		
Wiedza	0,88		
Podziw	0,80		
Podobieństwo	0,80		
Akceptacja	0,78		
Wsparcie Instrumentalne	0,75		
Przeciwieństwo		0,88	
Kłótnia		0,85	
Dominacja		0,84	
Konkurencja		0,77	
Rywalizacja Ojcowska			0,85
Rywalizacja Matczyna			0,84

Źródło: Walęcka-Matyja (2014b), s. 77–88.

Wszystkie skale osiągnęły wysokie ładunki czynnikowe powyżej przyjętego kryterium wagi ładunku na poziomie 0,50 (Field, 2005). Pierwszy czynnik został oznaczony jako Ciepło. Wyjaśniał on 46,0% wariancji wyników uzyskanych w polskiej wersji ASRQ. Wymiar Ciepło charakteryzuje pozytywną relację interpersonalną z rodzeństwem, cechującą się przejawianiem akceptacji w stosunku do rodzeństwa, posiadaniem wiedzy o nim, spostrzeganiem podobieństwa do niego, podziwianiem rodzeństwa, rozumieniem rodzeństwa oraz udzielaniem wsparcia na wymiarach emocjonalnym i instrumentalnym. Ciepło składa się z 8 podskal, które zaprezentowano poniżej.

Podskala *Podobieństwo* określa poziom zgodności rodzeństwa w zakresie osobowości, poglądów oraz preferowanego stylu życia.

Podskala *Bliskość* ocenia poziom zaangażowania w relację z rodzeństwem. Przejawia się w okazywaniu rodzeństwu zainteresowania i zrozumienia, a także w prowadzeniu z nim rozmów o ważnych dla niego sprawach, o uczuciach.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Podskala *Uczucia* oznacza poziom pozytywnych uczuć przejawianych przez rodzeństwa, które tworzą przyjacielski, bliski związek.

Podskala *Podziw* odnosi się do poziomu odczuwania dumy i uznania z powodu posiadania rodzeństwa.

Podskala *Wsparcie Emocjonalne* określa sposób zachowania rodzeństwa w sytuacjach trudnych, np. przejawianie zachowań pocieszających, udzielanie pomocy, wspólne omawianie ważnych decyzji.

Podskala *Wsparcie Instrumentalne* opisuje sposób zachowania rodzeństwa w sytuacjach trudnych, np. kierowanie do rodzeństwa prośby o pomoc, udzielanie praktycznych wskazówek, poszukiwanie pomocy materialnej u rodzeństwa.

Podskala *Akceptacja* oznacza poziom wyrażania poszanowania i uznania dla osobowości, stylu życia oraz pomysłów rodzeństwa.

Podskala *Wiedza* ocenia poziom wiadomości o rodzeństwie, o jego relacjach z innymi osobami, o jego pomysłach.

Drugi czynnik określono jako *Konflikt*. Wyjaśniał on 18,6% wariancji wyników uzyskanych w polskiej wersji kwestionariusza. Czynnik *Konflikt* opisuje relację, która charakteryzuje się niskim stopniem porozumienia między osobami tworzącymi podsystem rodzeństwa, dążeniem do dominacji w stosunkach interpersonalnych, spostrzeganiem wzajemnego przeciwieństwa i przejawianiem zachowań konkurencyjnych w stosunku do rodzeństwa. *Konflikt* składa się z czterech podskal, które zoperacjonalizowano poniżej.

Podskala *Kłótnia* oznacza poziom komunikowania się z rodzeństwem w sposób oparty na niezgodności i krytyce.

Podskala *Przeciwieństwo* określa poziom spostrzegania rodzeństwa jako irytującego, podejmującego działania na złość drugiemu rodzeństwu i ośmieszające je.

Podskala *Konkurencja* ujawnia poziom występowania między rodzeństwem współzawodnictwa, zazdrości oraz rywalizacji w zakresie podejmowanych działań.

Podskala *Dominacja* wskazuje na priorytetową rolę pełnioną przez jedną osobę w rodzeństwie, która traktuje drugą osobę z rodzeństwa z wyższością i narzuca jej swoją wolę.

Trzeci wyodrębniony w analizie czynnik to Rywalizacja. Wyjaśniał on 8,5% wariancji wyników uzyskanych w polskiej wersji ASRQ. W relacji z rodzeństwem czynnik *Rywalizacja* odnosi się do określenia poziomu, w jakim czuje się ono traktowane przez rodziców bezstronnie lub niesprawiedliwie w porównywalnych sytuacjach (Walęcka-Matyja, 2016b). Pozwala on zidentyfikować czy badanego lub jego rodzeństwo, czy obydwoje z rodzeństwa łączy relacja przywiązaniowa z rodzicem (Stocker i in., 1997). Składa się z dwóch podskal: *Rywalizacja Matczyna* oraz *Rywalizacja Ojcowska*. *Rywalizacja Matczyna* określa poczucie niesprawiedliwego traktowania jednego z rodzeństwa przez matkę. Natomiast *Rywalizacja Ojcowska* oznacza poczucie niesprawiedliwego traktowania jednego z rodzeństwa przez ojca.

Reasumując, wyniki polskiej skali można traktować podobnie jak w oryginale jako wskaźnik jakości relacji z rodzeństwem w okresie dorosłości.

W celu oceny trafności czynnikowej kwestionariusza przeprowadzono konfirmacyjną analizę czynnikową (CFA) opartą na modelowaniu równań strukturalnych

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

(Byrne, 2010; Bedyńska, Książek, 2012). W tym celu posłużono się specjalistycznym programem komputerowym Amos 21 (Arbuckle, 2009). Uzyskane dla testowanego modelu wartości wskaźnika RMSEA (ang. Rot Mean Square Error of Approximation) świadczyły o akceptowalnym dopasowaniu modelu do danych (RMSEA = 0,08)[12] (Byrne, 2010; Newsom, 2012).

Oceny rzetelności polskiej wersji ASRQ dokonano na podstawie współczynnika zgodności wewnętrznej α-Cronbacha (Hornowska, 2007). Analiza statystyczna wykazała, że czynniki ASRQ, tj. Ciepło, Konflikt i Rywalizacja cechowała wysoka zgodność wewnętrzna (zakres rzetelności w przedziale 0,87–0,97). Inne badania potwierdzają wysokie wskaźniki zgodności wewnętrznej ASRQ mierzonej współczynnikiem α-Cronbacha (w wersji oryginalnej ASRQ α-Cronbacha zawierał się w przedziale 0,88–0,97 (Stocker i in., 1997); w adaptacji niemieckiej ASRQ α-Cronbacha przyjmował wartości od 0,94 do 0,75 (Heyeres, 2006); w badaniach włoskich α-Cronbacha mieścił się w zakresie od 0,81 do 0,90 (Tani i in., 2013), natomiast w najnowszej pracy wskazuje się na α-Cronbacha w przedziale 0,84–0,97 (Marotta, 2015).

Średnie (M) i odchylenia standardowe (SD) polskiej i oryginalnej wersji ASRQ dla czternastu wymiarów i trzech głównych czynników relacji z rodzeństwem zostały zaprezentowane w tabeli 6. Charakterystykę stosunków interpersonalnych rodzeństw w okresie dorosłości rozpatrywano także z uwzględnieniem kryterium płci, osobno dla badanych grup kobiet (n = 239) i mężczyzn (n = 167) (tab. 7).

Tabela 6. Porównanie rozkładu średnich wyników[13] i odchyleń standardowych obu wersji ASRQ: oryginalnej i polskiej

Skale ASRQ		**Wersja polska ARSQ**		**Wersja oryginalna ARSQ**	
		M	**SD**	**M**	**SD**
1		**2**	**3**	**4**	**5**
Ciepło (C)		3,22	36,54	3,28	0,69
Podskale	Podobieństwo	2,82	3,54	3,01	0,86
	Bliskość	2,90	5,90	3,05	0,92
	Uczucia	3,27	5,88	3,51	0,95
	Podziw	3,18	4,96	3,65	0,72
	Wsparcie Emocjonalne	3,25	6,14	3,22	0,96
	Wsparcie Instrumentalne	2,97	5,20	2,66	0,82
	Akceptacja	4,12	5,69	3,27	0,76
	Wiedza	3,18	5,48	3,35	0,81

12 Wskaźnik RMSEA stanowi miarę niedopasowania modelu do danych, a jego wartość powinna być jak najbliższa zera. Jednak zgodnie z kryteriami przyjmowanymi przez badaczy za dopuszczalne, uważa się wartości 0,06, a nawet 0,08 (Byrne, 2010).

13 Średnie obliczono, dzieląc uzyskany średni wynik przez ilość pytań wchodzących w skład danej skali (Stocker i in., 1997).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

1		2	3	4	5
Konflikt (K)		1,89	14,14	2,19	0,69
Podskale	Kłótnia	2,51	4,09	2,45	0,82
	Przeciwieństwo	1,96	4,96	2,11	0,84
	Konkurencja	1,65	3,90	2,19	0,93
	Dominacja	1,53	3,81	2,07	0,72
Rywalizacja (R)		0,41	5,46	0,7	0,52
Podskale	Rywalizacja Matczyna	0,45	3,25	0,72	0,59
	Rywalizacja Ojcowska	0,37	3,17	0,66	0,64

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe.

Źródło: Walęcka-Matyja (2014c), s. 77–88.

Tabela 7. Rozkład średnich wyników w zakresie wymiarów relacji z rodzeństwem w okresie dorosłości, w grupach badanych kobiet i mężczyzn

Podskale ASRQ	Wersja polska ASRQ						
	mężczyźni		kobiety		t	p	d
	M	SD	M	SD			
Podobieństwo	10,39	3,56	11,90	3,34	–4,274	0,000	– 0,44
Bliskość	16.28	5,72	18,28	5,91	–3,423	0,001	–0,34
Uczucia	18,44	5,62	20,57	5,92	–3,687	0,000	–0,37
Podziw	17,80	5,23	19,93	5,07	–4,089	0,000	–0,41
Wsparcie E.	17,71	6,13	20,74	5,84	–5,006	0,000	–0,51
Wsparcie I.	16,92	5,35	18,40	5,01	–2,805	0,005	–0,28
Akceptacja	23,92	5,72	25,32	5,48	–2,479	0,014	–0,25
Wiedza	17,76	5,19	20,03	5,49	–4,223	0,000	–0,42
Kłótnia	11,96	4,23	12,96	3,95	–2,395	0,017	–0,24
Przeciwieństwo	11,61	5,19	11,87	4,80	–0,503	0,615	–0,05
Konkurencja	9,49	3,84	10,18	3,92	–1,765	0,078	–0,18
Dominacja	8,75	3,85	9,46	3,77	–1,823	0,069	–0,19
Rywalizacja O.	2,27	3,28	2,13	3,10	0,432	0,666	–0,04
Rywalizacja M.	2,82	3,51	2,66	3,06	0,498	0,619	–0,05

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; t – wartość testu t-Studenta; p – dwustronna istotność statystyczna; d – wartość miary d-Cohena.

Źródło: Walęcka-Matyja (2014c), s. 77–88.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

W świetle testu t-Studenta uzyskane wyniki wskazują, że badana grupa kobiet osiągnęła istotnie wyższe rezultaty niż badana grupa mężczyzn w następujących podskalach ASRQ: *Podobieństwo*, *Uczucia*, *Podziw*, *Wsparcie Emocjonalne*, *Wiedza*, *Bliskość*, *Wsparcie Instrumentalne*, *Akceptacja oraz Kłótnia*. Analizując wartości wskaźnika wielkości efektu d-Cohena (w granicach od 0,2 do 0,5), stwierdzono, że między porównywanymi średnimi występowały niewielkie różnice (King, Minium, 2009).

Otrzymane rezultaty badań są kongruentne z doniesieniami empirycznymi opublikowanymi przez innych badaczy. Judy Dunn (2002) wyraża przekonanie, że płeć istotnie determinuje jakość relacji z rodzeństwem. Badaczka uważa kobiety za bardziej uspołecznione od mężczyzn oraz bardziej ekspresyjne emocjonalnie, co decyduje o przejawianiu przez nie większej bliskości w relacjach z rodzeństwem. Otrzymane rezultaty badań własnych konfirmuje także pogląd wskazujący, że posiadanie siostry prowadzi do wzrostu satysfakcji z życia. Niemniej jednak zaznacza się, że w rodzeństwach tej samej płci może występować napięcie, silna konkurencja oraz świadome działania na rzecz kształtowania swej tożsamości w opozycji do siostry (McGhee, 1985). Bogdan Wojciszke i Monika A. Szlendak (2010) twierdzą, że kobiety cechuje wyższy poziom wymiaru wspólnotowości[14] niż mężczyzn, co związane jest z ich większymi kompetencjami w zakresie tworzenia i utrzymywania bliskich relacji, także z rodzeństwem.

Analiza interkorelacji między trzema wyodrębnionymi czynnikami, tj. Ciepło, Konflikt, Rywalizacja przeprowadzona na całej próbie (N = 406) wykazała, że związki między nimi cechował oczekiwany kierunek oraz słaby poziom istotności statystycznej. Czynnik Ciepło ujemnie korelował z pozostałymi dwoma czynnikami: Konfliktem ($r = –0{,}301$; $p < 0{,}000$) oraz Rywalizacją ($r = –0{,}340$; $p < 0{,}000$). Zgodnie z założeniami rozpatrywany czynnik Ciepło ma odmienną naturę jakościową od pozostałych, tj. Konfliktu i Rywalizacji. Czynnik Konflikt korelował dodatnio z czynnikiem Rywalizacja ($r = 0{,}287$; $p < 0{,}000$).

Wewnętrzne związki między poszczególnymi aspektami stosunków interpersonalnych z rodzeństwem znajdują potwierdzenie w literaturze przedmiotu (Dunn, 1983; Furman, Buhrmester, 1985; Stocker, 1993). Wyniki badań oryginalnej wersji ASRQ wskazują na minimalne korelacje między głównymi czynnikami: Ciepło i Konflikt ($r = –0{,}19$), Ciepło i Rywalizacja ($r = –0{,}17$), Konflikt i Rywalizacja ($r = 0{,}23$) ($p < 0{,}05$) (Stocker i in., 1997).

W celu oceny trafności teoretycznej polskiej wersji kwestionariusza ASRQ zbadano związki między ASRQ a wybranymi konstruktami psychologicznymi: samooceną, empatią oraz poczuciem sensu życia. Przyjęto hipotezę, że czynnik Ciepło będzie dodatnio korelował z wysokim poziomem samooceny, z poczuciem sensu życia oraz dwoma wymiarami empatii: Empatyczna Troska (ET) oraz Przyjmowanie Perspektywy (PP). Przewidywano, że czynniki Konflikt oraz

14 Ludzie postrzegają innych przede wszystkim na dwóch podstawowych wymiarach. Pierwszy z nich określany jako *sprawczość* jest kojarzony z zauważaniem cech indywidualnych, związanych ze skutecznością realizacji własnych celów. Natomiast drugi wymiar – *wspólnotowość* dotyczy percypowania człowieka przez pryzmat społeczny, a więc poprzez kontakty interpersonalne (Wojciszke, Szlendak, 2010).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Rywalizacja będą dodatnio związane z niskim poziomem samooceny, wymiarem empatii określanym jako Osobista Przykrość (OP) oraz niskim poziomem poczucia sensu życia. W analizie korelacyjnej uwzględniono trzy próby o zbliżonych liczebnościach (tab. 8).

Tabela 8. Wartości współczynników korelacji liniowej r-Pearsona między skalami ASRQ i empatią, samooceną oraz poczuciem sensu życia

Skale ASRQ	Empatia			Samoocena n = 84	Poczucie Sensu Życia n = 102
	Empatyczna Troska n = 84	Osobista Przykrość n = 84	Przyjmowanie Perspektywy n = 84		
Ciepło					0,220*
Konflikt					–0,224*
Podziw	0,238*				0,201*
Wsparcie Emocjonalne	0,236*				
Wsparcie Instrumentalne					0,247*
Akceptacja					0,210*
Wiedza					0,236*
Przeciwieństwo					–0,215*
Dominacja		–0,285**	–0,230*		–0,246*
Rywalizacja Matczyna					
Rywalizacja Ojcowska			–0,268*		

Objaśnienia: n – liczebność grupy; * – $p < 0,05$.

Źródło: Walęcka-Matyja (2014c), s. 77–88.

Dane zawarte w tabeli 8 uzasadniają twierdzenie, że najliczniej wystąpiły relewantne statystycznie związki między wymiarami relacji z rodzeństwem (ASRQ) a poczuciem sensu życia. Doświadczanie sensu życia, rozumianego jako przeżywanie celowości i sensowności własnego życia, podtrzymywanego przez jego pozytywną ocenę dodatnio korelowało z okazywaniem bliskości w stosunkach interpersonalnych dorosłych rodzeństw, a ujemnie z relacją o charakterze konfliktowym. Koherentne związki zmiennych w stosunku do powyżej przedstawionych zależności zauważono na poziomie podskal tworzących główne czynniki. Poczucie sensu i celowości życia łączyło się dodatnio z czterema podskalami czynnika Ciepło, jak: Podziw, Wsparcie Instrumentalne, Akceptacja oraz Wiedza. Natomiast

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

ujemne związki zaobserwowano między poczuciem sensu życia a dwoma podskalami czynnika Konflikt, jak: Przeciwieństwo oraz Dominacja.

Przeprowadzone badania korelacyjne konfirmują pogląd, że wyższy poziom zaangażowania w relacje interpersonalne, o którym świadczą wyniki uzyskane na wymiarze Empatyczna Troska, był związany z wyrażaniem podziwu wobec rodzeństwa, a także z udzielaniem mu wsparcia emocjonalnego. Występowanie elementu dominacji w stosunkach interpersonalnych dorosłych rodzeństw wiązało się z niższym poziomem napięcia i doświadczania irytacji, o czym świadczą wyniki otrzymane na wymiarze Osobista Przykrość. Natomiast wymiar empatii określany jako Przyjmowanie Perspektywy był ujemnie związany z Dominacją i Rywalizacją Ojcowską w relacjach z rodzeństwem. Nie zaobserwowano związków między dymensjami ASRQ a poziomem samooceny. Zaznacza się, że uzyskane w prezentowanych badaniach średnie wyniki w zakresie poziomu samooceny (M = 28,50; SD = 6,207) są porównywalne ze średnimi wynikami uzyskanymi dla tej grupy wiekowej przez innych autorów (Łaguna i in., 2007).

Warto dodać, że określając trafność ASRQ, nie istniała możliwość wykorzystania narzędzia stosowanego do opisu relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw, które byłoby zaadoptowane do warunków polskich. Dopiero w 2016 r. pojawił się opracowany przez P. Szymańską wstępny raport z badań nad oceną trafności teoretycznej adaptowanego do warunków polskich narzędzia, określającego relacje dorosłych rodzeństw – STQ-Now Stewarta i in. (2001). Przeprowadzone przez autorkę analizy korelacji potwierdziły trafność ASRQ (tab. 9).

Tabela 9. Wartości współczynników korelacji liniowej r-Pearsona między skalami ASRQ i STQ-Now

ASRQ		STQ-Now				
		Wzajemność	Krytycyzm	Dominacja	Obojętność	Rywalizacja
1	2	3	4	5	6	7
Skale	Ciepło	0,82**	–0,31**	–0,23*	–0,69**	–0,31**
	Konflikt	–0,14	0,69**	0,65**	0,19*	0,54**
	Rywalizacja	0,06	–0,21*	–0,15	–0,10	–0,13
Podskale	Podobieństwo	0,65**	–0,29*	–0,18	–0,63**	–0,27*
	Bliskość	0,65**	–0,22*	–0,18	–0,53**	–0,22*
	Uczucia	0,78**	–0,24**	–0,16	–0,64**	–0,26*
	Podziw	0,72**	–0,22*	–0,16	–0,56**	–0,17
	Wsparcie Emocjonalne	0,82**	–0,27**	–0,17	–0,06**	–0,25*
	Wsparcie Instrumentalne	0,53**	–0,12	–0,10	–0,49**	–0,22*

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

1	2	3	4	5	6	7
	Akceptacja	0,60**	–0,47**	–0,38**	–0,54**	–0,35**
	Wiedza	0,45**	–0,22*	–0,15	–0,38**	–0,23*
	Kłótnia	–0,13	0,62**	0,55**	0,21*	0,38**
	Przeciwieństwo	–0,02*	0,62**	0,47**	0,16	0,29*
	Konkurencja	–0,01	0,47**	0,44**	0,10	0,54**
	Dominacja	–0,011	0,54**	0,69*	0,16	0,56**
	Rywalizacja Matczyna	–0,22*	–0,15	–0,10	0,05	–0,03
	Rywalizacja Ojcowska	–0,03	–0,13	–0,01	–0,06	0,02

Objaśnienia: * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$.

Źródło: Szymańska (2016), s. 60.

Analizując uzyskane wyniki badań, zauważono, że czynnik Ciepła, jak i wchodzące w jego skład podskale, tj. Podobieństwo, Bliskość, Uczucia, Podziw, Wsparcie Emocjonalne, Wsparcie Instrumentalne, Akceptacja oraz Wiedza dodatnio korelowały ze skalą Wzajemności. Skala Wzajemności określająca pozytywne relacje interpersonalne dorosłych rodzeństw była ujemnie związana z wymiarami Konflikt i Rywalizacja. Skale STQ-Now opisujące niepomyślnie stosunki interpersonalne dorosłych rodzeństw, tj. Krytycyzm, Dominacja, Apatia, Rywalizacja dodatnio korelowały z wymiarami Konflikt i Rywalizacja, a ujemnie z Ciepłem. Dane zawarte w tabeli 9 konfirmują założenia teoretyczne leżące u podstaw ASRQ.

Reasumując, rezultaty przeprowadzonych badań są satysfakcjonujące i pozwalają uznać polską wersję Adult Sibling Relationship Questionnaire (ASRQ) za równoważną wersji oryginalnej (Walęcka-Matyja, 2014c). Zaznacza się, że ASRQ można wykorzystywać w celach naukowych i edukacyjnych bezpłatnie (Stocker i in., 1997).

Emotional Loneliness Scale for Adults (SELSA-S), której autorami są DiTommasso, Brannen, Best (2004) została zaadoptowana do warunków polskich przez Adamczyk i DiTommaso (2014). W narzędziu uwzględniono odwołanie do rozróżnienia dokonanego w zakresie doświadczania samotności, która może być społeczna oraz emocjonalna. Przyjęto, że wymiar samotności emocjonalnej składa się z dwóch domen, czyli samotności rodzinnej i samotności romantycznej (DiTommasso i in., 2004; Weiss, 1973). Struktura skali świadczy o występowaniu trzech czynników wyjaśniających 64% całkowitej wariancji.

SELSA-S zawiera 15 stwierdzeń. Osoba badana określa, w jakim stopniu zgadza się lub nie zgadza z każdym z nich. Dokonany wybór należy zaznaczyć na siedmiostopniowej skali. Niektóre z pozycji wymagają rekodowania. Odpowiedzi są punktowane, a suma wszystkich punktów wskazuje na stopień doświadczania

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

samotności na jednym z trzech wymiarów (samotność społeczna, samotność emocjonalna rodzinna, samotność emocjonalna romantyczna). Im wyższy uzyskany wynik, tym większe poczucie samotności. Badania normalizacyjne przeprowadzono na grupie 417 osób. Współczynnik rzetelności α-Cronbacha dla trzech subskal SELSA-S wynosi od 0,83 do 0,87. Ocena trafności teoretycznej polskiej wersji SELSA-S wskazuje na występowanie istotnych korelacji w oczekiwanym kierunku. Wykazano, że wyższy poziom samotności w trzech aspektach funkcjonowania społecznego był związany z wyższym poziomem osamotnienia, wyższym poziomem lęku ujmowanego jako stan i cecha, z obniżonym poziomem postrzeganego wsparcia społecznego i niższym zadowoleniem z życia (Adamczyk, DiTommasso, 2014).

Skala Mental Health Continuum-Short Form (MHC-SF) Keyesa (2008) w adaptacji Karaś, Cieciucha, Keyesa (2014) została wykorzystana w celu oceny aspektów dobrostanu psychicznego, tj. emocjonalnego (ang. *emotional well-being*)[15], psychologicznego (ang. *psychological well-being*)[16] zwanego osobowościowym oraz społecznego (ang. *social well-being*)[17]. Wersja skrócona kwestionariusza MHC składa się z 14 itemów uznanych jako najbardziej charakterystyczne dla definicji poszczególnych aspektów dobrostanu psychicznego. Trzy itemy reprezentują dobrostan emocjonalny, sześć itemów reprezentuje dobrostan psychologiczny (osobościowy) w rozumieniu koncepcji Ryff (1989), a pięć dobrostan społeczny nawiązujący do teorii Keyesa (1998).

Dobrostan emocjonalny (Ryff, 1989; Ryff, Deci, 2001; Ryan, Deci, 2001) stanowi subiektywną ocenę jednostki odnoszącą się do nasilenia afektu pozytywnego i negatywnego, poczucia szczęścia, ogólnego poziomu zadowolenia z życia, a także z poszczególnych jego dziedzin. Wyróżnienie afektu negatywnego wynika z założenia, że nie stanowi on przeciwległego krańca kontinuum wobec afektu pozytywnego. Uważa się, że można doświadczać jednocześnie i niezależnie zarówno uczuć pozytywnych, jak i negatywnych wobec jakiegoś obiektu. Natomiast istotne jest określenie, które z tych uczuć ma charakter dominujący, czy ustalenie, że występuje między nimi stan równowagi. Warto wspomnieć, że poczucie szczęścia i afekt odnosi się do bezpośredniego doświadczenia, zaś ogólna satysfakcja z życia, a także z poszczególnych jego dziedzin uznawana jest za komponent poznawczy dobrostanu emocjonalnego i jest związana z długotrwałą oceną.

Dobrostan osobowościowy oznacza stan odczuć człowieka występujący wraz z jego działaniem podczas dążenia do realizacji własnego potencjału i życia zgodnego z Ja (Ryff, 1989). Zawiera on sześć aspektów: samoakceptację, osobisty rozwój, cel życiowy, panowanie nad otoczeniem, autonomię oraz pozytywne relacje z innymi. Samoakceptacja określa pozytywny stosunek wobec własnego Ja, zarówno jego cech pozytywnych, jak i negatywnych. Osobisty rozwój odnosi

15 *Dobrostan emocjonalny* rozumiany jest jako doświadczanie satysfakcji z życia oraz pozytywnego afektu (Karaś i in., 2014).

16 *Dobrostan psychologiczny* (*osobowościowy*) odnosi się do zadowolenia z funkcjonowania człowieka w aspekcie jednostkowym (np. w zakresie integracji *versus* autonomii, intymności, akceptacji) (Karaś i in., 2014; Wojciechowska, 2005).

17 *Dobrostan społeczny* dotyczy zadowolenia z funkcjonowania w wymiarze ponadindywidualnym, publicznym (Karaś i in., 2014).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

się do przekonania jednostki o dysponowaniu możliwościami rozwoju swego potencjału, a także pragnieniem rozwoju. Aspekt dobrostanu związany z celem życiowym dotyczy poglądu jednostki, że jej życie ukierunkowane jest na realizację ważnego celu, który jest w stanie podjąć, bez względu na ograniczenia. Panowanie nad otoczeniem to poczucie radzenia sobie w środowisku, skutecznego i zorganizowanego działania w nim, a także poczucie korzystania z jego zasobów. Wymiar autonomii dotyczy uznawania siebie za jednostkę niezależną, kierującą się w postępowaniu własnymi zasadami. Ostatni z kontekstów dobrostanu psychicznego – pozytywne relacje z innymi osobami, określany jest jako przekonanie o posiadaniu umiejętności podtrzymywania pozytywnych relacji interpersonalnych z ludźmi oraz o posiadaniu tego rodzaju relacji społecznych.

Dobrostan społeczny uwzględnia charakter pozytywnych doświadczeń jednostki wynikający z jej przynależności do danej grupy społecznej. Wyróżniono kilka zakresów dobrostanu społecznego, tj. społeczną akceptację, koherencję, aktualizację, integrację oraz wkład. Wymiar społecznej akceptacji wyraża pozytywny stosunek do społeczeństwa oraz przeświadczenie, że obowiązują w nim standardy życzliwości i przychylności. Społeczna koherencja określa poczucie, że otaczający świat jest sensowny, zrozumiały oraz przewidywalny. Społeczna aktualizacja określana jest jako poczucie, że społeczeństwo stwarza warunki do realizacji potencjału tkwiącego w instytucjach, obywatelach, by ulepszać świat. Społeczna integracja odnosi się do przekonania jednostki o tym, że jest ona bytem zintegrowanym ze społeczeństwem oraz z jego członkami, z którymi łączy ją więź. Ostatni aspekt dobrostanu – społeczny wkład dotyczy oceny przez jednostkę swej wartości i swego funkcjonowania dla społeczeństwa. Wyraża się w przekonaniu, że jest się potrzebnym oraz cennym jego członkiem (Keyes, 1998; Wojciechowska, 2008).

Poza oceną wymienionych wyżej aspektów dobrostanu psychicznego MHC-SF pozwala ujmować zdrowie psychiczne na trzech wymiarach tworzących kontinuum. Można je określić jako kwitnące/dobre, umiarkowane lub podupadające/słabe (chociaż badacz może zastosować podział zdrowia psychicznego na dwie kategorie „kwitnące/dobre" i „podupadające/słabe" (Keyes, 2002; Keyes i in., 2008).

Współczynnik rzetelności α-Cronbacha dla trzech subskal MHC-SF wynosi od 0,82 do 0,87, a dla całej skali 0,91. Ocena trafności teoretycznej polskiej wersji skali wskazuje na znaczące statystycznie, ujemne korelacje wszystkich aspektów dobrostanu psychicznego ze skalami GHQ-28 D. Goldberga oraz ze skalami PANAS-X (Skala Pozytywnego i Negatywnego Afektu–Wersja Rozszerzona). Podkreśla się, że otrzymane korelacje były zgodne z oczekiwanym kierunkiem, tj. wszystkie korelacje MHC-SF z afektem negatywnym były ujemne, a z afektem pozytywnym dodatnie. Badania normalizacyjne przeprowadzono na grupie 2115 dorosłych osób (Karaś i in., 2014).

Kwestionariusz Ogólnego Stanu Zdrowia (GHQ-28) Goldberga i Hilliera (1979) w polskiej adaptacji Makowskiej i Merecz (2001) użyto w celu oceny ogólnego stanu zdrowia psychicznego oraz określenia obszarów, w których mogą pojawić się zaburzenia stanu psychicznego. Narzędzie to pozwala na wyłonienie osób, u których stan psychiczny uległ załamaniu w wyniku doświadczanych

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

trudności i problemów. Koncentruje się raczej na przypadkach chwilowego załamania niż na cechach trwałych. GHQ-28 dotyczy dwóch głównych kategorii zjawisk: niezdolności do kontynuowania normalnego funkcjonowania oraz pojawienia się psychicznego dystresu (Makowska, Merecz, 2001). Wykazano, że kwestionariusz nadaje się nie tylko do celów przesiewowych, ale można go również stosować do oceny zmian w stanie psychicznym na przestrzeni czasu (Ormel i in., 1989). Wersję 28-itemową wykorzystuje się przede wszystkim jako metodę do oceny prawdopodobieństwa wystąpienia zaburzeń psychicznych (Kind, Gudex, 1994).

W 28-itemowej postaci kwestionariusza można uzyskać wynik ogólny stanowiący wskaźnik stanu zdrowia psychicznego oraz wyniki szczegółowe w czterech skalach, z których każda zawiera 7 pytań. Dokonując interpretacji rezultatów badań, należy pamiętać, że im wyższy wynik ogólny, tym większe nasilenie zaburzeń zdrowia psychicznego. Dla celów naukowych otrzymane w poszczególnych skalach rezultaty są interpretowane niezależnie. Badany może maksymalnie uzyskać 28 punktów. Skala A obejmuje symptomy somatyczne, Skala B dotyczy przejawów niepokoju i bezsenności, Skala C diagnozuje zaburzenia funkcjonowania społecznego, zaś Skala D bada symptomy depresji.

Wszystkie pozycje kwestionariusza są pytaniami o to, czy respondent doświadczał ostatnio jakiegoś określonego objawu lub czy zachowywał się we wskazany w pytaniu sposób. Odpowiedzi udziela się na czteropunktowej skali: *lepiej niż zwykle*, *tak (samo) jak zwykle*, *gorzej niż zwykle*, *znacznie gorzej niż zwykle*. Istnieje kilka alternatywnych sposobów punktacji odpowiedzi. Można stosować dychotomiczną metodę Goldberga (GHQ) (0 – 0 – 1 – 1), jej zmodyfikowaną formę (CGHQ) (0 – 1 – 1 – 1 dla pytań wskazujących na chorobę i 0 – 0 – 1 – 1 dla pytań wskazujących na zdrowie) lub metodę Likerta (0 –1 – 2 – 3). Uważa się, że dla celów statystycznych najodpowiedniejsza jest ostatnia metoda, bowiem daje mniej skośny rozkład wyników niż punktacja GHQ (Andrich, van Schoubroeck, 1989; Makowska, Merecz, 2001). Adekwatny próg kwestionariusza GHQ-28 ustalono na poziomie 5/6 punktów, co oznacza, że jako potencjalny przypadek identyfikuje się osobę, która uzyskała więcej niż 5 punktów. Narzędzie charakteryzuje się wysokimi współczynnikami rzetelności (α-Cronbacha w przedziale 0,91–0,93) oraz zadowalającą stabilnością bezwzględną (współczynnik korelacji między wynikami dwukrotnego badania wynosił 0,687), a także dobrymi wskaźnikami trafności (Makowska, Merecz, 2001).

Kwestionariusz Styl Wychowania w Rodzinie Pochodzenia Ryś (2009) wywodzi się z założeń zaproponowanej przez Davida Fielda (1996) typologii systemów rodzinnych wraz z konceptualizacją stylów wychowania jako wyznaczników jakości środowiska rodzinnego zróżnicowanego typologicznie. Kwestionariusz służy do retrospektywnej oceny stylów wychowawczych matek i ojców w percepcji ich dorosłych dzieci. Składa się z 68 twierdzeń podzielonych na dwie części: „Moja Matka" i „Mój Ojciec". Każda z wyodrębnionych części zawiera po 34 itemy, które są jednakowe dla oceny zachowań matki i ojca. Osoba badana ma za zadanie ustosunkować się do nich na pięciopunktowej skali (3 – zdecydowanie tak, 2 – raczej tak, 1 – raczej nie, 0 – zupełnie nie, X – nie potrafię

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

określić). Poszczególnym kategoriom odpowiedzi przydzielono wartość punktową jak wyżej, zaś pozycja X jest szacowana wartością 1,5 pkt. Kwestionariusz Stylów Wychowania w Rodzinie Pochodzenia umożliwia określenie jednego z czterech, wyróżnionych przez Ryś (2009) stylów wychowania: *Demokratycznego*, *Autokratycznego*, *Liberalno-kochającego*, *Liberalno-niekochającego.*

Styl Demokratyczny (partnerski) charakteryzuje się okazywaniem dziecku bliskości, adekwatną do wieku swobodą i wymaganiami. Sposób oddziaływań wychowawczych rodziców posługujących się stylem demokratycznym cechuje poszanowanie praw i uczuć każdego członka rodziny. Wzajemna troska o rozwój wszystkich osób w rodzinie, wspólne planowanie różnych działań oraz konstruktywne podejście do rozwiązywania problemów pojawiających się w systemie rodzinnym sprzyjają kształtowaniu pozytywnej atmosfery. Rodzice wychowujący dzieci w myśl założeń stylu demokratycznego kontrolują je w sposób pośredni, co wiąże się z nienarzucaniem zadań, niestosowaniem surowej represji, a posługiwaniem się perswazją oraz prezentowaniem argumentów uzasadniających przyjęte rozwiązania (tzw. wychowanie indukcyjne)[18].

Zasadniczymi elementami *stylu Autokratycznego* (władzy rodzicielskiej) są chłód emocjonalny, nadmierne wymagania i kontrola. Dziecko rodziców autokratycznych zna swoje miejsce w hierarchii rodzinnej oraz związane z nim obowiązki i prawa. Pozytywne uczucia oraz pochwały rzadko są okazywane dziecku, bowiem rodzice uznają je za niewłaściwe w procesie wychowania. Raczej nastawieni na wychwytywanie błędów i krytykowanie uważają, że najważniejszym środkiem wychowania jest kara. Rodzice o stylu Autokratycznym nadmiernie przywiązują uwagę do dobrze wypełnianych obowiązków, nieco zaniedbując sferę potrzeb i jakości relacji interpersonalnych w systemie rodzinnym.

Styl Liberalny (oparty na swobodzie) oznacza sposób oddziaływania wychowawczego, w którym rodzice pozostawiają dziecku całkowitą swobodę, nie hamując jego aktywności oraz spontanicznie przebiegającego rozwoju. Nie formułują wobec dziecka wymagań, nie odwołują się do swojego autorytetu, jednocześnie wykazując zainteresowanie jego sprawami, kiedy tego oczekuje. W koncepcji Ryś styl Liberalny przybiera dwie formy: kochającą oraz niekochającą. *Styl Liberalno-kochający* charakteryzuje nieodpowiednia do wieku dziecka swoboda oraz brak sformułowanych wymagań, przy jednocześnie pozytywnym i ciepłym ustosunkowaniu do niego. Natomiast *styl Liberalno-niekochający* cechuje rodziców, którzy okazują dziecku niechęć i chłód emocjonalny przy braku wymagań oraz kontroli.

Wskaźnik rzetelności kwestionariusza określono poprzez analizę wyników 100 rodzin, przebadanych dwukrotnie w odległości czasowej jednego miesiąca. Oceniono go jako wysoki, rozpatrując wartość r-Pearsona wynoszącą 0,88. Trafność kwestionariusza oszacowano przy pomocy sędziów kompetentnych. Uzyskane rezultaty wskazują na wysoki stopień zgodności między nimi (w przedziale 88–95%, średnio 91,5%) (Ryś, 2009).

18 *Wychowanie indukcyjne* to typ oddziaływań wychowawczych podkreślający negatywny wpływ nieadekwatnego zachowania dziecka na inne osoby. Cechuje je posługiwanie się przez rodziców perswazją oraz racjonalną argumentacją, odwoływanie się do rozsądku dziecka, a nie do zajmowanej przez nie pozycji w hierarchii rodzinnej (Przetacznik-Gierowska, Włodarski, 2015).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Skala Ponownego Przystosowania Społecznego (Social Readjustment Rating Scale) (*SRRS*) Holmesa i Rahe'a (1967) została zastosowana w badaniach m.in. w celu oszacowania nasilenia objawów stresu związanych z doświadczaniem krytycznych wydarzeń życiowych.

Social Readjustment Rating Scale Holmesa i Rahe'a (1967) opiera się na założeniu, że łączny wpływ ujmowanych obiektywnie stresogennych zdarzeń wymagających znacznej regulacji zachowania wiąże się z doświadczaniem problemów zdrowotnych. Całkowita liczba punktów (punkty przypisane są każdemu z wyróżnionych przez autorów zdarzeniu życiowemu) uzyskanych przez badanego poprzez zaznaczenie doświadczanych w niedalekiej przeszłości wydarzeń życiowych wskazuje na poziom stresu stanowiący źródło chorób. Im wyższa liczba punktów w SRRS, tym większe ryzyko utraty zdrowia w niedalekiej przyszłości. Przyjęto, że 300 i więcej punktów to ok. 80% szans na doświadczenie cierpienia związanego ze stresem. Uzyskanie od 150 do 299 punktów wiąże się z ok. 50% szans na utratę zdrowia. Natomiast mniej niż 150 punktów w skali SRRS odnosi się do ok. 30% szans na pogorszenie stanu zdrowia w wyniku przeżywanego stresu. Zaznacza się, że SRRS nie uwzględnia różnic indywidualnych, bowiem autorzy założyli, że każdy stresor wpływa na ludzi w ten sam sposób (Holmes, Rahe, 1967).

Osoba badana, otrzymując SRRS, ma za zadanie zaznaczyć na liście 43 wydarzeń życiowych te, które dotyczyły jej w okresie ostatniego roku. Każde z wydarzeń ma przypisaną liczbę punktów adekwatnie do mocy oddziaływania na jednostkę, np. najsilniej wpływającym na człowieka i zarazem najwyżej punktowanym wydarzeniem jest śmierć współmałżonka (100 punktów). W niniejszym opracowaniu celem uporządkowania zebranego materiału empirycznego zbiór 43 wydarzeń życiowych skategoryzowano w 6 grup:

a) *wydarzenia dotyczące zdrowia i życia osób najbliższych* (śmierć małżonka, śmierć bliskiego członka rodziny, ciężka choroba lub wypadek z uszkodzeniem ciała, zmiana stanu zdrowia, samopoczucia lub zachorowanie członka rodziny, ciąża, problemy seksualne, śmierć bliskiego przyjaciela, zmiany osobistych nawyków i przyzwyczajeń, zmiana nawyków snu, zmiana nawyków żywieniowych);
b) *wydarzenia dotyczące relacji interpersonalnych w bliskim otoczeniu* (rozwód, separacja lub zerwanie, ślub, pogodzenie się ze współmałżonkiem, pojawienie się nowego członka rodziny, kłótnie w domu, syn lub córka opuszcza dom rodzinny, kłótnie z teściami, zmiana kontaktów towarzyskich, zmiana w zakresie kontaktów rodzinnych);
c) *wydarzenia dotyczące warunków ekonomicznych i bytowych* (utrata pracy, przejście na rentę lub emeryturę, rozpoczynanie nowej pracy zawodowej, zmiana statusu majątkowego, zmiana zawodu, spłata poważnego długu, wiadomość o konieczności zwrotu większego długu lub pożyczki, zmiana stopnia odpowiedzialności w pracy, początek lub zakończenie pracy zawodowej małżonka, zmiany warunków życia, kłopoty z szefem, zmiany warunków pracy, zmiana miejsca zamieszkania, umiarkowane spłaty pożyczki);

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

d) *wydarzenia dotyczące nauki* (wybitne osiągnięcia, rozpoczęcie lub zakończenie nauki szkolnej, zmiana szkoły);
e) *wydarzenia dotyczące problemów z prawem* (pobyt w więzieniu, drobne naruszenie przepisów prawnych);
f) *wydarzenia dotyczące własnej aktywności* (zmiana w spędzaniu wolnego czasu, zmiana w praktykach religijnych, urlop, święta).

Poza zaznaczeniem doświadczonych w ciągu ostatniego roku krytycznych wydarzeń życiowych badanych poproszono także o określenie, czy w przypadku tego rodzaju wydarzeń rodzeństwo zapewniło im pomoc (odpowiedź dychotomiczna – tak lub nie) oraz jakiego rodzaju była to pomoc. Na podstawie odpowiedzi udzielonych przez badanych wyodrębniono dwa typy pomocy świadczonej przez rodzeństwo: psychologiczną[19] (np. rozmowa, przekazanie informacji, zrozumienie, wysłuchanie, poradzenie się w trudnej sprawie, pomoc w podjęciu decyzji, w wytrwaniu w podjętym postanowieniu) oraz instrumentalną[20] (np. pożyczenie pieniędzy, pomoc w przeprowadzce, wspólne przygotowywanie uroczystości rodzinnych, świąt, pomoc w naprawie samochodu, w codziennych czynnościach, zakupach, wykupienie lekarstw, opieka nad dzieckiem).

Podkreśla się, że Skala Ponownego Przystosowania Społecznego Holmesa i Rahe'a (1967) uznawana jest powszechnie za użyteczną, o czym świadczy stosowanie jej w bardzo licznych badaniach, zarówno o charakterze przekrojowym, jak i podłużnym. Jednocześnie jej autorzy spotkali się z zarzutami badaczy zajmujących się problematyką stresu. Główny powód stanowiła uwaga, że obiektywnie to samo wydarzenie, np. rozwód, mogło wiązać się z obciążeniem adaptacyjnym dla jednych osób, a dla innych z uwolnieniem od przyczyny stresu (Heszen, 2016). Mając świadomość ograniczeń *SRRS*, wykorzystano ją w badaniach własnych, bowiem uznano jej przydatność w określeniu nasilenia napięcia wywołanego doświadczaniem krytycznych wydarzeń życiowych, względem których człowiek podejmuje wysiłek adaptacyjny. Ponadto okazała się pomocna w określeniu sytuacji trudnych, w których dorosłe rodzeństwa udzielały sobie zróżnicowanych rodzajów pomocy.

W celu szerszego ujęcia doświadczanego stresu odwołano się także do jego subiektywnej oceny przez badanych. Uważa się bowiem, że większość ludzi doświadcza poważnych wydarzeń w życiu bardzo rzadko i nie wszyscy reagują na nie w jednakowy sposób. Dlatego też dokonano pomiaru natężenia spostrzeganego stresu oraz poczucia radzenia sobie z nim, wykorzystując w tym celu Skalę Odczuwanego Stresu (PSS-10).

19 *Pomoc psychologiczna* obejmuje wsparcie emocjonalne oraz informacyjne. Ma ona na celu przekazywanie emocji podtrzymujących, uspokajających, stanowiących przejaw pozytywnego ustosunkowania do osoby wspieranej. Zachowania wspierające przyczyniają się do poczucia przynależności, opieki i podwyższania samooceny osób cierpiących. Facylitują one uwolnienie się od przeżywania napięcia oraz negatywnych uczuć. Odpowiednie zachowanie osoby wspierającej wyzwala także poczucie nadziei. Ponadto między osobami zachodzi wymiana i udzielanie informacji oraz dawanie rad, które sprzyjają lepszemu zrozumieniu sytuacji, własnego położenia życiowego i problemów (Sęk, 2001b).

20 *Wsparcie instrumentalne* łączy się z udzielaniem bezpośredniej pomocy w formie pożyczek, darów lub usług. Jest także rozumiane jako przekazywanie informacji o konkretnych sposobach postępowania oraz jako forma modelowania skutecznych zachowań zaradczych (Sęk, 2001b).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Skala Odczuwanego Stresu (The Perceived Stress Scale, PSS-10) Cohena, Kamarcka, Mermelsteina w opracowaniu Juczyńskiego, Ogińskiej-Bulik (2009) została wykorzystana do oceny natężenia stresu dotyczącego sytuacji badanego na przestrzeni ostatniego miesiąca oraz do ogólnej oceny komfortu psychicznego związanego z radzeniem sobie z występującymi problemami. Autorzy skali przyjęli założenie, że o natężeniu doświadczanego stresu nie decyduje ilość stresujących zdarzeń, lecz ich subiektywna ocena. PSS-10 zawiera 10 twierdzeń dotyczących różnych, indywidualnych odczuć związanych z problemami oraz zdarzeniami osobistymi, zachowaniem i sposobami radzenia sobie. Odpowiedzi oceniane są w skali 5-stopniowej. Niektóre z pozycji wymagają rekodowania. Rozpiętość wyników w PSS-10 wynosi od 0 do 40 punktów. Wyniki surowe można przeliczyć na jednostki normalizacyjne wyrażone w skali stenowej (1–4 oznacza wynik niski; 5–6 – wynik średni; 7–10 – wynik wysoki). Suma odpowiedzi jest wskaźnikiem odczuwania globalnego poziomu stresu – im wyższa, tym silniejszy jest doświadczany stres. W przeprowadzonych badaniach stwierdzono związek PSS-10 ze wskaźnikami zdrowia, tj. –0,22 z subiektywną oceną własnego zdrowia oraz –0,35 z ogólnym wskaźnikiem zachowań zdrowotnych (Juczyński, 2001). Skalę PSS-10 zastosowano jako metodę samooceny, lecz również może być wykorzystana jako forma wywiadu. Narzędzie posiada bardzo dobre wskaźniki rzetelności. Współczynnik zgodności wewnętrznej α-Cronbacha wynosi 0,86 (Juczyński, Ogińska-Bulik, 2012).

Kwestionariusz wywiadu został opracowany w celu scharakteryzowania badanych osób pod względem demograficznym, struktury rodziny pochodzenia, cech podsystemu rodzeństwa.

5.3. Przebieg badań i charakterystyka osób badanych

Badania właściwe prowadzono w okresie od stycznia 2014 do grudnia 2016 r., w Łodzi i na terenie województwa łódzkiego, w Polsce. Grupa badanych osób została dobrana w sposób celowy, nieprobabilistyczny. Wyznaczono ogólne ramy doboru uczestników badań: osoby dorosłe, deklarujące gotowość wzięcia udziału w badaniu, posiadające dorosłe (minimum 18 lat), aktualnie żyjące, biologiczne rodzeństwo, z którym wychowywali się w dzieciństwie (z wyjątkiem bliźniaków). Dążąc do zwiększenia homogeniczności próby, pozytywnie kwalifikowano osoby wychowywane w rodzinach z jednym rodzeństwem[21], mając na uwadze znaczenie różnych konstelacji podsystemu dzieci dla ich rozwoju i funkcjonowania. W rodzinach pochodzenia uczestników badań opieka rodzicielska była sprawowana przez oboje rodziców naturalnych.

21 Zgodnie z wynikami uzyskanymi podczas Narodowego Spisu Powszechnego z 2011 r. w Polsce było 39% rodzin typu małżeństwo, które posiadały na utrzymaniu dwoje dzieci do 24 lat. Wśród 4640,0 tys. kobiet (16–49 lat), które rodziły dzieci w roku 2011, największy udział obserwuje się wśród matek posiadających dwoje dzieci. Należy zwrócić uwagę, że odsetki kobiet są takie same (41%) zarówno wśród kobiet zamieszkałych w miastach, jak też na wsi (stat.gov.pl/download/gfx/pl/l_gospodarstwa_domowe_i_rodziny_nsp2011.pdf).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Osoby spełniające wyżej wymienione kryteria zostały poinformowane o naukowym celu badań, zapewnione o anonimowości oraz o pełnej dobrowolności udziału. Wyraziły one zgodę na aktywny udział w projekcie naukowym. W zestawach testów psychologicznych zamieszczono pisemne instrukcje, które nie budziły ich wątpliwości. Podczas trwania badań pracownik naukowy był obecny, by udzielać odpowiedzi na ewentualne pytania. Osoby, które wyraziły chęć poznania swoich wyników, podały adres e-mailowy. Zainteresowanych było kilkadziesiąt osób. Podanie adresu miało na celu także zapewnienie uczestnikom możliwości kontaktu z psychologiem.

Badania miały charakter samoopisowy, głównie grupowy. W nieco odmienny sposób przebiegały one w grupie osób znajdujących się w okresie późnej dorosłości. Niektórzy starsi uczestnicy (np. słuchacze Uniwersytetu III Wieku im. H. Kretz, Uniwersytetu III Wieku Politechniki Łódzkiej, członkowie kół zainteresowań prowadzonych w bałuckich domach kultury) wypełniali rozdane podczas zajęć zestawy testów psychologicznych indywidualnie, w domu i przesyłali pocztą na adres Instytutu Psychologii Uniwersytetu Łódzkiego w Łodzi lub przynosili na kolejne zajęcia. Zaobserwowano, że osobom z najstarszej grupy wiekowej udział w badaniach sprawiał największą trudność. Nierzadko odmawiały one wypełnienia zestawu testów z obawy przed nadmiernym wysiłkiem bądź nie widziały sensu. Ponadto zrezygnowano z zastosowania w tej grupie Kwestionariusza Stylów Wychowania w Rodzinie Pochodzenia Ryś (2009). Powodem były dwie wyraźne przyczyny: zdecydowany brak chęci oraz kompetencji badanych do udzielania informacji z tego zakresu (np. „To było tak dawno, niewiele pamiętam z tamtych czasów", „Kto to teraz będzie pamiętał?", „Tyle pisania…", „Moi rodzice już dawno nie żyją"). Zaznacza się, że w najstarszej z badanych grup osób rodzice często już nie żyli. Natomiast w Kwestionariuszu Relacji Dorosłego Rodzeństwa pozycje odnoszące się do czynnika Rywalizacji dotyczyły traktowania rodzeństwa i badanego przez rodziców. Badanym wyjaśniono, że należy odnieść się do tych itemów. Uzasadnienie powyższego stanowi przyjęte w pracy założenie, że reprezentacje poznawcze bliskich osób wpływają na uczucia, wspomnienia i dokonywane przez człowieka oceny nawet w sytuacji, gdy bliski jest już nieobecny. Proces ten odbywa się na drodze aktywizacji schematów poznawczych stworzonych na podstawie wcześniejszych doświadczeń i związków społecznych (Reis, Collins, 2004).

Reasumując, atmosfera przebiegu badań wiązała się z akceptującym zainteresowaniem przejawianym przez uczestników, którzy zdecydowali się na udział w projekcie badawczym. Wypełnienie kompletu testów zajmowało im ok. 90–120 minut i nie wiązało się z gratyfikacją.

W badaniach uczestniczyło 765 osób reprezentujących trzy podokresy dorosłości (tj. wczesną, średnią, późną). Wiele kompletów testowych odrzucono z powodu nieprawidłowego wypełnienia przez respondentów kwestionariusza wywiadu (n = 34) oraz nieuzupełnienia zestawu testów psychologicznych (n = 90). Ostatecznie do próby badawczej zaklasyfikowano 641 osób (311 mężczyzn oraz 330 kobiet), od których uzyskano pełne dane empiryczne. Informowały one między innymi o relacji interpersonalnej z dorosłym rodzeństwem. Wiek rodzeństwa badanych zawierał się w granicach od 18 do 85 roku życia (M = 44,33; SD = 17,71).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Przeprowadzone badania miały charakter przekrojowy i obejmowały całą próbę wiekową.

Uczestnicy znajdowali się w okresie dorosłości, w przedziale od 20 do 83 roku życia (M = 44,54; SD = 17,56). W badanej próbie (N = 641, 100%) kobiety stanowiły 51,5% badanych (n = 330), a mężczyźni 48,5% (n = 311). Analizując relacje z rodzeństwem w podokresach wczesnej, średniej oraz późnej dorosłości, w badanej próbie wyróżniono trzy grupy osób, uwzględniając kryterium wieku metrykalnego i płci. W tabeli 10 przedstawiono rozkład liczebności tych grup, natomiast tabela 11 zawiera rozkład częstości dla płci osób badanych z porównywanych grup wiekowych.

Tabela 10. Rozkład częstości – liczebność grup wiekowych

Grupa wiekowa	n	%
Wczesna dorosłość (20–35 lat)	218	34,0
Średnia dorosłość (36–54 lat)	198	30,9
Późna dorosłość (55+)	225	35,1
Ogółem	641	100

Objaśnienia: n – liczba osób badanych; % – procent próby.

W oparciu o zastosowany test χ^2 dla jednej próby nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic w liczebności porównywanych grup ($\chi^2(2) = 1,84$, $p > 0,05$).

Tabela 11. Rozkład częstości – płeć osób badanych

Płeć	Wczesna dorosłość		Średnia dorosłość		Późna dorosłość		Ogółem	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Mężczyźni	111	50,9	95	48,0	105	46,7	311	48,5
Kobiety	107	49,1	103	52,0	120	53,3	330	51,5
Ogółem	218	100	198	100	225	100	641	100

Objaśnienia: n – liczba osób badanych; % – procent grupy.

Otrzymane wyniki z przeprowadzonego testu niezależności χ^2 Pearsona nie stanowiły podstawy do odnotowania istotnej statystycznie zależności pomiędzy przynależnością do jednej z trzech porównywanych grup wiekowych a płcią osób badanych ($\chi^2(2) = 0,83$, $p > 0,05$).

Kompletując grupę I (n = 218) złożoną z mężczyzn (n = 111) i kobiet (n = 107) w podokresie wczesnej młodości (20–35 lat), przebadano studentów różnych kierunków studiów Uniwersytetu Łódzkiego (Wydziału Prawa i Administracji, Wydziału Matematyki i Informatyki, Wydziału Nauk o Wychowaniu, Wydziału Socjologiczno-Ekonomicznego). Grupa II (n = 198) składała się z mężczyzn (n = 95)

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

i kobiet (n = 103) w podokresie średniej dorosłości, głównie pracujących w łódzkich firmach, rzadziej kontynuujących naukę (36 lat do 54 lat). Natomiast grupę III (n = 225) tworzyli mężczyźni (n = 105) i kobiety (n = 120) w podokresie późnej dorosłości (55+) uczęszczający na zajęcia organizowane w ramach Uniwersytetu III Wieku im. H. Kretz, Uniwersytetu III Wieku Politechniki Łódzkiej oraz w kołach zainteresowań, prowadzonych przez pracowników bałuckich domów kultury.

Wiek rodzeństwa osób badanych 305 braci i 336 sióstr zawierał się w przedziale od 18 do 85 lat (M = 44,33; SD = 17,71), a różnica pomiędzy wiekiem osób badanych i wiekiem rodzeństwa zawierała się w przedziale od 0 do 22 lat (M = 4,71; SD = 3,50). W tabeli 12 przedstawiono rozkład częstości dla różnicy wieku pomiędzy wiekiem osób badanych a wiekiem rodzeństwa w porównywanych grupach wiekowych.

Tabela 12. Rozkład częstości – różnica wieku pomiędzy wiekiem osób badanych a rodzeństwem

Różnica wieku	Wczesna dorosłość		Średnia dorosłość		Późna dorosłość		Ogółem	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Mała (do 2 lat)	90	41,3	55	27,8	67	29,8	212	33,1
Średnia (3–5 lat)	90	41,3	69	34,8	80	35,6	239	37,3
Duża (6 lat i więcej)	38	17,4	74	37,4	78	34,7	190	29,6
Ogółem	218	100	198	100	225	100	641	100

Objaśnienia: n – liczba osób badanych; % – procent grupy.

W oparciu o zastosowany test niezależności χ^2 Pearsona zauważono, że zależność pomiędzy przynależnością do jednej z trzech porównywanych grup wiekowych a różnicą pomiędzy wiekiem osób badanych a wiekiem rodzeństwa była istotna statystycznie ($\chi^2(4) = 25{,}17$, $p < 0{,}001$). W grupach osób mieszczących się w podokresach średniej i późnej dorosłości było więcej osób, które miały rodzeństwo starsze lub młodsze o 6 lat lub więcej.

W tabeli 13 przedstawiono rozkład częstości dla układu płci osoba badana – rodzeństwo w porównywanych grupach wiekowych.

Tabela 13. Rozkład częstości – układ płci osoba badana – rodzeństwo

Układ płci	Wczesna dorosłość		Średnia dorosłość		Późna dorosłość		Ogółem	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Brat-brat	68	31,2	39	19,7	62	27,6	169	26,4
Siostra-siostra	62	28,4	59	29,8	72	32,0	193	30,1
Układ płci mieszany	88	40,4	100	50,5	91	40,4	279	43,5
Ogółem	218	100	198	100	225	100	641	100

Objaśnienia: n – liczba osób badanych; % – procent grupy.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Analizując wyniki uzyskane przy użyciu testu χ^2 Pearsona, nie zaobserwowano istotnej statystycznie zależności pomiędzy przynależnością do jednej z trzech porównywanych grup wiekowych a układem płci osoba badana – rodzeństwo ($\chi^2(4) = 9{,}07$, $p > 0{,}05$).

W tabeli 14 przedstawiono rozkład częstości dla miejsca zamieszkania osób badanych z porównywanych grup wiekowych.

Tabela 14. Rozkład częstości – miejsce zamieszkania

Miejsce zamieszkania	Wczesna dorosłość		Średnia dorosłość		Późna dorosłość		Ogółem	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Duże miasto	96	44,0	72	36,4	80	35,6	248	38,7
Małe miasto	62	28,4	61	30,8	78	34,7	201	31,4
Wieś	60	27,5	65	32,8	67	129,8	192	30,0
Ogółem	218	100	198	100	225	100	641	100

Objaśnienia: n – liczba osób badanych; % – procent grupy.

W oparciu o wyniki uzyskane przy zastosowaniu testu niezależności χ^2 Pearsona nie stwierdzono istotnej statystycznie zależności pomiędzy przynależnością do jednej z trzech porównywanych grup wiekowych a miejscem zamieszkania osób badanych ($\chi^2(4) = 4{,}83$, $p > 0{,}05$).

W tabeli 15 przedstawiono rozkład częstości dla wspólnego wychowywania i zamieszkiwania osób badanych z porównywanych grup wiekowych z rodzeństwem.

Tabela 15. Rozkład częstości – wspólne wychowanie i wspólne zamieszkiwanie

Wspólne *vs.* osobne wychowanie/ zamieszkiwanie z rodzeństwem	Wczesna dorosłość		Średnia dorosłość		Późna dorosłość		Ogółem	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Wspólne wychowywanie	218	100	198	100	225	100,0	641	100,0
Wspólne zamieszkiwanie	80	36,7	7	3,5	3	1,3	90	14,0

Objaśnienia: n – liczba osób badanych; % – procent grupy.

Wszystkie osoby badane wychowywały się wspólnie z rodzeństwem. Otrzymano natomiast istotną statystycznie zależność pomiędzy przynależnością do jednej z trzech porównywanych grup wiekowych a wspólnym zamieszkiwaniem osób badanych z rodzeństwem ($\chi^2(2) = 140{,}93$, $p < 0{,}001$). W najmłodszej grupie wiekowej było znacznie więcej osób zamieszkujących z rodzeństwem niż w pozostałych dwóch grupach.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

W tabeli 16 przedstawiono rozkład częstości dla typu osób badanych z porównywanych grup wiekowych z rodzeństwem.

Tabela 16. Rozkład częstości – typ relacji z rodzeństwem

Typ relacji z rodzeństwem	Wczesna dorosłość		Średnia dorosłość		Późna dorosłość		Ogółem	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Biologiczne	218	100	198	100	225	100	641	100
Bliźnięta	0	0	0	0	0	0	0	0
Przybrane	0	0	0	0	0	0	0	0
Ogółem	218	100	198	100	225	100	641	100

Objaśnienia: n – liczba osób badanych; % – procent grupy.

We wszystkich przypadkach osoby badane miały rodzeństwo biologiczne.

W tabeli 17 przedstawiono rozkład częstości dla struktury rodzin osób badanych z porównywanych grup wiekowych.

Tabela 17. Rozkład częstości – struktura rodziny

Struktura rodziny	Wczesna dorosłość		Średnia dorosłość		Późna dorosłość		Ogółem	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Pełna	206	94,5	176	88,9	216	96,0	598	93,3
Osierocona	12	5,5	22	11,1	9	4,0	43	6,7
Monoparentalna* – rozwód rodziców	0	0	0	0	0	0	0	0
Ogółem	218	100	198	100	225	100	641	100

Objaśnienia: n – liczba osób badanych; % – procent grupy; * – *Rodzina monoparentalna* to rodzina, w której jedno z rodziców samotnie wychowuje swoje dziecko lub dzieci (Janicka, 2006).

Otrzymano istotną statystycznie zależność pomiędzy przynależnością do jednej z trzech porównywanych grup wiekowych a strukturą rodziny ($\chi^2(2) = 9{,}27$, $p < 0{,}05$). W grupie osób znajdującej się w podokresie średniej dorosłości było więcej rodzin osieroconych w związku ze śmiercią rodzica niż w pozostałych dwóch grupach wiekowych.

W tabeli 18 przedstawiono rozkład częstości dla kolejności urodzin osób badanych z porównywanych grup wiekowych.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 18. Rozkład częstości – kolejność urodzin

Kolejność urodzin	Wczesna dorosłość		Średnia dorosłość		Późna dorosłość		Ogółem	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Pierwsze dziecko	100	45,9	106	53,5	126	56,0	331	51,6
Drugie dziecko	118	54,1	92	46,5	99	44,0	310	48,4
Trzecie dziecko	0	0	0	0	0	0	0	0
Czwarte dziecko	0	0	0	0	0	0	0	0
Ogółem	218	100	198	100	225	100	641	100

Objaśnienia: n – liczba osób badanych; % – procent grupy.

Analizując rezultaty zastosowanego testu χ^2 Pearsona, nie stwierdzono istotnej statystycznie zależności pomiędzy przynależnością do jednej z trzech porównywanych grup wiekowych a kolejnością urodzin osób badanych ($\chi^2(2) = 4,90$, $p > 0,05$). Większość osób urodziła się jako pierwsze lub drugie dziecko.

W tabeli 19 przedstawiono rozkład częstości dla kolejności urodzin rodzeństwa osób badanych z porównywanych grup wiekowych.

Tabela 19. Rozkład częstości – kolejność urodzin rodzeństwa

Kolejność urodzin	Wczesna młodość		Średnia dorosłość		Późna dorosłość		Ogółem	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Pierwsze dziecko	118	54,1	88	44,4	100	44,4	306	47,7
Drugie dziecko	100	45,9	110	55,6	125	55,6	335	52,3
Trzecie dziecko	0	0	0	0	0	0	0	0
Czwarte dziecko	0	0	0	0	0	0	0	0
Ogółem	218	100	198	100	225	100	641	100

Objaśnienia: n – liczba osób badanych; % – procent grupy.

Otrzymano istotną statystycznie zależność pomiędzy przynależnością do jednej z trzech porównywanych grup wiekowych a kolejnością urodzin rodzeństwa ($\chi^2(6) = 16,16$, $p < 0,05$). W grupie osób znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości było mniej osób, których rodzeństwo narodziło się jako drugie dziecko niż w pozostałych dwóch grupach wiekowych.

W tabeli 20 przedstawiono rozkład częstości dla kontaktów osób badanych z porównywanych grup wiekowych z rodzeństwem.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 20. Rozkład częstości – kontakty z rodzeństwem

Kontakty z rodzeństwem	Wczesna dorosłość		Średnia dorosłość		Późna dorosłość		Ogółem	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Częste	153	70,2	131	66,2	143	63,6	427	66,6
Sporadyczne	159	27,1	64	32,3	60	26,7	183	28,5
Brak kontaktu	6	2,8	3	1,5	22	9,8	31	4,8
Ogółem	218	100	198	100	225	100	641	100

Objaśnienia: n – liczba osób badanych; % – procent grupy.

Wyniki badań otrzymane przy wykorzystaniu testu χ^2 Pearsona konfirmują istotną statystycznie zależność pomiędzy przynależnością do jednej z trzech porównywanych grup wiekowych a częstością kontaktów z rodzeństwem ($\chi^2(4) = 20{,}01$, $p < 0{,}001$). W grupie osób znajdujących się w podokresie średniej dorosłości było więcej osób, których kontakty z rodzeństwem były sporadyczne.

W tabeli 21 przedstawiono rozkład częstości dla aktywności zawodowej osób badanych z porównywanych grup wiekowych.

Tabela 21. Rozkład częstości – aktywność zawodowa

Aktywność zawodowa	Wczesna dorosłość		Średnia dorosłość		Późna dorosłość		Ogółem	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Kontynuacja nauki	153	70,2	1	0,5	3	1,3	157	24,5
Praca zawodowa	63	28,9	195	98,5	74	32,9	332	51,8
Emerytura lub renta	2	0,9	2	1,0	148	65,8	152	23,7
Ogółem	218	100	198	100	225	100	641	100

Objaśnienia: n – liczba osób badanych; % – procent grupy.

Otrzymano istotną statystycznie zależność pomiędzy przynależnością do jednej z trzech porównywanych grup wiekowych a aktywnością zawodową ($\chi^2(4) = 661{,}23$, $p < 0{,}001$). Większość osób znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości kontynuowała naukę. Większość osób reprezentujących podokres średniej dorosłości pracowała zawodowo. Natomiast większość osób tworzących najstarszą grupę (późna dorosłość) przebywała na emeryturach lub na rentach.

Reasumując, wszyscy uczestnicy badania (N = 641) posiadający rodzeństwo biologiczne zostali podzieleni na trzy grupy osób, z uwzględnieniem kryteriów wieku i płci. Nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic w liczebności porównywanych grup ani istotnej statystycznie zależności pomiędzy przynależnością do jednej z trzech porównywanych grup wiekowych a płcią osób badanych.

W grupach osób w podokresach średniej i późnej dorosłości więcej badanych posiadało rodzeństwo starsze lub młodsze o 6 lat lub więcej. Nie wystąpiły

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

istotne statystycznie zależności pomiędzy przynależnością do jednej z trzech porównywanych grup wiekowych a układem płci osoba badana – rodzeństwo. Badani zamieszkiwali tereny zarówno miejskie, jak i wiejskie. Zaznacza się, że nie stwierdzono istotnej statystycznie zależności pomiędzy przynależnością do jednej z trzech porównywanych grup wiekowych a miejscem zamieszkania osób badanych. We wszystkich przypadkach osoby badane wychowywały się z rodzeństwem. W najmłodszej grupie wiekowej było znacznie więcej osób zamieszkujących z rodzeństwem niż w pozostałych dwóch grupach. Analizując strukturę rodziny pochodzenia badanych, zauważono, że w grupie osób mieszczących się w podokresie średniej dorosłości występowało więcej rodzin osieroconych w związku ze śmiercią rodzica niż w pozostałych dwóch grupach wiekowych. Większość osób urodziła się jako pierwsze lub drugie dziecko. W grupie osób znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości było mniej osób, których rodzeństwo narodziło się jako drugie dziecko niż w pozostałych dwóch grupach wiekowych. Stwierdzono, że w grupie osób znajdujących się w podokresie średniej dorosłości najwięcej z nich spostrzegało kontakty z rodzeństwem jako sporadyczne.

5.4. Procedury analiz statystycznych

W analizie danych wykorzystano specjalistyczne programy komputerowe: IBM SPSS oraz IBM SPSS AMOS w wersji 24 na licencji Uniwersytetu Łódzkiego oraz program scikit learn (http://scikitlearn.org/stable/auto_examples/cluster/plot_kmeans_silhouette_analysis.html#sphx-glr-auto-examples-cluster-plot-kmeans-silhouette-analysis-py).

Wyniki testu Kołmogorowa-Smirnowa wykazały, że większość rozpatrywanych zmiennych nie posiadała rozkładu normalnego (poza ogólnym poziomem Ciepła w relacji z rodzeństwem, nasileniem stylu Autokratycznego ze strony ojca, poziomem spostrzeganego stresu i ogólnym poziomem dobrostanu). Stanowiło to uzasadnienie dla wykorzystania w dalszych analizach testów nieparametrycznych. Istotność różnic między badanymi zmiennymi określano testem Friedmana oraz testem Wilcoxona. Istotność różnic międzygrupowych weryfikowano za pomocą testu H Kruskalla-Wallisa i testu U Manna-Whitneya (King, Minium, 2009).

W przypadku klasyfikowania wyników otrzymanych w zakresie stylów wychowania oraz profili relacji z rodzeństwem zastosowano analizę skupień metodą k-średnich. Po dokonaniu grupowania wyników podjęto ocenę jego jakości z wykorzystaniem miary odrębności skupień tzw. wskaźnika sylwetkowego (ang. *silhouette index* – SI, *silhouette coefficient*). Wartość wskaźnika SI mieści się w przedziale od –1 do 1 i jest interpretowana się jako miara jakości otrzymanej struktury grupowej. Wartości miary SI bliskie 1 wskazują, że obiekty zostały trafnie zgrupowane, natomiast w pozostałych przypadkach sklasyfikowanie obiektów przebiegło z mniejszą trafnością (Migdał-Nejman, 2011).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Różnice między rozkładem częstości profili relacji z rodzeństwem w podokresach wczesnej, średniej i późnej dorosłości sprawdzono za pomocą nieparametrycznego testu Chi-kwadrat. Korelacje między zmiennymi wskazywano za pomocą współczynnika korelacji ρ Spearmana. Aby oszacować istotność statystyczną różnic międzygrupowych w zakresie otrzymanych współczynników korelacji, przeprowadzono transformację Fishera (Bedyńska, Książek, 2012).

Dla istotnych statystycznie różnic określono miarę siły efektu r, której wartości należy interpretować jako *małe* od wartości progowej 0,10, jako *średnie* od wartości progowej 0,30 lub jako *wysokie* od wartości progowej 0,50 (Cohen, 1988). Przy porównywaniu wartości otrzymanych w badaniu własnym w grupie osób we wczesnej dorosłości z wynikami otrzymanymi przez Stockera i in. (1997) zastosowano miarę siły efektu d-Cohena. Wartości miary należy interpretować jako małe od wartości progowej 0,20, jako średnie od wartości progowej 0,50 lub jako wysokie od wartości progowej 0,80 (Cohen, 1988).

Ostateczny krok analizy stanowiło wprowadzenie wszystkich zmiennych do modelu ścieżkowego. Celem podjętego działania było ustalenie istotnych statystycznie zależności między badanymi zmiennymi. W tym etapie pracy zastosowano program IBM SPSS AMOS 24. Wyniki przedstawiono w tabelach, stosując standardowe symbole statystyk (por. Harasimczuk, Cieciuch 2012; Piber-Dąbrowska i in., 2007).

Analizy statystyczne wybrano ze względu na przedstawione założenia oraz pytania badawcze. Wybór ten uwarunkowany był także czynnikami obiektywnymi, jak typ rozkładu zmiennych, liczebność grup i ich ilość.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

6. Rezultaty badań

6.1. Relacje interpersonalne rodzeństw w okresie dorosłości

Familiolodzy eksplorujący problematykę rodzinną rozpatrywaną w kontekście uwarunkowań zachowań społecznych osób tworzących podsystem rodzeństwa podkreślają, że są one zdeterminowane przez wiele zmiennych podmiotowych, jak i przez cały zewnętrzny kontekst środowiskowy, w którym człowiek żyje. Przyjmuje się, że czynniki indywidualne w interakcji z uwarunkowaniami środowiskowymi oraz klimatem rodzinnym tworzą płaszczyznę rozwoju ustosunkowań interpersonalnych rodzeństw (Cicirelli, 1991; Connidis, Campbell, 1995; Dunn i in., 1999; Harwas-Napierała, 2010a; Lanthier i in., 1997; Riggio, 2000; Spitze, Trent, 2006; Poraj, 1988; Richardson, Richardson, 1999; Rostowska, 2010; Ryś, 2011; Voorpostel, Van der Lippe, 2007; Walęcka-Matyja, 2015a).

Relacjonowane w niniejszym podrozdziale wyniki badań stanowią próbę uzyskania odpowiedzi na pierwsze i drugie pytanie badawcze. Pytanie pierwsze odnosiło się do określenia najistotniejszego z czynników relacji z rodzeństwem w okresie dorosłości. Natomiast pytanie drugie odnosiło się do kwestii, czy i w jaki sposób wybrane zmienne społeczno-demograficzne różnicują spostrzeganie wymiarów relacji dorosłych rodzeństw? W celu weryfikacji poprawności metodologicznej przeprowadzonych analiz w tabeli 22 przedstawiono rozpatrywane zmienne przedziałowe wraz ze statystykami opisowymi, tj. wartościami średnimi, odchyleniami standardowymi, wartością minimalną i maksymalną, wartościami miar skośności oraz kurtozy. Zestawienie uzupełniono również wartościami testu Kołmogorowa-Smirnowa służącego do określania normalności rozkładu analizowanych zmiennych (Szymczak, 2010).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 22. Statystyki opisowe dla analizowanych zmiennych przedziałowych

Kwestionariusz	Zmienne	M	SD	min	max	S	K	Z	p
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
KRDR	Podobieństwo	2,78	0,98	1,00	5,00	0,01	–0,83	1,97***	0,001
	Bliskość	2,90	1,03	1,00	5,00	–0,07	–0,77	1,80**	0,003
	Uczucia	3,30	1,02	1,00	5,00	–0,42	–0,62	2,57***	0,001
	Podziw	2,99	0,90	1,00	5,00	–0,22	–0,55	1,92***	0,001
	Wsparcie Emocjonalne	3,11	1,03	1,00	5,00	–0,30	–0,73	2,66***	0,001
	Wsparcie Instrumentalne	2,73	0,95	1,00	5,00	0,04	–0,57	1,76**	0,004
	Akceptacja	3,37	0,90	0,83	5,00	–0,62	–0,03	2,57***	0,001
	Wiedza	3,06	0,96	1,00	5,00	–0,08	–0,73	1,88**	0,002
	Ciepło	3,04	0,84	1,00	4,96	–0,35	–0,46	1,23	0,097
	Kłótnia	2,35	0,80	1,00	4,80	0,46	–0,18	2,36***	0,001
	Przeciwieństwo	1,81	0,81	1,00	4,83	1,23	0,97	4,42***	0,001
	Konkurencja	1,78	0,76	1,00	4,50	0,94	0,20	3,83***	0,001
	Dominacja	1,65	0,68	1,00	4,17	1,00	0,26	4,31***	0,001
	Konflikt	1,88	0,64	1,00	3,96	0,94	0,23	3,19***	0,001
	Rywalizacja Matczyna	1,87	1,21	1,00	5,00	1,26	0,39	7,30***	0,001
	Rywalizacja Ojcowska	1,55	1,02	1,00	5,00	1,98	2,98	9,65***	0,001
	Rywalizacja	1,71	0,98	1,00	5,00	1,48	1,40	5,95***	0,001
Styl Wychowania w Rodzinie Pochodzenia	Matka styl Demokratyczny	20,71	6,05	0	30	–0,95	0,59	3,02***	0,001
	Matka styl Autokratyczny	8,94	5,59	0	27	0,74	0,12	2,41***	0,001
	Matka styl Liberalno-kochający	16,96	4,10	0	30	–0,84	1,99	2,56***	0,001
	Matka styl Liberalno-niekochający	6,54	5,71	0	25	1,19	1,02	3,15***	0,001
	Ojciec styl Demokratyczny	18,32	6,78	0	30	–0,54	–0,21	2,15***	0,001
	Ojciec styl Autokratyczny	10,80	6,15	0	30	0,40	–0,08	1,12***	0,163
	Ojciec styl Liberalno-kochający	15,52	4,48	0	26	–0,61	0,69	1,99***	0,001
	Ojciec styl Liberalno-niekochający	9,31	6,48	0	27	0,55	–0,43	2,10***	0,001
PSS-10	Spostrzegany stres	18,00	6,61	0	37	0,03	–0,20	1,30	0,069

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
SRRS	Poziom wydarzeń krytycznych	119,08	114,49	0	599	1,38	2,07	3,78***	0,001
SELSA-S	Samotność romantyczna	23,40	8,58	5	35	–0,41	–0,81	2,20***	0,001
	Samotność rodzinna	23,59	9,45	5	35	–0,45	–1,05	3,25***	0,001
	Samotność społeczna	23,37	8,13	5	35	–0,49	–0,66	2,46***	0,001
MHC-SF	Dobrostan emocjonalny	8,72	3,47	1	18	–0,11	–0,73	2,08***	0,001
	Dobrostan społeczny	10,68	5,61	0	28	0,45	–0,32	2,21***	0,001
	Dobrostan osobowościowy	18,75	6,54	2	34	–0,44	–0,43	2,08***	0,001
	Dobrostan ogólny	38,14	13,69	5	80	–0,05	–0,42	0,81	0,525
GHQ-28	Symptomy somatyczne	6,54	3,57	0	21	0,94	0,85	3,27***	0,001
	Niepokój i bezsenność	6,69	4,10	0	21	0,80	0,45	3,00***	0,001
	Zaburzenia funkcjonowania społecznego	7,03	2,55	0	18	0,73	2,18	5,65***	0,001
	Symptomy depresji	1,98	3,10	0	21	2,50	7,67	6,63***	0,001
	Wynik Ogólny GHQ	22,23	10,32	4	69	1,31	2,24	3,02***	0,001

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; min – wartość minimalna; max – wartość maksymalna; α – współczynniki rzetelności α - Cronbacha; S – skośność; K – kurtoza; Z – wartość testu Kołmogorowa-Smirnowa; p – istotność statystyczna; ** – $p < 0,01$; *** – $p < 0,001$.

Większość analizowanych zmiennych nie miała rozkładu normalnego, co może wynikać z zastosowanego doboru nieprobabilistycznego, celowego[1] do próby. Wyjątek stanowi poziom Ciepła w relacji z rodzeństwem, nasilenie stylu Autokratycznego ze strony ojca, poziom odczuwanego stresu i ogólny poziom dobrostanu. W związku z uzyskanymi wynikami w teście Kołmogorowa-Smirnowa w dalszych analizach wykorzystywano testy nieparametryczne.

Odnosząc się do charakterystyki statystyk opisowych zmiennych określających relacje dorosłych rodzeństw, zauważono, że najwyższe wyniki średnie

1 Istotą doboru celowego jest to, że próba konstruowana jest z jednostek, które w opinii badacza dostarczą optymalnych informacji z punktu widzenia celu badania. Prowadzący badanie dobiera jednostki do próby na podstawie ogólnej znajomości badanego zjawiska. Zastosowanie doboru celowego jest zasadne, kiedy sporządzenie wykazu wszystkich elementów populacji jest niemożliwe (lub bardzo trudne), a dane uzyskane dzięki arbitralnemu doborowi elementów są wystarczające dla celów badania (Babbie, 2007; Wasilewska, 2008).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

badani uzyskali na podskali Akceptacja, a najniższe na podskali Rywalizacja Ojcowska. Współczynnik skośności rozkładu będący miarą asymetrii wskazuje, że rozkład zmiennych jest prawostronny w przypadku następujących podskal: Podobieństwo, Wsparcie Instrumentalne, Kłótnia, Przeciwieństwo, Konkurencja, Dominacja, Konflikt, Rywalizacja Matczyna, Rywalizacja Ojcowska, Rywalizacja. Natomiast rozkład zmiennych ma charakter lewostronny w przypadku podskal: Bliskość, Uczucia, Podziw, Wsparcie Emocjonalne, Akceptacja, Wiedza, Ciepło. Ujemna wartość kurtozy dla czynnika Ciepło i jego podskal, a także dla podskali Kłótnia świadczy o występowaniu słabej koncentracji wyników wokół wartości średnich, typowej dla rozkładu platykurtycznego. Natomiast dodatnia wartość kurtozy dla czynników Konflikt i Rywalizacja oraz tworzących je podskal (z wyjątkiem podskali Kłótnia) wskazuje na występowanie wysokiej koncentracji wyników wokół wartości średnich, typowej dla rozkładu leptokurtycznego (Ferguson, Takane, 1999).

Opisując wyniki w zakresie retrospektywnej oceny stylów wychowania preferowanych przez matki badanych osób, zauważono, że osiągały one średnie natężenie[2] w zakresie stylu Demokratycznego, małe natężenie w stylu Liberalno-kochającym oraz bardzo małe natężenie w zakresie stylów określanych jako Autokratyczny i Liberalno-niekochający. Współczynnik skośności rozkładu będący miarą asymetrii wskazuje, że rozkład zmiennych styl Demokratyczny oraz styl Liberalno-kochający jest lewostronny, zaś zmiennych styl Autokratyczny i styl Liberalno-niekochający – prawostronny. W przypadku stylów Demokratycznego i Autokratycznego niskie wskaźniki kurtozy informują o występowaniu słabej koncentracji wyników wokół wartości średnich. Odmienną sytuację można zaobserwować, analizując dane odnoszące się do stylów Liberalno-kochającego i Liberalno-niekochającego. Wartości kurtozy powyżej zera wskazują na występowanie znacznej koncentracji wyników wokół wartości średnich.

Omawiając wartości statystyk opisowych dotyczących retrospektywnej oceny stylów wychowania preferowanych przez ojców badanych osób, stwierdzono, że w małym natężeniu przejawiali oni cechy stylów Demokratycznego, Liberalno-kochającego i Autokratycznego. Styl Liberalno-niekochający charakteryzował ich w bardzo niskim stopniu. Współczynnik skośności rozkładu wskazuje na lewostronny typ rozkładu analizowanych zmiennych. Dodatnia wartość kurtozy w przypadku zmiennej styl wychowania Liberalno-kochający świadczy o większej koncentracji wyników wokół wartości średnich. W przypadku pozostałych stylów wychowania cechujących ojców badanych osób ujemna wartość kurtozy informuje o występowaniu słabej koncentracji wyników wokół wartości średnich ojcowskich stylów wychowania, typowej dla rozkładu platykurtycznego (Ferguson, Takane, 1999).

2 Określając natężenie wyróżnionych stylów wychowania, skorzystano z zasad interpretacji wyników przedstawionych przez Ryś (2009). Wskazują one, że poziom uzyskanych wyników od 1–9 pkt. określa bardzo małe natężenie cech danego stylu, 10–19 pkt. – małe natężenie danego stylu, 20–23 pkt. – średnie natężenie danego stylu, 24–26 pkt. – wysokie natężenie danego stylu, 27–30 pkt. bardzo wysokie natężenie danego stylu.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Odnosząc się do zmiennej *spostrzegany stres*, stwierdzono, że współczynnik skośności rozkładu będący miarą asymetrii określa jej rozkład jako prawostronny, choć zbliżony do symetrycznego. Ujemna wartość kurtozy świadczy o występowaniu słabej koncentracji wyników wokół wartości średnich.

Rozpatrując zmienną *poziom wydarzeń krytycznych*, zanotowano, że współczynnik skośności rozkładu wskazuje, że rozkład zmiennej jest prawostronny. Ujemna wartość kurtozy informuje o występowaniu słabej koncentracji wyników wokół wartości średnich, a także o rozkładzie zmiennych typu platykurtycznego (Ferguson, Takane, 1999).

Opisując wielowymiarowo ujmowaną zmienną *samotność*, zauważono, że najwyższe wyniki średnie badani uzyskali na skali samotności rodzinnej, zaś najniższe na skali samotności społecznej. Współczynnik skośności rozkładu określa rozkład zmiennej jako lewostronny. Ujemna wartość kurtozy świadczy o występowaniu słabej koncentracji wyników wokół wartości średnich, a tym samym o rozkładzie platykurtycznym (Ferguson, Takane, 1999).

Relacjonując charakter statystyk opisowych odnoszących się do rozumianej wieloaspektowo zmiennej *dobrostan*, stwierdzono, że najwyższe wyniki średnie otrzymano w zakresie dobrostanu osobowościowego, natomiast najniższe – w zakresie dobrostanu emocjonalnego. Współczynnik skośności rozkładu wskazuje, że rozkład zmiennej dobrostan społeczny jest prawostronny, zaś w przypadku pozostałych kategorii dobrostanu rozkład zmiennych ma charakter lewostronny. Ujemna wartość kurtozy świadczy o występowaniu rozkładu platykurtycznego (Ferguson, Takane, 1999).

Analizując statystyki opisowe dotyczące zmiennej *stan zdrowia psychicznego*, stwierdzono, że najwyższe wyniki średnie badani uzyskali w skali C odnoszącej się do zaburzeń funkcjonowania społecznego, natomiast najniższe w skali D określającej symptomy depresji. Współczynnik skośności rozkładu informuje o prawostronnym rozkładzie zmiennej. Dodatnia wartość kurtozy informuje o większej koncentracji wyników wokół wartości średnich badanych zmiennych, typowej dla rozkładu leptokurtycznego (Ferguson, Takane, 1999).

Pierwszym krokiem badawczym w analizie danych, odnoszącym się do poznania psychologicznych aspektów relacji z rodzeństwem w okresie dorosłości było określenie ich dla całej badanej próby. W dalszej kolejności analizy statystyczne obejmowały grupy badanych osób wyróżnione w oparciu o uwzględnione w modelu badawczym zmienne społeczno-demograficzne, do których zaliczono: wiek, płeć, układ płci w rodzeństwie, kolejność urodzin w rodzinie oraz różnicę wieku w rodzeństwie.

Na rysunku 9 przedstawiono średnie wartości poziomu Ciepła, Konfliktu i Rywalizacji w relacji z rodzeństwem, w całej badanej próbie (N = 641).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

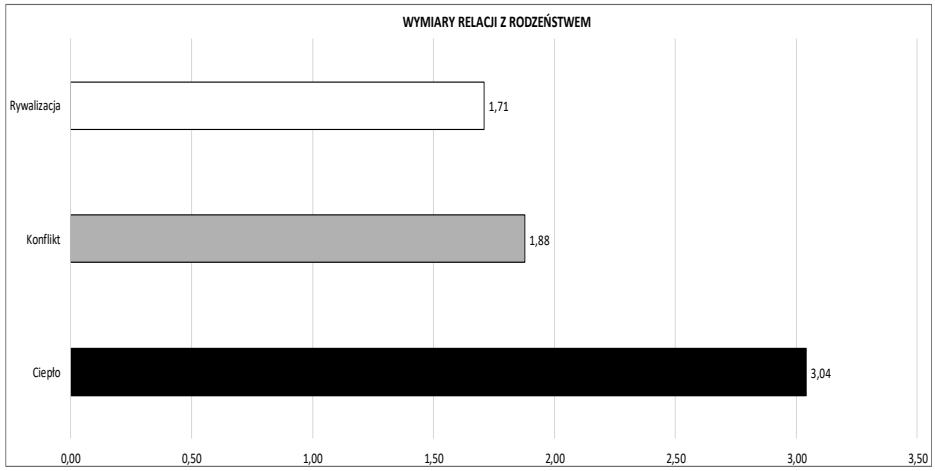

Rysunek 9. Średnie wartości poziomu Ciepła, Konfliktu i Rywalizacji w relacji z rodzeństwem w całej badanej próbie

W oparciu o wyniki testu Friedmana stwierdzono, że w zakresie poziomu poszczególnych wymiarów relacji z rodzeństwem w okresie dorosłości zachodziły istotne statystycznie różnice ($\chi^2(2) = 459{,}23$, $p < 0{,}001$). Jako test porównań parami wykorzystano test Wilcoxona, za pomocą którego stwierdzono, że istotne statystycznie różnice zachodziły pomiędzy wszystkimi analizowanymi zmiennymi, tj. pomiędzy poziomem Ciepła i poziomem Konfliktu ($Z = –18{,}20$, $p < 0{,}001$, $r = 0{,}51$), pomiędzy poziomem Ciepła i poziomem Rywalizacji ($Z = –16{,}67$, $p < 0{,}001$, $r = 0{,}47$) oraz pomiędzy poziomem Rywalizacji i poziomem Konfliktu ($Z = –6{,}24$, $p < 0{,}001$, $r = 0{,}17$). Średnia wartość poziomu Ciepła była wyższa od poziomów pozostałych wymiarów relacji z rodzeństwem, a siła otrzymanych zależności między zmiennymi była duża ($r > 0{,}50$) w przypadku Konfliktu i średnia w odniesieniu do Rywalizacji ($0{,}30 < r < 0{,}49$). Średnia wartość poziomu Konfliktu była istotnie wyższa od średniej wartości poziomu Rywalizacji, choć siłę zależności między zmiennymi określa się jako małą ($r < 0{,}29$).

Na rysunku 10 przedstawiono średnie wartości wymiarów poziomu Ciepła w relacji z rodzeństwem w całej badanej próbie. Wartości średnie posortowano od najwyższych do najniższych.

Rezultaty badań otrzymane w oparciu o test Friedmana wskazują, że w zakresie poziomu poszczególnych wymiarów Ciepła w relacji z dorosłym rodzeństwem zachodziły istotne statystycznie różnice ($\chi^2(7) = 671{,}51$, $p < 0{,}001$). W celu dokonania porównań parami wykorzystano test Wilcoxona. Istotne statystycznie różnice zachodziły pomiędzy poziomem Akceptacji i poziomem Uczuć ($Z = –1{,}98$, $p < 0{,}05$, $r = 0{,}06$), pomiędzy poziomem Uczuć i poziomem Wsparcia Emocjonalnego ($Z = –7{,}43$, $p < 0{,}001$, $r = 0{,}21$), pomiędzy poziomem Wsparcia Emocjonalnego i poziomem Wiedzy ($Z = –2{,}53$, $p < 0{,}001$, $r = 0{,}07$), pomiędzy poziomem Wiedzy i poziomem Podziwu ($Z = –2{,}47$, $p < 0{,}05$, $r = 0{,}07$), pomiędzy poziomem Podziwu i poziomem Bliskości ($Z = –2{,}70$, $p < 0{,}01$, $r = 0{,}08$) oraz pomiędzy poziomem Bliskości

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

i poziomem Podobieństwa (Z = –4,07, p < 0,001, r = 0,11). Oszacowane wartości siły efektu dla wszystkich istotnych statystycznie różnic świadczyły o słabych zależnościach między zmiennymi (r < 0,29). Znacząca statystycznie różnica nie wystąpiła natomiast pomiędzy poziomem Podobieństwa i poziomem Wsparcia Instrumentalnego.

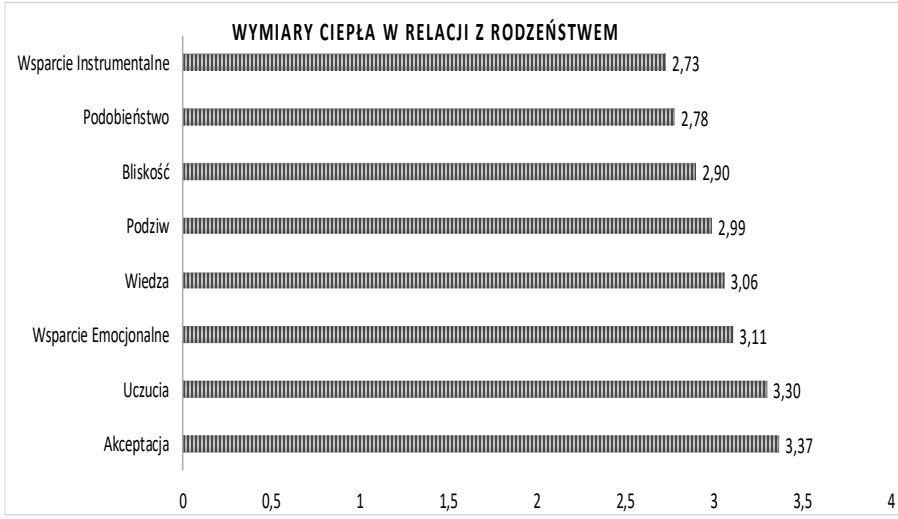

Rysunek 10. Średnie wartości wymiarów Ciepła w relacji z rodzeństwem w całej badanej próbie

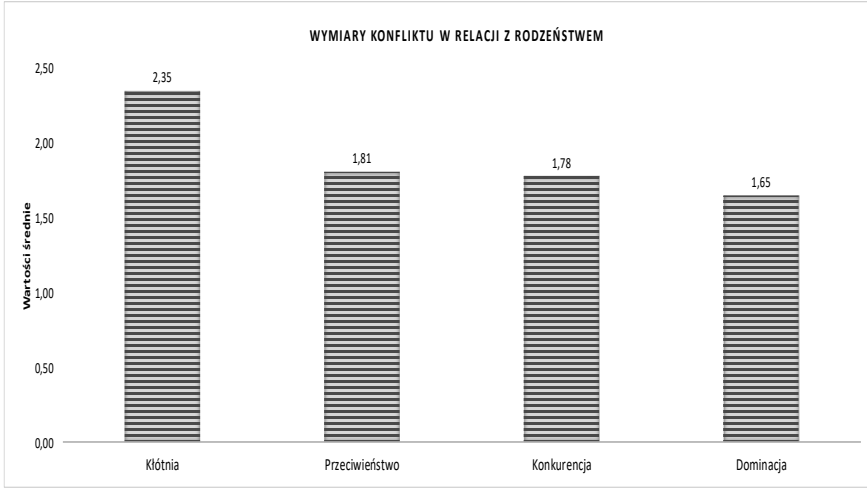

Rysunek 11. Średnie wartości wymiarów Konfliktu w relacji z rodzeństwem w całej badanej próbie

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Na rysunku 11 przedstawiono średnie wartości wymiarów poziomu Konfliktu w relacji z rodzeństwem w całej badanej próbie. Wartości średnie posortowano od najwyższych do najniższych.

W oparciu o wyniki testu Friedmana stwierdzono, że w zakresie poziomu poszczególnych wymiarów Konfliktu w relacji z rodzeństwem zachodziły istotne statystycznie różnice ($\chi^2(3) = 536{,}62$, $p < 0{,}001$). Jako test porównań parami wykorzystano test Wilcoxona. Istotna statystycznie różnica, choć o średniej sile efektu, zachodziła pomiędzy poziomem Kłótni i poziomem Przeciwieństwa ($Z = -17{,}19$, $p < 0{,}001$, $r = 0{,}48$). Nie otrzymano istotnej statystycznie różnicy pomiędzy poziomem Przeciwieństwa i poziomem Konkurencji ($Z = -0{,}42$, $p > 0{,}05$). Otrzymano natomiast istotną statystycznie różnicę, choć o małej sile efektu, pomiędzy poziomem Konkurencji i poziomem Dominacji ($Z = -5{,}74$, $p < 0{,}001$, $r = 0{,}16$). Średnia wartość poziomu Kłótni była wyższa od średnich wartości poziomu Przeciwieństwa i Konkurencji. Średnie wartości poziomu Przeciwieństwa i Konkurencji były wyższe od średniej wartości poziomu Dominacji.

Na rysunku 12 przedstawiono średnie wartości wymiarów poziomu Rywalizacji w relacji z rodzeństwem w całej badanej próbie.

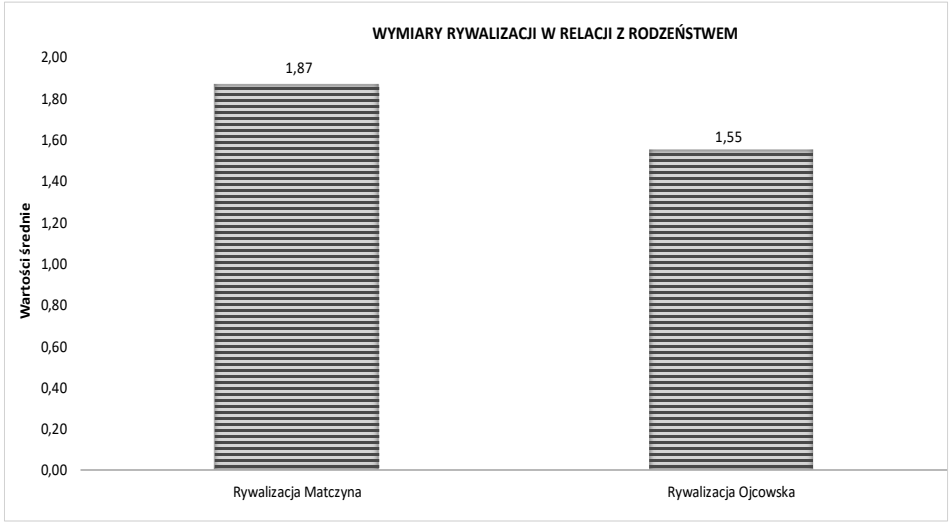

Rysunek 12. Średnie wartości poziomu Rywalizacji Matczynej i Ojcowskiej w całej badanej próbie

W oparciu o rezultaty otrzymane po zastosowaniu testu Wilcoxona stwierdzono, że poziom Rywalizacji Matczynej w badanej próbie był wyższy od poziomu Rywalizacji Ojcowskiej ($Z = -7{,}51$, $p < 0{,}001$, $r = 0{,}21$). Siła efektu była mała i świadczyła o występowaniu słabej zależności między zmiennymi.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

6.1.1. Wybrane czynniki społeczno-demograficzne różnicujące relacje interpersonalne dorosłych rodzeństw

6.1.1.1. Wiek

Interesujący poznawczo problem badawczy stanowiło określenie fenomenu relacji rodzeństw we wczesnej, średniej i późnej dorosłości. W dorosłości związek interpersonalny z rodzeństwem ma charakter bardziej dobrowolny niż we wcześniejszych okresach życia. W mniejszym stopniu jest on determinowany przez nakazy rodzicielskie, warunki życia lub inne czynniki zewnętrzne (Scharf i in., 2005). W oparciu o wyniki badań własnych opisano psychologiczne aspekty ustosunkowań interpersonalnych rodzeństw w każdym z wyróżnionych podokresów dorosłości.

W tabeli 23 przedstawiono średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w porównywanych grupach wiekowych. Zestawienie uzupełniono wartościami testu H Kruskalla-Wallisa.

Tabela 23. Średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w porównywanych grupach wiekowych wraz z testem istotności statystycznej

Zmienne	Wczesna dorosłość		Średnia dorosłość		Późna dorosłość		Test Statystyczny		
	M	SD	M	SD	M	SD	χ^2	df	p
Podobieństwo	2,86	1,04	2,70	0,94	2,78	0,94	2,99	2	0,225
Bliskość	2,97	1,10	2,87	1,00	2,86	0,98	1,42	2	0,491
Uczucia	3,26	1,07	3,29	1,00	3,34	0,98	0,26	2	0,879
Podziw	3,12	0,93	2,89	0,87	2,94	0,89	9,85**	2	0,007
Wsparcie Emocjonalne	3,25	1,05	3,09	1,04	3,01	0,99	6,75*	2	0,034
Wsparcie Instrumentalne	3,04	0,88	2,64	0,91	2,49	0,97	41,59***	2	0,001
Akceptacja	3,39	0,92	3,39	0,86	3,35	0,91	0,24	2	0,889
Wiedza	3,22	1,00	2,97	0,93	2,97	0,94	9,78**	2	0,008
Ciepło	3,15	0,89	2,99	0,81	2,98	0,81	7,07*	2	0,029
Kłótnia	2,70	0,82	2,20	0,72	2,14	0,72	64,36***	2	0,001
Przeciwieństwo	2,25	0,94	1,56	0,59	1,61	0,64	83,58***	2	0,001
Konkurencja	1,99	0,81	1,66	0,68	1,68	0,73	24,56***	2	0,001
Dominacja	1,95	0,77	1,49	0,59	1,51	0,57	55,57***	2	0,001
Konflikt	2,20	0,70	1,71	0,52	1,72	0,55	77,80***	2	0,001
Rywalizacja Matczyna	1,74	1,11	2,04	1,27	1,86	1,24	7,40*	2	0,025
Rywalizacja Ojcowska	1,61	1,04	1,61	1,08	1,44	0,95	6,45*	2	0,040
Rywalizacja	1,67	0,95	1,82	1,06	1,65	0,94	4,48	2	0,106

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; χ^2 – wartość testu; df – liczba stopni swobody; p – istotność statystyczna; * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$; *** – $p < 0,001$.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Analizując przedstawione w tabeli 23 wyniki, zanotowano występowanie istotnych statystycznie różnic międzygrupowych w zakresie poziomu Podziwu, Wsparcia Emocjonalnego, Wsparcia Instrumentalnego, Wiedzy, ogólnego poziomu Ciepła, wszystkich wymiarów Konfliktu w relacji z rodzeństwem, poziomu Rywalizacji Matczynej i Rywalizacji Ojcowskiej.

Na rysunku 13 przedstawiono średnie wartości poziomu Ciepła w porównywanych grupach wiekowych.

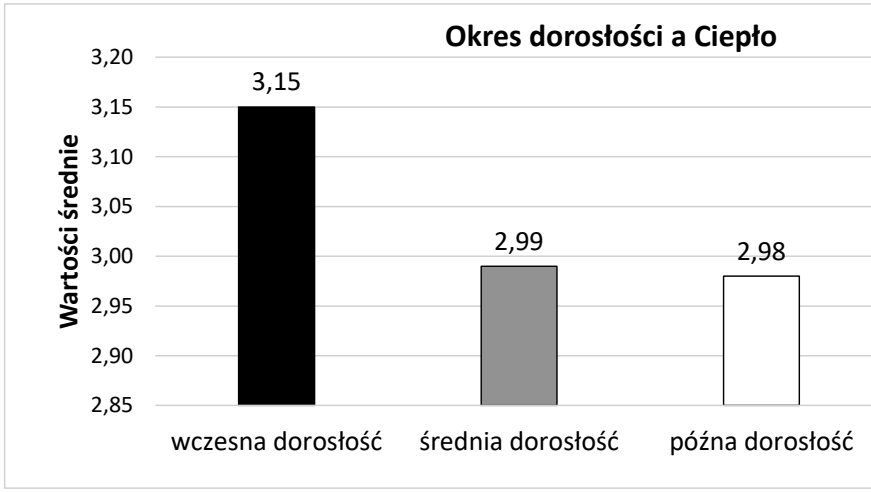

Rysunek 13. Średnie wartości poziomu Ciepła w relacji z rodzeństwem w porównywanych grupach wiekowych

W celu przeprowadzenia porównań parami zastosowano test U Manna-Whitneya. Stwierdzono, że poziom Ciepła w grupie osób znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości był wyższy od poziomu Ciepła w grupie osób znajdujących się w podokresie średniej dorosłości ($Z = –2{,}21$, $p < 0{,}05$, $r = 0{,}11$) i od poziomu Ciepła w grupie osób znajdujących się w podokresie późnej dorosłości ($Z = –2{,}37$, $p < 0{,}05$, $r = 0{,}11$). Siła efektu w obu przypadkach była słaba. Nie otrzymano istotnej statystycznie różnicy w tym zakresie pomiędzy grupą osób znajdujących się w podokresie średniej dorosłości i grupą osób znajdujących się w podokresie późnej dorosłości ($Z = –0{,}12$, $p > 0{,}05$).

Na rysunku 14 przedstawiono średnie wartości poziomu Podziwu, Wsparcia Emocjonalnego, Wsparcia Instrumentalnego i Wiedzy, czyli tych wymiarów, w zakresie których zanotowano istotne statystycznie różnice pomiędzy porównywanymi grupami wiekowymi.

Nie otrzymano istotnych statystycznie różnic pomiędzy osobami znajdującymi się w podokresie średniej dorosłości i osobami znajdującymi się w podokresie późnej dorosłości w zakresie poziomu Podziwu ($Z = –0{,}80$, $p > 0{,}05$), poziomu Wsparcia Emocjonalnego ($Z = –0{,}63$, $p > 0{,}05$), poziomu Wsparcia Instrumentalnego ($Z = –1{,}67$, $p > 0{,}05$) i poziomu Wiedzy ($Z = –0{,}07$, $p > 0{,}05$). Stwierdzono natomiast, że poziom Podziwu był wyższy w grupie osób znajdujących się

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

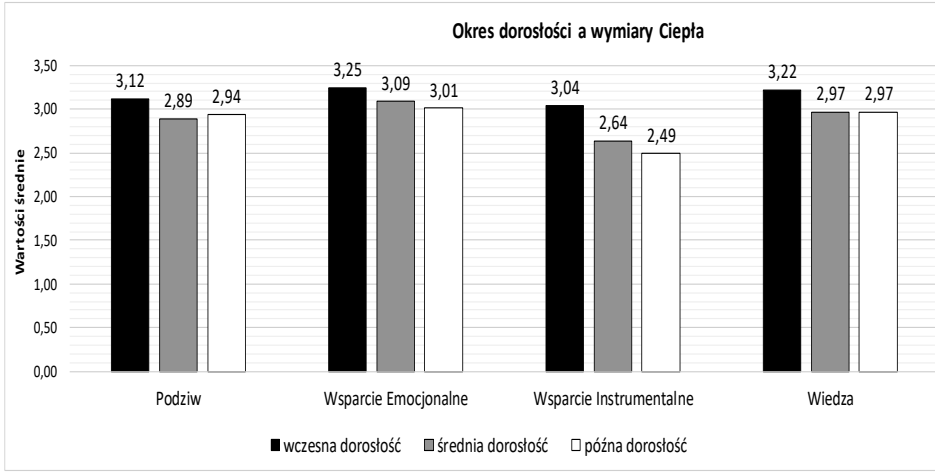

Rysunek 14. Istotne statystycznie różnice w zakresie wymiarów Ciepła w relacji z rodzeństwem pomiędzy porównywanymi grupami wiekowymi

w podokresie wczesnej dorosłości niż w grupie osób znajdujących się w podokresie średniej dorosłości ($Z = –3,01$, $p < 0,01$, $r = 0,15$) i wyższy niż w grupie osób znajdujących się w podokresie późnej dorosłości ($Z = –2,26$, $p < 0,05$, $r = 0,11$). Poziom Wsparcia Instrumentalnego był wyższy w grupie osób znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości niż w grupie osób znajdujących się w podokresie średniej dorosłości ($Z = –4,66$, $p < 0,001$, $r = 0,23$) i wyższy niż w grupie osób znajdujących się w podokresie późnej dorosłości ($Z = –6,09$, $p < 0,001$, $r = 0,29$). Poziom Wiedzy był wyższy w grupie osób znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości niż w grupie osób znajdujących się w podokresie średniej dorosłości ($Z = –2,63$, $p < 0,01$, $r = 0,13$) i wyższy niż w grupie osób znajdujących się w podokresie późnej dorosłości ($Z = –2,77$, $p < 0,001$, $r = 0,13$). Poziom Wsparcia Emocjonalnego otrzymany w grupie osób znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości był wyższy od poziomu otrzymanego w grupie osób znajdujących się w podokresie późnej dorosłości ($Z = –2,53$, $p < 0,05$, $r = 0,12$). Nie otrzymano istotnej statystycznie różnicy pomiędzy osobami znajdującymi się w podokresie wczesnej dorosłości i osobami znajdującymi się w podokresie średniej dorosłości ($Z = –1,78$, $p > 0,05$). Siła efektu obliczona we wszystkich przypadkach istotnych statystycznie różnic między poziomami zmiennych była słaba i mieściła się w przedziale od $r = 0,11$ do $r = 29$.

Na rysunku 15 przedstawiono średnie wartości poziomu Konfliktu w porównywanych grupach wiekowych.

Jako test porównań parami zastosowano test U Manna-Whitneya. Stwierdzono, że poziom Konfliktu w grupie osób znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości był istotnie wyższy od poziomu Konfliktu w grupie osób znajdujących się w podokresie średniej dorosłości ($Z = –7,50$, $p < 0,001$, $r = 0,37$) i od poziomu Konfliktu w grupie osób znajdujących się w podokresie późnej dorosłości ($Z = –7,72$, $p < 0,001$, $r = 0,37$). W obu przypadkach siła efektu była średnia. Nie otrzymano

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

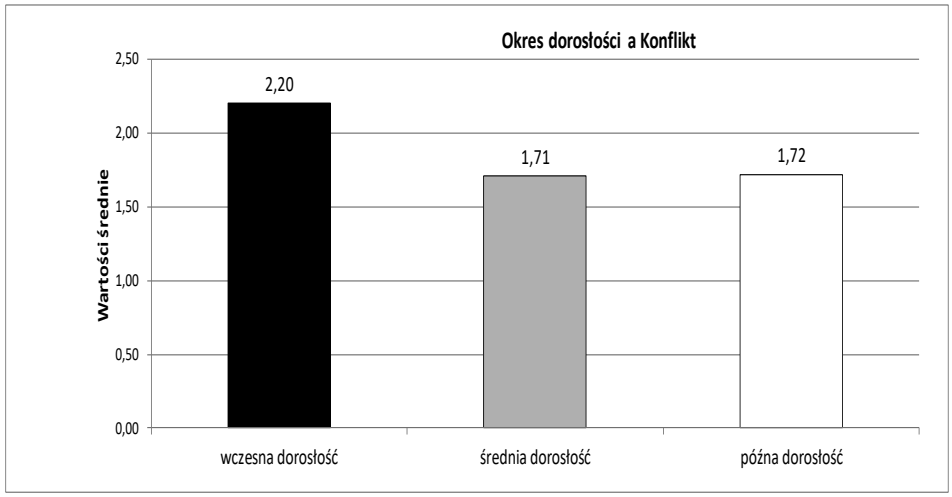

Rysunek 15. Średnie wartości poziomu Konfliktu w relacji z rodzeństwem w porównywanych grupach wiekowych

istotnej statystycznie różnicy pomiędzy grupą osób znajdujących się w podokresie średniej dorosłości i grupą osób znajdujących się w podokresie późnej dorosłości ($Z = –0,15$, $p > 0,05$).

Na rysunku 16 przedstawiono średnie wartości wymiarów Konfliktu w relacji z rodzeństwem w porównywanych grupach wiekowych.

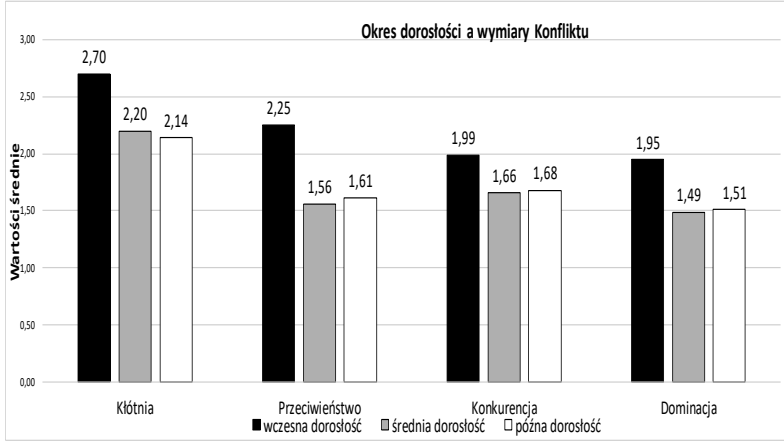

Rysunek 16. Średnie wartości wymiarów Konfliktu w relacji z rodzeństwem w porównywanych grupach wiekowych

Analizując uzyskane wyniki badań, stwierdzono, że nie wystąpiły istotne statystycznie różnice pomiędzy osobami znajdującymi się w podokresie średniej

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

dorosłości i osobami znajdującymi się w podokresie późnej dorosłości w zakresie poziomu Kłótni (Z = –1,01, p > 0,05), poziomu Przeciwieństwa (Z = –0,68, p > 0,05), poziomu Konkurencji (Z = –0,13, p > 0,05) i poziomu Dominacji (Z = –0,33, p > 0,05).

Stwierdzono, że poziom Kłótni był wyższy w grupie osób znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości niż w grupie osób znajdujących się w podokresie średniej dorosłości (Z = –6,30, p < 0,001, r = 0,31) i wyższy niż w grupie osób znajdujących się w podokresie późnej dorosłości (Z = –7,40, p < 0,001, r = 0,35). Poziom Przeciwieństwa był wyższy w grupie osób znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości niż w grupie osób znajdujących się w podokresie średniej dorosłości (Z = –8,03, p < 0,001, r = 0,39) i wyższy niż w grupie osób znajdujących się w podokresie późnej dorosłości (Z = –7,71, p < 0,001, r = 0,37). We wszystkich przypadkach istotnych różnic między zmiennymi siła efektu była średnia. Poziom Konkurencji był wyższy w grupie osób znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości niż w grupie osób znajdujących się w podokresie średniej dorosłości (Z = –4,27, p < 0,001, r = 0,21) i wyższy niż w grupie osób znajdujących się w podokresie późnej dorosłości (Z = –4,27, p < 0,001, r = 0,20). Uzyskana w tym zakresie siła efektów była mała. Poziom Dominacji był wyższy w grupie osób znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości niż w grupie osób znajdujących się w podokresie średniej dorosłości (Z = –6,42, p < 0,001, r = 0,31) i wyższy niż w grupie osób znajdujących się w podokresie późnej dorosłości (Z = –6,38, p < 0,001, r = 0,30). Siła efektu dla otrzymanych różnic między zmiennymi była średnia.

Na rysunku 17 przedstawiono średnie wartości wymiarów Rywalizacji w relacji z rodzeństwem w porównywanych grupach wiekowych.

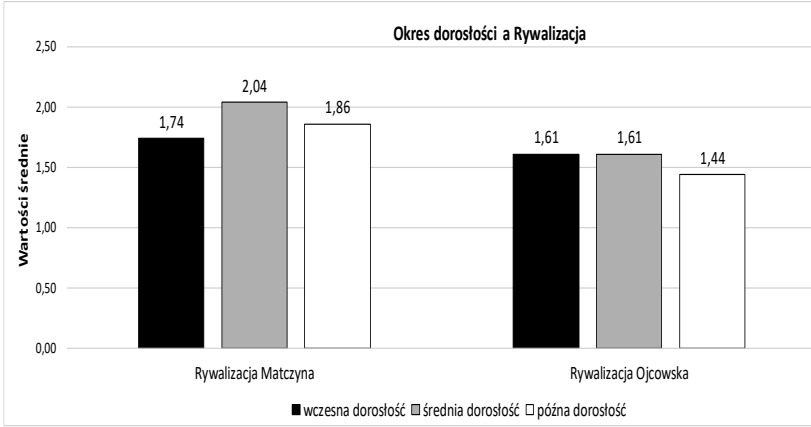

Rysunek 17. Średnie wartości wymiarów Rywalizacji w relacji z rodzeństwem w porównywanych grupach wiekowych

Rozpatrując uzyskane wyniki badań, stwierdzono, że poziom Rywalizacji Matczynej w grupie osób znajdujących się we wczesnej dorosłości był istotnie niższy od poziomu Rywalizacji Matczynej ujawnionej w grupie osób znajdujących się w podokresie średniej dorosłości (Z = –2,64, p < 0,01, r = 0,13). Podkreśla się,

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

że siła efektu była mała. Nie otrzymano istotnych statystycznie różnic pomiędzy grupą osób znajdujących się w podokresie późnej dorosłości a grupą osób znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości (Z = –1,93, p > 0,05) i osobami znajdującymi się w podokresie średniej dorosłości (Z = –0,65, p > 0,05).

Poziom Rywalizacji Ojcowskiej był znacząco niższy w grupie osób znajdujących się w podokresie późnej dorosłości niż w grupie osób znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości (Z = –2,11, p < 0,05, r = 0,10) i w grupie osób znajdujących się w podokresie średniej dorosłości (Z = –2,32, p < 0,05, r = 0,11). Siła efektu była mała. Nie otrzymano istotnej statystycznie różnicy pomiędzy grupą osób znajdujących się w podokresie średniej dorosłości (Z = –1,93, p > 0,05) a grupą osób znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości (Z = –0,20, p > 0,05).

W tabeli 24 przedstawiono średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w grupie osób znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości otrzymane w badaniu własnym i w badaniu przeprowadzonym przez Stockera i in. (1997). Zestawienie uzupełniono wartościami testu t dla jednej próby.

Tabela 24. Średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w grupie osób znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości otrzymane w badaniu własnym i w badaniu Stockera, Lanthiera, Furmana (1997) wraz z testem istotności statystycznej

Zmienne	Badanie własne (n = 218)		Stocker i in. (n = 383)		Test statystyczny			d
	M	SD	M	SD	t	df	p	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Podobieństwo	2,86	1,04	3,01	0,86	–2,10*	217	0,037	0,16
Bliskość	2,97	1,10	3,05	0,92	–1,03	217	0,304	0,08
Uczucia	3,26	1,07	3,51	0,95	–3,38***	217	0,001	0,25
Podziw	3,12	0,93	3,65	0,72	–8,51***	217	0,001	0,64
Wsparcie Emocjonalne	3,25	1,05	3,22	0,96	0,39	217	0,698	0,03
Wsparcie Instrumentalne	3,04	0,88	2,66	0,82	6,41***	217	0,001	0,45
Akceptacja	3,39	0,92	3,73	0,76	–5,51***	217	0,001	0,40
Wiedza	3,22	1,00	3,35	0,81	–1,93	217	0,055	0,14
Ciepło	3,15	0,89	3,28	0,69	–2,15*	217	0,033	0,16
Kłótnia	2,70	0,82	2,45	0,82	4,56***	217	0,001	0,30
Przeciwieństwo	2,25	0,94	2,11	0,84	2,14*	217	0,033	0,16
Konkurencja	1,99	0,81	2,19	0,93	–3,55***	217	0,001	0,23
Dominacja	1,95	0,77	2,07	0,72	–2,39*	217	0,018	0,16
Konflikt	2,20	0,70	2,19	0,69	0,24	217	0,807	0,01
Rywalizacja Matczyna	1,74	1,11	0,72	0,59	13,48***	217	0,001	1,20

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Rywalizacja Ojcowska	1,61	1,04	0,66	0,64	13,39***	217	0,001	1,13
Rywalizacja	1,67	0,95	0,70	0,52	15,13***	217	0,001	1,32

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; t – wartość testu; p – dwustronna istotność statystyczna; * – p < 0,05; *** – p < 0,001; d – wartość miary d-Cohena[3].

W badaniach własnych w stosunku do wyników podanych przez Stockera, Lanthiera i Furmana (1997) w grupie młodych dorosłych stwierdzono niższe wyniki na podskalach Podobieństwa, Uczuć, Podziwu (wartość d-Cohena świadczy o dużej sile efektu), Akceptacji, Ciepła, Konkurencji i Dominacji. Poza skalą Podziwu we wszystkich wymienionych wyżej pozostałych podskalach istotnie różnicujących badane grupy kobiet i mężczyzn uzyskana wartość d-Cohena informowała o średniej lub małej zależności między zmiennymi. W porównaniu do wyników badań zachodnich autorów w populacji młodych dorosłych z obszaru Polski otrzymano wyższe wyniki na podskalach Wsparcia Instrumentalnego, Kłótni, Przeciwieństwa, Rywalizacji Matczynej, Rywalizacji Ojcowskiej i ogólnego poziomu Rywalizacji w relacji z rodzeństwem (por. rys. 18). Dla podskal Wsparcia Instrumentalnego, Kłótni i Przeciwieństwa uzyskano wartości d-Cohena świadczące o średniej zależności między zmiennymi. Natomiast w przypadku czynnika Rywalizacji i podskal ją tworzących ujawniła się na duża siła wskaźnika efektu.

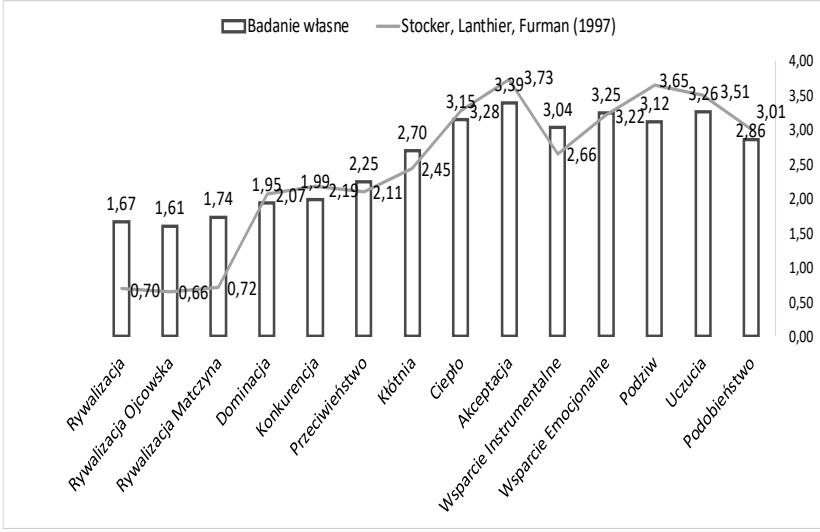

Rysunek 18. Istotne statystycznie różnice pomiędzy wynikami otrzymanymi w grupie osób we wczesnej dorosłości z badania własnego i wynikami otrzymanymi przez Stockera, Lanthiera, Furmana (1997)

3 Przyjmuje się, że obliczana wielkość *d* oznacza wielkość wpływu zmiennej niezależnej na badane zmienne zależne. Jest ona dla *d* = 0,8 – duża, dla *d* = 0,5 – umiarkowana, *d* = 0,2 – mała, *d* < 0,19 – bardzo mała, zaś dla *d* < 0,15 – praktycznie nieistotna (Cohen, 1988).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

6.1.1.2. Płeć

W opinii badaczy płeć stanowi jeden z ważniejszych czynników regulujących relacje interpersonalne rodzeństw (Cicirelli, 1991; Dunn i in., 1999; Mikkelson, 2006; Riggio, 2000; Spitze, Trent, 2006). Dlatego też został on uwzględniony w analizach odnoszących się do percepcji relacji z rodzeństwem w badanych grupach osób znajdujących się w podokresach wczesnej, średniej i późnej dorosłości.

W tabeli 25 przedstawiono średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w grupie kobiet i w grupie mężczyzn znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości. Zestawienie uzupełniono wartościami testu U Manna-Whitneya.

Tabela 25. Średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w grupie kobiet i w grupie mężczyzn znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości wraz z testem istotności statystycznej

Zmienne	Mężczyźni (n = 111)		Kobiety (n = 107)		Test statystyczny		
	M	SD	M	SD	Z	p	r
Podobieństwo	2,75	1,03	2,98	1,06	–1,50	0,134	0,10
Bliskość	2,79	1,09	3,16	1,08	–2,62*	0,009	0,18
Uczucia	3,14	1,06	3,40	1,08	–1,93	0,054	0,13
Podziw	3,03	0,95	3,21	0,90	–1,40	0,163	0,09
Wsparcie Emocjonalne	3,13	1,06	3,37	1,04	–1,76	0,079	0,12
Wsparcie Instrumentalne	3,02	0,88	3,07	0,87	–0,54	0,592	0,04
Akceptacja	3,31	0,94	3,47	0,91	–1,10	0,272	0,07
Wiedza	3,12	1,00	3,32	1,00	–1,59	0,113	0,11
Ciepło	3,05	0,90	3,26	0,87	–1,81	0,070	0,12
Kłótnia	2,77	0,85	2,63	0,79	–1,03	0,301	0,07
Przeciwieństwo	2,33	0,97	2,16	0,91	–1,18	0,238	0,08
Konkurencja	1,99	0,80	2,00	0,84	–0,14	0,888	0,01
Dominacja	1,96	0,72	1,93	0,82	–0,69	0,491	0,05
Konflikt	2,24	0,70	2,16	0,70	–0,92	0,360	0,06
Rywalizacja Matczyna	1,80	1,18	1,67	1,05	–0,67	0,500	0,05
Rywalizacja Ojcowska	1,55	0,95	1,67	1,14	–0,27	0,787	0,02
Rywalizacja	1,68	0,95	1,67	0,95	–0,06	0,955	0,01

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; Z – wartość testu; p – dwustronna istotność statystyczna; * – $p < 0,05$; r – miara siły efektu.

Analizując dane zawarte w tabeli 25, zanotowano istotną statystycznie różnicę w zakresie wyników na skali Bliskości. Stwierdzono, że poziom Bliskości w relacjach z rodzeństwem był wyższy w grupie kobiet niż w grupie mężczyzn. Zaznacza się, że siła efektu była mała (por. rys. 19).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

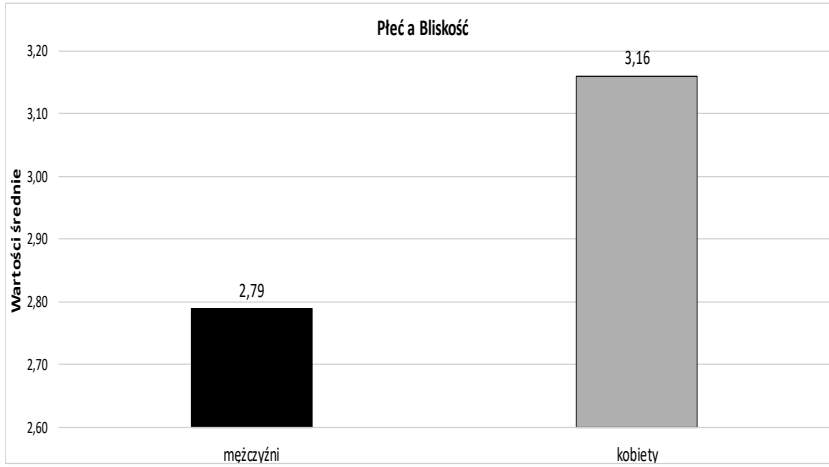

Rysunek 19. Średnie wartości poziomu Bliskości w grupie mężczyzn i w grupie kobiet

W tabeli 26 przedstawiono średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w grupie kobiet i w grupie mężczyzn znajdujących się w podokresie średniej dorosłości. Zestawienie uzupełniono wartościami testu U Manna-Whitneya.

Tabela 26. Średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w grupie kobiet i w grupie mężczyzn znajdujących się w podokresie średniej dorosłości wraz z testem istotności statystycznej

Zmienne	Mężczyźni (n = 95)		Kobiety (n = 103)		Test statystyczny	
	M	SD	M	SD	Z	p
1	2	3	4	5	6	7
Podobieństwo	2,78	0,95	2,63	0,93	–0,85	0,397
Bliskość	2,84	0,96	2,91	1,03	–0,58	0,565
Uczucia	3,36	1,00	3,23	1,00	–1,06	0,288
Podziw	2,91	0,91	2,87	0,84	–0,65	0,515
Wsparcie Emocjonalne	3,06	1,05	3,11	1,03	–0,07	0,947
Wsparcie Instrumentalne	2,57	0,91	2,71	0,91	–1,04	0,298
Akceptacja	3,45	0,89	3,33	0,84	–1,10	0,272
Wiedza	2,94	0,96	3,00	0,91	–0,44	0,663
Ciepło	3,00	0,82	2,99	0,81	–0,18	0,857
Kłótnia	2,17	0,69	2,22	0,75	–0,15	0,878
Przeciwieństwo	1,50	0,53	1,62	0,64	–1,20	0,232
Konkurencja	1,75	0,70	1,59	0,66	–1,76	0,078
Dominacja	1,54	0,61	1,45	0,57	–1,19	0,235

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 26 (cd.)

1	2	3	4	5	6	7
Konflikt	1,72	0,51	1,70	0,54	–0,67	0,505
Rywalizacja Matczyna	1,94	1,18	2,13	1,34	–0,60	0,550
Rywalizacja Ojcowska	1,54	0,99	1,67	1,15	–0,66	0,511
Rywalizacja	1,74	0,98	1,90	1,12	–0,83	0,405

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; Z – wartość testu; p – dwustronna istotność statystyczna.

Rozpatrując wyniki przedstawione w tabeli 26, stwierdzono, że nie wystąpiły istotne statystycznie, międzygrupowe różnice w zakresie wymiarów relacji z rodzeństwem wśród dorosłych w przedziale wiekowym między 36 a 54 rokiem życia.

W tabeli 27 przedstawiono średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w grupie kobiet i w grupie mężczyzn znajdujących się w podokresie późnej dorosłości. Zestawienie uzupełniono wartościami testu U Manna-Whitneya.

Tabela 27. Średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w grupie kobiet i w grupie mężczyzn znajdujących się w podokresie późnej dorosłości wraz z testem istotności statystycznej

Zmienne	Mężczyźni (n = 105)		Kobiety (n = 120)		Test statystyczny		
	M	SD	M	SD	Z	p	r
Podobieństwo	2,72	0,95	2,84	0,94	–0,86	0,392	0,06
Bliskość	2,68	0,99	3,02	0,94	–2,56*	0,011	0,17
Uczucia	3,16	1,02	3,49	0,92	–2,18*	0,029	0,15
Podziw	2,78	0,90	3,09	0,87	–2,47*	0,013	0,17
Wsparcie Emocjonalne	2,77	1,04	3,22	0,91	–3,08**	0,002	0,21
Wsparcie Instrumentalne	2,40	0,89	2,57	1,03	–1,16	0,246	0,08
Akceptacja	3,30	0,99	3,40	0,84	–0,46	0,648	0,03
Wiedza	2,86	0,88	3,07	0,97	–1,79	0,074	0,12
Ciepło	2,84	0,84	3,10	0,77	–2,32*	0,021	0,16
Kłótnia	2,15	0,70	2,13	0,73	–0,09	0,924	0,01
Przeciwieństwo	1,57	0,63	1,63	0,65	–0,78	0,437	0,05
Konkurencja	1,67	0,70	1,70	0,75	–0,01	0,990	0,00
Dominacja	1,49	0,57	1,52	0,58	–0,25	0,800	0,02
Konflikt	1,70	0,53	1,73	0,56	–0,21	0,830	0,01
Rywalizacja Matczyna	1,96	1,30	1,76	1,19	–1,22	0,223	0,08
Rywalizacja Ojcowska	1,35	0,85	1,52	1,02	–1,77	0,077	0,12
Rywalizacja	1,65	0,90	1,64	0,97	–0,53	0,599	0,04

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; Z – wartość testu; p – dwustronna istotność statystyczna; * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$; r – miara siły efektu.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Relacjonując uzyskane wyniki badań, odnotowano, że wystąpiły istotne statystycznie różnice w zakresie wyników na skali Bliskości, Uczuć, Podziwu, Wsparcia Emocjonalnego i w zakresie ogólnego poziomu Ciepła w relacjach z rodzeństwem. We wszystkich przypadkach siła otrzymanych efektów była mała. Średnie wartości wyników na wszystkich tych skalach były wyższe w grupie kobiet niż w grupie mężczyzn (por. rys. 20).

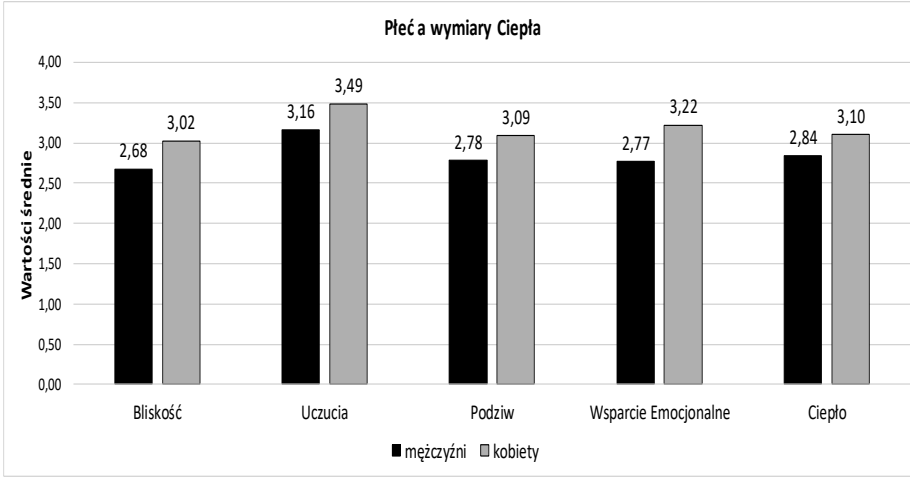

Rysunek 20. Istotne statystycznie różnice międzypłciowe w zakresie wyników na skalach relacji z rodzeństwem w grupie osób znajdujących się w podokresie późnej dorosłości

6.1.1.3. Układ płci w rodzeństwie

Wśród znaczących czynników różnicujących jakość relacji z rodzeństwem familiolodzy wymieniają układ płci w rodzeństwie. Choć zagadnienie znaczenia konstelacji płci w rodzeństwie dla jakości jego więzi interpersonalnych było wielokrotnie poruszane przez zachodnich badaczy, uzyskane dotychczas rezultaty nie pozwalają na sformułowanie zgodnych wniosków (Cole, Kerns, 2001; Lanthier i in., 1997; Leavell i in., 2012; McGhee, 1985; Mikkelson, 2006; Voorpostel, Blieszner, 2008). Stanowiło to uzasadnienie podjętych analiz, których wyniki zaprezentowano w niniejszym podrozdziale.

W tabeli 28 przedstawiono średnie wartości wymiarów relacji z dorosłym rodzeństwem w zależności od układu płci w rodzeństwie w grupie osób znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości. Zestawienie uzupełniono wartościami testu H Kruskalla-Wallisa.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 28. Średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w zależności od układu płci w rodzeństwie w grupie osób znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości wraz z testem istotności statystycznej

Zmienne	Brat-brat		Siostra-siostra		Układ płci – mieszany		Test statystyczny		
	M	SD	M	SD	M	SD	χ^2	df	p
Podobieństwo	2,84	1,05	3,20	0,99	2,64	1,02	8,38*	2	0,015
Bliskość	2,87	1,09	3,51	0,97	2,68	1,07	21,38***	2	0,000
Uczucia	3,19	1,03	3,70	0,92	3,02	1,12	14,98***	2	0,001
Podziw	3,07	0,94	3,38	0,84	2,96	0,94	7,16*	2	0,028
Wsparcie Emocjonalne	3,18	1,14	3,71	0,90	2,97	0,99	18,69***	2	0,000
Wsparcie Instrumentalne	3,02	0,95	3,22	0,82	2,93	0,84	2,94	2	0,230
Akceptacja	3,32	0,97	3,61	0,85	3,28	0,91	4,40	2	0,111
Wiedza	3,19	1,05	3,60	0,95	2,97	0,91	15,35***	2	0,000
Ciepło	3,10	0,93	3,50	0,78	2,94	0,86	14,52***	2	0,001
Kłótnia	2,78	0,86	2,60	0,82	2,72	0,80	1,34	2	0,513
Przeciwieństwo	2,42	0,95	2,07	0,83	2,23	0,99	4,38	2	0,112
Konkurencja	2,11	0,78	2,02	0,88	1,88	0,79	3,87	2	0,145
Dominacja	2,02	0,71	1,91	0,82	1,91	0,78	1,82	2	0,402
Konflikt	2,31	0,68	2,13	0,72	2,16	0,70	3,45	2	0,179
Rywalizacja Matczyna	1,73	1,22	1,75	1,19	1,73	0,98	0,65	2	0,723
Rywalizacja Ojcowska	1,41	0,89	1,59	1,19	1,77	1,03	9,36**	2	0,009
Rywalizacja	1,57	0,91	1,67	1,07	1,75	0,88	4,98	2	0,083

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; χ^2 – wartość testu; df – liczba stopni swobody; p – istotność statystyczna; * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$; *** – $p < 0,001$.

Analizując rezultaty badań przedstawione w tabeli 28, stwierdzono występowanie istotnych statystycznie różnic międzygrupowych w zakresie poziomu następujących wymiarów: Podobieństwa, Bliskości, Uczuć, Podziwu, Wsparcia Emocjonalnego, Wiedzy, ogólnego poziomu Ciepła i Rywalizacji Ojcowskiej.

Na rysunku 21 przedstawiono istotne statystycznie różnice dotyczące wymiarów Ciepła w relacji z rodzeństwem w zależności od układu płci w rodzeństwie.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

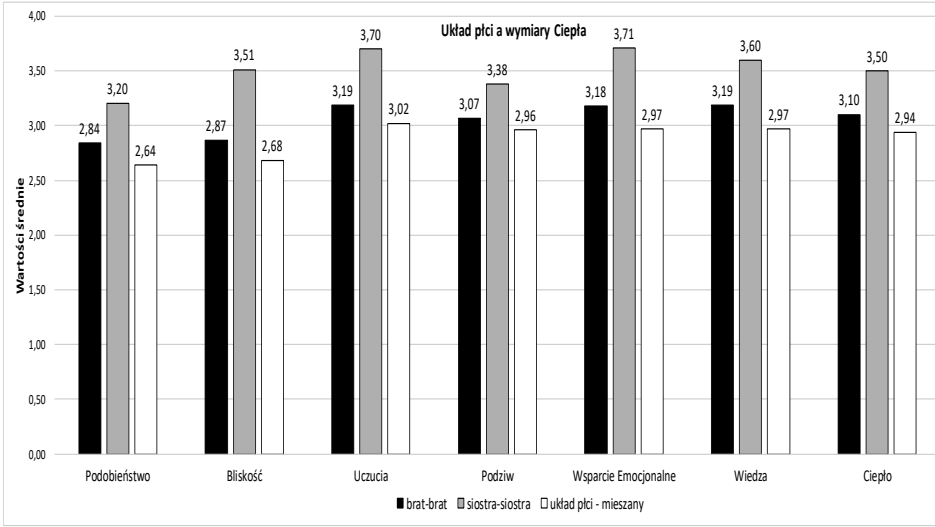

Rysunek 21. Istotne statystycznie zależności pomiędzy wynikami na wymiarach Ciepła w relacji z rodzeństwem a układem płci w rodzeństwie w grupie osób znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości

W celu określenia istotności różnic między podskalami czynnika Ciepło jako test porównań parami zastosowano test U Manna-Whitneya. Stwierdzono, że poziom Podobieństwa był wyższy w układzie siostra-siostra niż w mieszanym układzie płci ($Z = –2,91$, $p < 0,01$, $r = 0,13$). Poziom Bliskości w układzie siostra-siostra był wyższy niż w układzie brat-brat ($Z = –3,53$, $p < 0,001$, $r = 0,19$) i w mieszanym układzie płci ($Z = –4,41$, $p < 0,001$, $r = 0,20$). Podobnie poziom Uczuć w układzie siostra-siostra był wyższy niż w układzie brat-brat ($Z = –2,86$, $p < 0,01$, $r = 0,15$) i w mieszanym układzie płci ($Z = –3,73$, $p < 0,001$, $r = 0,17$). Poziom Podziwu w układzie siostra-siostra był wyższy niż w układzie brat-brat ($Z = –1,98$, $p < 0,05$, $r = 0,10$) i w mieszanym układzie płci ($Z = –2,60$, $p < 0,01$, $r = 0,12$). Poziom Wsparcia Emocjonalnego w układzie siostra-siostra był wyższy niż w układzie brat-brat ($Z = –2,70$, $p < 0,01$, $r = 0,14$) i w mieszanym układzie płci ($Z = –4,41$, $p < 0,001$, $r = 0,20$). Poziom Wiedzy w układzie siostra-siostra był wyższy niż w układzie brat-brat ($Z = –2,44$, $p < 0,05$, $r = 0,13$) i w mieszanym układzie płci ($Z = –4,02$, $p < 0,001$, $r = 0,19$). Ogólny poziom Ciepła w relacji z rodzeństwem w układzie siostra-siostra był wyższy niż w układzie brat-brat ($Z = –2,61$, $p < 0,01$, $r = 0,14$) i w mieszanym układzie płci ($Z = –3,79$, $p < 0,001$, $r = 0,17$). Zaznacza się, że oszacowana siła efektu w przypadku wszystkich istotnych statystycznie różnic międzygrupowych była mała ($r < 0,29$).

Na rysunku 22 przedstawiono średnie wartości poziomu Rywalizacji Ojcowskiej w zależności od układu płci w rodzeństwie.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

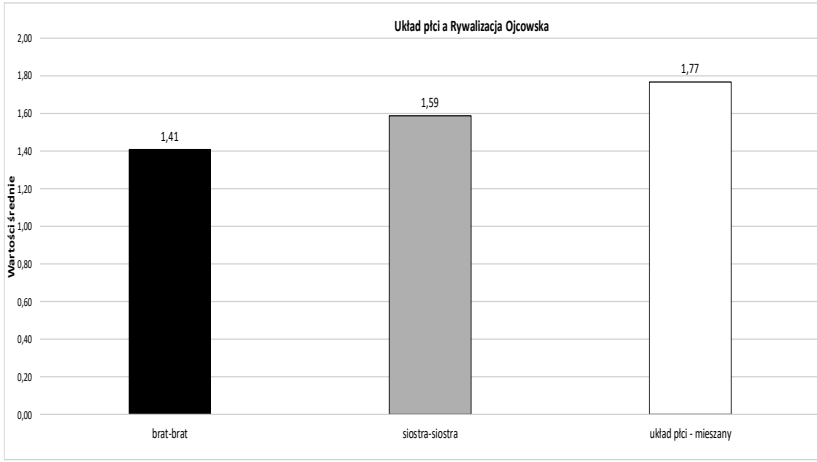

Rysunek 22. Średnie wartości poziomu Rywalizacji Ojcowskiej w zależności od układu płci w rodzeństwie w grupie osób znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości

W oparciu o test U Manna-Whitneya stwierdzono, że poziom Rywalizacji Ojcowskiej w mieszanym układzie płci był wyższy niż w układzie brat-brat ($Z = –2,82$, $p < 0,01$, $r = 0,13$) i wyższy niż w układzie siostra-siostra ($Z = –2,09$, $p < 0,05$, $r = 0,10$). W obu przypadkach otrzymana siła efektu świadczyła o słabej zależności między zmiennymi ($r < 0,29$).

W tabeli 29 przedstawiono średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w zależności od układu płci w rodzeństwie w grupie osób znajdujących się w podokresie średniej dorosłości. Zestawienie uzupełniono wartościami testu H Kruskalla-Wallisa.

Tabela 29. Średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w zależności od układu płci w rodzeństwie w grupie osób znajdujących się w podokresie średniej dorosłości wraz z testem istotności statystycznej

Zmienne	Brat-brat		Siostra-siostra		Układ płci – mieszany		Test statystyczny		
	M	SD	M	SD	M	SD	χ^2	df	p
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Podobieństwo	2,87	1,07	2,66	1,02	2,66	0,84	1,03	2	0,597
Bliskość	2,85	1,04	3,10	1,07	2,75	0,92	5,13	2	0,077
Uczucia	3,38	1,02	3,29	0,99	3,27	1,00	0,53	2	0,767
Podziw	2,92	1,03	2,85	0,83	2,90	0,84	0,42	2	0,812
Wsparcie Emocjonalne	2,94	1,20	3,21	1,10	3,07	0,94	1,08	2	0,583
Wsparcie Instrumentalne	2,52	1,06	2,75	1,02	2,63	0,76	1,29	2	0,524
Akceptacja	3,41	0,90	3,37	0,84	3,40	0,86	0,18	2	0,915

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Wiedza	2,91	1,02	3,04	0,98	2,95	0,88	0,50	2	0,779
Ciepło	2,98	0,91	3,05	0,86	2,96	0,74	0,30	2	0,859
Kłótnia	2,13	0,63	2,26	0,82	2,18	0,69	0,36	2	0,836
Przeciwieństwo	1,42	0,46	1,57	0,60	1,62	0,63	2,63	2	0,269
Konkurencja	1,71	0,66	1,59	0,60	1,69	0,74	0,52	2	0,770
Dominacja	1,54	0,55	1,43	0,56	1,52	0,63	2,05	2	0,358
Konflikt	1,68	0,44	1,69	0,52	1,73	0,56	0,12	2	0,941
Rywalizacja Matczyna	1,88	0,98	2,27	1,41	1,97	1,27	2,00	2	0,369
Rywalizacja Ojcowska	1,52	0,92	1,92	1,37	1,46	0,90	3,61	2	0,165
Rywalizacja	1,70	0,87	2,09	1,27	1,71	0,96	3,85	2	0,146

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; χ^2 – wartość testu; df – liczba stopni swobody; p – istotność statystyczna.

Rozpatrując przedstawione w tabeli 29 rezultaty analiz statystycznych, stwierdzono, że porównywane grupy osób znajdujących się w podokresie średniej dorosłości, wyróżnione w oparciu o kryterium układu płci w rodzeństwie nie różniły się istotnie statystycznie w zakresie wymiarów relacji interpersonalnych z rodzeństwem.

W tabeli 30 przedstawiono średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w zależności od układu płci w rodzeństwie w grupie osób znajdujących się w podokresie późnej dorosłości. Zestawienie uzupełniono wartościami testu H Kruskalla-Wallisa.

Tabela 30. Średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w zależności od układu płci w rodzeństwie w grupie osób znajdujących się w podokresie późnej dorosłości wraz z testem istotności statystycznej

Zmienne	Brat-brat		Siostra-siostra		Układ płci – mieszany		Test statystyczny		
	M	SD	M	SD	M	SD	χ^2	df	p
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Podobieństwo	2,64	0,98	2,90	0,99	2,79	0,87	2,47	2	0,291
Bliskość	2,65	1,03	3,10	1,02	2,82	0,87	7,76*	2	0,021
Uczucia	3,07	0,99	3,63	0,96	3,29	0,93	10,37**	2	0,006
Podziw	2,73	0,84	3,11	0,96	2,96	0,85	5,95	2	0,051
Wsparcie Emocjonalne	2,67	1,08	3,24	1,00	3,06	0,88	10,26**	2	0,006
Wsparcie Instrumentalne	2,35	0,93	2,53	1,04	2,56	0,94	1,87	2	0,392
Akceptacja	3,20	1,05	3,41	0,91	3,40	0,81	1,28	2	0,526
Wiedza	2,85	0,92	3,16	0,96	2,91	0,92	4,28	2	0,118

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 30 (cd.)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Ciepło	2,78	0,86	3,15	0,83	2,98	0,74	7,34*	2	0,026
Kłótnia	2,18	0,76	2,20	0,82	2,06	0,58	0,65	2	0,721
Przeciwieństwo	1,60	0,69	1,65	0,71	1,58	0,55	0,27	2	0,873
Konkurencja	1,65	0,72	1,74	0,84	1,66	0,64	0,12	2	0,941
Dominacja	1,52	0,58	1,57	0,60	1,44	0,55	2,29	2	0,318
Konflikt	1,72	0,58	1,77	0,61	1,67	0,46	0,47	2	0,791
Rywalizacja Matczyna	1,79	1,13	1,91	1,26	1,86	1,31	0,43	2	0,806
Rywalizacja Ojcowska	1,34	0,86	1,63	1,16	1,35	0,80	4,20	2	0,122
Rywalizacja	1,57	0,86	1,77	1,03	1,61	0,91	1,62	2	0,445

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; χ^2 – wartość testu; df – liczba stopni swobody; p – istotność statystyczna; * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$.

Omawiając przedstawione w tabeli 30 wyniki badań, stwierdzono występowanie istotnych statystycznie różnic w zakresie poziomu Bliskości, Uczuć, Wsparcia Emocjonalnego i ogólnego poziomu Ciepła.

Na rysunku 23 zaprezentowano istotne statystycznie różnice dotyczące wymiarów Ciepła w relacji z rodzeństwem w najstarszej grupie osób.

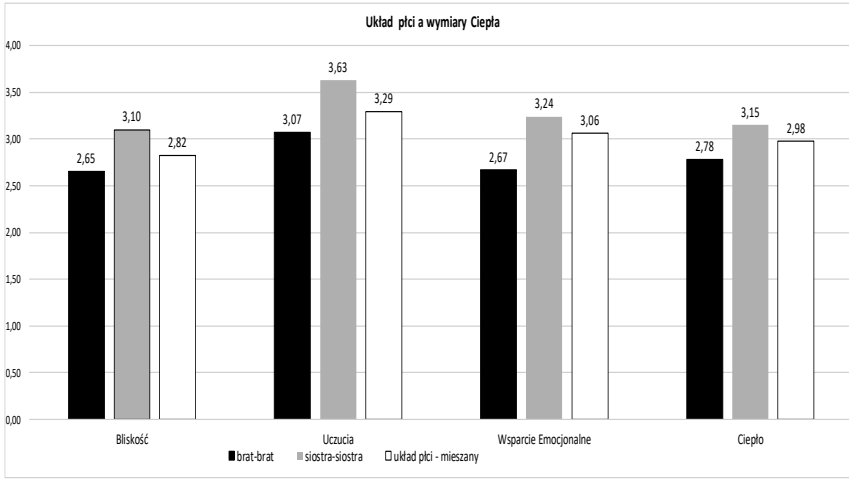

Rysunek 23. Istotne statystycznie zależności pomiędzy wynikami na wymiarach Ciepła w relacji z rodzeństwem a układem płci w rodzeństwie w grupie osób znajdujących się w podokresie późnej dorosłości

Odnosząc się do uzyskanych rezultatów badań, stwierdzono, że poziom Bliskości w układzie siostra-siostra był wyższy niż w układzie brat-brat ($Z = –2,58$, $p < 0,05$, $r = 0,14$) i w mieszanym układzie płci ($Z = –1,99$, $p < 0,05$, $r = 0,10$).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Podobnie poziom Uczuć w układzie siostra-siostra był wyższy niż w układzie brat-brat ($Z = –3,12$, $p < 0,01$, $r = 0,16$) i w mieszanym układzie płci ($Z = –2,07$, $p < 0,05$, $r = 0,10$). Poziom Wsparcia Emocjonalnego w układzie brat-brat był niższy niż w układzie siostra-siostra ($Z = –3,10$, $p < 0,01$, $r = 0,16$) i w mieszanym układzie płci ($Z = –2,34$, $p < 0,05$, $r = 0,11$). Ogólny poziom Ciepła w relacji z rodzeństwem w układzie siostra-siostra był wyższy niż w układzie brat-brat ($Z = –2,63$, $p < 0,01$, $r = 0,14$). Odnotowano, że wartości siły efektu w przypadku wszystkich istotnych statystycznie różnic międzygrupowych były małe ($r < 0, 29$).

6.1.1.4. Różnica wieku w rodzeństwie

Kolejny rozpatrywany czynnik rodzinny, uznawany za ważny dla jakości relacji interpersonalnych członków rodzeństwa stanowiła różnica wieku między rodzeństwem (Dunn, 1983; Richardson, Richardson, 1999). Poniżej zaprezentowano wyniki badań własnych przedstawiających zróżnicowanie relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw w zależności od wielkości różnicy wieku między badanymi.

W tabeli 31 przedstawiono średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w zależności od różnicy wieku w rodzeństwie w grupie osób znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości. Zestawienie uzupełniono wartościami testu H Kruskalla-Wallisa.

Tabela 31. Średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w zależności od różnicy wieku w rodzeństwie w grupie osób znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości wraz z testem istotności statystycznej

Zmienne	Różnica wieku						Test statystyczny		
	mała (do 2 lat)		średnia (3–5 lat)		duża (6 lat i więcej)				
	M	SD	M	SD	M	SD	χ^2	df	p
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Podobieństwo	2,99	1,10	2,77	1,01	2,78	0,98	1,96	2	0,375
Bliskość	3,21	1,10	2,75	1,06	2,93	1,09	7,94*	2	0,019
Uczucia	3,48	1,08	3,02	1,06	3,34	0,99	8,58*	2	0,014
Podziw	3,30	0,90	2,90	0,94	3,18	0,87	9,12*	2	0,010
Wsparcie Emocjonalne	3,44	1,04	3,04	1,06	3,29	0,98	6,60*	2	0,037
Wsparcie Instrumentalne	3,19	0,90	2,88	0,84	3,08	0,86	5,36	2	0,068
Akceptacja	3,57	0,89	3,22	0,93	3,35	0,91	7,85*	2	0,020
Wiedza	3,48	0,99	3,02	0,99	3,09	0,94	11,17**	2	0,004
Ciepło	3,35	0,88	2,96	0,88	3,15	0,84	9,67**	2	0,008
Kłótnia	2,59	0,80	2,88	0,80	2,55	0,87	6,69*	2	0,035
Przeciwieństwo	2,13	0,94	2,44	0,99	2,06	0,78	6,47*	2	0,039

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 31. (cd.)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Konkurencja	1,97	0,78	2,08	0,84	1,83	0,83	2,83	2	0,243
Dominacja	1,87	0,72	2,02	0,80	1,95	0,80	1,59	2	0,452
Konflikt	2,12	0,67	2,33	0,72	2,08	0,70	5,36	2	0,068
Rywalizacja Matczyna	1,67	1,07	1,79	1,12	1,78	1,22	0,50	2	0,778
Rywalizacja Ojcowska	1,63	1,14	1,59	0,96	1,61	1,02	0,16	2	0,922
Rywalizacja	1,65	1,02	1,69	0,85	1,69	1,03	0,53	2	0,768

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; χ^2 – wartość testu; df – liczba stopni swobody; p – istotność statystyczna; * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$.

Z analizy porównań międzygrupowych, której wyniki zaprezentowano w tabeli 31 wynika, że wystąpiły istotne statystycznie różnice w zakresie poziomu Bliskości, Uczuć, Podziwu, Wsparcia Emocjonalnego, Akceptacji, Wiedzy, ogólnego poziomu Ciepła oraz Kłótni i Przeciwieństwa.

Na rysunku 24 przedstawiono istotne statystycznie zależności pomiędzy wynikami na wymiarach Ciepła w relacji z rodzeństwem a różnicą wieku w rodzeństwie w grupie osób znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości.

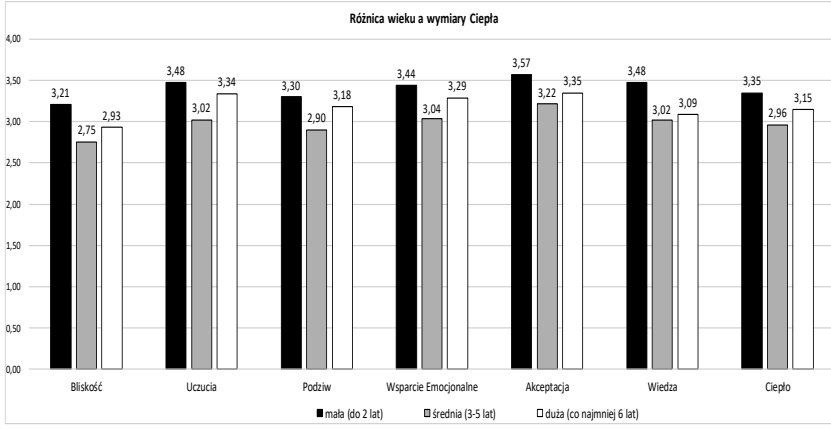

Rysunek 24. Istotne statystycznie zależności pomiędzy wynikami na wymiarach Ciepła w relacji z rodzeństwem a różnicą wieku w rodzeństwie w grupie osób znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości

Stwierdzono, że średnie wartości wyników na większości analizowanych skal były wyższe przy małej różnicy wieku niż przy średniej różnicy wieku. Dotyczy to wyników na skali Bliskości ($Z = –2,81$, $p < 0,01$, $r = 0,13$), Uczuć ($Z = –2,87$, $p < 0,01$, $r = 0,14$), Podziwu ($Z = –2,95$, $p < 0,01$, $r = 0,14$), Wsparcia Emocjonalnego ($Z = –2,54$, $p < 0,05$, $r = 0,12$), Akceptacji ($Z = –2,79$, $p < 0,01$, $r = 0,13$)

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

i ogólnego poziomu Ciepła (Z = –3,14, p < 0,01, r = 0,15). We wszystkich przypadkach istotnych statystyczne różnic siła efektu była mała (r < 0,29).

Średnia wartość wyników na skali Wiedzy była wyższa przy małej różnicy wieku niż przy średniej różnicy wieku (Z = –3,17, p < 0,01, r = 0,15) i przy dużej różnicy wieku (Z = –2,19, p < 0,05, r = 0,15). W obu przypadkach wartość siły efektu świadczyła o słabej zależności między zmiennymi (r < 0,29).

Na rysunku 25 przedstawiono istotne statystycznie zależności pomiędzy wynikami na wymiarach Konfliktu w relacji z rodzeństwem a różnicą wieku w rodzeństwie w grupie osób znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości.

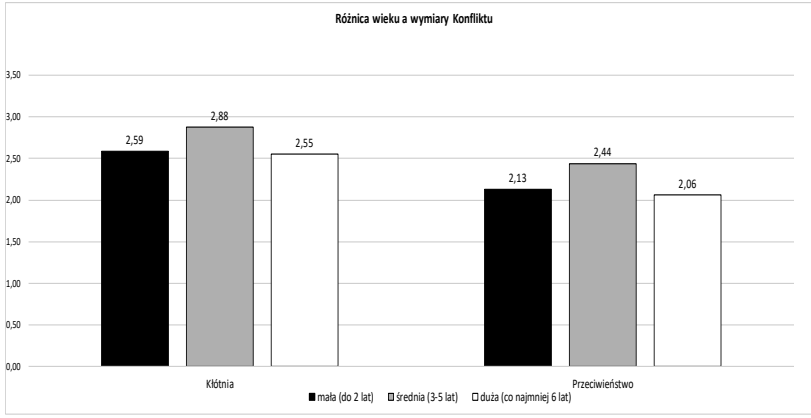

Rysunek 25. Istotne statystycznie zależności pomiędzy wynikami na wymiarach Konfliktu w relacji z rodzeństwem a różnicą wieku w rodzeństwie w grupie osób znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości

Stwierdzono, że średnie wartości wyników otrzymane przy małej różnicy wieku były niższe niż przy średniej różnicy wieku. Dotyczy to zarówno wyników na skali Kłótni (Z = –2,35, p < 0,05, r = 0,11), jak i Przeciwieństwa (Z = –2,26, p < 0,05, r = 0,11). Otrzymane siły efektu były małe (r < 0,29).

W tabeli 32 przedstawiono średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w zależności od różnicy wieku w rodzeństwie w grupie osób znajdujących się w podokresie średniej dorosłości. Zestawienie uzupełniono wartościami testu H Kruskalla-Wallisa.

Tabela 32. Średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w zależności od różnicy wieku w rodzeństwie w grupie osób znajdujących się w podokresie średniej dorosłości wraz z testem istotności statystycznej

Zmienne	Różnica wieku						Test statystyczny		
	mała (do 2 lat)		średnia (3–5 lat)		duża (6 lat i więcej)				
	M	SD	M	SD	M	SD	χ^2	df	p
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Podobieństwo	2,70	0,96	2,64	0,91	2,76	0,97	0,50	2	0,779
Bliskość	2,89	1,02	2,88	1,01	2,85	0,98	0,12	2	0,943

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 32 (cd.)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Uczucia	3,32	0,95	3,19	1,04	3,37	1,00	1,11	2	0,575
Podziw	2,84	0,83	2,84	0,84	2,97	0,93	0,41	2	0,815
Wsparcie Emocjonalne	3,11	1,01	3,10	1,08	3,06	1,04	0,23	2	0,890
Wsparcie Instrumentalne	2,59	0,91	2,58	0,80	2,73	1,00	0,69	2	0,708
Akceptacja	3,42	0,75	3,39	0,86	3,37	0,94	0,08	2	0,963
Wiedza	2,97	0,91	2,99	0,92	2,94	0,97	0,14	2	0,935
Ciepło	2,99	0,78	2,97	0,80	3,02	0,84	0,12	2	0,942
Kłótnia	2,14	0,66	2,27	0,70	2,17	0,78	1,08	2	0,583
Przeciwieństwo	1,58	0,61	1,54	0,47	1,57	0,68	0,52	2	0,770
Konkurencja	1,69	0,72	1,63	0,68	1,68	0,67	0,54	2	0,763
Dominacja	1,55	0,67	1,43	0,51	1,51	0,61	0,63	2	0,731
Konflikt	1,72	0,54	1,69	0,46	1,71	0,57	0,11	2	0,946
Rywalizacja Matczyna	1,94	1,22	2,06	1,20	2,10	1,36	0,53	2	0,767
Rywalizacja Ojcowska	1,47	0,87	1,57	1,03	1,75	1,24	0,39	2	0,822
Rywalizacja	1,70	0,93	1,81	0,95	1,92	1,24	0,74	2	0,692

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; χ^2 – wartość testu; df – liczba stopni swobody; p – istotność statystyczna.

Rezultaty badań zawarte w tabeli 32 wskazują na brak istotnych statystycznie wyników. Oznacza to, że badane osoby znajdujące się w podokresie średniej dorosłości nie ujawniały różnic w zakresie relacji z rodzeństwem w zależności od różnicy wieku członków podsystemu rodzeństwa.

W tabeli 33 przedstawiono średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w zależności od różnicy wieku w rodzeństwie w grupie osób znajdujących się w podokresie późnej dorosłości. Zestawienie uzupełniono wartościami testu H Kruskalla-Wallisa.

Tabela 33. Średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w zależności od różnicy wieku w rodzeństwie w grupie osób znajdujących się w podokresie późnej dorosłości wraz z testem istotności statystycznej

Zmienne	Różnica wieku						Test statystyczny		
	mała (do 2 lat)		średnia (3–5 lat)		duża (6 lat i więcej)				
	M	SD	M	SD	M	SD	χ^2	df	p
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Podobieństwo	2,82	1,00	2,92	0,84	2,60	0,97	5,11	2	0,078
Bliskość	2,85	1,04	2,94	0,93	2,80	0,98	0,40	2	0,819

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Uczucia	3,25	1,01	3,37	0,95	3,38	0,98	0,46	2	0,793
Podziw	2,80	0,93	3,10	0,82	2,90	0,91	3,76	2	0,153
Wsparcie Emocjonalne	2,97	1,05	3,06	0,99	2,99	0,97	0,15	2	0,930
Wsparcie Instrumentalne	2,47	1,05	2,56	0,94	2,45	0,94	0,52	2	0,772
Akceptacja	3,21	0,99	3,44	0,84	3,38	0,92	2,10	2	0,350
Wiedza	2,96	0,95	3,05	0,93	2,90	0,94	1,19	2	0,551
Ciepło	2,92	0,88	3,06	0,76	2,94	0,80	0,98	2	0,613
Kłótnia	2,30	0,70	2,11	0,76	2,02	0,66	6,27*	2	0,043
Przeciwieństwo	1,69	0,70	1,59	0,65	1,55	0,57	0,95	2	0,623
Konkurencja	1,69	0,77	1,75	0,75	1,60	0,66	2,33	2	0,312
Dominacja	1,48	0,61	1,54	0,60	1,49	0,51	0,67	2	0,715
Konflikt	1,77	0,59	1,73	0,58	1,65	0,48	0,78	2	0,679
Rywalizacja Matczyna	1,65	1,00	1,83	1,14	2,07	1,49	1,12	2	0,571
Rywalizacja Ojcowska	1,31	0,66	1,29	0,83	1,69	1,19	6,28*	2	0,043
Rywalizacja	1,48	0,75	1,56	0,83	1,88	1,12	2,10	2	0,350

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; χ^2 – wartość testu; df – liczba stopni swobody; p – istotność statystyczna; * – $p < 0,05$.

Rozpatrując wyniki przedstawione w tabeli 33, zanotowano występowanie istotnych statystycznie różnic w zakresie wyników na skali Kłótni i Rywalizacji Ojcowskiej.

Na rysunku 26 przedstawiono średnie wartości na skali Kłótni w zależności od różnicy wieku w grupie osób znajdujących się w podokresie późnej dorosłości

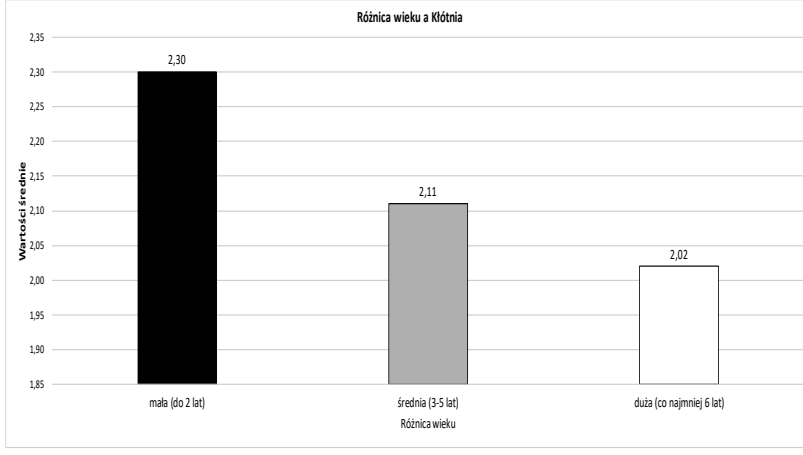

Rysunek 26. Średnie wartości wyników na skali Kłótni w zależności od różnicy wieku w rodzeństwie w grupie osób znajdujących się w podokresie późnej dorosłości

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Poziom wyników na skali Kłótni w rodzeństwach z małą różnicą wieku był wyższy niż w rodzeństwach z dużą różnicą wieku (Z = –2,41, p < 0,05, r = 0,12). Choć różnica była istotna statystycznie, to wartość r świadczyła o małej sile efektu (r < 0,29).

Na rysunku 27 przedstawiono średnie wartości na skali Rywalizacji Ojcowskiej w zależności od różnicy wieku w grupie osób znajdujących się w podokresie późnej dorosłości.

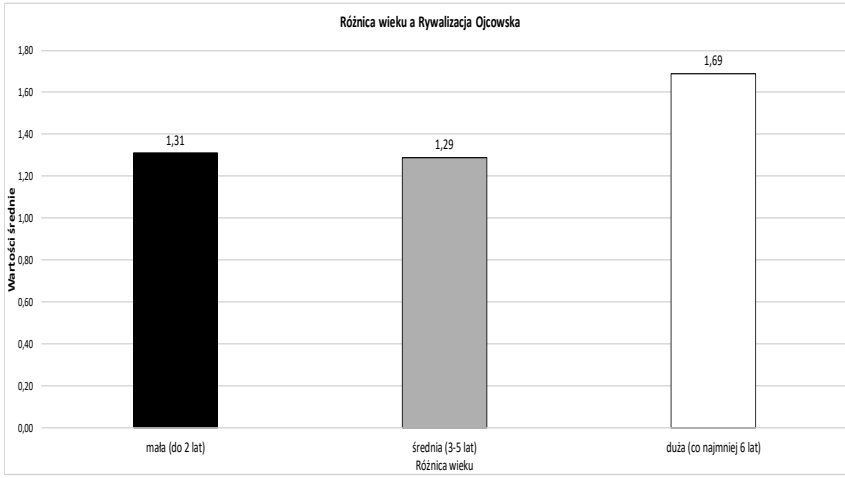

Rysunek 27. Średnie wartości wyników na skali Rywalizacji Ojcowskiej w zależności od różnicy wieku w rodzeństwie w grupie osób znajdujących się w podokresie późnej dorosłości

Poziom wyników na skali Rywalizacji Ojcowskiej w rodzeństwach z dużą różnicą wieku był wyższy niż w rodzeństwach ze średnią różnicą wieku (Z = –2,44, p < 0,05, r = 0,12). Siła efektu świadczyła o występowaniu słabej zależności między zmiennymi (r < 0,29).

6.1.1.5. Kolejność narodzin

Rodzące się kolejno dzieci zastają rodzinę w innym stadium rozwoju, w innym momencie jej historii, co warunkuje odmienne doświadczenia oraz pozycję w rodzinie (Poraj, 1988; Rostowska, 2010). Dlatego też interesującym poznawczo było zweryfikowanie czy kolejność narodzin ma istotne znaczenie dla jakości relacji dorosłych rodzeństw?

W tabeli 34 przedstawiono średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w grupie osób znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości, które urodziły się jako pierwsze dziecko i w grupie osób, które urodziły się jako drugie dziecko. Zestawienie uzupełniono wartościami testu U Manna-Whitneya.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 34. Średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w zależności od kolejności narodzin w rodzeństwie w grupie osób znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości wraz z testem istotności statystycznej

Zmienne	Kolejność narodzin				Test statystyczny	
	pierwsze dziecko (n = 100)		drugie dziecko (n = 118)			
	M	SD	M	SD	Z	p
Podobieństwo	2,93	1,06	2,81	1,03	–1,14	0,254
Bliskość	3,02	1,10	2,93	1,11	–0,65	0,517
Uczucia	3,31	1,10	3,23	1,05	–0,64	0,525
Podziw	3,08	0,94	3,15	0,92	–0,45	0,652
Wsparcie Emocjonalne	3,21	1,10	3,28	1,01	–0,18	0,859
Wsparcie Instrumentalne	3,00	0,87	3,07	0,88	–0,77	0,439
Akceptacja	3,39	0,89	3,39	0,95	–0,02	0,983
Wiedza	3,23	1,01	3,21	0,99	–0,33	0,744
Ciepło	3,16	0,89	3,15	0,90	–0,23	0,816
Kłótnia	2,80	0,84	2,63	0,80	–1,82	0,069
Przeciwieństwo	2,40	1,01	2,12	0,86	–1,95	0,052
Konkurencja	2,06	0,79	1,94	0,84	–1,35	0,176
Dominacja	2,03	0,80	1,88	0,73	–1,29	0,198
Konflikt	2,30	0,72	2,12	0,68	–1,82	0,069
Rywalizacja Matczyna	1,69	1,06	1,78	1,16	–0,40	0,688
Rywalizacja Ojcowska	1,67	1,04	1,55	1,05	–1,32	0,188
Rywalizacja	1,68	0,92	1,67	0,98	–0,44	0,659

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; Z – wartość testu; p – dwustronna istotność statystyczna.

Rozpatrując rezultaty badań zawarte w tabeli 34, nie zanotowano istotnych statystycznie różnic międzygrupowych wśród najmłodszych z badanych osób.

W tabeli 35 przedstawiono średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w grupie osób znajdujących się w podokresie średniej dorosłości, które urodziły się jako pierwsze dziecko i w grupie osób, które urodziły się jako drugie dziecko. Zestawienie uzupełniono wartościami testu U Manna-Whitneya.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 35. Średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w grupie osób znajdujących się w podokresie średniej dorosłości, które urodziły się jako pierwsze dziecko i w grupie osób, które urodziły się jako drugie dziecko, wraz z testem istotności statystycznej

Zmienne	Kolejność narodzin				Test statystyczny		
	pierwsze dziecko (n = 106)		drugie dziecko (n = 92)				
	M	SD	M	SD	Z	p	r
Podobieństwo	2,78	0,97	2,61	0,91	–1,16	0,246	0,08
Bliskość	2,93	1,01	2,80	0,98	–0,90	0,366	0,06
Uczucia	3,34	0,98	3,23	1,02	–0,63	0,530	0,04
Podziw	2,88	0,88	2,91	0,87	–0,40	0,687	0,03
Wsparcie Emocjonalne	3,18	1,03	2,98	1,04	–1,35	0,178	0,10
Wsparcie Instrumentalne	2,67	0,87	2,61	0,95	–0,58	0,561	0,04
Akceptacja	3,44	0,90	3,33	0,81	–1,33	0,183	0,09
Wiedza	3,09	0,95	2,82	0,90	–2,02*	0,044	0,14
Ciepło	3,05	0,81	2,93	0,80	–1,11	0,267	0,08
Kłótnia	2,20	0,78	2,19	0,65	–0,24	0,813	0,02
Przeciwieństwo	1,59	0,62	1,54	0,55	–0,02	0,986	0,00
Konkurencja	1,66	0,69	1,67	0,67	–0,27	0,791	0,02
Dominacja	1,48	0,61	1,51	0,58	–0,79	0,429	0,06
Konflikt	1,71	0,56	1,71	0,48	–0,57	0,566	0,04
Rywalizacja Matczyna	2,01	1,36	2,08	1,15	–1,05	0,293	0,07
Rywalizacja Ojcowska	1,59	1,02	1,63	1,14	–0,20	0,838	0,01
Rywalizacja	1,80	1,09	1,85	1,02	–0,90	0,366	0,06

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; Z – wartość testu; p – dwustronna istotność statystyczna; * – $p < 0,05$; r – miara siły efektu.

Zauważono, że poziom wyników na skali Wiedzy był wyższy wśród osób badanych urodzonych jako pierwsze dziecko (por. rys. 28), choć wartość r świadczy o małej sile efektu.

W tabeli 36 przedstawiono średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w grupie osób znajdujących się w podokresie późnej dorosłości, które urodziły się jako pierwsze dziecko i w grupie osób, które urodziły się jako drugie dziecko. Zestawienie uzupełniono wartościami testu U Manna-Whitneya.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

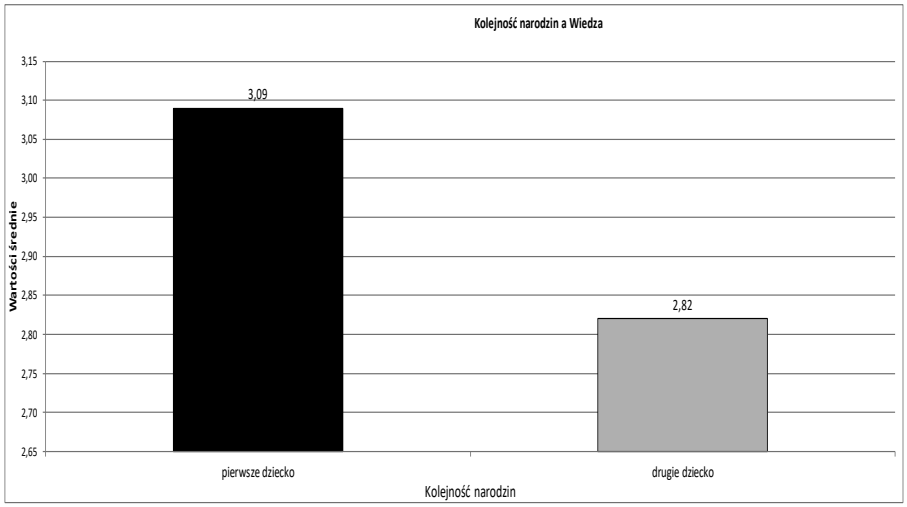

Rysunek 28. Średnie wartości wyników na skali Wiedzy w zależności od kolejności narodzin osób znajdujących się w podokresie średniej dorosłości

Tabela 36. Średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w grupie osób znajdujących się w podokresie późnej dorosłości, które urodziły się jako pierwsze dziecko i w grupie osób, które urodziły się jako drugie dziecko, wraz z testem istotności statystycznej

Zmienne	Kolejność narodzin				Test statystyczny		
	pierwsze dziecko (n = 126)		drugie dziecko (n = 99)				
	M	SD	M	SD	Z	p	r
Podobieństwo	2,80	0,90	2,76	0,99	–0,28	0,780	0,02
Bliskość	2,87	0,93	2,86	1,04	–0,10	0,921	0,01
Uczucia	3,38	0,94	3,28	1,02	–0,85	0,396	0,06
Podziw	2,97	0,87	2,90	0,92	–0,47	0,638	0,03
Wsparcie Emocjonalne	3,07	0,90	2,93	1,11	–0,84	0,402	0,06
Wsparcie Instrumentalne	2,51	0,93	2,47	1,02	–0,31	0,754	0,02
Akceptacja	3,36	0,82	3,34	1,02	–0,39	0,694	0,03
Wiedza	3,00	0,89	2,93	0,99	–0,53	0,594	0,04
Ciepło	3,01	0,73	2,94	0,90	–0,30	0,765	0,02
Kłótnia	2,23	0,75	2,02	0,66	–2,10*	0,036	0,14
Przeciwieństwo	1,62	0,64	1,59	0,65	–0,45	0,650	0,03
Konkurencja	1,70	0,74	1,66	0,71	–0,19	0,848	0,01
Dominacja	1,54	0,60	1,45	0,54	–1,11	0,266	0,07
Konflikt	1,75	0,55	1,67	0,54	–1,29	0,198	0,09
Rywalizacja Matczyna	1,94	1,32	1,75	1,13	–0,94	0,346	0,06
Rywalizacja Ojcowska	1,51	1,07	1,35	0,76	–0,61	0,545	0,04
Rywalizacja	1,72	1,01	1,55	0,83	–0,96	0,337	0,06

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; Z – wartość testu; p – dwustronna istotność statystyczna; * – $p < 0,05$; r – miara siły efektu.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Analizując rezultaty badań zawarte w tabeli 36, stwierdzono, że porównywane grupy wyróżnione w oparciu o kryterium kolejności urodzin w rodzeństwie różnicowała jedna zmienna – poziom wyników na skali Kłótni. Choć osiągnął on istotnie wyższe wartości średnie wśród osób urodzonych jako pierwsze dziecko (por. rys. 29), zaznacza się, że siła zależności między zmiennymi była mała ($r < 0,29$).

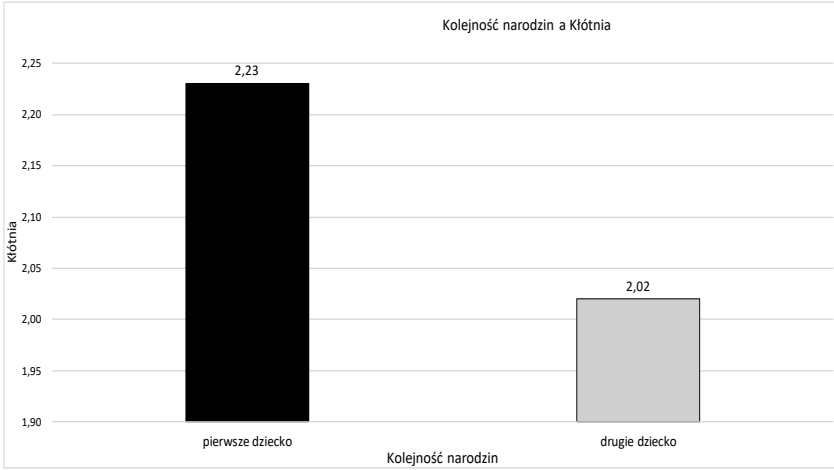

Rysunek 29. Średnie wartości wyników na skali Kłótni w zależności od kolejności narodzin osób znajdujących się w podokresie późnej dorosłości

6.1.2. Wnioski

Podsumowując, przeprowadzone badania pokazały, że uwzględnione w modelu badawczym zmienne o charakterze społeczno-demograficznym determinują jakość relacji interpersonalnych rodzeństw w okresie dorosłości. W rezultacie dokonanych analiz statystycznych sformułowano następujące wnioski:

- W zakresie poziomu poszczególnych wymiarów relacji z dorosłym rodzeństwem, jak Ciepło, Konflikt i Rywalizacja zachodziły istotne statystycznie różnice pomiędzy wszystkimi analizowanymi czynnikami. Podkreśla się, że średnia wartość poziomu Ciepła była istotnie wyższa od średnich poziomów pozostałych wymiarów relacji z rodzeństwem. Natomiast średnia wartość poziomu Konfliktu była wyższa od średniej wartości poziomu Rywalizacji.
- Ujawniono występowanie istotnych statystycznie różnic w zakresie poziomu poszczególnych wymiarów Ciepła w relacjach dorosłych rodzeństw pomiędzy: poziomem Akceptacji i poziomem Uczuć, pomiędzy poziomem Uczuć i poziomem Wsparcia Emocjonalnego, pomiędzy poziomem Wsparcia Emocjonalnego i poziomem Wiedzy, pomiędzy poziomem

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Wiedzy i poziomem Podziwu, pomiędzy poziomem Podziwu i poziomem Bliskości oraz pomiędzy poziomem Bliskości i poziomem Podobieństwa.

- W zakresie poziomu poszczególnych wymiarów Konfliktu w relacjach interpersonalnych dorosłych rodzeństw występowały istotne statystycznie różnice. Istotnością statystyczną cechowało się zróżnicowanie w obrębie następujących par zmiennych: poziom Kłótni i poziom Przeciwieństwa, poziom Konkurencji i poziom Dominacji. Wykazano, że średnia wartość poziomu Kłótni była wyższa od średnich wartości poziomu Przeciwieństwa i Konkurencji. Średnie wartości poziomu Przeciwieństwa i Konkurencji były wyższe od średniej wartości poziomu Dominacji.
- Stwierdzono, że poziom Rywalizacji w najmniejszym stopniu cechował badane rodzeństwa. Zaznacza się, że poziom Rywalizacji Matczynej w całej badanej próbie był istotnie wyższy od poziomu Rywalizacji Ojcowskiej.
- We wszystkich trzech grupach badanych osób, wyodrębnionych w oparciu o podokresy dorosłości zaobserwowano występowanie istotnych statystycznie różnic w zakresie: poziomu Podziwu, Wsparcia Emocjonalnego, Wsparcia Instrumentalnego, Wiedzy, ogólnego poziomu Ciepła, wszystkich wymiarów Konfliktu w relacji z rodzeństwem, poziomu Rywalizacji Matczynej i Rywalizacji Ojcowskiej.
- Zanotowano, że ogólny poziom Ciepła w najmłodszej grupie osób był wyższy od poziomu Ciepła otrzymanego w dwóch pozostałych porównywanych grupach. Badani znajdujący się w podokresach średniej i późnej dorosłości nie różnili się istotnie statystycznie w tym zakresie.
- Wyniki analizy obejmującej zakresem zróżnicowanie wymiarów tworzących Ciepło w trzech podokresach dorosłości wskazują, że poziom Podziwu, Wsparcia Instrumentalnego, Wiedzy był wyższy w najmłodszej grupie osób niż w dwóch pozostałych, porównywanych grupach. Zmienne relacyjne jak Podziw, Wsparcie Instrumentalne i Wiedza nie różnicowały badanych znajdujących się w podokresach średniej oraz późnej dorosłości. Poziom Wsparcia Emocjonalnego otrzymany w najmłodszej grupie osób był wyższy od poziomu Wsparcia Emocjonalnego uzyskanego w najstarszej grupie osób. Nie zaobserwowano natomiast istotnych statystycznie różnic w tym zakresie pomiędzy osobami znajdującymi się w podokresie wczesnej dorosłości i osobami znajdującymi się w podokresie średniej dorosłości.
- Rezultaty badań odnoszące się do wymiaru Konfliktu rozpatrywanego w trzech podokresach dorosłości informują, że jego poziom w najmłodszej grupie osób był wyższy od poziomu Konfliktu w grupach osób znajdujących się w podokresach średniej i późnej dorosłości. Grupy osób znajdujących się w podokresach średniej dorosłości i późnej dorosłości nie były zróżnicowane w tym obszarze.
- Analiza poszczególnych wymiarów Konfliktu stanowiła podstawę do twierdzenia, że poziom Kłótni, Przeciwieństwa, Konkurencji oraz Dominacji był wyższy w najmłodszej grupie osób niż w dwóch pozostałych, porównywanych grupach. Nie wystąpiły istotne statystycznie różnice pomiędzy

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

grupami osób w podokresach średniej i późnej dorosłości w zakresie poziomu Kłótni, Przeciwieństwa, Konkurencji oraz poziomu Dominacji.

- Uzyskane wyniki badań pozwalają stwierdzić, że poziom Rywalizacji Matczynej w najmłodszej grupie osób był niższy od poziomu Rywalizacji Matczynej uzyskanego przez osoby z grupy obejmującej średnią dorosłość. Nie otrzymano istotnych statystycznie różnic w tym zakresie pomiędzy najstarszą grupą osób a najmłodszą grupą osób i osobami znajdującymi się w podokresie średniej dorosłości. Poziom Rywalizacji Ojcowskiej był niższy w najstarszej grupie osób niż w najmłodszej grupie osób i w grupie osób znajdujących się w podokresie średniej dorosłości. Nie otrzymano istotnej statystycznie różnicy pomiędzy grupą osób znajdujących się w podokresie średniej dorosłości a grupą osób znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości.
- Analiza porównawcza średnich wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w najmłodszej grupie osób wskazuje, że otrzymane rezultaty w badaniu własnym i w badaniu przeprowadzonym przez Stockera, Lanthiera, Furmana (1997) cechowało istotne zróżnicowanie. Niższe wyniki średnie wystąpiły na skalach Podobieństwa, Uczuć, Podziwu, Akceptacji, Ciepła, Konkurencji i Dominacji. Natomiast wyższe wyniki średnie otrzymano na skalach Wsparcia Instrumentalnego, Kłótni, Przeciwieństwa, Rywalizacji Matczynej, Rywalizacji Ojcowskiej i ogólnego poziomu Rywalizacji w relacji z dorosłym rodzeństwem.
- W przeprowadzonych w najmłodszej z badanych grup porównaniach międzypłciowych wykazano, że kobiety ujawniały wyższy poziom Bliskości w relacjach z rodzeństwem niż mężczyźni.
- Rezultaty badań odnoszące się do zróżnicowania grup kobiet i mężczyzn w zakresie średnich wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w podokresie średniej dorosłości nie ujawniły istotnych statystycznie różnic w tym zakresie.
- Najwięcej różnic międzypłciowych w obszarze wymiarów relacji z rodzeństwem wystąpiło w okresie późnej dorosłości. Istotne statystycznie różnice otrzymano w zakresie wyników na skali Bliskości, Uczuć, Podziwu, Wsparcia Emocjonalnego i w zakresie ogólnego poziomu Ciepła w relacjach z rodzeństwem. Zaznacza się, że kobiety uzyskały wyższe wartości wyników średnich niż mężczyźni.
- Jakość relacji z rodzeństwem w grupach osób reprezentujących wczesną i późną dorosłość różnicowała zmienna układ płci w rodzeństwie. W najmłodszej grupie osób zauważono występowanie istotnych statystycznie różnic w zakresie wymiarów: Podobieństwo, Bliskość, Uczucia, Podziw, Wsparcie Emocjonalne, Wiedza, ogólny poziom Ciepła i Rywalizacja Ojcowska.
- Szczegółowe analizy czynnika Ciepło wykazały, że w układzie siostra-siostra poziom Bliskości, Uczuć, Podziwu, Wiedzy, Wsparcia Emocjonalnego i ogólny poziom Ciepła w relacji z rodzeństwem był wyższy niż w układzie brat-brat i w mieszanym układzie płci. Ponadto stwierdzono, że poziom

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Podobieństwa był wyższy w układzie siostra-siostra niż w mieszanym układzie płci.

- Pogłębione analizy czynnika Rywalizacja pozwoliły zauważyć, że poziom Rywalizacji Ojcowskiej w mieszanym układzie płci był wyższy niż w układzie brat-brat i wyższy niż w układzie siostra-siostra.
- Porównywane grupy osób badanych znajdujących się w podokresie średniej dorosłości wyróżnione w oparciu o kryterium układu płci w rodzeństwie nie różniły się istotnie statystycznie w zakresie wymiarów relacji interpersonalnych z rodzeństwem.
- Rezultaty badań dotyczące zróżnicowania jakości relacji dorosłych rodzeństw w zależności od układu płci w rodzeństwie, w najstarszej grupie osób ujawniły występowanie istotnych statystycznie różnic w zakresie poziomu Bliskości, Uczuć, Wsparcia Emocjonalnego i ogólnego poziomu Ciepła.
- Szczegółowe analizy czynnika Ciepło wykazały, że poziom Bliskości, Uczuć, Wsparcia Emocjonalnego i ogólnego poziomu Ciepła w układzie siostra-siostra był wyższy niż w układzie brat-brat i w mieszanym układzie płci.
- Analiza jakości wymiarów relacji z rodzeństwem w zależności od różnicy wieku między rodzeństwem w najmłodszej grupie osób wykazała, że zmienna ta różnicowała porównywane grupy w zakresie poziomu Bliskości, Uczuć, Podziwu, Wsparcia Emocjonalnego, Akceptacji, Wiedzy, ogólnego poziomu Ciepła oraz Kłótni i Przeciwieństwa.
- Szczegółowa analiza różnic międzygrupowych ujawniła, że średnie wartości wyników na większości analizowanych skal, tj. Bliskość, Uczucia, Podziw, Wsparcie Emocjonalne, Akceptacja i ogólny poziom Ciepła były wyższe przy małej różnicy wieku niż przy średniej różnicy wieku. Ponadto zaobserwowano, że średnia wartość wyników na skali Wiedzy była wyższa przy małej różnicy wieku między rodzeństwem niż przy średniej różnicy wieku i przy dużej różnicy wieku.
- Pogłębione analizy porównawcze w zakresie czynnika Konflikt wykazały, że w skalach Kłótnia i Przeciwieństwo średnie wartości wyników otrzymane przy małej różnicy wieku rodzeństw były niższe niż przy średniej różnicy wieku.
- W podokresie średniej dorosłości nie odnotowano wystąpienia istotnych statystycznie różnic w zakresie jakości relacji dorosłych rodzeństw w zależności od różnicy wieku członków podsystemu rodzeństwa.
- Wyniki porównań międzygrupowych przeprowadzonych wśród najstarszych uczestników badań wskazują na występowanie istotnych statystycznie różnic w zakresie wyników na skalach Kłótni i Rywalizacji Ojcowskiej.
- Szczegółowe analizy wykazały, że poziom wyników na skali Kłótni w rodzeństwach z małą różnicą wieku był wyższy niż w rodzeństwach z dużą różnicą wieku oraz że poziom wyników na skali Rywalizacji Ojcowskiej w rodzeństwach z dużą różnicą wieku był wyższy niż w rodzeństwach ze średnią różnicą wieku.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

- Rezultaty badań dotyczące zróżnicowania jakości wymiarów relacji z rodzeństwem w zależności od kolejności narodzin ujawniły brak istotnych statystycznie różnic w najmłodszej grupie. W grupie osób reprezentujących podokres średniej dorosłości otrzymano wyższy poziom średnich wyników na skali Wiedzy wśród osób badanych urodzonych jako pierwsze dziecko. Natomiast w najstarszej grupie osób poziom średnich wyników na skali Kłótni osiągnął istotnie wyższe wartości średnie wśród osób badanych urodzonych jako pierwsze dziecko.

6.2. Predyktory i moderatory relacji interpersonalnych rodzeństw w okresie dorosłości

6.2.1. Styl rodzicielski jako moderator zmiennych społeczno-demograficznych

W niniejszym podrozdziale przedstawiono moderacyjną rolę rodzicielskich stylów wychowania oraz poziomu ich zgodności (homogeniczności) na uwzględnione w modelu badawczym zmienne społeczno-demograficzne determinujące jakość relacji dorosłych rodzeństw. Rozpatrzono także, czy w zależności od retrospektywnej oceny nasilenia rodzicielskich stylów wychowania występuje zróżnicowane nasilenie czynników relacji z rodzeństwem, tj. Ciepła, Konfliktu i Rywalizacji. Zaznacza się, że w analizach rozpatrywano dane uzyskane od dwóch grup osób znajdujących się w podokresach wczesnej i średniej dorosłości. Ze względów metodologicznych grupa badanych osób znajdująca się w podokresie późnej dorosłości nie dokonała retrospektywnej oceny stylów rodzicielskich.

Wyniki relacjonowanych badań wskazują, że Demokratyczny styl wychowania stosowało 208 ojców (32,4%) i 293 matki (45,7%) osób badanych. W 185 przypadkach (28,9%) styl Demokratyczny preferowali zarówno ojciec, jak i matka. Zgodność (homogeniczność) stylów, tzn. stosowanie stylu Demokratycznego przez ojca i matkę lub stosowanie stylów innych niż Demokratyczny przez ojca i matkę stwierdzono w 300 przypadkach (46,8%). Wyniki na skalach stylów rodzicielskich poddano analizie skupień metodą k-średnich (Bedyńska, Książek, 2012). W rezultacie przeprowadzonej analizy statystycznej zmierzającej do uzyskania jak największego podobieństwa między osobami tworzącymi grupę wyodrębniono trzy skupienia osób badanych o dużym zróżnicowaniu w zakresie spostrzeganej jakości relacji z dorosłym rodzeństwem. Miara odrębności skupień (ang. *silhouette index*) wynosiła 0,27. Ostateczne centra wyodrębnionych skupień przedstawiono na rysunku 30.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

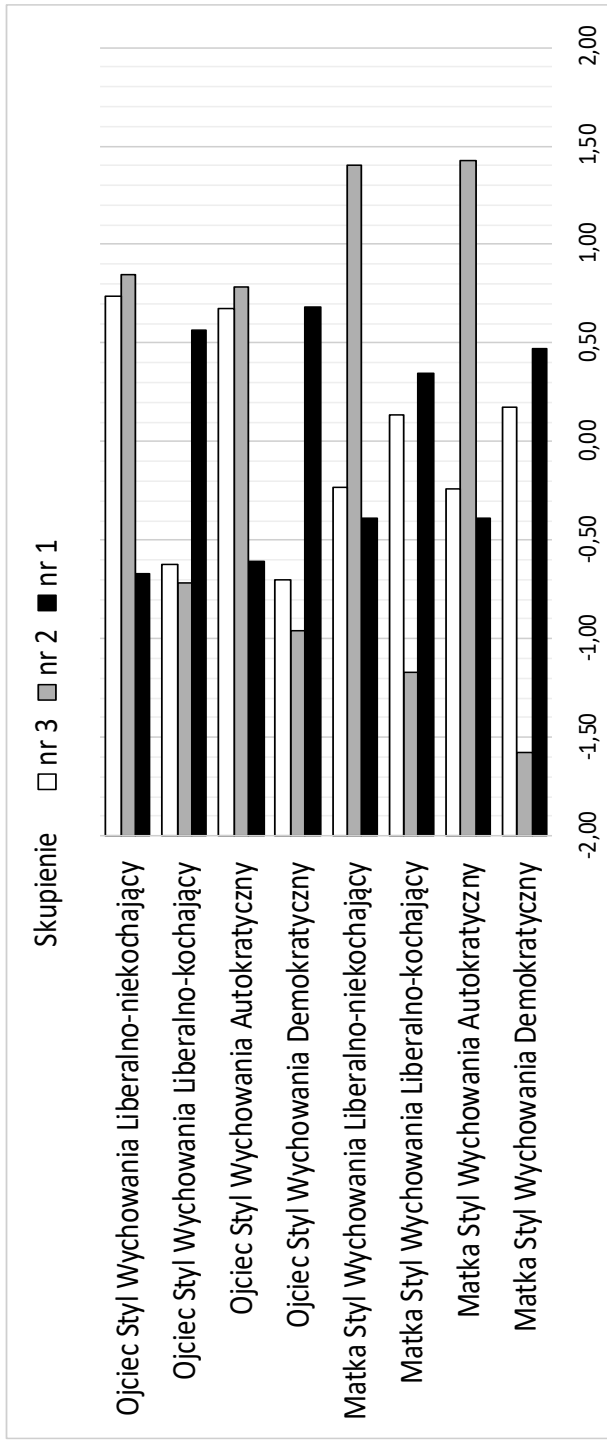

Rysunek 30. Centra wyodrębnionych skupień badanych osób

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Do pierwszego skupienia (n = 233) włączono osoby, które retrospektywnie oceniały, że były wychowywane w oparciu o przeciętne nasilenie wszystkich stylów rodzicielskich z przewagą stylów Demokratycznego i Liberalno-kochającego ze strony matki i ojca. Oznacza to, że obydwoje rodzice przejawiali ciepłe i życzliwe ustosunkowanie do dziecka. Okazywali mu bliskość oraz troskę o jego sprawy. Rodzice wychowujący dziecko w myśl zasad stylu Demokratycznego zapewniali dziecku zarówno adekwatną do wieku swobodę, jak i wymagania. Cechowało ich wspólne z dzieckiem planowanie różnych działań, z poszanowaniem praw każdego członka rodziny oraz konstruktywne podejście do rozwiązywania problemów pojawiających się w systemie rodzinnym. Sprzyjało to kształtowaniu pozytywnej atmosfery. Rodzice wychowujący dziecko w stylu Liberalno-kochającym pozostawiali mu całkowitą swobodę, nie hamując jego aktywności oraz spontanicznie przebiegającego rozwoju. Choć nie odwoływali się do swojego autorytetu, potrafili wykazać zainteresowanie sprawami dziecka, kiedy tego oczekiwało (Ryś, 2009).

W drugim skupieniu (n = 83) znalazły się osoby, które retrospektywnie oceniały, że były wychowywane w oparciu o style Autokratyczny i Liberalno-niekochający ze strony matki i ojca. Zasadnicze elementy obu wymienionych stylów stanowią chłód emocjonalny oraz niechęć przejawiana w stosunku do dziecka. Dziecko rodziców autokratycznych zna swoje miejsce w hierarchii rodzinnej oraz związane z nim obowiązki i prawa. Pozytywne uczucia oraz pochwały okazywane są dziecku rzadko, bowiem rodzice uznają je za niewłaściwe w procesie wychowania. Raczej nastawieni na wychwytywanie błędów i krytykowanie uważają, że najważniejszym środkiem wychowawczym jest kara. W rodzinie o stylu Autokratycznym rodzice przywiązują nadmierną uwagę do dobrze wypełnianych obowiązków, nieco zaniedbując sferę potrzeb i jakości relacji interpersonalnych w systemie rodzinnym. Rodzice wychowujący dziecko w stylu Liberalno-niekochającym nie okazują mu zainteresowania ani nie formułują wymagań względem jego zachowania. Nie łączą ich więzi emocjonalne o charakterze pozytywnym (Ryś, 2009).

Do trzeciego skupienia (n = 114) włączono osoby, które retrospektywnie oceniały, że były wychowywane w oparciu o przeciętne nasilenie wszystkich stylów rodzicielskich z przewagą stylów Autokratycznego i Liberalno-niekochającego ze strony ojca. Oznacza to, że opisane wcześniej charakterystyki stylów Autokratycznego i Liberalno-niekochającego w badanej grupie odnosiły się tylko do osoby ojca.

W tabeli 37 przedstawiono średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w wyodrębnionych skupieniach. Zestawienie uzupełniono wartościami testu H Kruskalla-Wallisa.

Rezultaty badań przedstawione w tabeli 37 pozwalają stwierdzić występowanie istotnych statystycznie różnic w zakresie wszystkich skal Ciepła i Rywalizacji w relacji z rodzeństwem.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 37. Średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w wyodrębnionych skupieniach wraz z testem istotności statystycznej

Zmienne	Skupienie						Test statystyczny		
	nr 1 (n = 233)		nr 2 (n = 83)		nr 3 (n = 114)				
	M	SD	M	SD	M	SD	χ^2	df	p
Podobieństwo	3,05	0,94	2,29	1,01	2,61	0,95	37,60***	2	0,000
Bliskość	3,14	0,99	2,60	1,13	2,72	1,01	19,80***	2	0,000
Uczucia	3,50	0,94	2,93	1,07	3,07	1,08	23,94***	2	0,000
Podziw	3,21	0,84	2,72	0,96	2,80	0,92	24,66***	2	0,000
Wsparcie Emocjonalne	3,40	0,96	2,77	1,09	2,96	1,04	25,36***	2	0,000
Wsparcie Instrumentalne	3,05	0,91	2,54	0,93	2,69	0,82	23,37***	2	0,000
Akceptacja	3,61	0,82	3,07	1,00	3,18	0,84	29,76***	2	0,000
Wiedza	3,35	0,96	2,69	0,95	2,88	0,90	33,75***	2	0,000
Ciepło	3,30	0,78	2,72	0,90	2,88	0,83	33,01***	2	0,000
Kłótnia	2,38	0,78	2,40	0,80	2,59	0,86	2,66	2	0,264
Przeciwieństwo	1,85	0,82	1,89	0,79	2,00	0,97	1,69	2	0,430
Konkurencja	1,83	0,77	1,82	0,77	1,82	0,76	0,03	2	0,986
Dominacja	1,74	0,73	1,68	0,64	1,71	0,74	0,08	2	0,959
Konflikt	1,93	0,66	1,93	0,62	2,01	0,70	0,69	2	0,707
Rywalizacja Matczyna	1,74	1,11	2,45	1,40	1,79	1,13	22,35***	2	0,000
Rywalizacja Ojcowska	1,54	1,00	1,96	1,32	1,46	0,85	9,21**	2	0,010
Rywalizacja	1,64	0,93	2,20	1,26	1,63	0,84	16,78***	2	0,000

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; χ^2 – wartość testu; df – liczba stopni swobody; p – istotność statystyczna; ** – $p < 0,01$; *** – $p < 0,001$; skupienie nr 1 – przewaga stylów Demokratycznego i Liberalno-kochającego obojga rodziców; skupienie nr 2 – przewaga stylów Autokratycznego i Liberalno-niekochającego obojga rodziców; skupienie nr 3 – przewaga stylów Autokratycznego i Liberalno-niekochającego ze strony ojca.

Na rysunku 31 przedstawiono średnie wartości wyników dotyczących Ciepła w relacji z rodzeństwem w wyodrębnionych skupieniach.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

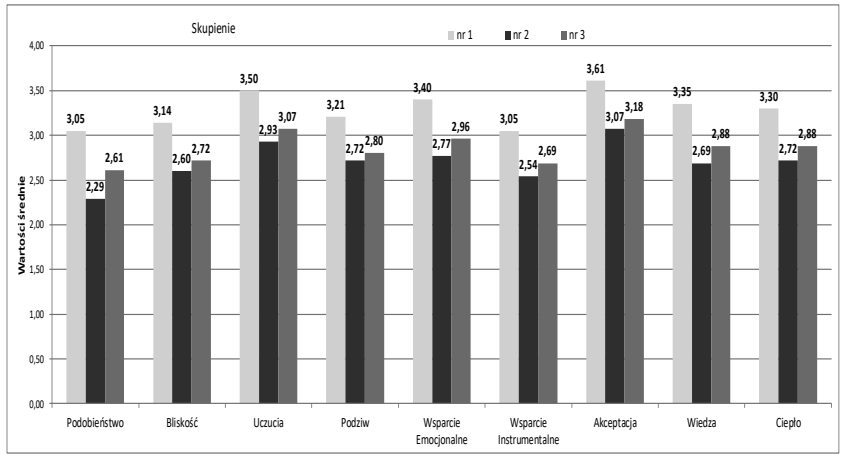

Rysunek 31. Średnie wartości wyników dotyczących Ciepła w relacji z rodzeństwem w wyodrębnionych skupieniach

Jako test porównań parami ponownie zastosowano test U Manna-Whitneya. W przypadku wszystkich analizowanych skal poziom średnich wyników otrzymanych w grupie osób ze skupienia nr 1 był wyższy od średnich wartości otrzymanych w grupie osób ze skupienia nr 2 i nr 3. Wskazuje się występowanie siły efektu o małej wartości we wszystkich przypadkach różnic międzygrupowych ($r < 0,29$). Poziom istotności w odniesieniu do każdej skali był niższy co najmniej od wartości 0,01. Wyniki testu istotności przedstawiono w tabeli 38. Stwierdzono również, że poziom wyników na skali Podobieństwa otrzymany w grupie osób ze skupienia nr 2 był niższy od poziomu otrzymanego w grupie osób ze skupienia nr 3 ($Z = –2,34$, $p < 0,05$, $r = 0,17$). Wartość r wskazuje na obecność słabych zależności między zmiennymi ($r < 0,29$).

Tabela 38. Wartości testu istotności statystycznej porównującego skupienia nr 1 ze skupieniami nr 2 i nr 3 pod względem analizowanych zmiennych

Zmienne	Porównywane skupienia					
	nr 1 – nr 2			nr 1 – nr 3		
	Z	p	r	Z	p	r
1	2	3	4	5	6	7
Podobieństwo	–5,64***	0,001	0,32	–3,80***	0,001	0,20
Bliskość	–3,65***	0,001	0,21	–3,47***	0,001	0,19
Uczucia	–4,28***	0,001	0,24	–3,53***	0,001	0,19
Podziw	–4,04***	0,001	0,23	–3,93***	0,001	0,21
Wsparcie Emocjonalne	–4,36***	0,001	0,25	–3,65***	0,001	0,20

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

1	2	3	4	5	6	7
Wsparcie Instrumentalne	–4,25***	0,001	0,24	–3,38***	0,001	0,18
Akceptacja	–4,29***	0,001	0,24	–4,47***	0,001	0,24
Wiedza	–5,06***	0,001	0,28	–4,16***	0,001	0,22
Ciepło	–4,86***	0,001	0,27	–4,30***	0,001	0,23

Objaśnienia: Z – wartość testu U Manna-Whitneya; p – istotność statystyczna; r – miara siły efektu; *** – p < 0,001.

Na rysunku 32 przedstawiono średnie wartości wyników dotyczących Rywalizacji w relacji z rodzeństwem w wyodrębnionych skupieniach.

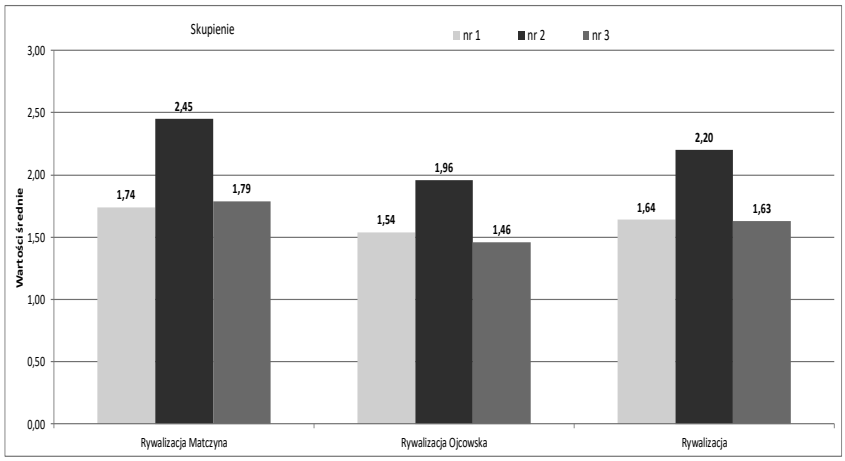

Rysunek 32. Średnie wartości wyników dotyczących Rywalizacji w relacji z rodzeństwem w wyodrębnionych skupieniach

Objaśnienia: skupienie nr 1 – przewaga stylów Demokratycznego i Liberalno-kochającego obojga rodziców; skupienie nr 2 – przewaga stylów Autokratycznego i Liberalno-niekochającego obojga rodziców; skupienie nr 3 – przewaga stylów Autokratycznego i Liberalno-niekochającego ze strony ojca

W przypadku wszystkich analizowanych skal czynnika Rywalizacja poziom średnich wyników otrzymanych w grupie osób ze skupienia nr 2 był wyższy od średnich wartości otrzymanych w grupie osób ze skupienia nr 1 i nr 3. Poziom istotności w przypadku każdej skali był niższy co najmniej od wartości 0,01. Wyniki testu istotności przedstawiono w tabeli 39.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 39. Wartości testu istotności statystycznej porównującego skupienia nr 2 ze skupieniami nr 1 i nr 3 pod względem analizowanych zmiennych

Zmienne	Porównywane skupienia					
	nr 1 – nr 2			nr 2 – nr 3		
	Z	p	r	Z	p	r
Rywalizacja Matczyna	–4,62***	0,001	0,24	–3,53***	0,001	0,25
Rywalizacja Ojcowska	–2,79**	0,005	0,15	–2,63**	0,009	0,19
Rywalizacja	–3,97***	0,001	0,21	–3,20***	0,001	0,23

Objaśnienia: Z – wartość testu U Manna-Whitneya; p – istotność statystyczna; r – miara siły efektu; ** – p < 0,01; *** – p < 0,001.

6.2.1.1. Styl rodzicielski a płeć

W niniejszym podrozdziale zaprezentowano rezultaty analiz dotyczących określenia zróżnicowania w zakresie relacji z rodzeństwem między grupami kobiet i mężczyzn z trzech wyróżnionych skupień. Grupy te charakteryzowały się odmienną, retrospektywną oceną wzorców stylów rodzicielskich.

W tabeli 40 przedstawiono średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w grupie kobiet i w grupie mężczyzn spostrzegających jako przeciętne nasilenie wszystkich stylów rodzicielskich z przewagą stylu Demokratycznego i Liberalno-kochającego ze strony obojga rodziców (skupienie nr 1). Zestawienie uzupełniono wartościami testu U Manna-Whitneya.

Tabela 40. Średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w grupie kobiet i w grupie mężczyzn ze skupienia nr 1 wraz z testem istotności statystycznej

Zmienne	Mężczyźni (n = 112)		Kobiety (n = 121)		Test statystyczny	
	M	SD	M	SD	Z	p
1	2	3	4	5	6	7
Podobieństwo	3,07	0,94	3,03	0,95	–0,39	0,693
Bliskość	3,11	1,03	3,17	0,96	–0,63	0,532
Uczucia	3,55	0,95	3,46	0,93	–0,90	0,371
Podziw	3,24	0,85	3,18	0,83	–0,76	0,449
Wsparcie Emocjonalne	3,41	1,00	3,39	0,92	–0,55	0,584
Wsparcie Instrumentalne	3,09	0,94	3,01	0,89	–0,82	0,410
Akceptacja	3,68	0,79	3,55	0,85	–1,41	0,158
Wiedza	3,37	0,99	3,34	0,93	–0,28	0,782
Ciepło	3,33	0,80	3,28	0,77	–0,77	0,439

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

1	2	3	4	5	6	7
Kłótnia	2,38	0,77	2,39	0,80	–0,16	0,871
Przeciwieństwo	1,81	0,78	1,89	0,85	–0,59	0,553
Konkurencja	1,74	0,67	1,92	0,85	–1,16	0,246
Dominacja	1,71	0,67	1,76	0,79	–0,13	0,895
Konflikt	1,89	0,60	1,97	0,71	–0,53	0,598
Rywalizacja Matczyna	1,76	1,13	1,73	1,10	–0,19	0,853
Rywalizacja Ojcowska	1,45	0,92	1,62	1,07	–1,29	0,196
Rywalizacja	1,60	0,90	1,67	0,96	–0,44	0,658

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; Z – wartość testu; p – dwustronna istotność statystyczna.

Analizując wyniki badań zamieszczone w tabeli 40, stwierdzono, że nie wystąpiły istotne statystycznie różnice międzypłciowe w zakresie wieloaspektowo ujmowanych relacji z rodzeństwem.

W tabeli 41 przedstawiono średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w grupie kobiet i w grupie mężczyzn retrospektywnie oceniających style wychowania matki i ojca jako Autokratyczny i Liberalno-niekochający (skupienie nr 2). Zestawienie uzupełniono wartościami testu U Manna-Whitneya.

Tabela 41. Średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w grupie kobiet i w grupie mężczyzn ze skupienia nr 2 wraz z testem istotności statystycznej

Zmienne	Mężczyźni (n = 35)		Kobiety (n = 48)		Test statystyczny	
	M	SD	M	SD	Z	p
1	2	3	4	5	6	7
Podobieństwo	2,42	2,20	1,07	0,96	–0,85	0,396
Bliskość	2,43	2,73	1,07	1,17	–1,18	0,239
Uczucia	2,91	2,94	1,00	1,12	–0,05	0,959
Podziw	2,69	2,74	1,00	0,94	–0,24	0,814
Wsparcie Emocjonalne	2,74	2,80	1,08	1,11	–0,15	0,879
Wsparcie Instrumentalne	2,45	2,60	0,84	0,99	–0,58	0,560
Akceptacja	2,91	3,18	1,11	0,91	–1,19	0,233
Wiedza	2,61	2,75	0,89	1,00	–0,61	0,542
Ciepło	2,65	2,77	0,89	0,92	–0,54	0,586
Kłótnia	2,44	2,37	0,81	0,81	–0,59	0,557
Przeciwieństwo	1,94	1,85	0,75	0,82	–0,71	0,480
Konkurencja	1,95	1,73	0,82	0,73	–1,18	0,237
Dominacja	1,79	1,61	0,71	0,59	–1,03	0,301
Konflikt	2,01	1,87	0,63	0,62	–1,02	0,308

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 41. (cd.)

1	2	3	4	5	6	7
Rywalizacja Matczyna	2,27	2,58	1,24	1,51	–0,79	0,431
Rywalizacja Ojcowska	1,89	2,01	1,16	1,44	–0,50	0,616
Rywalizacja	2,08	2,29	1,12	1,36	–0,49	0,627

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; Z – wartość testu; p – dwustronna istotność statystyczna.

Rozpatrując rezultaty badań przedstawione w tabeli 40, stwierdzono, że nie ujawniły się istotne statystycznie różnice międzypłciowe w zakresie wymiarów relacji z rodzeństwem.

W tabeli 42 zaprezentowano średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w grupie kobiet i w grupie mężczyzn retrospektywnie oceniających nasilenie wszystkich stylów rodzicielskich jako przeciętne, z przewagą stylów Autokratycznego i Liberalno-niekochającego ze strony ojca (skupienie nr 3). Zestawienie uzupełniono wartościami testu U Manna-Whitneya.

Tabela 42. Średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w grupie kobiet i w grupie mężczyzn ze skupienia nr 3 wraz z testem istotności statystycznej

Zmienne	Mężczyźni (n = 65)		Kobiety (n = 49)		Test statystyczny		
	M	SD	M	SD	Z	p	r
Podobieństwo	2,43	0,87	2,85	1,02	–2,35*	0,019	0,22
Bliskość	2,49	0,86	3,02	1,13	–2,63**	0,009	0,25
Uczucia	2,91	1,03	3,29	1,12	–1,94	0,052	0,18
Podziw	2,66	0,90	3,00	0,92	–1,86	0,063	0,17
Wsparcie Emocjonalne	2,72	0,93	3,28	1,11	–3,03**	0,002	0,28
Wsparcie Instrumentalne	2,53	0,77	2,91	0,85	–2,62**	0,009	0,25
Akceptacja	3,11	0,79	3,28	0,90	–1,25	0,213	0,12
Wiedza	2,69	0,81	3,14	0,95	–2,70**	0,007	0,25
Ciepło	2,70	0,75	3,11	0,87	–2,76**	0,006	0,26
Kłótnia	2,68	0,90	2,47	0,79	–1,00	0,316	0,09
Przeciwieństwo	2,10	1,09	1,87	0,79	–0,41	0,685	0,04
Konkurencja	2,01	0,82	1,57	0,61	–2,95**	0,003	0,28
Dominacja	1,82	0,74	1,58	0,72	–2,14*	0,033	0,20
Konflikt	2,13	0,76	1,85	0,59	–1,85	0,065	0,17
Rywalizacja Matczyna	1,86	1,19	1,70	1,04	–0,75	0,451	0,07
Rywalizacja Ojcowska	1,46	0,83	1,46	0,87	–0,35	0,725	0,03
Rywalizacja	1,66	0,92	1,58	0,72	–0,01	0,993	0,01

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; Z – wartość testu; p – dwustronna istotność statystyczna; * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$; r – miara siły efektu.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Zanotowano występowanie istotnych statystycznie różnic międzypłciowych w zakresie poziomu Podobieństwa, Bliskości, Wsparcia Emocjonalnego i Instrumentalnego, Wiedzy, Ciepła, Konkurencji i Dominacji. Zaznacza się, że poziom Podobieństwa, Bliskości, Wsparcia Emocjonalnego i Instrumentalnego, Wiedzy i ogólnego poziomu Ciepła w relacji z rodzeństwem był wyższy w grupie kobiet (por. rys. 33). Uzyskane wartości miary r < 0,29 świadczą o małej sile efektu we wszystkich odnotowanych przypadkach istotnych statystycznie różnic.

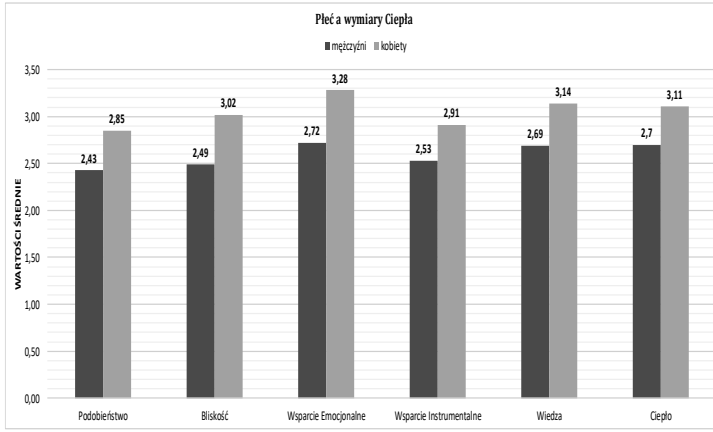

Rysunek 33. Istotne statystycznie różnice międzypłciowe w zakresie wymiarów Ciepła w relacji z rodzeństwem wśród osób ze skupienia nr 3

Rezultaty badań wskazują, że poziom Konkurencji i Dominacji był wyższy w grupie mężczyzn niż kobiet (por. rys. 34). Oszacowana siła efektu była mała (r < 0,29).

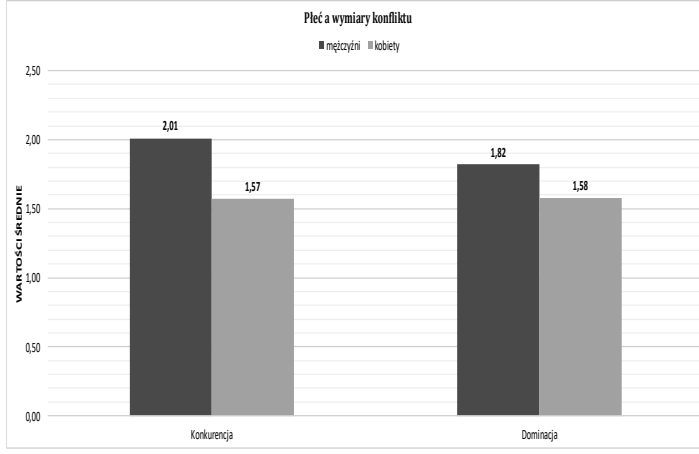

Rysunek 34. Istotne statystycznie różnice międzypłciowe w zakresie wymiarów Konfliktu w relacji z rodzeństwem wśród osób ze skupienia nr 3

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

6.2.1.2. Styl rodzicielski a układ płci w rodzeństwie

Kolejne zadanie badawcze dotyczyło przeprowadzenia analiz określających zróżnicowanie w zakresie jakości relacji dorosłych rodzeństw w zależności od układu płci w rodzeństwie dla trzech grup badanych osób, cechujących się odmienną, retrospektywną oceną wzorców stylów rodzicielskich.

W tabeli 43 przedstawiono średnie wartości wymiarów relacji dorosłych braci i sióstr w zależności od układu płci w rodzeństwie, w grupie osób oceniających jako przeciętne nasilenie wszystkich stylów rodzicielskich, z przewagą stylów Demokratycznego i Liberalno-kochającego ze strony obojga rodziców (skupienie nr 1). Zestawienie uzupełniono wartościami testu H Kruskalla-Wallisa.

Tabela 43. Średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w zależności od układu płci w rodzeństwie w grupie osób ze skupienia nr 1 wraz z testem istotności statystycznej

Zmienne	Brat-brat		Siostra-siostra		Układ płci – mieszany		Test statystyczny		
	M	SD	M	SD	M	SD	χ^2	df	p
Podobieństwo	3,15	1,03	3,14	0,96	2,92	0,86	3,18	2	0,204
Bliskość	3,13	1,10	3,39	0,91	2,96	0,95	7,29*	2	0,026
Uczucia	3,47	0,98	3,59	0,88	3,46	0,96	0,46	2	0,796
Podziw	3,27	0,96	3,24	0,83	3,15	0,76	1,10	2	0,577
Wsparcie Emocjonalne	3,33	1,15	3,56	0,92	3,33	0,82	2,39	2	0,303
Wsparcie Instrumentalne	3,14	1,04	3,06	0,91	2,98	0,83	1,19	2	0,552
Akceptacja	3,62	0,89	3,57	0,81	3,63	0,79	0,97	2	0,615
Wiedza	3,42	1,04	3,46	0,98	3,23	0,87	2,94	2	0,230
Ciepło	3,32	0,90	3,39	0,77	3,22	0,70	1,08	2	0,584
Kłótnia	2,41	0,80	2,43	0,83	2,33	0,74	1,02	2	0,601
Przeciwieństwo	1,94	0,82	1,91	0,83	1,75	0,81	3,68	2	0,159
Konkurencja	1,87	0,66	1,96	0,85	1,71	0,77	5,55	2	0,062
Dominacja	1,85	0,68	1,77	0,80	1,64	0,71	5,25	2	0,072
Konflikt	2,00	0,60	2,00	0,72	1,84	0,64	4,27	2	0,118
Rywalizacja Matczyna	1,67	1,06	1,76	1,17	1,78	1,10	0,07	2	0,966
Rywalizacja Ojcowska	1,39	0,85	1,77	1,26	1,47	0,87	3,07	2	0,215
Rywalizacja	1,53	0,81	1,76	1,08	1,62	0,89	0,92	2	0,633

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; χ^2 – wartość testu; df – liczba stopni swobody; p – istotność statystyczna; * – $p < 0,05$.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Analizując zawarte w tabeli 43 rezultaty badań, stwierdzono, że wystąpiły istotne statystycznie różnice w zakresie wyników na podskali Bliskości. Poziom Bliskości był wyższy w układzie płci siostra-siostra niż w układzie mieszanym ($Z = –2,73$, $p < 0,01$, $r = 0,21$), choć zależności między zmiennymi cechowały się małą siłą efektu (por. rys. 35).

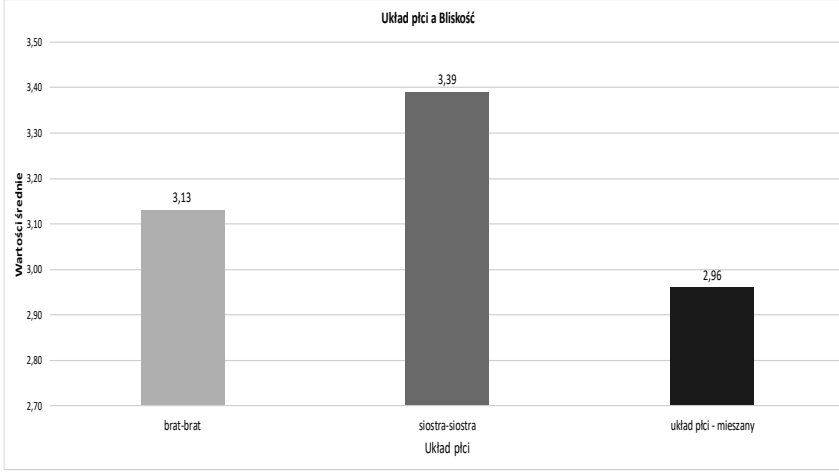

Rysunek 35. Średnie wartości poziomu Bliskości w zależności od układu płci w grupie osób ze skupienia nr 1

W tabeli 44 przedstawiono średnie wartości wymiarów relacji dorosłych braci i sióstr w zależności od układu płci w rodzeństwie w grupie osób retrospektywnie oceniających obydwoje rodziców jako przejawiających w wychowaniu style Autokratyczny i Liberalno-niekochający (skupienie nr 2). Zestawienie uzupełniono wartościami testu H Kruskalla-Wallisa.

Tabela 44. Średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w zależności od układu płci w rodzeństwie w grupie osób ze skupienia nr 2 wraz z testem istotności statystycznej

Zmienne	Brat-brat		Siostra-siostra		Układ płci – mieszany		Test Statystyczny		
	M	SD	M	SD	M	SD	χ^2	df	P
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Podobieństwo	2,22	1,00	2,30	1,01	2,31	1,03	0,17	2	0,918
Bliskość	2,27	0,99	2,99	1,26	2,46	1,02	5,11	2	0,078
Uczucia	2,79	1,04	3,04	1,15	2,90	1,04	0,51	2	0,773
Podziw	2,55	0,99	2,79	0,89	2,74	1,01	0,66	2	0,717
Wsparcie Emocjonalne	2,64	1,18	2,99	1,21	2,67	0,97	0,82	2	0,664
Wsparcie Instrumentalne	2,39	0,96	2,76	1,12	2,44	0,75	1,93	2	0,380

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 44 (cd.)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Akceptacja	2,71	1,05	3,24	0,96	3,09	0,99	2,83	2	0,243
Wiedza	2,39	0,83	2,89	1,10	2,68	0,87	2,54	2	0,281
Ciepło	2,51	0,91	2,90	0,99	2,68	0,84	2,16	2	0,340
Kłótnia	2,56	0,74	2,44	0,87	2,30	0,79	1,33	2	0,514
Przeciwieństwo	2,13	0,82	1,72	0,79	1,91	0,76	3,68	2	0,159
Konkurencja	2,09	0,88	1,65	0,72	1,83	0,75	2,71	2	0,258
Dominacja	1,82	0,70	1,55	0,60	1,72	0,64	1,78	2	0,411
Konflikt	2,13	0,63	1,82	0,62	1,93	0,62	2,48	2	0,289
Rywalizacja Matczyna	2,17	1,22	2,71	1,55	2,37	1,37	1,49	2	0,474
Rywalizacja Ojcowska	1,79	1,19	2,12	1,61	1,91	1,15	0,02	2	0,989
Rywalizacja	1,98	1,17	2,42	1,53	2,14	1,08	0,79	2	0,674

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; χ^2 – wartość testu; df – liczba stopni swobody; p – istotność statystyczna.

Odnosząc się do wyników badań przedstawionych w tabeli 44, nie zanotowano między porównywanymi grupami istotnych statystycznie różnic w zakresie relacji z rodzeństwem.

W tabeli 45 przedstawiono średnie wartości wymiarów relacji dorosłych braci i sióstr w zależności od układu płci w rodzeństwie w grupie osób retrospektywnie oceniających nasilenie wszystkich stylów rodzicielskich jako przeciętne, z przewagą stylów Autokratycznego i Liberalno-niekochającego ze strony ojca (skupienie nr 3). Zestawienie uzupełniono wartościami testu H Kruskalla-Wallisa.

Tabela 45. Średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w zależności od układu płci w rodzeństwie w grupie osób ze skupienia nr 3 wraz z testem istotności statystycznej

Zmienne	Brat-brat		Siostra-siostra		Układ płci – mieszany		Test statystyczny		
	M	SD	M	SD	M	SD	χ^2	df	p
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Podobieństwo	2,56	0,92	3,01	1,05	2,48	0,90	4,61	2	0,100
Bliskość	2,61	0,90	3,42	1,04	2,50	0,95	12,87**	2	0,002
Uczucia	3,05	1,04	3,77	0,87	2,81	1,06	13,60***	2	0,001
Podziw	2,73	0,86	3,13	0,94	2,71	0,92	3,28	2	0,194
Wsparcie Emocjonalne	2,79	1,01	3,72	0,93	2,75	0,97	15,81***	2	0,001
Wsparcie Instrumentalne	2,45	0,79	3,08	0,83	2,65	0,79	7,44*	2	0,024
Akceptacja	3,13	0,77	3,52	0,82	3,08	0,86	5,04	2	0,081
Wiedza	2,73	0,88	3,40	0,86	2,75	0,86	9,48**	2	0,009

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Ciepło	2,76	0,77	3,40	0,78	2,73	0,80	12,81**	2	0,002
Kłótnia	2,74	0,92	2,43	0,82	2,58	0,85	1,19	2	0,551
Przeciwieństwo	2,14	1,19	1,69	0,51	2,05	0,99	0,87	2	0,649
Konkurencja	2,00	0,85	1,58	0,57	1,84	0,77	3,20	2	0,202
Dominacja	1,83	0,70	1,56	0,66	1,73	0,78	2,62	2	0,270
Konflikt	2,15	0,81	1,79	0,49	2,03	0,71	2,15	2	0,342
Rywalizacja Matczyna	1,85	1,23	1,86	1,18	1,74	1,08	0,12	2	0,939
Rywalizacja Ojcowska	1,25	0,65	1,25	0,63	1,63	0,96	7,06*	2	0,029
Rywalizacja	1,55	0,86	1,56	0,80	1,69	0,86	1,46	2	0,482

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; χ^2 – wartość testu; df – liczba stopni swobody; p – istotność statystyczna; * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$; *** – $p < 0,001$.

Zanotowano występowanie istotnych statystycznie różnic w zakresie poziomu Bliskości, Uczuć, Wsparcia Emocjonalnego, Instrumentalnego, Wiedzy, ogólnego poziomu Ciepła w relacji z rodzeństwem i w zakresie Rywalizacji Ojcowskiej. Istotne statystycznie różnice dotyczące wymiarów Ciepła przedstawiono na rysunku 36.

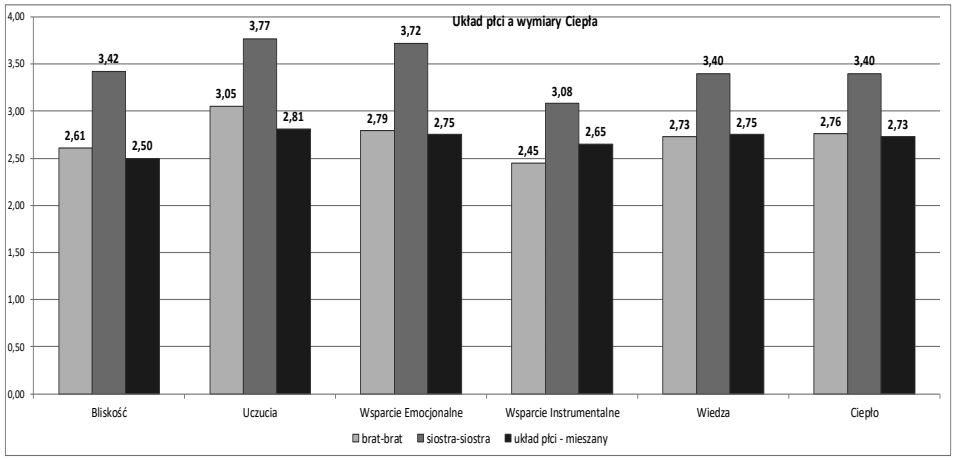

Rysunek 36. Istotne statystycznie różnice w zakresie poziomu Ciepła w relacji z rodzeństwem w zależności od układu płci w grupie osób ze skupienia nr 3

Poziom wyników na poszczególnych wymiarach Ciepła w relacji z rodzeństwem był wyższy w układzie płci siostra-siostra niż w pozostałych dwóch wariantach płci. Istotność statystyczną różnic badano za pomocą testu U Manna-Whitneya, uzyskując wartość poziomu istotności co najmniej poniżej 0,05. Wyniki testów istotności przedstawiono w tabeli 46. Uzyskane wartości r we wszystkich przypadkach różnic istotnych statystycznie świadczyły o średniej sile efektu ($0,30 < r < 0,49$). Wyjątek stanowiła różnica w zakresie Wsparcia Instrumentalnego

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

między grupami siostra-siostra i mieszany układ płci w rodzeństwie – tu siła efektu była mała (r < 0,29). Nie otrzymano natomiast istotnych statystycznie różnic pomiędzy układem płci brat-brat i mieszanym układem płci.

Tabela 46. Wartości testu istotności statystycznej porównującego układ płci siostra-siostra z układem brat-brat i z układem mieszanym płci w grupie osób ze skupienia nr 3

Zmienne	Układ płci					
	siostra-siostra brat-brat			siostra-siostra układ mieszany		
	Z	p	r	Z	p	r
Bliskość	–2,73**	0,006	0,38	–3,48***	0,001	0,37
Uczucia	–2,56*	0,010	0,35	–3,60***	0,001	0,38
Wsparcie Emocjonalne	–3,18***	0,001	0,44	–3,84***	0,001	0,40
Wsparcie Instrumentalne	–2,51*	0,012	0,35	–2,18*	0,029	0,23
Wiedza	–2,68**	0,007	0,37	–2,85**	0,004	0,30
Ciepło	–2,91**	0,004	0,40	–3,42***	0,001	0,36

Objaśnienia: Z – wartość testu U Manna-Whitneya; p – istotność statystyczna; r – miara siły efektu; * – p < 0,05; ** – p < 0,01; *** – p < 0,001.

Na rysunku 37 przedstawiono średnie wartości poziomu Rywalizacji Ojcowskiej w zależności od układu płci.

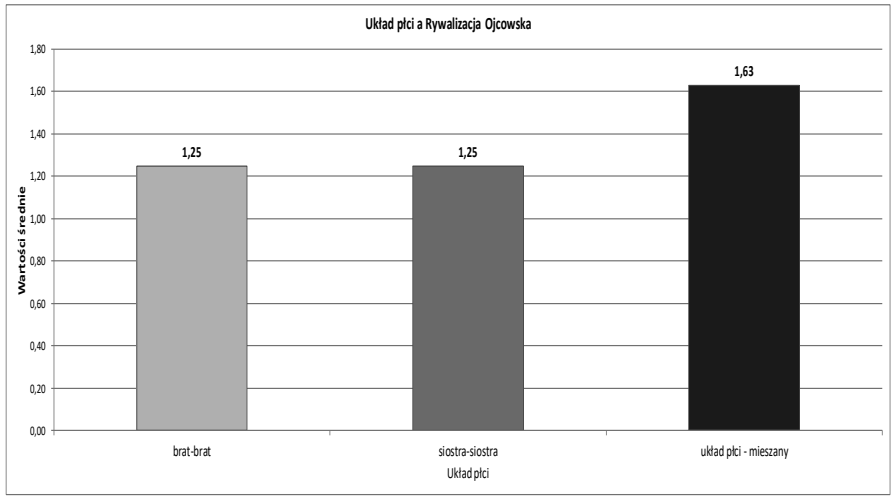

Rysunek 37. Średnie wartości poziomu Rywalizacji Ojcowskiej w zależności od układu płci w grupie osób ze skupienia nr 3

Średnia wartość poziomu Rywalizacji Ojcowskiej była wyższa w mieszanym układzie płci niż w układzie brat-brat (Z = –2,27, p < 0,05, r = 0,24). Uzyskana wartość r < 0,29 świadczyła o występowaniu słabych zależności między zmiennymi.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

6.2.1.3. Styl rodzicielski a różnica wieku w rodzeństwie

Relacjonowane wyniki badań odnoszą się do określenia różnic w zakresie relacji dorosłych rodzeństw w zależności od wielkości różnicy wieku między osobami tworzącymi rodzeństwo, pochodzącymi z trzech odmiennych grup, wyróżnionych pod względem retrospektywnej oceny wzorców stylów rodzicielskich.

W tabeli 47 przedstawiono średnie wartości wymiarów relacji rodzeństw w zależności od różnicy wieku w rodzeństwie w grupie osób retrospektywnie oceniających nasilenie wszystkich stylów rodzicielskich jako przeciętne, z przewagą stylów Demokratycznego i Liberalno-kochającego ze strony matki i ojca (skupienie nr 1). Zestawienie uzupełniono wartościami testu H Kruskalla-Wallisa.

Tabela 47. Średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w zależności od różnicy wieku w rodzeństwie w grupie osób ze skupienia nr 1 wraz z testem istotności statystycznej

Zmienne	Różnica wieku						Test statystyczny		
	mała (do 2 lat)		średnia (3–5 lat)		duża (6 lat i więcej)				
	M	SD	M	SD	M	SD	χ^2	df	p
Podobieństwo	3,21	0,96	2,98	0,92	2,94	0,94	3,93	2	0,140
Bliskość	3,34	0,99	3,04	1,03	3,02	0,93	5,48	2	0,065
Uczucia	3,69	0,88	3,34	0,99	3,48	0,91	5,06	2	0,080
Podziw	3,37	0,78	3,13	0,89	3,11	0,82	4,70	2	0,095
Wsparcie Emocjonalne	3,58	0,95	3,33	0,98	3,27	0,91	5,55	2	0,062
Wsparcie Instrumentalne	3,26	0,91	2,90	0,81	2,98	1,00	6,65*	2	0,036
Akceptacja	3,77	0,73	3,51	0,84	3,54	0,88	3,76	2	0,152
Wiedza	3,54	0,96	3,28	0,96	3,20	0,91	5,65	2	0,059
Ciepło	3,48	0,75	3,20	0,80	3,20	0,77	7,55*	2	0,023
Kłótnia	2,44	0,76	2,48	0,76	2,20	0,81	4,40	2	0,111
Przeciwieństwo	1,87	0,84	1,93	0,81	1,72	0,80	4,25	2	0,119
Konkurencja	1,84	0,72	1,84	0,78	1,81	0,82	0,42	2	0,809
Dominacja	1,71	0,70	1,78	0,76	1,72	0,75	0,31	2	0,858
Konflikt	1,95	0,61	1,99	0,67	1,85	0,70	2,66	2	0,265
Rywalizacja Matczyna	1,61	1,02	1,78	1,10	1,85	1,22	1,84	2	0,399
Rywalizacja Ojcowska	1,50	0,99	1,55	1,03	1,57	1,01	0,21	2	0,900
Rywalizacja	1,56	0,89	1,67	0,88	1,71	1,04	0,87	2	0,648

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; χ^2 – wartość testu; df – liczba stopni swobody; p – istotność statystyczna; * – $p < 0,05$.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Otrzymano istotne statystycznie różnice międzygrupowe w zakresie poziomu Wsparcia Instrumentalnego i ogólnego poziomu Ciepła w relacji z rodzeństwem. Na rysunku 38 przedstawiono średnie wartości poziomu Wsparcia Instrumentalnego i ogólnego poziomu Ciepła w relacji z rodzeństwem w grupie osób ze skupienia nr 1 w zależności od różnicy wieku pomiędzy osobami badanymi a rodzeństwem.

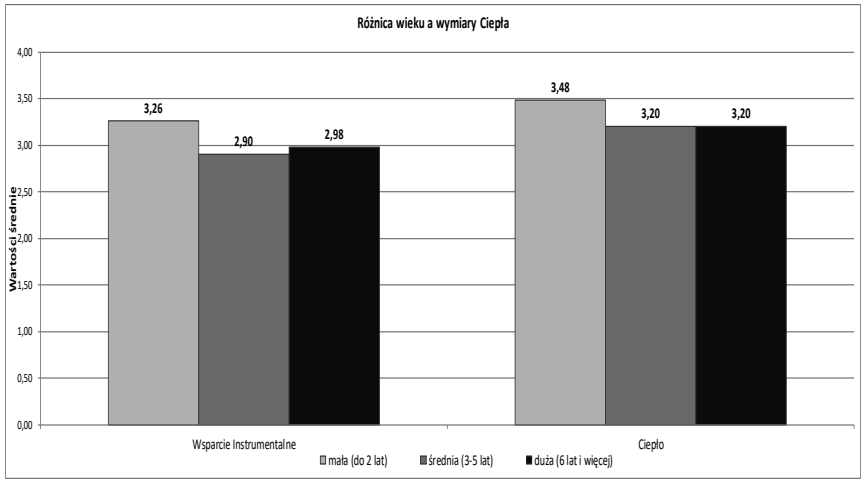

Rysunek 38. Średnie wartości poziomu Wsparcia Instrumentalnego i ogólnego poziomu Ciepła w relacji z rodzeństwem w grupie osób ze skupienia nr 1 w zależności od różnicy wieku pomiędzy osobami badanymi a rodzeństwem

W oparciu o test U Manna-Whitneya stwierdzono, że poziom Wsparcia Instrumentalnego przy małej różnicy wieku był wyższy niż przy średniej różnicy wieku ($Z = –2,50$, $p < 0,05$, $r = 0,19$). Siłę efektu określono jako małą. Różnice pomiędzy osobami, które posiadały rodzeństwo z dużą różnicą wieku, a osobami, które miały rodzeństwo z małą różnicą wieku ($Z = –1,81$, $p > 0,05$), oraz osobami, które miały rodzeństwo ze średnią różnicą wieku ($Z = –0,34$, $p > 0,05$), były nieistotne statystycznie.

Ogólny poziom Ciepła przy małej różnicy wieku był wyższy od ogólnego poziomu Ciepła przy średniej różnicy wieku ($Z = –2,30$, $p < 0,05$, $r = 0,18$) i przy dużej różnicy wieku ($Z = –2,41$, $p < 0,05$, $r = 0,20$). W obu przypadkach stwierdzono małą siłę efektów ($r < 0,29$). Różnica pomiędzy osobami ze średnią różnicą wieku i dużą różnicą wieku okazała się nieistotna statystycznie ($Z = –0,26$, $p > 0,05$).

W tabeli 48 przedstawiono średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w zależności od różnicy wieku w rodzeństwie w grupie osób retrospektywnie oceniających, że zarówno matka, jak i ojciec przejawiali w wychowaniu style Autokratyczny i Liberalno-niekochający (skupienie nr 2). Zestawienie uzupełniono wartościami testu H Kruskalla-Wallisa.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 48. Średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w zależności od różnicy wieku w rodzeństwie w grupie osób ze skupienia nr 2 wraz z testem istotności statystycznej

Zmienne	Różnica wieku						Test statystyczny		
	mała (do 2 lat)		średnia (3–5 lat)		duża (6 lat i więcej)				
	M	SD	M	SD	M	SD	χ^2	df	p
Podobieństwo	2,33	1,07	2,33	0,97	2,21	1,00	0,33	2	0,849
Bliskość	2,81	1,19	2,49	1,05	2,48	1,16	1,63	2	0,443
Uczucia	3,01	1,13	2,82	0,99	2,95	1,11	0,56	2	0,754
Podziw	2,73	0,98	2,69	0,93	2,74	1,01	0,05	2	0,978
Wsparcie Emocjonalne	2,84	1,08	2,73	1,11	2,73	1,13	0,27	2	0,872
Wsparcie Instrumentalne	2,37	0,78	2,59	0,87	2,68	1,15	0,77	2	0,679
Akceptacja	3,24	0,98	3,15	0,97	2,77	1,03	3,22	2	0,200
Wiedza	2,78	0,94	2,69	0,93	2,59	1,02	0,61	2	0,736
Ciepło	2,78	0,92	2,70	0,88	2,66	0,95	0,41	2	0,813
Kłótnia	2,19	0,76	2,43	0,68	2,60	0,94	3,13	2	0,209
Przeciwieństwo	1,91	0,85	1,85	0,79	1,91	0,74	0,09	2	0,955
Konkurencja	1,72	0,76	1,89	0,85	1,87	0,71	1,07	2	0,586
Dominacja	1,75	0,71	1,67	0,60	1,63	0,61	0,32	2	0,852
Konflikt	1,88	0,68	1,94	0,60	1,98	0,60	0,87	2	0,648
Rywalizacja Matczyna	2,58	1,49	1,89	0,89	2,91	1,60	5,22	2	0,073
Rywalizacja Ojcowska	1,91	1,35	1,52	0,82	2,50	1,57	5,73	2	0,057
Rywalizacja	2,24	1,33	1,71	0,68	2,70	1,49	4,84	2	0,089

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; χ^2 – wartość testu; df – liczba stopni swobody; p – istotność statystyczna.

Rozpatrując wyniki badań zawarte w tabeli 48, nie stwierdzono występowania istotnych statystycznie różnic w zakresie relacji z dorosłym rodzeństwem.

W tabeli 49 zaprezentowano średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w zależności od różnicy wieku w rodzeństwie w grupie osób retrospektywnie oceniających nasilenie wszystkich stylów wychowawczych jako przeciętne, z przewagą stylów Autokratycznego i Liberalno-niekochającego ze strony ojca (skupienie nr 3). Zestawienie uzupełniono wartościami testu H Kruskalla-Wallisa.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 49. Średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w zależności od różnicy wieku w rodzeństwie w grupie osób ze skupienia nr 3 wraz z testem istotności statystycznej

Zmienne	Różnica wieku						Test statystyczny		
	mała (do 2 lat)		średnia (3–5 lat)		duża (6 lat i więcej)				
	M	SD	M	SD	M	SD	χ^2	df	p
Podobieństwo	2,60	0,98	2,49	0,92	2,84	0,96	2,35	2	0,308
Bliskość	2,77	1,05	2,59	0,99	2,89	1,00	1,72	2	0,424
Uczucia	3,18	1,07	2,81	1,09	3,39	0,99	5,25	2	0,072
Podziw	2,88	0,92	2,57	0,80	3,10	1,03	6,16*	2	0,046
Wsparcie Emocjonalne	3,05	1,00	2,79	1,06	3,14	1,05	2,01	2	0,367
Wsparcie Instrumentalne	2,78	0,88	2,60	0,83	2,74	0,74	0,90	2	0,637
Akceptacja	3,20	0,75	3,00	0,87	3,47	0,82	4,28	2	0,118
Wiedza	3,06	0,87	2,73	0,85	2,91	1,00	2,71	2	0,257
Ciepło	2,96	0,82	2,71	0,81	3,07	0,83	3,77	2	0,152
Kłótnia	2,47	0,80	2,93	0,89	2,16	0,64	14,28***	2	0,001
Przeciwieństwo	1,94	0,92	2,31	1,10	1,54	0,54	10,48**	2	0,005
Konkurencja	1,93	0,82	1,95	0,81	1,48	0,47	7,02*	2	0,030
Dominacja	1,76	0,76	1,80	0,78	1,52	0,59	2,32	2	0,314
Konflikt	2,00	0,71	2,22	0,75	1,65	0,44	11,49**	2	0,003
Rywalizacja Matczyna	1,55	0,80	2,17	1,37	1,46	0,83	7,73*	2	0,021
Rywalizacja Ojcowska	1,38	0,75	1,63	0,99	1,26	0,63	2,52	2	0,284
Rywalizacja	1,47	0,65	1,90	0,99	1,36	0,63	8,36*	2	0,015

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; χ^2 – wartość testu; df – liczba stopni swobody; p – istotność statystyczna; * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$; *** – $p < 0,001$.

Otrzymano istotne statystycznie różnice międzygrupowe w zakresie poziomu Podziwu, Kłótni, Przeciwieństwa, Konkurencji, Konfliktu, Rywalizacji Matczynej i ogólnego poziomu Rywalizacji. Poziom Podziwu wśród osób ze średnią różnicą wieku był niższy od poziomu Podziwu wśród osób z dużą różnicą wieku ($Z = –2,00$, $p < 0,05$, $r = 0,25$). Wartość $r < 0,29$ świadczyła o występowaniu słabej zależności między zmiennymi. Różnice pomiędzy osobami z małą różnicą wieku a osobami ze średnią różnicą wieku ($Z = –1,67$, $p > 0,05$) i osobami z dużą różnicą wieku ($Z = –0,50$, $p < 0,05$) były nieistotne statystycznie (por. rys. 39).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

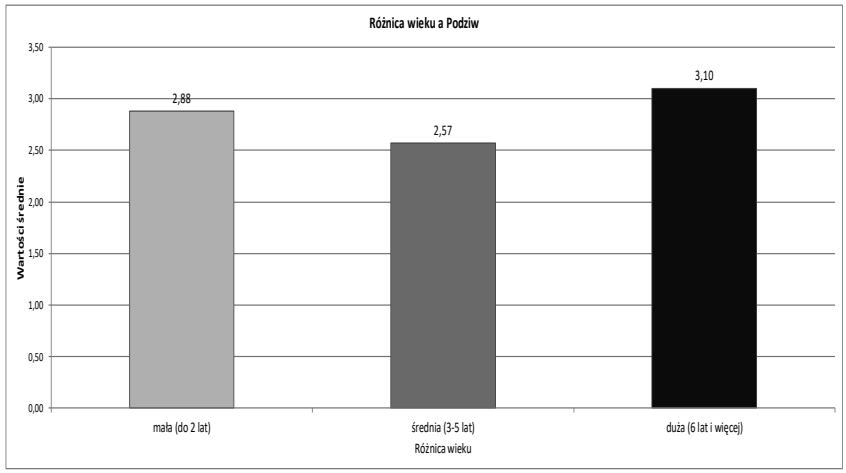

Rysunek 39. Średnie wartości poziomu Podziwu w zależności od różnicy wieku otrzymane w grupie osób ze skupienia nr 3

Na rysunku 40 przedstawiono istotne statystycznie różnice dotyczące wymiarów Konfliktu.

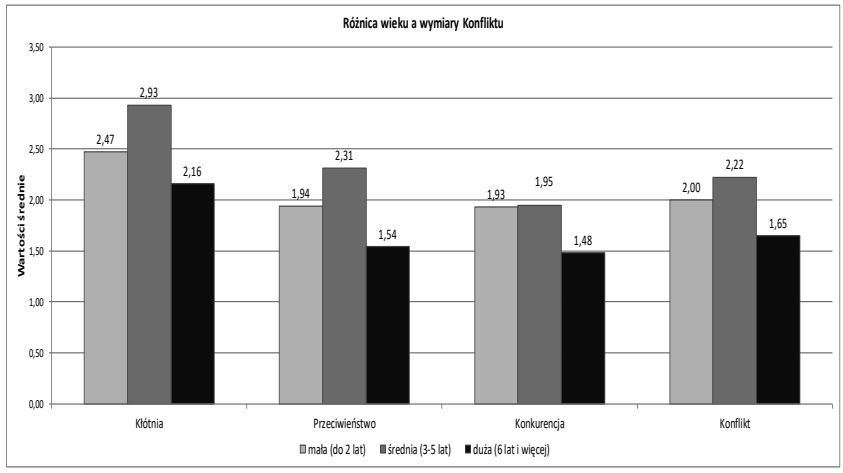

Rysunek 40. Istotne statystycznie różnice dotyczące wymiarów Konfliktu w zależności od różnicy wieku otrzymane w grupie osób ze skupienia nr 3. Wartości testu porównań parami przedstawiono w tabeli 50

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 50. Wartości testu istotności statystycznej porównującego osoby badane w zależności od różnicy wieku pomiędzy rodzeństwem w grupie osób ze skupienia nr 3

Zmienne	Porównywane grupy								
	mała – średnia różnica wieku			mała – duża różnica wieku			średnia – duża różnica wieku		
	Z	p	r	Z	p	r	Z	p	r
Kłótnia	–2,30*	0,021	0,25	–1,44	0,149	0,18	–3,65***	0,001	0,41
Przeciwieństwo	–1,41	0,159	0,15	–1,86	0,063	0,23	–3,20***	0,001	0,36
Konkurencja	–0,14	0,890	0,02	–2,22*	0,026	0,28	–2,47*	0,013	0,28
Konflikt	–1,33	0,185	0,14	–2,09*	0,036	0,26	–3,34***	0,001	0,38

Objaśnienia: Z – wartość testu U Manna-Whitneya; p – istotność statystyczna; r – miara siły efektu; * – $p < 0,05$; *** – $p < 0,001$.

Interpretując rezultaty analiz zawarte w tabeli 50, stwierdzono, że poziom Kłótni był istotnie statystycznie wyższy w grupie osób ze średnią różnicą wieku niż w grupie osób z małą różnicą wieku (mała siła efektu) i w grupie osób z dużą różnicą wieku (średnia siła efektu). Poziom Przeciwieństwa był wyższy w grupie osób ze średnią różnicą wieku niż w grupie osób z dużą różnicą wieku (średnia siła efektu). Poziomy Konkurencji i Konfliktu były istotnie statystycznie niższe w grupie osób z dużą różnicą wieku niż w pozostałych dwóch grupach (siła efektu mieściła się w przedziale od małej do średniej). Wszystkie istotne statystycznie różnice zachodziły pomiędzy osobami ze średnią różnicą wieku a osobami z dużą różnicą wieku ($p < 0,05$). Poziom wyników na poszczególnych wymiarach Konfliktu był wyższy wśród osób ze średnią różnicą wieku niż wśród osób z dużą różnicą wieku.

Na rysunku 41 przedstawiono istotne statystycznie różnice dotyczące wymiarów Rywalizacji.

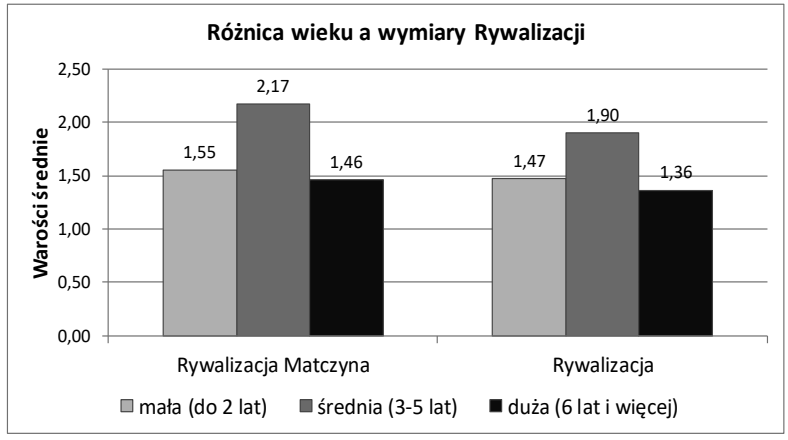

Rysunek 41. Istotne statystycznie różnice dotyczące wymiarów Rywalizacji w zależności od różnicy wieku otrzymane w grupie osób ze skupienia nr 3

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Poziom Rywalizacji Matczynej był istotnie wyższy w grupie osób ze średnią różnicą wieku niż w grupie osób z małą różnicą wieku ($Z = –2,09$, $p < 0,05$, $r = 0,23$ świadczy o małej sile efektu) i w grupie osób z dużą różnicą wieku ($Z = –2,45$, $p < 0,05$, $r = 0,45$ wskazuje na średnią siłę efektu). Ogólny poziom Rywalizacji również był wyższy w grupie osób ze średnią różnicą wieku niż w grupie osób z małą różnicą wieku ($Z = –2,08$, $p < 0,05$, $r = 0,23$ dowodzi małej siły efektu) i w grupie osób z dużą różnicą wieku ($Z = –2,62$, $p < 0,01$, $r = 0,49$ świadczy o średniej sile efektu). Wszystkie istotne statystycznie różnice zachodziły pomiędzy osobami ze średnią różnicą wieku a osobami z dużą różnicą wieku ($p < 0,05$). Poziom wyników na poszczególnych wymiarach Rywalizacji był wyższy wśród osób ze średnią różnicą wieku niż wśród osób z dużą różnicą wieku.

6.2.1.4. Styl rodzicielski a kolejność narodzin

Obraz relacji interpersonalnych osób badanych z rodzeństwem w analizowanych grupach wiekowych w zależności od kolejności narodzin w trzech wyodrębnionych skupieniach został zaprezentowany w tabelach 51–53.

Jako pierwsze przedstawiono średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w grupie osób retrospektywnie oceniających nasilenie wszystkich stylów rodzicielskich jako przeciętne, z przewagą stylów Demokratycznego i Liberalno-kochającego ze strony matki i ojca (skupienie nr 1), które urodziły się jako pierwsze dziecko, i w grupie osób, które urodziły się jako drugie dziecko. Zestawienie uzupełniono wartościami testu U Manna-Whitneya (tab. 51).

Tabela 51. Średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w grupie osób ze skupienia nr 1, które urodziły się jako pierwsze dziecko, i w grupie osób, które urodziły się jako drugie dziecko, wraz z testem istotności statystycznej

Zmienne	Kolejność narodzin				Test statystyczny		
	pierwsze dziecko (n = 114)		drugie dziecko (n = 119)				
	M	SD	M	SD	Z	p	r
1	2	3	4	5	6	7	8
Podobieństwo	3,21	0,87	2,89	0,99	–2,58*	0,010	0,17
Bliskość	3,29	0,96	2,99	1,01	–2,46*	0,014	0,16
Uczucia	3,62	0,89	3,39	0,97	–1,90	0,057	0,12
Podziw	3,22	0,79	3,20	0,88	0,00	0,997	0,01
Wsparcie Emocjonalne	3,50	0,94	3,31	0,97	–1,57	0,117	0,10
Wsparcie Instrumentalne	3,05	0,87	3,05	0,96	–0,23	0,820	0,02
Akceptacja	3,70	0,74	3,52	0,89	–1,46	0,145	0,10
Wiedza	3,51	0,89	3,20	0,99	–2,35*	0,019	0,15
Ciepło	3,40	0,71	3,21	0,84	–1,85	0,065	0,12

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 51 (cd.)

1	2	3	4	5	6	7	8
Kłótnia	2,36	0,79	2,41	0,77	–0,37	0,713	0,02
Przeciwieństwo	1,82	0,84	1,88	0,80	–0,84	0,399	0,06
Konkurencja	1,82	0,73	1,84	0,81	–0,10	0,921	0,01
Dominacja	1,72	0,75	1,76	0,71	–0,92	0,356	0,06
Konflikt	1,91	0,67	1,96	0,65	–0,64	0,522	0,04
Rywalizacja Matczyna	1,64	1,06	1,84	1,15	–1,49	0,136	0,10
Rywalizacja Ojcowska	1,49	0,90	1,58	1,10	–0,21	0,837	0,01
Rywalizacja	1,57	0,87	1,71	0,98	–0,94	0,345	0,06

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; Z – wartość testu; p – dwustronna istotność statystyczna; r – miara wielkości efektu; * – $p < 0,05$.

Otrzymano istotne statystycznie różnice w zakresie poziomu Podobieństwa, Bliskości i Wiedzy, choć we wszystkich przypadkach siła efektu była mała ($r < 0,29$). Poziom Podobieństwa, Bliskości i Wiedzy był wyższy wśród osób urodzonych jako pierwsze dziecko (por. rys. 42).

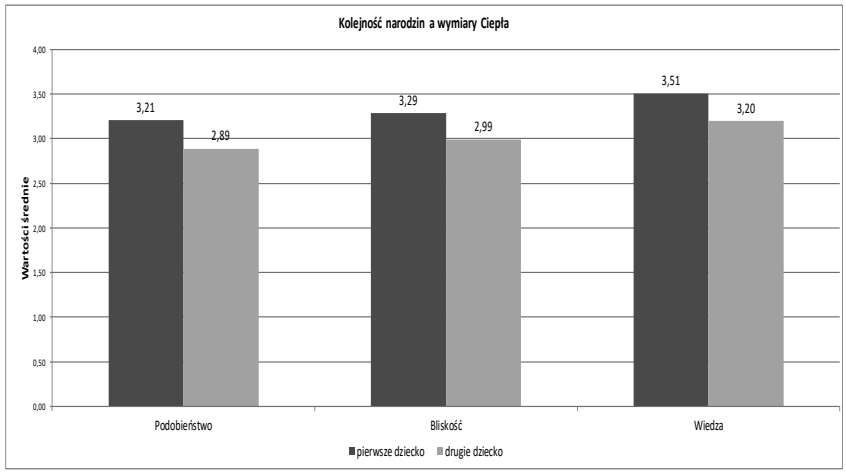

Rysunek 42. Średnie wartości poziomu Podobieństwa, Bliskości i Wiedzy w grupie osób ze skupienia nr 1, które urodziły się jako pierwsze dziecko, i w grupie osób, które urodziły się jako drugie dziecko

W tabeli 52 przedstawiono średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w grupie osób, które retrospektywnie oceniały, że obydwoje rodzice przejawiali w wychowaniu style Autokratyczny i Liberalno-niekochający (skupienie nr 2), które urodziły się jako pierwsze dziecko i w grupie osób, które urodziły się jako drugie dziecko. Zestawienie uzupełniono wartościami testu U Manna-Whitneya.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 52. Średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w grupie osób ze skupienia nr 2, które urodziły się jako pierwsze dziecko, i w grupie osób, które urodziły się jako drugie dziecko, wraz z testem istotności statystycznej

Zmienne	Kolejność narodzin				Test statystyczny		
	pierwsze dziecko (n = 39)		drugie dziecko (n = 44)				
	M	SD	M	SD	Z	p	r
Podobieństwo	2,24	1,04	2,34	0,99	–0,65	0,515	0,07
Bliskość	2,42	0,98	2,76	1,24	–1,29	0,197	0,14
Uczucia	2,80	1,04	3,04	1,09	–0,87	0,383	0,10
Podziw	2,61	0,91	2,82	1,00	–1,10	0,273	0,12
Wsparcie Emocjonalne	2,65	1,04	2,88	1,14	–0,70	0,484	0,08
Wsparcie Instrumentalne	2,37	0,82	2,69	1,00	–1,48	0,140	0,16
Akceptacja	2,92	1,00	3,20	1,00	–1,14	0,255	0,13
Wiedza	2,53	0,90	2,84	0,98	–1,33	0,182	0,15
Ciepło	2,58	0,85	2,84	0,94	–1,36	0,172	0,15
Kłótnia	2,42	0,82	2,37	0,80	–0,28	0,780	0,03
Przeciwieństwo	2,03	0,78	1,76	0,77	–1,89	0,058	0,21
Konkurencja	1,95	0,79	1,70	0,74	–1,46	0,144	0,16
Dominacja	1,68	0,64	1,69	0,65	–0,12	0,908	0,01
Konflikt	2,01	0,63	1,86	0,61	–1,05	0,294	0,12
Rywalizacja Matczyna	2,73	1,51	2,20	1,27	–1,61	0,108	0,18
Rywalizacja Ojcowska	2,31	1,37	1,64	1,21	–2,75**	0,006	0,30
Rywalizacja	2,52	1,30	1,92	1,16	–2,14*	0,032	0,23

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; Z – wartość testu; p – dwustronna istotność statystyczna; r – miara wielkości efektu; * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$.

Zanotowano występowanie istotnych statystycznie różnic w zakresie poziomu Rywalizacji Ojcowskiej (średnia siła efektu) i ogólnego poziomu Rywalizacji (słaba siła efektu) (por. rys. 43).

W tabeli 53 przedstawiono średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w grupie osób retrospektywnie oceniających nasilenie wszystkich stylów rodzicielskich jako przeciętne, z przewagą stylów Autokratycznego i Liberalno-niekochającego ze strony ojca (skupienie nr 3), które urodziły się jako pierwsze dziecko, i w grupie osób, które urodziły się jako drugie dziecko. Zestawienie uzupełniono wartościami testu U Manna-Whitneya.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

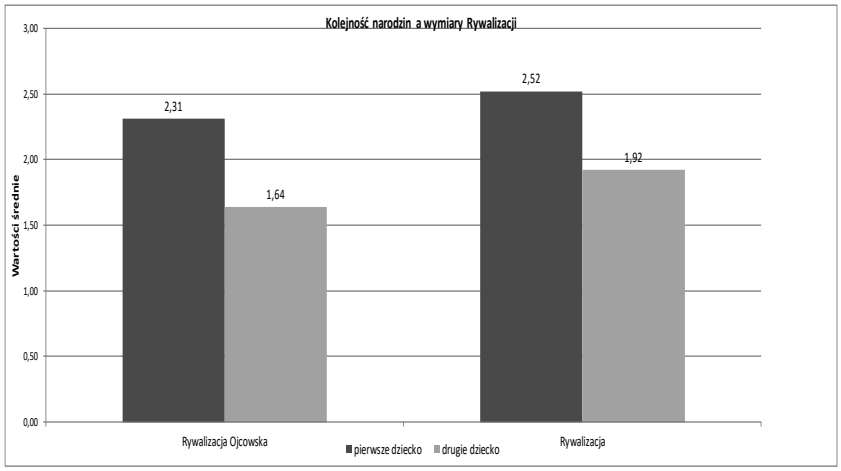

Rysunek 43. Średnie wartości poziomu Rywalizacji Ojcowskiej i ogólnego poziomu Rywalizacji w grupie osób ze skupienia nr 2 w zależności od kolejności narodzin osób badanych

Tabela 53. Średnie wartości wymiarów relacji z rodzeństwem w grupie osób ze skupienia nr 3, które urodziły się jako pierwsze dziecko, i w grupie osób, które urodziły się jako drugie dziecko, wraz z testem istotności statystycznej

Zmienne	Kolejność narodzin				Test statystyczny	
	pierwsze dziecko (n = 60)		drugie dziecko (n = 54)			
	M	SD	M	SD	Z	p
1	2	3	4	5	6	7
Podobieństwo	2,51	1,02	2,72	0,87	–1,26	0,206
Bliskość	2,69	1,09	2,75	0,93	–0,49	0,621
Uczucia	3,08	1,11	3,07	1,05	–0,15	0,885
Podziw	2,71	1,02	2,91	0,79	–1,33	0,183
Wsparcie Emocjonalne	2,90	1,08	3,03	1,00	–0,75	0,453
Wsparcie Instrumentalne	2,69	0,86	2,70	0,78	–0,14	0,889
Akceptacja	3,13	0,89	3,24	0,78	–0,55	0,585
Wiedza	2,86	0,95	2,90	0,85	–0,14	0,889
Ciepło	2,84	0,88	2,92	0,77	–0,63	0,529
Kłótnia	2,72	0,92	2,44	0,76	–1,61	0,106
Przeciwieństwo	2,16	1,09	1,82	0,80	–1,29	0,197
Konkurencja	1,85	0,80	1,79	0,73	–0,28	0,779
Dominacja	1,83	0,79	1,59	0,65	–1,73	0,083
Konflikt	2,11	0,75	1,89	0,63	–1,50	0,134

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

1	2	3	4	5	6	7
Rywalizacja Matczyna	1,77	1,16	1,81	1,10	–0,50	0,617
Rywalizacja Ojcowska	1,41	0,79	1,51	0,92	–0,76	0,448
Rywalizacja	1,59	0,81	1,66	0,88	–0,44	0,660

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; Z – wartość testu; p – dwustronna istotność statystyczna.

Analizując rezultaty badań zawarte w tabeli 53, nie zanotowano występowania różnic istotnych statystycznie.

6.2.2. Wnioski

Resumując, otrzymane rezultaty badań wskazują, że style rodzicielskie mają zarówno wartość predykcyjną, jak i moderują wpływ zmiennych społeczno-demograficznych na jakość relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw. W rezultacie przeprowadzonych analiz statystycznych sformułowano następujące wnioski:

- W grupie badanych osób wyodrębniono trzy skupienia opisujące osoby o zróżnicowanej retrospektywnej ocenie stylów rodzicielskich. Skupienie nr 1 tworzyły osoby oceniające style wychowania rodziców jako Demokratyczny i Liberalno-kochający. Skupienie nr 2 było złożone z osób, które określały style rodzicielskie jako Autokratyczny i Liberalno-niekochający. Natomiast skupienie nr 3 obejmowało osoby, które określały style wychowania ojca jako Autokratyczny i Liberalno-niekochający.
- Analizując istotne statystycznie różnice międzygrupowe, zauważono, że występowały one w zakresie wszystkich skal Ciepła i Rywalizacji w relacji z dorosłym rodzeństwem. Osoby spostrzegające style wychowania rodziców jako Demokratyczny i Liberalno-kochający (skupienie nr 1) w przypadku wszystkich analizowanych skal ogólnego poziomu Ciepła uzyskały wyższe wyniki średnie w porównaniu do grup osób ze skupienia nr 2 i nr 3. Osoby retrospektywnie oceniające rodziców jako stosujących style Autokratyczny i Liberalno-niekochający (skupienie nr 2) uzyskały niższe wyniki średnie na podskali Podobieństwo niż osoby ze skupienia nr 3. Zauważono, że osoby, które obydwoje rodziców oceniały jako przejawiających w wychowaniu style Autokratyczny i Liberalno-niekochający (skupienie nr 2), w najwyższym stopniu w porównaniu do dwóch pozostałych grup osób ujawniały przekonanie o niesprawiedliwym taktowaniu ich przez rodziców w porównywalnych sytuacjach. Ponadto odnotowano, że badani ze skupienia nr 2 uzyskali najwyższy poziom wyników średnich na wymiarze Rywalizacja Matczyna.
- Dokonane porównania międzygrupowe, uwzględniające kryterium płci nie wykazały zróżnicowania w zakresie jakości relacji dorosłych

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

rodzeństw w grupach osób oceniających style rodzicielskie jako Demokratyczny i Liberalno-kochający ze strony matki i ojca oraz jako style Autokratyczny i Liberalno-niekochający ze strony matki i ojca. Najwięcej istotnych statystycznie różnic w obszarze relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw ujawniło się między kobietami i mężczyznami postrzegającymi style wychowania ojca jako Autokratyczny i Liberalno-niekochający (skupienie nr 3). Stwierdzono, że kobiety uzyskały wyższe wyniki średnie w zakresie następujących podskal: Podobieństwo, Bliskość, Wsparcie Emocjonalne i Instrumentalne, Wiedza i ogólny poziom Ciepła w relacji z rodzeństwem. Natomiast mężczyźni wyższe wyniki średnie otrzymali na podskalach Konkurencji i Dominacji.

- Analizując średnie wartości wymiarów relacji dorosłych rodzeństw w zależności od układu płci w rodzeństwie w grupie osób retrospektywnie oceniających nasilenie wszystkich stylów rodzicielskich jako przeciętne, z przewagą stylów Demokratycznego i Liberalno-kochającego ze strony matki i ojca (skupienie nr 1), zauważono, że znaczące statystycznie różnice ujawniły się na skali Bliskości. Rodzeństwa o układzie płci siostra-siostra cechowały się wyższym poziomem Bliskości niż rodzeństwa o mieszanym układzie płci. W grupie osób, których obydwoje rodzice przejawiali w wychowaniu style Autokratyczny i Liberalno-niekochający (skupienie nr 2) nie wystąpiły istotne statystycznie różnice międzygrupowe w rozpatrywanym zakresie. Natomiast zróżnicowanie zaobserwowano między grupami kobiet i mężczyzn ze skupienia nr 3. W rodzeństwach o układzie płci siostra-siostra, w grupie kobiet wychowywanych w oparciu o przewagę stylów Autokratycznego i Liberalno-niekochającego ze strony ojca zanotowano występowanie znaczących statystycznie różnic w porównaniu do grupy mężczyzn. Dotyczyły one poziomu Bliskości, Uczuć, Wsparcia Emocjonalnego, Instrumentalnego, Wiedzy, ogólnego poziomu Ciepła w relacji z rodzeństwem oraz aspektu Rywalizacji Ojcowskiej.
- Rozpatrując zróżnicowanie w zakresie wymiarów relacji dorosłych rodzeństw w zależności od różnicy wieku w rodzeństwie, stwierdzono, że występują istotne statystycznie różnice w zakresie poziomu Wsparcia Instrumentalnego i ogólnego poziomu Ciepła w relacji z rodzeństwem. Dotyczyły one grupy osób oceniających nasilenie wszystkich stylów rodzicielskich jako przeciętne, z przewagą stylów Demokratycznego i Liberalno-kochającego ze strony matki i ojca (skupienie nr 1). Okazało się, że poziom Wsparcia Instrumentalnego i ogólnego poziomu Ciepła był najwyższy przy małej różnicy wieku między rodzeństwem. W grupie osób, które oceniały, że zarówno matka, jak i ojciec przejawiali w wychowaniu style Autokratyczny i Liberalno-niekochający (skupienie nr 2) nie stwierdzono występowania istotnych statystycznie różnic w zakresie relacji z dorosłym rodzeństwem. Omawiając rezultaty badań odnoszące się do zróżnicowania wymiarów relacji dorosłych rodzeństw w zależności od różnicy wieku w rodzeństwie w grupie osób oceniających, że były

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

wychowywane w oparciu o przeciętne nasilenie wszystkich stylów rodzicielskich, z przewagą stylów Autokratycznego i Liberalno-niekochającego ze strony ojca (skupienie nr 3), zaznacza się, że wystąpiły tu istotne statystycznie różnice. Dotyczyły one poziomu Podziwu, Kłótni, Przeciwieństwa, Konkurencji, Konfliktu, Rywalizacji Matczynej i ogólnego poziomu Rywalizacji. Zanotowano, że najwyższy poziom Podziwu występował wśród rodzeństw z dużą różnicą wieku. Okazało się, że w zakresie skal Konfliktu i Rywalizacji różnice obejmują głównie osoby ze średnią różnicą wieku w rodzeństwie.

- Referując wyniki badań dotyczące zróżnicowania w obszarze jakości relacji dorosłych rodzeństw w zależności od kolejności urodzeń w grupie osób spostrzegających style rodzicielskie jako Demokratyczny i Liberalno-kochający (skupienie nr 1), stwierdzono, że osoby urodzone jako pierwsze dziecko uzyskiwały wyższe wyniki średnie na skalach Podobieństwa, Bliskości i Wiedzy. W grupie osób, których obydwoje rodzice przejawiali w wychowaniu style Autokratyczny i Liberalno-niekochający (skupienie nr 2), urodzonych jako pierwsze dziecko ujawniły się istotnie wyższe wyniki średnie w zakresie poziomu Rywalizacji Ojcowskiej i ogólnego poziomu Rywalizacji. Badani oceniający, że podlegali przeciętnemu nasileniu wszystkich w oparciu o przeciętne nasilenie wszystkich stylów wychowawczych z przewagą stylów Autokratycznego i Liberalno-niekochającego ze strony ojca (skupienie nr 3), którzy urodzili się jako pierwsze dziecko, i ci, którzy urodzili się jako drugie dziecko, nie wykazywali istotnego statystycznie zróżnicowania w zakresie oceny jakości relacji z dorosłym rodzeństwem.

6.3. Funkcjonowanie psychospołeczne a wymiary relacji interpersonalnych rodzeństw

6.3.1. Samotność

W celu zdobycia wiedzy psychologicznej na temat związków relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw z wybranymi aspektami ich funkcjonowania psychospołecznego przeprowadzono szereg analiz statystycznych, których rezultaty przedstawiono w niniejszym podrozdziale. W pierwszym kroku poszukiwano odpowiedzi na pytanie o występowanie i rodzaj korelacji między wielowymiarowo ujmowanym poczuciem samotności a dymensjami relacji z rodzeństwem w okresie dorosłości.

W tabeli 54 przedstawiono współczynniki korelacji ρ Spearmana pomiędzy poczuciem samotności osób badanych a wynikami na wymiarach relacji osób badanych z rodzeństwem. Zastosowano jednostronny test istotności statystycznej.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 54. Współczynniki korelacji ρ Spearmana pomiędzy poczuciem samotności osób badanych a wynikami na wymiarach relacji osób badanych z rodzeństwem

Zmienne	Samotność romantyczna	Samotność rodzinna	Samotność społeczna
Podobieństwo	–0,018	–0,032	0,003
Bliskość	–0,017	–0,004	0,042
Uczucia	0,007	0,065	0,069*
Podziw	–0,029	–0,018	–0,011
Wsparcie Emocjonalne	–0,011	–0,015	0,037
Wsparcie Instrumentalne	–0,013	–0,088*	–0,015
Akceptacja	0,014	0,031	0,032
Wiedza	–0,004	–0,054	0,019
Ciepło	–0,008	–0,015	0,031
Kłótnia	–0,021	–0,127**	–0,028
Przeciwieństwo	–0,050	–0,120**	–0,045
Konkurencja	–0,007	–0,090*	–0,030
Dominacja	–0,045	–0,122**	–0,029
Konflikt	–0,042	–0,135**	–0,038
Rywalizacja Matczyna	–0,025	0,065	0,015
Rywalizacja Ojcowska	0,021	–0,032	–0,042
Rywalizacja	–0,023	0,035	–0,001

Objaśnienia: * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$.

Rozpatrując rezultaty badań zawarte w tabeli 54, zanotowano występowanie istotnych statystycznie, choć słabych, ujemnych korelacji pomiędzy samotnością rodzinną a poziomem Wsparcia Instrumentalnego, Kłótni, Przeciwieństwa, Konkurencji, Dominacji i Konfliktu. Otrzymano również istotny statystycznie, słaby, dodatni związek pomiędzy poziomem samotności społecznej a poziomem Uczuć w relacji z rodzeństwem.

6.3.2. Dobrostan psychiczny

Poszukując związków między relacjami z rodzeństwem w okresie dorosłości a wielowymiarowo ujmowanym dobrostanem psychicznym, oszacowano współczynniki korelacji ρ Spearmana i zastosowano jednostronny test istotności statystycznej. Uzyskane w tym zakresie rezultaty przedstawiono w tabeli 55.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 55. Współczynniki korelacji ρ Spearmana pomiędzy poziomem dobrostanu psychicznego osób badanych a wynikami na wymiarach relacji osób badanych z rodzeństwem

Zmienne	Dobrostan emocjonalny	Dobrostan społeczny	Dobrostan osobowo-ściowy	Dobrostan ogółem
Podobieństwo	0,083*	0,138**	0,104**	0,125**
Bliskość	0,100**	0,141**	0,125**	0,140**
Uczucia	0,127**	0,129**	0,132**	0,149**
Podziw	0,121**	0,155**	0,190**	0,185**
Wsparcie Emocjonalne	0,062	0,096**	0,086*	0,094**
Wsparcie Instrumentalne	0,003	0,049	0,040	0,041
Akceptacja	0,128**	0,151**	0,170**	0,171**
Wiedza	0,072*	0,145**	0,114**	0,129**
Ciepło	0,096**	0,134**	0,134**	0,141**
Kłótnia	–0,100**	–0,055	–0,101**	–0,091*
Przeciwieństwo	–0,126**	–0,073*	–0,118**	–0,113**
Konkurencja	0,001	0,084*	0,056	0,063
Dominacja	–0,085*	–0,003	–0,032	–0,034
Konflikt	–0,094**	–0,018	–0,058	–0,053
Rywalizacja Matczyna	–0,041	–0,089*	–0,048	–0,063
Rywalizacja Ojcowska	–0,016	–0,029	–0,008	–0,013
Rywalizacja	–0,039	–0,077*	–0,046	–0,056

Objaśnienia: * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$.

Stwierdzono występowanie istotnych statystycznie, choć słabych, dodatnich związków pomiędzy poziomem Podobieństwa, Bliskości, Uczuć, Podziwu, Akceptacji, Wiedzy i Ciepła w relacji z rodzeństwem a wszystkimi wymiarami dobrostanu. Poziom Przeciwieństwa w relacji z rodzeństwem korelował ze wszystkimi wymiarami dobrostanu ujemnie.

Otrzymano również istotne statystycznie dodatnie zależności pomiędzy poziomem Wsparcia Emocjonalnego a dobrostanem społecznym, osobowościowym i ogólnym poziomem dobrostanu. Poziom Kłótni wiązał się ujemnie z dobrostanem emocjonalnym, osobowościowym i ogólnym poziomem dobrostanu. Poziom Konkurencji korelował dodatnio z dobrostanem społecznym. Poziom Dominacji i ogólny poziom Konfliktu łączyła ujemna współzależność z dobrostanem emocjonalnym. Poziom Rywalizacji Matczynej i ogólny poziom Rywalizacji był powiązany ujemnie z dobrostanem społecznym.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

6.3.3. Zdrowie psychiczne

Kolejną zmienną uwzględnioną w analizie stanowił stan zdrowia psychicznego badanych. Poszukiwano jego związków z wymiarami relacji z rodzeństwem w okresie dorosłości. W tabeli 56 zaprezentowano współczynniki korelacji ρ Spearmana pomiędzy poziomem zdrowia psychicznego osób badanych a wynikami na wymiarach relacji osób badanych z rodzeństwem. Zastosowano jednostronny test istotności statystycznej.

Tabela 56. Współczynniki korelacji ρ Spearmana pomiędzy poziomem zdrowia psychicznego osób badanych a wynikami na wymiarach relacji osób badanych z rodzeństwem

Zmienne	Symptomy somatyczne	Niepokój i bezsenność	Zaburzenia funkc. społ.	Symptomy depresji	Wynik ogólny GHQ
Podobieństwo	–0,073*	–0,090*	–0,053	–0,147**	–0,121**
Bliskość	–0,016	–0,056	–0,078*	–0,128**	–0,080*
Uczucia	–0,014	–0,061	–0,089*	–0,064	–0,074*
Podziw	–0,033	–0,020	–0,063	–0,105**	–0,059
Wsparcie Emocjonalne	–0,024	–0,056	–0,048	–0,096**	–0,067*
Wsparcie Instrumentalne	–0,056	–0,046	–0,049	–0,120**	–0,085*
Akceptacja	–0,101**	–0,107**	–0,074*	–0,174**	–0,147**
Wiedza	–0,046	–0,090*	–0,072*	–0,141**	–0,113**
Ciepło	–0,044	–0,067*	–0,067*	–0,128**	–0,095**
Kłótnia	0,036	0,106**	0,031	0,123**	0,093**
Przeciwieństwo	0,089*	0,142**	0,067*	0,195**	0,145**
Konkurencja	0,008	0,113**	–0,058	0,074*	0,050
Dominacja	0,101**	0,126**	0,042	0,112**	0,125**
Konflikt	0,074*	0,147**	0,017	0,150**	0,124**
Rywalizacja Matczyna	0,086*	0,089*	0,011	0,097**	0,101**
Rywalizacja Ojcowska	0,091*	0,070*	–0,002	0,048	0,081*
Rywalizacja	0,099**	0,091*	0,014	0,102**	0,108**

Objaśnienia: * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$.

Omawiając rezultaty badań przedstawione w tabeli 56, zauważono, że ujawniło się wiele istotnych statystycznie, choć słabych, korelacji pomiędzy poziomem Akceptacji w relacji z rodzeństwem a wszystkimi wskaźnikami trudności w funkcjonowaniu psychicznym.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Odnotowano, że poziom Przeciwieństwa w relacjach dorosłych rodzeństw był powiązany ze wszystkimi wskaźnikami trudności w funkcjonowaniu psychicznym – dodatnio. Z kolei poziom Podobieństwa w relacjach z rodzeństwem łączyła ujemna współzależność z nasileniem symptomów somatycznych, niepokoju i bezsenności, symptomów depresji i z ogólnym poziomem trudności w funkcjonowaniu. Zaobserwowano, że poziom Bliskości w relacjach z rodzeństwem korelował ujemnie z nasileniem zaburzeń funkcjonowania społecznego, symptomów depresji i z ogólnym poziomem trudności w funkcjonowaniu. Także poziom Uczuć w relacjach z rodzeństwem był ujemnie powiązany z nasileniem zaburzeń funkcjonowania społecznego i z ogólnym poziomem trudności w funkcjonowaniu. Natomiast poziom Podziwu w relacjach z rodzeństwem łączyła zależność o ujemnym charakterze z nasileniem symptomów depresji. Poziom Wsparcia Emocjonalnego i Wsparcia Instrumentalnego w relacjach z rodzeństwem korelował ujemnie z nasileniem symptomów depresji i z ogólnym poziomem trudności w funkcjonowaniu. Odnotowano, że poziom Wiedzy i ogólny poziom Ciepła w relacjach z rodzeństwem był ujemnie powiązany z nasileniem niepokoju i bezsenności, zaburzeń funkcjonowania społecznego, symptomów depresji oraz z ogólnym poziomem trudności w funkcjonowaniu. Poziom Kłótni w relacjach z rodzeństwem łączyła dodatnia zależność z nasileniem niepokoju i bezsenności, symptomów depresji i z ogólnym poziomem trudności w funkcjonowaniu. Zauważono dodatnie związki zachodzące pomiędzy poziomem Konkurencji w relacjach z rodzeństwem a nasileniem niepokoju i bezsenności oraz symptomów depresji. Poziom Dominacji i ogólny poziom Konfliktu w relacjach z rodzeństwem wiązał się dodatnio z nasileniem symptomów somatycznych, niepokoju i bezsenności, symptomów depresji oraz z ogólnym poziomem trudności w funkcjonowaniu. Poziom Rywalizacji Matczynej i ogólny poziom Rywalizacji w relacjach z rodzeństwem łączyła zależność o kierunku dodatnim z nasileniem symptomów somatycznych, niepokoju i bezsenności, symptomów depresji, a także z ogólnym poziomem trudności w funkcjonowaniu. Z kolei poziom Rywalizacji Ojcowskiej był wzajemnie, dodatnio powiązany z nasileniem symptomów somatycznych, niepokoju i bezsenności oraz z ogólnym poziomem trudności w funkcjonowaniu.

6.3.4. Spostrzegany stres

Ostatnią zmienną rozpatrywaną jako korelat relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw stanowił poziom spostrzeganego stresu. W tabeli 57 przedstawiono współczynniki korelacji ρ Spearmana pomiędzy poziomem spostrzeganego stresu a wynikami na wymiarach relacji osób badanych z rodzeństwem. Zastosowano jednostronny test istotności statystycznej.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 57. Współczynniki korelacji ρ Spearmana pomiędzy poziomem stresu a wynikami na wymiarach relacji osób badanych z rodzeństwem

Zmienne	Poziom stresu
Podobieństwo	–0,131**
Bliskość	–0,091*
Uczucia	–0,100**
Podziw	–0,073*
Wsparcie Emocjonalne	–0,051
Wsparcie Instrumentalne	–0,047
Akceptacja	–0,142**
Wiedza	–0,123**
Ciepło	–0,099**
Kłótnia	0,240**
Przeciwieństwo	0,260**
Konkurencja	0,116**
Dominacja	0,166**
Konflikt	0,237**
Rywalizacja Matczyna	0,114**
Rywalizacja Ojcowska	0,118**
Rywalizacja	0,141**

Objaśnienia: * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$.

Analizując rezultaty badań zawarte w tabeli 57, zauważono, że poziom stresu osób badanych był ujemnie związany z poziomem Podobieństwa, Bliskości, Uczuć, Podziwu, Akceptacji, Wiedzy i z ogólnym poziomem Ciepła w relacji z rodzeństwem. Poziom spostrzeganego stresu łączyła też dodatnia współzależność ze wszystkimi wymiarami Konfliktu i Rywalizacji w relacji z rodzeństwem.

Reasumując, w wyniku przeprowadzonych badań okazało się, że jakość relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw wiąże się z analizowanymi wymiarami funkcjonowania psychospołecznego. Co więcej, kierunki otrzymanych korelacji są zgodne z oczekiwanymi. Zaznacza się, że choć uzyskane zależności cechowała istotność statystyczna, to ich siła była mała. Możliwe, że wynika to ze specyfiki narzędzia określającego psychologiczne aspekty relacji dorosłych rodzeństw (KRDR), które uwzględnia wyniki na wielu wymiarach. Oznacza to, że wynik na jednej z podskal nie może odzwierciedlać rodzaju relacji z rodzeństwem.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

6.3.5. Profile relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw

Realizacja kolejnego celu badań wiązała się z określeniem profili relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw, wyróżnionych w oparciu o zróżnicowany poziom natężenia czynników Ciepła, Konfliktu i Rywalizacji. W kontekście podjętego zadania badawczego wyniki osób uczestniczących w projekcie naukowym dotyczące poziomu Ciepła, Konfliktu i Rywalizacji w relacji poddano analizie skupień metodą k-średnich (Bedyńska, Książek, 2012). Wyodrębniono pięć skupień. Miara odrębności skupień (ang. *silhouette index*) wynosiła 0,33. Ostateczne centra wyodrębnionych skupień przedstawiono na rysunku 44.

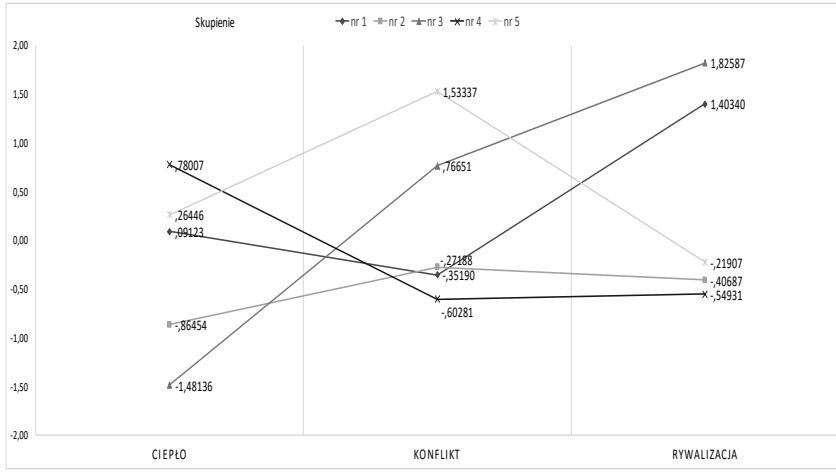

Rysunek 44. Średnie wartości wyników na skalach relacji z rodzeństwem w wyodrębnionych skupieniach

Objaśnienia: skupienie nr 1 – rodzeństwa *rywalizujące*; skupienie nr 2 – rodzeństwa *okolicznościowe*; skupienie nr 3 – rodzeństwa *wrogie*; skupienie nr 4 – rodzeństwa *przyjacielskie*; skupienie nr 5 – rodzeństwa *konfliktowe.*

Do pierwszego skupienia (n = 71; 11,1%; 31 mężczyzn i 40 kobiet) włączono osoby, których relacja z rodzeństwem cechowała się wysokim poziomem Rywalizacji. Grupę tę określono mianem *rodzeństw rywalizujących*. Osoby należące do tego typu rodzeństw ujawniają poczucie niesprawiedliwości w traktowaniu przez rodziców jednej osoby z rodzeństwa. Wskazują na uprzywilejowaną pozycję brata lub siostry.

Do drugiego skupienia (n = 150; 23,4%; 80 mężczyzn i 70 kobiet) włączono osoby, których relacja z rodzeństwem charakteryzowała się przeciętnym poziomem wyników na wszystkich wymiarach przy nieco obniżonym poziomie Ciepła. Rodzeństwa te określono jako *okolicznościowe*. Cechowało je przeciętne nasilenie zachowań konfliktowych i rywalizacyjnych, ale także niski poziom spostrzegania podobieństwa do rodzeństwa oraz zaangażowania w relację. Osoby tworzące *rodzeństwa okolicznościowe* w małym stopniu ujawniały pozytywne uczucia

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

względem swych braci lub/i sióstr. Posiadały one niski poziom wiedzy o rodzeństwie oraz rzadko były skłonne udzielać mu wsparcia. Można sądzić, że osoby te sporadycznie spotykają się z rodzeństwem, np. przy okazji uroczystości rodzinnych. Zaznacza się, że choć słabo są zaangażowane w relację z rodzeństwem, to nie przejawiają wrogiego nastawienia.

Do trzeciego skupienia – *rodzeństw wrogich* (n = 66; 10,3%; 33 mężczyzn i 33 kobiety) włączono osoby, których relacje z rodzeństwem wyrażały się wysokim poziomem Rywalizacji i niskim poziomem Ciepła. Osoby tworzące tę grupę cechowało nastawienie rywalizacyjne w stosunku do rodzeństwa oraz poczucie niesprawiedliwości w odniesieniu do traktowania przez rodziców. Dla osób tworzących skupienie *rodzeństw wrogich* typowy był niski poziom przejawiania pozytywnych uczuć, zaangażowania w relacje oraz spostrzegania podobieństwa w stosunku do rodzeństwa. Posiadały one także małą wiedzę o rodzeństwie, nie szanowały jego osobowości, stylu życia oraz w małym zakresie ujawniały skłonność do udzielania mu wsparcia.

Do czwartego skupienia (n = 247; 38,5%; 111 mężczyzn i 136 kobiet) włączono osoby, których relacja z rodzeństwem opisywana jest przez przeciętne nasilenie poziomu wyników na wszystkich wymiarach przy nieco podwyższonym poziomie Ciepła. Określono je mianem *rodzeństw przyjacielskich*. Charakteryzują się one wysokim poziomem spostrzegania podobieństwa do rodzeństwa, zaangażowania w relacje oraz przejawianiem wielu pozytywnych uczuć względem braci lub/i sióstr. Osoby tworzące *rodzeństwa przyjacielskie* okazują rodzeństwu podziw i uznanie. Cechuje je posiadanie wiedzy o rodzeństwie oraz chęć udzielania wsparcia.

Do piątego skupienia (n = 107; 16,7%; 56 mężczyzn i 51 kobiet) włączono osoby, których relacje z rodzeństwem ujmowane są w kategorii wysokiego poziomu Konfliktu. Rodzeństwa te nazwano *konfliktowymi*. Przejawiały one zachowania świadczące o trudnościach w porozumieniu się z rodzeństwem. Ujawniały także skłonność do dominacji w relacji z rodzeństwem. Ponadto osoby tworzące *rodzeństwa konfliktowe* dostrzegały więcej przeciwieństw niż podobieństw w stosunku do rodzeństwa, a także częściej przejawiały zachowania o charakterze konkurencyjnym względem niego.

W oparciu o test niezależności χ^2 nie stwierdzono istotnej statystycznie zależności pomiędzy przynależnością do jednej z pięciu wyodrębnionych skupień a płcią osób badanych ($\chi^2(4) = 4{,}01$, $p > 0{,}05$). Zaznacza się, że wybrane nazwy grup rodzeństw nie służą stygmatyzacji badanych, a jedynie wskazują na preferowane profile relacji interpersonalnych z dorosłym rodzeństwem.

Interesującym poznawczo było sprawdzenie, z jaką częstością wyróżnione profile relacyjne badanych rodzeństw występują w trzech podokresach dorosłości. Uzyskane w tym zakresie rezultaty zaprezentowano w tabeli 58.

W oparciu o test niezależności χ^2 stwierdzono, że pomiędzy przynależnością do jednego z pięciu wyodrębnionych skupień a wiekiem osób badanych zachodziła istotna statystycznie zależność ($\chi^2(8) = 45{,}88$, $p < 0{,}001$). W grupie osób ze skupienia nr 1 i w grupie osób ze skupienia nr 2 było najwięcej osób znajdujących się w podokresie późnej dorosłości, natomiast większość osób ze skupienia nr 5 to osoby w wieku 20–35 lat (por. rys. 45).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 58. Rozkład częstości – wiek osób badanych z wyodrębnionych skupień

Grupa wiekowa	Skupienie									
	nr 1		nr 2		nr 3		nr 4		nr 5	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Wczesna dorosłość (20–35 lat)	17	23,9	39	26,0	23	34,8	75	30,4	64	59,8
Średnia dorosłość (36–54 lat)	21	29,6	46	30,7	24	36,4	84	34,0	23	21,5
Późna dorosłość (55+)	33	46,5	65	43,3	19	28,8	88	35,6	20	18,7
Ogółem	71	100	150	100	66	100	247	100	107	100

Objaśnienia: n – liczba osób badanych; % – procent próby; skupienie nr 1 – rodzeństwa *rywalizujące*; skupienie nr 2 – rodzeństwa *okolicznościowe*; skupienie nr 3 – rodzeństwa *wrogie*; skupienie nr 4 – rodzeństwa *przyjacielskie*; skupienie nr 5 – rodzeństwa *konfliktowe*.

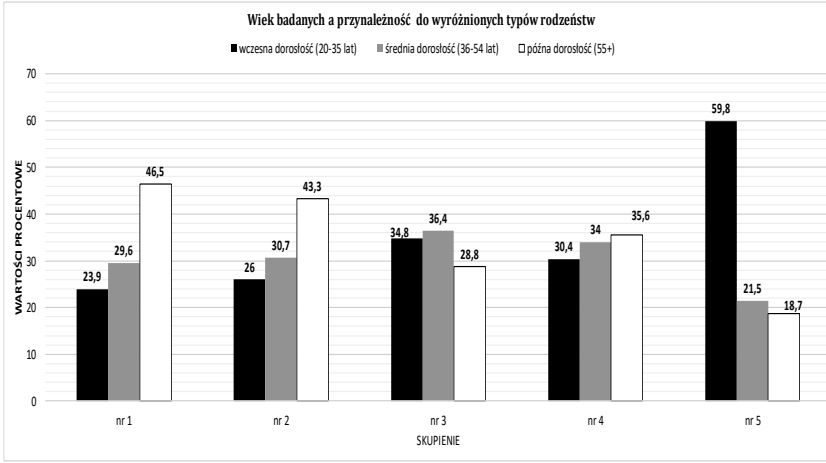

Rysunek 45. Procentowy rozkład częstości – wiek osób badanych z wyodrębnionych skupień

6.3.6. Funkcjonowanie psychospołeczne w zależności od profili relacji dorosłych rodzeństw

Poszukując znaczenia profili relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw dla jakości ich funkcjonowania psychospołecznego, dokonano porównań międzygrupowych (pięć skupień) w zakresie analizowanych zmiennych, tj. samotności, dobrostanu psychologicznego (dobrostan oraz stan zdrowia psychicznego) oraz

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

odczuwanego stresu. Rezultaty badań dotyczące porównania średnich wartości wyników na skalach samotności w skupieniach wyodrębnionych na podstawie poziomu Ciepła, Konfliktu i Rywalizacji w relacji z rodzeństwem przedstawiono w tabeli 59. Zestawienie uzupełniono wartościami testu H Kruskalla-Wallisa.

Tabela 59. Średnie wartości wyników na skalach samotności w skupieniach wyodrębnionych na podstawie poziomu Ciepła, Konfliktu i Rywalizacji w relacji z rodzeństwem wraz z testem istotności statystycznej

Samotność	nr 1		nr 2		nr 3		nr 4		nr 5		Test statystyczny		
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	χ^2	df	p
Romantyczna	23,51	8,98	23,72	7,85	23,63	9,67	23,45	8,30	22,54	9,43	0,65	4	0,957
Rodzinna	24,51	8,87	23,85	8,97	23,85	8,17	24,00	10,14	21,54	9,45	6,72	4	0,151
Społeczna	22,45	7,40	23,25	8,14	23,15	8,15	23,76	8,23	23,41	8,43	2,63	4	0,622

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; χ^2 – wartość testu; df – liczba stopni swobody; p – istotność statystyczna; skupienie nr 1 – rodzeństwa *rywalizujące*; skupienie nr 2 – rodzeństwa *okolicznościowe*; skupienie nr 3 – rodzeństwa *wrogie*; skupienie nr 4 – rodzeństwa *przyjacielskie*; skupienie nr 5 – rodzeństwa *konfliktowe*.

Wyniki badań zawarte w tabeli 59 nie ujawniły występowania różnic międzygrupowych, które cechowałaby istotność statystyczna.

Porównanie średnich wartości wyników na skalach dobrostanu w skupieniach wyodrębnionych na podstawie poziomu Ciepła, Konfliktu i Rywalizacji w relacji z rodzeństwem zaprezentowano w tabeli 60. Zestawienie uzupełniono wartościami testu H Kruskalla-Wallisa.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 60. Średnie wartości wyników na skalach dobrostanu w skupieniach wyodrębnionych na podstawie poziomu Ciepła, Konfliktu i Rywalizacji w relacji z rodzeństwem wraz z testem istotności statystycznej

Dobrostan	Skupienie										Test statystyczny		
	nr 1		nr 2		nr 3		nr 4		nr 5				
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	χ^2	df	p
Emocjonalny	9,00	3,41	8,39	3,61	8,03	3,49	9,15	3,48	8,42	3,15	9,11	4	0,058
Społeczny	10,20	5,22	9,87	5,77	9,48	5,47	11,42	5,72	11,15	5,24	12,61*	4	0,013
Osobowościowy	19,55	6,28	17,47	7,10	16,67	7,06	19,77	6,03	18,93	6,22	15,87**	4	0,003
Ogółem	38,75	12,52	35,73	14,47	34,18	13,89	40,34	13,41	38,50	13,00	14,97**	4	0,005

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; χ^2 – wartość testu; df – liczba stopni swobody; p – istotność statystyczna; * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$; skupienie nr 1 – rodzeństwa *rywalizujące*; skupienie nr 2 – rodzeństwa *okolicznościowe*; skupienie nr 3 – rodzeństwa *wrogie*; skupienie nr 4 – rodzeństwa *przyjacielskie*; skupienie nr 5 – rodzeństwa *konfliktowe*.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Zanotowano istotne statystycznie różnice międzygrupowe w zakresie poziomu dobrostanu społecznego, dobrostanu osobowościowego i ogólnego poziomu dobrostanu.

Jako test porównań zastosowano test U Manna-Whitneya. Stwierdzono, że poziom dobrostanu społecznego był wyższy wśród osób ze skupień nr 4 i nr 5 niż w pozostałych skupieniach przy poziomie istotności $p < 0,05$ (por. rys. 46). Wyniki testu porównań parami przedstawiono w tabeli 61. Dowodzą one małej siły efektu we wszystkich przedstawionych przypadkach istotnego zróżnicowania ($r < 0,29$).

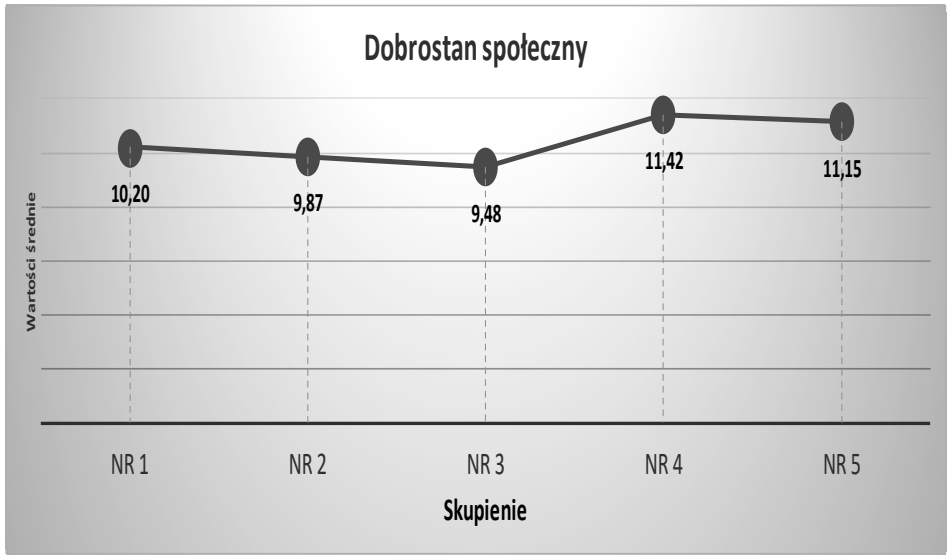

Rysunek 46. Średnie wartości poziomu dobrostanu społecznego w wyodrębnionych skupieniach

Objaśnienia: skupienie nr 1 – rodzeństwa *rywalizujące*; skupienie nr 2 – rodzeństwa *okolicznościowe*; skupienie nr 3 – rodzeństwa *wrogie*; skupienie nr 4 – rodzeństwa *przyjacielskie*; skupienie nr 5 – rodzeństwa *konfliktowe.*

Poziom dobrostanu osobowościowego był istotnie statystycznie niższy wśród osób ze skupień nr 2 i nr 3 niż wśród osób ze skupień nr 1 i nr 4 (por. rys. 47). Wartości testu porównań parami przedstawiono w tabeli 62. Uzyskane wartości $r < 0,29$ świadczą o małej sile efektu we wszystkich rozpatrywanych przypadkach różnic międzygrupowych.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 61. Wartości testu porównań parami – dobrostan społeczny

Dobrostan	Porównywane skupienia											
	nr 2 – nr 4			nr 2 – nr 5			nr 3 – nr 4			nr 3 – nr 5		
	Z	p	r	Z	p	r	Z	p	r	Z	p	r
Społeczny	–2,72**	0,007	–0,14	–2,10*	0,035	–0,13	–2,46*	0,014	–0,14	–2,18*	0,029	–0,17

Objaśnienia: Z – wartość testu U Manna-Whitneya; p – istotność statystyczna; r – miara siły efektu; * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 62. Wartości testu porównań parami – dobrostan osobowościowy

Dobrostan	Porównywane skupienia											
	nr 1 – nr 2			nr 1 – nr 3			nr 2 – nr 4			nr 3 – nr 4		
	Z	p	r	Z	p	r	Z	p	r	Z	p	r
Osobowo-ściowy	–2,11*	0,035	0,14	–2,35	0,019*	0,20	–3,01**	0,002	0,15	–2,98**	0,003	0,17

Objaśnienia: Z – wartość testu U Manna-Whitneya; p – istotność statystyczna; r – miara siły efektu; * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

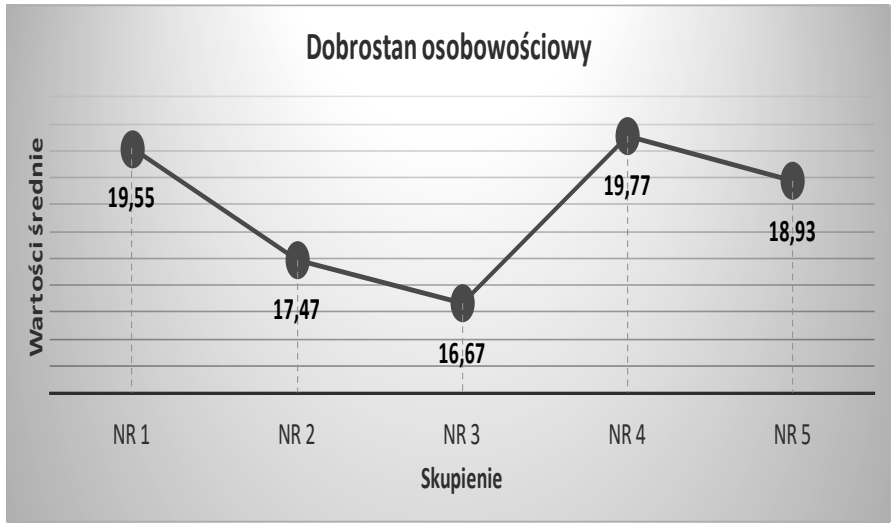

Rysunek 47. Średnie wartości poziomu dobrostanu osobowościowego w wyodrębnionych skupieniach

Objaśnienia: skupienie nr 1 – rodzeństwa *rywalizujące*; skupienie nr 2 – rodzeństwa *okolicznościowe*; skupienie nr 3 – rodzeństwa *wrogie*; skupienie nr 4 – rodzeństwa *przyjacielskie*; skupienie nr 5 – rodzeństwa *konfliktowe*.

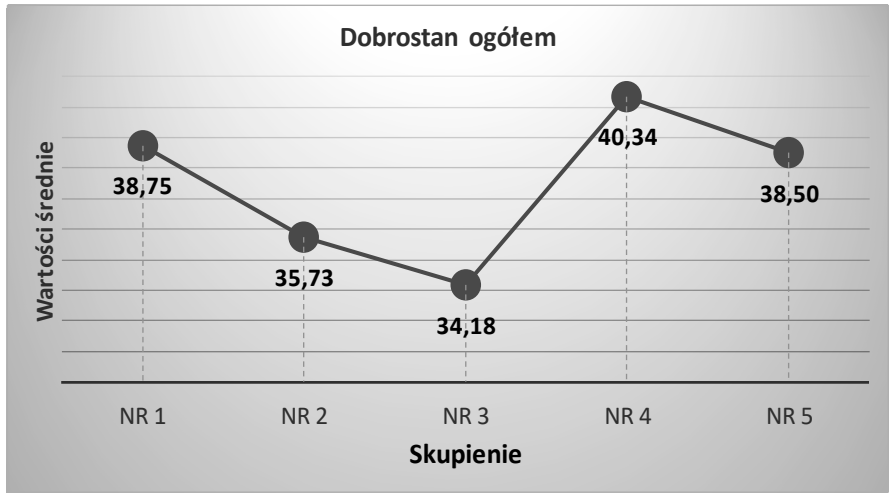

Rysunek 48. Średnie wartości poziomu dobrostanu psychicznego ogółem w wyodrębnionych skupieniach

Objaśnienia: skupienie nr 1 – rodzeństwa *rywalizujące*; skupienie nr 2 – rodzeństwa *okolicznościowe*; skupienie nr 3 – rodzeństwa *wrogie*; skupienie nr 4 – rodzeństwa *przyjacielskie*; skupienie nr 5 – rodzeństwa *konfliktowe*.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Natomiast ogólny poziom dobrostanu był niższy wśród osób ze skupień nr 2 i nr 3 niż wśród osób ze skupienia nr 4 przy poziomie istotności $p < 0,01$ (por. rys. 48). Wartości testu porównań parami przedstawiono w tabeli 63. Otrzymane wartości $r < 0,29$ informują o małej sile efektu wszystkich różnic występujących między analizowanymi skupieniami.

Tabela 63. Wartości testu porównań parami – dobrostan psychiczny, ogólny

Dobrostan psychiczny	Porównywane skupienia					
	nr 2 – nr 4			nr 3 – nr 4		
	Z	p	r	Z	p	r
Ogólny	–3,12**	0,002	0,16	–2,90**	0,004	0,16

Objaśnienia: Z – wartość testu U Manna-Whitneya; p – istotność statystyczna; r – miara siły efektu; ** – $p < 0,01$.

W kolejnym kroku przedstawiono zróżnicowanie w zakresie stanu zdrowia psychicznego między wyodrębnionymi grupami rodzeństw o specyficznych profilach relacji interpersonalnych (tab. 64). Zestawienie uzupełniono wartościami testu H Kruskalla-Wallisa.

Odnosząc się do rezultatów badań zawartych w tabeli 64, zanotowano występowanie istotnych statystycznie różnic międzygrupowych w zakresie nasilenia niepokoju i bezsenności, symptomów depresji i ogólnego poziomu trudności w funkcjonowaniu psychicznym. Wyniki uzyskane dla poszczególnych skupień rodzeństw nie zostały odniesione do norm stenowych opracowanych dla kwestionariusza GHQ-28. Normy stenowe uwzględniają grupy kobiet i mężczyzn. Natomiast w skład pięciu wyróżnionych grup rodzeństw za pomocą analizy skupień wchodzą zarówno kobiety, jak i mężczyźni.

Poziom niepokoju i bezsenności był wyższy w grupie osób ze skupienia nr 3 niż w grupach osób ze skupień nr 2, nr 4 i nr 5 przy poziomie istotności $p < 0,05$ (por. rys. 49). Wartości testu porównań parami przedstawiono w tabeli 65. Oszacowana siła efektu dla rozpatrywanych różnic międzygrupowych była mała ($r < 0,29$).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 64. Średnie wartości wyników na skalach trudności w funkcjonowaniu psychologicznym w skupieniach wyodrębnionych na podstawie poziomu Ciepła, Konfliktu i Rywalizacji w relacji z rodzeństwem wraz z testem istotności statystycznej

Zdrowie psychiczne	Skupienie										Test statystyczny		
	nr 1		nr 2		nr 3		nr 4		nr 5				
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	χ^2	df	p
Symptomy somatyczne	6,54	3,56	6,39	3,43	7,68	4,10	6,14	3,17	6,96	4,14	6,77	4	0,148
Niepokój, bezsenność	6,92	4,21	6,57	3,79	8,53	5,32	5,99	3,74	7,17	4,07	17,23**	4	0,002
Zaburzenia funkcji społecznych	7,13	2,46	6,98	2,23	7,67	3,08	6,90	2,43	6,92	2,90	4,76	4	0,313
Symptomy depresji	1,92	2,90	1,89	2,83	3,42	4,29	1,52	2,59	2,31	3,56	19,46***	4	0,001
Wynik ogólny GHQ	22,49	10,28	21,83	9,29	27,30	13,01	20,55	8,94	23,36	11,76	18,36***	4	0,001

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; χ^2 – wartość testu; df – liczba stopni swobody; p – istotność statystyczna; ** – $p < 0,01$; *** – $p < 0,001$; skupienie nr 1 – rodzeństwa *rywalizujące*; skupienie nr 2 – rodzeństwa *okolicznościowe*; skupienie nr 3 – rodzeństwa *wrogie*; skupienie nr 4 – rodzeństwa *przyjacielskie*; skupienie nr 5 – rodzeństwa *konfliktowe*.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 160129634A6438636

Tabela 65. Wartości testu porównań parami – niepokój i bezsenność

Zmienna	Porównywane skupienia								
	nr 2 – nr 3			nr 3 – nr 4			nr 4 – nr 5		
	Z	p	r	Z	p	r	Z	p	r
Niepokój i bezsenność	–2,44**	0,002	0,17	–3,53***	0,001	0,20	–2,88**	0,004	0,15

Objaśnienia: Z – wartość testu U Manna-Whitneya; p – istotność statystyczna; r – miara siły efektu; ** – p < 0,01; *** – p < 0,001.

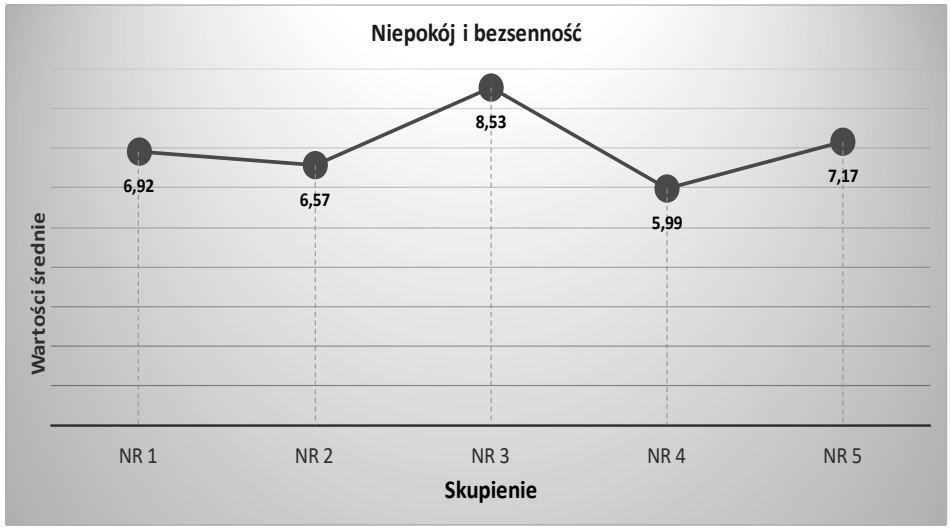

Rysunek 49. Średnie wartości nasilenia niepokoju i bezsenności w wyodrębnionych skupieniach

Objaśnienia: skupienie nr 1 – rodzeństwa *rywalizujące*; skupienie nr 2 – rodzeństwa *okoliczno-ściowe*; skupienie nr 3 – rodzeństwa *wrogie*; skupienie nr 4 – rodzeństwa *przyjacielskie*; skupienie nr 5 – rodzeństwa *konfliktowe.*

Poziom symptomów depresyjnych był wyższy w grupie osób ze skupienia nr 3 niż w pozostałych skupieniach przy poziomie istotności p < 0,05 (por. rys. 50). Wartości testu porównań parami przedstawiono w tabeli 66. Wskazuje się na małą siłę efektu dla analizowanych różnic międzygrupowych (r < 0, 29).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 66. Wartości testu porównań parami – symptomy depresyjne

Zmienna	Porównywane skupienia											
	nr 1 – nr 3			nr 2 – nr 3			nr 3 – nr 4			nr 3 – nr 5		
	Z	p	r	Z	p	r	Z	p	r	Z	p	r
Symptomy depresyjne	–2,48*	0,013	0,21	–2,92**	0,004	0,20	–4,30***	0,001	0,24	–2,33*	0,020	0,18

Objaśnienia: Z – wartość testu U Manna-Whitneya; p – istotność statystyczna; r – miara siły efektu; * – p < 0,05; ** – p < 0,01; *** – p < 0,001.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

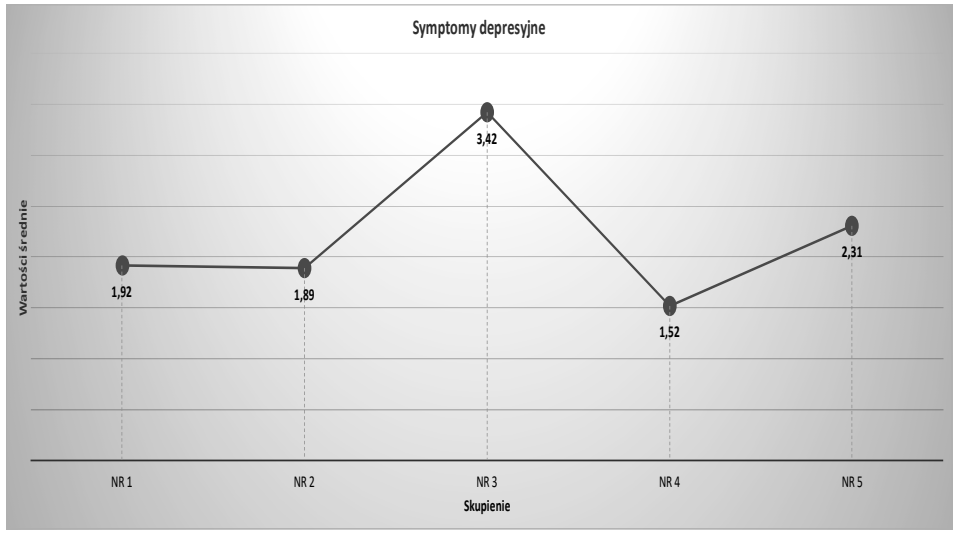

Rysunek 50. Średnie wartości nasilenia symptomów depresyjnych w wyodrębnionych skupieniach

Objaśnienia: skupienie nr 1 – rodzeństwa *rywalizujące*; skupienie nr 2 – rodzeństwa *okolicznościowe*; skupienie nr 3 – rodzeństwa *wrogie*; skupienie nr 4 – rodzeństwa *przyjacielskie*; skupienie nr 5 – rodzeństwa *konfliktowe.*

Ogólny poziom trudności w funkcjonowaniu psychicznym był wyższy w grupie osób ze skupienia nr 3 niż w pozostałych skupieniach przy poziomie istotności $p < 0,05$ (por. rys. 51). Wartości testu porównań parami przedstawiono w tabeli 67. Siła efektu była mała dla zaprezentowanych, istotnych statystycznie różnic międzygrupowych.

Tabela 67. Wartości testu porównań parami – wynik ogólny GHQ

Zmienna	Porównywane skupienia											
	nr 1 – nr 3			nr 2 – nr 3			nr 3 – nr 4			nr 3 – nr 5		
	Z	p	r	Z	p	r	Z	p	r	Z	p	r
Wynik ogólny GHQ	–2,47*	0,013	0,21	–3,11**	0,002	0,21	–4,09***	0,001	0,23	–2,20*	0,027	0,17

Objaśnienia: Z – wartość testu U Manna-Whitneya; p – istotność statystyczna; r – miara siły efektu; * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$; *** – $p < 0,001$.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

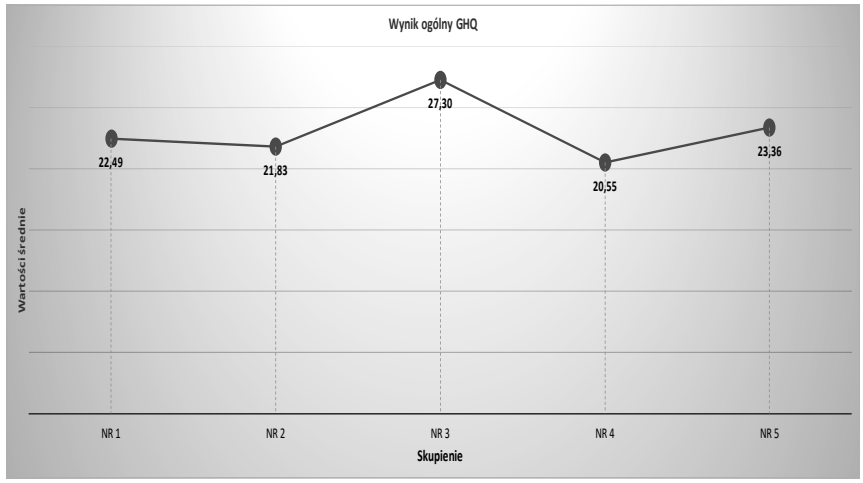

Rysunek 51. Średnie wartości ogólnego nasilenia trudności w funkcjonowaniu psychicznym w wyodrębnionych skupieniach

Objaśnienia: skupienie nr 1 – rodzeństwa *rywalizujące*; skupienie nr 2 – rodzeństwa *okolicznościowe*; skupienie nr 3 – rodzeństwa *wrogie*; skupienie nr 4 – rodzeństwa *przyjacielskie*; skupienie nr 5 – rodzeństwa *konfliktowe.*

Rozpatrywano także średnie wartości nasilenia spostrzeganego stresu w skupieniach wyodrębnionych na podstawie poziomu Ciepła, Konfliktu i Rywalizacji w relacji z rodzeństwem (tab. 68). Zestawienie uzupełniono wartościami testu H Kruskalla-Wallisa.

Tabela 68. Średnie wartości nasilenia spostrzeganego stresu w skupieniach wyodrębnionych na podstawie poziomu Ciepła, Konfliktu i Rywalizacji w relacji z rodzeństwem wraz z testem istotności statystycznej

Zmienna	Skupienie										Test statystyczny		
	nr 1		nr 2		nr 3		nr 4		nr 5				
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	χ^2	df	p
Stres	17,65	6,73	17,81	6,83	21,08	6,55	16,75	6,28	19,50	6,18	31,69***	4	0,001

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; χ^2 – wartość testu; df – liczba stopni swobody; p – istotność statystyczna; *** – $p < 0,001$; skupienie nr 1 – rodzeństwa *rywalizujące*; skupienie nr 2 – rodzeństwa *okolicznościowe*; skupienie nr 3 – rodzeństwa *wrogie*; skupienie nr 4 – rodzeństwa *przyjacielskie*; skupienie nr 5 – rodzeństwa *konfliktowe*.

Relacjonując wyniki badań zawarte w tabeli 68, zauważono, że ujawniły się istotne statystycznie różnice międzygrupowe. W oparciu o test U Manna-Whitneya stwierdzono, że poziom stresu otrzymany w grupie osób ze skupienia nr 3 był wyższy niż poziom stresu otrzymany w grupach osób ze skupień nr 1 ($Z = –2,93$, $p < 0,01$, $r = 0,25$ wskazuje na występowanie słabej zależności między zmiennymi), nr 2 ($Z = –3,54$, $p < 0,001$, $r = 0,24$ informuje o małej sile efektu) i nr 4

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

(Z = –4,81, p < 0,001, r = 0,27 świadczy o małej sile efektu) przy poziomie istotności p < 0,05. Poziom stresu otrzymany w grupie osób ze skupienia nr 5 był wyższy niż w grupach osób ze skupień nr 2 (Z = –2,23, p < 0,05, r = 0,14) i nr 4 (Z = 3,89, p < 0,001, r = 0,21) przy poziomie istotności p < 0,05. W obu przypadkach zanotowano wartości r < 0,29 dowodzące o małej sile efektu (por. rys. 52). Zaznacza się, że we wszystkich skupieniach rodzeństw, z wyjątkiem rodzeństw *wrogich*, poziom spostrzeganego stresu był przeciętny (6 sten). Rodzeństwa z grupy wrogich ujawniały wysoki poziom spostrzeganego stresu (7 sten). Odniesienie uzyskanych wyników surowych do norm stenowych było możliwe, bowiem autorzy ustalili jednolite normy dla kobiet i mężczyzn (Juczyński, Ogińska-Bulik, 2012).

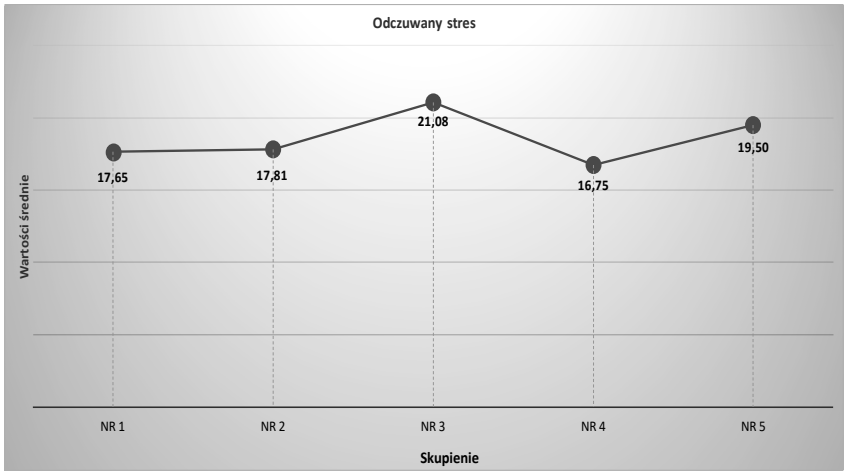

Rysunek 52. Średnie wartości nasilenia spostrzeganego stresu w wyodrębnionych skupieniach

6.3.7. Wnioski

Konkludując, na podstawie zebranych danych empirycznych wyodrębniono pięć posiadających swą specyfikę profili (wzorców) relacji interpersonalnych z rodzeństwem w okresie dorosłości, tj. *przyjacielskie* (38,5%), *okolicznościowe* (23,4%), *konfliktowe* (16,7%), *wrogie* (10,3%) oraz *rywalizujące* (11,1%). Stwierdzono, że istotnie częściej grupy rodzeństw o profilu *wrogim* i *okolicznościowym* tworzyły osoby z najstarszej grupy wiekowej (55+ lat). Natomiast typ rodzeństw *konfliktowych* najczęściej reprezentowały osoby z najmłodszej grupy, w przedziale wiekowym 20–35 lat.

Rezultaty badań uzasadniają stwierdzenie, że rodzaj więzi z rodzeństwem pozwala wnioskować o jakości funkcjonowania psychospołecznego badanych osób. W następstwie przeprowadzonych analiz statystycznych sformułowano następujące wnioski:

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

- Między grupami dorosłych rodzeństw wyróżnionymi na podstawie przejawianego poziomu Ciepła, Konfliktu i Rywalizacji w relacji z bratem lub/i siostrą nie ujawniły się znaczące statystycznie różnice w zakresie wielowymiarowo ujmowanej samotności.
- Niemniej jednak odnotowano występowanie zróżnicowania międzygrupowego w zakresie poziomu dobrostanu społecznego, dobrostanu osobowościowego i ogólnego poziomu dobrostanu psychicznego. Okazało się, że zarówno osoby z grup rodzeństw *przyjacielskich*, jak i *konfliktowych* osiągnęły wyższe wyniki średnie w zakresie dobrostanu społecznego niż osoby z pozostałych grup. Poziom dobrostanu osobowościowego był niższy wśród osób z grup rodzeństw *okolicznościowych* i *wrogich* niż wśród osób z grup rodzeństw określanych jako *rywalizujące* i *przyjacielskie*. Ogólny poziom dobrostanu psychicznego był niższy wśród osób z grup rodzeństw *okolicznościowych* i *wrogich* niż wśród osób z grupy rodzeństw *przyjacielskich*.
- Odnosząc się do rezultatów badań dotyczących zróżnicowania między wyróżnionymi grupami rodzeństw w zakresie stanu zdrowia psychicznego, zanotowano występowanie istotnych statystycznie różnic międzygrupowych w zakresie nasilenia niepokoju i bezsenności, symptomów depresji oraz ogólnego poziomu trudności w funkcjonowaniu psychicznym. Poziom niepokoju i bezsenności był wyższy w grupie osób z grupy rodzeństw *wrogich* niż w grupach osób tworzących rodzeństwa *okolicznościowe*, *przyjacielskie* oraz *konfliktowe*.
- Poziom symptomów depresyjnych oraz ogólny poziom trudności w funkcjonowaniu psychicznym był wyższy w grupie rodzeństw *wrogich* niż w pozostałych grupach.
- Analizując zróżnicowanie między wyodrębnionymi grupami rodzeństw w zakresie poziomu spostrzeganego stresu, stwierdzono, że osoby tworzące rodzeństwa o profilu relacyjnym określanym jako *wrogi* uzyskały wyższe wyniki średnie w tym zakresie niż osoby z grup rodzeństw *rywalizujących*, *okolicznościowych* i *przyjacielskich*. Poziom spostrzeganego stresu otrzymany w grupie rodzeństw *konfliktowych* był istotnie wyższy niż wśród osób tworzących rodzeństwa *okolicznościowe* i *przyjacielskie*.

6.4. Wsparcie społeczne i relacje dorosłych rodzeństw w kontekście krytycznych wydarzeń życiowych

6.4.1. Pomoc psychologiczna i wsparcie instrumentalne otrzymywane od rodzeństwa w związku z wydarzeniami krytycznymi

Wsparcie społeczne jest definiowane w zróżnicowany sposób. Generalnie określa się je jako pomoc dostępną dla człowieka znajdującego się w sytuacji trudnej, jako zasoby dostarczane mu w toku interakcji z innymi ludźmi, konsekwencje

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

przynależności człowieka do społeczeństwa, a także jako zaspokojenie potrzeb w trudnych sytuacjach przez osoby znaczące i grupy odniesienia. Społeczny charakter wsparcia szczególnie ujawnia się w sytuacji interakcji społecznych, w których dochodzi do przekazywania lub wymiany różnych dóbr – rodzajów wsparcia: emocji, informacji, instrumentów działania oraz rzeczy (Sęk, 2001b).

Opierając się na analizie uzyskanego materiału empirycznego w pracy, przyjęto podział wsparcia społecznego na dwa rodzaje: pomoc psychologiczną oraz wsparcie instrumentalne. Pojęcie *pomocy psychologicznej* jest rozumiane jako dostarczanie wsparcia emocjonalnego oraz informacyjnego. Świadczenie wsparcia o charakterze *emocjonalnym* ma na celu przekazywanie emocji podtrzymujących, uspokajających, stanowiących przejaw pozytywnego ustosunkowania do osoby wspieranej. Zachowania wspierające przyczyniają się do poczucia przynależności, opieki i podwyższania samooceny osób cierpiących. Facylitują one uwolnienie się od przeżywania napięcia oraz negatywnych uczuć. Odpowiednie zachowanie osoby wspierającej winno wyzwalać także poczucie nadziei. Wsparcie informacyjne polega na wymianie i udzielaniu informacji oraz dawaniu rad, które sprzyjają lepszemu zrozumieniu sytuacji, własnego położenia życiowego i problemów. Chodzi tu także o dostarczanie informacji zwrotnych o skuteczności podejmowania przez osobę wspieraną różnych działań zaradczych oraz dzielenie się własnym doświadczeniem. Natomiast *wsparcie instrumentalne* łączy się z udzielaniem bezpośredniej pomocy w formie pożyczek, darów lub usług. Jest także rozumiane jako przekazywanie informacji o konkretnych sposobach postępowania oraz jako forma modelowania skutecznych zachowań zaradczych (Sęk, 2001b).

Poszukując odpowiedzi na pytanie o rodzaj wsparcia społecznego udzielanego dorosłemu rodzeństwu w obliczu krytycznych wydarzeń życiowych, przeprowadzono szereg analiz statystycznych. Uzyskane w tym zakresie wyniki przedstawiono w tabelach 68–78.

W tabeli 68 przedstawiono średnie wartości poziomu pomocy psychologicznej i wsparcia instrumentalnego ze strony rodzeństwa w odniesieniu do sześciu rodzajów wydarzeń krytycznych. Obliczenia przeprowadzono w całej badanej próbie (n = 641). Zestawienie uzupełniono wartościami testu Wilcoxona.

Tabela 69. Średnie wartości poziomu pomocy psychologicznej i wsparcia instrumentalnego ze strony rodzeństwa w odniesieniu do sześciu rodzajów wydarzeń krytycznych wraz z testem istotności statystycznej

Wydarzenia krytyczne	Rodzaj wsparcia				Test statystyczny		
	pomoc psychologiczna		wsparcie instrumentalne				
	M	SD	M	SD	Z	p	r
1	2	3	4	5	6	7	8
Dotyczące zdrowia i życia osób najbliższych	0,27	0,60	0,17	0,49	–3,31***	0,001	0,13
Dotyczące relacji interpers. w bliskim otoczeniu	0,23	0,61	0,13	0,41	–3,45***	0,001	0,14

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

1	2	3	4	5	6	7	8
Dotyczące warunków ekon. i bytowych	0,21	0,63	0,15	0,46	–2,15*	0,032	0,08
Dotyczące nauki	0,03	0,17	0,01	0,10	–2,60**	0,009	0,10
Dotyczące problemów z prawem	0,02	0,15	0,01	0,04	–3,36***	0,001	0,13
Dotyczące własnej aktywności	0,12	0,36	0,12	0,35	–0,02	0,985	0,01

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; Z – wartość testu; p – dwustronna istotność statystyczna; r – miara siły efektu; * – p < 0,05; ** – p < 0,01; *** – p < 0,001.

Otrzymano istotne statystycznie różnice w zakresie rodzaju wsparcia otrzymywanego od rodzeństwa w sytuacjach dotyczących zdrowia i życia osób najbliższych, dotyczących relacji interpersonalnych w bliskim otoczeniu, dotyczących warunków ekonomicznych i bytowych, dotyczących nauki i dotyczących problemów z prawem. Zaznacza się, że siła zależności między zmiennymi była mała. Średnie wartości nasilenia pomocy psychologicznej były wyższe od średnich wartości nasilenia wsparcia instrumentalnego (por. rys. 53).

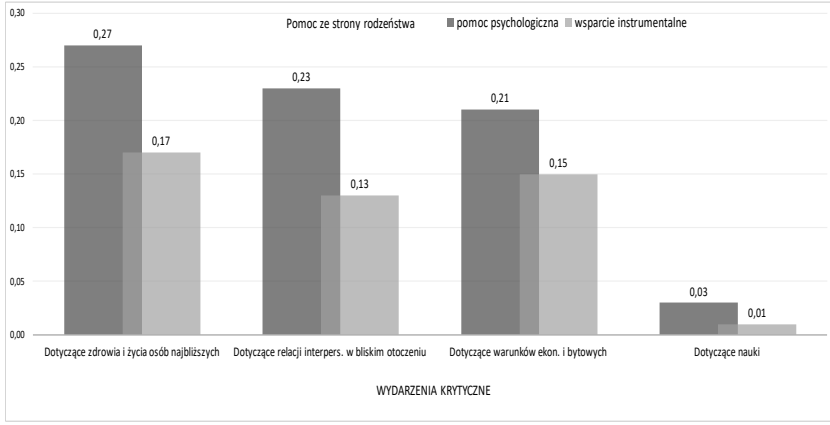

Rysunek 53. Istotne statystycznie różnice w zakresie nasilenia pomocy psychologicznej i wsparcia instrumentalnego ze strony rodzeństwa w zależności od rodzaju wydarzeń krytycznych

6.4.1.1. Wsparcie społeczne a układ płci w rodzeństwie

W kolejnym etapie analiz określono średnie wartości poziomu pomocy psychologicznej i wsparcia instrumentalnego ze strony rodzeństwa w odniesieniu do sześciu rodzajów wydarzeń krytycznych w zależności od układu płci w rodzeństwie. Obliczenia przeprowadzono w całej badanej próbie (n = 641). Zestawienie uzupełniono wartościami testu H Kruskalla-Wallisa (tab. 70).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 70. Średnie wartości poziomu pomocy psychologicznej i wsparcia instrumentalnego ze strony rodzeństwa w odniesieniu do sześciu rodzajów wydarzeń krytycznych w zależności od układu płci w rodzeństwie wraz z testem istotności statystycznej

Wydarzenia krytyczne	Układ płci						Test statystyczny		
	brat-brat (n = 169)		siostra-siostra (n = 193)		układ mieszany (n = 279)				
	M	SD	M	SD	M	SD	χ^2	df	p
Pomoc psychologiczna									
Dotyczące zdrowia i życia osób najbliższych	0,23	0,53	0,24	0,55	0,30	0,67	0,80	2	0,670
Dotyczące relacji interpers. w bliskim otoczeniu	0,20	0,62	0,26	0,62	0,23	0,59	2,28	2	0,319
Dotyczące warunków ekon. i bytowych	0,18	0,62	0,24	0,64	0,21	0,64	3,77	2	0,152
Dotyczące nauki	0,04	0,19	0,04	0,19	0,03	0,16	0,61	2	0,737
Dotyczące problemów z prawem	0,03	0,17	0,02	0,14	0,02	0,13	0,69	2	0,710
Dotyczące własnej aktywności	0,13	0,40	0,09	0,28	0,14	0,38	2,03	2	0,363
Wsparcie instrumentalne									
Dotyczące zdrowia i życia osób najbliższych	0,13	0,46	0,19	0,52	0,18	0,50	2,94	2	0,230
Dotyczące relacji interpers. w bliskim otoczeniu	0,15	0,50	0,14	0,43	0,12	0,33	0,31	2	0,857
Dotyczące warunków ekon. i bytowych	0,13	0,47	0,18	0,55	0,14	0,39	1,05	2	0,592
Dotyczące nauki	0,01	0,08	0,03	0,16	0,00	0,06	5,79	2	0,055
Dotyczące problemów z prawem	0,01	0,08	0,00	0,00	0,00	0,00	2,79	2	0,247
Dotyczące własnej aktywności	0,10	0,32	0,14	0,38	0,12	0,35	1,10	2	0,577

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; χ^2 – wartość testu; df – liczba stopni swobody; p – istotność statystyczna.

Stwierdzono, że w rozpatrywanym zakresie nie wystąpiły istotne statystycznie różnice międzygrupowe.

W tabeli 71 przedstawiono średnie wartości poziomu pomocy psychologicznej i wsparcia instrumentalnego ze strony rodzeństwa w odniesieniu do sześciu rodzajów wydarzeń krytycznych. Obliczenia przeprowadzono w grupie osób z układem płci w rodzeństwie brat-brat (n = 169). Zestawienie uzupełniono wartościami testu Wilcoxona.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 71. Średnie wartości poziomu pomocy psychologicznej i wsparcia instrumentalnego ze strony rodzeństwa w układzie płci brat-brat w odniesieniu do sześciu rodzajów wydarzeń krytycznych wraz z testem istotności statystycznej

Wydarzenia krytyczne	Rodzaj wsparcia				Test statystyczny		
	pomoc psychologiczna		wsparcie instrumentalne				
	M	SD	M	SD	Z	p	r
Dotyczące zdrowia i życia osób najbliższych	0,23	0,53	0,13	0,46	–2,01*	0,044	0,15
Dotyczące relacji interpers. w bliskim otoczeniu	0,20	0,62	0,15	0,50	–0,81	0,416	0,06
Dotyczące warunków ekon. i bytowych	0,18	0,62	0,13	0,47	–0,79	0,433	0,06
Dotyczące nauki	0,04	0,19	0,01	0,08	–1,89	0,059	0,15
Dotyczące problemów z prawem	0,03	0,17	0,01	0,08	–1,63	0,102	0,13
Dotyczące własnej aktywności	0,13	0,40	0,10	0,32	–0,81	0,420	0,06

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; Z – wartość testu; p – dwustronna istotność statystyczna; r – miara siły efektu; * – $p < 0,05$.

Otrzymano istotną statystycznie różnicę w zakresie rodzaju wsparcia społecznego otrzymywanego od rodzeństwa w sytuacjach dotyczących zdrowia i życia osób najbliższych. Podkreśla się, że siła zależności między zmiennymi była mała (r = 0,15). Odnotowano, że średnia wartość nasilenia pomocy psychologicznej była wyższa od średniej wartości nasilenia wsparcia instrumentalnego (por. rys. 54).

Rysunek 54. Średnie wartości nasilenia pomocy psychologicznej i wsparcia instrumentalnego ze strony rodzeństwa w układzie płci brat-brat w sytuacjach dotyczących zdrowia i życia osób najbliższych

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

W tabeli 72 przedstawiono średnie wartości poziomu pomocy psychologicznej i wsparcia instrumentalnego ze strony rodzeństwa w odniesieniu do sześciu rodzajów wydarzeń krytycznych. Obliczenia przeprowadzono w grupie osób z układem płci w rodzeństwie siostra-siostra (n = 193). Zestawienie uzupełniono wartościami testu Wilcoxona.

Tabela 72. Średnie wartości poziomu pomocy psychologicznej i wsparcia instrumentalnego ze strony rodzeństwa w układzie płci siostra-siostra w odniesieniu do sześciu rodzajów wydarzeń krytycznych wraz z testem istotności statystycznej

Wydarzenia krytyczne	Rodzaj wsparcia				Test statystyczny		
	pomoc psychologiczna		wsparcie instrumentalne				
	M	SD	M	SD	Z	p	r
Dotyczące zdrowia i życia osób najbliższych	0,24	0,55	0,19	0,52	–1,10	0,272	0,08
Dotyczące relacji interpers. w bliskim otoczeniu	0,26	0,62	0,14	0,43	–2,11*	0,035	0,15
Dotyczące warunków ekon. i bytowych	0,24	0,64	0,18	0,55	–1,07	0,285	0,08
Dotyczące nauki	0,04	0,19	0,03	0,16	–0,58	0,564	0,04
Dotyczące problemów z prawem	0,02	0,14	0,01	0,00	–2,00*	0,046	0,14
Dotyczące własnej aktywności	0,09	0,28	0,14	0,38	–1,58	0,114	0,11

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; Z – wartość testu; p – dwustronna istotność statystyczna; r – miara siły efektu; * – $p < 0,05$.

Analizując otrzymane wyniki, odnotowano występowanie istotnych statystycznie różnic w zakresie rodzaju wsparcia otrzymywanego od rodzeństwa w sytuacjach dotyczących relacji interpersonalnych w bliskim otoczeniu i dotyczących problemów z prawem. Zauważono, że siła zależności między zmiennymi była mała. Średnie wartości nasilenia pomocy psychologicznej były wyższe od średnich wartości nasilenia wsparcia instrumentalnego (por. rys. 55).

W tabeli 73 przedstawiono średnie wartości poziomu pomocy psychologicznej i wsparcia instrumentalnego ze strony rodzeństwa w odniesieniu do sześciu rodzajów wydarzeń krytycznych. Obliczenia przeprowadzono w grupie osób z mieszanym układem płci w rodzeństwie (n = 279). Zestawienie uzupełniono wartościami testu Wilcoxona.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

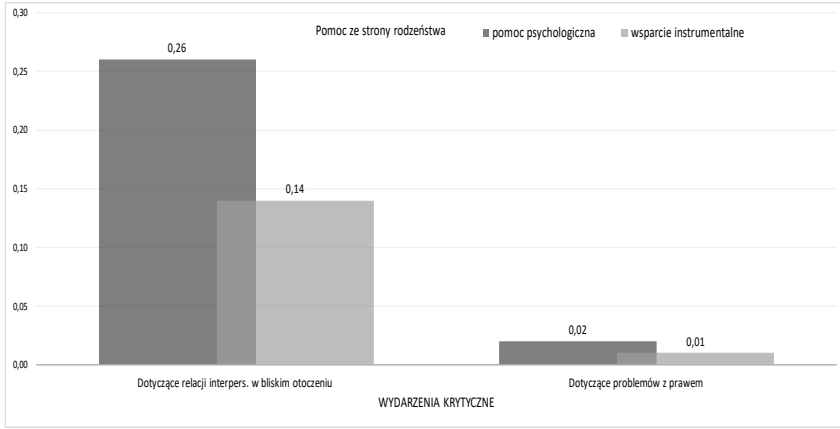

Rysunek 55. Istotne statystycznie różnice w zakresie nasilenia pomocy psychologicznej i wsparcia instrumentalnego ze strony rodzeństwa w układzie płci siostra-siostra w zależności od rodzaju wydarzeń krytycznych

Tabela 73. Średnie wartości poziomu pomocy psychologicznej i wsparcia instrumentalnego ze strony rodzeństwa w mieszanym układzie płci w odniesieniu do sześciu rodzajów wydarzeń krytycznych wraz z testem istotności statystycznej

Wydarzenia krytyczne	Rodzaj wsparcia				Test statystyczny		
	pomoc psychologiczna		wsparcie instrumentalne				
	M	SD	M	SD	Z	p	r
Dotyczące zdrowia i życia osób najbliższych	0,30	0,67	0,18	0,50	–2,57*	0,010	–0,15
Dotyczące relacji interpers. w bliskim otoczeniu	0,23	0,59	0,12	0,33	–2,73**	0,006	–0,16
Dotyczące warunków ekon. i bytowych	0,21	0,64	0,14	0,39	–1,72	0,086	–0,10
Dotyczące nauki	0,03	0,16	0,00	0,06	–2,45*	0,014	–0,15
Dotyczące problemów z prawem	0,02	0,13	0,00	0,00	–2,24*	0,025	–0,13
Dotyczące własnej aktywności	0,14	0,38	0,12	0,35	–0,56	0,577	–0,03

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; Z – wartość testu; p – dwustronna istotność statystyczna; r – miara siły efektu; * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$.

Odnotowano występowanie istotnych statystycznie różnic w zakresie rodzaju wsparcia otrzymywanego od rodzeństwa w sytuacjach dotyczących zdrowia i życia osób najbliższych, dotyczących relacji interpersonalnych w bliskim otoczeniu, dotyczących nauki i dotyczących problemów z prawem. Wartości wskaźnika siły efektu (r) były niskie.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

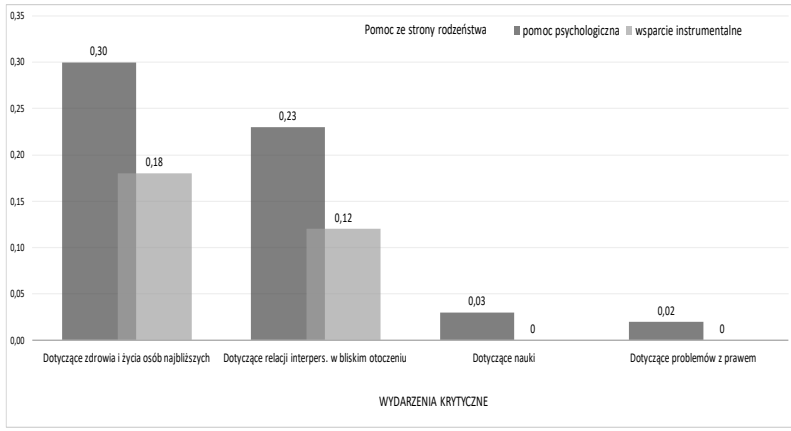

Rysunek 56. Istotne statystycznie różnice w zakresie nasilenia pomocy psychologicznej i wsparcia instrumentalnego ze strony rodzeństwa w mieszanym układzie płci w zależności od rodzaju wydarzeń krytycznych

Zauważono, że średnie wartości nasilenia pomocy psychologicznej były wyższe od średnich wartości nasilenia wsparcia instrumentalnego (por. rys. 56).

6.4.1.2. Wsparcie społeczne a wiek rodzeństwa

Ostatnim z omawianych zagadnień dotyczących kwestii wsparcia społecznego w relacji z dorosłym rodzeństwem doświadczającym krytycznych wydarzeń życiowych było określenieśrednich wartości poziomu pomocy psychologicznej i wsparcia instrumentalnego ze strony rodzeństwa. Analizy przeprowadzono w odniesieniu do sześciu rodzajów wydarzeń krytycznych w zależności od wieku osób badanych. Obliczenia przeprowadzono w całej badanej próbie (n = 641). Zestawienie uzupełniono wartościami testu H Kruskalla-Wallisa (tab. 74).

Tabela 74. Średnie wartości poziomu pomocy psychologicznej i wsparcia instrumentalnego ze strony rodzeństwa w odniesieniu do sześciu rodzajów wydarzeń krytycznych w zależności od wieku osób badanych wraz z testem istotności statystycznej

Wydarzenia krytyczne	Grupa wiekowa						Test statystyczny		
	wczesna dorosłość (n = 218)		średnia dorosłość (n = 198)		późna dorosłość (n = 225)				
	M	SD	M	SD	M	SD	χ^2	df	p
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Pomoc psychologiczna									
Dotyczące zdrowia i życia osób najbliższych	0,28	0,62	0,41	0,75	0,12	0,35	21,94***	2	0,001
Dotyczące relacji interpers. w bliskim otoczeniu	0,35	0,72	0,31	0,71	0,05	0,26	35,92***	2	0,001

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Dotyczące warunków ekon. i bytowych	0,35	0,78	0,27	0,74	0,02	0,15	43,26***	2	0,001
Dotyczące nauki	0,05	0,21	0,05	0,21	0,00	0,07	8,20*	2	0,017
Dotyczące problemów z prawem	0,04	0,19	0,03	0,16	0,00	0,07	5,54	2	0,063
Dotyczące własnej aktywności	0,16	0,43	0,14	0,37	0,07	0,26	5,91	2	0,052
Wsparcie instrumentalne									
Dotyczące zdrowia i życia osób najbliższych	0,10	0,33	0,09	0,31	0,31	0,69	25,34***	2	0,001
Dotyczące relacji interpers. w bliskim otoczeniu	0,14	0,41	0,13	0,41	0,13	0,41	0,19	2	0,910
Dotyczące warunków ekon. i bytowych	0,22	0,59	0,14	0,43	0,08	0,33	12,78**	2	0,002
Dotyczące nauki	0,00	0,00	0,03	0,16	0,01	0,09	6,25*	2	0,044
Dotyczące problemów z prawem	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,07	1,85	2	0,397
Dotyczące własnej aktywności	0,14	0,38	0,15	0,37	0,08	0,29	5,53	2	0,063

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; χ^2 – wartość testu; df – liczba stopni swobody; p – istotność statystyczna; * – p < 0,05; ** – p < 0,01; *** – p < 0,001.

Zanotowano występowanie istotnych statystycznie różnic międzygrupowych w zakresie nasilenia pomocy psychologicznej w sytuacjach dotyczących zdrowia i życia osób najbliższych, w sytuacjach dotyczących relacji interpersonalnych w bliskim otoczeniu, w sytuacjach dotyczących warunków ekonomicznych i bytowych, w sytuacjach dotyczących nauki. Znaczące różnice ujawniły się także w zakresie nasilenia wsparcia instrumentalnego w sytuacjach dotyczących zdrowia i życia osób najbliższych, w sytuacjach dotyczących warunków ekonomicznych i bytowych oraz w sytuacjach dotyczących nauki. Wartości testu porównań parami przedstawiono w tabeli 75.

Tabela 75. Wartości testu istotności statystycznej porównującego osoby badane w zależności od wieku

Wydarzenia krytyczne	Porównywane grupy								
	wczesna dorosłość – średnia dorosłość			wczesna dorosłość – późna dorosłość			średnia dorosłość – późna dorosłość		
	Z	p	r	Z	p	r	Z	p	r
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Pomoc psychologiczna									
Dotyczące zdrowia i życia osób najbliższych	–1,83	0,067	0,09	–2,98**	0,003	0,14	–4,70***	0,001	0,23
Dotyczące relacji interpers. w bliskim otoczeniu	–1,00	0,317	0,05	–6,01***	0,001	0,29	–4,95***	0,001	0,24

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 75. (cd.)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Dotyczące warunków ekon. i bytowych	–1,27	0,206	0,06	–6,64***	0,001	0,32	–5,56***	0,001	0,27
Dotyczące nauki	–0,02	0,984	0,00	–2,80**	0,005	0,13	–2,77**	0,006	0,13
Wsparcie instrumentalne									
Dotyczące zdrowia i życia osób najbliższych	–0,58	0,564	0,03	–3,85***	0,001	0,18	–4,22***	0,001	0,21
Dotyczące warunków ekon. i bytowych	–1,57	0,116	0,08	–3,58***	0,001	0,17	–1,97*	0,048	0,10
Dotyczące nauki	–2,36*	0,018	0,12	–1,39	0,163	0,07	–1,31	0,189	0,06

Objaśnienia: Z – wartość testu U Manna-Whitneya; p – istotność statystyczna; r – miara siły efektu; * – p < 0,05; ** – p < 0,01; ** * – p < 0,001.

Stwierdzono, że średnie wartości nasilenia pomocy psychologicznej w sytuacjach dotyczących zdrowia i życia osób najbliższych, w sytuacjach dotyczących relacji interpersonalnych w bliskim otoczeniu, w sytuacjach dotyczących warunków ekonomicznych i bytowych, a także w sytuacjach dotyczących nauki oraz średnie wartości nasilenia wsparcia instrumentalnego w sytuacjach dotyczących zdrowia i życia osób najbliższych oraz w sytuacjach dotyczących warunków ekonomicznych i bytowych otrzymane w grupie osób znajdujących się w podokresie późnej dorosłości były niższe od średnich wartości otrzymanych w grupie osób znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości i od średnich wartości otrzymanych w grupie osób znajdujących się w podokresie średniej dorosłości. Natomiast średnia wartość nasilenia wsparcia instrumentalnego w sytuacjach dotyczących nauki była wyższa w grupie osób znajdujących się w podokresie średniej dorosłości niż w grupie osób znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości. Zaznacza się, że we wszystkich przypadkach siła zależności między zmiennymi była mała (por. rys. 57).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

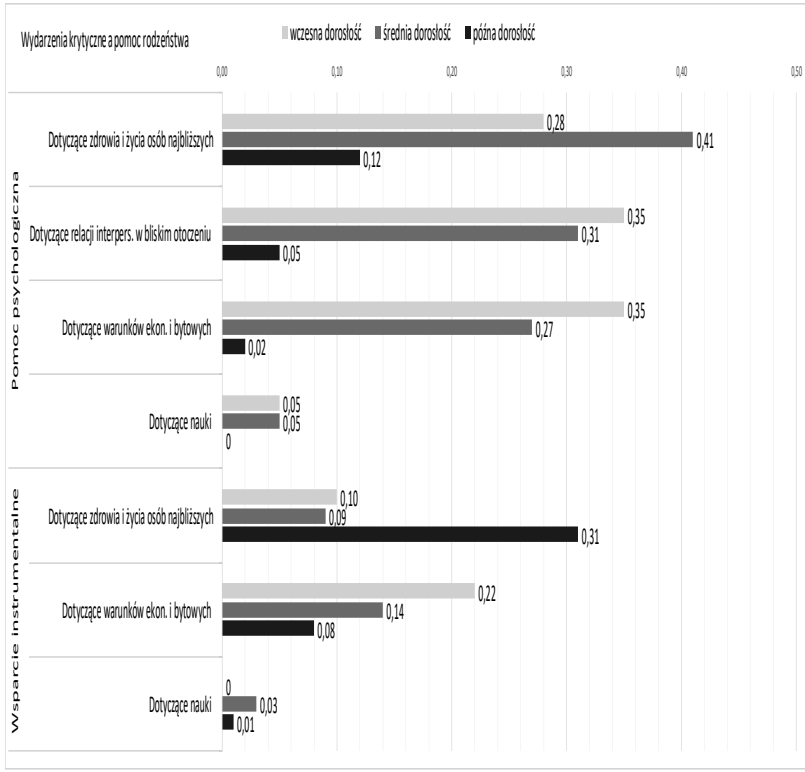

Rysunek 57. Istotne statystycznie różnice w zakresie pomocy psychologicznej i wsparcia instrumentalnego otrzymywanego od rodzeństwa w zależności od wieku osób badanych

W tabeli 76 przedstawiono średnie wartości poziomu pomocy psychologicznej i wsparcia instrumentalnego ze strony rodzeństwa w odniesieniu do sześciu rodzajów wydarzeń krytycznych. Obliczenia przeprowadzono w grupie osób znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości (n = 218). Zestawienie uzupełniono wartościami testu Wilcoxona.

Tabela 76. Średnie wartości poziomu pomocy psychologicznej i wsparcia instrumentalnego ze strony rodzeństwa w grupie osób znajdujących się w podokresie wczesnej dorosłości w odniesieniu do sześciu rodzajów wydarzeń krytycznych wraz z testem istotności statystycznej

Wydarzenia krytyczne	Rodzaj wsparcia				Test statystyczny		
	pomoc psychologiczna		wsparcie instrumentalne				
	M	SD	M	SD	Z	p	r
1	2	3	4	5	6	7	8
Dotyczące zdrowia i życia osób najbliższych	0,28	0,62	0,10	0,33	–3,61***	0,001	0,24

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 76 (cd.)

1	2	3	4	5	6	7	8
Dotyczące relacji interpers. w bliskim otoczeniu	0,35	0,72	0,14	0,41	–3,67***	0,001	0,25
Dotyczące warunków ekon. i bytowych	0,35	0,78	0,22	0,59	–2,13*	0,033	0,14
Dotyczące nauki	0,05	0,21	0,00	0,00	–3,16**	0,002	0,21
Dotyczące problemów z prawem	0,04	0,19	0,00	0,00	–2,83**	0,005	0,19
Dotyczące własnej aktywności	0,16	0,43	0,14	0,38	–0,64	0,526	0,04

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; Z – wartość testu; p – dwustronna istotność statystyczna; r – miara siły efektu; * – p < 0,05; ** – p < 0,01; *** – p < 0,001.

Otrzymano istotne statystycznie różnice w zakresie rodzaju wsparcia otrzymywanego od rodzeństwa w sytuacjach dotyczących zdrowia i życia osób najbliższych, relacji interpersonalnych w bliskim otoczeniu, warunków ekonomicznych i bytowych, dotyczących nauki oraz dotyczących problemów z prawem. We wszystkich przypadkach wartości wskaźnika siły efektu (r) były niskie. Średnie wartości nasilenia pomocy psychologicznej były wyższe od średniej wartości nasilenia wsparcia instrumentalnego (por. rys. 58).

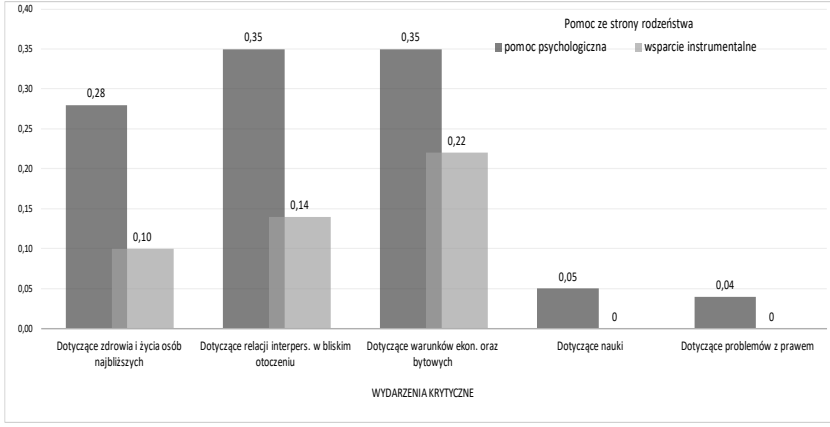

Rysunek 58. Istotne statystycznie różnice pomiędzy nasileniem pomocy psychologicznej i nasileniem wsparcia instrumentalnego w grupie osób znajdujących się we wczesnej dorosłości

W tabeli 77 przedstawiono średnie wartości poziomu pomocy psychologicznej i wsparcia instrumentalnego ze strony rodzeństwa w odniesieniu do sześciu rodzajów wydarzeń krytycznych. Obliczenia przeprowadzono w grupie osób znajdujących się w podokresie średniej dorosłości (n = 198). Zestawienie uzupełniono wartościami testu Wilcoxona.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 77. Średnie wartości poziomu pomocy psychologicznej i wsparcia instrumentalnego ze strony rodzeństwa w grupie osób znajdujących się w podokresie średniej dorosłości w odniesieniu do sześciu rodzajów wydarzeń krytycznych wraz z testem istotności statystycznej

Wydarzenia krytyczne	Rodzaj wsparcia				Test statystyczny		
	pomoc psychologiczna		wsparcie instrumentalne				
	M	SD	M	SD	Z	p	r
Dotyczące zdrowia i życia osób najbliższych	0,41	0,75	0,09	0,31	–5,40***	0,001	0,38
Dotyczące relacji interpers. w bliskim otoczeniu	0,31	0,71	0,13	0,41	–3,02**	0,003	0,21
Dotyczące warunków ekon. i bytowych	0,27	0,74	0,14	0,43	–2,26*	0,024	0,16
Dotyczące nauki	0,05	0,21	0,03	0,16	–1,16	0,248	0,08
Dotyczące problemów z prawem	0,03	0,16	0,00	0,00	–2,24*	0,025	0,16
Dotyczące własnej aktywności	0,14	0,37	0,15	0,37	–0,38	0,701	0,03

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; Z – wartość testu; p – dwustronna istotność statystyczna; r – miara siły efektu; * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$; *** – $p < 0,001$.

Otrzymano istotne statystycznie różnice w zakresie rodzaju wsparcia otrzymywanego od rodzeństwa w sytuacjach dotyczących zdrowia i życia osób najbliższych (wskaźnik siły efektu o średniej wartości), relacji interpersonalnych w bliskim otoczeniu, warunków ekonomicznych i bytowych oraz dotyczących problemów z prawem (wskaźniki siły efektu o małej wartości). Odnotowano, że średnie wartości nasilenia pomocy psychologicznej były wyższe od średniej wartości nasilenia wsparcia instrumentalnego (por. rys. 59).

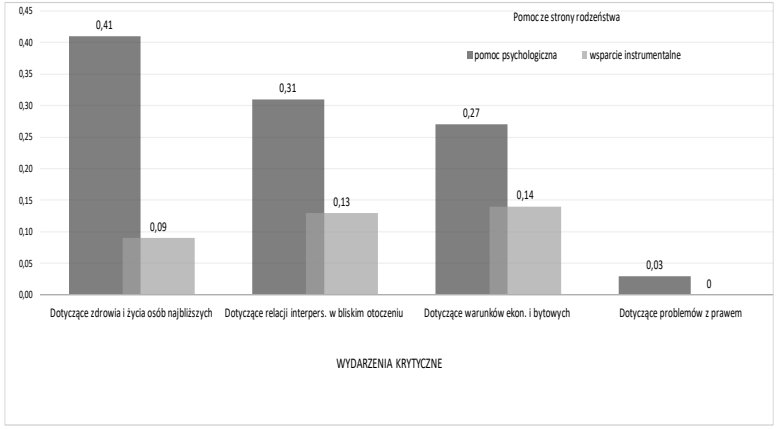

Rysunek 59. Istotne statystycznie różnice pomiędzy nasileniem pomocy psychologicznej i nasileniem wsparcia instrumentalnego w grupie osób znajdujących się w podokresie średniej dorosłości

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

W tabeli 78 przedstawiono średnie wartości poziomu pomocy psychologicznej i wsparcia instrumentalnego ze strony rodzeństwa w odniesieniu do sześciu rodzajów wydarzeń krytycznych. Obliczenia przeprowadzono w grupie osób znajdujących się w podokresie późnej dorosłości (n = 225). Zestawienie uzupełniono wartościami testu Wilcoxona.

Tabela 78. Średnie wartości poziomu pomocy psychologicznej i wsparcia instrumentalnego ze strony rodzeństwa w grupie osób znajdujących się w podokresie późnej dorosłości w odniesieniu do sześciu rodzajów wydarzeń krytycznych wraz z testem istotności statystycznej

Wydarzenia krytyczne	Rodzaj wsparcia				Test statystyczny		
	pomoc psychologiczna		wsparcie instrumentalne				
	M	SD	M	SD	Z	p	r
Dotyczące zdrowia i życia osób najbliższych	0,12	0,35	0,31	0,69	–3,87***	0,001	0,26
Dotyczące relacji interpers. w bliskim otoczeniu	0,05	0,26	0,13	0,41	–2,27*	0,023	0,15
Dotyczące warunków ekon. i bytowych	0,02	0,15	0,08	0,33	–2,22*	0,027	0,15
Dotyczące nauki	0,00	0,07	0,01	0,09	–0,58	0,564	0,04
Dotyczące problemów z prawem	0,00	0,07	0,00	0,07	0,01	0,999	0,00
Dotyczące własnej aktywności	0,07	0,26	0,08	0,29	–0,33	0,739	0,02

Objaśnienia: M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; Z – wartość testu; p – dwustronna istotność statystyczna; r – miara siły efektu; * – $p < 0,05$; *** – $p < 0,001$.

Otrzymano istotne statystycznie różnice w zakresie rodzaju wsparcia otrzymywanego od rodzeństwa w sytuacjach dotyczących zdrowia i życia osób najbliższych, relacji interpersonalnych w bliskim otoczeniu oraz warunków ekonomicznych i bytowych. We wszystkich przypadkach siła zależności między zmiennymi była mała. Średnie wartości nasilenia wsparcia instrumentalnego były wyższe od średniej wartości nasilenia pomocy psychologicznej (por. rys. 60).

Reasumując, otrzymane rezultaty badań wskazują, że generalnie pomoc psychologiczna jest częściej udzielana przez rodzeństwo niż wsparcie instrumentalne z wyjątkiem najstarszej grupy wiekowej, gdzie występuje dokładnie odwrotna sytuacja (rys. 57).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

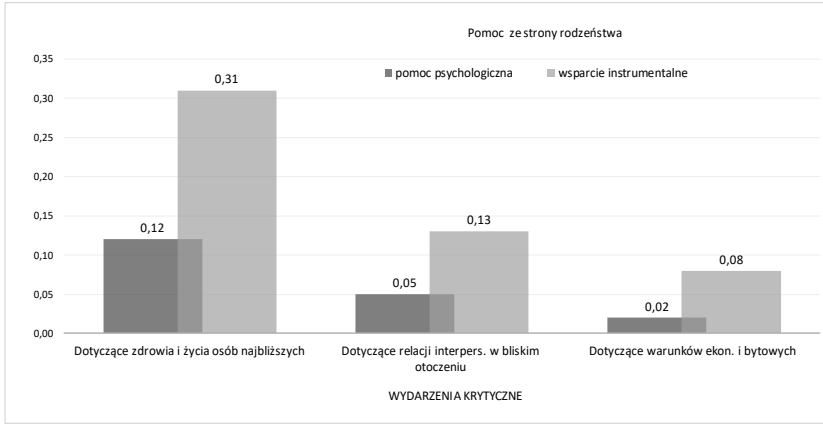

Rysunek 60. Istotne statystycznie różnice pomiędzy nasileniem pomocy psychologicznej i nasileniem wsparcia instrumentalnego w grupie osób znajdujących się w podokresie późnej dorosłości

6.4.2. Związki krytycznych wydarzeń życiowych z wymiarami relacji rodzeństw

Rozpatrując zagadnienie związku krytycznych wydarzeń życiowych z jakością relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw, podkreśla się, że reakcje ludzi pojawiające się w odpowiedzi na tego typu sytuacje cechuje duży stopień zróżnicowania (Reykowski, 1966). Czy i w jaki sposób jednostki korzystają z indywidualnych zasobów w kontekście procesu radzenia sobie, wyjaśniają różnice indywidualne. Kwerenda literatury przedmiotu wskazuje, że relacje dorosłych rodzeństw w obliczu doświadczania krytycznych wydarzeń życiowych mogą stawać się bardziej spójnymi, wspierającymi bądź przeciwnie – sporadycznymi i konfliktowymi. Ustalenia badaczy w tym zakresie są niejednoznaczne (Bedford, 1989; Connidis, 1992; Voorpostel i in., 2012; White, Riedmann, 1992a).

W celu uzyskania odpowiedzi na sformułowane pytanie o związki krytycznych wydarzeń życiowych z pozytywnymi i negatywnymi aspektami relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw przeprowadzono analizę statystyczną, której rezultaty zaprezentowano w tabeli 79. Przedstawione wyniki badań własnych opierają się na współczynnikach korelacji ρ Spearmana pomiędzy nasileniem krytycznych wydarzeń życiowych a wynikami na wymiarach opisujących jakość relacji osób badanych z rodzeństwem. Zastosowano jednostronny test istotności statystycznej.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 79. Współczynniki korelacji ρ Spearmana pomiędzy nasileniem krytycznych wydarzeń życiowych a wynikami na wymiarach relacji osób badanych z rodzeństwem

Zmienne	Krytyczne wydarzenia życiowe
Podobieństwo	–0,019
Bliskość	–0,014
Uczucia	–0,023
Podziw	–0,006
Wsparcie Emocjonalne	0,006
Wsparcie Instrumentalne	0,028
Akceptacja	0,012
Wiedza	–0,020
Ciepło	0,001
Kłótnia	0,102**
Przeciwieństwo	0,126**
Konkurencja	0,028
Dominacja	0,093**
Konflikt	0,106**
Rywalizacja Matczyna	0,146**
Rywalizacja Ojcowska	0,113**
Rywalizacja	0,153**

Objaśnienie: ** – $p < 0,01$.

Rozpatrując otrzymane rezultaty badań (tab. 79), zanotowano występowanie istotnych statystycznie, dodatnich korelacji pomiędzy poziomem krytycznych wydarzeń życiowych a poziomem Kłótni, Przeciwieństwa, Dominacji, ogólnego poziomu Konfliktu, poziomu Rywalizacji Matczynej, Rywalizacji Ojcowskiej i ogólnego poziomu Rywalizacji.

6.4.3. Funkcjonowanie psychospołeczne rodzeństw o określonych profilach relacji w związku z krytycznymi wydarzeniami życiowymi

O wyodrębnieniu pięciu grup rodzeństw (*przyjacielskie*, *okolicznościowe*, *konfliktowe*, *rywalizujące*, *wrogie*) zadecydowały zmienne psychologiczne. Na tej podstawie można zatem oczekiwać dużego zróżnicowania wyników w zakresie związków relacji dorosłych rodzeństw z funkcjonowaniem psychospołecznym oraz poziomem krytycznych wydarzeń życiowych w porównywanych grupach.

W pierwszym etapie analizy uzyskano współczynniki korelacji ρ Spearmana pomiędzy poziomem krytycznych wydarzeń życiowych a wynikami na wymiarach

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

funkcjonowania psychospołecznego (tab. 80). Zastosowano jednostronny test istotności statystycznej.

Tabela 80. Współczynniki korelacji ρ Spearmana pomiędzy poziomem krytycznych wydarzeń życiowych a wynikami na wymiarach funkcjonowania psychospołecznego

Zmienne	Krytyczne wydarzenia życiowe
Samotność Romantyczna	–0,029
Samotność Rodzinna	0,146**
Samotność Społeczna	0,135**
Dobrostan Emocjonalny	–0,071*
Dobrostan Społeczny	–0,130**
Dobrostan Osobowościowy	–0,111**
Dobrostan Psychiczny Ogólny	–0,121**
Symptomy somatyczne	0,058
Niepokój i bezsenność	0,135**
Zaburzenia funkcjonowania społecznego	–0,026
Symptomy depresji	0,206**
Wynik Ogólny GHQ	0,131**
Spostrzegany Stres	0,220**

Objaśnienia: * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$.

Zanotowano występowanie istotnych statystycznie dodatnich korelacji pomiędzy poziomem krytycznych wydarzeń życiowych a nasileniem samotności rodzinnej i społecznej, nasileniem niepokoju i bezsenności, symptomów depresji, ogólnych trudności w funkcjonowaniu psychicznym oraz poziomem spostrzeganego stresu. Poziom krytycznych wydarzeń życiowych wiązał się również ujemnie ze wszystkimi wymiarami dobrostanu psychicznego.

W kolejnym etapie analizy uzyskano współczynniki korelacji ρ Spearmana pomiędzy poziomem krytycznych wydarzeń życiowych a wynikami na wymiarach funkcjonowania psychospołecznego w pięciu grupach rodzeństw wyodrębnionych na podstawie poziomu Ciepła, Konfliktu i Rywalizacji w relacji z rodzeństwem. Zastosowano jednostronny test istotności statystycznej (tab. 81).

Tabela 81. Współczynniki korelacji ρ Spearmana pomiędzy poziomem krytycznych wydarzeń życiowych a wynikami na wymiarach funkcjonowania psychospołecznego w zależności od poziomu Ciepła, Konfliktu i Rywalizacji w relacji z rodzeństwem

Zmienne	Krytyczne wydarzenia życiowe				
	skupienie nr 1	skupienie nr 2	skupienie nr 3	skupienie nr 4	skupienie nr 5
1	2	3	4	5	6
Samotność Romantyczna	0,036	–0,022	–0,298*	–0,001	0,085

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 81 (cd.)

1	2	3	4	5	6
Samotność Rodzinna	0,081	0,133	–0,173	0,204**	0,274**
Samotność Społeczna	0,302**	0,142*	–0,212*	0,198**	0,168*
Dobrostan Emocjonalny	–0,113	–0,210**	0,025	0,002	–0,004
Dobrostan Społeczny	–0,212*	–0,148*	–0,004	–0,083	–0,171*
Dobrostan Osobowościowy	–0,125	–0,289**	0,043	–0,015	–0,102
Dobrostan Psychiczny Ogólny	–0,193	–0,271**	0,042	–0,041	–0,121
Symptomy somatyczne	–0,095	–0,018	–0,166	0,113*	0,202*
Niepokój i bezsenność	–0,011	0,223**	–0,117	0,077	0,281**
Zaburzenia funkcjonowania społ.	–0,051	0,150*	–0,183	–0,176**	0,140
Symptomy depresji	0,151	0,361**	–0,059	0,089	0,325**
Wynik Ogólny GHQ	–0,021	0,199**	–0,132	0,062	0,334**
Spostrzegany Stres	0,322**	0,318**	0,180	0,130*	0,080

Objaśnienia: * – p < 0,05; ** – p < 0,01; skupienie nr 1 – rodzeństwa *rywalizujące*; skupienie nr 2 – rodzeństwa *okolicznościowe*; skupienie nr 3 – rodzeństwa *wrogie*; skupienie nr 4 – rodzeństwa *przyjacielskie*; skupienie nr 5 – rodzeństwa *konfliktowe*.

W tabeli 82 przedstawiono wartości transformacji Fishera, za pomocą której oceniano istotność statystyczną różnic pomiędzy porównywanymi grupami w zakresie otrzymanych współczynników korelacji.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 82. Wartości transformacji Fishera dla porównywanych grup w zakresie współczynników korelacji

Zmienne	Porównywane skupienia																			
	skupienie 1–2		skupienie 1–3		skupienie 1–4		skupienie 1–5		skupienie 2–3		skupienie 2–4		skupienie 2–5		skupienie 3–4		skupienie 3–5		skupienie 4–5	
	Z	p	Z	p	Z	p	Z	p	Z	p	Z	p	Z	p	Z	p	Z	p	Z	p
Samotność Romantyczna	0,40	0,369	1,96	0,058	0,27	0,385	–0,32	0,380	1,89	0,066	–0,20	0,391	–0,84	0,281	**–2,17**	**0,038**	**–2,46**	**0,019**	–0,74	0,304
Samotność Rodzinna	–0,36	0,374	1,46	0,137	–0,92	0,262	–1,28	0,175	**2,05**	**0,049**	–0,70	0,312	–1,15	0,206	**–2,70**	**0,010**	**–2,86**	**0,007**	–0,63	0,326
Samotność Społeczna	1,15	0,206	**3,01**	**0,004**	0,81	0,287	0,91	0,263	**2,38**	**0,024**	–0,55	0,342	–0,21	0,390	**–2,94**	**0,005**	**–2,41**	**0,022**	0,27	0,385
Dobrostan Emocjonalny	0,68	0,317	–0,79	0,292	–0,84	0,280	–0,70	0,312	–1,58	0,114	**–2,06**	**0,048**	–1,63	0,105	0,16	0,394	0,18	0,392	0,05	0,398
Dobrostan Społeczny	–0,45	0,360	–1,21	0,192	–0,96	0,251	–0,27	0,384	–0,96	0,251	–0,63	0,327	0,18	0,392	0,56	0,341	1,06	0,228	0,76	0,298
Dobrostan Psychologiczny	1,17	0,201	–0,96	0,251	–0,81	0,288	–0,15	0,395	**–2,26**	**0,031**	**–2,71**	**0,010**	–1,52	0,125	0,41	0,367	0,91	0,264	0,75	0,302
Dobrostan Psych. Ogólny	0,56	0,341	–1,36	0,159	–1,13	0,212	–0,47	0,357	**–2,12**	**0,042**	**–2,27**	**0,030**	–1,22	0,189	0,59	0,336	1,02	0,236	0,69	0,315
Symptomy somatyczne	–0,53	0,347	0,41	0,366	–1,52	0,125	–1,92	0,063	0,99	0,244	–1,26	0,181	–1,74	0,088	–1,99	0,055	**–2,33**	**0,026**	–0,78	0,294
Niepokój i bezsenność	–1,62	0,107	0,61	0,331	–0,64	0,324	–1,92	0,063	**2,29**	**0,029**	1,43	0,143	–0,48	0,355	–1,38	0,154	**–2,54**	**0,016**	–1,81	0,078
Zaburzenia funkc. społ.	–1,38	0,154	0,77	0,297	0,92	0,260	–1,23	0,187	**2,23**	**0,033**	**3,15**	**0,003**	0,08	0,398	–0,05	0,398	**–2,04**	**0,050**	**–2,72**	**0,010**
Symptomy depresji	–1,54	0,122	1,21	0,192	0,46	0,359	–1,19	0,197	**2,90**	**0,006**	**2,77**	**0,009**	0,32	0,379	–1,05	0,230	**–2,48**	**0,018**	**–2,12**	**0,042**
Wynik Ogólny GHQ	–1,52	0,126	0,64	0,325	–0,61	0,332	**–2,36**	**0,025**	**2,22**	**0,034**	1,34	0,163	–1,14	0,209	–1,38	0,154	**–3,01**	**0,004**	**–2,44**	**0,021**
Spostrzegany Stres	0,03	0,399	0,87	0,274	1,48	0,133	1,63	0,106	0,98	0,247	1,90	0,065	1,95	0,060	0,36	0,374	0,64	0,326	0,43	0,363

Objaśnienia: Z – wartość transformacji Fishera; p – istotność statystyczna; skupienie nr 1 – rodzeństwa *rywalizujące*; skupienie nr 2 – rodzeństwa *okolicznościowe*; skupienie nr 3 – rodzeństwa *wrogie*; skupienie nr 4 – rodzeństwa *przyjacielskie*; skupienie nr 5 – rodzeństwa *konfliktowe*.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 160129634643863 6

Analizując rezultaty badań przedstawione w tabeli 82, stwierdzono występowanie istotnych statystycznie różnic w zakresie korelacji pomiędzy poziomem krytycznych wydarzeń życiowych a samotnością romantyczną pomiędzy osobami z grupy rodzeństw *wrogich* a osobami z grup rodzeństw *przyjacielskich* i *konfliktowych*.

Otrzymano również istotne statystycznie różnice w zakresie zależności pomiędzy poziomem krytycznych wydarzeń życiowych a samotnością rodzinną pomiędzy osobami z grupy rodzeństw *wrogich* a osobami z grupy rodzeństw *okolicznościowych* oraz osobami z grup rodzeństw *przyjacielskich* i *konfliktowych*.

Istotne statystycznie zróżnicowanie wystąpiło w zakresie związków pomiędzy poziomem krytycznych wydarzeń życiowych a samotnością społeczną pomiędzy osobami z grupy rodzeństw *wrogich* a osobami z grup rodzeństw *rywalizujących*, *okolicznościowych*, *przyjacielskich* i *konfliktowych*.

Współzależności pomiędzy poziomem krytycznych wydarzeń życiowych a dobrostanem emocjonalnym różniły osoby z grup rodzeństw *okolicznościowych* i *przyjacielskich*.

Związki pomiędzy poziomem krytycznych wydarzeń życiowych a dobrostanem osobowościowym i ogólnym dobrostanem różniły się pomiędzy osobami z grupy rodzeństw *okolicznościowych* a osobami z grupy rodzeństw *wrogich* i osobami z grupy rodzeństw *przyjacielskich*.

Korelacje pomiędzy poziomem krytycznych wydarzeń życiowych a nasileniem symptomów somatycznych różniły się pomiędzy osobami z grup rodzeństw *wrogich* i *konfliktowych*.

Zależności pomiędzy poziomem krytycznych wydarzeń życiowych a nasileniem niepokoju i bezsenności różniły się pomiędzy osobami z grupy rodzeństw *wrogich* a osobami z grup rodzeństw *okolicznościowych* i *konfliktowych*.

Związki pomiędzy poziomem krytycznych wydarzeń życiowych a nasileniem zaburzeń funkcjonowania społecznego i symptomów depresji różniły się pomiędzy osobami z grupy rodzeństw *okolicznościowych* a osobami z grupy rodzeństw *wrogich* i osobami z grupy rodzeństw *przyjacielskich* oraz pomiędzy osobami z grupy rodzeństw *konfliktowych* a osobami z grup rodzeństw *wrogich* i *przyjacielskich*.

Korelacje pomiędzy poziomem krytycznych wydarzeń życiowych a ogólnym poziomem trudności w funkcjonowaniu psychicznym różniły się pomiędzy osobami z grupy rodzeństw *konfliktowych* a osobami z grupy rodzeństw *rywalizujących*, osobami z grupy rodzeństw *wrogich* i osobami z grupy rodzeństw *przyjacielskich* oraz pomiędzy osobami z grupy rodzeństw *okolicznościowych* a osobami z grupy rodzeństw *wrogich*.

6.4.4. Wnioski

Rezultaty badań uzyskane na podstawie dotychczas przeprowadzonych analiz pozwoliły na sformułowanie następujących konkluzji:

- Dokonując porównania w zakresie rodzaju udzielanego przez dorosłe rodzeństwo wsparcia, nie zauważono istotnych statystycznie różnic w grupach rodzeństw wyróżnionych w oparciu o kryterium układu płci.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

- Stwierdzono, że pomoc psychologiczna jest częściej udzielana niż wsparcie instrumentalne przez rodzeństwa znajdujące się w podokresach wczesnej i średniej dorosłości. Badani znajdujący się w podokresie późnej dorosłości istotnie częściej deklarowali udzielanie wsparcia instrumentalnego rodzeństwu niż osoby z młodszych grup.
- Wyniki przedstawione w tabelach 81 i 82 pozwalają ustalić, że w całej badanej próbie poziom krytycznych wydarzeń życiowych korelował dodatnio z poziomem spostrzeganego stresu oraz ujemnie z poziomem dobrostanu społecznego.
- Poziom krytycznych wydarzeń życiowych był ujemnie związany z samotnością romantyczną tylko w grupie osób tworzących rodzeństwa *wrogie*.
- Nie otrzymano wyników pozwalających na jednoznaczną interpretację charakteru zależności pomiędzy poziomem krytycznych wydarzeń życiowych a samotnością rodzinną.
- Związek pomiędzy poziomem krytycznych wydarzeń życiowych a samotnością społeczną miał ujemny charakter wyłącznie w grupie osób tworzących rodzeństwa *wrogie*. W pozostałych skupieniach był dodatni.
- Ujemna zależność pomiędzy poziomem krytycznych wydarzeń życiowych a poziomem dobrostanu emocjonalnego, dobrostanu osobowościowego i ogólnym poziomem dobrostanu nie dotyczyła osób tworzących rodzeństwa *przyjacielskie*.
- Nie otrzymano wyników pozwalających na jednoznaczną interpretację charakteru zależności pomiędzy poziomem krytycznych wydarzeń życiowych a symptomami somatycznymi oraz niepokojem i bezsennością.
- Wyłącznie w grupie osób tworzących rodzeństwa *przyjacielskie* poziom krytycznych wydarzeń życiowych korelował ujemnie z zaburzeniami funkcjonowania społecznego.
- Dodatnią zależność pomiędzy poziomem krytycznych wydarzeń życiowych a nasileniem depresji i ogólnym poziomem trudności w funkcjonowaniu psychicznym stwierdzono w grupie rodzeństw *okolicznościowych* i *konfliktowych*.

6.5. Relacje interpersonalne rodzeństw w okresie dorosłości – model zależności między analizowanymi zmiennymi

Podstawę do skonstruowania wyjściowego modelu zależności między zmiennymi stanowiły założenia teoretyczne[4]. Ogólny schemat wstępnego modelu zależności między zmiennymi analizowanymi za pomocą analizy ścieżek przedstawiono na rysunku 61.

4 Dbając o czytelność modelu zmienne *dobrostan psychiczny* oraz *stan zdrowia psychicznego* przedstawiono w postaci wskaźników ogólnych. Zmienna *samotność* nie posiada wskaźnika ogólnego, dlatego też zaprezentowano ją w ujęciu wielowymiarowym.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

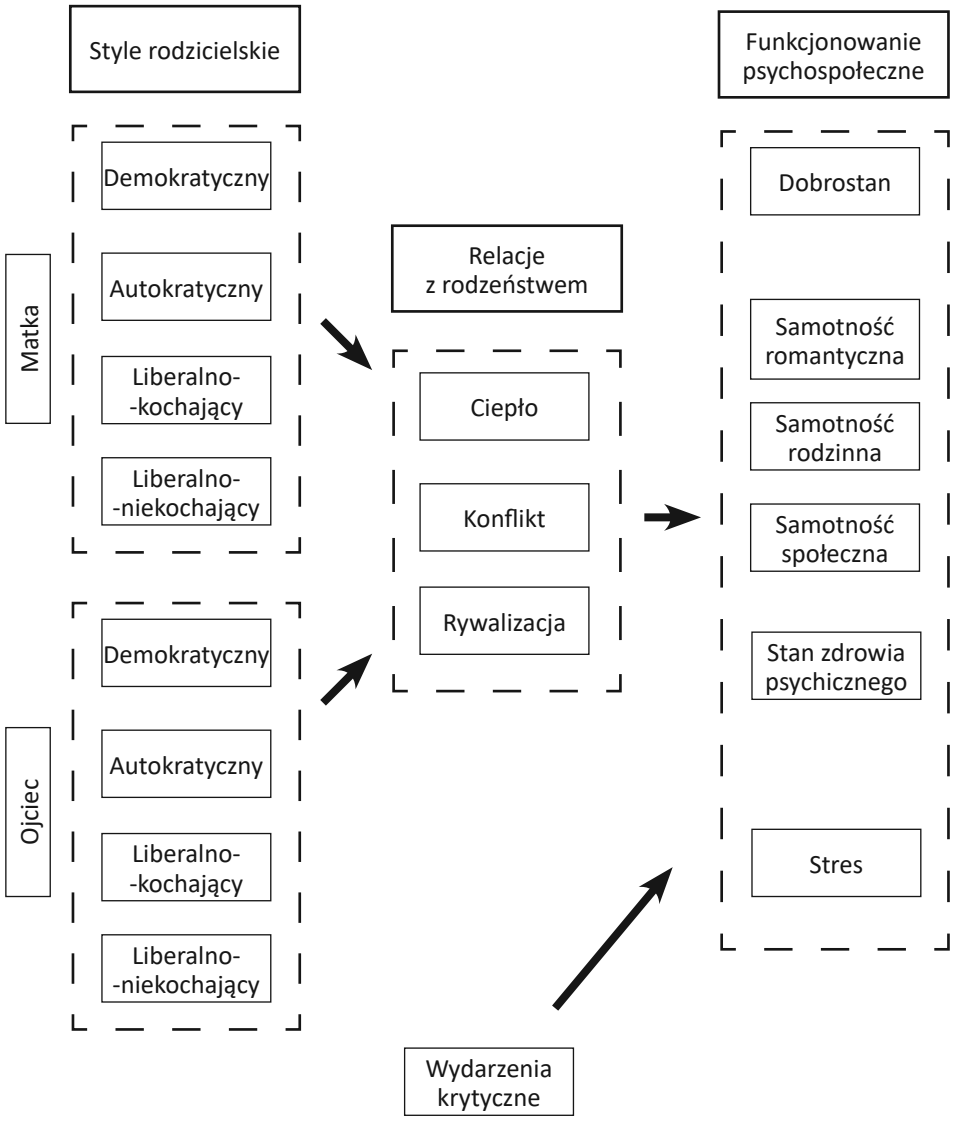

Rysunek 61. Wstępny schemat zależności pomiędzy analizowanymi zmiennymi

Istotną zaletą modelowania strukturalnego jest możliwość ustalenia korelacji między wszystkimi zmiennymi, a nie tylko zależności między zmiennymi predykcyjnymi a zmienną zależną. Model ma odwzorowywać złożone relacje między zmiennymi, a o jego wiarygodności świadczy wielość miar dopasowania. Zaznacza się, że budowanie modelu jest procesem o charakterze probabilistycznym i wiąże się z konfrontowaniem uzyskanych wyników liczbowych z teorią. Ponadto

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

zaproponowany model nie jest jedynym z możliwych. W zakresie tych samych zmiennych mogą występować modele alternatywne (Bedyńska, Książek, 2012).

Modelowanie strukturalne jest wykorzystywane w analizach zmiennych ciągłych, z tego względu przedstawiony model strukturalny obejmuje tylko zmienne ilościowe. W analizie uwzględniono wszystkie zależności pomiędzy zmiennymi obserwowalnymi (egzogenicznymi), tj. stylami wychowawczymi rodziców a wymiarami relacji z rodzeństwem, oraz wszystkie zależności pomiędzy wymiarami relacji interpersonalnych z rodzeństwem a wskaźnikami funkcjonowania psychospołecznego. W analizowanym modelu wymiary relacji z rodzeństwem pełniły rolę mediatora zależności pomiędzy stylami wychowawczymi rodziców a funkcjonowaniem psychospołecznym. Predyktorem funkcjonowania psychospołecznego był również poziom krytycznych wydarzeń życiowych.

Zmienne endogeniczne w modelu mogą być wyjaśniane jeszcze przez inne czynniki nierozpatrywane w badaniu. Z tego powodu każdej zmiennej przypisano zmienne nieobserwowalne i oznaczono symbolem e. Poszczególne składniki losowe dotyczą następujących podmodeli:

e1 – składnik losowy z podmodelu objaśniającego czynnik Ciepło,
e2 – składnik losowy z podmodelu objaśniającego czynnik Konflikt,
e3 – składnik losowy z podmodelu objaśniającego czynnik Rywalizacja,
e4 – składnik losowy z podmodelu objaśniającego czynnik dobrostan psychiczny,
e5 – składnik losowy z podmodelu objaśniającego czynnik samotność romantyczna,
e6 – składnik losowy z podmodelu objaśniającego czynnik samotność rodzinna,
e7 – składnik losowy z podmodelu objaśniającego czynnik samotność społeczna,
e8 – składnik losowy z podmodelu objaśniającego czynnik zdrowie psychiczne,
e9 – składnik losowy z podmodelu objaśniającego czynnik spostrzegany stres.

Ze względu na występowanie istotnych statystycznie odchyleń analizowanych zmiennych od rozkładu normalnego zastosowano metodę największego prawdopodobieństwa z bootstrappingiem. Modyfikacje w modelu zostały oparte na wartościach indeksów modyfikacji przy wartości progowej równej 4. Ostateczny obraz zależności pomiędzy zmiennymi przedstawiono na rysunku 62.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

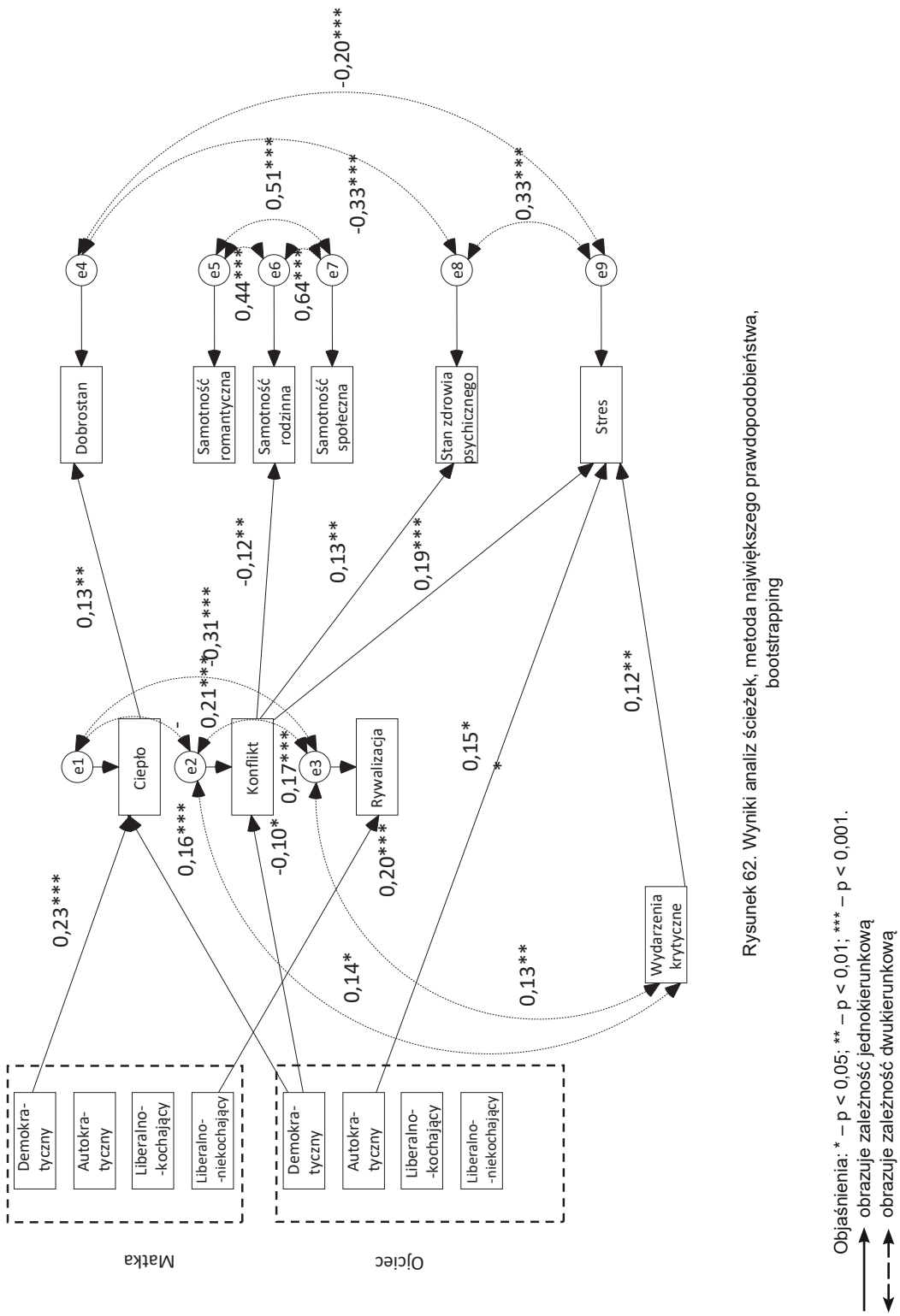

Rysunek 62. Wyniki analiz ścieżek, metoda największego prawdopodobieństwa, bootstrapping

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

W celu zachowania przejrzystości rysunku nie przedstawiono na nim kowariancji między zmiennymi – zamieszczono tylko istotne zależności.

Wartość testu χ^2 otrzymana dla ostatecznego modelu była istotna statystycznie, $\chi^2(115) = 235{,}67$, $p < 0{,}001$, co jednak ma miejsce często nawet przy modelach dobrze dopasowanych do danych, jeżeli próba jest duża (Byrne, 2010).

Otrzymane wartości indeksów dopasowania wskazywały na dobry poziom adekwatności modelu do danych. Wartość miary CMIN/df wynosiła 2,05 i mieściła się w uznawanych za krytyczne wartościach 2 czy 5 (Bedyńska, Książek, 2012). Wartość błędu aproksymacji wskazującego na rozbieżność między teoretyczną macierzą wariancji – kowariancji wynikającą z modelu a obserwowaną macierzą wariancji – kowariancji RMSEA wynosi 0,05. Uzyskane dla testowanego modelu wartości wskaźnika RMSEA (ang. *Rot Mean Square Error of Approximation*) świadczą o dobrym dopasowaniu modelu do danych, gdyż RMSEA[5] jest mniejsze niż 0,07, wskazywane jako wartość krytyczna (Byrne, 2010; Newsom, 2012). Wartości indeksów dopasowania modelu są wysokie CFI = 0,96, NFI = 0,92, GFI = 0,94. Indeks AGFI będący odpowiednikiem skorygowanego R-kwadrat wynosił 0,91.

Modelowanie strukturalne umożliwia ustalenie zależności bezpośrednich (efekt bezpośredni) i pośrednich (efekt pośredni) między zmiennymi, a także kowariancje. Rozpatrywanie obu kategorii wpływów pozwala na oszacowanie efektu łącznego, w pełni opisującego kierunek i siłę wpływu zmiennych (Bedyńska, Książek, 2012). W tabelach 83–85 przedstawiono wszystkie parametry odnoszące się do wymienionych typów efektów. Szczegółowo omówiono zależności kluczowe z punktu widzenia podjętej problematyki badań.

Tabela 83. Parametry ścieżkowe modelu zależności między stylami wychowawczymi, relacjami z rodzeństwem i wymiarami funkcjonowania psychospołecznego – efekty bezpośrednie

Zmienne	Współczynniki		
	niestandaryzowane	standaryzowane	p
Styl Demokratyczny Matki - > Ciepło	0,03	0,23	0,006
Styl Liberalno-niekochający Matki - > Rywalizacja	0,03	0,20	0,006
Styl Demokratyczny Ojca - > Ciepło	0,02	0,16	0,012
Styl Demokratyczny Ojca - > Konflikt	–0,01	–0,10	0,046
Styl Autokratyczny Ojca - > stres	0,15	0,15	0,018
Wydarzenia krytyczne - > stres	0,01	0,12	0,041
Ciepło - > dobrostan psychiczny	2,17	0,13	0,021
Konflikt - > samotność rodzinna	–1,63	–0,12	0,005
Konflikt - > stan zdrowia psychicznego	2,05	0,13	0,033
Konflikt - > stres	1,92	0,19	0,006

5 Wskaźnik RMSEA stanowi miarę niedopasowania modelu do danych, a jego wartość powinna być jak najbliższa zera. Jednak zgodnie z kryteriami przyjmowanymi przez badaczy za dopuszczalne uważa się wartości 0,06, a nawet 0,08 (Byrne, 2010).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tabela 84. Parametry ścieżkowe modelu zależności między stylami wychowawczymi, relacjami z rodzeństwem i wymiarami funkcjonowania psychospołecznego – efekty pośrednie

Zmienne	Współczynniki		
	niestandaryzowane	standaryzowane	p
Styl Demokratyczny Ojca - > stan zdrowia psych.	–0,02	–0,01	0,038
Styl Demokratyczny Ojca - > stres	–0,02	–0,02	0,022
Styl Demokratyczny Ojca - > dobrostan psychiczny	0,04	0,02	0,009
Styl Demokratyczny Ojca - > samotność rodzinna	0,01	0,01	0,018
Styl Demokratyczny Matki - > dobrostan psychiczny	0,07	0,03	0,009

Tabela 85. Parametry ścieżkowe modelu zależności między stylami wychowawczymi, relacjami z rodzeństwem i wymiarami funkcjonowania psychospołecznego – efekty łączne

Zmienne	Współczynniki		
	niestandaryzowane	standaryzowane	p
Styl Demokratyczny Matki - > Ciepło	0,03	0,23	0,006
Styl Liberalno-niekochający Matki - > Rywalizacja	0,03	0,20	0,006
Styl Demokratyczny Ojca - > Ciepło	0,02	0,16	0,012
Styl Demokratyczny Ojca - > Konflikt	–0,01	–0,09	0,046
Styl Autokratyczny Ojca - > stres	0,15	0,15	0,018
Wydarzenia krytyczne - > stres	0,01	0,12	0,041
Ciepło - > dobrostan psychiczny	2,17	0,13	0,021
Konflikt - > samotność rodzinna	–1,63	–0,12	0,005
Konflikt - > stan zdrowia psychicznego	2,05	0,13	0,033
Konflikt - > stres	1,92	0,19	0,006
Styl Demokratyczny Ojca - > stan zdrowia psych.	–0,02	–0,01	0,038
Styl Demokratyczny Ojca - > stres	–0,02	–0,02	0,022
Styl Demokratyczny Ojca - > dobrostan psychiczny	0,04	0,02	0,038
Styl Demokratyczny Ojca - > samotność rodzinna	0,01	0,01	0,018
Styl Demokratyczny Matki - > dobrostan psychiczny	0,07	0,03	0,006

Analizując zależności otrzymane w modelu (rys. 62), zauważono występowanie dodatnich korelacji pomiędzy poziomem Ciepła w relacji z rodzeństwem a nasileniem stylu Demokratycznego ze strony matki i ojca. Wyższy poziom Ciepła w relacji z rodzeństwem prowadził z kolei do większego dobrostanu psychicznego osób badanych.

Niższe nasilenie stylu Demokratycznego ze strony ojca prowadziło do wyższego poziomu Konfliktu w relacji z rodzeństwem. Wyższy poziom Konfliktu wiązał się z kolei z niższym poziomem samotności rodzinnej osób badanych,

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

z większym nasileniem trudności w funkcjonowaniu psychicznym osób badanych oraz z wyższym poziomem spostrzeganego stresu.

Nasilenie stylu Liberalno-niekochającego ze strony matki przekładało się dodatnio na poziom Rywalizacji w relacji z dorosłym rodzeństwem. Nasilenie stylu Autokratycznego ze strony ojca wiązało się dodatnio z poziomem stresu osób badanych.

Wyższy poziom wydarzeń krytycznych w życiu osób badanych współwystępował z wyższym nasileniem Rywalizacji i Konfliktu w relacjach dorosłych rodzeństw i wiązał się z wyższym nasileniem poczucia stresu.

Otrzymano również istotne statystycznie korelacje pomiędzy poczuciem stresu i nasileniem trudności w życiu psychicznym osób badanych. Poziom dobrostanu psychicznego korelował ujemnie z nasileniem trudności w funkcjonowaniu psychicznym osób badanych i z poziomem stresu. Analizowane trzy wymiary samotności osób badanych korelowały ze sobą dodatnio. Zaznacza się, że wszystkie otrzymane współczynniki korelacji mieściły się w przedziale wyników niskich lub przeciętnych (0,1–0,5) (King, Minium, 2009).

Nie otrzymano istotnych statystycznie różnic w zakresie uzyskanych współczynników regresji pomiędzy kobietami i mężczyznami ($\chi^2(10) = 12{,}87$, $p > 0{,}05$) ani pomiędzy porównywanymi grupami wiekowymi ($\chi^2(10) = 11{,}58$, $p > 0{,}05$).

6.5.1. Wnioski

Zaproponowany model zależności między zmiennymi pozwala uznać go za użyteczne odwzorowanie badanego obszaru rzeczywistości w populacji. Przeprowadzona analiza ścieżek pozwoliła na sformułowanie wielu wniosków. Najważniejsze z punktu widzenia wyznaczonego celu badań przedstawiono poniżej:

- Ujmowane retrospektywnie style rodzicielskie odgrywały istotną rolę w kształtowaniu jakości relacji dorosłych rodzeństw. Stwierdzono, że Demokratyczny styl wychowania obojga rodziców przyczyniał się do występowania między rodzeństwami relacji opartych na Cieple, a dodatkowo w przypadku osoby ojca styl ten ujemnie korelował z relacją konfliktową w rodzeństwie. Styl Liberalno-niekochający matki łączył się z występowaniem poczucia niesprawiedliwego traktowania rodzeństwa. Natomiast styl Autokratyczny ojca współwystępował z wysokim poziomem stresu badanych.
- Ciepłe relacje dorosłych rodzeństw łączyły się z osiąganiem wysokiego poziomu dobrostanu psychicznego.
- Relacje konfliktowe rodzeństw opisywało najwięcej zależności. Konflikt w relacji z dorosłym rodzeństwem łączył się z obniżonym stanem zdrowia psychicznego, wyższym poziomem spostrzeganego stresu oraz, co ciekawe, ze słabym odczuwaniem samotności rodzinnej. Możliwe, że w przypadku relacji konfliktowej między dorosłym rodzeństwem w sytuację zaangażowani są także inni członkowie rodziny, np. rodzice, małżonkowie.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Tworzą oni koalicje z innymi osobami, które popierają stanowisko jednego z rodzeństwa. Inne wyjaśnienie otrzymanych wyników opiera się na założeniu, iż konflikt wymaga kontaktu obu zaangażowanych stron. Ponadto, dokonując jego charakterystyki, należy uwzględnić przebieg, dynamikę i strategie służące opanowywaniu go.

- Relacje dorosłych rodzeństw oparte na Rywalizacji nie łączyły się w statystycznie istotny sposób z wymiarami funkcjonowania psychospołecznego badanych.
- Wysoki poziom wydarzeń krytycznych korelował dodatnio, choć słabo z relacjami Konfliktowymi i Rywalizacyjnymi, a także z poziomem stresu.
- Czynniki płci oraz wieku nie posiadały właściwości różnicujących, dlatego też nie opracowywano osobnych modeli dla kobiet i mężczyzn oraz uwzględniających podokresy dorosłości.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

7. Dyskusja wyników

Przedstawione w pracy rezultaty badań własnych opisują problematykę dotyczącą psychologicznych aspektów wielowymiarowo ujmowanych relacji interpersonalnych rodzeństw w okresie dorosłości z uwzględnieniem funkcjonowania psychospołecznego oraz krytycznych wydarzeń życiowych. Tym samym przyczyniają się do jej lepszego poznania oraz wyjaśnienia. Na gruncie polskim zauważalny jest istotny niedobór wiedzy z tego zakresu.

Z uwagi na złożoność prezentowanych w pracy zagadnień ujęto je w cztery modele badawcze. Pierwszy z nich dotyczył przedstawienia psychologicznych aspektów relacji z rodzeństwem w okresie dorosłości, wskazania ich predyktorów, moderatorów zależności pomiędzy predyktorami a aspektami relacji z rodzeństwem oraz rozpoznania następstw tychże relacji dla psychospołecznego funkcjonowania człowieka. W drugim modelu założono występowanie zróżnicowanych wzorców relacji interpersonalnych wśród grup rodzeństw o różnym natężeniu czynników Ciepła, Konfliktu i Rywalizacji, traktowanych jako wskaźniki jakości funkcjonowania psychospołecznego. Trzeci model obrazował zależność między krytycznymi wydarzeniami życiowymi a charakterem relacji z rodzeństwem. Natomiast model czwarty dotyczył oszacowania moderacyjnej roli relacji z rodzeństwem w okresie dorosłości w związku pomiędzy krytycznymi wydarzeniami życiowymi a wybranymi wymiarami funkcjonowania psychospołecznego. Zaznacza się, że przedstawione analizy wyników badań prowadzą do zróżnicowanych wniosków, w zależności od rozpatrywanych zmiennych w całej grupie czy w podgrupach wyodrębnionych w oparciu o wybrane kryteria.

W pierwszej kolejności zinterpretowano i omówiono wyniki badań dotyczące określenia psychologicznych wymiarów relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw z uwzględnieniem ich predyktorów.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

7.1. Psychologiczne aspekty relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw

Badacze zajmujący się problematyką relacji z rodzeństwem w okresie dzieciństwa i adolescencji wskazują, że oprócz cech pozytywnych jak Ciepło relacje rodzeństwa opisują także Konflikt i Rywalizacja (Berry i in., 2000; Dunn, 1983; Furman, Buhrmester, 1985; Herrera, Dunn, 1997; Raffaelli, 1997; Stocker, McHale, 1992). Dotychczas nie stwierdzono jednak, czy i w jakim stopniu Konflikt i Rywalizacja charakteryzują również relacje dorosłych rodzeństw. Zaprezentowane w pracy rezultaty badań umożliwiają udzielenie satysfakcjonującej odpowiedzi na problem zawarty w pierwszym pytaniu badawczym. Wskazują, iż w okresie dorosłości relacje z rodzeństwem także są opisywane przez trzy czynniki, tj. Ciepło, Konflikt i Rywalizację. Zaznacza się, że zaobserwowano między nimi istotne statystycznie różnice konfirmujące założenie, że czynnik Ciepło jest najistotniejszym w grupie badanych rodzeństw. Istotnie niższe wartości średnie uzyskano w zakresie czynnika Konflikt, natomiast najniższe wartości średnie badani otrzymali w zakresie czynnika Rywalizacja. Tym samym potwierdzono zasadność hipotezy nr 1.

Charakteryzując relacje oparte na Cieple, stwierdzono, że w okresie dorosłości badani w stosunku do rodzeństwa najczęściej wyrażali poszanowanie jego osobowości, stylu życia, pomysłów (podskala Akceptacja), ujawniali pozytywne uczucia względem niego (podskala Uczucia), udzielali pomocy, rad w sytuacjach trudnych dla rodzeństwa (podskala Wsparcie Emocjonalne), posiadali wiedzę o nim, o jego relacjach z innymi osobami, o pomysłach (podskala Wiedza). W mniejszym stopniu odczuwali dumę z powodu posiadania brata lub siostry (podskala Podziw) oraz deklarowali zaangażowanie w relacje z rodzeństwem (podskala Bliskość). Najniższe wyniki średnie badani otrzymali w spostrzeganiu zgodności z rodzeństwem w zakresie cech osobowości, poglądów, stylu życia (podskala Podobieństwo) oraz w udzielaniu mu pomocy w trudnych sytuacjach polegającej np. na świadczeniach materialnych czy udzielaniu praktycznych wskazówek (podskala Wsparcie Instrumentalne).

W zakresie wymiarów czynnika Konflikt badani w okresie dorosłości uzyskali najwyższe wyniki średnie w zakresie komunikowania się z rodzeństwem opartego na niezgodności i krytyce (podskala Kłótnia). Relacje ujawniające spostrzeganie rodzeństwa jako irytującego, podejmującego działania na złość bratu lub siostrze (podskala Przeciwieństwo) oraz przejawiającego współzawodnictwo i zazdrość (podskala Konkurencja) występowały rzadziej niż zachowania związane z niezgodną komunikacją (podskala Kłótnia), a jednocześnie częściej niż zachowania związane z narzucaniem rodzeństwu swej woli (podskala Dominacja).

Analizując wymiary czynnika Rywalizacja, stwierdzono, że cechował on badanych w stosunkowo najmniejszym stopniu. Co ciekawe, osoby uczestniczące w badaniu częściej spostrzegały niesprawiedliwe traktowanie przez matkę (podskala Rywalizacja Matczyna) niż przez ojca (podskala Rywalizacja Ojcowska). Podkreśla się jednak, że siła zależności między zmiennymi była mała.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Interpretując wyniki uzyskane w zakresie wymiaru Rywalizacja Matczyna, można odnieść się do ustaleń badaczy koncentrujących się zarówno na wcześniejszych okresach życia niż dorosłość (Lanthier i in., 1997), jak i na okresie dorosłości (Suitor, Pillemer, 2007). Dostarczają one zgodnych wniosków wskazujących, że postawy rodzicielskie matek mają bardziej znaczący wpływ na funkcjonowanie dzieci niż postawy ojców. Wyjaśniane jest to większą siłą więzi oraz bardziej różnorodnymi oddziaływaniami wychowawczymi matek niż ojców (Denham i in., 2000; Rothbaum, Weisz, 1994; Ryś, 2011, Szlendak, 2009). Co ciekawe, badania ujmujące perspektywę dzieci także ujawniają większą siłę ich więzi z matkami niż ojcami (Suitor, Sechrist, Gilligan, Pillemer, 2011). Badania przeprowadzone przez Lucynę Bakierę (2013) wskazują, że podstawowa różnica między matkami a ojcami dotyczy zaangażowania behawioralnego w proces wychowania dzieci. Autorka dowodzi, że pomimo występowania znaczących zmian w obszarze społecznej koncepcji ojca, zmierzających w kierunku większej aktywizacji mężczyzn to matki w większym stopniu zajmują się dziećmi i częściej są ich towarzyszkami. By wyjaśnić silniejsze nastawienie dziewcząt i kobiet niż mężczyzn na dbałość o relacje międzyludzkie przejawianą w całym cyklu życia, można przywołać klasyczne argumenty opracowane przez Chodorow (1978) i Gilligan (1982) dotyczące przebiegu socjalizacji dziewcząt (por. Suitor i in., 2011). Podkreśla się, że wczesne procesy socjalizacji kobiet odgrywają znaczącą rolę w inwestowaniu przez nie w więzi z dziećmi. Stwierdzono, że większe zaangażowanie matek niż ojców w kontakty z dziećmi skutkuje bliskimi relacjami ujawnianymi nie tylko w okresie dzieciństwa, ale także w dorosłości. W badaniach wykazano, że matki są bardziej pozytywnie nastawione, wspierające i czułe wobec swych dorosłych dzieci niż ojcowie. Co więcej, bardziej niż ojcowie są zaangażowane w relacje z dorosłymi córkami i synami, przez co częściej uczestniczą w interakcjach społecznych z nimi, a także z ich rodzinami, np. podejmują się opieki nad wnukami. Zaznacza się, że silniejsze więzi między matkami i dziećmi mogą powodować, że matki będą miały większy wpływ na jakość relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw niż ojcowie (Suitor i in., 2011). Stwierdzono również, iż w okresie dorosłości matki częściej niż ojcowie facylitują i podtrzymują relacje interpersonalne rodzeństw, np. poprzez organizowanie uroczystości rodzinnych czy dzielenie się informacjami o rodzeństwie (Johnson, Catalano, 1981). Ponadto podejmują najwięcej czynności, których celem jest zachowanie więzi pokrewieństwa w całym systemie rodzinnym (Khodyakov, Car, 2009).

Poszukując innego wyjaśnienia spostrzeganego przez badanych zróżnicowania we wskaźnikach rywalizacji rodzicielskiej, odwołano się do wyników badań obejmujących zagadnienie stylów rodzicielskich. Okazało się, że 30,7% (n = 197) badanych osób spostrzegało style wychowania ojców jako Autorytarny i Liberalno-kochający. Style te cechują się chłodem emocjonalnym, niechęcią w stosunku do dziecka, a niekiedy nawet jego odrzuceniem. Dla porównania we wcześniejszych badaniach z lat 2001–2002 (n = 250; średnia wieku 23 lata) uzyskano wyniki wskazujące na dominację ojcowskiego stylu wychowawczego określanego jako Liberalno-niekochający. Ponad 90% badanych osób wskazało na występowanie u ojców tego stylu w wysokim natężeniu, podczas gdy styl Autokratyczny

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

występujący u ojców w wysokim natężeniu ujawniło niecałe 10% badanych. Wysokie natężenie stylu Liberalno-kochającego deklarowało 5,1% badanych, zaś Demokratycznego – 29% badanych (Walęcka-Matyja, 2013a). W innych badaniach, w których uczestniczyły osoby w okresie adolescencji, wskazano, że w ocenie młodzieży ojcowie rzadziej okazują wsparcie niż matki i dziadkowie (Kozerska i in., 2015), choć w początkowym okresie adolescencji najważniejsze źródło wsparcia społecznego stanowią obydwoje rodzice (Mahon i in., 2004). Przedstawione wyniki stanowiły podstawę sformułowania wniosku, że w percepcji młodych ludzi znacząca grupa ojców funkcjonowała według modeli typowych dla rodzin tradycyjnych. Mężczyźni w stosunkowo małym stopniu byli zaangażowani (z wyboru lub konieczności) w relacje z dziećmi i rzadko partycypowali w ich codziennych sytuacjach. Podkreśla się jednak, że współcześnie rola ojca podlega znacznym modyfikacjom, a znaczna obecność stylu Demokratycznego w zachowaniu ojców wskazuje na zmiany dokonujące się w zakresie realizowania roli ojca. Zmiany te można zaobserwować w percepcji stylów wychowania współczesnych ojców. W badaniach własnych przeprowadzonych w latach 2014–2016 najliczniejszą grupę (n = 233) tworzyły osoby wychowywane w oparciu o przeciętne nasilenie wszystkich stylów rodzicielskich, z przewagą stylów Demokratycznego i Liberalno-kochającego ze strony matki i ojca. Istotę obu stylów stanowi okazywanie dziecku ciepłego i życzliwego ustosunkowania rodzicielskiego. Nadal jednak realizację zadań ojcowskich utrudnia wielość, a czasami wręcz przeciwność współczesnych wzorców, co nakładając się na zdystansowane wzorce zachowań na linii ojciec – dziecko, rzutuje na aktualne ustosunkowania interpersonalne obu stron interakcji.

Konkludując, uzyskane wyniki badań wskazują, że badani w okresie dorosłości najczęściej są zaangażowani w relacje z rodzeństwem oparte na czynniku Ciepła, co jest spójne z założeniami teoretycznymi przedstawianymi przez innych familiologów (Connidis, Cammpbell, 1995; Furman, Burhmeister, 1985). Podczas gdy uwaga badaczy często jest skoncentrowana na analizowaniu zjawisk Konfliktu i Rywalizacji między rodzeństwem, większość ludzi deklaruje zadowolenie z relacji z rodzeństwem (Floyd, Parks, 1995). W świetle badań własnych stwierdzono, że z mniejszą częstością występują między dorosłymi rodzeństwami relacje konfliktowe, a w najmniejszym stopniu – przejawianie zachowań rywalizujących. Uzyskane wyniki badań są zgodne z dotychczasowymi, nielicznymi rezultatami badań z tego zakresu (Bedford, 1989; Salvatore, 2006).

Analizując znaczenie uwzględnionych w badaniu zmiennych społeczno-demograficznych dla jakości relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw, stwierdzono, że wszystkie z nich różnicowały ją. Zaznacza się jednak, że najwięcej istotnych statystycznie różnic zaobserwowano, rozpatrując psychologiczne aspekty relacji dorosłych rodzeństw w zależności od wieku i płci badanych. Potwierdzono, iż zmienne te stanowią czynniki o dużej sile wpływu na relacje dorosłych rodzeństw.

Odnosząc się do zróżnicowania jakości relacji z rodzeństwem w trzech wyróżnionych podokresach dorosłości, tj. wczesnej, średniej oraz późnej, zauważono występowanie licznych, istotnych statystycznie różnic w zakresie poziomu

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

następujących wymiarów: Podziwu, Wsparcia Emocjonalnego, Wsparcia Instrumentalnego, Wiedzy, ogólnego poziomu Ciepła, wymiarów Konfliktu oraz poziomu Rywalizacji Matczynej i Rywalizacji Ojcowskiej. Tym samym potwierdzono zasadność hipotezy nr 2.

Jak się okazało poziom czynnika Ciepło osiągnął najwyższe wartości średnie w podokresie wczesnej dorosłości w porównaniu do wyników uzyskanych przez osoby znajdujące się w podokresach średniej oraz późnej dorosłości, które nie różniły się w tym zakresie. Analizując zróżnicowanie jakości relacji z rodzeństwem w zależności od wieku, zanotowano, że osoby z najmłodszej grupy uzyskały najwyższe wyniki średnie w porównaniu do dwóch pozostałych grup badanych w zakresie odczuwania dumy i uznania z powodu posiadania rodzeństwa, oferowania rodzeństwu znajdującemu się w trudnej sytuacji wsparcia instrumentalnego oraz posiadania wiedzy o rodzeństwie, o jego relacjach z innymi osobami oraz pomysłach. Ponadto młodzi dorośli częściej w porównaniu do osób w podokresie późnej dorosłości przejawiali względem rodzeństwa zachowania świadczące o udzielaniu wsparcia emocjonalnego. Niemniej jednak wśród rodzeństw w podokresie wczesnej dorosłości ujawnił się istotnie wyższy poziom nieporozumień w porównaniu do wyników uzyskanych w grupach rodzeństw znajdujących się w podokresach średniej i późnej dorosłości. Było to szczególnie widoczne w zakresie komunikowania się z rodzeństwem opartym na niezgodności, krytyce, spostrzegania brata lub siostry jako irytujących oraz współzawodniczących.

Z przedstawionych wyników badań odnoszących się do zróżnicowania psychologicznych aspektów relacji z rodzeństwem w trzech podokresach dorosłości można wnioskować, że relacje młodych dorosłych z rodzeństwem cechowały się największą intensywnością i ambiwalencją w porównaniu do grup osób z podokresów średniej i późnej dorosłości. Paradoksalna natura relacji dorosłych rodzeństw polegająca na przejawianiu przez nie uczuć sympatii i antagonizmów została zaakcentowana także w innych badaniach (por. Mikkelson, 2014). Niektórzy badacze wyrażają opinię, że konflikt między rodzeństwem w okresie wczesnej dorosłości może być bardzo wyrazisty, a nawet stanowić główną cechę tych stosunków interpersonalnych (Gold, 1989; Raffaelli, 1997). Interpretując uzyskane wyniki, uważa się, że ujawnianie w relacji z rodzeństwem większej bliskości wiąże się zarówno z przejawianiem wyższego poziomu zaangażowania emocjonalnego, jak i obejmuje zwiększone ryzyko pojawienia się konfliktu. Nie wyklucza to jednak możliwości współdziałania młodych rodzeństw.

Warto zaznaczyć, że uzyskane rezultaty badań odnoszące się do występowania najwyższych wskaźników Ciepła w relacji z rodzeństwem w podokresie wczesnej dorosłości są zaskakujące i nie potwierdzają hipotezy nr 2.1. Zakładano bowiem, że najwyższy poziom Ciepła w relacji z rodzeństwem ujawni się w najstarszej z badanych grup (Furman, Buhrmeister, 1985). Opisując relacje z rodzeństwem oparte na Cieple, wskazuje się na wysoki poziom przejawianej akceptacji oraz bliskości w stosunku do rodzeństwa, które w dużym stopniu spostrzega podobieństwo do siebie. Relacje oparte na Cieple cechują uczucia podziwu wobec rodzeństwa, posiadanie wiedzy o nim oraz udzielanie mu wsparcia, zarówno w wymiarze emocjonalnym, jak i instrumentalnym. Szczególnie w podokresie

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

późnej dorosłości relacje tego typu są bardzo pożądanymi, chociażby z tego względu, że udokumentowano ich pozytywny wpływ na radzenie sobie z lękiem, w tym także z lękiem przed śmiercią (Baka i in., 2012).

Wyjaśniając uzyskane wyniki odnoszące się do wysokiego poziomu Ciepła występującego w najmłodszej grupie badanych, sformułowano wniosek, że wyższy poziom bliskości emocjonalnej przejawianej między rodzeństwem we wcześniejszych okresach życia przyczynia się do częstszych kontaktów, poczucia wspólnoty oraz większych zobowiązań wobec braci i sióstr w ciągu całego życia (Folwell i in., 1997; Lee i in., 1990). Zatem możliwe, że rodzeństwa z najmłodszej grupy częściej współdziałają ze sobą, przez co mają więcej wspólnego ze sobą niż rodzeństwa znajdujące się w późniejszych okresach życia. Prawdopodobnie jest to związane ze zbliżonym umiejscowieniem w perspektywie temporalnej kolejnych etapów życia braci i sióstr, np. zakładanie rodziny, podejmowanie pracy (Elder, Caspi, 1988). Sprzyja to kształtowaniu silnych więzi wokół wspólnych doświadczeń. Badania wykazały, że choć w podokresie wczesnej dorosłości występuje więcej krytycznych wydarzeń życiowych niż w średniej czy późnej dorosłości, to mają one odmienny charakter. Podczas wkraczania w dorosłość obserwuje się bowiem znacznie więcej wydarzeń stresogennych wartościowanych pozytywnie niż w pozostałych dwóch etapach rozwoju (Lowenthal i in., 1975). Młodzi dorośli zdecydowanie rzadziej niż badani ze starszych grup wiekowych konfrontują się z wyjątkowo trudnymi, szczególnie dla diady rodzeństwa, wydarzeniami życiowymi, jak np. śmierć rodziców, sytuacja podziału majątku czy likwidacji domu rodzinnego. Prawdopodobnie może mieć to znaczenie dla utrzymywania przez nich bardziej przyjacielskich relacji z rodzeństwem niż w przypadku osób znajdujących się w podokresach średniej i późnej dorosłości. Funkcjonowanie społeczne rodzeństw w sytuacjach wymuszających konieczność współpracy z bratem czy siostrą podczas doświadczania silnych emocji może obniżać jakość ich relacji interpersonalnych.

W grupach rodzeństw znajdujących się w podokresach średniej i późnej dorosłości czynnik Ciepło osiągnął niższe wskaźniki niż w grupie osób najmłodszych. Możliwe, że wiąże się to z przejawianiem przez nie słabszego poziomu zaangażowania w relacje z rodzeństwem, a w następstwie osłabienia siły więzi z nim. Sformułowany wniosek uzasadniają wyniki badań innych autorów wskazujące, że z wiekiem poziom zaangażowania w relacje z rodzeństwem może ulec obniżeniu (Gold, 1990) oraz że starsze rodzeństwa przejawiają mniej pozytywne ustosunkowania względem siebie niż młodsze (Riggio, 2006). Inne wyjaśnienie otrzymanych rezultatów może odnosić się do negatywnej percepcji związku interpersonalnego z bratem czy siostrą. Jeśli jest on oceniany jako niesatysfakcjonujący czy sprawiający przykrość, nie będzie ujmowany w kategoriach pozytywnych.

Interesujące poznawczo wyniki uzyskano w zakresie czynnika Rywalizacja. Choć w najmniejszym stopniu charakteryzował on badane rodzeństwa, ujawniły się tu różnice związane z osobą rodzica, która w zależności od wieku badanych była postrzegana jako faworyzująca jednego z członków podsystemu rodzeństwa. Najwyższe wyniki średnie w zakresie niesprawiedliwego traktowania przez matkę wśród porównywanych grup uzyskały osoby znajdujące się w podokresie średniej

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

dorosłości. Natomiast w zakresie Rywalizacji Ojcowskiej rodzeństwa z grup najmłodszej i znajdującej się w podokresie średniej dorosłości uzyskały wyższe wyniki niż rodzeństwa z najstarszej grupy.

Dokonując interpretacji uzyskanych rezultatów, zauważa się, że w dorosłym życiu członkowie podsystemu rodzeństwa nadal przejawiają wrażliwość na niesprawiedliwe rozdzielanie przez rodziców zasobów miłości, uwagi i dóbr materialnych, co najczęściej prowadzi do konfliktu oraz nasila rywalizację między nimi. Potwierdzenie powyższego mogą stanowić wyniki analiz obejmujących materiał empiryczny zebrany od 1020 dorosłych w wieku od 40 do 54 roku życia. Stwierdzono, że indywidualnie rozpatrywane doświadczenia w relacji z rodzeństwem były najlepsze w sytuacji, gdy rodzice traktowali dzieci jednakowo. Najmniej pozytywne oceny związku z rodzeństwem deklarowali dorośli, którzy obserwowali w rodzinie zjawisko faworyzacji rodzicielskiej (Boll i in., 2003). Sytuacja ta wiązała się z odczuwaniem dyskomfortu przez oboje członków podsystemu rodzeństwa. Rodzeństwo, do którego rodzice odnosili się lepiej, często czuło się z tego powodu winne lub ujawniało poczucie wyższości wobec nieuprzywilejowanego brata czy siostry. Z kolei dziecko nierówno traktowane przez rodziców doświadczało uczuć złości, niechęci i zazdrości wobec preferowanego przez rodziców rodzeństwa (Brody, 1998).

Zakłada się, że ujawnianie w okresie dorosłości zachowań rywalizujących, wrogich w stosunku do rodzeństwa stanowi prawdopodobnie rezultat faworyzowania rodzicielskiego jednej osoby z rodzeństwa we wcześniejszych okresach życia. Choć dotychczasowa wiedza psychologiczna z tego zakresu jest niewystarczająca, to sądzi się, że odmienne traktowanie członków rodzeństw stanowi na tyle bolesne i trudne doświadczenie, że może ono przetrwać wiele lat, rzutując na aktualne stosunki interpersonalne dorosłych rodzeństw. Wyniki te uzupełniają ustalenia innych autorów (por. Killoren i in., 2015).

W badaniach własnych potwierdzono, że zróżnicowanie w zakresie jakości relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw jest silnie związane z czynnikiem *płci*. Tym samym uzasadniono słuszność hipotezy nr 3. Odnotowano, że większa bliskość i zaangażowanie w relacje z rodzeństwem występowały w grupie najmłodszych kobiet w porównaniu do grupy najmłodszych mężczyzn. Potwierdzono w ten sposób zasadność hipotez nr 3.1 oraz 3.2. Uzyskane wyniki są kongruentne z rezultatami otrzymanymi przez Heidi R. Riggio (2000). Autorka, badając 711 młodych dorosłych o średniej wieku 23,5 roku, wykazała, że kobiety ujawniały więcej pozytywnych emocji w stosunku do rodzeństwa oraz częściej przejawiały bardziej przychylne zachowania w relacji z nim niż mężczyźni. Uczestnicy badań przeprowadzonych przez Riggio (2000) deklarowali także więcej dodatnich uczuć i interakcji o tym charakterze z siostrami niż z braćmi. W literaturze przedmiotu można odnaleźć także wyniki będące w opozycji do uzyskanych rezultatów badań własnych. Sherman i in. (2006) stwierdziły, że młode kobiety w porównaniu do mężczyzn przejawiają wyższy poziom konfliktowości w relacji z rodzeństwem.

Zestawienie średnich wyników grup badanych kobiet i mężczyzn znajdujących się w podokresie średniej dorosłości nie wykazało istotnego statystycznie

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

zróżnicowania w zakresie psychologicznych aspektów relacji z rodzeństwem. W świetle otrzymanych rezultatów hipotezy nr 3.3 i 3.4 nie zostały uzasadnione.

Natomiast najwięcej znaczących statystycznie różnic w zakresie wymiarów relacji z rodzeństwem ujawniło się między kobietami i mężczyznami w podokresie późnej dorosłości. Najstarsze kobiety przejawiały większe zaangażowanie w relacje z rodzeństwem niż najstarsi mężczyźni. Kierowały one ku niemu więcej pozytywnych uczuć, silniej odczuwały dumę z powodu posiadania rodzeństwa, częściej udzielały mu wsparcia o charakterze emocjonalnym i uzyskiwały wyższe wyniki średnie w zakresie ogólnego poziomu Ciepła. Otrzymane rezultaty badań potwierdzają założenia hipotez nr 3.5 i 3.6 oraz korespondują z większością doniesień empirycznych z tego zakresu. Jedną z autorek wyrażającą pogląd, że płeć istotnie determinuje jakość relacji z rodzeństwem jest Dunn. Uznaje ona kobiety za bardziej uspołecznione od mężczyzn oraz bardziej ekspresyjne emocjonalnie, co decyduje o przejawianiu przez nie wyższego poziomu bliskości w relacjach z rodzeństwem (Dunn, 2002). Interpretując uzyskane wyniki badań własnych, podkreśla się, że w sieciach społecznych mężczyźni i kobiety zajmują różne pozycje oraz pełnią odmienne role. Kobiety częściej troszczą się o inne osoby, są bardziej skłonne słuchać o ich problemach, a w sytuacji, gdy posiadają rodziny starają się je bardziej konsolidować niż mężczyźni. Badacze zastanawiali się, czy przejawiany przez kobiety wzorzec zachowań społecznych odnosi się do wszystkich etapów życia, odmiennie charakteryzowanych przez nasycenie rolami rodzinnymi i zawodowymi? W rezultacie podjętych badań ustalono, że kobiety w każdym okresie życia odgrywają kluczową rolę jako przyjaciółki, córki, siostry, matki i babcie. Co więcej, podobne zobowiązania życiowe nie zmniejszają różnic międzypłciowych w tym zakresie, a podkreślają je jeszcze bardziej (Bracke i in., 2008). Wyjaśnienie niezmienności i trwałości kobiecego wzorca zachowań społecznych można odnaleźć w wynikach badań, w których wykazano, że rodzice prezentują bardziej opiekuńcze postawy w stosunku córek niż synów. Przejawia się to w większym ograniczaniu ich aktywności poza domem i częstszym monitorowaniem jej przez rodziców niż w przypadku synów (Azmitia i in., 2009). Podkreślanie wartości życia domowego i zobowiązań rodzinnych w większym stopniu oddziałuje na ujawnianie przez kobiety zachowań opartych na familiźmie, a także prawdopodobnie jest silnie związane z wymiarami pozytywnych relacji dorosłych rodzeństw. Problematyka ta wymaga jednak podjęcia dalszych badań.

Traktując bardziej wnikliwie zagadnienie zobowiązań rodzinnych, warto dodać, że w badaniach stwierdzono występowanie różnic między siostrami i braćmi w zakresie ujawniania zachowań związanych z familizmem (np. siostry spędzają więcej czasu z dorosłym rodzeństwem niż bracia), a nie ujawniono zróżnicowania w sferze wartości typowych dla familizmu. Kobiety mogą bowiem wyrażać wartości familizmu poprzez okazywanie bliskości i spędzanie czasu z członkami rodziny. Natomiast mężczyźni eksponują przejawianie wartości familizmu na różne sposoby. Jedną z możliwości stanowią męskie osiągnięcia spoza środowiska domowego, określające pozycję mężczyzny w rodzinie, ale też jednocześnie pozycję społeczno-ekonomiczną rodziny wśród innych rodzin, np. osiągnięcia

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

zawodowe mężczyzny powodują, że rodzina odczuwa dumę z sukcesów swego członka, a także korzysta ze zdobytych przez niego dóbr (Updegraff i in., 2005).

Interpretując istotnie wyższe wyniki średnie uzyskane w grupie najstarszych kobiet w zakresie Bliskości, Uczuć, Podziwu, Wsparcia Emocjonalnego oraz ogólnego poziomu Ciepła w porównaniu do wyników otrzymanych przez badanych mężczyzn, zwraca się uwagę na różnice w długości trwania życia obu płci. Kobiety średnio żyją dłużej niż mężczyźni, szczególnie na terenie województwa łódzkiego[1]. Możliwe, że wraz z utratą sił witalnych poszukują więzi z rodzeństwem i dbają o nie, by stanowiły one zasób w radzeniu sobie z krytycznymi wydarzeniami życiowymi. W dużej mierze odnosi się to do sytuacji, gdy pomoc dzieci czy małżonka jest niedostępna (Crispell, 1996). W podokresie późnej dorosłości kobiety mogą być szczególnie wrażliwe na zaspokajanie potrzeb starzejącego się rodzeństwa, licząc na odwzajemnienie się w przyszłej, trudnej sytuacji (Homans, 1975). W *teorii proaktywnego radzenia sobie* (Schwarzer, Knoll, 2003), która nawiązuje do psychologii pozytywnej, tego typu zachowania określane są mianem *proaktywnego stylu radzenia sobie*. Odnosi się on do przyszłości i polega on na gromadzeniu zasobów ułatwiających poradzenie sobie z trudną sytuacją. Kształtowanie bliskich, wspierających relacji z rodzeństwem w dorosłości stanowi egzemplifikację tego rodzaju radzenia sobie.

Zróżnicowanie w obszarze wymiarów relacji interpersonalnych z dorosłym rodzeństwem wynikało także z *układu płci w rodzeństwie*. Stwierdzenie to stanowi o słuszności hipotezy nr 4. Okazało się, że w podokresie wczesnej dorosłości różnice dotyczyły czynników Ciepła i Rywalizacji. W układzie płci siostra-siostra poziom zaangażowania w relacje z rodzeństwem, pozytywnych uczuć, poczucia dumy z powodu posiadania rodzeństwa, udzielania rodzeństwu wsparcia emocjonalnego, posiadanie wiedzy o relacjach rodzeństwa z innymi osobami, o jego pomysłach oraz ogólny poziom Ciepła był istotnie wyższy niż w układach płci brat-brat i w mieszanym układzie płci. Ponadto poziom spostrzegania zgodności rodzeństwa w zakresie osobowości, poglądów czy stylu życia był wyższy w układzie płci siostra-siostra niż w mieszanym układzie płci. Tym samym potwierdzono zasadność hipotez nr 4.1 i 4.2.

Analizując rezultaty badań odnoszące się do wymiarów czynnika Rywalizacja, zauważono, że w grupach rodzeństw o mieszanym układzie płci spostrzeganie niesprawiedliwości w traktowaniu rodzeństwa przez ojca występowało częściej niż w grupach rodzeństw jednopłciowych. Uzyskany wynik wskazuje, że relacje braci i sióstr cechuje przekonanie o nierównym traktowaniu przez ojca oraz poczucie, że jedno z rodzeństwa zajmuje uprzywilejowaną pozycję w rodzinie. Prawdopodobnie wynika to nie tylko z zazdrości o ojcowską miłość, uwagę czy z konfliktu interesów, ale także z różnic płciowych. Determinują one odmienne zainteresowania, wzorce do naśladowania i obiekty do identyfikacji z własną

1 Z nowego zestawienia Głównego Urzędu Statystycznego, który opublikował tablice tzw. przeciętnego trwania życia w poszczególnych województwach (dane za 2014 r.) wynika, że kobiety w województwie łódzkim żyją średnio 80,7 lat, natomiast średni wiek mężczyźni jest krótszy o 9 lat i wynosi 71,7 lat (http://lodz.stat.gov.pl/dane-o-wojewodztwie/wojewodztwo-887/ludnosc-dane-wojewodzkie-2015/).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

płcią. Możliwe, że tylko niektóre z nich są cenne w systemie wartości ojca, który ocenia zachowania swych dzieci oraz bardziej lub mniej jawnie okazuje swoje preferencje. Faworyzuje on w ten sposób jednego z członków rodzeństwa. Podkreśla się, że w układach siostrzano-braterskich dominują zwykle ambiwalentne uczucia, z jednej strony – nienawiść, gniew, złość, a z drugiej – miłość, opieka, współczucie i wsparcie. Relacje na linii brat – siostra zawierają ogromny ładunek emocjonalny. Panuje przekonanie, że w rodzeństwach o mieszanym układzie płci najbardziej harmonijne relacje obserwuje się w konfiguracji starszy brat – młodsza siostra. Rodzeństwo wpisuje się bowiem w tradycyjny podział ról – chłopiec może wykazać się męskością, bronić siostry, wykonywać cięższe obowiązki w domu, a młodsza siostra może pomagać w domu mamie i korzystać z pomocy brata. Układ starsza siostra – młodszy brat jest już mniej stabilny. Częściej dochodzi tu do konfliktów, szczególnie widocznych w okresie dojrzewania chłopca, który może zacząć górować siłą fizyczną nad własną siostrą i chcieć przejąć pozycję dominującą w relacjach z nią (Wojciechowska, 2002). Problematyka ta wymaga jednak dalszych badań.

Wśród osób znajdujących się w podokresie średniej dorosłości nie wystąpiło zróżnicowanie w zakresie relacji z rodzeństwem wynikające z układu płci w rodzeństwie. Hipotezy nr 4.3 i 4.4 nie zostały potwierdzone. Natomiast inaczej było w przypadku osób z najstarszej grupy. Zaobserwowano bowiem występowanie istotnych różnic w zakresie jakości relacji z dorosłym rodzeństwem w zależności od układu płci w rodzeństwie. Okazało się, że w układzie siostra – siostra rodzeństwa przejawiały wyższy poziom zaangażowania w relacje, więcej pozytywnych uczuć, częściej udzielały sobie wsparcia emocjonalnego oraz uzyskały wyższe wyniki w ogólnym poziomie Ciepła w porównaniu do grup rodzeństw charakteryzowanych przez dwa pozostałe układy płci. Otrzymane wyniki konfirmują zasadność hipotez nr 4.5 i 4.6.

Podkreśla się, że literatura przedmiotu zawiera niejednorodny obraz badań, odnoszący się do znaczenia układu płci w rodzeństwie w procesie kształtowania relacji interpersonalnych braci i sióstr. Otrzymane rezultaty badań własnych, dotyczące podokresów wczesnej i późnej dorosłości są kongruentne z wynikami badaczy, którzy uzasadnili, że relacje w diadzie siostra-siostra cechuje najwyższy poziom bliskości (Cicirelli, 1991; Connidis, Campbell, 1995; Dunn i in., 1999; Harwas-Napierała, 2010a; Lanthier i in., 1997; Riggio, 2000; Spitze, Trent, 2006; Voorpostel, Van der Lippe, 2007; Walęcka-Matyja, 2016c). Poszukując wyjaśnienia uzyskanych rezultatów, zauważa się, że kobiety z racji częstszego funkcjonowania w centrum życia rodziny przejawiają tendencję do większego angażowania się w więzi z rodzeństwem niż mężczyźni (Voorpostel i in., 2007). Interesującą perspektywę naukową stanowią wyniki badań psychologów społecznych. Tłumaczą one występowanie bardziej bliskich i zaangażowanych relacji w diadach dorosłych sióstr niż braci, wskazując, że kobiety, charakteryzując się wyższym poziomem cechy określanej jako *wspólnotowość*, częściej niż mężczyźni ujawniają skłonność do podejmowania działań przynoszących innym ludziom korzyści (Wojciszke, Szlendak, 2010). Możliwe także, że uzyskane rezultaty badań własnych wiążą się z różnicami międzypłciowymi w zakresie osobowości. Przeprowadzone

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

na szeroką skalę badania, w których uczestniczyło 23 031 osób pochodzących z 26 krajów, ujawniły istnienie wielu, choć nieznacznych różnic osobowościowych między grupami kobiet i mężczyzn (Costa i in., 2001). Stwierdzono, że generalnie dotyczą one występowania większej wrażliwości na innych u kobiet i asertywności u mężczyzn. Bardziej szczegółowe analizy ujawniły, że kobiety uzyskiwały wyższe wyniki średnie niż mężczyźni na wymiarach ciepła, towarzyskości, pozytywnych emocji, otwartości na uczucia oraz w zakresie wszystkich wymiarów ugodowości. Badacze wskazują na ponadkulturowe podobieństwo otrzymanego obrazu różnic, choć podkreśla się, że ten uniwersalizm może być dyskusyjny w przypadku zastosowania innych niż samoopisowych metod badawczych, np. wskaźników behawioralnych (Mandal, 2005).

Kolejny czynnik determinujący relacje z rodzeństwem w okresie dorosłości stanowiła *różnica wieku między rodzeństwem*. Wśród młodych dorosłych o małej różnicy wieku z rodzeństwem zauważono występowanie wyższego poziomu zaangażowania w relacje z bratem lub/i siostrą, przejawianie większej liczby pozytywnych uczuć oraz częstszego odczuwania dumy z posiadania rodzeństwa w porównaniu do osób o średniej różnicy wieku z rodzeństwem. Ponadto osoby z najmłodszej grupy, o małej różnicy wieku z rodzeństwem częściej ujawniały skłonność do udzielania bratu lub siostrze wsparcia emocjonalnego, szanowały ich osobowość, styl życia i wykazywały wyższy ogólny poziom Ciepła w porównaniu do osób cechujących się średnią różnicą wieku z rodzeństwem. Okazało się, że w najmłodszej grupie badanych w porównaniu do dwóch pozostałych grup osób mała różnica wieku sprzyjała posiadaniu większej wiedzy o rodzeństwie, o jego relacjach z innymi osobami oraz o jego pomysłach. Dokonując interpretacji uzyskanych rezultatów badań, uważa się, że mogą one wynikać z dużej bliskości i życzliwego nastawienia rodzeństw, które ze względu na małą różnicę wieku mają ze sobą wiele wspólnego. Przyjmuje się, że mała różnica wieku jest związana ze zbliżonym w czasie przechodzeniem członków rodzeństwa przez kolejne etapy życia, co sprzyja kształtowaniu między nimi pozytywnie nacechowanej więzi, opartej na wspólnych doświadczeniach (Elder, Caspi, 1988).

Rodzeństwa z najmłodszej grupy cechujące się średnią różnicą wieku w porównaniu do grupy rodzeństw z małą różnicą wieku charakteryzowały się wyższym poziomem niezgodnego, krytycznego komunikowania się, jak i spostrzegania rodzeństwa jako irytującego, podejmującego działania na złość bratu czy siostrze. Wyjaśniając uzyskane rezultaty badań, można odwołać się do *teorii psychologii indywidualnej* Adlera (1986) wskazującej na wyjątkowość sytuacji psychologicznej każdej osoby, która zajmuje inną pozycję w rodzinie w zależności od kolejności urodzeń. Młodsze rodzeństwo może konkurować ze starszym, co prowadzi do występowania konfliktów w ich relacji. Prawdopodobnym jest, iż wzorzec tego typu relacji społecznej z rodzeństwem zachował się i trwa nadal w okresie dorosłości. Otrzymane wyniki badań uzasadniają trafność hipotez nr 5.1 i 5.2.

Osoby znajdujące się w podokresie średniej dorosłości nie ujawniały różnic w zakresie jakości relacji z rodzeństwem w zależności od różnicy wieku w rodzeństwie. Tym samym nie potwierdzono zasadności hipotez nr 5.3 i 5.4.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Natomiast badani z najstarszej grupy istotnie różnili się w zakresie jakości relacji z rodzeństwem w zależności od różnicy wieku w rodzeństwie (hipoteza nr 5.5 została uzasadniona). Szczególnie było to zauważalne w obszarze wyników odnoszących się do wymiarów Kłótni i Rywalizacji Ojcowskiej. Okazało się, że komunikowanie się oparte na braku zgodności, krytyce opisywało rodzeństwa z małą różnicą wieku w porównaniu do rodzeństw z dużą różnicą wieku. Natomiast poczucie niesprawiedliwego traktowania przez ojca jednej osoby z rodzeństwa było istotnie silniejsze w grupie osób z dużą różnicą wieku niż w grupie osób ze średnią różnicą wieku. Tym samym nie uzasadniono słuszności hipotezy nr 5.6. Zaznacza się, że uzyskane rezultaty badań są zaskakujące, bowiem w zachodniej literaturze przedmiotu bardzo rzadko wskazuje się na konfliktowe i nacechowane rywalizacją stosunki interpersonalne rodzeństw senioralnych, szczególnie o dużej różnicy wieku (Bedford, 1989; Cicirelli, 1995; Gold, 1990).

Na podstawie otrzymanych wyników badań własnych można stwierdzić, że czynnik różnicy wieku pełni istotną rolę w kształtowaniu relacji z rodzeństwem w podokresie późnej dorosłości. Możliwe, że na obraz aktualnych stosunków interpersonalnych z rodzeństwem w jesieni życia wpływają dawne, utrwalone wzorce zachowań członków podsystemu rodzeństwa dyktowane w przypadku małej różnicy wieku występowaniem nierozwiązanego konfliktu interesów, a w drugim przypadku – faworyzowaniem młodszego dziecka przez ojca. Interesującym mogłoby okazać się zbadanie występowania wśród senioralnych rodzeństw tzw. „statusu mocniejszego". Możliwe, że odpowiada on za trudności w ich relacjach. Prawdopodobnym jest też, że wymienione zjawiska psychologiczne zachodzą poza świadomością człowieka, przyczyniając się do jakości ustosunkowań interpersonalnych. Zaznacza się, że dotychczasowe badania w nikłym stopniu przedstawiają zagadnienie wpływu płci faworyzującego rodzica na wielkość i rodzaj następstw dla relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw (Boll i in., 2005).

Analizując całościowo obraz psychologicznych aspektów relacji z rodzeństwem w podokresie średniej dorosłości, zauważono, że nie występowało tu zróżnicowanie w zakresie zmiennych, które silnie determinowały relacje rodzeństw z najmłodszej i najstarszej grupy badanych (tj. płeć, układ płci i różnica wieku w rodzeństwie). Wyjaśniając uzyskane rezultaty badań, zauważa się, że na okres między 36 a 55–60 rokiem życia przypada wiele zadań rozwojowych. Łączą one aspekty biologiczne, społeczne, a także dotyczą aspiracji i wartości człowieka. Według Havighursta (1981) są one następujące: wspomaganie dorastających dzieci, osiąganie dojrzałości w zakresie odpowiedzialności społecznej i obywatelskiej, uzyskanie oraz utrzymywanie zadowalającej sprawności w pracy zawodowej, wypełnienie wolnego czasu zajęciami typowymi dla ludzi dorosłych, traktowanie małżonka jako osoby, akceptowanie i dostosowanie się do fizjologicznych zmian wieku średniego, a także przystosowanie do starzenia się rodziców. Mnogość zadań rozwojowych powoduje, że podokres średniej dorosłości jest uważany przez badaczy za najbardziej nasycony rolami zawodowymi i rodzinnymi (Bandler i in., 1999; Janicka, 2014). Możliwe, że utrzymywanie w tym czasie zaangażowanych relacji z rodzeństwem stanowi trudność. Kobiety i mężczyźni w średnim wieku często doświadczają konfliktu na linii rodzina – praca (Lachowska, 2012). Są

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

odpowiedzialni za świadczenie czynności opiekuńczo-zabezpieczających skierowanych zarówno ku młodemu pokoleniu, jak i ku najstarszej generacji w rodzinie (Riley, Bowen, 2005; Walęcka-Matyja, Kucharska, 2015; Wojciechowska, 2008). Co więcej, niektórzy autorzy uważają, że wymienione zjawiska psychologiczne w większym stopniu dotyczą kobiet, bowiem społeczne oczekiwania w zakresie realizowania wymienionych wyżej kategorii czynności opiekuńczych silnie wiążą się z pojmowanymi tradycyjnie rolami kobiet i mężczyzn (Mandal, 2000). Społeczne oczekiwania zapewnienia większego zaangażowania emocjonalnego w opiekę i udzielanie wsparcia są większe w stosunku do kobiet niż mężczyzn (Jacobs, 2006). Przedstawione argumenty stanowią wyjaśnienie uzyskanych wyników badań w odniesieniu do braku różnic w zakresie relacji z rodzeństwem w podokresie średniej dorosłości w zależności od zmiennych stanowiących czynniki o dużej sile wpływu na jakość ich relacji interpersonalnych.

Ostatnią z rozpatrywanych zmiennych różnicujących wymiary relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw stanowiła *kolejność urodzin*. Zaznacza się, że choć w najmłodszej grupie badanych zmienna *kolejność urodzin* nie miała istotnego znaczenia dla jakości relacji dorosłych braci i sióstr (hipotezy nr 6.1 i 6.2 zostały odrzucone), to ważną rolę odgrywała w dwóch pozostałych grupach wiekowych (potwierdzono słuszność hipotez nr 6.3 i 6.5). Wśród badanych znajdujących się w podokresie średniej dorosłości osoby urodzone w rodzinie jako pierwsze przejawiały wyższy poziom Wiedzy o rodzeństwie niż osoby urodzone w drugiej kolejności. Tym samym nie potwierdzono założeń hipotezy nr 6.4. Natomiast badani znajdujący się w podokresie późnej dorosłości urodzeni jako pierwsze dziecko w rodzinie w porównaniu do osób urodzonych jako drugie ujawniali istotnie wyższy poziom krytycznego, niezgodnego komunikowania się z rodzeństwem. Uzyskane wyniki badań potwierdzają założenia hipotezy nr 6.6. Okazuje się, że w okresie dorosłości kolejność urodzin ma znaczenie dla kształtowania jakości relacji interpersonalnych rodzeństw poprzez oddziaływanie na rozwój osobowy i społeczny człowieka. W świetle *teorii psychologii indywidualnej* Adlera (1986) pierworodni są zwykle bardziej dominujący i posiadają dużą siłę wpływu na młodsze rodzeństwo. Jednocześnie jako osoby „zdetronizowane" są mniej życzliwie ustosunkowane do rodzeństwa, które przyszło na świat jako drugie. Autor twierdził, że młodsze dziecko przyczynia się do erozji emocjonalnej pozycji starszego dziecka w rodzinie. Spostrzegane jako rywal do miłości i uwagi rodziców swoim istnieniem wywołuje walkę o władzę oraz uczucia zazdrości. Prawdopodobne, że nadal nawet w podokresie późnej dorosłości osoby urodzone jako pierwsze w rodzinie są z tego powodu bardziej krytycznie nastawione do rodzeństwa, zwłaszcza młodszego. Co ciekawe, w innych badaniach stwierdzono występowanie związku między kolejnością urodzeń a zjawiskiem faworyzacji rodzicielskiej (Suitor, Pillemer, 2007). Jill J. Suitor, Karl Pillemer (2007) przeanalizowali dane dotyczące 462 związków matek z ich 1823 dorosłymi dziećmi. Okazało się, że dorosłe dzieci, urodzone jako ostatnie w rodzinie najczęściej były określanie jako najsilniej związane emocjonalnie z matkami. Natomiast dorosłe dzieci urodzone jako pierwsze w rodzinie były określane jako osoby, do których matki zwróciłyby się o pomoc w obliczu osobistych problemów. W dalszych analizach wykazano, że wzorce faworyzowania

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

rodzicielskiego w dużej mierze pozostały niezmienne. Suitor i Pillemer (2007) ujawnili, że kolejność urodzin w rodzeństwie odgrywa ważną rolę w opisywaniu i wyjaśnianiu zjawiska faworyzowania rodzicielskiego w okresie dorosłości.

7.2. Predyktory i moderatory relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw

W następnym kroku badawczym zweryfikowano założenia teoretyczne przedstawione w kolejnej części Modelu 1. Odnosiły się one do wskazania moderatorów zależności pomiędzy predyktorami a aspektami relacji z rodzeństwem w okresie dorosłości. W kolejnych analizach uwzględniono rolę zmiennych pośredniczących, których poznanie pozwoliło na opisanie mechanizmów odpowiedzialnych za związek zmiennych wyjaśnianych i wyjaśniających, a nie tylko na stwierdzenie jego obecności.

Wyniki relacjonowanych badań informują o występowaniu różnic w zakresie jakości relacji dorosłych rodzeństw w zależności od retrospektywnie spostrzeganych stylów wychowania matki i ojca oraz ich homogeniczności (zgodności). Założono, że przejawianie przez rodziców określonych stylów wychowawczych wobec dzieci wiąże się z ujawnianiem przez nie w okresie dorosłości danego stylu myślenia, przeżywania, wartościowania doświadczeń oraz podejmowania działań wobec dorosłego rodzeństwa. W efekcie przeprowadzonej analizy skupień metodą k-średnich wyodrębniono trzy grupy rodzeństw, które w odmienny sposób oceniały style rodzicielskie.

Pierwszą, najliczniejszą grupę (n = 233) tworzyły osoby wychowywane w oparciu o przeciętne nasilenie wszystkich stylów rodzicielskich z przewagą stylów Demokratycznego i Liberalno-kochającego ze strony matki i ojca. Istotę obu stylów stanowi okazywanie dziecku ciepłego oraz życzliwego ustosunkowania rodzicielskiego. Drugą, najmniej liczną grupę badanych rodzeństw (n = 83) stanowiły osoby wychowywane przez rodziców preferujących style Autokratyczny i Liberalno-niekochający. Zasadniczymi elementami obu wymienionych stylów rodzicielskich są chłód emocjonalny oraz niechęć przejawiana w stosunku do dziecka. Trzecia, ostatnia z wyróżnionych grup badanych rodzeństw (n = 114) była złożona z osób wychowywanych w oparciu o przeciętne nasilenie wszystkich stylów z przewagą Autokratycznego i Liberalno-niekochającego ze strony ojca.

W wyniku przeprowadzonych porównań międzygrupowych stwierdzono występowanie istotnych statystycznie różnic w zakresie wszystkich skal czynników Ciepła i Rywalizacji w relacji z rodzeństwem. Osoby określające style wychowania obydwojga rodziców jako Demokratyczny i Liberalno-kochający w większym stopniu cechowała relacja z dorosłym rodzeństwem oparta na Cieple niż osoby z dwóch pozostałych grup rodzeństw. Otrzymane wyniki badań konfirmują zasadność hipotez nr 7 i 8. Wyjaśnienie ich można odnaleźć, odnosząc się do założeń *teorii społecznego uczenia się* (Bandura, 1977; Wojciszke, 2015). Przyjmuje ona, że rodzice, których cechuje życzliwe, pozytywne ustosunkowanie do siebie, uczą

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

dzieci, jak utrzymywać porównywalne jakościowo relacje w podsystemie rodzeństwa. Okazuje się, że obserwowane oraz przyswojone we wcześniejszych okresach życia wzorce zachowań społecznych promujące przyjacielskie nastawienie do brata lub/i siostry mają korzystne następstwa w okresie dorosłości. Stanowią one bowiem jeden z czynników kształtujących relacje z rodzeństwem oparte na akceptacji, bliskości, spostrzeganiu podobieństwa oraz na wzajemnym udzielaniu wsparcia. Dzieje się tak między innymi wskutek oddziaływań rodzicielskich charakterystycznych dla stylu Demokratycznego. Matka i ojciec modelują u dzieci prawidłowe sposoby rozumowania oraz tworzą podstawy umiejętności konstruktywnego rozwiązywania przez nie sytuacji konfliktowych. Podejmowane przez rodzeństwo próby zastosowania efektywnych strategii pojednawczych facylitują ich relacje oparte na Cieple. Ponadto swoboda typowa dla stylu rodzicielskiego określanego jako Liberalno-kochający wiąże się z możliwością prawie nieograniczonego sprawdzania nabytych przez dziecko umiejętności społecznych w relacji z rodzeństwem. Liberalno-kochający rodzice interweniują bowiem w konflikt między rodzeństwem tylko wtedy, gdy wymaga tego sytuacja, np. w przypadku pojawienia się agresji. Natomiast zachowanie tego rodzaju nie stanowi ich rutynowego sposobu postępowania.

Osoby wychowywane przez rodziców preferujących style Autokratyczny i Liberalno-niekochający spostrzegały niższy poziom podobieństwa do rodzeństwa w zakresie osobowości, stylu życia czy poglądów w porównaniu do grupy rodzeństw wychowywanych przez ojców ujawniających style Autokratyczny i Liberalno-niekochający. Ponadto osoby te w wyższym stopniu w porównaniu do grup osób wychowywanych przez rodziców preferujących style Demokratyczny i Liberalno-kochający oraz osób wychowywanych przez ojców ujawniających style Autokratyczny i Liberalno-niekochający posiadały przekonanie o niesprawiedliwym traktowaniu ich przez obydwoje rodziców w porównywalnych sytuacjach. Odnotowano także, iż badani wychowywani przez rodziców preferujących style Autokratyczny i Liberalno-niekochający uzyskali najwyższy poziom wyników średnich w wymiarze Rywalizacja Matczyna.

Uzyskane rezultaty konfirmują przyjęte założenie o istotnym znaczeniu stylu wychowawczego dla jakości relacji z rodzeństwem w okresie dorosłości. Zastosowane wobec badanych osób matczyne i ojcowskie style wychowawcze określane jako Autokratyczny i Liberalno-niekochający przyczyniły się do negatywnego konstatowania relacji z dorosłym rodzeństwem. Badani nie spostrzegają podobieństwa do brata czy siostry. Mają natomiast poczucie niesprawiedliwości w relacjach z rodzicami, a szczególnie z matką. Sądzą, że rodzeństwo jest lepiej traktowane niż oni. Prawdopodobnie wynika to z faktu niezaspokojenia ich potrzeb w sferze uczuciowej. Rodzice niedostępni emocjonalnie, przejawiający nadmierną kontrolę lub jej niedostatek nie potrafią w pełni zaspokajać potrzeb psychicznych swych dzieci.

Uzyskane wyniki potwierdzają rezultaty innych badaczy. Keren Fortuna i współpracownicy (2011) stwierdzili, że rodzaj więzi między dzieckiem a rodzicem miał wpływ na jakość relacji rodzeństw w podokresie wczesnej dorosłości. Dzieci posiadające pozytywne relacje z rodzicami przejawiały zwykle życzliwe

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

i wspierające związki z rodzeństwem w podokresie wczesnej dorosłości (Fortuna i in., 2011). W perspektywie *teorii społecznego uczenia się* niekorzystne relacje w podsystemie rodzeństwa uważa się za dodatnio skorelowane z wrogimi relacjami w podsystemie małżeńskim (Reese-Weber, Kahn, 2005). Ze względów metodologicznych zagadnienie jakości związku rodzicielskiego nie znalazło się w obszarze analiz dotyczących prezentowanych badań. Warto wspomnieć, że należy zachować ostrożność w interpretowaniu wyników, gdyż odnoszą się one do retrospektywnej oceny stylów rodzicielskich.

Określając moderatory zależności pomiędzy predyktorami a aspektami relacji z rodzeństwem w okresie dorosłości, przeprowadzono szereg analiz statystycznych. Wykazały one występowanie zróżnicowania w zakresie relacji z dorosłym rodzeństwem w trzech grupach wyodrębnionych w oparciu o spostrzegane style wychowania rodziców, przy uwzględnieniu takich zmiennych, jak: płeć, układ płci w rodzeństwie, różnica wieku w rodzeństwie oraz kolejność urodzeń. Uzyskane wyniki badań wskazują, że retrospektywna ocena stylów rodzicielskich w okresie dorosłości moderuje wpływ zmiennych społeczno-demograficznych na jakość relacji dorosłych rodzeństw. Stanowią one odpowiedź na sformułowane pytania badawcze o numerach 9–13. Otrzymany rezultat jest interesujący z tego względu, iż uważa się, że relacje z rodzeństwem w okresie dorosłości teoretycznie charakteryzują się większą niezależnością od wpływów rodzinnych i nakazów rodzicielskich niż we wcześniejszych okresach. Stają się one bardziej dobrowolne przez co w większym stopniu mogą podlegać modyfikacjom pod wpływem oddziaływań różnych czynników, np. opuszczenie domu rodzinnego przez rodzeństwo, zmiana stanu cywilnego rodzeństwa itp. (Scharf i in., 2005). Zaznacza się, że w perspektywie teorii społecznego uczenia się zachowania rodzicielskie profilują model relacji interpersonalnych w okresie dzieciństwa między rodzeństwem, choć uczenie się przez obserwację nie jest jedynym procesem leżącym u jego podstaw (Dunn i in., 1999). Wpływy rodzicielskie mogą w tym zakresie być na tyle silne i aktualne, że nadal spełniają funkcję regulacyjną w stosunku do relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw. Style rodzicielskie trwale bowiem profilują u jednostki określone cechy, które przejawiają się m.in. w zakresie zdolności do podejmowania i utrzymywania relacji międzyludzkich.

7.3. Funkcjonowanie psychospołeczne dorosłych a jakość relacji z rodzeństwem

Odnosząc się do wyników analiz zrealizowanych w oparciu o założenia ostatniej części Modelu 1, określono występowanie związków między wymiarami relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw a aspektami funkcjonowania psychospołecznego. Szczególnie liczne zależności wystąpiły między dymensjami relacji z rodzeństwem a dobrostanem psychologicznym, który w koncepcji pracy obejmuje stan zdrowia psychicznego oraz dobrostan psychiczny, a także poziomem odczuwanego stresu. Sądzi się, że relacje z rodzeństwem w większym stopniu

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

pełnią funkcje regulacyjne względem odczuwania dobrostanu psychologicznego i nasilenia stresu niż samotności.

Omawiając współzależności występujące między stanem zdrowia psychicznego i wymiarami relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw, wskazuje się na występowanie ich dużej liczby. Może to świadczyć o istotnym znaczeniu jakości relacji z dorosłym rodzeństwem dla stanu zdrowia psychicznego badanych. Tym samym potwierdzono założenia hipotezy nr 11. Warto podkreślić, że większe przejawianie akceptacji wobec rodzeństwa ujawniające się w poszanowaniu jego osobowości, stylu życia i pomysłów wiązało się z niższym poziomem wszystkich wskaźników trudności w funkcjonowaniu psychicznym (tj. symptomów somatycznych, niepokoju i bezsenności, zaburzeń funkcjonowania w sferze społecznej, symptomów depresji oraz ogólnego stanu zdrowia psychicznego). Natomiast spostrzeganie rodzeństwa jako irytującego, ośmieszającego, działającego na niekorzyść brata czy siostry przyczyniało się do występowania wyższego poziomu wszystkich wskaźników trudności w funkcjonowaniu psychicznym. Uzyskane wyniki konfirmują założenia hipotezy nr 11.1. Ponadto znajdują one potwierdzenie w literaturze przedmiotu, która choć nie odnosi się bezpośrednio do badań nad dorosłym rodzeństwem, wskazuje na ważną, ogólną prawidłowość. Uważa się bowiem, że kształtowanie i podtrzymywanie życzliwych, bliskich relacji z innymi stanowi marker dobrego zdrowia psychicznego, które jak procesy wsparcia społecznego buforuje człowieka przed negatywnymi skutkami stresu (Bedford, 1989; Galambos i in., 2006).

Podkreśla się także, że wystąpiło szczególnie wiele związków wymiarów relacji dorosłych rodzeństw z symptomami depresji. Okazało się, że wyższy poziom spostrzeganego podobieństwa, zaangażowania w relacje z rodzeństwem, odczuwania dumy z posiadania rodzeństwa, udzielania mu wsparcia emocjonalnego i instrumentalnego oraz dysponowania wiedzą o nim i o jego relacjach z innymi osobami stanowią czynniki chroniące przed depresją. Natomiast relacje z rodzeństwem nacechowane niskim poziomem porozumienia, spostrzeganiem wzajemnego przeciwieństwa, dążeniem do dominacji i współzawodnictwa stanowią jeden z predyktorów występowania symptomów depresji. Uzyskane rezultaty badań uzasadniają założenia hipotezy nr 11.2, a także korespondują z wynikami badań innych autorów zajmujących się problematyką depresji oraz wsparcia społecznego. Ustalono bowiem, że ludzie posiadający większą sieć satysfakcjonującego ich wsparcia zgłaszają mniejsze nasilenie objawów depresyjnych w porównaniu do osób niezadowolonych z kontaktów społecznych i słabo spostrzegających dostępność sieci wsparcia (Pennix i in., 1999). Uważa się, że dobroczynny efekt wsparcia społecznego powiązany jest głównie z poprawą stanu psychicznego człowieka, np. poprzez zmniejszenie objawów depresyjnych (Antonucci i in., 1997). Ponadto wykazano, że niski poziom wsparcia społecznego stanowi istotny predyktor gorszego przebiegu już istniejących zaburzeń depresyjnych (Bosworth i in., 2002).

Niektórzy autorzy twierdzą, że rodzeństwa w okresie dorosłości kontynuują zachowania wspierające z wcześniejszych okresów rozwojowych (Carbery, Buhrmester, 1998; D'Amico, Fromme, 1997). Już bowiem od okresu dzieciństwa

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

obserwuje się przypadki udzielania młodszemu rodzeństwu pomocy przez starsze rodzeństwo, szczególnie w sytuacjach negatywnych kontekstów rodzinnych, np. rozwód rodziców (Brody, 2004). Wyniki badań wskazują także, iż dorosłe rodzeństwo może na sobie wzajemnie polegać. Szczególnie jest to widoczne w sytuacjach związanych z przeżywaniem dystresu, choć zauważa się również udzielanie wsparcia podczas pozytywnych wydarzeń życiowych, np. urodzenie dziecka (Cicirelli, 1995; Moyer, 1992). Interesujące wyniki badań uzyskali Barclay Martin i Nancy Burks (1985), wskazując, że dla młodych dorosłych wsparcie psychologiczne pochodzące od przyjaciół jest bardziej znaczące niż wsparcie od rodziny, co zostało uzasadnione większą dostępnością, zarówno geograficzną, jak i psychologiczną członków grupy rówieśniczej.

Ustosunkowując się do zaobserwowanych związków dobrostanu psychicznego z wymiarami relacji dorosłych rodzeństw, zaznacza się, że wystąpiło tu znacznie więcej zależności niż w przypadku zmiennej samotność. Oznacza to, że relacje z rodzeństwem w większym stopniu pełnią funkcje regulacyjne względem odczuwania zadowolenia z funkcjonowania zarówno w wymiarze jednostkowym, jak i ponadjednostkowym. Stwierdzono, że relacje dorosłych rodzeństw oparte na spostrzeganiu podobieństwa, przejawianiu pozytywnych uczuć względem siebie, na zaangażowaniu w relacje, na okazywaniu podziwu i uznania rodzeństwu, a także posiadaniu wiedzy o nim współwystępowały ze wszystkimi wymiarami dobrostanu psychicznego. Natomiast spostrzeganie rodzeństwa jako irytującego, podejmującego działania na przekór bratu czy siostrze, mające na celu ośmieszenie ich były związane z niskimi poziomami wszystkich wymiarów dobrostanu psychicznego. Silne zaangażowanie w udzielanie rodzeństwu wsparcia emocjonalnego łączyło się z doświadczaniem wyższego poziomu zadowolenia z funkcjonowania w wymiarze jednostkowym i społecznym. Relacje z rodzeństwem charakteryzujące się brakiem porozumienia, okazywaniem wzajemnego przeciwieństwa, przejawianiem zachowań konkurencyjnych i dominujących wobec brata czy siostry wiązały się z doświadczaniem niskiego poziomu satysfakcji z życia oraz negatywnego afektu. Uzyskane rezultaty badań konfirmują zasadność hipotez nr 10 i 10.1. Ponadto uzupełniają one ustalenia innych badaczy, które choć nie odnoszą się bezpośrednio do relacji dorosłych rodzeństw, to uzasadniają korzystny wpływ znaczenia pozytywnych relacji społecznych na poziom dobrostanu psychicznego człowieka, ujmując je w terminach wsparcia społecznego redukującego stres psychologiczny (Cohen, Wills, 1985).

Interesujące zależności, dodatnie, choć o słabej sile, otrzymano w zakresie związków zadowolenia z funkcjonowania w aspekcie społecznym z poziomem zachowań współzawodniczących. Jednocześnie wśród dorosłych rodzeństw wyższy poziom dobrostanu społecznego był związany z ujawnianiem w mniejszym stopniu zachowań rywalizujących, szczególnie w odniesieniu do osoby matki. Interpretując uzyskane rezultaty, stwierdzono, że między dorosłymi rodzeństwami występuje zjawisko konkurowania, np. o pozycję społeczną, o zasoby materialne, co w przypadku sukcesu w tym zakresie sprzyja odczuwaniu zadowolenia z funkcjonowania w wymiarze społecznym. Możliwe, że źródło doznawania zadowolenia tkwi także w efektach procesu porównań społecznych, w których jednostka

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

wypada korzystnie. Dobrostan społeczny zapewnia także poczucie sprawiedliwego, rodzicielskiego traktowania obu osób z rodzeństwa szczególnie przez matkę, której wpływ na rodzeństwo w dorosłości jest bardziej znaczący niż ojca z uwagi na siłę więzi i oddziaływań, porównywalnie do wcześniejszych okresów życia (por. Boll i in., 2003).

Interesujące wyniki badań nad związkiem jakości klimatu rodzinnego kształtowanego przez matki a wrogością między rodzeństwem przedstawiła Jenny Jenkins i in. (2012). Stwierdziła, że wysoki poziom lęku doświadczanego przez matki i częste przeżywanie przez nie nastrojów depresyjnych korelowały dodatnio z wyższym poziomem wrogości wśród rodzeństwa. Z występowaniem wrogości między rodzeństwem łączyło się także faworyzowanie matczyne jednego z członków podsystemu rodzeństwa. Natomiast pozytywny klimat rodzinny był związany ze wzrostem zdolności dzieci do tworzenia prawidłowych, zgodnych więzi z rodzeństwem. Jenkins i in. (2012) wskazują, że projektowane w przyszłości badania powinny być ukierunkowane na przeprowadzenie ich z udziałem ojców potraktowanych jako figury rodzicielskie. Zagadnienie klimatu rodzinnego poruszył także w swych badaniach Robert A. Ackerman wraz ze współpracownikami (2011). Wykazał, że pozytywne relacje między członkami rodziny stanowiły wynik życzliwego klimatu rodzinnego.

Otrzymane wyniki badań własnych w zakresie rozpatrywanych zależności między poziomem odczuwanego stresu a wymiarami relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw pozwalają stwierdzić, że relacje oparte na wszystkich aspektach czynników Konflikt i Rywalizacja łączyły się z wyższym poziomem stresu. Natomiast relacje dorosłych rodzeństw cechujące się spostrzeganiem podobieństwa, zaangażowania, wyrażaniem pozytywnych uczuć, podziwu, poszanowania osobowości rodzeństwa, jego stylu życia, poglądów oraz posiadania wiedzy o nim wiązały się z odczuwaniem niższego poziomu stresu. Tym samym potwierdzono słuszność hipotez nr 12 i 12.1. W licznych publikacjach obejmujących problematykę stresu psychologicznego autorzy podkreślają wyjątkowo pozytywną rolę bliskich, przyjacielskich związków z innymi osobami, które pomagają w opanowywaniu stresu. Stanowią one także źródło wsparcia emocjonalnego, informacyjnego lub/i materialnego (Argyle, 2004; Heszen, 2016; Hobfoll, 2010; Juczyński, Ogińska-Bulik, 2003). Co więcej, bliskie relacje międzyludzkie wpływają na wybór określonych strategii zaradczych oraz na ocenę samego wydarzenia – mniejsze zasoby zwiększają prawdopodobieństwo spostrzegania sytuacji jako stresogennej (Jelonkiewicz, Kosińska-Dec, 2004). Ponadto pozytywne i wspierające kontakty społeczne z dorosłym rodzeństwem mogą redukować wpływ stresu poprzez wzrost samooceny, ograniczanie negatywnych emocji i zapewnianie pomocy w rozwiązywaniu problemów (Walęcka-Matyja, 2015a).

Otrzymane rezultaty badań pozwalają twierdzić, że wyższy stopień odczuwania niesatysfakcjonujących, słabych lub nieobecnych więzi społecznych i/lub emocjonalnych z najbliższą rodziną wiązał się z niskim poziomem udzielania wsparcia instrumentalnego w relacji z rodzeństwem. Ponadto silne doświadczanie samotności w wymiarze rodzinnym łączyło się z wysokim poziomem komunikacji krytykującej przejawianej w stosunku do rodzeństwa spostrzeganego jako

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

irytujące oraz współzawodniczące. Uzyskane wyniki konfirmują założenia hipotezy nr 9. Są one zgodne z ustaleniami innych autorów wskazujących na ogólne zależności między samotnością a depresją, wrogością interpersonalną oraz trudnościami w komunikacji (Edwards i in., 2001; Hansson i in., 1987; Lau, Kong, 1999). Stwierdzono także, że osoby posiadające poczucie przynależności do grupy społecznej w wyższym stopniu przejawiają zadowolenie z życia niż osoby, które czują się samotne (Pavot i in., 1990).

Przeprowadzone badania dostarczyły również nieoczekiwanych wyników. Należy do nich odnotowanie istotnej statystycznie, dodatniej, choć o małej sile korelacji pomiędzy odczuwaniem samotności w wymiarze społecznym a przejawianiem pozytywnych uczuć w związku interpersonalnym z rodzeństwem. Tym samym nie można potwierdzić słuszności hipotezy 9.1. Możliwe, iż w okresie dorosłości wiele potrzeb psychologicznych jest zaspokajanych w bliskiej, zaangażowanej relacji z najbliższą rodziną, w tym z rodzeństwem, dlatego badani mają poczucie słabych więzów społecznych i/lub emocjonalnych z pozostałym otoczeniem, a także przynależności do innych grup społecznych. Warto w tym miejscu wspomnieć, że większość badanych dorosłych tworzyła grupę rodzeństw przyjacielskich opartych na życzliwości (n = 247; 38,5% badanych osób). Zagadnienie to zostanie szczegółowo omówione w dalszej części dyskusji.

Ważną metodą dla wyodrębnienia zróżnicowanych wzorców relacji interpersonalnych rodzeństw okazała się analiza skupień. Zastosowanie jej pozwoliło na dokonanie podziału badanych na grupy wyłącznie na podstawie podobieństw i różnic w wynikach badań empirycznych. Wyłoniono pięć grup rodzeństw, które określono umownie, ale zgodnie z uzyskanymi rezultatami badań jako: *przyjacielskie*, *okolicznościowe*, *konfliktowe*, *rywalizujące* oraz *wrogie.* W każdej z grup znajdowały się zarówno kobiety, jak i mężczyźni reprezentujący trzy podokresy dorosłości. Najliczniejszą grupę tworzyły rodzeństwa *przyjacielskie* (38,5%). W dalszej kolejności odnotowano występowanie typów rodzeństw *okolicznościowych* (23,4%), *konfliktowych* (16,7%), *rywalizujących* (11,1%) oraz *wrogich* (10,3%). Uzyskane wyniki badań potwierdzają założenia hipotezy nr 13. Na uwagę zasługuje duża różnorodność profili relacyjnych dorosłych rodzeństw. Zaznacza się, że nie stwierdzono istotnej statystycznie zależności pomiędzy przynależnością do jednego z pięciu wyodrębnionych skupień rodzeństw a płcią osób badanych.

Za interesujące poznawczo uznano określenie częstości, z jaką typy rodzeństw tworzonych przez badanych występują w analizowanych podokresach dorosłości. Stwierdzono, że w większości kategorie rodzeństw o profilu *wrogim* i *okolicznościowym* tworzyły osoby z najstarszej grupy wiekowej (późna dorosłość). Natomiast typ rodzeństw *konfliktowych* najczęściej reprezentowały osoby z najmłodszej grupy znajdujące się w przedziale wiekowym 20–35 lat.

Interpretując uzyskane wyniki odnoszące się do najmłodszej grupy badanych, należy pamiętać, iż ujawniły się tu najwyższe w porównaniu do pozostałych grup wskaźniki Ciepła.

Uważa się, że większa bliskość ujawniana w relacji z rodzeństwem przez młodych dorosłych wiąże się zarówno z okazywaniem przez nich wyższego poziomu zaangażowania emocjonalnego, jak i obejmuje zwiększone ryzyko

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

pojawienia się konfliktu. Otrzymane wyniki świadczące o ambiwalentnej naturze relacji interpersonalnych szczególnie młodych rodzeństw uzyskały potwierdzenie w badaniach innych autorów (Gold, 1989; Raffaelli, 1997). Dążąc do jak najpełniejszego scharakteryzowania relacji rodzeństw w podokresie wczesnej młodości, dokonano zestawienia wyników średnich uzyskanych przez badanych pochodzących z Polski (badania własne) oraz z USA (badania Stockera i in., 1995). Zauważono występowanie wielu istotnych statystycznie różnic w tym zakresie. Rodzeństwa zamieszkujące w Polsce w mniejszym stopniu spostrzegały wzajemne podobieństwo, przejawiały mniej pozytywnych uczuć względem siebie, mniej akceptacji oraz ogólnego poziomu Ciepła w relacji z bratem lub/i siostrą. Rzadziej ujawniały także zachowania współzawodniczące i mniej dążyły do dominacji w relacjach z rodzeństwem niż badani z USA. Ponadto w odróżnieniu od zachodnich rówieśników nieczęsto przejawiały podziw dla rodzeństwa. Natomiast specyfiką relacji polskich rodzeństw w podokresie wczesnej dorosłości było ujawnianie zachowań opartych na poczuciu niesprawiedliwości w traktowaniu przez rodziców. Wyniki badań własnych wskazują także, że polskie rodzeństwa częściej udzielały sobie wsparcia o charakterze instrumentalnym, ujawniały więcej przeciwieństw i w większym stopniu przejawiały tendencję do stosowania komunikacji krytykującej niż rodzeństwa z USA.

Zaistniałe różnice w zakresie relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw można wyjaśnić odmiennością kulturową. Obecny na Zachodzie *model niezależności rodziny* oraz rozwijająca się orientacja indywidualistyczna przyczyniają się do osłabienia więzi rodzinnych. Młodych dorosłych pochodzących z USA w porównaniu z Polakami cechuje większa swoboda zachowań i wcześniejsze uwalnianie się spod arbitralnej władzy rodziców. Ponadto występuje zjawisko autonomizowania się członków rodziny od jej wpływów. Wyraźnym przejawem tego jest zmniejszenie się wspólnotowego charakteru przeżywania doświadczeń w rodzinie. W modelu niezależności rodziny wzajemne relacje między jej członkami zależą bardziej od indywidualnych postaw niż od norm obyczajowych odnoszących się do współżycia w rodzinie (Harwas-Napierała, 2010a). Podkreśla się, że rezultaty dokonanej analizy porównawczej w zakresie relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw należy traktować z dużą ostrożnością. Badacze uważają bowiem, że pochodzenie narodowe odgrywa istotną rolę w ujawnianiu takich cech, jak responsywność w zakresie zachowań społecznych, aktywność czy asertywność (Mandal, 2005).

Posługując się rezultatami nielicznych badań zachodnich autorów i wynikami badań własnych odnoszącymi się do określenia częstości występowania wzorców relacji z rodzeństwem w podokresie średniej oraz późnej dorosłości, dokonano ich zestawienia. Badania zachodnie wskazują, że w podokresie średniej dorosłości wielokrotnie odnotowywano ujawnianie się relacji lojalnościowych (33,3%), a w dalszej kolejności relacji ambiwalentnych (29,2%) oraz przyjacielskich (24,2%). Najrzadziej przejawiano dwa typy związków z rodzeństwem: wrogie (5,8%) oraz bliskie (7,5%) (Nandwana, Katoch, 2009). Rezultaty badań własnych pozwalają wnioskować, że badani w podokresie średniej dorosłości najczęściej ujawniali typ wrogich relacji z rodzeństwem (36,4%). Relacje przyjacielskie cechowały 34,0%,

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

relacje okolicznościowe deklarowało 30,7%, a rywalizujące 29,6% badanych. Stosunkowo rzadko występowały relacje o charakterze konfliktowym (21,5%).

Przedstawiając rezultaty badań Gold (1989) dotyczące występowania określonych typów relacji z rodzeństwem po 65 roku życia, można stwierdzić, że bliskie stosunki interpersonalne cechowały 17% badanych, przyjacielskie 28%, lojalne 35%, ambiwalentne 10%, natomiast relacje wrogie charakteryzowały 10% badanych osób, które posiadały rodzeństwo. Wyniki badań własnych wskazują na całkiem inny rozkład częstości typów relacji dorosłych rodzeństw. Okazało się, że najwięcej osób (46%) opisywało relacje z bratem czy siostrą jako rywalizujące. Nieco mniej osób (43,3%) cechowały okolicznościowe relacje z rodzeństwem. Relacje przyjacielskie charakteryzowały 35% badanych, wrogie 28,8% osób, zaś relacje oparte na konflikcie dotyczyły 18,5% badanych.

Przedstawione wyniki mają wartość wyłącznie informacyjną. Zaznacza się, że zastosowane w relacjonowanych badaniach określenia etykietujące wyróżnione grupy rodzeństw mają jedynie zbliżone znaczenie, a w niektórych przypadkach mogą być nawet odmiennie zoperacjonalizowane.

Poszukując odpowiedzi na pytanie, czy profile relacyjne badanych rodzeństw mają istotne znaczenie dla funkcjonowania psychospołecznego, przeprowadzono szereg analiz statystycznych. Otrzymane wyniki badań własnych konfirmują hipotezę nr 22. Stwierdzono bowiem występowanie w tym zakresie wyraźnych różnic między porównywanymi grupami rodzeństw.

Okazało się, że najmniej adaptacyjny wzorzec funkcjonowania psychospołecznego przejawiała grupa rodzeństw określona jako *wroga*. Osoby tworzące tę grupę cechowało nastawienie rywalizujące w stosunku do rodzeństwa oraz poczucie niesprawiedliwości w odniesieniu do traktowania przez rodziców. Charakterystyczne dla tych osób było przejawianie niskiego poziomu pozytywnego afektu, zaangażowania w relacje i spostrzegania podobieństwa w stosunku do rodzeństwa. Ponadto wrogo nastawione rodzeństwa deklarowały niski poziom wiedzy o sobie, nie uznawały swych osobowości, stylu życia oraz ujawniały małą skłonność do udzielania sobie wsparcia. Analizując rezultaty uzyskane na wymiarach funkcjonowania psychospołecznego przez osoby z grupy rodzeństw *wrogich*, zauważono, że osiągały one niskie wyniki średnie w zakresie poziomu zadowolenia z funkcjonowania w aspekcie jednostkowym. Natomiast wyższe wyniki średnie badani uzyskiwali w zakresie poziomu niepokoju i bezsenności, w zakresie odczuwanego stresu oraz poziomu symptomów depresyjnych, a także ogólnego poziomu trudności w funkcjonowaniu psychicznym.

Wyniki badań przeprowadzonych nad zagadnieniem stresu pozwalają stwierdzić, że ludzie różnią się między sobą w zakresie oceny bodźców zewnętrznych jako stresogennych, a w efekcie poziomem odczuwanego stresu i związanego z nim stanu zdrowia psychicznego. Zależy to zarówno od czynników sytuacyjnych odnoszących się do cech sytuacji trudnej, jak i podmiotowych związanych z zasobami, jakimi dana osoba dysponuje. W ujęciu transakcyjnym zasoby pełnią szereg pozytywnych funkcji, np. obronną, regulacyjną, adaptacyjną, prozdrowotną (Sęk, 2003). Niedostatek jednego z ważniejszych zasobów, jaki stanowią pozytywne i bliskie relacje z rodzeństwem w okresie dorosłości obfitym w występowanie

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

krytycznych wydarzeń życiowych, może przyczyniać się do mniej adaptacyjnego funkcjonowania psychospołecznego osób z grupy rodzeństw określanych jako *wrogie*. Uważa się, że mechanizm wsparcia społecznego może oddziaływać bezpośrednio na zmianę spostrzegania stresu, jak i pośrednio poprzez wpływ na stan zdrowia oraz subiektywny dobrostan (Sęk, 2003).

Grupa rodzeństw określanych jako *przyjacielskie* charakteryzowała się wysokim poziomem spostrzegania podobieństwa do rodzeństwa, zaangażowania w relacje oraz przejawiała pozytywne uczucia względem niego. Ponadto okazywała podziw i uznanie dla rodzeństwa, posiadała wiedzę o nim oraz udzielała mu wsparcia. W przeciętnym natężeniu występowały tu zachowania stanowiące markery zachowań opartych na Konflikcie i Rywalizacji. W zakresie funkcjonowania psychospołecznego osoby tworzące rodzeństwa *przyjacielskie* osiągały wyższe wyniki średnie w zakresie zadowolenia z aktywności podejmowanej w aspektach indywidualnym i społecznym, przejawiały większą satysfakcję z życia oraz szerszą gamę pozytywnych uczuć niż osoby z pozostałych grup rodzeństw. Natomiast niższe wyniki średnie osoby te otrzymały w zakresie poziomu odczuwanego stresu i radzenia sobie z nim, niepokoju i bezsenności, symptomów depresyjnych oraz ogólnego poziomu trudności w funkcjonowaniu. Ustalenia te korespondują z wynikami badań innych autorów wskazującymi, że życzliwe i wspierające relacje z innymi osobami powodują wzrost satysfakcji z życia oraz buforują przed negatywnymi skutkami stresu (Hobfoll, 2010; Seligman, 2005). Uważa się, że wysoki poziom wsparcia społecznego wpływa na zmniejszenie liczby skarg na dolegliwości somatyczne oraz na obniżenie nasilenia objawów depresji (Schwarzer, Leppin, 1991). Co więcej, przejawianie przez rodzeństwa wyższego poziomu bliskości emocjonalnej we wcześniejszych okresach życia przyczynia się do częstszych kontaktów, poczucia wspólnoty oraz większych zobowiązań wobec braci i sióstr w ciągu całego życia (Folwell i in., 1997; Lee i in., 1990). Podkreśla się, że ma to szczególnie istotne znaczenie w okresie dorosłości.

Grupa rodzeństw określanych jako *konfliktowe* ujawniała zachowania świadczące o trudnościach w porozumieniu się oraz o dążeniu do zajmowania pozycji dominacji w relacjach z rodzeństwem. Ponadto dostrzegała wiele przeciwieństw, a także ujawniała zachowania o charakterze konkurencyjnym w stosunku do rodzeństwa. Osoby tworzące grupę rodzeństw *konfliktowych* osiągały wyższe wyniki średnie w zakresie zadowolenia na wymiarze funkcjonowania społecznego niż osoby z pozostałych grup (poza grupą rodzeństw *przyjacielskich*). Ponadto cechował je niższy poziom niepokoju i bezsenności niż w grupie rodzeństw *wrogich* oraz wyższy poziom odczuwanego stresu w porównaniu do grup osób tworzących rodzeństwa *okolicznościowe* i *przyjacielskie*.

Grupę rodzeństw określanych jako *okolicznościowe* cechowało przeciętne nasilenie zachowań konfliktowych i rywalizujących. Typowym dla rodzeństw *okolicznościowych* było ujawnianie niskiego poziomu spostrzegania podobieństwa do rodzeństwa, małego zaangażowania w relacje oraz rzadkiego przejawiania pozytywnych uczuć względem rodzeństwa. Rodzeństwa te nie dysponowały dużą wiedzą na swój temat oraz rzadko udzielały sobie wsparcia. Można sądzić, że osoby te nieczęsto spotykają się z braćmi i siostrami. Nie angażują się w relacje

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

z nim. Analizując jakość funkcjonowania psychospołecznego osób tworzących rodzeństwa *okolicznościowe*, stwierdzono, że charakteryzował je niższy poziom zadowolenia z podejmowanej aktywności w aspektach jednostkowym i społecznym oraz niższy poziom satysfakcji z życia (podobnie jak rodzeństwa *wrogie*). Charakterystycznym dla tej grupy było odczuwanie niskiego poziomu niepokoju i bezsenności, brak występowania symptomów depresyjnych i ogólnego poziomu trudności w funkcjonowaniu psychicznym oraz niski poziom odczuwanego stresu.

Grupa rodzeństw nazwana *rywalizującą* została opisana głównie przez pryzmat wysokiego natężenia czynnika Rywalizacja. Wiąże się on z ujawnianiem zachowań dotyczących poczucia niesprawiedliwości w traktowaniu przez rodziców jednej osoby z rodzeństwa. Osoby tworzące rodzeństwa *rywalizujące* (podobnie jak grupa rodzeństw *przyjacielskich*) uzyskały wyższe wyniki średnie w zakresie zadowolenia z funkcjonowania jednostkowego niż osoby z grup rodzeństw *okolicznościowych* i *wrogich*. Grupa rodzeństw opisana jako *rywalizująca* uzyskała niższe wyniki średnie w zakresie odczuwanego stresu w porównaniu do grupy rodzeństw wrogich, a porównywalne do wyników otrzymanych w grupach rodzeństw *okolicznościowych* i *przyjacielskich.*

Konkludując, analiza przedstawionych modeli funkcjonowania psychospołecznego wyróżnionych grup rodzeństw zdecydowanie wskazuje na ich psychologiczną odrębność. Najbardziej adaptacyjne wzorce funkcjonowania psychospołecznego przejawiały osoby z grupy rodzeństw *przyjacielskich*, zaś najmniej adaptacyjne – osoby z grupy rodzeństw *wrogich*. Uzyskane rezultaty badań potwierdzają założenia hipotez nr 13.2 oraz 13.3. Uzasadnienie otrzymanych wyników badań własnych stanowi teoria Karen S. Rook (2001). Zakłada ona, że wspierające lub neutralne interakcje z innymi stanowią normatywne tło dla codziennych interakcji społecznych. Natomiast w większym stopniu ludzie przejawiają wrażliwość na oddziaływania negatywnych lub konfliktowych kontaktów z innymi osobami ze względu na ich niecodzienne występowanie oraz duży potencjał stresu. Rook (1990) uważa, że negatywne interakcje społeczne występują rzadko, niemniej mają zdecydowanie silniejszy wpływ na dobre samopoczucie jednostki. Zakłada się, że hipotetyczna wrażliwość na negatywne bodźce środowiskowe bezpośrednio wiąże się z procesem oceny stresu opisanym przez Richarda S. Lazarusa i Susan Folkman (1987).

7.4. Krytyczne wydarzenia życiowe, wsparcie społeczne a rodzeństwo

Kolejnym analizowanym w pracy zagadnieniem było określenie związku między krytycznymi wydarzeniami życiowymi a psychologicznymi wymiarami relacji dorosłych rodzeństw. Otrzymane rezultaty badań wykazały istnienie zależności między krytycznymi zdarzeniami życiowymi, ale tylko z negatywnymi aspektami relacji rodzeństw w okresie dorosłości, tj. wymiarami Konfliktu oraz Rywalizacji. Stwierdzono, że wyższy poziom nasilenia krytycznych wydarzeń był powiązany

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

z przejawianiem w relacjach dorosłych rodzeństw zachowań świadczących o braku porozumienia, o ujawnianiu przeciwieństw, o narzucaniu swej woli rodzeństwu, a także o obecności zachowań konkurencyjnych. Pojawiało się także poczucie niesprawiedliwego traktowania przez osoby znaczące – obydwoje rodziców. Uzyskane rezultaty badań nie potwierdzają założeń hipotezy nr 14.

Interpretując otrzymane wyniki, należy zaznaczyć, że rezultaty nielicznych badań z tego zakresu przedstawiają niejednoznaczny obraz zależności między liczbą krytycznych wydarzeń życiowych a jakością relacji interpersonalnych z dorosłym rodzeństwem. Wyniki badań własnych znajdują się w opozycji do rezultatów badań wskazujących, że doświadczanie krytycznych wydarzeń życiowych powoduje zacieśnienie więzi z rodzeństwem oraz wzajemne udzielanie wsparcia (Cicirelli, 1995; Goetting, 1986; Rice, 1998).

Jednocześnie otrzymane rezultaty uzupełniają ustalenia przedstawione przez innych autorów (Komter i in., 2011; Roberts i in., 1991). Stwierdzono, że osoby, które napotykały większą liczbę przeciwności w życiu, potencjalnie potrzebujące więcej pomocy ze strony rodziny miały bardziej antagonistyczne stosunki z jej członkami, w tym z rodzeństwami, niż osoby, które nie miały tego typu przeżyć.

W świetle wyników badań własnych ustalono, że istnieje zależność między jakością relacji dorosłych rodzeństw a doświadczaniem krytycznych wydarzeń życiowych. Jednak do wyjątkowo trudnych zadań należy jednoznaczne określenie kierunku związku przyczynowego między krytycznymi wydarzeniami życiowymi a relacjami rodzeństw w okresie dorosłości. Prawdopodobnym jest, że osoby, które doświadczyły krytycznych wydarzeń życiowych miały mniej życzliwe relacje rodzinne od samego początku niż osoby, które nie przeżyły tego typu zdarzeń (por. Voorpostel i in., 2012). Ponadto możliwe, że utrzymywanie konfliktowych, niewspierających stosunków interpersonalnych z rodzeństwem w obliczu występowania krytycznych wydarzeń życiowych jest związane ze wzajemną niedostępnością emocjonalną braci i sióstr, zaangażowaniem we własne sprawy, z przejawianiem zachowań o podłożu rywalizacyjnym oraz niską częstością kontaktu (White, Riedmann, 1992a). Nieharmonijne relacje dorosłych rodzeństw w obliczu krytycznych wydarzeń życiowych mogą także wynikać z faktu powstrzymania się od udzielenia pomocy bratu lub/i siostrze. W myśl *teorii wymiany Homansa* (1975; 1992) tego typu postępowanie wiąże się z ponoszeniem dużych kosztów psychologicznych, bowiem jest ono sprzeczne z normami rodzinnymi wyznaczającymi obowiązki dotyczące wymiany. W następstwie może to prowadzić do ujawnienia się negatywnych aspektów relacji między dorosłym rodzeństwem. Uważa się, że stopnień zaangażowania rodzeństwa w pomoc bratu lub/i siostrze w sytuacji doświadczenia krytycznego wydarzenia życiowego może być również związany z rodzajem zdarzenia. Zgodnie z zasadą odpowiedzialności rodzeństwo wyraża większą skłonność do wspierania się nawzajem, gdy czuje się upoważnione do świadczenia pomocy (Mikulincer i in., 2003). Co więcej, może nawet być w pewnym stopniu odpowiedzialne za wystąpienie problematycznej sytuacji, np. problemy z prawem. W przypadku, gdy brat lub/i siostra nie czuje się odpowiedzialny, krytyczne wydarzenia życiowe mogą mieć słabszy negatywny wpływ na relacje między rodzeństwem, np. choroba. Znaczenie krytycznego wydarzenia

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

życiowego dla relacji z rodzeństwem w okresie dorosłości zależy także od poziomu jego akceptowalności społecznej oraz od dynamiki. Problematyka ta wymaga jednak dalszych badań.

Poszukując wyjaśnienia otrzymanych w badaniach własnych zależności między negatywnymi aspektami relacji rodzeństw a krytycznymi zdarzeniami życiowymi w okresie dorosłości, warto także zwrócić uwagę na kulturowe uwarunkowania zachowań społecznych. Współczesne nastawienie na wartości związane z indywidualizmem jednostki traktowane jako nadrzędne w stosunku do interesów grupy rodzinnej może osłabiać skłonność rodzeństw do przejawiania zachowań opartych o familizm. Oznacza to, że dorośli bracia i siostry wykazują mniejszą niż można by oczekiwać skłonność do ponoszenia wysokich kosztów wymiany w relacji z rodzeństwem. Otwartą pozostaje kwestia poczucia wdzięczności i niewdzięczności.

Interpretując wyniki badań uzyskane w efekcie weryfikacji założeń przedstawionych w Modelu 4, stwierdzono, że doświadczanie krytycznych wydarzeń życiowych w okresie dorosłości jest istotnie związane z niektórymi wymiarami funkcjonowania psychospołecznego człowieka. Ustalono, że wysoki poziom krytycznych wydarzeń życiowych sprzyja doświadczaniu słabych lub nieobecnych więzów społecznych i/lub emocjonalnych zarówno z najbliższym otoczeniem rodzinnym, jak i społecznym, a także obniża poczucie przynależności do tych grup. Może być to związane z zachodzącym procesem izolacji społecznej, występującym na dwóch płaszczyznach, zarówno zewnętrznej, jak i wewnętrznej. W pierwszym przypadku człowiek doświadcza izolacji ze strony otoczenia społecznego, natomiast w drugim – sam unika kontaktów z innymi osobami (Borzyszkowa, 1997). Otrzymano także dodatnie zależności między poziomem doświadczania krytycznych wydarzeń życiowych a ogólnym nasileniem trudności w zakresie stanu zdrowia psychicznego, szczególnie w sferach obejmujących przejawianie symptomów depresji oraz niepokoju i bezsenności. Co więcej, osoby cechujące się wyższym poziomem krytycznych wydarzeń życiowych odczuwały wyższy poziomu stresu. Rezultaty te uzyskały potwierdzenie w innych badaniach prowadzonych nad zjawiskiem stresu psychologicznego (Holmes, Rahe, 1967). Otrzymane wyniki wskazują także, że doświadczanie wyższego poziomu krytycznych wydarzeń życiowych wiązało się z niższym przeżywaniem zadowolenia z życia w wymiarze jednostkowym (dobrostan osobowościowy), w aspekcie ponadindywidualnym (dobrostan społeczny) oraz w zakresie doświadczania satysfakcji z życia oraz pozytywnego afektu (dobrostan emocjonalny).

Przeprowadzone badania miały także na celu określenie roli dorosłego rodzeństwa w obliczu doświadczania krytycznych wydarzeń życiowych przez brata lub/i siostrę. Otrzymane rezultaty pozwalają twierdzić, że pomoc psychologiczna jest częściej udzielana przez rodzeństwo znajdujące się w podokresach wczesnej i średniej dorosłości niż wsparcie instrumentalne. W najstarszej grupie wiekowej można zauważyć dokładnie odwrotną sytuację – wsparcie instrumentalne jest częściej świadczone przez rodzeństwo niż pomoc psychologiczna. Warto zaznaczyć, że o ile osobom starzejącym się w chorobie najbardziej potrzebna jest opieka całościowa polegająca na zastępowaniu ich w wykonywaniu czynności

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

dnia codziennego, jak również opieka medyczna, o tyle osoby, u których spadek sił i zdrowia postępuje w sposób naturalny i stopniowy wymagają głównie wsparcia w podtrzymaniu ich aktywności. Zasada podtrzymywania realizowanej dotąd aktywności dotyczy pełnienia dotychczasowych ról, ale także wykonywania prostych czynności. Niekiedy jednak rodzina, kierując się najlepszymi intencjami, stara się wyręczać osoby starsze w realizacji tych zadań. Stwarza to ryzyko nie tylko obniżenia ich niezależności funkcjonalnej, ale także przekonania o własnej bezradności i konieczności korzystania z pomocy (Głębocka, Szarzyńska, 2005).

Ponadto uzyskane rezultaty wykazały moderacyjną rolę relacji z dorosłym rodzeństwem w związku pomiędzy poziomem krytycznych wydarzeń życiowych a wymiarami funkcjonowania psychospołecznego. Okazało się, że grupy rodzeństw wyróżnione w oparciu o nasilenie czynników relacyjnych, tj. Ciepło, Konflikt, Rywalizacja cechowało istotne zróżnicowanie w tym zakresie. Otrzymane wyniki badań ujawniają, że we wszystkich grupach rodzeństw wyższy poziom krytycznych wydarzeń życiowych wiązał się z większym nasileniem odczuwanego stresu i z obniżonym poziomem funkcjonowania w wymiarze społecznym.

Nieoczekiwane wyniki otrzymano, określając związki krytycznych wydarzeń życiowych z odczuwaniem samotności w grupie osób tworzących rodzeństwa *wrogie.* Stwierdzono, że wysoki poziom krytycznych wydarzeń życiowych sprawiał, iż osoby te czuły się mniej samotne w relacji romantycznej, a także w obszarze funkcjonowania społecznego. W pozostałych grupach rodzeństw omawiana zależność miała kierunek dodatni. Warto wspomnieć, że są to osoby z grupy rodzeństw o nastawieniu rywalizacyjnym w stosunku do brata lub/i siostry, ujawniające poczucie niesprawiedliwości w odniesieniu do traktowania przez rodziców. W zakresie funkcjonowania psychospołecznego cechuje je niższy poziom dobrostanu psychicznego oraz wyższe poziomy niepokoju i bezsenności oraz odczuwanego stresu niż w pozostałych grupach rodzeństw. Dlatego też sądzono, że osoby tworzące rodzeństwa *wrogie* ujawniają niedostateczne kompetencje społeczne dla utrzymywania wspierających relacji w dorosłości. Jednak możliwe, że potrafią one kontynuować tego typu więzi społeczne i skorzystać z nich w sytuacji trudnej. Zgodnie z założeniami teorii Baumeistera i Leary'ego (1995) lepsze samopoczucie zapewniają częste kontakty z mniej bliskimi osobami, zaś w przypadku osób najbliższych, jak członkowie rodziny czy partnerzy romantyczni dla utrzymania dobrego samopoczucia ważna jest subiektywna ocena jakości interakcji. Możliwe, że osoby z grupy rodzeństw *wrogich* doświadczyły już w swym życiu wydarzeń o charakterze krytycznym i przeszły swoisty trening społeczny w zakresie poszukiwania pomocy oraz skutecznego radzenia sobie z nimi. Uzyskawszy świadomość, że największy potencjał tkwi w grupach rodzinnych i bliskich związkach interpersonalnych z innymi osobami, nauczyły się z niego korzystać. Zatem w obliczu kryzysowych wydarzeń życiowych nie odczuwały wysokiego poziomu samotności w aspektach romantycznym i społecznym. W badaniach Alicji Głębowskiej i Małgorzaty Szarzyńskiej (2005) stwierdzono, że bliskie relacje rodzinne cechuje wysoki poziom skomplikowania, a także silne emocje, zarówno pozytywne, jak i negatywne, które często współistnieją ze sobą. Niekiedy stanowi to przyczynę poszukiwania wsparcia społecznego wśród sąsiadów czy znajomych,

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

z którymi relacje interpersonalne cechują się mniejszą złożonością, a co więcej – dają one poczucie współuczestnictwa w życiu społecznym rozumianym szerzej niż krąg najbliższej rodziny.

W grupach osób tworzących rodzeństwa *okolicznościowe* i *konfliktowe* zaobserwowano, że wyższy poziom krytycznych wydarzeń życiowych sprzyjał nasileniu symptomów depresji. Uważa się, że w obu typach rodzeństw kontakty społeczne cechował niski stopień satysfakcji. Rodzeństwa te rzadko przejawiały zachowania pomocowe, natomiast widoczny był niski poziom zgodności między nimi. Cechy relacji interpersonalnych łączących rodzeństwa *okolicznościowe* oraz *konfliktowe* w obliczu krytycznych wydarzeń życiowych facylitowały występowanie obniżonego nastroju.

W grupie osób tworzących rodzeństwa *przyjacielskie* wysoki poziom krytycznych wydarzeń życiowych łączył się z niskim poziomem zaburzeń funkcjonowania społecznego. Uważa się, że umiejętność tworzenia i utrzymywania pozytywnych relacji z dorosłym rodzeństwem, przejawianie życzliwych uczuć oraz wsparcia emocjonalnego, jak i instrumentalnego stanowi czynnik chroniący dobrostan psychiczny i zdrowie człowieka w sytuacjach trudnych. Zauważono, że wyłącznie w grupie rodzeństw *przyjacielskich* wysoki poziom krytycznych wydarzeń życiowych nie łączył się z obniżeniem poziomu satysfakcji z życia oraz pozytywnego afektu. Nie odnotowano również spadku poziomu zadowolenia z funkcjonowania w aspekcie jednostkowym oraz społecznym.

Uzyskane wyniki badań jednoznacznie wskazują na buforującą rolę Ciepłych relacji z rodzeństwem w okresie dorosłości w kontekście doświadczania krytycznych wydarzeń życiowych. Relacjonowane wyniki aktualizują ustalenia, że posiadanie wielu zasobów osobistych wiąże się z przeżywaniem przez człowieka większej liczby pozytywnych, przyjemnych emocji, ze zdrowiem, z mniejszą podatnością na zagrożenia i załamanie (Czapiński, 2004; Hobfoll, 2006). Zgodnie z *teorią resilience* można wyróżnić trzy grupy czynników chroniących przed szkodliwymi konsekwencjami stresujących sytuacji życiowych, do których należą: cechy indywidualne, czynniki rodzinne oraz zewnętrzne (Garmezy, 1991; Masten, Powell, 2003; Rutter, 1987). W świetle badań własnych relacje dorosłych rodzeństw oparte na Cieple wspomagają procesy adaptacji i zdecydowanie można je zaliczyć do zasobów społecznych pochodzących z grupy czynników rodzinnych.

Konkludując, przedstawione rezultaty badań wykazują istotną rolę opartych na Cieple relacji z rodzeństwem w zakresie funkcjonowania psychospołecznego w okresie dorosłości oraz w przebiegu procesu adaptacji do wymagań krytycznych wydarzeń życiowych. Sformułowany wniosek ma szczególne znaczenie w kontekście wydłużania się średniej długości życia, co powoduje, że rodzeństwo ma możliwość kontaktu ze sobą dłużej niż kiedykolwiek wcześniej.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Zakończenie

Poszukiwanie oraz zdobywanie wiedzy o istocie natury człowieka stawia przed badaczami nauk społecznych i humanistycznych szczególnie wiele pytań o uwarunkowania jego rozwoju oraz jakość funkcjonowania w różnych obszarach, np. rodzinnym, zawodowym. Rozważane są przeobrażenia dokonujące się aktualnie w kulturze, społeczeństwie, analizowane różne aspekty funkcjonowania rodzinnego. Wzrost zainteresowania nauki takimi zagadnieniami, jak satysfakcja z życia, jego jakość oraz poczucie szczęścia człowieka znajduje odzwierciedlenie w poszukiwaniu czynników przyczyniających się do odczuwania dobrostanu i do pytania o to, co można zmienić, by doświadczać zadowolenia z życia, które niekiedy trudno opisać jako satysfakcjonujące.

W Polsce, która uchodzi za kraj familocentryczny, wartość relacji z rodzeństwem jest nieoceniona. Szczególnie życzliwa i bliska więź z bratem, siostrą to jedna z cenniejszych rzeczy w życiu, jakiej można doświadczyć. Unikatowe znaczenie więzi z rodzeństwem zauważane jest także w sposobie posługiwania się terminem „rodzeństwo". Używany jest on bowiem do określenia związków międzyludzkich spostrzeganych jako wyjątkowo bliskie. Opisywanie przyjaciela poprzez określenie go „niczym brata" lub przyrównywanie przyjaciółki do siostry („jak siostra") wskazuje na występowanie uczuć pozytywnych oraz dużej zażyłości w relacji (Lee i in., 1990). Terminologia dotycząca rodzeństwa stosowana jest również w wielu organizacjach o charakterze religijnym, wojskowym, edukacyjnym (np. siostrzana opieka, pomoc, braterstwo broni, bractwo studenckie). Posługiwanie się nią do opisu stosunków społecznych panujących w grupie oznacza występowanie szeregu pozytywnych ustosunkowań interpersonalnych, jak poczucie przyjaźni, solidarności, lojalności i równości.

Relacje z rodzeństwem są zdeterminowane wieloma czynnikami, przy czym znaczącą rolę przypisuje się okolicznościom urodzin w tym samym gnieździe (Kasten, 1997). Stwierdzono, że związek ten jest utrzymywany także w późniejszych okresach życia (Cicirelli, 1995). Rzadko zdarza się, że rodzeństwo całkowicie zrywa ze sobą stosunki interpersonalne. Zaznacza się jednak, że role pełnione przez braci i siostry wobec swego rodzeństwa cechuje duża różnorodność: przyjaciel, konkurent, przywódca, nauczyciel, towarzysz dzielący uczucia sympatii i przyjaźni, a czasami cierpienie i ból (Martin in.,1997).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Uzyskane rezultaty badań własnych wykazały istnienie żywotnych, złożonych oraz ambiwalentnych relacji między dorosłymi rodzeństwami. Z jednej strony to fascynujące, a z drugiej strony stanowiące utrudnienie w procesie poznania z założenia prowadzącym do jednoznacznego wyjaśnienia ich natury. Dlatego też zweryfikowane w pracy modele ilustrujące problemy badawcze można traktować jako inspirację dla dalszych poszukiwań poznawczych. Najistotniejsze pytania dotyczą tego, na ile uzyskane wyniki można uogólniać? Jakie znaczenie mają konteksty kulturowe? Czy i w jaki sposób wartości familizmu są związane z profilami relacyjnymi dorosłych rodzeństw? Które z czynników powodują, że relacje w okresie średniej i późnej dorosłości mają charakter konfliktowy i rywalizujący? Dlaczego doświadczanie krytycznych wydarzeń życiowych wiąże się tylko z negatywnymi aspektami relacji dorosłych rodzeństw? Ze względu na przyjęte założenia metodologiczne w badaniach uczestniczyły osoby pochodzące z rodzin pełnych, posiadające jedno rodzeństwo. W tym miejscu ujawnia się impuls do podjęcia badań określających obraz relacji dorosłych rodzeństw wychowywanych w rodzinach o różnej strukturze i liczbie dzieci.

Poszukując wyjaśnień dla występowania chłodnych emocjonalnie, niezaangażowanych, a czasami nawet wrogich relacji rodzeństw w średnim i późnym podokresie dorosłości, należy rozpatrywać kontekst rozwoju cywilizacyjnego. Badacze zauważają, że w XXI w. rodzina współczesnego człowieka charakteryzuje się znacznie zmodyfikowanymi więziami rodzinnymi. Sytuacja ta wynika z określonej kultury, bowiem przyjmuje się, że określone przekonania i wzory zachowań tworzące tzw. *skrypty kulturowe* są przekazywane dzieciom przez dorosłych w postaci przykładu lub instrukcji (Whiting, Edwards, 1988). Skrypty te kształtują zachowania międzyludzkie, przyczyniając się do zróżnicowania w postępowaniu obserwowanego w odmiennych kręgach kulturowych. Badania międzykulturowe odnoszą się między innymi do wagi wartości społecznych dla funkcjonowania grupy rodzinnej, przewidując odmienny rodzaj relacji między rodzicami, rodzicami i dziećmi, a także w grupie dzieci (Hofstede, 2000). W społeczeństwach wysoko rozwiniętych dominuje aktualnie model rodziny cechujący kultury indywidualistyczne – *model niezależności*. Stopniowo także i społeczeństwo polskie w coraz większym stopniu zaczyna go preferować. Z głównych założeń prezentowanych w *modelu niezależności* wyłania się obraz rodziny izolującej się z tła społecznego, jej członków skoncentrowanych na zaspokajaniu własnych celów i dążeń, ewentualnie najbliższych osób z małego kręgu rodzinnego. Proces wychowania dzieci rozpatrywany w kategoriach zaspokajania swych potrzeb przyczynia się do rozwoju ich Ja niezależnego. Natomiast podkreślanie wartości bycia jednostką autonomiczną, polegającą na sobie powoduje, że rodzina tworzy system niezależnych relacji międzyludzkich, czego konsekwencją jest poczucie wolności, przy pomniejszonych możliwościach uzyskania wsparcia (Harwas-Napierała, 2010a; Miluska, 2014).

Sytuacja członków rodzin cechująca się pomniejszonymi możliwościami uzyskania wsparcia ze strony rodzeństwa nabiera szczególnego znaczenia

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

w kontekście wydłużenia się średniej długości życia ludzkiego[1]. Współcześnie rodzeństwo ma możliwość kontaktu ze sobą dłużej niż kiedykolwiek. Porównując czas, przez który dziecko jest związane z rodzicami, do czasu, który potencjalnie może spędzać z rodzeństwem, zauważa się zdecydowaną różnicę w tym zakresie. Z punktu widzenia psychologii stanowi to okoliczność wpływającą potencjalnie korzystnie na jakość życia. Relacje z rodzeństwem, jeśli są harmonijne, mogą nadawać życiu sens, umożliwiać angażowanie się, a także kojarzyć z przyjemnością. W myśl założeń psychologii pozytywnej sprzyja to rozkwitowi dobrostanu psychologicznego oraz wzrostowi poczucia spełnienia (Gulla, Tucholska, 2007; Seligman, 2005). Istotne, by dostrzec w relacji z rodzeństwem aspekty prorozwojowe. Prorozwojową wartość zaangażowania się w harmonijne relacje z dorosłym rodzeństwem konfirmują wyniki badań wskazujące, że okazywanie wsparcia wywiera bardziej korzystne skutki dla funkcjonowania jednostki niż czerpanie z niego. Stwierdzono, że udzielanie wsparcia instrumentalnego krewnym i przyjaciołom oraz wsparcia emocjonalnego współmałżonkowi istotnie przyczynia się do zmniejszenia zachorowalności i obniża ryzyko zgonu w okresie późnej dorosłości (Brown i in., 2003).

W okresie dorosłości wiele osób staje w obliczu znaczącej liczby krytycznych wydarzeń życiowych, jak np. rozwód, utrata pracy, zdrowia, śmierć bliskiej osoby. Dysfunkcje rodzin mogą wynikać także z braku dostatecznej pomocy instytucji państwowych wobec rodzin borykających się z niepełnosprawnymi czy przewlekle chorymi członkami rodzin. Takimi zaś bardzo często stają się osoby ze starszego pokolenia, które wymagają coraz większego zaangażowania w opiekę nad nimi. Obserwowane zjawisko bezradności obecnych 40–50 latków (tzw. *pokolenie kanapkowe*, ang. *sandwich generation*) (Riley, Bowen, 2005) wobec mnogiej patologii[2] dotykającej ich rodziców jest niepokojącym sygnałem dla służb publicznych, że świadczona pomoc jest niewystarczająca.

W świetle uzyskanych wyników badań własnych, wskazujących, że doświadczanie dużej liczby krytycznych wydarzeń życiowych wiąże się z konfliktowymi i rywalizującymi relacjami dorosłych rodzeństw słusznym wydaje się kształtowanie oraz wspieranie wartości familizmu, bowiem mogą one pełnić funkcję ochronną, szczególnie w przypadku osób w okresach średniej oraz późnej dorosłości.

Inną ważną kwestię stanowi promowanie wielodzietności w rodzinach. Jak się okazuje, dorośli, którzy posiadali więcej niż jedno rodzeństwo, mieli bardziej pozytywne wspomnienia z okresu dzieciństwa niż osoby posiadające jedno rodzeństwo (Boll i in., 2003). Co więcej, stwierdzono, że w rodzinach wielodzietnych rodzice zwykle nie wzmacniają rywalizacji wśród rodzeństwa. W mniejszym stopniu niż w rodzinach małodzietnych przejawiają oni skłonności do traktowania

1 Przeciętne trwanie życia w Polsce wydłuża się regularnie od lat 50. ubiegłego wieku. Wówczas mężczyźni żyli średnio 56,1 roku, a panie 61,7. W 2000 r. średnia długość życia mężczyzn wzrosła do 69,7 lat, a kobiet do 78,0 lat. W 2015 roku mężczyźni żyli średnio 73,6 lat, a kobiety 81,6 lat (http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/TrwanieZycia.aspx).

2 Termin *mnoga patologia* określa jednoczesne występowanie kilku dolegliwości u tej samej osoby, spowodowane przewagą procesów katabolicznych nad procesami metabolicznymi (Krzymiński, 1993).

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

w sposób uprzywilejowany jednego z potomstwa, bowiem brakuje czasu, by pełnić rolę arbitra w sytuacjach konfliktowych (Gold, 1990). Stanowi to o możliwości posiadania pozytywnych relacji z dorosłym rodzeństwem, które mogą być rozpatrywane w kategoriach zasobu psychologicznego.

Wyniki przeprowadzonych badań wskazują na występowanie powiązań między wymiarami relacji dorosłego rodzeństwa a aspektami funkcjonowania psychospołecznego, do których zaliczono dobrostan psychologiczny, samotność oraz poziom odczuwanego stresu. Osoby, które tworzyły grupy rodzeństw o nastawieniu przyjacielskim cechował najbardziej adaptacyjny wzorzec funkcjonowania psychospołecznego. Rodzeństwa ujawniające wrogość we wzajemnych relacjach wypadły najgorzej w tym zakresie. Informacja ta jest ważna dla wszystkich osób pracujących w sektorze świadczącym usługi lecznicze, choć wydaje się szczególnie potrzebna terapeutom. Wiedza o tym, iż pozytywny związek z rodzeństwem korzystnie wpływa na dobrostan pacjenta i poprawę jego funkcjonowania powinna być uwzględniana zarówno w procesie terapii indywidualnej, jak i rodzinnej. Terapia może stanowić bezpieczną przestrzeń do poznawania natury relacji z rodzeństwem, facylitując odkrywanie jej jako środka do zwiększenia zasobów wsparcia społecznego i dobrego samopoczucia. Kolejny krok stanowi nauka aktywizowania zasobów.

Otrzymane rezultaty badań, szczególnie te, które odnoszą się do charakterystyki relacji rodzeństw w okresie dorosłości, mają istotne znaczenie dla rozwoju zdrowego społeczeństwa. Posiadanie kompetencji psychologicznych w zakresie zarządzania relacjami interpersonalnymi rodzeństw wydaje się wyjątkowo przydatne rodzicom. Świadomość, że relacje z rodzeństwem mogą pozytywnie, jak i negatywnie wpływać na dobrostan psychologiczny jednostki w dorosłości najprawdopodobniej sprzyja przejawianiu przez rodziców większej dbałości o utrzymywanie wspierających, ciepłych i życzliwych relacji przez dzieci. Prowadzone przez psychologów warsztaty oraz treningi edukacyjne oferują matkom i ojcom wsparcie oraz wiedzę z zakresu wielowymiarowości aspektów relacji z rodzeństwem. Uczestnictwo w nich facylituje promowanie prawidłowych wzorców relacji wśród dzieci tworzących rodzeństwo. Podkreśla się, że konflikt między rodzeństwem, w szczególności nierozwiązany, szkodzi ich relacjom w późniejszym życiu. Wpływa też destrukcyjnie na podsystem rodzicielski. Stanowi to wystarczająco ważny powód, by podejmować działania przyczyniające się do wzrostu ciepła w relacjach braci i sióstr (Edwards i in., 2005). Wśród form pomocy psychologicznej adresowanej do rodziców i rodzeństw o trudnych relacjach wymienia się najczęściej pracę z rodzicami nad problemami występującymi w podsystemie rodzeństwa, terapię rodzinną skoncentrowaną na trudnościach rodzeństwa, pracę z rodzeństwem w podejściu indywidualnym lub wspólnym oraz terapię grupową prowadzoną dla dzieci posiadających rodzeństwo, skoncentrowaną na rozwiązywaniu problemów w relacji z bratem lub/i siostrą. Podczas trwania terapii grupowej rodzeństwo dzieci uczestniczących w niej jest nieobecne na sesji.

Można wyróżnić także wiele programów psychoedukacyjnych mających na celu poprawę jakości relacji w podsystemie rodzeństwa. Zaznacza się, że w dużej mierze oferta jest skierowana do osób posiadających rodzeństwa z różnymi

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

dysfunkcjami. Odczuwa się niedobór propozycji o charakterze profilaktycznym lub korekcyjnym adresowanych dla zdrowych dzieci i ich rodzin.

Jedną z alternatyw stanowią warsztaty umiejętności wychowawczych przeznaczone dla rodziców, prowadzone na podstawie zaleceń zawartych w książce Adele Faber i Elaine Mazlish pt. *Rodzeństwo bez rywalizacji* (2000). Dostarczają one wiedzy psychologicznej o prawidłowym postępowaniu i komunikowaniu się z dziećmi.

Program psychoedukacyjny o szerszym zasięgu, obejmujący zarówno rodziców, jak i rodzeństwa zaproponowali Mark Feinberg i Susan McHale, profesorowie z Uniwersytetu w Pensylwanii (USA). Program „Rodzeństwa są Wyjątkowe" (ang. „Siblings are Special" – SIBS) akcentuje naukę istotnych umiejętności życiowych wzmacniających przebieg rozwoju człowieka. Przeznaczony jest dla dzieci znajdujących się w okresie średniego dzieciństwa. Jego głównym celem jest wskazanie rodzicom, jak mogą zarządzać relacjami w podsystemie rodzeństwa, by redukować konflikty, a jednocześnie wzmacniać poczucie solidarności wśród dzieci. Program SIBS koncentruje się na nauce sposobów dzielenia się przez rodzeństwa odpowiedzialnością oraz podejmowania wspólnych decyzji. Tematy sesji obejmują także trening negocjacyjnego rozwiązywania konfliktów oraz wyznaczania celów. Ponadto akcentowana jest potrzeba określania działań niosących rodzeństwu przyjemność, a także stanowiących przestrzeń do ujawniania i zrozumienia swych uczuć. Natomiast rodzice uczestniczący w programie SIBS mają możliwość nauczenia się twórczych, skutecznych strategii kształtowania relacji w podsystemie rodzeństwa, co stanowi o jego wyjątkowości i przydatności (http://news.psu.edu/story/282542/2013/07/24/research/brothers-and-sisters-learn-build-positive-relationships-sibs).

Celem kolejnego z omawianych programów psychoedukacyjnych „More Fun with Sisters and Brothers" – MFWSB (Kennedy, Kramer, 2008) jest promowanie prospołecznych relacji z rodzeństwem i zmniejszenie częstości występowania konfliktów poprzez nauczanie dzieci umiejętności regulacji emocji. Uczestniczący w programie rodzice są szkoleni w zakresie mediacji. MFWSB został opracowany przez Hildy Ross i współpracowników (2004; 2007). Główne założenie programu odnosi się do przekonania, że konfliktu między rodzeństwem nie należy unikać, ponieważ jest to niemożliwe. Warto zatem wykorzystywać tego typu sytuacje do nauki cennych umiejętności, do których zaliczają umiejętność negocjacji oraz sztukę przyjmowania perspektywy drugiej osoby. Celem programu jest nauczenie rodziców, by w sytuacjach konfliktowych pomagali swym dzieciom odnaleźć konstruktywne podejście, zamiast manifestować gniew i agresję (Siddiqui, Ross, 2004; Smith, Ross, 2007).

Interesujący program psychoedukacyjny, mający na celu wzmacnianie więzi dorosłych rodzeństw zaprezentowano w książce pt. *Sibling Revelry: 8 Steps to Successful Adult Sibling Relationships*. Co ciekawe, została ona napisana przez rodzeństwo Joann Levitt, Marjory Levitt i Joel Levitt (2001), które przedstawia w niej osiem kroków pomocnych w zwiększeniu odczuwania satysfakcji w relacjach dorosłych braci i sióstr.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Odnosząc się do rezultatów zrealizowanych badań własnych, podkreśla się, że dostarczają one wiedzy psychologicznej z zakresu problematyki, która w Polsce i na świecie jest jeszcze niedostatecznie poznana i eksplorowana (Bee, 2004; Feinberg i in., 2012; McHale i in., 2006; Milevsky, 2005; Myers, Goodboy, 2010). Poza dodatnimi walorami mają one także ograniczenia, o których należy wspomnieć. Po pierwsze należy zauważyć, że w projekcie uczestniczyły osoby, które dobrowolnie wyraziły zgodę na udział w badaniu dotyczącym relacji z rodzeństwem. Można uznać, iż stanowi to już wstępną informację o przejawianym zaangażowaniu w relacje z rodzeństwem. Prawdopodobnie dorośli nieutrzymujący kontaktów z bratem lub siostrą nie byli zainteresowani badaniem, w którym poruszano tę problematykę. Po drugie badaniami objęto wyłącznie osoby posiadające tylko jedno, biologiczne rodzeństwo, zatem uzyskane prawidłowości mogą nie znajdować potwierdzenia u osób mających liczne rodzeństwo. Po trzecie wobec osób uczestniczących w badaniach zastosowano narzędzia o charakterze samoopisowym, które choć cenione, są obarczone wieloma ograniczeniami. Stwarza to konieczność dopracowania warunków przebiegu badań psychologicznych. W dalszej perspektywie, celem pogłębienia uzyskanych rezultatów badań planowane jest przeprowadzenie badań jakościowych, fokusowych. Kolejne ograniczenie bieżącego badania dotyczyło kwestii ujawniania przez respondentów wydarzeń życiowych. Nie uwzględniali oni szczegółowych informacji na temat ich kontekstu i historii. W rezultacie niemożliwym było podjęcie bardziej szczegółowych analiz wyjaśniających zróżnicowanie w zakresie więzi rodzeństwa ze względu na różne wydarzenia. Co więcej, nie dysponowano dokładnymi informacjami na temat relacji między rodzeństwem przed wystąpieniem zdarzenia. Zważywszy, że może być tak, że negatywne wydarzenia życiowe prowadzą do bardziej napiętych i konfliktowych relacji z rodzeństwem w dorosłości, to nie można wykluczyć sytuacji, w której mniej zaangażowane oraz niepomyślne stosunki interpersonalne z rodzeństwem ujawniały się od początku. Ponadto niewiele wiadomo na temat perspektywy czasowej występowania wydarzeń życiowych. Jeśli miały one miejsce jednocześnie u obu rodzeństw, mogło to doprowadzić do wycofania się z relacji przy podjęciu próby uporania się z własnymi problemami. W innych okolicznościach czas występowania zdarzeń życiowych mógł sprzyjać bliskim i pomocnym ustosunkowaniom rodzeństw. Ponadto w badaniu nie rozpatrywano wspierającej roli innych osób, zwłaszcza członków rodziny. Ważnym aspektem badań jest także uwzględnienie skłonności uczestniczących w nich osób do ujawniania doświadczanych krytycznych wydarzeń życiowych. Niektóre z nich są bowiem nieakceptowane społecznie, a nawet wiążą się ze stygmatyzacją, np. pobyt w więzieniu czy choroba psychiczna. Dlatego też należy zachować ostrożność w odniesieniu do interpretacji uzyskanych wyników. Podkreśla się, że do udzielania jednoznacznych odpowiedzi dotyczących związku przyczynowego między krytycznymi wydarzeniami życiowymi a jakością relacji z rodzeństwem wskazane jest przeprowadzenie badań longitudinalnych.

W odniesieniu do przebiegu przeprowadzonych badań własnych zaobserwowano problem wynikający z dużej liczby pytań w Kwestionariuszu Relacji

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Dorosłego Rodzeństwa (Walęcka-Matyja, 2014c)[3]. Na podstawie własnych doświadczeń w pracy z osobami w wieku senioralnym stwierdzono, że niechętnie uczestniczą one, a nawet odmawiają udziału w badaniach psychologicznych, jeśli oceniają je jako zbyt wyczerpujące. Zaznacza się, że prowadzenie badań nad podsystemem rodzeństwa wymaga ujmowania dużej liczby zmiennych w jednym badaniu, które z założenia mają przyczynić się do pełniejszego zrozumienia przebiegu rozwoju i dynamiki relacji z rodzeństwem. Realizowanie złożonych projektów badawczych, uwzględniających wiele zmiennych i zróżnicowany wiek uczestników stanowiło inspirację dla podjęcia działań mających na celu opracowanie skróconej wersji narzędzia do diagnozowania aktualnej relacji z dorosłym rodzeństwem (< 81 itemów)[4]. Tym samym stworzono szerszą perspektywę zastosowania ASRQ w badaniach z udziałem osób w okresie późnej dorosłości.

Odnosząc się do otrzymanych ustaleń badań własnych, wskazuje się także na potrzebę przeprowadzenia badań longitudinalnych. Inspirację do kontynuacji tego typu poszukiwań, uwzględniających to, co niezmienne, oraz to, co podlega zmianie między rodzeństwem na przestrzeni lat, stanowią uzyskane wyniki odnoszące się do grupy osób w okresie późnej dorosłości. Najliczniej reprezentowały one grupy rodzeństw o wysokim poziomie rywalizacji, przejawiające sporadyczne, okolicznościowe kontakty. Możliwe, że badania podłużne pozwolą ustalić, czy negatywne wzorce relacji interpersonalnych były już obecne wcześniej, czy narastają wraz z wiekiem, w obliczu nastawienia na zaspokajanie potrzeb indywidualnych? Zgodnie bowiem z podejściem ujmującym rozwój człowieka w ciągu całego życia (ang. *life span*) badania podłużne dają szansę rozpoznania rozwojowych zmian związków między przebiegiem procesów psychologicznych i kształtowaniem relacji z rodzeństwem we wcześniejszych okresach życia a zasobami w okresie dorosłości. Ich rezultaty mogą okazać się wartościowe z punktu widzenia tworzenia programów profilaktyki skierowanych do generacji osób będących rodzicami – stymulujących mechanizmy wspierające adaptacyjne funkcjonowanie w podsystemie rodzeństwa, a także w społeczeństwie.

Konkludując, pomimo wspomnianych ograniczeń przeprowadzone badania o charakterze przekrojowym, obejmujące całą próbę wiekową ukazują wiele interesujących aspektów psychologicznych relacji dorosłych rodzeństw i ich ogromne znaczenie w postaci następstw dla funkcjonowania psychospołecznego człowieka. Podkreśla się, że w badaniu cech relacji dorosłych rodzeństw istnieje duży potencjał, który umożliwi naukowcom i praktykom, a także rodzeństwu zrozumieć ten dynamiczny układ relacji rodzinnych. Rodzeństwo pełni bowiem w cyklu całego życia wiele ról, z których najistotniejsze dotyczą opieki nad rodzicami (Bank, Khan, 1982), a także świadczenia sobie wzajemnej pomocy (Avioli, 1989).

3 KRDR zawiera 81 itemów, za pomocą których badani mogą wyrazić opinie dotyczące swojego zachowania wobec rodzeństwa oraz własnych uczuć odnoszących się do zachowania rodzeństwa wobec nich.

4 Wyniki prac nad skróconą, polską wersją KRDR zaprezentowano w artykule Walęckiej-Matyji (2016d). The Polish short version of the Adult Sibling Relationship Questionnaire (ASRQ-SF): Preliminary Report. *Hellenic Journal of Psychology,* 13, 89–103.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Warto zaakcentować, że prawidłowy charakter relacji z rodzeństwem zapobiega obniżeniu się poziomu dobrostanu psychologicznego dorosłego człowieka. Poczucie emocjonalnego (i nie tylko) wsparcia ze strony rodzeństwa stanowi istotny czynnik psychologiczny wpływający na wzrost zdrowia psychicznego i satysfakcję w sferze wartości wyższych, jak uznanie, wdzięczność oraz szacunek.

Poruszana problematyka jest wyjątkowo aktualna oraz ważna, podkreśla wyjątkową rolę rodzeństwa w rozwoju i funkcjonowaniu człowieka, a także w procesie stymulowania rozwoju społecznego oraz cywilizacyjnego całego społeczeństwa. Niniejsza praca nie wyczerpuje tematyki dotyczącej relacji z rodzeństwem w okresie dorosłości. Wskazuje się na potrzebę dalszego prowadzenia badań, zwłaszcza preferujących podejście określane jako „3 M" (ang. *multiple system*, *multilevel*, *multivariate*). Oznacza to lepszą współpracę różnych badaczy podejmujących nowe problemy, rozumiane interdyscyplinarnie i wielodyscyplinarnie.

Konkludując, nie bez przyczyny pierwsze zdanie tej książki posiada charakter literacki. Badania naukowe i ich efekty docierają do wyspecjalizowanych profesjonalistów, którzy stosując „mędrca szkiełko i oko", asymilują je do ogólnospołecznej świadomości. Jednakże by racjonalna wiedza była powszechnie użyteczna, potrzeba przekładu poprzez film, literaturę czy sztukę teatralną. Wtedy jest żywa i rozwija się w najpełniejszym wymiarze.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Bibliografia

Ackerman, R.A., Kashy, D.A., Donnellan, M.B., Conger, R.D. (2011). Positive-engagement behaviors in observed family interactions: a social relations perspective. *Journal of Family Psychology*, *25*, 719–730. doi: 10.1037/a0025288.

Adamczyk, K., DiTommaso, E. (2014). Psychometric properties of the Polish version of the Social and Emotional Loneliness Scale for Adults (SELSA-S). *Psihologijske teme*, *23*, 327–341.

Adler, A. (1986). *Sens życia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Agryle, M. (1991). *Psychologia stosunków międzyludzkich*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Ainsworth, M.D.S., Blehar, M.C., Waters, E., Wahls, S. (1978). *Patterns of attachment*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Allen, J.G., Haslam-Hopwood, T. (2005). Commentary on constituting community: creating a place for oneself. *Psychiatry*, *3*, 214–219.

Anderson, S., Sabatelli, R. (1999). *Family interactions: a multigenerational developmental perspective* (2nd ed.). Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.

Andrich, D., van Schoubroeck, L. (1989). The General Health Questionnaire: a psychometric analysis using latent trait theory. *Psychological Medicine*, *19*, 469–485.

Ansbacher, H.L., Ansbacher, R.R. (1956). *The individual psychology of Alfred Adler*. New York: Basic Book.

Antonovsky, A. (1995). *Rozwikłanie tajemnicy zdrowia. Jak radzić sobie ze stresem i nie zachorować*. Warszawa: Wydawnictwo Instytut Psychiatrii i Neurologii.

Antonucci, T.C., Fuhrer, R., Dartigues, J.F. (1997). Social relations and depressive symptomatology in a sample of community-dwelling French older adults. *Psychology and Aging*, *12*, 189–195.

Arbuckle, J.S. (2009). *Amos 18 user's guide*. Crawfordville, FL: Amos Development Corporation.

Argyle, M. (2004). Przyczyny i korelaty szczęścia. W: J. Czapiński (red.), *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka* (s. 165–203). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Argyle, M., Trower, P.E., Bryant, B.M. (1974). Explorations in the treatment of neuroses and personality disorders by social skills training. *British Journal of Medical Psychology*, *47*, 63–72. doi: 10.1177/014544557821003.

Arnett, J.J. (2000). Emerging adulthood: a theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, *55*,469–480. doi: 10.1037/0003–066X.55.5.469.

Arnett, J.J. (2001). Conceptions of the transition to adulthood: perspective from adolescence through midlife. *Journal of Adult Development*, *8*, 133–143. doi: 1068–0667/01/0400–0133.

Aron, A., Aron, E.N., Smollan, D. (1992). Inclusion of other in the Self Scale and the structure of interpersonal closeness. *Journal of Personality and Social Psychology*, *63*, 596–612. doi: 10.1037/0022–3514.63.4.596.

Aspinwall, L.G., Taylor, S.E. (1997). A stitch in time: self-regulation and proactive coping. *Psychological Bulletin*, *121*, 417–436. doi: 10.1037/0033–2909.121.3.417.

Avioli, P.S. (1989). The social support functions of siblings in later life: a theoretical model. *American Behavior Scientist*, *33*, 45–47.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Azmitia, M., Cooper, C.R., Brown, J.R. (2009). Support and guidance from families, friends, and teachers in Latino early adolescents' math pathways. *Journal of Early Adolescence*, *29*, 142–169. doi: 10.1177/0272431608324476.

Babbie, E. (2007). *Badania społeczne w praktyce*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Badura-Madej, W. (1999). Podstawowe pojęcia teorii kryzysu i interwencji kryzysowej. W: W. Badura-Madej (red.), *Wybrane zagadnienia interwencji kryzysowej. Poradnik dla pracowników socjalnych* (s. 15–30). Katowice: Wydawnictwo ŚLĄSK.

Baka, Ł., Derbis, R. Maxfield, M. (2012). The anxiety-buffering properties of cultural and subcultural worldviews: terror management processes among juvenile delinquents. *Polish Psychological Bulletin*, *43*, 1–11. doi: 10.2478/v10059–012-0001.

Bakiera, L. (2013). *Zaangażowane rodzicielstwo a autokreacyjny aspekt rozwoju dorosłych*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.

Baltes, P.B., Reese, H.W., Lipsitt, L.P. (1980). Life-span developmental psychology. *Annual Review of Psychology*, *31*, 65–110. doi: 10.1146/annurev.ps.31.020180.000433.

Bandler, R., Grinder J., Satir V. (1999). *Zmieniamy się wraz z rodzinami. O zdrowej komunikacji.* Gdańsk: GWP.

Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Bank, S.P., Kahn, M.D. (1982). *The sibling bond*. New York: Basic Books.

Barlow, J.H., Ellard, D.R. (2006). The psychosocial well-being of children with chronic disease, their parents and siblings: an overview of the research evidence base. *Child: Care, Health & Development*, *32*, 19–31. doi: 10.1111/j.1365–2214.2006.00591.

Bartholomew, K., Horowitz, L. (1991). Attachment styles among young adults: a test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, *61*, 226–244. doi: 10.1037/0022–3514.61.2.226.

Bartosz, B. (1992). *Niektóre zagadnienia wsparcia społecznego. Wsparcie społeczne w rodzinie i dla rodziny* (s. 20–31). Prace Psychologiczne XXIV. Wrocław: Wydawnictwo UWr.

Baumeister, R.F., Leary, M.R. (1995). The need to belong: desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, *117*, 497–529. doi: 10.1037/0033–2909.117.

Bee, H. (2004). *Psychologia rozwoju człowieka*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.

Bedford, V.H. (1989). Ambivalence in adult sibling relationships. *Journal of Family Issues*, *10*, 211–224.

Bedyńska, S., Książek, M. (2012). *Statystyczny drogowskaz 3. Praktyczny przewodnik wykorzystania modeli regresji oraz równań strukturalnych*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Sedno.

Belsky, J., Volling, B.L. (1992). The contribution of mother-child and father-child relationships to the quality of sibling interaction: a longitudinal study. *Child Development*, *63*, 1209–1222. doi: 10.1111/j.1467–8624.1992.tb01690.

Benenson, J.F. (1996). Gender differences in the development of relationships. W: G.G. Noam, K.W. Fischer (red.), *Development and vulnerability in close relationships* (s. 263–286). Mahwah, NJ: Erlbaum.

Berger, P., Luckmann, T. (1983). *Społeczne tworzenie rzeczywistości*. Warszawa: Wydawnictwo PIW.

Berry, D.S., Willingham, J.K., Thayer, C.A. (2000). Affect and personality as predictors of conflict and closeness in young adults' friendships. *Journal of Research in Personality*, *34*, 84–107.

Bertalanffy von, L. K. (1950). *Ogólna teoria systemów*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Bertalanffy von, L. K. (1984). *Ogólna teoria systemów*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Bertram, H. (2000). Life course dynamics and the development of new relations between generations. W: L.J. Crockett, R.K. Silbereisen (red.), *Negotiating adolescence in times of social change* (s. 157–177). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Białecka-Pikul, M. (2011). Wczesne dzieciństwo. W: J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka* (s. 172–201). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Biegler, R., Edward, L., Kennair, O. (2016). Sisterly love: within-generation differences in ideal partner for sister and self. *Evolutionary Behavioral Sciences*, *10*, 29–42. doi.org/10.1037/ebs0000060.

Bishop, G.D. (2000). *Psychologia zdrowia. Zintegrowany umysł i ciało*. Wrocław: Wydawnictwo Astrum.

Black, A.E., Devereux, P.J., Salvanes, K.G. (2005). The more the merrier? The effect of family size and birth order on children's education. *The Quarterly Journal of Economics*, *120*, 669–700.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Blair, L. (2011). *Birth order. What your position in the family really tells you about your character?* London: Piatkus.

Błażek, M. (2015). Funkcjonowanie psychologiczne rozwodzących się rodziców a ich postawy rodzicielskie. *Polskie Forum Psychologiczne*, *20*, 342–357. doi: 10.14656/PFP20150304.

Bobbitt-Zeher, D., Downey, D.B., Merry, J. (2016). Number of siblings during childhood and the likelihood of divorce in adulthood. *Journal of Family Issues*, *37*, 2075–2094. doi: 10.1177/0192513X14560641.

Boll, T., Ferring, D., Filipp, S.H. (2003). Perceived parental differential treatment in middle adulthood: curvilinear relations with individuals' experienced relationship quality to sibling and parents. *Journal of Family Psychology*, *17*, 472–487. doi: 10.1037/0893–3200.17.4.472.

Boll, T., Ferring, D., Filipp, S.H. (2005). Effects of parental differentia treatment on relationship quality with siblings and parents: Justice evaluations as mediators. *Social Justice Research*, *18*, 155–182. doi: 10.1007/s11211–005-7367–2.

Borzyszkowa, H. (1997). *Izolacja społeczna rodzin z dzieckiem upośledzonym umysłowo w stopniu lekkim.* Gdańsk: Wydawnictwo UG.

Bosworth, H.B., Hays, J.C., George, L.K., Steffens, D.C. (2002). Psychosocial and clinical predictors of unipolar depression outcome in older adults. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, *17*, 238–246. doi: 10.1002/gps.590.

Bowen, M. (1978). *Family therapy in clinical practice*. New York: Aronson.

Bowlby, J. (2007). *Przywiązanie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Bracke, P., Christiaens, W., Wauterickx, N. (2008). The pivotal role of women in informal care. *Journal of Family Issues*, *29*, 1348–1378. doi: 10.1177/0192513X08316115.

Bradburn, N.M. (1969). *The structure of psychological well-being*. Chicago: Aldine.

Bradshaw, J. (1994). *Zrozumieć rodzinę. Rewolucyjna droga odnalezienia samego siebie*. Warszawa: Instytut Psychologii Zdrowia.

Brammer, L.M. (1985). *The helping relationship: process and skills* (3rd ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Braun-Gałkowska, M. (1992). *Psychologiczna analiza systemów rodzinnych osób zadowolonych i niezadowolonych z małżeństwa*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Bressan, P., Colarelli, S.M., Cavalieri, M.B. (2009). Biologically costly altruism depends on emotional closeness among step but not half or full siblings. *Evolutionary Psychology*, *7*, 118–132.

Brim, O., Ryff, C.D. (1980). On the properties of life events. W: P.B. Baltes, O.G. Brim (red.), *Life-span development and behavior* (t. 3, s. 367–388). New York: Academic Press.

Brody, G.H. (1998). Sibling relationship quality: its causes and consequences. *Annual Review of Psychology*, *49*, 1–24. doi: 10.1146/annurev.psych.49.1.1.

Brody, G.H. (2004). Siblings' direct and indirect contributions to child development. *Current Directions in Psychological Science*, *13*, 124–126. doi: 10.1111/j.09637214.2004.00289.

Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: experiments by nature and design*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Bronfman E.T., Campis L.B., Koocher G.P. (1998). Helping children to cope with traumatic injury. *Professional Psychology: Research and Practice*, *29*, 574–581.

Brown, S.L., Nesse, R.M., Vinokur, A.D., Smith, D.M. (2003). Providing social support may be more beneficial than receiving it: results from a prospective study of mortality. *Psychological Science*, *14*, 320–327. doi: 10.1111/1467–9280.14461.

Brzezińska, A.I., Appelt, K., Ziółkowska, B. (2015). Psychologia rozwoju człowieka. W: J. Strelau, D. Doliński (red.), *Psychologia akademicka. Podręcznik* (t. 2, s. 95–292). Gdańsk: Wydawnictwo GWP.

Bugental, D.B. (2000). Acquisition of the algorithms of social life: a domain-based approach. *Psychological Bulletin*, *126*, 187–219. doi: 10.1037/0033–2909.126.2.187.

Buhrmester, D. (1992). The developmental course of sibling and peer relationships. W: F. Boer, J. Dunn (red.), *Children's sibling relationships: Developmental and clinical issues* (s. 19–40). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Buhrmester, D., Furman, W. (1990). Perceptions of sibling relationships in middle childhood and adolescence. *Child Development*, *61*, 1387–1398. doi: 10.2307/1130750.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Buist, K.L., Dekovic, M., Meeus, W., van Aken, M.A.G. (2002). Developmental patterns in adolescent attachment to mother, father, and sibling. *Journal of Youth and Adolescence*, *31*, 167–176. doi: 10.1023/A:1015074701280.

Bujacz, A., Hornowska, E. (2012). Hedonizm i eudajmonizm w badaniach psychologii pozytywnej. *Psychologia Jakości Życia*, *11*, 103–121.

Burbidge, J., Minnes, P. (2014). Relationship quality in adult siblings with and without developmental disabilities. *Family Relations*, *63*, 148–162. doi: 10.1111/fare.12047.

Byrne, B.M. (2010). *Structural equation modeling with AMOS. Basic concepts, applications and programming. Second edition*. New York, London: Routledge.

Campbell, L.D., Connidis, I.A., Davies, L. (1999). Sibling ties in later life: a social network analysis. *Journal of Family Issues*, *20*, 114–148. doi: 10.1177/019251399020001006.

Canary, D.J., Stafford, L. (1992). Relational maintenance strategies and equity in marriage. *Communication Monographs*, *59*, 244–267. doi: 10.1080/03637759209376268.

Caplan, G. (1964). *Principles of preventive psychiatry*. New York: Basic Books.

Carbery, J., Buhrmester, D. (1998). Friendship and need fulfillment during three phases of young adulthood. *Journal of Social and Personal Relationships*, *15*, 393–409. doi: 10.1177/0265407598153005

Carstensen, L.L. (1992). Social and emotional patterns in adulthood: support for socioemotional selectivity theory. *Psychology and Aging*, *7*, 331–338. doi: 10.1037/0882–7974.7.3.331.

Cassidy, J. Shaver, P.R. (2010). *Handbook of attachment: theory, research, and clinical applications* (2nd ed.). New York: Guilford Press.

Chądzyńska, M., Dryll, E. (2004). Etos rodzinny – wspólnota znaczeń wyrażająca się w strukturze autonarracji ojców, matek i ich dzieci. *Studia Psychologiczne*, *3*, 27–42.

Cicirelli, V.C. (1982). Sibling influence throughout the lifespan. W: M.E. Lamb, B. Sutton-Smith (red.), *Sibling relationships: their nature and significance across the lifespan* (s. 267–284). Hillsdale, NJ: Eribaum.

Cicirelli, V.G. (1991). Sibling relationships in adulthood. *Marriage & Family Review*, *16*, 291–310, doi: 10.1300/J002v16n03_05.

Cicirelli, V.G. (1995). *Sibling relationships across the life span*. New York: Plenum.

Cicirelli, V.G., Coward, R.T., Dwyer, J. (1992). Siblings as caregivers for impaired elders. *Research on Aging*, *14*, 331–350. doi: 10.1177/0164027592143003.

Cicirelli, V.G., Nussbaum, J.F. (1989). Relationships with siblings in later life. W: J.F. Nussbaum (red.), *Life-span communication: normative processes* (s. 283–299). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Ciechanowicz, A. (1990). *Kulturowa adaptacja testów*. Warszawa: Wydawnictwo Polskie Towarzystwo Psychologiczne.

Clarke, S.A., Davies, H., Jenney, M., Glaser, A., Eiser, C. (2005). Parental communication and children's behaviour following diagnosis of childhood leukaemia. *Psycho-Oncology*, *14*, 274–281. doi: 10.1002/pon.843.

Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences.* New York: Routledge.

Cohen, S., Wills, T.A. (1985). Stress, social support, and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*, *98*, 310–357. doi: 10.1037/0033–2909.98.2.310.

Coltrane S., Collins R. (2001). *The sociology of marriage & the family. Gender, love and property* (ed. 5). Belmont, CA: Wadsworth.

Cole, A., Kerns, K.A. (2001). Perceptions of sibling qualities and activities of early adolescents. *The Journal of Early Adolescence*, *21*, 204–227. doi: 10.1177/ 0272431601021002004.

Conley, D. (2004). *The pecking order: which siblings succeed and why*. New York: Pantheon.

Connidis, I.A. (1989). Siblings as friends in later life. *American Behavioral Scientist*, *33*, 81–93. doi: 10.1177/0002764289033001008.

Connidis, I.A. (1992). Life transitions and the adult sibling tie: a qualitative study. *Journal of Marriage & the Family*, *54*, 972–982. doi: 10.2307/353176.

Connidis, I.A. (2007). Negotiating inequality among adult siblings: two case studies. *Journal of Marriage & Family*, *69*, 482–499. doi: 10.1111/j.1741-. 3737.2007.00378.

Connidis, I.A., Campbell, L.D. (1995). Closeness, confiding, and contact among siblings in middle and late adulthood. *Journal of Family Issues*, *16*, 722–745. doi: 10.1177/019251395016006003.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Conger, K.J., Little, W.M. (2010). Sibling relationships during the transition to adulthood. *Child Development Perspectives*, *4*, 87–94. doi: 10.1111/j.1750–8606.2010.00123.

Costa, P.T., Terracciano, A., McCrae, R.R. (2001). Gender differences in personality traits across cultures – robust and surprising findings. *Journal of Personality and Social Psychology*, *81*, 322–331. doi: 10.1037/0022–3514.81.2.322.

Crispell, D. (1996). The sibling syndrome. *American Demographics*, *18*, 24–30.

Cullberg, J. (2006). *Psychoses an integrative perspective*. New York: Routledge.

Cuskelly, M. (1999). Adjustment of siblings of children with a disability. *International Journal for the Advancement of Counselling*, *21*, 111–124.doi: 10.1023/A:1005331700993.

Czapiński, J. (1992). *Psychologia szczęścia: przegląd badań i zarys teorii cebulowej.* Poznań: Oficyna Wydawnicza Academos.

Czapiński, J. (2004). Czy szczęście popłaca? Dobrostan psychiczny jako przyczyna pomyślności życiowej. W: J. Czapiński (red.), *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka* (s. 235–254). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Czapiński, J. (2009). Indywidualna jakość życia Polaków. W: J. Czapiński, T. Panek (red.), *Diagnoza Społeczna 2009* (s. 151–240). Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego. Pobrano z: https://www.diagnoza.com/pliki/raporty/Diagnoza_raport_2019.pdf

Czapiński, J. (2012). Psychologiczne teorie szczęścia. W: J. Czapiński (red.), *Osobowość szczęśliwego człowieka* (s. 359–379). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Czapiński, J. (2015). Indywidualna jakość i styl życia Polaków. W: J. Czapiński, T. Panek (red.), *Diagnoza Społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków* (s. 183–313). Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego. Pobrano z: https://www.diagnoza.com/pliki/raporty/ Diagnoza_raport_2015.pdf

D'Amico, E.J., Fromme, K. (1997). Health risk behaviors of adolescent and young adult siblings. *Health Psychology*, *16*, 426–432. doi: 10.1037/0278–6133.16.5.426.

Dąbrowski, K. (1996). *W poszukiwaniu zdrowia psychicznego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Denissen, J.J.A., Penke, L., Schmitt D.P., Van Aken, M.A.G. (2008). Self-esteem reactions to social interactions: evidence for sociometer mechanisms across days, people, and nations. *Journal of Personality and Social Psychology*, *95*, 181–196. doi: 10.1037/0022–3514.95.1.181.

Denham, S.A., Workman, E., Cole, P.M., Weissbrod, C., Kendziora, K.T., Zahn-Waxler, C. (2000). Prediction of externalizing behavior problems from early to middle childhood: the role of parental socialization and emotion expression. *Development and Psychopathology*, *12*, 23–45. doi: 10.1017/S0954579400001024.

Dibble, J.L., Levine, T.R., Park, H.S. (2012). The Unidimensional Relationship Closeness Scale (URCS): reliability and validity evidence for a new measure of relationship closeness. *Psychological Assessment*, *24*, 565–572. doi: 10.1037/a0026265.

Diener, E., Lucas, R.E., Oishi, S. (2004). Dobrostan psychiczny. Nauka o szczęściu i zadowoleniu z życia. W: J. Czapiński (red.), *Psychologia pozytywna* (s. 35–50). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Diener, E., Oishi, S. (2000). Money and happiness: income and subjective well-being across nations. W: E. Diener, E.M. Suh (red.), *Culture and subjective well-being* (s. 185–218). Cambridge, MA: MIT Press.

DiTommasso, E., Brannen, C., Best, L.A. (2004). Measurement and validity characteristics of the short version of the Social and Emotional Loneliness Scale for Adults. *Educational and Psychological Measurement*, *64*, 99–119. doi: 10.1177/0013164403258450.

Dołęga, Z. (2010). *Psychologiczne podstawy i społeczny kontekst wychowania integrującego*. Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM.

Dołęga, Z. (2015). Family cohesion and the loneliness of adolescents from temporarily disconnected families due to economic migration. *Polish Psychological Bulletin*, *46*, 45–52. doi: 10.1515/ppb-2015–0005.

Dong, X., Beck, T., Simon, M.A. (2009). Loneliness and mistreatment of older Chinese women: does social support matter? *Journal of Women & Aging*, *21*, 293–302. doi: 10.1080/08952840903285252.

Drwal, R.Ł. (1990). Problemy kulturowej adaptacji kwestionariuszy. W: A. Ciechanowicz (red.), *Kulturowa adaptacja testów* (s. 115–138). Warszawa: Wydawnictwo Polskie Towarzystwo Psychologiczne.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Dryll, E. (2013). *Wrastanie w kulturę. Transmisja narracji w wychowaniu rodzinnym*. Warszawa: Wydawnictwo ENETEIA Psychologii i Kultury

Dryll, E. (2014). Narracje rodzinne. W: I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny* (s. 73–93). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Dunn, J. (1983). Sibling relationships in early childhood. *Child Development*, *54*, 787–811. doi: 10.2307/1129886.

Dunn, J. (2000). State of the art: siblings. *The Psychologist*, *13*, 244–248.

Dunn, J. (2002). Sibling relationships. W: P.K. Smith, C.H. Hart (red.), *Blackwell handbook of childhood social development* (s. 223–237). Oxford: Blackwell Publishers.

Dunn, J., Deater-Deckard, K., Pickering, K., Golding, J. (1999). Siblings, parents and partners: family relationships with longitudinal community study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *40*, 1025–1037. doi: 10.1111/1469–7610.00521.

Dunn, J. Plomin, R. (1990). *Separate lives why are siblings so different?* New York: Basic Books.

Dunn, J., Slomkowski, C., Beardsall, L. (1994). Sibling relationships from the preschool period through middle childhood and early adolescence. *Developmental Psychology*, *30*, 315–324. doi: 10.1037/0012–1649.30.3.315.

Duxbury L., Higgins C. (2001). Work balance in the new millennium: Where are we? Where do we need go? Work Network, Canadian Policy Research Networks, Inc. Ottawa.

Dwyer, D. (2005). *Bliskie relacje interpersonalne*. Gdańsk: Wydawnictwo GWP.

Ebert, I.D. Steffens, M.C., Kroth, A. (2014). Warm, but maybe not so competent? – Contemporary implicit stereotypes of women and men in Germany. *Sex Roles*, *70*, 9–10. doi: 10.1007/s11199–014-0369–5.

Edwards, R., Bello, R., Brandau-Brown, F., Hollems, D. (2001). The effects of loneliness and verbal aggressiveness on message interpretation. *Southern Communication Journal*, *66*, 139–150. doi: 10.1080/10417940109373193.

Edwards, R., Mauthner, M., Hadfield, L. (2005). Children's sibling relationships and gendered practices: talk, activity and dealing with change. *Gender and Education*, *17*, 499–513.

Egan, V., McMurran, M., Richardson, C., Blair, M. (2000). Criminal cognitions and personality: what does the PICTS really measure? *Criminal Behaviour and Mental Health*, *10*, 170–184. doi: 10.1002/cbm.355.

Eidsness, M.A., Myers, S.A. (2008). The use of sibling relational maintenance behaviors among emerging adult siblings. *Journal of the Speech and Theatre Association of Missouri*, *38*, 1–14.

Eiser, C. (2003). What can we learn from other illnesses? *Journal of Cystic Fibrosis*, *2*, 58–60. doi: 10.1016/S1569–1993(03)00002.

Elder, G.H., Jr., Caspi, A. (1988). Economic stress in lives: developmental perspectives. *Journal of Social Issues*, *44*, 25–45. doi: 10.1111/j.1540–4560.1988.tb02090.

Endler, N.S., Parker, J.D.A. (1994). Assessment of multidimensional coping. Task, emotion and avoidance strategies. *Psychological Assessment*, *6*, 50–60. doi: 10.1037/1040–3590.6.1.50.

Erikson, E.H. (1964). *Insight and responsibility*. New York: Norton & Company.

Erikson, E.H. (1997). *Dzieciństwo i społeczeństwo*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.

Eysenck, H.J. (1997). Addiction, personality and motivation. *Human Psychopharmacology*, *12*, 79–87. doi: 10.1002/(SICI)1099–1077(199706)12:2+<S79::AID-HUP905>3.0.CO;2-T.

Faber, A., Mazlish, E. (2000). *Rodzeństwo bez rywalizacji*. Poznań: Wydawnictwo Media Rodzina.

Farnicka, M. (2013). *Między przymusem a wyborem. Rodzina a sposób radzenia sobie w różnych sytuacjach życiowych*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.

Feinberg, M.E., Neiderhiser, J.M., Simmens, S.J., Reiss. D., Hetherington, M.E. (2000). Sibling comparison of differential parental treatment in adolescence: gender, self-esteem, and emotionality as mediators of the parenting-adjustment association. *Child Development*, *71*, 1611–1628.doi: 10.1111/1467–8624.00252.

Feinberg, M.E., Solmeyer, A.R., McHale, S.M. (2012). The third rail of family systems: sibling relationships, mental and behavioral health and preventive intervention in childhood and adolescence. *Clinical Child and Family Psychology Review*, *15*, 43–57. doi: 10.1007%2Fs10567–011-0104–5.

Felson, R.B. (1983). Aggression and violence between siblings. *Social Psychology Quarterly*, *46*, 271–285. doi: 10.2307/3033715.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Ferguson, G.A., Takane, Y. (1999). *Analiza statystyczna w psychologii i pedagogice*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Field, A. (2005). *Discovering statistics using SPSS*. London: Sage.

Finzi-Dottan, R., Cohen, O. (2010). Young adult sibling relations: the effects of perceived parental favoritism and narcissism. *The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied 145*, 1–22. doi: 10.1080/00223980.2010.528073.

Fisman, S., Wolf, L., Ellison, D., Freeman, T. (2000). A longitudinal study of siblings of children with chronic disabilities. *Canadian Journal of Psychiatry*, *45*, 369–375.

Floyd, K. (2006). Human affection exchange: XII. Affectionate communication is associated with diurnal variation in salivary free cortisol. *Western Journal of Communication*, *70*, 47–63. doi: 10.1080/10570310500506649.

Floyd, K., Morman, M.T. (1998). The measurement of affectionate communication. *Communication quarterly*, *46*, 144–162. doi: 10.1080/01463379809370092.

Floyd, K., Parks, M.R. (1995). Manifesting closeness in the interactions of peers: a look at siblings and friends. *Communication Reports*, *8*, 69–76. doi: 10.1080/08934219509367612.

Folkman, S., Moskowitz, J.T. (2004). Coping: pitfalls and promise. *Annual Review of Psychology*, *55*, 745–774. doi: 10.1146/annurev.psych.55.090902.141456.

Folwell, A.L., Chung, L.C., Nussbaum, J.F., Bethea, L.S., Grant, J.A. (1997). Differential accounts of closeness in older adult sibling relationships. *Journal of Social & Personal Relationships*, *14*, 843–849. doi: 10.1177/0265407597146008.

Fortuna, K., Roisman, G.I., Haydon, K.C., Groh, A.M., Holland, A.S. (2011). Attachment states of mind and the quality of young adults' sibling relationships. *Developmental Psychology*, *47*, 1366 –1373. doi: 10.1037/a0024393.

Frydrychowicz, S. (2003). Komunikacja interpersonalna w rodzinie a rozwój dorosłych. W: B. Harwas-Napierała (red.), *Rodzina a rozwój człowieka dorosłego* (s. 101–122). Poznań: Wydawnictwo UAM.

Frydrychowicz, S. (2005). The influence of interpersonal communication on human development. *Psychology of Language and Communication*, *9*, 69–82.

Fuligni, A.J., Pedersen, S. (2002). Family obligation and the transition to young adulthood. *Developmental Psychology*, *38*, 856–868. doi: 10.1037/0012–1649.38.5.856.

Fuligni, A.J., Tseng, V., Lam, M. (1999). Attitudes toward family obligations among American adolescents with Asian, Latin American, and European backgrounds. *Child Development*, *70*, 1030–1044. doi: 10.1111/1467–8624.00075.

Fuller-Thomson, E. (1999–2000). Loss of the Kin-Keeper? Sibling conflict following parental death. *Omega: Journal of Death and Dying*, *40*, 547–559.

Furman, W., Buhrmester, D. (1985). Children's perceptions of the qualities of sibling relationships. *Child Development*, *56*, 448–461. doi: 10.2307/1129733.

Gadermann, A.M., Zumbo, B.D. (2007). Investigating the intra individual variability and trajectories of subjective well-being. *Social Indicators Research*, *81*, 1–33. doi: 10.1007/s11205–006-0015.

Gaines, S.O., Jr, Rios, D.I., Buriel, R. (1997). Familism and personal relationship processes among Latina/Latino couples. W: S.O. Gaines Jr, R. Buriel, J.H. Liu, D.I. Rios (red.), *Culture, ethnicity, and personal relationship processes* (s. 41–66). New York: Routledge.

Galambos, N.L., Barker, E.T., Krahn, H.J. (2006). Depression, self-esteem, and anger in emerging adulthood: seven-year trajectories. *Developmental Psychology*, *42*, 350–365.

Galton, F. (1874). *English men of science: their nature and nurture*. London: McMillan. doi: 10.5962/bhl.title.26466.

Gamble, W.C., Yu, J., Kuehn, E.D. (2011). Adolescent sibling relationship quality and adjustment: sibling trustworthiness and modeling, as factors directly and indirectly influencing these associations. *Social Development*, *20*, 605–623. doi: 10.1111/j.1467–9507.2010.00591.x.

Ganiban, J.M., Ulbricht, J., Saudino, K.J., Reiss, D., Neiderhiser, J.M. (2011). Understanding child-based effects on parenting: temperament as a moderator of genetic and environmental contributions to parenting. *Developmental Psychology*, *47*, 676–692. doi: 10.1037/a0021812.

Garmezy, N. (1991). Resiliency and vulnerability to adverse developmental outcomes associated with poverty. *American Behavioral Scientist*, *34*, 416–430. doi: 10.1177/0002764291034004003.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Gilligan, M., Suitor, J.J., Kim, S., Pillemer, K. (2013). Differential effects of perceptions of mothers' and fathers' favoritism on sibling tension in adulthood. *Journals of Gerontology, Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, *68*, 593–598. doi: 10.1093/geronb/gbt039.

Ginsbeurg, G.P. (1986). The structural analysis of primary relationship. W: R. Gilmour, S. Duck (red.), *The emerging field of personal relationship* (s. 41–62). Hilldale: Lawrence Erlbaum Associates.

Głębocka, A., Szarzyńska M. (2005). Wsparcie społeczne a jakość życia ludzi starszych. *Gerontologia Polska*, *13*, 255–259.

Goodboy, A.K., Myers, S.A., Patterson, B.R. (2009). Investigating elderly sibling types, relational maintenance and lifespan affect, cognition, and behavior. *Atlantic Journal of Communication*, *17*, 140–148. doi: 10.1080/15456870903024852.

Goetting, A. (1986). The developmental tasks of siblingship over the life cycle. *Journal of Marriage & the Family*, *48*, 703–714. doi: 10.2307/352563.

Gold, D. (1989). Generational solidarity: conceptual antecedents and consequences. *American Behavioral Scientist*, *33*, 19–32. doi: 10.1177/0002764289033001003.

Gold, D. (1990). Late-life sibling relationships: does race affect typological distribution? *The Gerontologist*, *30*, 741–748. doi: 10.1093/geront/30.6.741.

Goldberg, D.P., Hillier, V.F. (1979). A scaled version of the general health questionnaire. *Psychological Medicine*, *9*, 191–197.

Goldberg, D., Williams, P., Makowska, Z., Merecz, D. (2001). *Ocena zdrowia psychicznego na podstawie badań kwestionariuszami Davida Goldberga. Podręcznik dla użytkowników kwestionariuszy GHQ-12 i GHQ-28*. Łódź: Wydawnictwo Instytut Medycyny Pracy im. prof. J. Nofera.

Goldenberg, H., Goldenberg, I. (2006). *Terapia rodzin*. Kraków: Wydawnictwo UJ.

Gordon, T. (1998). *Wychowanie bez porażek w praktyce*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.

Goodwin, R., Cook, O., Yung, Y. (2001). Loneliness and life satisfaction among three cultural groups. *Personal Relationship*, *8*, 225–230. doi: 10.1111/j.1475–6811.2001.tb00037.

Graham-Bermann, S.A., Cutler, S.E. (1994). The Brother-Sister Questionnaire: psychometric assessment and discrimination of well-functioning from dysfunctional relationships. *Journal of Family Psychology*, *8*, 224–238. doi: 10.1037/0893–3200.8.2.224.

Griffin, D.W., Bartholomew, K. (1994). Models of the self and other: fundamental dimensions underlying measures of adult attachment. *Journal of Personality & Social Psychology*, *67*, 430–445. doi: 10.1037/0022–3514.67.3.430.

Grzankowska, I., Basińska M. (2010). Cechy osobowości dziecka a pozycja wśród rodzeństwa. W: T. Rostowska, A. Jarmołowska (red.), *Rozwojowe i wychowawcze aspekty życia rodzinnego* (s. 206– 219). Warszawa: Wydawnictwo Difin.

Grzesiuk, L., Jakubowska, U. (1995). Podejście systemowe. W: L. Grzesiuk (red.), *Psychoterapia. Szkoły, zjawiska, techniki i specyficzne problemy* (s. 60–66). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Gulla, B., Tucholska, K. (2007). Psychologia pozytywna: cele naukowo-badawcze i aplikacyjne oraz sposób ich realizacji. W: P. Francuz, W. Otrębski (red.), *Studia z Psychologii w KUL*, *14*, 133 –152. Lublin: Wydawnictwo KUL.

Gurba, E. (2006). Wczesna dorosłość. W: B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka* (t. 2, s. 202–232). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Gurba, E. (2011). Wczesna dorosłość. W: J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka* (s. 287 –311). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Hamachek, D.E. (1988). Evaluating self-concept and ego development within Erikson's psychosocial framework: a formulation. *Journal of Counseling and Development*, *66*, 354–360. doi: 10.1002/j.1556–6676.1988.tb00886.

Hansson, R.O., Jones, W.H., Carpenter, B.N., Remondet, J.H. (1987). Loneliness and adjustment to old age. *The International Journal of Aging and Human Development, 24*, 41–53. doi: 10.2190/82XB-5L9T-JWKE-U6T8.

Harasimczuk, J., Cieciuch, J. (2012). *Podstawowe standardy edytorskie naukowych tekstów psychologicznych w języku polskim na podstawie reguł APA*. Wydawnictwo Liberi Libri. Pobrano z: http://liberilibri.pl/sites/default/files/Standardy%20APA-PL.pdf

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Hardman, M.L., Drew, C.L., Egan, M.W. (2017). *Human exceptionality: society, school, and family, 12th Edition*. Boston: Cengage Learning.

Hardwig, J. (2002). W poszukiwaniu etyki związków osobowych. W: J. Stewart (red.), *Mosty zamiast murów* (s. 403–405). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Harwas-Napierała, B. (2010a). Rodzina w kontekście współczesnych zagrożeń. W: T. Rostowska, A. Jarmołowska (red.), *Rozwojowe i wychowawcze aspekty życia rodzinnego* (s. 11–21). Warszawa: Wydawnictwo Difin.

Harwas-Napierała, B. (2010b). Badania psychologiczne nad bliźniętami jednojajowymi. W: T. Rostowska, B. Pastwa-Wojciechowska (red.), *Rozwój bliźniąt w ciągu życia. Aspekty biopsychologiczne* (s. 123–136). Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls".

Harwas-Napierała, B. (2014). Specyfika komunikacji interpersonalnej w rodzinie ujmowanej jako system. W: I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny* (s. 47–72). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Hastings, R.P. (2007). Longitudinal relationships between sibling behavioral adjustment and behavior problems of children with developmental disabilities. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, *37*, 1485–1492. doi: 10.1007/s10803–006-0230-y.

Hastings, R.P., Beck, A. (2004). Practitioner review: stress intervention for parents of children with intellectual disabilities. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *45*, 1338–1349. doi: 10.2190/L60R-MF1N-98AV-TMV3.

Havighurst, R.J. (1981). *Developmental tasks and education*. New York, London: Longman.

Heider, F. (1958). *The psychology of interpersonal relations*. New York: Wiley.

Herrera, N.C., Dunn, J. (1997). Early experiences with family conflict: implications for arguments with a close friend. *Developmental Psychology*, *33*, 869–881. doi: 10.1037/0012–1649.33.5.869.

Herrera, N.C., Zajonc, R.B., Wieczorkowska, G., Cichomski, B. (2003). Beliefs about birth rank and their reflection in reality. *Journal of Personality and Social Psychology*, *85*, 142–150. doi: 10.1037/0022–3514.85.1.142.

Heszen, I. (2011). Zachowanie celowe i reaktywne jako komplementarne formy radzenia sobie w sytuacji stresowej. *Przegląd Psychologiczny*, *54*, 47–66.

Heszen, I. (2016). *Psychologia stresu. Korzystne i niekorzystne skutki stresu życiowego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Hequembourg, A., Brailler, S. (2005). Gendered stories of parental caregiving among siblings. *Journal of Aging Studies*, *19*, 53–71. doi: 10.1016/j.jaging.2003.12.001.

Heyeres, U. (2006). Adult Sibling Relationship Questionnaire: Ein Instrument zur Erfassung von Geschwisterbeziehungen im Erwachsenenalter. *Gruppendynamik und Organisationsberatung*, 37. Jahrg., Heft *2*, 215–225.

Hinde, R.A. (1997). *Relationships: Dialectical Perspective*. Hove, UK: Psychology Press.

Hindman, J.M., Riggs, S.A., Hook, J. (2013). Contributions of executive, parent–child, and sibling subsystems to children's psychological functioning. *Couple and Family Psychology: Research and Practice*, *2*, 294–308. doi: 10.1037/a0034419.

Hobfoll, S.E. (1989). Conservation of resources. A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist*, *44*, 513–524. doi: 10.1037/0003–066X.44.3.513.

Hobfoll, S.E. (2006). *Stres, kultura i społeczność. Psychologia i filozofia stresu*. Gdańsk: Wydawnictwo GWP.

Hobfoll, S.E. (2010). Conservation of resources theory: its implication for stress, health, and resilience. W: S. Folkman, P.E. Nathan (red.), *The Oxford handbook of stress, health, and copings* (s. 127–147). New York: Oxford.

Hofstede, G. (2000). *Kultury i organizacje. Zaprogramowanie umysłu*. Warszawa: Wydawnictwo PWE.

Hogan, N.S. (1990). Hogan Sibling Inventory of Bereavement (HSIB). W: J. Touliatos, B. Perlmutter, M. Straus (red.), *Handbook of family measurement techniques* (s. 524). Newbury Park, CA: Sage.

Holmes, T.H., Rahe, R.H. (1967). The Social Readjustment Rating Scale. *Journal of Psychosomatic Research*, *11*, 213–218. doi: 10.1016/0022–3999(67)90010–4.

Homans, G. (1975). *Zachowanie społeczne jako wymiana dóbr*. W: W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki (red.), *Elementy teorii socjologicznych* (s. 103–119). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Homans, G. (1992). Podstawowe procesy społeczne. W: M. Kempny, J. Szmatka (red.), *Współczesne teorie wymiany społecznej. Zbiór tekstów* (s. 173–229). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Hornowska, E. (2007). *Testy psychologiczne. Teoria i praktyka*. (t. 6 serii: Wykłady z Psychologii). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Hornowska, K. (2010). *Testy psychologiczne. Teoria i praktyka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Horwitz, A.V. (1994). Predictors of adult sibling social support for the seriously mentally ill. *Journal of Family Issues*, *15*, 272–287. doi: 10.1177/0192513X94015002007.

Hurlock, E. (1985). *Rozwój dziecka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Hutcheson, G., Sofroniou, N. (1999). *Mulitivariate social scientist*. London: Sage.

Ingersoll-Dayton, B., Neal, M.B., Ha, J., Hammer, L.B. (2003). Redressing inequity in parent care among siblings. *Journal of Marriage and Family*, *65*, 201–212. doi: 10.1111/j.1741–3737.2003.00201.

Irish, D.P. (1964). Sibling interaction: a neglected aspect of family life research. *Social Forces*, *42*, 279–288. doi: 10.1093/sf/42.3.279.

Jacobs, B. (2006). *The emotional survival guide for caregivers*. New York: Guilford Press.

Janicka, I. (2006). Alternatywne formy życia rodzinnego a rozwój dziecka. W: T. Rostowska, J. Rostowski (red.), *Wokół wychowania* (s. 75–81). Łódź: Wydawnictwo Wyższa Szkoła Informatyki w Łodzi.

Janicka, I. (2014). Małżeństwo dwóch karier-wyzwaniem czy obciążeniem? W: I. Janicka, M. Znajmiecka-Sikora (red.), *Rodzina i kariera. Równoważenie czy konflikt ról?* (s. 51–68). Łódź: Wydawnictwo UŁ.

Jarosz, M. (2003). *Interpersonalne uwarunkowania religijności*. Lublin: Wydawnictwo TN KUL.

Jaspers, K. (1965). Krytyka pozytywizmu i idealizmu. W: L. Kołakowski, K. Pomian (red.), *Filozofia egzystencjalna* (s. 144–178). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Jenkins, J.M. (1992). Sibling relationships in disharmonious homes: potential difficulties and protective effects. W: F. Boer, J. Dunn (red.), *Children's sibling relationships: developmental and clinical issues* (s. 125–138). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Jenkins, J., Rasbash, J., Leckie, G., Gass, K., Dunn, J. (2012). The role of maternal factors in sibling relationship quality: a multilevel study of multiple dyads per family. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *53*, 622–629. doi: 10.1111/j.1468–7610.2011.02484.

Jensen, A.C., McHale, S.M. (2015). What makes siblings different? The development of sibling differences in academic achievement and interests. *Journal of Family Psychology*, *29*, 469–478. doi: 10.1037/fam0000090.

Jelonkiewicz, I., Kosińska-Dec, K. (2004). Spostrzegane zasoby a doświadczanie stresu rodzinnego i szkolnego wśród młodzieży. W: K. Kosińska-Dec, L. Szewczyk (red.), *Rozwój, zdrowie, choroba. Aktualne problemy psychosomatyki* (s. 71–90). Warszawa: Wydawnictwo BEL Studio Sp. z o.o.

Johnson, C.L., Catalano, D.J. (1981). Childless elderly and their family supports. *Gerontologist*, *21*, 610–618. doi: 10.1093/geront/21.6.610.

Johnson, T., Seivewright, H., Tyrer, P. (2004). Persistent social dysfunction in anxious and depressed patients with personality disorder. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, *109*, 104–109. doi: 10.1046/j.1600–0447.2003.00241.

Józefik, B. (2010). Problematyka więzi w anoreksji i bulimii psychicznej. W: B. Tyjarska (red.), *Bliskość w rodzinie. Więzi w dzieciństwie a zaburzenia w dorosłości* (s. 101–122). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Juczyński, Z. (2001). *Narzędzia pomiaru w promocji i psychologii zdrowia*. Warszawa: Wydawnictwo PTP.

Juczyński, Z., Ogińska-Bulik, N. (2003). Zdrowie najważniejszym zasobem człowieka. W: Z. Juczyński, N. Ogińska-Bulik (red.), *Zasoby osobiste i społeczne sprzyjające zdrowiu jednostki* (s. 9–16). Łódź: Wydawnictwo UŁ.

Juczyński, Z., Ogińska-Bulik, N. (2012). *Narzędzia pomiaru stresu i radzenia sobie ze stresem*. Warszawa: Wydawnictwo PTP.

Jung, C.G. (1992). *O naturze kobiety*. Poznań: Wydawnictwo Brama.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Jylha, P., Melartin, T., Rytsala, H., Isometsa, E. (2009). Neuroticism, introversion, and major depressive disorder – traits, states, or scars? *Depression and Anxiety*, *26*, 325–334.

Kagitcibasi, C. (2005). Autonomy and relatedness in cultural context. Implications for self and family. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, *36*, 403–422. doi: 10.1177/0022022105275959.

Kaplan, H.B. (1990). Measurement problems in estimating theoretically informed models of stress: a sociological perspective. *Stress Medicine*, *6*, 81–91. doi: 10.1002/smi.2460060204.

Kasten, H. (1997). *Rodzeństwo. Ideały, rywale, powiernicy*. Warszawa: Wydawnictwo Springer PWN.

Kahn, R.L, Antonucci, T.C. (1980). Convoys over the life course: attachment, roles, and social support. W: P.B. Baltes, O. Brim (red.), *Life-span development and behavior* (s. 254–283). Boston: Lexington.

Kaleta, K. (2011). Rodzinne uwarunkowania społecznego funkcjonowania jednostek w świetle teorii Minuchina i Bowena. *Roczniki Psychologiczne*, *14*, 141–158.

Karasek, R. (1979). Job demands, job decision latitude and mental strain: implications for job redesign. *Administrative Science Quarterly*, *24*, 285–307. doi: 10.2307/2392498.

Karaś, D., Cieciuch, J., Keyes, C.L.M. (2014). The Polish adaptation of the Mental Health Continuum Short Form (MHC-SF). *Personality and Individual Differences*, *69*, 104–109. doi: 10.1016/j.paid.2014.05.011.

Kaźmierczak, M. (2015). *Oblicza empatii w procesie adaptacji do rodzicielstwa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.

Kaźmierczak, M., Błażek, M., Lewandowska-Walter, A., Karasiewicz, K. (2014). Realizowanie roli rodzicielskiej przez ojca w kontekście jego aktywności zawodowej na tle dynamiki zmian w rodzinie. W: I. Janicka, M. Znajmiecka-Sikora (red.), *Rodzina i kariera. Równoważenie czy konflikt ról?* (s. 87–104). Łódź: Wydawnictwo UŁ.

Kaźmierczak, M., Plopa, M., Retowski, S. (2007). Skala Wrażliwości Empatycznej. *Przegląd Psychologiczny*, *50*, 9–24.

Kennedy, D.E., Kramer, L. (2008). Improving emotion regulation and sibling relationship quality: the more fun with sisters and brothers program. *Family Relations*, *57*, 567–578. doi: 10.1111/j.1741–3729.2008.00523.

Keyes, C.L.M. (1998). Social well–being. *Social Psychology Quarterly*, *61*, 121–140. doi: doi.org/10.2307/2787065.

Keyes, C.L.M. (2002). The mental health continuum: from languishing to flourishing in life. *Journal of Health and Social Behavior*, *43*, 207–222.

Keyes, C.L.M., Waterman, M.B. (2003). Dimensions of well-being and mental health in adulthood. W: M. Bornstein, L. Davidson, C.L.M. Keyes, K.A. Moore (red.), *Well-being: positive development across the life course* (s. 477–497). London: Lawrence Erlbaum Associates.

Keyes, C.L.M., Wissing, M., Potgieter, J., Temane, M., Kruger, A., van Rooy, S. (2008). Evaluation of the mental health continuum-short form (MHC-SF) in Setswana-speaking South Africans. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, *15*, 181–192. doi: 10.1002/cpp.572.

Khodyakov, D., Carr, D. (2009). The impact of late-life parental death on adult sibling relationships. Do parents' advance directives help or hurt? *Research on Aging*, *31*, 495–519. doi: 10.1177/0164027509337193.

Kind, P., Gudex, C.M. (1994). Measuring health status in the community: a comparison of methods. *Journal of Epidemiology and Community Health*, *48*, 86–91. doi: 10.1136/jech.48.1.86.

Killoren, S.E., Wheeler, L.A., Updegraff, K.A., Rodriguez de Jésus, S.A., McHale, S.M. (2015). Longitudinal association among parental acceptance, familism values and sibling intimacy in Mexican-origin families. *Family Process*, *54*, 217–231. doi: 10.1111/famp.12126.

Kim, J.-Y., McHale, S.M., Osgood, D.W., Crouter, A.C. (2006). Longitudinal course and family correlates of sibling relationships from childhood through adolescence. *Child Development*, *77*, 1746–1761. doi: 10.1037/0012–1649.43.4.960.

King, B.M., Minium, E.W. (2009). *Statystyka dla psychologów i pedagogów*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Knijn, T.C.M., Liefbroer, A.C. (2006). More than kind: instrumental support in families W: P.A. Dykstra, M. Kalmijn, T.C.M. Knijn, A.E. Komter, A.C. Liefbroer, C.H. Mulder (red.), *Family solidarity in the Netherlands* (s. 89–106). Amsterdam: Dutch University Press.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Knobloch, L.K., Solomon, D.H. (1999). Measuring the sources and content of relational uncertainty. *Communication Studies*, *50*, 261–278. doi: 10.1080/10510979909388499.

Komorowska-Pudło, M. (2014). Jakość relacji pomiędzy małżonkami posiadającymi i nieposiadającymi rodzeństwo. *Fides et Ratio. Kwartalnik Naukowy*, *3*, 56–78.

Komter, A., Voorpostel, M., Pels, T. (2011). Not accepted by the family: 'being difficult' or 'being different'? *Journal of Family Issues*, *32*, 237–263. doi: 10.1177/0192513X10377065.

Kopaliński, W. (2007). *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*. Warszawa: Wydawnictwo Rytm.

Kornaszewska-Polak, M. (2014). Kompetencje społeczne i lęk w relacjach interpersonalnych. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas Pedagogika*, *9*, 147–148.

Kosińska-Dec, K., Jelonkiewicz, I. (2004). Zasoby a radzenie sobie ze stresem rodzinnym i szkolnym oraz zdrowie młodzieży. W: K. Kosińska-Dec, L. Szewczyk (red.), *Rozwój, zdrowie, choroba. Aktualne problemy psychosomatyki* (s. 91–104). Warszawa: Wydawnictwo BEL Studio Sp. z o.o.

Kosiol, M. (2015). Badanie relacji między rodzeństwem. Przegląd kwestionariuszy. *Polskie Forum Psychologiczne*, *20*, 101–121. doi: 10.14656/PFP20150107.

Kowal, A., Kramer, L. (1997). Children's understanding of parental differential treatment. *Child Development*, *68*, 113–126. doi: 10.1111/j.1467–8624.1997.tb01929.

Kowalik, S. (2002). Rozwój społeczny. W: B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka* (t. 3, s. 71–105). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Kozerska, A., Miszczak, E., Napora, E. (2015). Zaangażowanie dziadków w ocenie wnuków z rodzin samotnych matek. *Kultura i Edukacja*, *1*, 231–246. doi: 10.15804/kie.2015.01.12.

Kramer, L., Baron, L.A. (1995). Parental perceptions of children's sibling relationships. *Family Relations*, *44*, 95–103. doi: 10.2307/584746.

Kruk, M. (1996). Relacje między rodzeństwem zdrowym i niepełnosprawnym w rodzinie. *Światło i Cienie*, *2*, 4–8.

Krzymiński, S. (1993). *Zaburzenia psychiczne wieku starczego*. Warszawa: Wydawnictwo PZWL.

Kubacka-Jasiecka, D. (2005). Kryzys emocjonalny i interwencja kryzysowa – spojrzenie z perspektywy zagrożenia ja i poczucia tożsamości. W: D. Kubacka-Jasiecka, T.M. Ostrowski (red.), *Psychologiczny wymiar zdrowia*, *kryzysu i choroby* (s. 57–86). Kraków: Wydawnictwo UJ.

Lachowska, B. (2008). Wzajemne oddziaływania pracy i rodziny – perspektywa konfliktu i facylitacji (raport z badań pilotażowych). W: L. Golińska, A. Dudek (red.), *Rodzina i praca z perspektywy wyzwań i zagrożeń* (s. 431– 444). Łódź: Wydawnictwo UŁ.

Lachowska, B. (2012). *Konflikt i facylitacja między rolami rodzinnymi i zawodowymi – uwarunkowania i znaczenie dla jakości życia kobiet i mężczyzn*. Lublin: Wydawnictwo KUL.

Lanthier, R. Stocker, C., Furman, W. (2001). Adult Sibling Relationship Questionnaire. W: J. Touliatos, B.F. Perlmutter, G.W. Holden (red.), *Handbook of family measurement techniques*. Vol. 2. Abstracts (s. 53–54). Thousand Oaks. CA: Sage Publications.

Stocker, C., Lanthier, R., Furman, W. (1997). Sibling relationships in early adulthood. *Journal of Family Psychology*, *11*, 210–221. doi: 10.1037/0893–3200.11.2.210.

Lau, S., Kong, C.K. (1999). The acceptance of lonely others: effects of loneliness and gender of the target person and loneliness of the perceiver. *Journal of Social Psychology*, *139*, 229–241. doi: 10.1080/00224549909598377.

Lazarus, R.S., Folkman, S. (1987). Transactional theory and research on emotions and coping. *European Journal of Personality*, *1*, 141–169. doi: 10.1002/per.2410010304.

Leary, M.R., Tambor, E.S., Terdal, S.K., Downs, D.L. (1995). Self-esteem as an interpersonal monitor: the sociometer hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*, *68*, 518–530. doi: 10.1037/0022–3514.68.3.518.

Leavell, A.S., Tamis-LeMonda, C.S., Ruble, D.N., Zosuls, K.M., Cabrera, N.J. (2012). African American, White, and Latino fathers' activities with their sons and daughters in early childhood. *Sex Roles*, *66*, 53–65. doi: 10.1007/s11199–011-0080–8.

Lee, G.R., Ihinger-Tallman, M. (1980). Sibling interaction and morale: the effects of family relations on older people. *Research on Aging*, *2*, 367–391. doi: 10.1177/016402758023005.

Lee, T.R., Mancini, J.A., Maxwell, J.W. (1990). Sibling relationships in adulthood: contact patterns and motivations. *Journal of Marriage & the Family*, *52*, 431–440. doi: 10.2307/353037.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Levinson, D.J. (1978). *The seasons of man's life*. New York: Knopf.
Levinson, D.J. (1986). A conception of adult development. *American Psychologist*, *4*, 3–13. doi: 10.1037/0003–066X.41.1.3
Levitt, J.A., Levitt, M., Levitt, J. (2001). *Sibling revelry: 8 steps to successful adult sibling relationships*. New York: Dell Publishing.
Lewandowska-Walter, A., Połomski, P., Peplińska, A. (2014). Mediacyjna rola rodzicielskich stylów wychowawczych w związku liczby rodzeństwa z rozwojem osobowości i kompetencji społecznych w okresie wczesnej dorosłości. *Polskie Forum Psychologiczne*, *19*, 50–70. doi: 10.14656/PFP20140103.
Lewis, D.M.G. (2011). The sibling uncertainty hypothesis: facial resemblance as a sibling recognition cue. *Personality and Individual Differences*, *51*, 969–974. doi: 10.1016/j.paid.2011.08.002.
Ley, K. (2004). *Rodzeństwo – miłość, nienawiść, solidarność*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
Liberska, H. (2011). Development in the family. W: H. Liberska (red.), *Relations in marriage and family: genesis, quality and development* (s. 13–30). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
Liberska, H. (2014). Rozwój rodziny i w rodzinie. W: I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny* (s. 221–240). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
Liberska, H., Matuszewska, M. (2014). Modele funkcjonowania rodziny. Style wychowania. W: I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny* (s. 115–139). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
Liberska, H., Matuszewska, M., Freudenreich, D. (2013). Percepcja postaw rodzicielskich matek i ojców a zachowania agresywne córek i synów. W: D. Borecka-Biernat (red.), *Zachowania agresywne dzieci i młodzieży* (s. 78–98). Warszawa: Wydawnictwo Difin.
Liebler, C.A., Sandefur, G.D. (2002). Gender differences in the exchange of social support with friends, neighbors, and co-workers at midlife. *Social Science Research*, *3*, 364–391.
Lindemann, E. (1944). Symptomatology and management of acute grief. *American Journal of Psychiatry*, *101*, 141–148.
Litwińska, K. (2010). Jedynaczki i jedynacy w świetle badań psychologicznych. W: T. Rostowska, A. Jarmołowska (red.), *Rozwojowe i wychowawcze aspekty życia rodzinnego* (s. 168–205). Warszawa: Wydawnictwo Difin.
Lloyd, C., Maas, F. (1993). The helping relationship: the application of Carkhuff's Model. *Canadian Journal of Occupational Therapy*, *60*, 83–89. doi: 10.1177/000841749306000205.
Lowenthal, M.F., Thurnher, M., Chiriboga, D., & Associates (1975). *Four stages of life*. San Francisco: Jossey-Bass.
Lu, S., Sexton, M. (2010). Career journeys and turning points of senior female managers in small construction firms. *Construction Management and Economics*, *28*, 125–139. doi: 10.1080/01446190903280450.
Lussier, G., Deater-Deckard, K., Dunn, J., Davies, L. (2002). Support across two generations: children's closeness to grandparents following parental divorce and remarriage. *Journal of Family Psychology*, *16*, 363–76. doi: 10.1037/0893–3200.16.3.363.
Lytton, H., Romney, D.M. (1991). Parents' differential socialization boys and girls: a meta-analysis. *Psychological Bulletin*, *109*, 267–296. doi: 10.1037/0033–2909.109.2.267.
Łaguna, M. (2004). *Szkolenia*. Gdańsk: Wydawnictwo GWP.
Łaguna, M., Lachowicz-Tabaczek, K., Dzwonkowska, I. (2007). Skala samooceny SES Morrisa Rosenberga – polska adaptacja metody. *Psychologia Społeczna*, *2*, 164–176.
Mahler, M.S., Mc Divitt, J. (1980). The separation – individuation process and identity formation. W: S.I. Greenspan, G.K. Pollock (red.), *The course of life: psychoanalytic contributions toward understanding personality development* (s. 395–406). Bethesda: NIMH.
Mahon, N., Yarchesky, A., Yarchesky, T. (2004). Social support and positive health practices in early adolescence: a test of mediating variables. *Clinical Nursing Research*, *13*, 216–236. doi: 10.1177/1054773803262407.
Mandal, E. (2000). *Podmiotowe i interpersonalne konsekwencje stereotypów związanych z płcią*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
Mandal, E. (2005). Osobowość kobiet i mężczyzn w rozwoju: różnice generacyjne i kulturowe. *Psychologia Rozwojowa*, *10*, 23–33.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Mandal, E. (2008). *Miłość, władza i manipulacja w bliskich związkach.* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Marotta, A.K. (2015). *The relationship between sibling relationship quality and psychological outcomes in emerging adulthood*. Pobrano z: https://academiccommons.columbia.edu

Martin, B., Burks, N. (1985). Family and nonfamily components of social support as buffers of stress for college women. *Journal of Applied Social Psychology*, *15*, 448–465. doi: 10.1111/j.1559–1816.1985.tb02265.

Martin, M.M., Anderson, C.M., Burant, P.A., Weber, K. (1997). Verbal aggression in sibling relationships. *Communication Quarterly*, *45*, 304–317.

Masten, A.S., Powell, J.L. (2003). A resiliency framework for research, policy and practice. W: S. Luthar (red.), *Resiliency and vulnerability: adaptation in the context of childhood adversity* (s. 1–29). Cambridge: Cambridge University Press.

Matjasko, J.L., Feldman, A.F. (2006). Bringing work home: the emotional experiences of mothers and fathers. *Journal of Family Psychology*, *20*, 47–55. doi: 10.1037/0893–3200.20.1.47

McCrae, R.R., Costa P.T. (2005). *Osobowość dorosłego człowieka. Perspektywa teorii pięcioczynnikowej*. Kraków: Wydawnictwo WAM.

McGhee, J.L. (1985). The effects of siblings on the life satisfaction of the rural elderly. *Journal of Marriage and the Family*, *49*, 85–95.

McGuire, S., McHale, S.M., Updegraff, K. (1996). Children's perceptions of the sibling relationship in middle childhood: connections within and between family relationships. *Personal Relationships*, *3*, 229–239.doi: 10.1111/j.1475–6811.1996.tb00114.

McHale, S., Kim J., Whiteman, S. (2006). Sibling relationships in childhood and adolescence. W: P. Noller, J. Feeney (red.), *Close relationships. Functions, forms, and processes* (s. 127–150). New York: Psychology Press.

McHale, S.M., Updegraff, K.A., Shanahan, L., Crouter, A.C., Killoren, S.E. (2005). Siblings' differential treatment in Mexican American families. *Journal of Marriage and Family*, *67*, 1259–1274. doi: 10.1111/j.1741–3737.2005.00215.

McHale, S.M., Updegraff, K.A., Tucker, C.J., Crouter, A.C. (2000). Step in or stay out? Parents' roles in adolescents' sibling relationships. *Journal of Marriage and Family*, *62*, 746–760. doi: 10.1111/j.1741–3737.2000.00746.

McHale, S.M., Updegraff, K.A., Whiteman, S.D. (2012). Sibling relationships and influences in childhood and adolescence. *Journal of Marriage and Family*, *74*, 913–930. doi: 10.1111/j.1741–3737.2012.01011.

McNeill, P., Chapman, S. (2005). *Research Methods.* (3rd ed.). Oxon: Routledge.

Mendelson, M.J., Aboud, F.E., Lanthier R.P. (1994). Kindergartens' relationships with siblings, peers, and friends. *Merrill – Palmer Quarterly*, *40*, 416–427.

Mikkelson, A.C. (2006). Communication among peers: adult sibling relationships. W: K. Floyd, M.T. Morman (red.), *Widening the family circle: new research on family communication* (s. 21–35). Thousand Oaks, CA: Sage.

Mikkelson, A.C. (2014). Adult sibling relationships. W: K. Floyd, M. Morman (red.), *Widening the family circle: new research on family communication* (s. 19–35). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc. doi:10.4135/9781483387956n2.

Mikkelson, A.C., Floyd, K., Pauley, P.M. (2011). Differential solicitude of social support in different types of adult sibling relationships. *Journal of Family Communication*, *11*, 220–236. doi: 10.1080/15267431.2011.554749.

Mikulincer, M., Florian, V., Hirschberger, G. (2003). The existential function of close relationships: introducing death into the science of love. *Personality and Social Psychology Review*, *7*, 20–40. doi: 10.1207/S15327957PSPR0701_2.

Miluska, J. (2014). Kulturowa różnorodność rodziny. W: I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny* (s. 369–383). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Milevsky, A. (2004). Perceived parental marital satisfaction and divorce: effects on sibling relations in emerging adults. *Journal of Divorce and Remarriage*, *41*, 115–128. doi: 10.1300/J087v41n01_07.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Milevsky, A. (2005). Compensatory patterns of sibling support in emerging adulthood: variations in loneliness, self-esteem, depression and life satisfaction. *Journal of Social and Personal Relationships*, *22*, 743–755. doi: 10.1177/0265407505056447.

Miner, S., Uhlenberg, P. (1997). Intragenerational proximity and the social role of sibling neighbors after midlife. *Journal of Applied Family Studies*, *46*, 145–154. doi: 10.2307/585038.

Minnett, A., Vandell, D., Santrock, J. (1983). The effects of sibling status on sibling interaction: influence of birth order, age spacing, sex of child and sex of sibling. *Child Development*, *54*, 1064 –1072. doi: 10.2307/1129910.

Minuchin, S. (1974). *Families and family therapy*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Minuchin, S. (1988). Relationship within the family: A systems perspective development. W: R.A. Hinde, J. Stevens-Hinde (red.), *Relationships within the families* (s. 7–26). Oxford: Claredon Press.

Minuchin, S., Rosman, B., Baker, L. (1978). *Psychosomatic families: anorexia nervosa in context*. Cambridge: Harward University Press.

Morrison, L. (1997). Stress and siblings. *Nursing Children and Young People*, *9*, 26–27. doi: 10.7748/paed.9.4.26.s24.

Mosli, R.H., Kaciroti, N., Corwyn, R., Lumeng J.L. (2016). Effect of sibling birth on bmi trajectory in the first 6 years of life. *Pediatrics*, *137*, 167–172. doi: 10.1542/peds.2015–2456.

Mouw, T. (2005). Sequences of early adult transitions: a look at variability and consequences. W: R.A. Settersten, F.F. Jr Furstenberg, R.G. Rumbaut (red.), *On the frontier of adulthood: theory, research and public policy* (s. 256–291). Chicago: University of Chicago Press.

Moyer, M.S. (1992). Sibling relationships among older adults. *Generations*, *16*, 55–58.

Murphy, S.O. (1992). Using multiple forms of family data: identifying pattern and meaning in sibling infant relationships. W: J. Gilgun, K. Daly, G. Handel (red.), *Qualitative methods in family research* (s. 146–171). Newbury Park, CA: Sage.

Murray, S.L., Griffin, D.W., Rose, P., Bellavia, G.M. (2003). Calibrating the sociometr: the relational contingencies of self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, *85*, 63–84. doi: 10.1037/0022–3514.85.1.63.

Myers, D.G. (2004). Bliskie związki a jakość życia. W: J. Czapiński (red.), *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka* (s. 204–234). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Myers, S.A. (2011). „I have to love her, even if sometimes I may not like her". The reasons why adults maintain their sibling relationships. *North American Journal of Psychology*, *13*, 51–62.

Myers, S.A. (2015). Using Gold's typology of adult sibling relationships to explore sibling affectionate communication. *North American Journal of Psychology*, *17*, 301–310.

Myers, S.A., Brann, M., Rittenour, C.E. (2008). Interpersonal communication motives as a predictor of early and middle adulthood siblings' use of relational maintenance behaviors. *Communication Research Reports*, *25*, 155–167. doi: 10.1080/08824090802022028.

Myers, S.A., Bryant, L.E. (2008). Emerging adult siblings' use of verbally aggressive messages as hurtful messages. *Communication Quarterly*, *56*, 268–283. doi: 10.10800146337080224098l.

Myers, D.G., Diener, E. (1995). Who is happy? *Psychological Science*, *6*, 10–19. doi: 10.1111/j.1467 –9280.1995.tb00298.

Myers, S.A., Goodboy, A.K. (2010). Relational maintenance behaviors and communication channel use among adult siblings. *North American Journal of Psychology*, *12*, 103–116.

Myers, S.A., Odenweller, K.G. (2015). The use of relational maintenance behaviors and relational characteristics among siblings types. *Communication Studies*, *66*, 238–255. doi: 10.1080/10510974.2014.930918.

Nadwana, S., Katoch, M. (2009). Perception of sibling relationship during middle adulthood years: a typology. *Journal of Social Science*, *21*, 67–72. doi: 10.1080/09718923.2009.11892752.

Namysłowska, I. (2000). *Terapia rodzin*. Warszawa: Wyd. Instytut Psychiatrii i Neurologii.

Namysłowska, I., Siewierska, A. (2009). Znaczenie i rola rodzeństwa w terapii rodzin. *Psychoterapia*, *2*, 45–56.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Neece, C.L., Blacher, J., Baker, B.L. (2010). Impact on siblings of children with intellectual disability: the role of child behavior problems. *American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities*, *115*, 291–306. doi: 10.1352/1944–7558-115.4.291.

Newcomb, T.M., Turner, R.H., Converse, P.E. (1965). *Psychologia społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Newsom, J.T. (2012). *Some clarifications and recommendations on fit indices*. Pobrano z: http://www.upa.pdx.edu/IOA/newsom/semclass/ho_fit.pdf

Noller, P. (2005). Sibling relationship in adolescence: learning and growing together. *Personal Relationship*, *12*, 1–22. doi: 10.1111/j.1350–4126.2005.00099.

Noller, P., Conway, S., Blakeley-Smith, A. (2008). Sibling relationships in adolescent and young adult twin and nontwin siblings: managing competition and comparison. W: J.P. Forgas, J. Fitness (red.), *Social relationships: cognitive, affective, and motivational processes* (s. 235–252). New York: Psychology Press.

Nowak, A.J. (2000). *Identyfikacja postaw*. Lublin: Wydawnictwo RW KUL.

Nuckolls, C.W. (1993). An introduction to the study of cross-cultural sibling relations. W: C.W. Nuckolls (red.), *Siblings in South Asia* (s. 19–44). New York: Guilford Press.

O'Bryant, S. (1988). Sibling support and older widows' well-being. *Journal of Marriage and the Family*, *50*, 173–183.

O'Connor, T.G., Hetherington, E.M., Reiss, D. (1998). Family systems and adolescent development: shared and nonshared risk and protective factors in nondivorced and remarried families. *Development and Psychopathology*, *10*, 353–375. doi: 10.1017/S0954579498001643.

Ogińska-Bulik, N., Juczyński, Z. (2010). *Osobowość, stres a zdrowie*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.

Okoń, W. (1987). *Słownik pedagogiczny* (s. 258). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Oniszczenko, W. (2005). *Genetyczne podstawy ludzkiego zachowania. Przegląd badań w populacji polskiej.* Gdańsk: Wydawnictwo GWP.

Ormel, J., Koeter, M.W.J., van den Brink, W., Giel, R. (1989). Concurrent validity of GHQ-28 and PSE as measures of change. *Psychological Medicine*, *19*, 1007–1013. doi: 10.1017/S0033291700005730.

Pachociński, R. (1998). *Andragogika w wymiarze międzynarodowym*. Warszawa: Wydawnictwo IBE.

Patterson, G.R. (1982). *Corective family process*. Eugene, OR: Castlia Press.

Pawłowska, R. (2001). Środowisko rodzinne a rozwój osobowości dziecka. W: J. Żebrowski (red.), *Rodzina polska na przełomie wieków* (s. 222– 234). Gdańsk: Wydawnictwo UG.

Pavot, W., Diener, E., Fujita, F. (1990). Extraversion and happiness. *Personality and individual differences*, *11*, 1299–1306. doi: 10.1016/0191–8869(90)90157-M.

Pennix, B.W., Leveille, S., Ferrucci, L, van Eijk, J., Guralnik, J.M. (1999). Exploring the effect of depression on physical disability: longitudinal evidence from the established populations for epidemiologic studies of the elderly. *American Journal of Public Health*, *89*, 1346–1352.

Perricone, G., Fontana, V., Burgio, S., Polizzi, C. (2014). Sibling relationships as a resource for coping with traumatic events. *Springer Plus a Springer Open Journal*, *3*, 525. doi: 10.1186/2193–1801-3–525.

Petrich, J., Holmes, T.H. (1977). Life change and onset of illness. *Medical Clinics of North America*, *61*, 825–834.

Phillips, A.C., Der, G., Carroll, D. (2008). Stressful life-events exposure is associated with 17-year morality, but it is health-related events that prove predictive. *British Journal of Health Psychology*, *13*, 647–657. doi: 10.1348/135910707X258886.

Piber-Dąbrowska, K., Cypryańska, M., Wawrzyniak, M. (2007). *Standardy edytorskie dla naukowego tekstu empirycznego z zakresu psychologii.* Warszawa: Academica Wydawnictwo SWPS.

Piech, A. (2011). Rodzina naturalnym środowiskiem wychowawczym. W: D. Wosik-Kawala (red.), *Rodzinne i instytucjonalne środowiska wychowawcze* (s. 13–32). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Piontelli, A. (1999). Differences and similarities in the intra – uterine behavior of monozygotic and dizygotic twins. *Twins Research*, *2*, 264–273. doi: 10.1375/twin.2.4.264.

Pisula, E. (2003). *Autyzm i przywiązanie. Studia nad interakcjami dzieci z autyzmem i ich matek*. Gdańsk: Wydawnictwo GWP.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Pisula, E. (2007). *Rodzice i rodzeństwo dzieci z zaburzeniami rozwoju*. Warszawa: Wydawnictwo WUW.
Pleck, J. (1995). Work roles, family roles and wellbeing. W: G. Bowen, J. Pittman (red.), The work and family interface: toward a contextual effects perspective (s. 17–23). Minneapolis, MN: National Council on Family Relations.
Plopa, M. (2005). *Psychologia rodziny: Teoria i badania*. Elblag: Wydawnictwo Elbląskiej Uczelni Humanistyczno-Ekonomicznej.
Plopa, M. (2008). *Kwestionariusz Stylów Przywiązaniowych*. Warszawa: Wydawnictwo Vizja Press & IT.
Plopa, M. (2012). *Rodzice a młodzież*. Warszawa: Wydawnictwo Vizja Press & IT.
Połomski, P., Peplińska, A. (2010). Psychologiczny obraz jedynaków wobec społecznych stereotypów. W: T. Rostowska, A. Jarmołowska (red.), *Rozwojowe i wychowawcze aspekty życia rodzinnego* (s. 182–205). Warszawa: Wydawnictwo Difin.
Poprawa, R. (2001). Zasoby osobiste w radzeniu sobie ze stresem. W: G. Dolińska-Zygmunt (red.), *Podstawy psychologii zdrowia* (s. 103–141). Wrocław: Wydawnictwo UWr.
Poraj, G. (1988). Rodzinne uwarunkowania w nawiązywaniu kontaktów interpersonalnych dzieci jedynych i mających rodzeństwo. W: L. Niebrzydowski (red.), *Rodzinne uwarunkowania kontaktów interpersonalnych dzieci i młodzieży* (s. 65–133). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
Prentice, C.M. (2008). The assimilation of in-laws: the impact of newcomers on the communication routines of families. *Journal of Applied Communication Research*, *36*, 74–97. doi: 10.1080/00909880701799311.
Prochaska, J.M., Prochaska, J.O. (1985). Children's views of the causes and "cures" of sibling rivalry. *Child Welfare*, *64*, 427–433.
Przetacznik-Gierowska, M. (2002a). Zasady i prawidłowości psychicznego rozwoju człowieka. W: M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa (red.), *Psychologia rozwoju człowieka* (t. 1, s. 57–84). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
Przetacznik-Gierowska, M. (2002b). Periodyzacja rozwoju psychicznego. W: M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. Zagadnienia ogólne* (s. 222–239). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
Przetacznik-Gierowska M., Włodarski Z. (2015). *Psychologia wychowawcza.* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
Radochoński, M. (1986). Rodzina jako system psychospołeczny. *Problemy Rodziny*, *5*, 13–20.
Raffaelli, M. (1997). Young adolescents' conflicts with siblings and friends. *Journal of Youth and Adolescence*, *26*, 539–558.
Rahe, R.H. (1990). Life change, stress responsivity, and captivity research. *Psychosomatic Medicine*, *52*, 373–96.
Reber, A.S., Reber, E. (2005). *Słownik psychologii*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
Reis, H.T., Collins, W.A. (2004). Relationships, human behavior, and psychological science. *Current Directions in Psychological Science*, *13*, 233–236.
Reiss, D., Oliveri, M.E. (1980). Family paradigm and family coping: a proposal for linking the family's intrinsic adaptive capacities to its responses to stress. *Family Relations*, *29*, 431–444.
Rembowski, J. (1972). *Więzi uczuciowe w rodzinie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
Rembowski, J. (1980). Rodzina jako system powiązań. W: M. Ziemska (red.), *Rodzina i dziecko* (s. 127–141). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
Rembowski, J. (1984). Stosunki emocjonalno-społeczne w rodzinach marynarskich jedno- dwu- i trójdzietnych o czasowej nieobecności ojca. *Materiały do nauczania psychologii*, *11*, 123–180. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
Reese, W., Smyer M.A. (1983). The dimensionalization of life events. W: E.J. Callahan, K.A. McCluskey (red.), *Life-span developmental psychology: nonnormative life events* (s. 1–34). New York: Academics Press.
Reese-Weber, M., Kahn, J.H. (2005). Familial predictors of sibling and romantic-partner conflict resolution: comparing late adolescents from intact and divorced families. *Journal of Adolescence*, *28*, 479–493. doi: 10.1016/j.adolescence.2004.09.004.
Reykowski, J. (1966). *Funkcjonowanie osobowości w warunkach stresu psychologicznego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Rice, P. (1996). *Adolescent. Development, relationships and culture*. Boston: Allyn & Bacon.
Rice, P. (1998). *Human development in life-span*. Boston: Allyn & Bacon.
Richardson, R.W., Richardson, L.A. (1999). *Najstarsze, średnie, najmłodsze. Jak kolejność urodzin wpływa na twój charakter*. Gdańsk: Wydawnictwo GWP.
Riggio, H.R. (2000). Measuring attitudes toward adult sibling relationships: the lifespan sibling relationship scale. *Journal of Social and Personal Relationships*, *17*, 707. doi: 10.1177/0265407500176001.
Riggio, H.R. (2006). Structural features of sibling dyads and attitudes toward sibling relationships in young adulthood. *Journal of Family Issues*, *27*, 1233–1254. doi: 10.1177/0192513X06289103.
Riley, L.D., Bowen, C.P. (2005). The sandwich generation: challenges and coping strategies of multigenerational families. *The Family Journal*, *13*, 52–58. doi: 10.1177/1066480704270099.
Rittenour, C.E., Myers, S.A., Brann, M. (2007). Commitment and emotional closeness in the sibling relationship. *Southern Communication Journal*, *72*, 169–183. doi: 10.1080/10417940701316682.
Ro, E. (2010). *Conceptualization of psychosocial functioning: understanding structure and relations with personality and psychopathology*. PhD thesis, University of Iowa. Pobrano z: http://ir.uiowa.edu/etd/730
Ro, E., Clark, L.A. (2009). Psychosocial functioning in the context of diagnosis: assessment and theoretical issues. *Psychological Assessment*, *21*, 313–324. doi: 10.1037/a0016611.
Roberts, R.E.L., Richards, L.N., Bengtson, V.L. (1991). Intergenerational solidarity in families: Untangling the ties that bind. *Marriage and Family Review*, *16*, 11–46. doi: 10.1300/J002v16n01_02.
Rocca, K.A., Martin, M.M. (1998). The relationship between willingness to communicate and solidarity with frequency, breadth, and depth of communication in the sibling relationship. *Communication Research Reports*, *15*, 82–90. doi: 10.1080/08824099809362100.
Rodgers, J.L., Rowe, D.C. (1988). Influence of siblings on adolescent sexual behavior. *Developmental Psychology*, *24*, 722–728. doi: 10.1037/0012–1649.24.5.722.
Roisman, G.I. (2006). The role of adult attachment security in nonromantic, non-attachment-related first interactions between same-sex strangers. *Attachment & Human Development*, *8*, 341–352. doi: 10.1080/14616730601048217.
Rokach, A., Neto, F. (2005). Age, culture, and the antecedents of loneliness. *Social Behavior and Personality*, *33*, 477–494. doi: 10.2224/sbp.2005.33.5.477.
Rook, K.S. (1990). Stressful aspects of older adults' social relationships: current theory and research. W: M.A.P. Stephens, J.H. Crowther (red.), *Stress and coping in later-life families* (s. 173–192). New York: Hemisphere Publishing.
Rook, K.S. (2001). Emotional health and positive versus negative social exchange: a daily diary analysis. *Applied Developmental Science*, *5*, 86–97. doi: 10.1207/S1532480XADS0502_4.
Rosenberg, M. (1965). *Society and adolescent self-image*. New York: Princeton University Press.
Ross, H., Milgram, J. (1982). Important variables in adult sibling relationships: a qualitative study. W: M. Lamb, B. Sutton-Smith (red.), *Sibling relationships: their nature and significance across the lifespan* (s. 225–249). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
Rostowska, T. (1996). Transmisja międzypokoleniowa w rodzinie w zakresie zachowań agresywnych. *Przegląd Psychologiczny*, *39*, 177–186.
Rostowska, T. (2003). Dojrzałość osobowa jako podstawowe uwarunkowanie życia małżeńskiego i rodzinnego. W: I. Janicka, T. Rostowska (red.), *Psychologia w służbie rodziny* (s. 45–55). Łódź: Wydawnictwo UŁ.
Rostowska, T. (2008). *Małżeństwo, rodzina, praca a jakość życia*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls".
Rostowska, T. (2010). Psychospołeczne aspekty relacji interpersonalnych w podsystemie rodzeństwa bliźniąt monozygotycznych. W: T. Rostowska, B. Pastwa-Wojciechowska (red.), *Rozwój bliźniąt w ciągu życia. Aspekty biopsychologiczne* (s. 101–122). Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls".
Rostowska, T., Rostowski, J. (2011). Satisfying psychological needs and quality of life among married and cohabitating couples. W: H. Liberska (red.), *Relations in marriage and family: genesis, quality and development* (s. 67–98). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Kazimierza Wielkiego.
Rostowski, J. (2003). Style przywiązania a kształtowanie się związków interpersonalnych w rodzinie. W: I. Janicka, T. Rostowska (red.), *Psychologia w służbie rodziny* (s. 19–31). Łódź: Wydawnictwo UŁ.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Rostowski, J. (2010). Bioneuropsychologiczne aspekty rozwoju bliźniąt. W: T. Rostowska, B. Pastwa-Wojciechowska (red.), *Rozwój bliźniąt w ciągu życia. Aspekty biopsychologiczne* (s. 11–40). Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls".

Rothbaum, F., Weisz, J.R. (1994). Parental caregiving and child externalizing behavior in nonclinical samples: a meta-analysis. *Psychological Bulletin*, *166*, 55–74.

Rutter, M. (1987). Psychosocial resilience and protective mechanisms. *American Journal of Orthopsychiatry. American Journal of Orthopsychiatry*, *57*, 316–331. doi: 10.1111/j.1939–0025.1987.tb03541.

Ryan, M.R., Deci, E. (2001). On happiness and human potentials: a review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual Review of Psychology*, *52*, 141–166. doi: 10.1146/annurev.psych.52.1.141.

Ryff, C.D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, *57*, 1069–1081. doi: 10.1037/0022–3514.57.6.1069.

Ryff, C.D., Deci, E.L. (2001). On happiness and human potentials: a review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual Review of Psychology*, *52*, 141–166. doi: 10.1146/annurev.psych.52.1.141.

Ryś, M. (2009). *Systemy rodzinne. Metody badań struktury rodziny pochodzenia i rodziny własnej*. Warszawa: Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej.

Ryś, M. (2011). Oddziaływania wychowawcze rodziców a nadzieja na sukces i kompetencje społeczne u ich dzieci. *Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio*, *3*, 86–108.

Sabogal, F., Marín, G., Otero-Sabogal, R., Vanoss Marín, B., Perez-Stable, E.J. (1987). Hispanic familism and acculturation: what changes and what doesn't? *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, *9*, 397– 412. doi: 10.1177/07399863870094003.

Salmon, C.A., Daly, M. (1998). The impact of birth order on familial sentiment: middleborns are different. *Human Behavior and Evolution*, *19*, 299–312. doi: 10.1016/S1090–5138(98)00022–1.

Salvatore, C. (2006). *Rodzeństwo. Jaś i Małgosia czy Kain i Abel?* Warszawa: Wydawnictwo PAX.

Samuels, H.R. (1980). The effect of an older sibling on infant locomotor exploration of a new environment. *Child Development*, *51*, 607–609. doi: 10.2307/1129305.

Sanders, C.M. (2001). *Jak przeżyć stratę dziecka?* Gdańsk: Wydawnictwo GWP.

Scharf, M., Shulman, S., Avigad-Spitz, L. (2005). Sibling relationships in emerging adulthood and in adolescence. *Journal of Adolescent Research*, *20*, 64–90. doi: 10.1177/0743558404271135.

Schaffer, H.R. (2006). *Psychologia dziecka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Schier, K. (2010). „Gdy dziecko staje się rodzicem" – odwrócona troska, czyli zjawisko parentyfikacji w rodzinie. W: B. Tyjarska (red.), *Bliskość w rodzinie. Więzi w dzieciństwie a zaburzenia w dorosłości* (s. 63–80). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Schwarzer, R. (2001). Stress, resources, and proactive coping. *Applied Psychology. An International Review*, *50*, 400–407.

Schwarzer, R., Knoll, N. (2003). Positive coping: mastering demands and searching for meaning. W: S.J. Lopez, C.R. Snyder (red.), *Positive psychological assessment: a handbook of models and measures* (s. 393–409). Washington, DC: American Psychological Association.

Schwarzer, R., Leppin, A. (1991). Social support and health: a theoretical and empirical overview. *Journal of Social and Personal Relationships*, *8*, 99–127. doi: 10.1177/0265407591081005.

Segal, N.L., Hershberger, S.L. (2003). Meeting one's twin: perceived social closeness and familiarity. *Evolutionary Psychology*, *1*, 70–95. doi: 10.1177/147470490300100105.

Seligman, M. (2005). *Prawdziwe szczęście. Psychologia pozytywna o urzeczywistnieniu nowych możliwości trwałego spełnienia*. Poznań: Wydawnictwo Media Rodzina.

Seltzer, M.M. (1989). The threer's of life cycle sibships: rivalries, reconstruction and relationships. *American Behavioral Scientist*, *33*, 107–115.

Senator, D. (2010). Więź z rodzicami a ryzyko zaburzeń rozwoju emocjonalnego dzieci i młodzieży. W: B. Tyjarska (red.), *Bliskość w rodzinie. Więzi w dzieciństwie a zaburzenia w dorosłości* (s. 43–62). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Sęk, H. (2001a). Stres krytycznych wydarzeń życiowych. W: H. Sęk, T. Pasikowski (red.), *Zdrowie – Stres – Zasoby* (s. 13–22). Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Sęk, H. (2001b). O wieloznacznych funkcjach wsparcia społecznego. W: L. Cierpiałowska, H. Sęk (red.), *Psychologia kliniczna i psychologia zdrowia* (s. 13–32). Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.

Sęk, H. (2003). *Wsparcie społeczne jako kategoria zasobów i wieloznaczne funkcje wsparcia*. W: Z. Juczyński, N. Ogińska-Bulik (red.), *Zasoby osobiste i społeczne sprzyjające zdrowiu jednostki* (s. 17–32). Łódź: Wydawnictwo UŁ.

Shanahan, L., McHale, S.M., Crouter, A.C., Osgood, D.W. (2008). Linkages between parents' differential treatment, youth depressive symptoms, and sibling relationships. *Journal of Marriage and Family*, *70*, 480–494. doi: 10.1111/j.1741–3737.2008.00495.

Sharpe, D., Rossiter, L. (2002). Siblings of children with a chronic illness: a meta-analysis. *Journal of Pediatric Psychology*, *8*, 699–710. doi: 10.1093/jpepsy/27.8.699.

Sherman, A.M., Lansford, J.E., Volling, B.L. (2006). Sibling relationships and best friendships in young adulthood: warmth, conflict, and well-being. *Personal Relationships*, *13*, 151–165. doi: 10.1111/j.1475–6811.2006.00110.

Shortt, W.J., Gottman, J.M. (1997). Closeness in young adult sibling relationships: affective sand physiological processes. *Social Development*, *6*, 142–164. doi: 10.1080/00223980.2010.528073.

Siddiqui, A., Ross, H. (2004). Mediation as a method of parent intervention in children's dispute. *Journal of Family Psychology*, *18*, 147–159. doi: 10.1037/0893–3200.18.1.147.

Siek, S. (1993). *Wybrane metody badania osobowości*. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.

Slomkowski, C., Rende, R., Conger, K.J., Simons, R.L., Conger, R.D. (2001). Sisters, brothers, and delinquency: evaluating social influence during early and middle adolescence. *Child Development*, *72*, 271–283.

Slomkowski, C., Rende, R., Novak, S., Lloyd-Richardson, E., Niaura, R. (2005). Sibling effects on smoking in adolescence: evidence for social influence from a genetically informative design. *Addiction*, *100*, 430–438.

Smead, V.S. (1988). Best practices in crisis intervention. W: A. Thomas, J. Grimes (red.), *Best practices in school psychology* (s. 674–693). Washington, DC: National Association of School Psychologists.

Smith, J., Ross, H. (2007). Training parents to mediate sibling disputes affects children's negotiation and conflict understanding. *Child Development*, *78*, 790–805. doi: 10.1111/j.1467–8624.2007.01033.

Spitze, G., Trent, K. (2006). Gender differences in adult sibling relations in two-child families. *Journal of Marriage and Family*, *68*, 977–992. doi: 10.1111/j.1741–3737.2006.00308.

Stafford, L., Dainton, M., Haas, S. (2000). Measuring routine and strategic relational maintenance: scale revision, sex versus gender roles, and the prediction of relational characteristics. *Communication Monographs*, *67*, 306–323. doi: 10.1080/03637750009376512.

Steelman, L.C., Powell, B., Werum, Carter, S. (2002). Reconsidering the effects of sibling configuration: recent advances and challenges. *Annual Review of Sociology*, *28*, 243–269. doi: 10.1146/annurev.soc.28.111301.093304.

Stelter, Ż. (2012). Osoba niepełnosprawna – inne rodzicielstwo, inne braterstwo? *Polskie Forum Psychologiczne*, *17*, 105–136.

Stempewska-Żakowicz, K. (2009). *Diagnoza psychologiczna. Diagnozowanie jako kompetencja profesjonalna*. Gdańsk: Wydawnictwo GWP.

Sternberg, R.J. (1986). A triangular theory of love. *Psychological Review*, *93*, 119–135.

Stewart, R.B. (1983). Sibling attachment relationships: child-infant interactions in the strange situation. *Developmental Psychology*, *19*, 192–199. doi: 10.1037/0012–1649.19.2.192.

Stewart, R.B., Belifuss, K.M., Verbrugge, M.C. (1998). Sibling relationships in early adulthood: a typology. *Personal Relationships*, *5*, 59–74. doi: 10.1177/0743558404271133.

Stewart, R.B., Kozak, A.L., Tingley, L.M., Goddard, J.M., Blake, E.M., Cassel, W. (2001). Adult sibling relationships: validation of a typology. *Personal Relationships*, *8*, 299–324. doi: 10.1111/j.1475–6811.2001.tb00042.

Stierlin, H. (1983). Family dynamic in psychotic and serve psychosomatic disorders: a comparison. *Family System Medicine*, *1*, 43–50.

Stocker, C. (1993). Siblings' adjustment in middle childhood: links with mother-child relationships. *Journal of Applied Developmental Psychology*, *14*, 485–499. doi: 10.1016/0193–3973(93)90003-E.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Stocker, C., Dunn, J., Plomin, R. (1989). Sibling relationships: links with child temperament, maternal behavior, and family structure. *Child Development*, *60*, 715–727. doi: 10.2307/1130737.

Stocker, C., Lanthier, R.P., Furman, W. (1997). Sibling relationships in early adulthood. *Journal of Family Psychology*, *11*, 210–221, doi: 10.1177/0192513X02250098.

Stocker, C., McHale, S. (1992). The nature and family correlates of preadolescents perceptions of their sibling relationships. *Journal of Social and Personal Relationships*, *9*, 180–195.

Stoneman, Z., Brody, G.H. (1993). Sibling temperaments, conflict, warmth, and role asymmetry. *Child Development*, *64*, 1786–800. doi: 10.1111/j.1467–8824.1993tb04213.

Stoneman, Z., Brody, G.H., Churchill, S.L., Winn, L.L. (1999). Effects of residential instability on head start children and their relationships with older siblings: influences of child emotionality and conflict between family caregivers. *Child Development*, *70*, 1246–1262. doi: 10.1111/1467–8624.00090.

Straś-Romanowska, M. (2005). Późna dorosłość. Wiek starzenia się. W: B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka* (s. 263–291). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Strelau, J., Doliński, D. (2015). *Psychologia akademicka. Podręcznik*, t. 2. Gdańsk: Wydawnictwo GWP.

Stroebe, M.S., Schut, H. (2010). The dual process model of coping with bereavement: a decade on. *Omega. Journal of Death and Dying*, *61*, 273–289. doi: 10.1080/074811899201046.

Strykowska, M. (1992). *Psychologiczne mechanizmy zawodowego funkcjonowania kobiet*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

Suitor, J.J., Pillemer, K. (2007). Mothers' favoritism in later life: the role of children's birth order. *Research on Aging*, *29*, 32–55. doi: 10.1177/0164027506291750.

Sulloway, F.J. (1996). *Born to rebel: birth order, family dynamics, and creative lives*. New York: Pantheon Books.

Sump, K. (2016). *Probationers' quality of life based on their perception of sibling relationship*. Pobrane z: http://scholarworks.waldenu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article = 4177&context = dissertations

Sutin, A.R., Costa, P.T.Jr., Wethington, E., Eaton, W. (2010). Perceptions of stress life events as turning points are associated with self-rated health and psychological distress. *Anxiety, Stress & Coping*, *23*, 479–492. doi: 10.1080/10615800903552015.

Szczukiewicz, P. (2016). *Logoterapia a pomaganie w kryzysie psychicznym – studium przypadku*. Pobrane z: http://katpsych.truni.sk/existprob/prispevky/szczuk.html

Szlendak, T. (2009). O naskórkowej (lub kosmetycznej) przemianie męskości. W: M. Sikorska (red.), *Być rodzicem we współczesnej Polsce. Nowe wzory w konfrontacji z rzeczywistością* (s. 62–76). Warszawa. Wydawnictwo UW.

Sztompka, P. (2005). *Socjologia zmian społecznych*. Kraków: Wydawnictwo Znak.

Szymańska, K. (1987). Stosunki emocjonalne między rodzeństwem a struktura rodziny. *Problemy Rodziny*, *4*, 22–26.

Szymańska, P. (2016). An analysis of sibling relationship in adulthood: STQ-Now, Polish version. *Archives of Psychiatry and Psychotherapy*, *1*, 55–64. doi: 10.12740/APP/61610.

Szymczak, W. (2010). *Podstawy statystyki dla psychologów*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.

Świętochowski, W. (2010). *System rodzinny wobec przewlekłej choroby somatycznej. Gdy rodzina ma korzyść z choroby*. Łódź: Wydawnictwo UŁ.

Świętochowski, W. (2014). Rodzina w ujęciu systemowym. W: I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny* (s. 21–45). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Tabachnick, B. G., Field L.S. (2007). *Using multivariate statistics*. Boston: Pearson Education, Inc.

Tancredy, C.M., Fraley, R.C. (2006). The nature of adult twin relationships: an attachment-theoretical perspective. *Journal of Personality and Social Psychology*, *90*, 78–93. doi: 10.1037/0022–3514.90.1.78.

Tani, F., Guarnieri, S., Ingoglia, S. (2013). The Italian adaptation and validation of the Adult Sibling Relationship Questionnaire (ASRQ) in Italian emerging adults. *TPM: Testing, Psychometrics, Methodology in Applied Psychology*, *20*, 47–67. doi: 10.4473/TPM20.1.4.

Tanner J.L. (2005). Recentering during emerging adulthood: a critical turning point in life span human development. W: J.J. Arnett, J.L. Tanner (red.), *Emerging adulthood in America: coming of age in the 21st century* (s. 21–55). Washington, DC: American Psychological Association.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Taylor, S.E. (1983). Adjustment to threatening events: a theory of cognitive adaptation. *American Psychologist*, *38*, 1161–1173. doi: 10.1037/0003–066X.38.11.1161.

Tedeschi, R.G., Calhoun, L.G. (2007). Podejście kliniczne do wzrostu po doświadczeniach traumatycznych. W: P.A. Lindley, S. Joseph (red.), *Psychologia pozytywna w praktyce* (s. 230–248). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Terelak, J. (1999). *Źródła stresu. Teoria i badania.* Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Wyszyńskiego.

Terelak, J. (2008). *Stres zawodowy*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Wyszyńskiego.

Tesser, A. (1980). Self-esteem maintenance in family dynamics. *Journal of Personality and Social Psychology*, *39*, 77–91. doi: 10.1037/0022–3514.39.1.77.

Teti, D., Ablard, K. (1989). Security of attachment and infant-sibling relationships: a laboratory study. *Child Development*, *60*, 1519–1528.

Tifferet, S., Pollet, T., Bar, A., Efrati, H. (2016). Predicting sibling investment by perceived sibling resemblance. *Evolutionary Behavioral Sciences*, *10*, 64–70. doi: 10.1037/ebs0000035.

Tillmann, K.J. (1996). *Teorie socjalizacji. Społeczność, instytucja, upodmiotowienie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Tomaszewski, T. (1978). Człowiek i otoczenie. W: T. Tomaszewski (red.), *Psychologia* (s. 13–36). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Tosevski, D., Milovancevic, L., Pejovic, M. (2006). Stressful life events and physical health. *Current Opinion in Psychiatry*, *19*, 184–189.

Treffers, P.D.A., Goedhart, A.W., Waltz, J.W., Koudijs, E. (1990). The systematic collection of patient data in a Centre for Child and Adolescent Psychiatry. *British Journal of Psychiatry*, *157*, 744–748. doi: 10.1192/bjp.157.5.744.

Trempała, J. (2011). *Psychologia rozwoju człowieka*. *Podręcznik akademicki*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Tucker, C.J., McHale, S.M., Crouter, A.C. (2003). Dimensions of mothers' and fathers' differential treatment of siblings: links with adolescents' sex-typed personal qualities. *Family Relations*, *52*, 82–89. doi: 10.1111/j.1741–3729.2003.00082.

Turowski, J. (2001). *Socjologia. Małe struktury społeczne*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

Tyszkowa, M. (1985). Badania nad uspołecznieniem i osobowością dzieci jedynych mających rodzeństwo. W: M. Tyszkowa (red.), *Rozwój dziecka w rodzinie i poza rodziną* (s. 9–63). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

Tyszkowa, M. (2002a). Przedmiot, problemy i zadania współczesnej psychologii rozwoju człowieka. W: M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa (red.), *Psychologia rozwoju człowieka* (t. 1, s. 29–44). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Tyszkowa, M. (2002b). Ekologiczne uwarunkowania rozwoju psychicznego człowieka. W: M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa (red.), *Psychologia rozwoju człowieka* (t. 1, s. 124–150). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Tyszkowa, M. (2002c). Jednostka a rodzina: interakcje, stosunki, rozwój. W: M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa (red.), *Psychologia rozwoju człowieka* (t. 1, s. 85–101). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Uchino, B.N., Cacioppo, J.T., Kiecold-Glazer, J.K. (1996). The relationship between social support and physiological processes: a review with emphasis on underlying mechanisms and implications for health. *Psychological Bulletin*, *119*, 488–531. doi: 10.1037/0033–2909.119.3.488.

Updegraff, K.A., McHale, S.M., Whiteman, S.D, Thayer, S.M., Delgado, M.Y. (2005). Adolescent sibling relationships in Mexican American families: exploring the role of familism. *Journal of Family Psychology*, *19*, 512–522. doi: 10.1037/0893–3200.19.4.512.

Updegraff, K.A., Obeidallah, D.A. (1999). Young adolescents' patterns of involvement with siblings and friends. *Social Development*, *8*, 52–69. doi: 10.1111/1467–9507.00080.

Van Ijzendoorn, M.H., Moran, G., Belsky, J., Pederson, D., Bakermans-Kranenburg, M.J., Kneppers, K. (2000). The similarity of siblings' attachments to their mothers. *Child Development*, *71*, 1086 –1098. doi: 10.1111/1467–8624.00211.

Van Volkom, M. (2006). Sibling relationships in middle and older adulthood. *Marriage & Family Review*, *40*, 151–170. doi: 10.1300/J002v40n02_08.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Van Volkom, M., Machiz, C., Reich, A.E. (2011). Sibling relationships in the college years: do gender, birth order, and age spacing matter? *North American Journal of Psychology*, *13*, 35–50.

Veenhoven, R. (1991). Is happiness relative? *Social Indicators Research*, *24*, 1–34.

Vermaes, I.R., Susante, A.M., Bakel, H.J. (2012). Psychological functioning of siblings in families of children with chronic health conditions: a meta-analysis. *Journal of Pediatric Psychology*, *37*, 166–184.

Volling, B.L. (2001). Early attachment relationships as predictors of preschool children's emotion regulation with a distressed sibling. *Early Education and Development*, *12*, 185–207. doi: 10.1207/s15566935eed1202_2.

Volling, B.L. (2003). The Center for Child Well-being. Sibling relationships. W: M.H., Bornstein, L., Davidson, C.L.M. Keyes, K.A. Moore (red.), *Well-being: positive development across the life course* (s. 383–406). Mahwah, NJ: Erlbaum.

Volling, B.L., Elins, J. L. (1998). Family relationships and children's emotional adjustment as correlates of maternal and paternal differential treatment: a replication with toddler and preschool siblings. *Child Development*, *69*, 1640–1656. doi: 10.2307/1132137.

Voorpostel, M., Blieszner, R. (2008). Intergenerational solidarity and support between siblings. *Journal of Marriage and the Family*, *70*, 157–167. doi: 10.1111/j.1741–3737.2007.00468.

Voorpostel, M., Van der Lippe, T. (2007). Support between siblings and between friends: two worlds apart? *Journal of Marriage and Family*, *69*, 1271–1282. doi: 10.1111/j.1741–3737.2007.00446.

Voorpostel, M., Van der Lippe, T., Flap, H. (2012). For better or worse: negative life events and sibling relationships. *International Sociology*, *27*, 330–348. doi: 10.1177/0268580911423051.

Walęcka-Matyja, K. (2006). Rola rodziny w kształtowaniu zachowań zdrowotnych u dzieci. W: T. Rostowska, J. Rostowski (red.), *Wokół wychowania. Rola rodziny i szkoły w procesie socjalizacji dziecka* (s. 163–172). Łódź: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki.

Walęcka-Matyja, K. (2009). *Struktura rodziny a zróżnicowanie zachowań społecznych i osobowości młodzieży*. Łódź: Wydawnictwo UŁ.

Walęcka-Matyja, K. (2013a). Zachowania agresywne adolescentów jako efekt stylu wychowania w rodzinie pochodzenia. W: D. Borecka-Biernat (red.), *Zachowania agresywne dzieci i młodzieży. Uwarunkowania oraz możliwości ich przezwyciężania* (s. 99–123). Warszawa: Wydawnictwo Difin.

Walęcka-Matyja, K. (2013b). Indywidualizm adolescenta a system wspólnoty rodzinnej w perspektywie psychologicznej. *Horyzonty Wychowania*, *24*, 37–58.

Walęcka-Matyja, K. (2014a). Rola i funkcje rodziny. W: I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny* (s. 95–110). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Walęcka-Matyja, K. (2014b). O samotnym macierzyństwie i odpowiedzialności z perspektywy psychologicznej. *Fides et Ratio. Kwartalnik Naukowy*, *4*, 256–271.

Walęcka-Matyja, K. (2014c). Psychometric properties of the Polish adaptation of the Adult Sibling Relationship Questionnaire (ASRQ). *Archives of Psychiatry and Psychotheraphy*, *16*, 77–88. doi: 10.12740/APP/32460.

Walęcka-Matyja, K. (2015a). Relationships with siblings as a way of coping with stress in the early adulthood and the level of self-esteem. *Polskie Forum Psychologiczne*, *20*, 285–304. doi: 10.14656/PFP20150301.

Walęcka-Matyja, K. (2015b). The Adult Sibling Familial Relationship Scale (ASFRS)- construction and psychometric properties. Preliminary report. *Hellenic Journal of Psychology*, *12*, 172–189.

Walęcka-Matyja, K. (2016a). The relationships with siblings in early adulthood – analysis of conditions. *Polskie Forum Psychologiczne*, *21*, 341–363. doi: 10.14656/pfp20160302

Walęcka-Matyja, K. (2016b). Psychological dimensions of relationships with siblings as predictor of loneliness young adults. *Polskie Forum Psychologiczne*, *21*, 602–621. doi: 10.14656/PFP20160407.

Walęcka-Matyja, K. (2016c). The Polish short version of the Adult Sibling Relationship Questionnaire (ASRQ-SF): Preliminary report. *Hellenic Journal of Psychology*, *13*, 89–103.

Walęcka-Matyja K., Kurpiel, D. (2015). Ocena satysfakcji z życia a poczucie skuteczności i styl wychowania w percepcji matek młodzieży z niepełnosprawnością w perspektywie rozwoju. *Psychologia Rozwojowa*, *20*, 75–89.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Walęcka-Matyja, K., Przybylak, A. (2013). Sytuacja życiowa rodzeństwa osób z niepełnosprawnością intelektualną. W: D. Muller, A. Sobczak (red.), *Rozwój i jego wspieranie w perspektywie rehabilitacji i resocjalizacji* (s. 69–88). Łódź: Wydawnictwo UŁ.

Walker, A.J., Allen, K.R., Connidis, I.A. (2005). Theorizing and studying sibling ties in adulthood. W: V.L. Bengston, A.C. Acock, K.R. Allen, P. Dilworth-Anderson, D.M. Klein (red.), *Sourcebook of family theory and research* (s. 167–190). Thousand Oaks, CA: Sage.

Wasilewska, E. (2008). *Statystyka opisowa nie tylko dla socjologów*. Warszawa: Wydawnictwo SGGW.

Weiss, R.S. (1973). *Loneliness: the experience of emotional and social isolation*. Cambridge, MA: MIT Press.

Wellman, B., Wortley, S. (1990). Different strokes from different folks: community ties and social support. *American Journal of Sociology*, *96*, 558–588. doi: 10.1086/229572.

Węgłowska-Rzepa, K. (1993). *Style funkcjonowania w grupie a spostrzeganie innych ludzi*. W: A. Oleszkowicz (red.), Prace Psychologiczne, XXXV, 87–107. Wrocław: Wydawnictwo UWr.

Whiting, B.B., Edwards, C.P. (1988). Grandparent-grandchild relationships among US ethnic groups. W: P.K. Smith (red.), *The psychology of grandparenthood* (s. 68–82). London: Routledge.

White, L.K. (2001). Sibling relationships over the life course: a panel analysis. *Journal of Marriage and Family*, *63*, 555–568. doi: 10.1111/j.1741–3737.2001.00555.

White, L.K., Riedmann, A. (1992a). Ties among adult siblings. *Social Forces*, *71*, 85–102.

White, L.K., Riedmann, A. (1992b). When the Brady Bunch grows up: step/half – and fullsibling relationships in adulthood. *Journal of Marriage and the Family*, *54*, 197–208. doi: 10.2307/353287.

Whiteman, S.D., Becerra, J.M., Killoren, S.E. (2009). Mechanisms of sibling socialization in normative family development. W: L. Kramer, K.L. Conger (red.), *Siblings as agents of Socialization. New directions in child and adolescent development* (s. 29–43). San Francisco: Jossey-Bass.

Whiteman, S.D., Bernard, J.M., McHale, S.M. (2010). The nature and correlates of sibling influence in two-parent African American families. *Journal of Marriage and Family*, *72*, 267–281. doi: 10.1111/j.1741–3737.2010.00698.

Whiteman, S.D., Christiansen, A. (2008). Processes of sibling influence in adolescence: individual and family correlates. *Family Relations*, *57*, 24–34.

Whiteman, S.D., McHale, S., Crouter, A.C. (2007). Competing processes of sibling influence: observational learning and sibling deidentification. *Social Development*, *16*, 642–661. doi: 10.1111/j.1467–9507.2007.00409.

Whiteman, S.D., McHale, S.M., Soli, A. (2011). Theoretical perspectives on sibling relationships. *Journal of Family Theory & Review*, *3*, 124–139. doi: 10.1111/j.1756–2589.2011.00087.

Widmer, E.D. (1999). Family contexts as cognitive networks: a structural approach of family relationships. *Personal Relationships*, *6*, 487–503. doi: 10.1111/j.1475–6811.1999.tb.00205.

Winnicott, D.W. (1996). *Dziecko, jego rodzina i świat*. Warszawa: Wydawnictwo Świat Książki.

Wojciechowska, J. (2002). Z rodzeństwem za pan brat. *Charaktery*, *11*, 32–33.

Wojciechowska, L. (2005). Teoria dobrostanu w badaniach rozwojowych nad rodziną: dobrostan rodziców w stadium pustego gniazda. *Psychologia Rozwojowa*, *10*, 35–45.

Wojciechowska, L. (2008). Style starzenia się a subiektywny dobrostan kobiet w późnej dorosłości, studiujących na Uniwersytecie Trzeciego Wieku. *Polskie Forum Psychologiczne*, *13*, 106–123.

Wojciszke, B. (2003). *Psychologia miłości*. Gdańsk: Wydawnictwo GWP.

Wojciszke, B. (2015). *Psychologia społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Wojciszke, B., Doliński, D. (2015). Psychologia społeczna. W: B. Wojciszke, D. Doliński (red.), *Psychologia akademicka. Podręcznik*. (t. 2, s. 293–447). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Wojciszke, B., Szlendak, M.A. (2010). Skale do pomiaru orientacji sprawczej i wspólnotowej. *Psychologia Społeczna*, *1*, 57–70.

Zaborowski, Z. (1974). *Stosunki międzyludzkie a wychowanie*. Warszawa: Wydawnictwo Nasza Księgarnia.

Zakrzewska, M. (1994). *Analiza czynnikowa w budowaniu i sprawdzaniu modeli psychologicznych*. Poznań: Wydawnictwo UAM.

Zakrzewska, M. (2004). Konfirmacyjna analiza czynnikowa w ujęciu pakietu statystycznego LISREL 8.51 (2001) Karla G. Jöreskoga, Daga Sörboma. W: J. Brzeziński (red.), *Metodologia badań psychologicznych. Wybór tekstów* (s. 342–478). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Załuska, M. (2000). *Funkcjonowanie społeczne i zapotrzebowanie na opiekę środowiskową w schizofrenii.* Warszawa: Wydawnictwo Instytut Psychiatrii i Neurologii.

Zbieg, A., Słowińska, A., Żak, B. (2015). Siła relacji interpersonalnej: wstępna weryfikacja koncepcji i metody pomiarowej. *Psychologia Społeczna*, *3*, 335–351. doi: 10.7366/1896180020153407.

Zborowski, J. (1986). Problemy jedynactwa w rodzinie. W: M. Ziemska (red.), *Rodzina i dziecko* (s. 388–400). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Zięba, M., Wawrzyniak, M., Świrkula, M. (2010). Skala Zmian Życiowych – narzędzie do pomiaru skutków krytycznych zdarzeń. *Psychologia Jakości Życia*, *9*, 145–169.

Zimbardo, P.G., Johnson, R.L., McCann, V. (2010). *Człowiek i jego środowisko. Psychologia. Kluczowe koncepcje*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Żurek, A. (2002). Relacje łączące rodzinę z familią w świetle teorii wymiany. Życie rodzinne – uwarunkowania makro i mikrostrukturalne. *Roczniki Socjologii Rodziny XIV* (s. 25–38). Poznań: Wydawnictwo UAM.

Netografia:

http://wyborcza.pl/1,145452,18927513,na-ratunek-siostrze-przypadek-adama-nasha.html

http://lodz.stat.gov.pl/dane-o-wojewodztwie/wojewodztwo-887/ludnosc-dane-wojewodzkie-2015

http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/TrwanieZycia.aspx stat.gov.pl/download/gfx/pl/l_gospodarstwa_domowe_i_rodziny_nsp2011.pdf

http://news.psu.edu/story/282542/2013/07/24/research/brothers-and-sisters-learn-build-positive-relationships-sibs

http://sjp.pwn.pl/slowniki/westernizacja.html

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636

Plik zabezpieczony watermarkiem jawnym i niejawnym: 16012963A6438636